

Katholieke geopolitiek

In de Lage Landen

Gerard Strijards

Colofon etc

Inhoud

I. Transportader Maas	13
I.1 Een keizertje en de jongens van Pepijn	13
I.2 De bisschop van Rome	16
I.3 De strekking van het Edict van Milaan 313	17
I.3.1 Een verklaring van geen bezwaar	17
I.3.2 Eusebius' hertaling van een niet te achterhalen wetsbesluit	18
I.3.3 Lactantius als getuige van horen zeggen	19
I.3.4 De goeie intellectuelen tegen de Wappies	19
I.3.5 De circulaire van Licinius	20
I.3.6 De christenen als politiek relevante groep feitelijk aanvaard	21
I.3.7 Geen effectieve beheersing of controle over het achterland	22
I.4 Een imitatie van de Romeinse ambtshiërarchie	23
I.4.1 Het kazuifel	23
I.4.2 De onderklederen, de zak-, neus- en zweetdoek, het hoofddekseel	23
I.4.3 De magistratuurlijke kousen en pantoffels of sandalen	24
I.4.4 Het ene ceremoniële ritueel na het andere	25
I.4.5 Steeds meer overdadige uitmonsteringen	27
I.4.6 Pepijn en zijn volgers	28
I.5 De gezaghebber te Rome spreekt namens God en kan lezen en schrijven	29
I.5.1 Het probleem van bestendig gezag	29
I.5.2 Botsende jurisdictie-aanspraken	29
I.5.3 Wie schrijft, blijft	30
I.6 De internationale gezagslegitimatie	31
I.6.1 Petrus zat eigenlijk niet te Antiochië als Eerste Apostel	31
I.6.2 De gewenste geopolitieke synergie	31
I.6.3 De bisschoppelijke genadebevoegdheid	32
I.7 De eerste aanzetten van de sacramentenleer	33
I.7.1 Een monopolie van genade	33
I.7.2 De duiveluitdrijvingen bij de doop en de contributie	33
I.8 De duivelsbezweringsen als samenbindende formules	34
I.8.1 De doopformule	34

I.8.2	De eerste duivelsuitdrijving	34
I.8.3	Romeinse instructies zijn universeel.....	35
I.9	Opere operato in toga	36
I.9.1	De dracht van de Romeinse rechterlijk ambtenaar	36
I.9.2	Taxandrisch syncretisme	37
I.9.3	Opere operato als ritualistisch uitgangspunt	38
I.10	Hocus Pocus Pilatus Pas!.....	39
I.10.1	Forma en materia	39
I.10.2	De Brabantse formulierboeken.....	40
I.10.3	Een hausse aan formalistische vragen	41
I.10.4	De effecten van een imperfecte forma.....	41
I.10.5	Het volkscredo en het Luikse diocese.....	42
II.	De Romeinse noordelijke limes.....	43
II.1	De geestelijken graag opgenomen in de expeditionaire brigades	43
II.1.1	Priesters onontbeerlijk in de brigades	43
II.1.2	De militaire organisatie van de Benedictijnen.....	44
II.1.3	Einhard's Vita Caroli Magni	45
II.2	De linkeroever met grintbedding van de Maas.....	45
II.2.1	Militaire beheersing van de Maas	45
II.2.2	Exclaves op de wereldlijke rechtsmacht zoals Luyksgestel	46
II.2.3	Het markt- en beurtvaartrecht en de stadsrechten	47
II.2.4	Formalisme en ritualisme plaatsgebonden.....	48
II.3	De Karolingische geopolitiek.....	49
II.3.1	Gezagsbevestigende architectuur en meubilering.....	49
II.3.2	Voortdurende illustratie van het gezag	50
II.3.3	Geloven en weten identiek inwisselbaar	50
II.4	Missio Taxandriae	51
II.5	Sint-Lambertus, politiserend geestelijke	51
II.5.1	Lambertus zit midden in dynastieke conflicten	51
II.5.2	De Romeinse steunpunten weer opgezocht.....	54
II.6	De plaatsopnemers van Lambertus in Peelland, Kempenland en De Meijerij 55	
II.7	Monolithisch christendom	57

II.8	Een monopolie op universele genade corrumpeert.....	57
II.9	De geografische positionering van gehucht, stad en lande	58
II.10	Verdrag van Tordesillas	60
II.11	Het gehele aardrijk is aan Oostenrijk onderworpen.....	63
II.11.1	De competitie tussen de Habsburgers en de Franse Koningen	63
II.11.2	De Habsburger huwelijkspolitiek.....	63
II.11.3	De syncretische missioneringsmethode	64
II.11.4	Oostenrijk regere de Aarde.....	64
II.11.5	De kerk ondermijnt haar gezagsapparaat, maar niet onherroepelijk....	66
II.12	De aanstelling van onder-Abten	67
II.12.1	Keizer Karels fiscale systeem	67
II.12.2	Garnizoeningen op strategische punten	68
II.13	Maastricht en Horne.....	69
II.13.1	De keizerzalving van Karel als liturgische overval	69
II.13.2	Leo's aanmatiging van jurisdictie	70
II.14	Karel de Grote en de Westfaler Vrede	71
II.14.1	De Sakser genocide.....	71
II.14.2	De administratieve inkapselingen van de annexaties	72
II.15	De geopolitieke confessionalisering of kerstening	73
II.15.1	Karel steekt de Rijn noordwaarts over.....	73
II.15.2	De hoofdelijke aansprakelijkheid van de stamhoofden	73
II.15.3	Het afzweren van duivel en zijn genoten.....	74
II.15.4	De positieve geloofsaanvaardingformule.....	74
II.16	De kapittelscholen als uniforme bureaucratische steunpunten	74
II.16.1	Uniformiteit via de kloosterscholen	74
II.16.2	Een Keizer, Een Rijk, Een Godsdienst	75
III.	Verdelingsverdrag van Meerssen 870-876.....	75
III.1	Karels making.....	75
III.1.1	Karel en zijn brave Lodewijk.....	75
III.1.2	Lodewijk de regelneef.....	76
III.1.3	Een komende Imperiale vierdeling.....	78
III.2	De Maas als grensrivier	78

III.3	Compensatoire maatregelen bij de binnengrenzen	79
IV.	Prins-Bisschop van Luik.....	80
IV.1	Een supranationaal commissaris.....	80
IV.2	De individuele inwoners hebben geen rechten.....	81
IV.3	Een bisschop wordt commissoriaal garant.....	82
IV.4	De financiële afhechting	83
V.	Het diocese Luik.....	85
V.1	Het Luiker Proprium.....	85
V.2	De accijnzen bij sacramentaliën.....	85
V.3	De Tolentijn-ritus en vergelijkbare sacramentaliën in het oorspronkelijk Luikse	87
V.4	Dieren bezielde wezens.....	87
V.5	Een voorbeeld: de Eindhovense Tolentijnsbroodjes	88
V.6	Het dier als instrumentum genoemd, niet aangeropen of aanbevolen	91
VI.	Het diocese Sticht.....	93
VI.1	De zeeweringen en de binnendijken	93
VI.2	De monniktjaskers in dit ontwateringstelsel	94
VI.2.1	Het tsjaskersstelsel.....	94
VI.2.2	De Hohorster connectie	94
VI.2.3	Het duikersluizensysteem met boezems en ringvaarten	96
VII.	Het Luiker fiscaliteitssysteem	99
VII.1	Verschil in geopolitieke doelstellingen.....	99
VII.1.1	Militaire propria.....	99
VII.1.2	De zeven sacramenten en hun oeverloze derivaten	100
VII.1.3	De onbepaalde derivatieve bevoegdheden	100
VII.2	De Wodans eik bij Woensel	102
VII.3	De beeldenstorm als onderdeel van een politieke campagne	105
VII.4	Het vernielen van de dure santenkraam van de middenklassen	107
VII.5	De drijftocht van Maria-ter-Dommele	109
VII.6	De ontbolstering van Maria-ter-Dommele door de ICT van de TEU..	110
VII.7	Thijms schets van de opstand der Nederlanden tegen Rome	114
VII.8	De militaire woesteling Erard de La Marck	117
VIII.	De vernietiging van Luik als machtscentrum	119

VIII.1	Het monsterverbond tussen Bourgondië en Wittelsbach	119
VIII.2	De nieuwe geopolitiek van Beierse Jan	119
VIII.3	De teloorgang van de welvaart in de Maasvallei	120
VIII.4	Brabant kind van de ultieme rekening	121
VIII.5	Westelijk geloofsmassief	123
IX.	Het concilie van Trente: de Luiker maling aan de Trentse decreten	125
IX.1	Liturgische uniformering	125
IX.2	Opschoning van additionele sacramentalia en propria	125
IX.3	Brandende vragen zonder antwoord	126
X.	De diverse volksopstanden tegen centraal gezag	127
X.1	Volksgroepen in West-Europa verzetten zich tegen de soevereinen	127
X.2	Het kerkapparaat reageert via een algemeen concilie in Trente	130
X.2.1	De bestuursambtenaren kunnen niet anti-cyclisch schakelen	130
X.2.2	Een zuiver defensieve emphatieloze reactie	130
X.2.3	Essentiële verantwoordelijkheden ontlopen	131
X.3	Deze bijeenkomst kan een Verenigde Naties van Europa opleveren	132
X.3.1	De <i>Realpolitik</i> van Keizer Karel V	132
X.3.2	De altijd absente pastoor of kanunnik	132
X.3.3	Gereformeerde delegaties niet toegelaten	133
X.3.4	De Paus constant compromittabel	134
X.3.5	Allianties met de Anti-Christ	135
X.4	De concilievaders zijn vooral beducht voor hun posities	135
X.4.1	Een ambtelijke Ad Hoc-Commissie in 1993	135
X.4.2	Een Rome-Statuut in 1998	135
X.4.3	De Red Roomers	136
X.4.4	In Trente alleen maar Red Roomers	136
X.4.5	De Romeinse universele opperste inquisitie	138
X.5	Het Heilige Roomse Rijk ontbindt	138
X.6	Keizer en Paus almagameren niet	140
X.7	Missio Hollandica	141
X.8	De Boven-Rijnse Gewesten	143
X.9	De Beneden-Rijnse Gewesten	145

X.10	De Luiker geopolitiek stopt.....	146
XI.	De heksen en tovenaars in het Luiker rechtsgebied	148
XI.1	Meer heksen in het Luikse dan in het Sticht	148
XI.2	Wat is hekserij, hoe leg je het ten laste en wat is de bewijsredenering ..	149
XI.3	De Luikse interventies bij opsporing en gerechtelijk vooronderzoek ...	150
XI.4	De Maanblaffers zitten overal.....	150
XI.5	Post hoc ergo propter hoc.....	151
XI.6	De Peellandse heksenprocessen.....	152
XI.7	De huurlingenziektes.....	153
XI.8	Het desolate landschap	153
XI.9	De accusatoire procedure vervangen door de publieke inquisitoire	153
XI.10	De uitvoeringsarrangementen bij de Vrede van Münster	155
XII.	De Brabantse revolte.....	156
XII.1	Een exclave in de Maasvallei	156
XII.2	De Kleinstaaterei te Westfalen.....	156
XII.3	De internationale wapenhandel als principale inkomstenbron.....	157
XII.4	De residuaire zorgtaken	157
XII.5	Brabantse Omwenteling.....	158
XII.6	Het Brabantse volk bevrijdt zichzelf.....	160
XIII.	Het concordaat van 1801.....	161
XIII.1	De keizeraspiraties van Napoleon	161
XIII.2	Normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk.....	162
XIII.3	Herleving van het Luikse diocese	163
XIII.4	Apostolisch Vicaris Van Alphen te Schijndel	164
XIII.5	Priesters als hoog- en landverraders.....	164
XIII.6	Einde Luiker Kerke-ackers in Stripe	166
XIV.	Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden	172
XV.	De Belgische opstand	178
XVI.	De herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie	179
XVI.1	Een zwijn in de Hollandse wijngaard.....	179
XVI.2	Smartelijke vervolgingen en moordpartijen.....	180
XVI.3	Terughoudendheid van het katholieke volksdeel	180

XVI.4	Universele secularisatie.....	183
XVI.5	Kocht Hare meest Brittannische Majesteit Victoria een doksaal uit Den Bosch?De positionering van een Rooms doxaal in de Sint Jan van Den Bosch	183
XVI.5.1	De verkennende besprekingen inzake een wapenstilstand in 1602-1609	184
XVI.5.2	Een religieus suzeriniteitsvoorbehoud	185
XVI.5.3	De precieze suzeriniteit van Madrid inzake de katholieke geloofspraktijk in de Nederlanden.....	186
XVI.5.4	Noremborghs nieuw doxaal	187
XVI.6	Het doxaal als staatkundig soevereiniteitsteken.....	188
XVI.6.1	Een Perzisch ritualistiek kerkmeubel	188
XVI.6.2	De Pausen van Rome hadden de Perzische soevereiniteitsdragers óók geïmiteerd zoals de Romeinse Keizers.....	191
XVI.6.3	Het doxaal was al bij Trents decreet anachronistisch verklaard	191
XVI.7	De Luiker fiscaliteit.....	192
XVI.7.1	De heffingen van de prins-bisschop van deze citadelstad aan de Maas	192
XVI.7.2	Het Bossche doxaal hoort bij de Luikse rites.....	192
XVI.7.3	Antithetisch aan het calvinisme.....	193
XVI.8	De herleving van hetatholicisme in Nederland	193
XVI.8.1	Een neogotische restauratie.....	193
XVI.8.2	De gotiek van Viollet-le-Duc	194
XVI.8.3	De bisschoppen gaan opruiming houden van de sante kramerij.....	195
XVI.8.4	Een aanstootgevende transactie.....	196
XVI.8.5	De oogmerken van de Britse Kroon.....	197
XVI.8.6	De staatkundige positie van de Britse Kroon in klassiek-liberaal Engeland	198
XVI.8.7	De prerogatieven van een bij de Gratie Gods regerende vorst	199
XVI.8.8	De bevoegdheidskring van Monarchen in de XIXe eeuw	199
XVI.8.9	Wat was de staatkundige aard van de aankoop?	200
XVI.8.10	De constitutionele positie van Victoria als weduwe der Kroon .	200
XVI.8.11	De Britse constitutie bestaat uit gewoonterecht	201
XVI.9	De positie van de Britse Monarch als hoofd van de Anglicaanse kerk binnen het imperium.....	201

XVI.9.1	De handelscontacten	201
XVI.9.2	Rex Chistianissimus	203
XVI.9.3	De bevoegdheden voortvloeiend uit de positie van religieus leider...	204
XVI.9.4	Het primaatschap van Petrus en de Engelse positie daartegenover...	204
XVI.10	Groot-Brittannië als christelijke theocratie.....	205
XVI.10.1	Het koninklijk geloof rijksaangelegenheid	205
XVI.10.2	Karel II als crypto-katholiek vorst	206
XVI.10.3	De Kroon ledepop van het Lagerhuis?	206
XVI.10.4	De <i>Bedroomcrisis</i> van 7 mei 1839.....	207
XVI.10.5	The King can do no wrong, but he cannot act alone.....	208
XVI.10.6	De vergelijking met halstarrige Wilhelmina in haar vormeloze bontjassen	209
XVI.10.7	De master of the royal household rekeningplichtig aan Albert alléén	210
XVI.10.8	De debatten in het Lagerhuis over 's Konings onschendbaarheid en de Britse buitenlandpolitiek	212
XVI.10.9	De interpellaties van Sir Charles Dilke.....	212
XVI.10.10	Is het Lagerhuis wel de Mater Parliamentorum?.....	215
XVI.11	Kan een Concordaat de Britse Kroon bevoegdheden verschaffen? ..	220
XVI.11.1	De concordataire onderhandelingen via de Brugse bisschop	220
XVI.11.2	De implicaties van een geratificeerd concordaat.....	220
XVI.11.3	De vrees voor revoluties die door Whitehall waarde	221
XVI.11.4	De Kroon als leverancier van Aziatische keizers	222
XVI.11.5	De Vlaamse missioneringsactiviteiten binnen het Britse Empire	223
XVI.11.6	Het Anglicanisme en het Darwinsme als rechtvaardigingen voor het Britse Imperialisme	224
XVI.11.7	Albert had wel iets in de roomse legitimaties gezien	228
XVI.12	De revitalisering van het rooms-katholicisme in Groot-Brittannië....	229
XVI.12.1	Renegaten brengen het papendom tot hernieuwde actualiteit	229
XVI.12.2	De tussenkomst van Albert	229
XVI.12.3	De positie van de Paus als wereldlijk heerser in de XIXe eeuw .	230
XVI.12.4	Henry Edward Kardinaal Manning en andere regenten.....	231
XVI.12.5	De voordracht van kerkvorsten via de Britse Kroon.....	232

XVI.12.6	Roomse priesters als Britse koloniale beambten.....	233
XVI.12.7	De concurrentie met koloniserend Frankrijk in Centraal Afrika en Indo-China	233
XVI.12.8	De positie van de Heilige Stoel via het ministerie voor de geloofsvoortplanting.....	234
XVI.12.9	Frans wisselvallig koloniaal beleid.....	235
XVI.13	De Nederlandse opstellingen	237
XVI.13.1	Koning Gorilla in de bocht.....	237
XVI.13.2	Slechte verstandhouding Willem III en Victoria.....	237
XVI.13.3	Procedure-visie Lima vooraf bij het Haagse departement van Buitenlandse Zaken	238
XVI.13.4	De Nederlandse afhankelijkheid van Whitehall	239
XVI.13.5	Koningin Victoria als beschermster van het Geloof.....	239
XVI.13.6	Het anti-katholicisme van Gladstone	240
XVI.13.7	De gladde charmeur Disraeli	241
XVI.13.8	Keizerin in Het Verre Oosten	243
XVI.14	Holland op zijn smalst.....	244
XVI.15	Het Katholiek Internationaal Eucharistisch Congres te Amsterdam 1924	245
XVI.15.1	De Romeinse Kwestie sedert 1870 in Nederland politiek punt..	245
XVI.15.2	De bedreiging van het Patrimonium Petri door Italiaanse revolutionairen	265
XVI.16	De Pauselijke reactie.....	292
XVI.16.1	De opstelling van Pius IX	292
XVI.16.2	De Pogingen van Leo XIII om de Kerk als puissance te revitaliseren	293
XVI.16.3	De positie van de Kerk bij het Eerste Haagsche Vredescongres 1898	298
XVI.16.4	De status van de Kerk bij de Tweede Haagsche Vredesconferentie	303
XVI.16.5	Nolens, Ruys, Aalberse: beeldbepalende politieke Rooms-Katholieke Voormannen in het interbellum 1918-1940.....	307
XVI.16.6	De Rol van Nolens tijdens de Eerste Wereldoorlog om Nederland mét de Heilige Stoel te doen bemiddelen tussen de belligerenten	312

XVI.16.7	De status van de Kerk bij de Vredesonderhandelingen te Parijs 1919-1920	330
XVI.16.8	De Nederlandse katholieken proberen de Kerk als mogendheid te repositioneren.....	331
XVI.16.9	Het Amsterdams Eucharistisch Congres 1924.....	332
XVI.16.10	De protestantse reactie: de Nacht van Kersten 1925	343
XVI.16.11	Het concordaat van Lateranen 1929	347
XVI.16.12	Het Rijksconcordaat 1933	369
XVI.16.13	Opheffing van de Deutsche Zentrumsparlei door het Rijksconcordaat.....	370
XVI.16.14	De concordataire garanties.....	371
XVI.16.15	De politieke internationale opstellingen van Pius XI	372
XVI.16.16	Kritiek op Pius XI	377
XVI.16.17	Colijn provoceert een crisis binnen zijn eigen kabinet Colijn II.	379
XVI.17	Mit Brennender Sorge	382
XVI.17.1	De zendbrief van 1937	382
XVI.17.2	De boodschap aan Nazi-Duitsland.....	383
XVI.17.3	De opstelling van het Nederlandse Episcopaat: Diepen en De Jong	388
XVI.17.4	De ontvankelijkheid van katholieken voor het fascisme	393
XVI.17.5	Meijer, Knuvelde, Lutkie, Bruning	398
XVI.17.6	De waarnemingsstatus en de mandaatspositie van de Kerk in de Volkenbond	406
XVI.17.7	De status van de Holy See in de Verenigde Naties	408
XVI.17.8	De Missioneringspolitiek van de Kerk	409
XVI.18	De geopolitieke mogelijkheden van de Kerk als Mogendheid in een multipolaire wereld.....	413
XVI.18.1	De oneindigheid der geschiedenis.....	413
XVI.18.2	Drie betwistbare vooronderstellingen	414
XVI.18.3	Religie of bovenzinnelijke duiding aantrekkelijker.....	415
XVI.18.4	De concordataire en arbitragepolitiek van de kerk als rechtsorganisatie.....	415
XVI.18.5	Een Augustijn op de stoel van Petrus	417
XVI.18.6	Arbitrabele doorvaartrechten.....	420

XVI.18.7	Arbitrages vertragen genoeg	421
XVI.18.8	Buitelende berichten	424

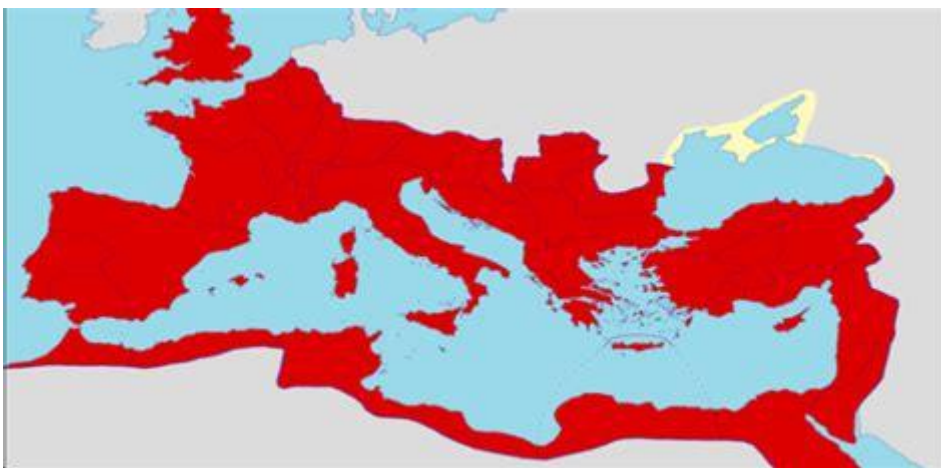
Katholieke geopolitiek

Hoe bereikte de katholieke kerk iets, wat de zo goed georganiseerde Romeinse cohorten, divisies en legioenen steeds maar niet konden voltooien: een effectieve overheersing binnen twee, drie eeuwen, van het noordelijk Europa westelijk van Maas en noordelijk boven de Rijn? Op basis van een ideologie die volkomen antithetisch was aan het Keltische, Teutoonse en Germaanse wereldbeeld? Een God die Mens wordt. En die beveelt de stoffelijke vijand de rechterwang toe te keren nadat de linker reeds een krachtige directe kreeg van de vuist van die tegenstander? Hoe kon deze rechtsorganisatie zonder doorzettingsmacht een succesvolle bezetting leggen via een aan die wereld vreemde administratieve macht? En hoe lang lukte dat? Waarom lukte het ineens niet meer?

I. Transportader Maas

I.1 Een keizertje en de jongens van Pepijn

Voor de ecclesiologische ontwikkeling van de Lage Landen, inzonderheid Brabant, is de transportader Maas van groot geopolitiek belang geweest. Het gaat om een typische regenrivier. Na de ineenstorting van het Romeinse Rijk in 476 --- het keizertje Caesarulus Romulus krijgt stomweg zijn congé van zijn militaire camarilla, die hem eerder op de troon hielp – besluit de bisschop van Rome eenvoudigweg in het daardoor ontstane machtsvacuüm te springen. De ineenstorting van het Romeinse Rijk had velerlei factoren. Het staatkundig systeem was gecorrumpeerd. Totaal.

Er was geen meerderheidsovertuiging meer voor een werkbare staathuishoudkundige organisatie. Er was wel een systeem. Maar de personen die het moesten uitvoeren beantwoordden niet meer aan de onderliggende werkhypotheses, bijvoorbeeld, dat je dééd wat je afgesproken had, dat je je superieuren gehoorzaamde, dat je binnen de beperkingen van je bevoegdheden bleef. En dat je de werkopdrachten niet naar eigen believen en behoefte aanvulde of wijzigde. Dat je hield aan de strekking van de

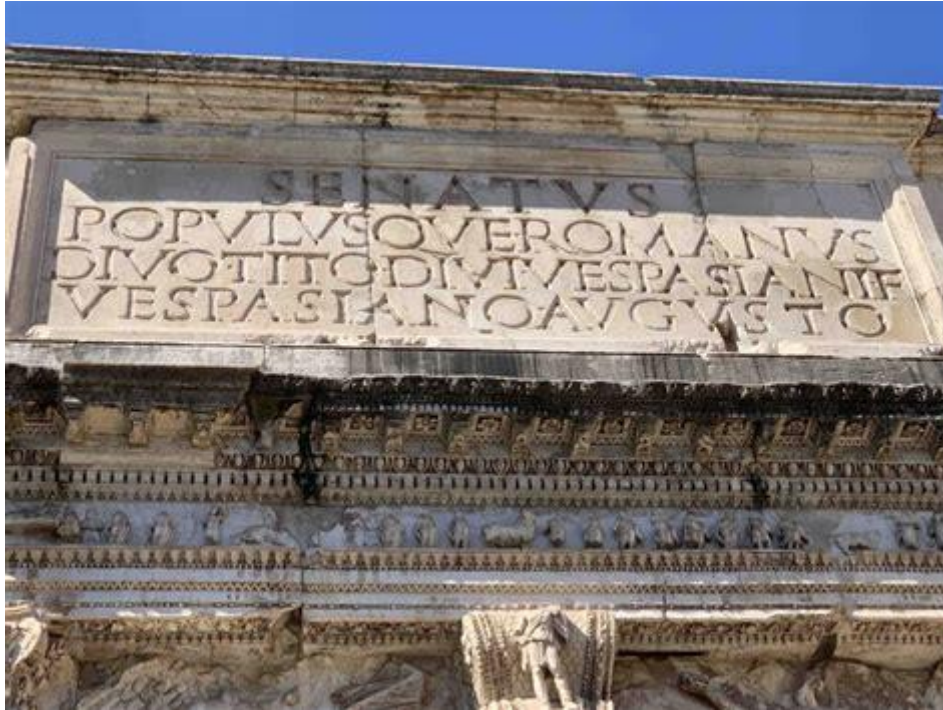
opdracht, ook al kwam je die niet goed uit of al begreep je die nog niet. Er was een openbaring. Van goddelijke herkomst. Die bevatte die opdrachten. Ze waren soms bovenmenselijk. Ze waren nooit onmenselijk. Ze waren menselijkerwijs uitvoerbaar. Soms met moeite. Er was een commune staatsideologie. Die ging uit van de superioriteit van de Romeinse staatsburger die burgerschapsrechten geldend mocht maken jegens alle andere volkeren, rassen, naties, stammen waarover de Romeinse Legioenen effectieve bezettingen zouden kunnen leggen.

Dat zouden ze kunnen. Maar liever niet. Dat kostte geld, dat bezwaarde het ambtelijk staatsapparaat. Dat was opgezet om rondom de Middellandse Zee handel te kunnen drijven die gefiscaliseerd zou kunnen worden, liefst via accijnzen. Die moesten worden ingezet voor het in standhouden van dat militaire apparaat. Dat moest optimaal mobiel zijn. Daarvoor was een wegeninfrastructuur nodig die voortdurend gekoesterd moest worden. Daarvan konden ook kondschapsdiensten gebruik maken volgens een gedetailleerde dienstregeling. Die was nodig om dat immense gebied rondom de Middellandse Zee te voorzien van de recentste adequate berichtgeving over externe bedreigende factoren zoals regionale opstanden, invasies, demografische verschuivingen en natuurrampen die voorzieningen vereisten.

Met volken die binnen dat areaal overwonnen waren, dienden capitulaties te worden getroffen om een bezetting te voorkòmen, waarbij de interne rechtsordes en inculturaties zoveel mogelijk ontzien moesten worden, opdat de bezette en bezetbare bevolkingen de belastingen zouden gaan en blijven betalen nodig voor het defensieapparaat dat een zekere consulaire rechtsorde afgestemd op internationale koophandel zou kunnen afdwingen, terstond, adequaat en regelmatig. Dat was de ideologie. Veel diepgang moest die niet hebben en ook geen ingewikkelde moraal of ethiek vooronderstellen: bezetters en bezette bevolking moesten haar makkelijk kunnen begrijpen. Wat er moeilijk aan zou kunnen zijn moest binnenkamers blijven.

Het apparaat veronderstelde een mobiele reserve op verschillende dislocaties. Dat was duur. Maar nodig, want de aldus bereikbare interne openbare orde, rust en veiligheid was nu eenmaal makkelijk te verstoren. Zeker naarmate het rijk wies in geannexeerd grondgebied.

Aan die stilzwijgend aanvaarde werkhypotheses van dat Rijk kwam een einde toen het systeem de beoogde voortdurende welvaart had geborgd en de topambtenarij deze aanvaardde als een volkomen vanzelfsprekendheid evenals hun bureaucratische baantjes en nevenfuncties. De ambtenarij begon het systeem te beschouwen als een kader opgezet om hun persoonlijke ambities te realiseren en hun aanstellingen om te zetten in dynastiek overerfbare familiale privileges. Waarbij andere *familiae* langzamerhand uit het machtscentrum gestoten konden worden ongeacht hun bijdragen in het verleden, hun kennelijke kundigheden en hun disciplines en aantoonbare zelfbeheersing.

Rotstreken bleken lucratief. Ambten alleen maar springplanken voor hogere en beter betaalde aanstellingen, of posten die oeverloos verpachtbaar waren. Risicovermijding bij het opzetten van een loopbaanperspectief was uitgangspunt of diende dat te zijn. Men moest tijdig weten te bukken teneinde iedere verantwoordelijkheid te kunnen ontwijken. Vervelende berichten waren nooit populair. Dus gaf men die niet op of door. Bleken ze inderdaad hun feitelijke grondslag waardig, dan was de berichtgever te beschuldigen. Dat ging vóór een doeltreffende reactie op het bericht zelf. Deze opstelling gaf aanleiding tot de beruchte ambtelijke vetes tussen de elitegroepen die elkaar, niet de binnenvallende vijandige stammen, gingen en bleven bestrijden.

Er was stomweg onder de aanzienlijken, de elite, geen *publica bona fides* meer. Geen vanzelfsprekende openbare goede trouw. Handelde iemand op basis van die trouw

dan was hij een zonderling. De bisschop van Rome meende die trouw weer te kunnen herstellen. Die aanmatiging baseerde hij op het geloof in een zekere Christus, een Messias die een uitzonderlijke heilsleer had gebracht. Deze Christus had een schare volgelingen gehad. Die waren hem oprecht toegenegen en hadden Hem trouw beloofd. Die volgelingen waren boodschappers geweest van een Heilsleer en een bijbehorend plan van uitvoering. Ze waren *Apostelen* genoemd: berichtendragers, kondschappers. De bisschop wilde deze apostolische trouw herstellen in de openbare ruimte.

1.2 De bisschop van Rome

Deze bisschop, destijds zekere Melchiades (311-314), die nog geen Paus-titel voerde, had een zekere erkenning kunnen binnenhalen vanwege het Romeinse centrale staatsgezag. Melchiades had in Spanje machtige vrienden te Cordoba en was ook wel bekend met vooraanstaande Frankische vorsten. De christenen waren betrekkelijk goed georganiseerd. Ze kenden een duidelijke organisatorische hiërarchie en administratie met een bureaucratisch jargon. Het canoniek Latijn. Een eenvoudig taaltje, zeker, maar toch duidelijk. Voor Jan Piet en ook Klaas. Als ze maar wat lezen hadden geleerd op de Lagere School. Er waren uitgebreidere briefwisselingen mogelijk. Tot zelfs in de noordelijkste grensstad Trier. Hun interne ideologie werd al gecodificeerd in allerlei Concilies, natuurlijk weer niet zonder heibel en intriges.

Er was een interne dienstregeling beschikbaar, waar ook God zich aan moest houden. In 313 had de Keizer Constantijn de christelijke geloofsleer erkend als een acceptabele ideologie binnen wat wij nu zouden noemen: het publieke domein. Constantijn legde dat neer in een wetsbesluit. Dat zeggen primaire bronnen. Hoe dat besluit geredigeerd was, weet niemand. De bronnen verwijzen naar zo'n besluit. Bronnen, die

gezaghebbend waren. Ze gewagen van een consistente christelijke leer die staatkundige uitwerking heeft.

Een staatshuishoudelijke levensbeschouwing gebaseerd op de idee dat er één God is die het beste voorheeft met de mensheid. Als die mensheid maar bereid is zich bescheiden op te stellen, zich te ontzelve, zich niet steeds maar te laten leiden door die verdomde ego's. Wat gij niet wilt, dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet, dat soort werk. Dat is de hele leer. Een van de vele, overigens, want de Keizer stond tegen een diversiteit van dat soort ideologieën niet afwijzend. Ook zijn gezag was wankel. Er broeide een burgeroorlog. Hij verkende de machtsverhoudingen. En hij zocht steun bij interregionale groeperingen die een zekere consistente organisatiegraad vertoonden.

De christenen bezaten die, voor zo ver Constantijn kon overzien. Hij gaf ze het voorlopige voordeel van zijn twijfel. De christenen waren bereid om het centrale gezag van de Keizer te erkennen, op basis van hun gedachte dat men de Keizer moet geven wat des Keizers is. En dat was voor Constantijn op dat moment, waarin aan zijn legitimiteit breed getwijfeld werd, al heel wat. Het is daarom een geschiedkundige travestie om de stelling te betrekken dat bij het Edict van Milaan van 313 het Christendom staatsgodsdienst werd. Het werd een officieel toegelaten godsdienst.

I.3 De strekking van het Edict van Milaan 313

I.3.1 Een verklaring van geen bezwaar

Constantijn gaf in dat decreet toe dat het met de christenen te praten viel en dat ze niet staatsgevaarlijk waren vanuit Keizerlijk standpunt gezien. In zoverre kregen ze godsdienstvrijheid. Maar ze kregen geen aparte privileges. Hun rechtsorganisatie kreeg een publiekrechtelijke status. Het was een nette, geoorloofde vereniging. Keizerlijk goedgekeurd, in de zin, dat de Keizer tegen deze club geen bezwaar meer had. Ze kon geen kwaad. Ze richtte zich niet tegen de constitutionele regeringsvorm. Al was de constitutie van het Keizerrijk op dat moment beslist niet heel erg duidelijk

en had iedereen er eigen gedachten over. En al trokken de rijksambtenaren er zich ook vaak niet echt veel van aan.

Het decreet komt eigenlijk neer op een algemeen verbindende verklaring van geen bezwaar op rijksniveau. Uiteraard heeft de Rooms-Katholieke kerk sedert de vroege middeleeuwen anders beweerd. Ze heeft beweerd dat Constantijn het ééns was met de christelijke leer. Dat Constantijn de rechtmatige ingezetenen beval die leer innerlijke te aanvaarden. Dat deed de kerk omdat ze die Keizerlijke begunstiging als “heersende kerk” goed kon gebruiken bij haar voortdurende geopolitieke strijd tegen de wereldlijke monarchen, hertogen, vorsten en de Roomse Keizer van een Teutoons of Duits stamverband, die haar opdringende pretenties steeds hinderlijker waren gaan vinden.

1.3.2 Eusebius' hertaling van een niet te achterhalen wetsbesluit.

De kerkvader Eusebius (263-339) heeft het wetsbesluit van Constantijn hertaald. In canoniek Latijn. Niet rechtstreeks en niet letterlijk. Hij doet dat, gebed in het stellig proza van zijn biografie van Constantijn (*Vita Constantini*, het Leven van Constantijn). Hij geeft daar kort weer wat Constantijn, die hij geweldig bewierookt, allemaal gepresteerd heeft. Hij voorzagt, die Constantijn, dat de christenen de Waarheid dienden. Hij besloot daarom dat ze van iedere vervolging gevrijwaard werden. Ze mochten zich openbaar manifesteren. Ja, zo'n fantastische regeringsleider was die Constantijn nu eenmaal, nietwaar?

Hier is Eusebius persoonlijk aan het woord. Hij citeert het wetsbesluit nergens letterlijk. Heeft hij het eigenlijk wel gelezen? Of gaat hij af van een soort samenvatting of bericht van een bodedienst? Eusebius is in ieder geval beambte bij de christelijke club, die hij wil verkopen aan zijn lezers. Die in een leesgezelschap of litteraire sociëteit dat wetsbesluit onderling bediscussiëren. Die leesclubgangers hebben het wetsbesluit ook alleen maar van horen zeggen. Daarom kennen ze het zo goed en

kunnen erover meepraten, want ze hebben het gezond verstand om dat te kunnen doen. Dat weten ze zeker, zoals ze elkaar verzekeren. Als iedereen dacht zoals zij, dan kwam het allemaal wel goed. Maar helaas zijn er lieden dat dat niet willen. Dat zijn de slechten. In het beste geval dwaalden zij verschoonbaar. Maar vaak komt dat niet voor. Het is jammer. Wie onverschoonbaar dwaalt is slecht. En daar kun je niet steeds rekening mee blijven houden. Er zijn dingen die zo duidelijk zijn dat je ze niet moet bespreken.

God zond Constantijn dan ook. Hij was ook boodschapper Gods. Misschien als willoos werktuig van het moment. Misschien begreep Constantijn zelf niet wat hij te weeg bracht door de christelijke leer toe te laten. Eusebius zegt er niet bij – de kunst van het weglaten kende hij goed – dat Constantijn datzelfde veroorloofde aan alle religieuze bewegingen of groepen die hij tóch niet de baas kon. Dat ware er nogal wat in Constantijns periode. Geen beginnen aan om die allemaal doeltreffend te bestrijden.

1.3.3 Lactantius als getuige van horen zeggen

Eusebius baseert zich bij zijn weergeven van het wetsbesluit op een historisch boek van Lactantius, een christelijk historiograaf. Lactantius vertelt hoe verschrikkelijk de christenvervolging waren onder Diocletianus, met name. Dat doet Lactantius in zijn *De Mortibus Persecutorum*, hoofdstukken 38-45. Die tekst is vertaald uit het destijds gangbare Grieks voor intellectuelen, het klassiek Helleens. Een Mandarijntaal. Alleen toegankelijk voor de top die academisch onderwijs heeft genoten. Politiek jargon. Alleen duidelijk voor ingewijden die meteen aan het taalgebruik herkennen dat ze te maken hebben met een makker die hun gedachtengoed onvoorwaardelijk deelt al overziet hij dat goed zelf ook niet te best.

1.3.4 De goeie intellectuelen tegen de Wappies

Hij is, dat moet iedereen goed begrijpen, een goeie. Hij hoort tot het denkend deel der natie. Hij heeft het tot op heden goed gedaan. Hij voelt goed waar het één moet.

Hij is geen Wappie. Hij is vóór vooruitgang. Hij heeft bezwaren tegen achteruitgang. Daarom is hij tegen de slechten. De Borealen, de complotdenkers, de egoïsten, de reactionairen. Die willen dat de maatschappij te loor gaat. Die de middenklasse willen vernietigen. De populistten. Die tegen de uitwerking van dat fantastische wetsbesluit zijn.

Eusebius, die ook wil laten blijken dat hij niet uit kringen van putjesscheppers stamt, verwijst ernaar en vertaalt meteen maar naar zijn behoefte om aan te tonen dat God altijd heeft gewild dat het christendom publieke godsdienst zou worden. Constantijn was maar een instrument. Vandaar is het later maar een stapje voor de verdedigers van het primaat van Petrus bij jurisdictieconflicten om te concluderen: Constantijn bevestigde het Christelijk geloof als staatsgodsdienst. Dat gebeurt dan ook, als de Pausen bonje gaan krijgen met koningen en de Keizer van het Roomse Heilige Rijk.

Constantijn kon ze dus wellicht gebruiken, die christenen, al was het er verre van dat hij hun leer, die hij niet echt begreep en zeker niet goed kende, zou willen verheffen tot exclusieve constitutionele staatsgodsdienst van zijn Rijk. Het decreet waarin de christenen als mogelijke gesprekspartner werden aanvaard is niet bewaard. Er is wel een verkennend gesprek geweest tussen Constantijn en zijn oostelijke gouverneur in het Balkangebied, Licinius, waarin beiden het bestaan van de christenen als feit aanvaard hebben.

1.3.5 De circulaire van Licinius

Licinius doet een circulaire uitgaan aan al zijn gouverneurs en landvoogden in het oostelijk deel van het Romeinse rijk. Hij bevestigt dat er op dit punt godsdienstvrijheid zal bestaan. Maar ze moet niet hinderlijk worden. Het geldt ook voor alle andere religieuze denominaties, die bewezen hebben geen heibel te veroorzaken in het

publieke domein. Hij stelt daarin dat hij dat met Constantijn besproken heeft. Nadere uitvoeringsaanwijzingen zullen volgen. Vervolgelingen van religieuze groeperingen moeten gestaakt worden.

Dat soort vervolgingen destabiliseert alleen maar. Van theocratie of een staatsgodsdienst rept Constantijn niet. Dat hield het edict van Milaan ook helemaal niet in. Het besluit somt flankerende maatregelen op om nu eindelijk weer eens de publieke rechtshandhaving te stabiliseren na alle onrusten van decennia her. Het geeft geen prioriteitsvolgorde van religieuze opvattingen op. En het geeft al helemaal geen monopolie daarbij uit. Daar dacht destijds geen van redigerende ambtenaren aan.

l.3.6 De christenen als politiek relevante groep feitelijk aanvaard
Constantijn wist dat er christenen waren. Hij erkende hun organisatie als feit. Ze hadden invloed. Ze waren van betekenis. Ze deden ertoe. Het was niet langer een verboden vereniging. Dat verbod was tóch niet te handhaven. Hij had het idee dat hij aan hun bereidheid *centraal* gezag te eerbiedigen wel wat kon hebben als hij steun zocht tegen zijn talloze politieke opponenten. Constantijn zat voorshands zonder de zekerheid van zijn gezagsaanvaarding door een stabiele belangrijke volksmeerderheid. De vraag is of Constantijn die ooit zou hebben kunnen definiëren.

Een soort stilzwijgende meerderheid die in een zekere gelatenheid een bestaande staat van zaken aanvaardt is altijd moeilijk getalsmatig aan te tonen als een sluitende bevolkingsadministratie te enen male faalt. De Romeinen konden die ook niet echt opzetten al verrichtten ze soms periodieke volkstellingen voor fiscale doeleinden, bijvoorbeeld om uiteindelijk bepaalde bezettingskosten toch maar door te berekenen aan weerbarstige bevolkingsgroepen. De raadgevers van Constantijn gingen er als werkhypothese wel van uit dat zulk een meerderheid bestond binnen het imperium maar waarop zij dat grondde werd nooit helemaal duidelijk.

Die moest hij construeren. Als legitimatie, als algemene rechtvaardigingsgrond, als maatschappelijk draagvlak. Deze bewoordingen worden altijd gebruikt in tijden van onzekerheid. De christenen waren soms echt wel lastig. Maar die last was voor Keizer Constantijn echter alleszins in zijn acute benardheid aanvaardbaar. Vooral als ze daarbij ook nog stelden dat dat gezag onder bepaalde onduidelijke en voor meerdere uitleg vatbare randvoorwaarden best van hun unieke God gegeven kon zijn.

Vreemd, want wat voor God dat dan was, dat was Constantijn ook op het tweede gezicht niet duidelijk. Maar alles was meegenomen. Die leer wilde hij ingang doen vinden via de resten van het nog functionerende bureaucratische en militaire apparaat van het ineenslopende rijk. Daarin zag eveneens de persoon die zich bisschop noemde van Rome ook wel wat. Want ook die bisschop had behoefte aan openbare erkenning om zijn jurisdictie-aanspraken te kunnen doen gelden, eventueel met politionele hulp van staatswege. Constantijn en zijn opvolgers konden daarbij behulpzaam zijn: bisschop en Keizer sloten dus een soort monsterverbond waarvan de implicaties hen voorlopig niet duidelijk waren.

1.3.7 Geen effectieve beheersing of controle over het achterland

Zij deden dat binnen het gebied, waarover de Romeinse macht ooit een effectieve bezetting had kunnen leggen. In Italië, rond de Middellandse Zee, maar ook in Ierland, Keltisch Engeland en Noordelijke Continentaal Europa. Dat had die macht gedaan door steeds lokale capitulaties te sluiten met volksleiders die reeds een monopolie van tijdelijke doorzettingsmacht bezaten. Die leiders werden partners met de bezettingsmacht, die de sociale infrastructuur ter plaatse min of meer intact liet. Die tastte de bezetter niet aan. Soms had hij er respect voor. Meestal was hij er onverschillig voor. Hij begreep die niet. Maar deed er verder geen moeite voor.

Geen belang bij, zolang de transportroutes voor de doortrekkende Romeinse legerafdelingen maar gerespecteerd worden. De Romeinse heirbanen, hun kunstmatige watergangen en de sprangen, beken, en rivieren die als transportaders konden gelden. Ze waren bevaarbaar en bevlotbaar. Of hun beddingen beloopbaar

door grotere colonnes. De bisschop van Rome had een ambtelijke hiërarchie weten op te bouwen binnen zijn ideologische organisatie. Die had hij geïmiteerd van de Romeinse.

I.4 Een imitatie van de Romeinse ambtshiërarchie

I.4.1 Het kazuifel

De bisschop van Rome zorgde ervoor dat de kerkelijke topambtenaren in uiterlijke verschijningsvorm zoveel mogelijk leken op de Romeinse praetoren, koloniale gouverneurs, landvoogden en stadhouders. De magistraten van topniveau. Ze dragen het rijk geborduurde opperkleed. Het *kazuifel*, van die hogere magistraten, wanneer ze hun jurisdictie uitoefenen. Gaat het om kapitale jurisdictiekwesties, waarin lijf- en doodstraffen kunnen worden uitgesproken, dan is het opperkleed purper. Dure kleurstof.

Daarom dragen de priesters het plechtige paars op de dagen dat er verplichte vasten- en onthoudingsvoorschriften zijn, de veertig dagen durende Grote Vasten met speciale boetedoeningen, de dagen waarop de kruisdraging en de dood van Christus wordt herdacht en de periode dat de komst des heren als onmondig mens wordt verwacht, de Advent. Kleren maken de man. Dus ook de ambtelijke priester.

Maar ze dragen ook het rood van de opperrechters die moeten beslissen op verdenkingen van aanslagen tegen de staat, de regeringsvorm en hoog- en landverraad. En soms het unieke wit dat reinigt als de kerk in jubel uitbarst over de eeuwigdurende Genade. Zo volgen deze bedienaren van de nieuwe religie en ideologie nauwkeurig het oude ambtelijke rijk na dat implodeerde. In ieder detail, zelfs in hun ondergoed.

I.4.2 De onderklederen, de zak-, neus- en zweetdoek, het hoofddeksel

Ze dragen het schitterend witte onderkleed, de *albe*, om het middel samen gegord met het koord met de zeven knopen die links afhangen om hun geweldsmonopolie tot

uitdrukking te brengen. Op het hoofd de gestileerde frygische muts van de Perzische koloniale gouverneur met de linnen hoorns, gesteven, de *kornetten*. De Bisschop zelf neemt alvast de keizerlijke titel over van Pontifex Maximus. De belangrijkste bruggenbouwer. De grootste. De mooiste. Die titel zal hij met meerdere verrijken: dienaar der dienaren Gods, Stedehouder Christi, Vader der Christenheid, Opperpriester.

Het kan niet op. Het liturgisch ritueel rondom een Pauselijke eucharistie wordt een ballet waarbij dat van het Zwanenmeer van Peter Iljitsj Tsajkowski in het niet valt. Men gaat zelfs zo ver dat de Paus de geconsacreerde miswijn alleen nog maar consumeert via een gouden pijpje met een filtertje dat hem kort te voren door de ceremoniarius wordt aangereikt uit een apart cederhouten doosje, dat verzegeld op de altaartafel prijkt. Een ritueel, stammende uit de periodes dat het vergiftigen van de Stedehouder Christi een Vaticaanse gestandaardiseerde folklore was geworden.

1.4.3 De magistratuurlijke kousen en pantoffels of sandalen

Het staat niet vast of men van Het Goede te veel kan hebben. Maar dat deze zegswijze hier niet toepasselijk kan zijn, is in ieder geval door het Tweede Vaticaans Concilie grondig onderschreven. Paus Paulus VI heeft heel veel kerkelijke pontificalia en insignia uitgebannen bij kerkelijke wetsbesluiten. Tegen intens verzet in van de katholieke geestelijkheid in. Verdwenen zijn de rituele geborduurde sloffen van de residerend bisschop en zijn witte zijden kousen, die aangetrokken werden door de ceremoniarius met behulp van de troonassistenten. Dat was voor deze dienaren geen prettig ritueel. Omdat de gemijterde vaak niet echt proper placht te zijn op het onderlichaam. En dat weer uit seksuele zedelijkheidsoverwegingen. Aartsbisschop De Jong bleek buitengewoon vuile voeten te hebben, want hij nam het met de kuisheidsvoorschriften zeer serieus. Gezeten op het bisschoppelijke klapstoeltje, het *faldistorium*, stak hij zijn smerige onderdanen aan de troondienaren toe.

Waar kwam dit ritueel nu weer vandaan? Uit de hofetiquette van de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV die van zijn opstaan uit het hemelbed een uitgebreid ceremonieel had gemaakt. Drommen hovelingen drongen zich rond de kwalijk riekende monarch die zich ongaarne waste. Niet uit kuisheidsoverwegingen. Maar omdat vies ook lekker warm was. Het was een eer om deze koning de zijden sokken aan te sjoorren, een privilege waarom gevochten werd. De mens kan het bont maken. Dat toonden de eeuwen al aan. De gelakte purper gehakte prelaatsschoenen met grote vergulde gespen, de rangvolgorde van de geheime kamerheren en huisprelatten die ten pauselijke en aartsbisschoppelijke paleizen wemelden: allemaal afgekeken van de vechtgrage Franse koning.

1.4.4 Het ene ceremoniële ritueel na het andere

Ook de aanreiking van de monarchale po werd een ritueel. Geukig heeft de katholieke kerk dat nooit overgenomen, anders was daar vast een sacramentalie uit voortgekomen. Zo werd het Heilig Misoffer ook omringd door de merkwaardigste fratsen waardoor de misdienaars, knielengelen, acolythen, koorheren, assistenten, diakens en subdiakens gaandeweg een fladderende theatergroep ging vormen die een uiterst ingewikkelde choreografie volgde waar in iedergeval het gelovig kerkvolk doorgaans weinig van begreep. Het heffen van het wierooksvat in een drieslag. Het tongen van een gong. Het rinkelen met een schel. Het staccato kleppen van de klepel tegen de klokrand. Het ratelen met een klepper. Het schokkend knielen. Het vooroverstorten, de prosternatie waaraan men makkelijk een buil kon vallen. Het wijzen met een zilveren handje op een ebbenhouten stok. Het verstarren in een buiging en langdurig zwijgend staan. Het ronddragen van alwéér een verguld instrument of een schitterende reliekhouders. Het aanreiken van een gedoopte kaars. Het aansteken van een vlassen dot. Het afpakken van een zware mantel. En die bewegingen konden vaak afzonderlijk uitgroeien tot sacramentalie. Met alle mogelijke misbruiken van dien.

De uitdeling van de palmpjes op Palmzondag, vaak uit kerkhofheggen samengesteld uit buxusstruiken geknipt als die daarvoor genoegzaam bebladerd waren, het uitdelen

van wilgenkattten, confierenspruitsels, Sint Theresia-rozenbladeren, de Sint Blasius-zegens, de klokkenzegeningen, de intronisaties van heiligenbeelden, het putten van bronwater uit wellen die door tussenkomst van een heilige spontaan waren gaan opwateren, de zegening en uitdeling van scapulieren of Sint Jacobsschelpen, de verstrekking van wonderdadigde pijpaarden beeldjes van Maria, Joseph, het hele Heilig Huisgezin, Antonius met en zonder varken, Sint Cornelis, je kunt het waarachtig niet opnoemen.

Het bisschoppelijk Pallium. Het pallium is vaak cirkelvormig, wordt gedragen om de hals en over de kazuifel en heeft twee afhangende banden aan de voor- en achterkant. De witte band is voorzien van zwarte kruisen.

Allemaal aparte wijwatersprenkelingen, zegeningen, bewierokingen, vaak met accijnzen als het geschiedde op plaatsen van intense veneratie en wonderen. De voortdurend van vorm en kleur veranderende mijters. Met de ingebouwde kronen, verzilverde spitsen op de cornetten, de borduurpatronen daarop. Er komt uiteindelijk een zekere paramentendogmatiek bij kijken, een verzelfstandigde wetenschapskunde, die weer in een ondoorgrondelijk jargon met bijbehorende vanzelfsprekendheden rubriceringen van deze dracht, dergelijke uitmonsteringen en bijbehorende bevoegdheidskringen gaat ontwikkelen. West-Europa wemelt op den duur van de paramenten-ateliers die steeds spitsvondiger worden in dit soort uiterlijkheden: het

levert een ware nijverheid op met bijbehorende verdienmodellen. Zoals zo vaak in de katholieke kerk die dat van geen vreemde heeft. De Romeinen deden het ook en die wisten wat ze er mee beoogden. Geboren kolonisatoren. Bestuurders op afstand.

Deze uniforme significa kunnen een gezagsbevestigende primaire betekenis hebben, maar uiteindelijk blijft het toch op de persoon aankomen van de drager, hoe indrukwekkend hij er ook mag uitzien. De Romeinen zagen dat veel te laat in. De meeste kolonisatoren trouwens.

1.4.5 Steeds meer overdadige uitmonsteringen

Alleen heeft de Romeinse bisschop bevolen deze cornetten niet zijdelings te dragen op de schedel maar frontaal en van achteren, want verschil moet er zijn en blijven: de *mijter*, naar de koloniale *mitra*, in goud, wit, en rood naar gelang het doel der ambtelijke bediening. De zweet- en zakdoek afhangend links in de gestileerde zijden sacoché (draagbaar handtasje) over de rijk bekende manchet, de *manipel*. Wie een manipel draagt, die is wat. Zoals ook de zakdoek lang een teken is geweest in westelijk Europa van grote welstand en maatschappelijk aanzien.

Daarom droegen notabelen die doek zichtbaar. Om hun nek, bijvoorbeeld. En ga zo maar door. Die canonieke beambte zit ook in de apsis in het oosten, waar hij optreedt als scheidsrechterlijk bestuurder. Niet voor niets heet zijn dienstgebouw *basilica*, naar *basileus*, plaatsvervangend koning. Die heeft een wollen band op de hals hangen. Het pallium. Het is cirkelvormig. Het heeft twee afhangende banden aan de voor- en achterkant. Het zal later hét teken worden van de aartsbisschoppen.

De bisschop van Rome zal ervoor zorgen dat de beampten en ambtenaren uit zijn rechtsorganisatie steeds uitmonsteringen dragen die erg veel gelijkenissen vertonen met de plechtgewaden van succesvolle soevereine vorsten, koningen en keizers. En daarin gaat hij ver, als hij ook de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV doet imiteren: diens zijden pantoffels, diens kousen, aan te trekken bij diens publieke levée – het plechtige opstand uit het openbare hemelbed – diens met Richelieukant omfloste overmanchetten en handschoenen maar ook diens titulaturen waarvan monseigneur voor hogere dignitarissen ook heden ten dage nog in zwang is.

Zelf eist hij de pauwenveren flabella – de waaiers op hoge stelen – nog op als hij rondgedragen wordt voor een sacramentele bediening in Rome, in de Sint-Pieter en de Sint Jan van Lateranen, zijn eigenlijke bisschoppelijke kathedraal. Zijn militaire wachten en geheime kamerheren, zijn geestelijke dienaren en bureauklerken, allemaal hebben ze ornamentalia en significa uit de Romeinse Keizerperiode. Totdat het ineens echt niet meer kán. En belachelijk wordt, zelfs. Het is ineens afgelopen. Het werkt niet meer. Wie nog staat op de afgedankte vorm plaatst zich buiten de groep. Hij slaat een figuur. Hij imponeert in genen dele. Dat overkomt velen die nog in de oude ritus volharden en met de rug naar het gelovig misvolk de mis opdragen met de goudfonkelende overkleden die herkend worden als de “vioolkisten”, de van brocaat stijfstaande liturgische plaatwerken die zelfs niet meer vouwbaar zijn.

Maar de Noord-Frankische vorsten, die we de Pepiniden noemen komen op hetzelfde idee. Ze gaan deze imitaties in hun officiële drachten ook praktiseren. Maar met minieme afwijkingen, die dan ineens zorgvuldig gekoesterd gaan worden. Dragen bisschoppen streng symmetrische hoofdbedekkingen en overkleden, de Pepiniden brengen een asymmetrisch element erin. De hoofdwindsels hangen aan

één zijde af. Hun tunieken liggen links op één schoudergesp en lijken van hun lichaam te vallen. Hun staf dragen ze links als de priester ze recht draagt. En andersom.

1.4.6 Pepijn en zijn volgers

Hun mythische dynastieke stamvader, hoofd van de familie, is een zekere *Pepijn van Herstal*. Ze hebben eveneens verreikende soevereiniteitspretenties. Maar evenals die bisschop ontbreekt het daartoe hen voorlopig aan voldoende doorzettingsmacht.

Zeker, ze kunnen politionele brigades inzetten ter handhaving van de plaatselijke openbare orde, rust en veiligheid rondom de plaatsen en kampementen waar hun vaste en mobiele hofhouding zetelen.

Maar de Pepiniden hebben nog géén volstandig mobiel Veldleger met tros en meereizende verzorgingstoerusting. Daarzonder kunnen ze nergens een effectieve bezetting leggen waarin ze hun gepretendeerde publieke rechtmatige geweldsmonopolie metterdaad kunnen afdwingen. De bevolking ziet ze verder ook nog als de straatvechters en struikrovers die ze oorspronkelijk ook waren. Ze kunnen heel lang niet lezen of schrijven. Ze kunnen zelfs niet ondertekenen wat ze besluiten. Latijn verstaan ze niet. Ze omringen zich met de gekste kwanten. Ze smijten met geld. En ze laten zien dat ze overdadig goed voor zichzelf weten te zorgen. Geweld schuwen ze niet. Hun troepen zijn plunderaars.

I.5 De gezaghebber te Rome spreekt namens God en kan lezen en schrijven

I.5.1 Het probleem van bestendig gezag

Deze troepen genieten wel vrees, maar geen gerechtvaardigd ontzag. Deze Pepiniden weten dat de bisschop uit het verre Rome dat ontzag tot op zekere hoogte weet te ontlenen aan het feit, dat hij namens God kan optreden en heil kan borgen in Diens naam. Hij heeft daartoe rites beschikbaar, waaronder het lezen en schrijven en Latijn spreken niet de drie geringste zijn. Zijn beambten en ambtenaren kunnen dat opperbest. Iets waarlijk magisch. Zo'n beambte leest, de lippen prevelend bewegend, iets van een stuk papier of perkament. Als hij opkijkt, wéét hij, hoe is het mogelijk, wat een verre autoriteit van over de Alpen heeft gezegd en geboden! Tovenarij! En hij kan dan ook op zo'n papier antwoorden met wonderlijke priegeltekens!

Hij gaat zitten, vat een grote schacht uit de slagveer van een vogel en doopt die in een blauwig of donkerbruin goedje. Hij buigt het hoofd. En begint te kriebelen. Hij hangt een touw door dat papier heen en legt er een afhangende knoop in. Daarop laat hij was storten, was, u weet wel, van bijen. Daarin drukt hij een stempeling uit de steen van de ring aan de rechterhand. Dat geeft hij aan de ijlbode, die met het briesende en stampende paard staat te wachten. En die galoppeert, nadat hij dat papier in een leren foedraal heeft gerold, er mee héén, weer die Alpen over. Dat kunnen de Pepiniden niet. Opzettelijk niet. Ze staan daarboven. Dat maken ze zichzelf wijs. Ze zullen het nog in geen honderd jaar zó kunnen, nog niet in lettertekens zo groot als een wagenwiel. Met die geestelijke tovenaars moeten ze daarom samenwerken, wil er van hun hortend bestuur ook maar iets terecht komen. Ja! Ze werken nog samen. Maar hun pretenties zijn identiek inwisselbaar.

I.5.2 Botsende jurisdictie-aanspraken

Daarom moet dat botsen. Die positieve en negatieve jurisdictieconflicten schokken, als onderaardse tektonische platen en schollen, elkaars rechtsgebieden die ze claimen. Deze bevingen willen ze voorkómen. Uitsluiten kunnen ze uiteraard ze niet. De kerk

stelt, omdat haar personeel meestal goed schrijven kan in het universele Volks-Latijn, daarvoor regelingen op.

Generieke voorschriften voor de rechtsmachtuitoefening, steeds wanneer zulk een schok in de hoogste regionen voelbaar is geworden. En omdat ze ook zorgt dat dat personeel er steeds bij is als de wereldlijke vorsten, gebieders, gekroonde potentaten, deze geschillen proberen te reguleren, en omdat deze klerken met tonsuur meteen met prachtige conceptteksten voor jurisdictie-afstemmingen klaar staan, trekt ze meestal stiekem aan het langste eind.

1.5.3 Wie schrijft, blijft

Want wie schrijft, die blijft. Dat was destijds ook al zo. Maar de kerk zorgt ervoor dat die schrijfsels religieus van aard zijn en verwijzen naar de Stad Gods, de begeerlijkheid van een universeel Jerusalem waarheen de mensheid gestadig optrekt. Zodat de ware intenties gecamoufleerd blijven. Omdat macht altijd centripetaal is, als ijzervijlsel bij magneten. En omdat Rome hersteld moet worden als dat centrum. Dat centrum van Keizerlijke Macht. De As der wereld. Met die bisschop van die stad aan het hoofd met de driekroon op de schedel. De *tiara*. Dat is haar geopolitiek. In lijn met de Openbaring. Zegt ze. Omdat dat het eeuwig Heil dat God beoogt zal borgen. Daarom legt ze een claim op de rivieren en watergangen die het daartoe te annexeren territoir doorsnijden, voor zover dat transportwatergangen zijn.

De Maas springt eruit. De botsende partijen zoeken naar een van God gegeven rechtvaardiging voor hun aanspraak. Een Bijbelse rechtvaardiging. De Bijbel is de geschreven autoriteit. Handgeschreven, verlucht, kostbaar versierd. Er zijn er weinig van in omloop. En bijna niemand kan deze Bijbel lezen. Dat maakt deze tekst nog gezaghebbender. De kerk verbiedt ongewijden dan ook te trachten deze Bijbel te

lezen. Dat sterkt de autoriteit van dit Boek der Boeken. Een Bijbel is zo duur, dat aanschaf bijna onmogelijk is. Dat geldt ook voor de boeken die bij de liturgiën die op die Bijbel gebaseerd zijn gebruikt moeten worden. Onbetaalbaar. Leesbaar voor weinigen. Gebruikt en bruikbaar voor enkelen die dan ook nog volstandig gewijd moeten zijn óók. Gebruik ervan is weinigen voorbehouden. Die zijn daarom reeds onaanraakbaren. Ze weten het. Ze dragen dat uit. Gezag is een kostbare zaak in een onmondige maatschappij. Gezag is Alles.

I.6 De internationale gezagslegitimatie

I.6.1 Petrus zat eigenlijk niet te Antiochië als Eerste Apostel

Om die te krijgen moeten beiden, wereldlijke en geestelijke overheden, een bovenzinnelijke legitimatie zoeken direct bij de Albeheerser of Schepper. De bisschop van Rome zit daartoe dicht bij het vuur. Hij is perfect priester. Hij onderging alle wijdingen. Hij is de Eerste onder de Apostelen en hun rechtsopvolgers die door handoplegging delen in de macht van Petrus. Petrus zat in Rome. Dat moet iedereen goed weten.

Hij zat dus niet in Antiochië. In de kuststreek van het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. Er zijn teksten in de Bijbel die anders luiden. Die kloppen niet. Nu ja, kloppen doen ze eigenlijk wel, maar ze moeten juist verstaan worden. Wie dat doet, begrijpt dat Petrus ineens verhuisd is naar Rome. Daar was hij nodig. Christus zei het. Later. Die plaats was verkieslijker. Daaraan besteedt de bisschop van Rome veel tijd en energie, om dat duidelijk te maken. Alleen in Rome kan met God goed gecommuniceerd worden.

I.6.2 De gewenste geopolitieke synergie

In de dagelijkse mis spreekt die bisschop met God. Maar een flink leger dat effectieve bezettingen kan leggen heeft hij niet. Dat hebben de Pepiniden wél. Dat weten ze goed. Dat bepaalt hun praktische opstelling bij deze conflicten.

Maar met God spreken, dat kunnen ze niet, want daarvoor moet je in deze tijd het alleenzaligmakend Latijn zonder haperingen spreken en vloeiend kunnen schrijven,

vergeet dat niet. Alsof het je met de paplepel is ingegoten. Met moeilijke woorden. Ingewikkelde grammatica. Lange zinnen. Verschillende tijdsverbuigingen in de werkwoorden, mens, niet te geloven: tegenwoordige tijd, toekomstige tijd, verleden tijd, die óók nog een voltooid en onvoltooid kan zijn, voltooid de deelwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden, het is een gegoochel mijnheer, God wordt er toch zelf tureluurs van?

Maar neen. God is een gestudeerde intellectueel, naar blijkt. En wie maar wat brabbelt, die ligt er meteen uit. God spreekt echt alleen maar in deze chaotische periode met hen die deze mystieke capaciteit hebben. De Pepiniden en de bisschop hebben dus complementaire competenties, in moderne *managements* termen. Om hun strategische doel te verwezenlijken hebben ze elkaar nodig. Dan is er *synergie*. De bisschop heeft daarbij deze geweldige voorsprong: Christus heeft hem de macht gegeven om zonden te vergeven.

1.6.3 De bisschoppelijke genadebevoegdheid

Hij kan beschikken over een onbeperkte genadeschat. Christus heeft immers aan de Eerste van alle Apostelen de macht gegeven om op aarde de mensen te ontbinden van hun schuld. Hun eeuwigdurende schuld dat ze niet hebben willen gehoorzamen aan Gods Heilsleer. De ze konden kennen uit de Bijbelse Openbaring. Die schuld is

het, die de mens zal verhinderen om te zijner tijd de eeuwige zaligheid van het hiernamaals te smaken. Die Eerste van de Apostelen is Sint Petrus. En daarvan is de bisschop van Rome nu de rechtsoptvolger. Hij heeft in de erflaterse boedel van Petrus deze immense, niet in geldswaarden te vertalen, genadeschat aangetroffen, waarover deze bisschop naar eigen inzicht mag beschikken, zij het niet in volstrekte willekeur. Er is een reglement hoe met deze peilloze genade om te springen.

I.7 De eerste aanzetten van de sacramentenleer

I.7.1 Een monopolie van genade

De rooms-katholieke kerk claimde voor zich als canonieke rechtsorganisatie een geweldig monopolie, toen ze de gedachte verder uitwerkte dat zij als multinational het alleenrecht bezat op de distributie van Gods genade. Christus had haar die gegund door Petrus de macht te geven om op aarde te ontbinden wat in de hemel als ontbonden kon gelden en gebonden te houden datgene wat ook in de hemel niet vergeven zou worden.

De gelovige kon na de doop die genadewerking aanvragen via de **sacramenten**. Daarvan bleken er zeven te zijn. Ik som ze hierna nog wel op. De eerste, de belangrijkste, was de doop. De eerste confrontatie van de gelovigen met de uitwerking van deze genade-leer. Een leer die de localo's vreemd was. Een monopolie. Uitgeoefend namens een onbegrijpelijke verre autoriteit die ook nog een jargon bezigde waar een normaal mens geen touw aan vast kon knopen. Dat moest dus echt wel waar zijn. Iets van wetenschappelijke zijde bevestigd.

I.7.2 De duiveluitdrijvingen bij de doop en de contributie

Door bevoeling met gewijd water werd de gelovige op diens verzoek opgenomen als lidmaat van de rechtsorganisatie. Hij aanvaardde door die doop ook de

bijbehorende rechten en plichten. Onder de laatsten hoorde de impliciete bereidheid de andere sacramenten ook nog eens rechtsgeldig te ondergaan. Dat hoorde er echt bij. Dat was eigen aan het verenigingsverband van de kerk. Anders was je geen volwaardig lid. Wie lid wordt van de Voetbal Vereniging “Door Broederschap Sterk” moet ook deelnemen aan de leuke feestavonden in de kantine, meebouwen aan de carnavalswagen of tenminste bereid zijn mee te doen aan het koortje wat de clublieders ten gehore pleegt te brengen.

Dat aspirant lid moet ook bereid zijn de jaarkaart te betalen en daarin zijn *contributieplichtigheden* te bevestigen. Zo niet, dan zal hij helaas geroyeerd moeten worden. Het is wat seculier gezegd, dat geef ik toe. Maar zo placht men de doop als heilbrengend ritueel echt wel te verkopen aan de doophouders: de personen die de dopeling kwamen aanbieden ter opneming in die nieuwe mobiele rechtsgemeenschap die missionerende priesters in donker West-Europa kwamen brengen. De priester begon met het uitdrijven van de duivel. Dat was prima, vonden de omstanders. Met de duivel hadden ze in hun streken nu juist veel te maken. De duivel bleef maar terugkomen wat de dorpsdruide ook bezwoer. Dus nu zou men het eens écht gaan meemaken. Het werd tijd. Het kostte ook wel wat. Maar dan hād je ook wat.

1.8 De duivelsbezwerings als samenbindende formules

1.8.1 De doopformule

De doop werd aan de dopeling doorgaans als onmondige voltrokken via het verzoek van de twee voogden die hem begeleidden: de peter en de meter. Die vroegen voor het schreiende wicht die doop en de daarmee verbonden genade-uitstorting aan. Het was niet een schuldeloos creatuur, namens wie dat gedaan werd. Want het was nog bezet door Satan. Ook al had het de gave des onderscheids nog niet – de kennis tussen goed en kwaad – de Boze had zich bij voorbaat al meester gemaakt van het bezielde innerlijk van het wezentje.

Daarom moest de priester beginnen, voordat hij het verzoek officieel inwilligde, met de Satan uit te drijven. Dat deed hij driemaal, met huiveringwekkende vervloekingen ten laste van de Satan. In het onverstaanbare doch alleen zaligmakende Latijn. Het canonieke Latijn. Het Volkslatijn, het *Latina Vulgata*, dat veel Frankische stammen toch wel, zij het verbasterd, konden verstaan. Dat de kerk daarbij nu juist de taal gebruikte van de eertijds zo machtige en arrogante bezetters, was ook goochem bekeken.

Tegen de Romeinen had men altijd geweldig opgezien. Die konden bijna alles. In zekere zin is immers **the medium** gelijk aan de **message**. Daar konden zelfs de Pepiniden niet onderuit. En zelf konden ze dat ranselend, allitererend Volkslatijn niet zo vloeiend uitstoten als die missionerende priesters.

1.8.2 De eerste duivelsuitdrijving

De priester zegt: *Exorcízo te immunde spiritus, in nómine Patris et Filii et Spiritus Sancti, ut éxeas et recédas ab hoc fámulo dei* (volgt de eigennaam van de dopeling). Ik bezweer u,

onreine geest, in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest: trek u terug en ga weg uit deze dienaar van God (Gerard). In ons Brabant, dat van de Taxandriërs, moet deze tekst zijn neergedaald over het wenend wezentje, de huiverende peter en meter, al zo rond het jaar vijfhonderd. In dat barre, zompige, door regens geteisterde donkere land vol nevels en spookgedachten. De Frankische politionele verkenningsexpedities rukten moeizaam noordwaarts op om de ultieme noordgrens te bereiken van dit brakke bomenrijke land vol geheimen en heidenen.

Ze volgden daarbij de (dek)zandruggen waarover ook de Romeinen hun weg hadden gezocht. Over deze ruggen werd nu ook het genade-monopolie aangedragen en uitgedragen in de taal van de geduchte Romeinen. Die waren geweldig succesvol geweest. Deze monopolisten waren vast van hetzelfde garnituur. Ze hadden een vaststaand programma daarbij. Daarover was goed nagedacht. Je merkte het aan alles. Hier ontrolde zich een *masterplan*. Een Romeins concept. Je zag het aan de manualen. De beroepskleding. De duivel werd driemaal gelast te vertrekken. Een Heilig getal. En de priester had al gezegd, dat er zes van dergelijke rituelen gingen volgen op de levensgang van dit wicht. Als het tijd van leven had. Hij had het instructieboek in de colonne bij zich. Hoge gezag had dat opgesteld. Uniform. Voor het hele rijk. Centraal aangestuurd, daar was niet mee te gekscheren.

1.8.3 Romeinse instructies zijn universeel

Dat namen de vorsten en hun geestelijken over. Het Romeinse rechtssysteem gold als superieur. Dat deden ze nauwkeurig na. Dan leek hun soevereiniteit legitiemer. En omdat de kerk in dit opzicht dezelfde geopolitieke ambities als die vorsten deelde, deed ze dat óók. Hoe stond het nu met de intentie, de subjectieve geestesgesteldheid, van de priester die de formule van de doop moest uitspreken? Die priester had overigens de ambtsgewaden aan van Romeinse topambtenaren bij zijn sacramentele

bediening als gold het een gerechtelijke plaatsopneming. Hij kwam van zijn paard. Wisselde van dracht. Ademloos zagen de localo's de vreemde kledingstukken. De prevelingen. De betippenen van onderdracht. Het insnoeren. Het zwierend omgooien van het bovenkleed. De man was er kláár voor. Dat zag je zo. En óók, dat hij dat eerder gedaan had. Hij stond op de volle automaat. Hij pleegde een ritueel, waaraan hij zelf ook onderworpen was. Hij gehoorzaamde *Rules of Engagement*, zoals een VN-militair in operationeel gebied. Een gezondene. Namens de Goeden.

I.9 Opere operato in toga

I.9.1 De dracht van de Romeinse rechterlijk ambtenaar

De toga-dracht van het rechtsgeding. Van de plaatsvervangend mobiele rechter, de *praetor peregrinus*. De visiterende vrederechter voor de niet-Romeinen. Paars kazuifel (plechtig bovenkleed), albe, de onder het kazuifel gedragen blanke schouderdoek (amict), afhangende zweetdoek of manipel, stola: allemaal afgekeken van de Romeinse ambtelijke *rechterlijke* rangen. Soms de staf met fasces, de roedenbundels er omheen. De rode staf, als het ernst werd. Zoals onze rechterlijke toga's óók weer zijn afgekeken van de priesterlijke sacramentsdracht.

Het was mooi, als de priester devoot en nauwkeurig de geest op de onzienlijke Vader, Zoon en de Geest richtte en nauwkeurig voor ogen had wie Beëlzebub en Lucifer die hij verdreef precies waren: gevallen engelen. En wat hun aardse bezigheden waren.

Daar kwam het niet vaak van. De priester was óók maar een mens. Hij was meegekomen naar dit akelige brak-land omdat hij als beambte een dienstopdracht had. Hij voelde zich niet echt veilig, hij wist zich in vijands land. Maar als hij hogerop wilde komen in de nieuwe ambtelijke hiërarchie die Franken en Rome aan het opbouwen waren, dan moest hij die verdomde expeditionaire missies wel uitzweten. En ook die sacramenten uitdelen. Liefst zonder heibel te krijgen.

1.9.2 Taxandrisch syncretisme

Dat kon hij doen door aan de sacramenten een populaire draai te geven. Een aantrekkelijke feestverpakking. Hij kon ze enigszins verbasteren met het plaatselijk religieus traditionalisme dat Taxandrische stammen nu eenmaal eigen was. De lokale Adat, het gewoonterecht. Hij moest dus het sacrament zelf inleiden, begeleiden of uitleiden met bezweringen en handelingen die deze inheemse gastjes al eeuwen schenen te praktiseren: de *sacramentaliën*. Dat was lastig, want hij kende het dialect ter plaatse niet. Maar hij kon het imiteren en het status geven binnen zijn plechtstatigheden naar taal en ritueel. Wel opschieten, want de kapitein van zijn brigade had geen uren de tijd, stilstaan was altijd gevaarlijk, ritselingen in het struikgewas en schimmen in de nevelige bossen verrieden dat de troep niet onbespied was.

Dus *hier* met dat bronzen bekken, waarin hij het wijwater goot. Opschieten daarachter, maak carré, zodat ik het even vlug, veilig en voordelig kan doen, de bezwering en de doop zelf. En dat abracadabra van die sacramentalische uitleiding met een referte aan allerlei woudgeesten. Het *missale* was niet bij de hand, dat lag nog in de kisten bij de achteropkomende fouragetros. Daar was ook het draagbaar altaartje, het *altare portatile* met de offersteen, dat lag natuurlijk weer onderop de balen *vivres*. De verpakte

leeftocht op reis. Dus maar uit het hoofd, dat *missale* was toch niet te hanteren zo zwaar, het woei en het ging regenen, dat deed het hier nou altijd.

1.9.3 Opere operato als ritualistisch uitgangspunt

Terwijl hij verstrooid stond te prevelen en de *formula* trachtte op te dreunen uit zijn hoofd, loeide een uil, verscholen in de bomen van het donkere woud. De priester schrok zich te barsten. Bovendien was er gisteravond lang gedobbeld met de sergeanten en was het bier weer niet best geweest. Hij had een kater als een koningstijger. De kerk leerde nu dat het sacrament werkzaam was uit zichzelf, als de formule maar klopte. Wilsonafhankelijk van de bedienaar, diens vroomheid, diens leerstellige overtuiging, diens morele doelbepaaldheid. Het formele werk was oorzakelijk effectief ongeacht de innerlijke gesteldheid van de bedienaar: *ex opere operato*. Het sacrament heeft een geldige werking onafhankelijk van de vroomheid en morele gesteldheid van degene die het sacrament bedient.

Diaken-parament, bij door meerdere geestelijken opgedragen mis

Want dat het met die gesteldheid vaak niet best gesteld was, dat wisten de (aspirant) gelovigen wel. De priesters uit de vroege Middeleeuwen waren geen gerenommeerde ascetische intellectuelen. Veel priesters waren zonder toereikende opleiding werkzaam. Soms leefden ze er maar op los. Veel gelovigen waren ongerust. Als een priester met een liederlijke levensstijl sacramenten toediende, waren die dan wel werkzaam? Als priesters het te bont maakten, kon de kerkleiding ze van hun taken ontheffen. Dat heette 'suspensie'. De mogelijkheid tot suspensie vergrootte bij veel gelovigen de ongerustheid.

Wat als een gesuspendeerd priester gewoon doorging met het doorgeven van sacramenten: waren die dan wel geldig? De kerkleeraar Thomas van Aquino (ca. 1225-1274) bracht aldus de gemoederen tot rust. In navolging van Augustinus schonk hij de Kerk het beroemde leerstuk van het **opus operatum**. Het sacrament, aldus

Thomas, heeft een objectieve werking. Gelovigen hoeven niet te vrezen dat een priester die in zonde leeft bijvoorbeeld geen geldige biecht meer zou kunnen afnemen.

Voor de biecht geldt namelijk, net als voor alle andere sacramenten, '*ex opere operato*'. Voor sacramenten geldt, aldus Thomas van Aquino, '*ex opere operato*': uit het werk zelf (*ex opere*) volgt de bewerking of geldige uitwerking. (*operato*). Het werk - het sacrament - werkt 'vanuit zichzelf'. Hierdoor kan een onwaardige of gesuspendeerde priester toch geldig een sacrament bedienen. Let wel: werking 'vanuit zichzelf' is niet hetzelfde als 'automatische werking'. Voorwaarde voor een geldige bediening van het sacrament is namelijk altijd dat de bedienaar, in welke staat hij zich ook bevindt, de intentie heeft 'te doen wat de Kerk doet'.

I.10 Hocus Pocus Pilatus Pas!

I.10.1 Forma en materia

Niet de subjectieve intentie van de bedienaar van een sacrament is beslissend, maar de perfectie van diens formule en uiterlijke ritualistiek. Technisch gesproken: de *forma*, de uiterlijke kant van de sacramentele daad, geeft de genade brengende doorslag en niet de inhoudelijke of materiële wilsovereenstemming van de dienaar en de gelovige die bediend wordt. Waarbij deze bediening, bij de doop, erop neerkomt dat beiden, wederkerig op hetzelfde moment beogen de dopeling op te nemen in de heilsorganisatie die de kerk beoogt te zijn. Niet de *materia*. *Niet de subjectieve ontvankelijkheid voor genadewerking*. Die is de tijdelijk. Te momentaan. Te zeer afhankelijk van het minderwaardige lichaam. Dat zo vaak niet wil meewerken.

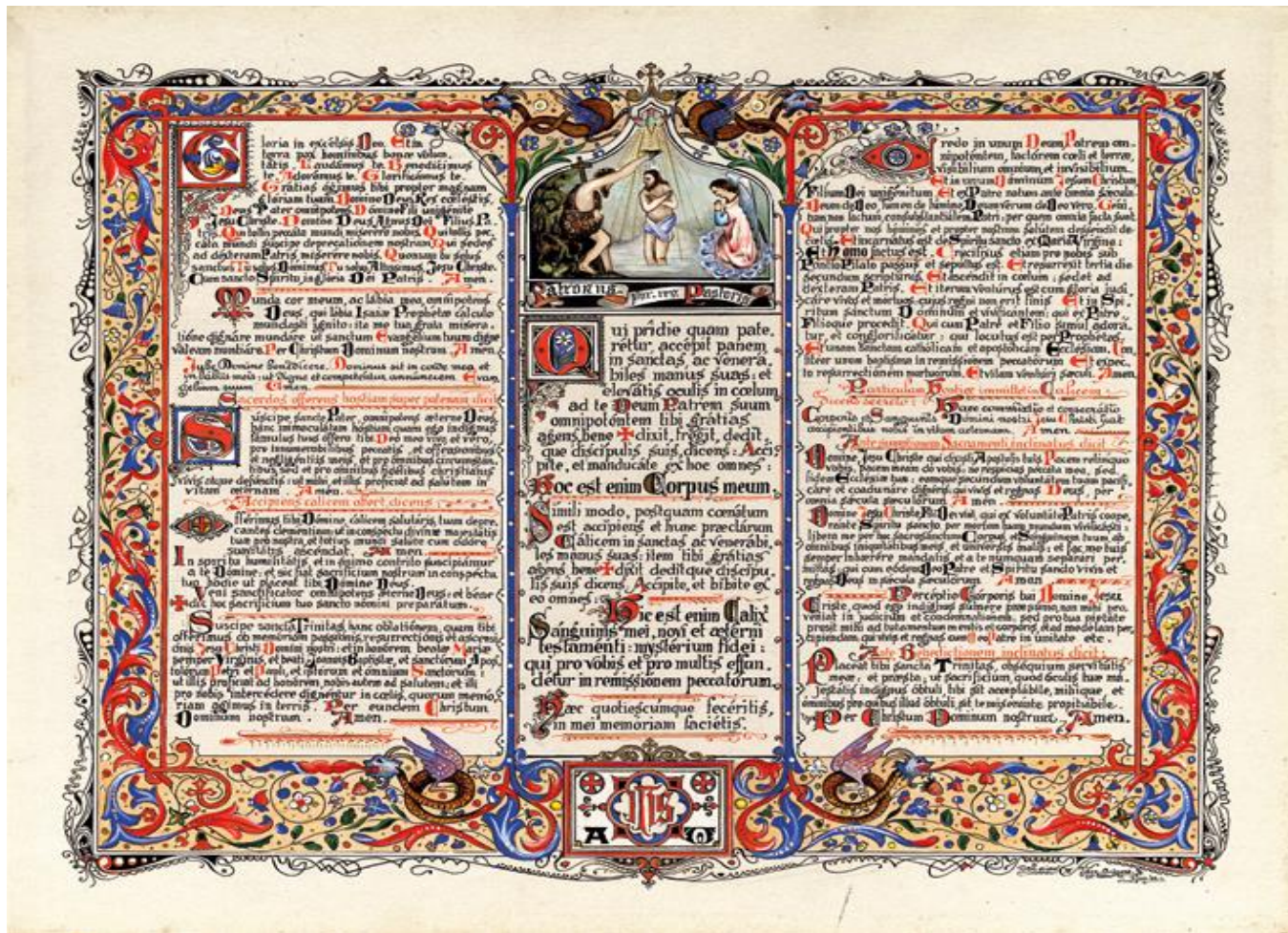

Aldus nog steeds de leer omtrent de sacramenten in de universele kerk. Is de *forma* perfect geweest, dan heeft de gelovige niets te duchten wat betreft de uitwerking van het sacrament. In een primitieve cultuur is die nadruk op het ritualisme effectief en

aansprekend: je kunt zien en horen, dat je krijgt waarom je vraagt. Want wat weet jij, als eenvoudige gelovige over de gedachten van de priester, die kan lezen en schrijven en reeds daarom deel uitmaakt van een hogere werkelijkheid waarin jij maar tijdelijk vertoeft?

1.10.2 De Brabantse formulierboeken

Vandaar ook de bijzondere waarde die in dat Taxandrisch Brabant werd gehecht aan de getijden- en gebedenboeken en de diverse missalen, de grote toverboeken die de priester tijdens de altaarbediening placht te raadplegen en die spuugduur waren. Maar het gevaar van liturgische deraillementen is groot. En die menen we te ontwaren in de handboeken over de katholieke moraaltheologie die zeker ná het uniformerend concilie van Trente na 1570 langzamerhand in dat Brabant verspreid werden.

De priester moest aan dat altaar tijdens de consecratie van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus bijvoorbeeld langzaam, zacht, doch zeer gearticuleerd, de zinsdelen door pauzes scheidend, de woorden zeggen: **HOC EST ENIM CORPUS MEUM**. Vertaald: dit is immers mijn lichaam. Daarbij moest hij de priesterhostie -- die wat groter was dan de ronde ouwel voor de communicerende gelovige -- tussen de wijsvingers en de duimen links en rechts te zelfder hoogte in de handen houdend -- aanzien. Dan moest hij terstond de Hostie in die stand geknield aanbidden en daarna verrijzen, zich omdraaien en deze hostie aan het volk achter hem tonen. En dan zich terugdraaien en die hostie onmiddellijk recht op het gesteven linnen doek leggen dat op de altaarsteen gespreid was.

Die doek was in de kelk samengevouwen geweest, afgedekt door een bordje van edelmetaal, de zogeheten pateen. In de rode lettertjes staan alle bewegingen, instrumenten en voorwerpen heel nauwkeurig omschreven. Want ze zijn essentieel voor de *forma*. Daar komen dan, omdat mensen vooral over onzienlijkheden gaan tobben, piekeren en extremiteiten scrupuleus gaan afwegen, moeilijkheden van. Ze staan in de zestiende-eeuwse handboeken.

I.10.3 Een hausse aan formalistische vragen

Maar in de negentiende eeuw, als de liturgie een schier ongrijpbare academisch studieobject wordt op de groot-seminaria, loopt het helemaal uit de hand. De kampioenen zijn de paters Redemptoristen J. Artnys en C.A. Damen, die de grote verplichte veeldelige handboeken voor de aanstaande priesters schrijven, in zwang in het Bosse diocees. Wat gebeurt er, vragen deze theologen, als de priester het woord “ENIM” (immers) in de *formula* vergeet? Is dan de consecratie toch geldig voltooid?

Ze komen met een geweldig ingewikkelde redenering tot een bevestigend antwoord. Dat “immers” is een verzekering van de naderende incarnate (lichamelijke) presentie van Christus in de hostie. Het betekent dat hij er waarlijk en vanzelfsprekend lichamelijk in neerdaalt. Zoals in: “Dat zeg ik *immers*”. Goed, maar wat, als nu de priester het werkwoord in de derde persoonsvorm vergeet, verhaspelt of inslikt omdat hij ineens de hik heeft. Hij laat het “EST” echt weg. Is dan deze handeling nog wel consecratief van aard? Heeft zij de mystieke onzienlijke werkelijkheidswijziging tot gevolg die de kerk aan deze liturgische daad wil verbinden?

I.10.4 De effecten van een imperfecte forma

De kerk gebruikt dit “EST” immers omdat ze de gelovigen verplicht die fysieke presentie op en vanaf dat moment te aanvaarden. De ritualistiek wordt nu ook anders, Omdat de priester met duimen en wijsvingers dat hoogheilig lichaam heeft aangeraakt, mag hij ze niet van elkaar doen. Vanaf dat moment heeft het *missale* aan de bladzijranden de zogeheten taps, uitstekende stukjes karton of leer, waarmee hij de bladzijden en boekpericopen kan omdraaien of doorbladeren op weg naar het “*proprium*”. Dat het is bijzondere tussengebed dat de bisschop binnen zijn rechtsgebied heeft voorgeschreven. Met deze lichaamsdelen mag de priester ook geen seculier vaatwerk meer beroeren, hetgeen bij het afdalen van alle trappen naar de communiebanken of de knielstoelen van bepaalde te bedienen gelovigen nog knap lastig is.

Want wat, als de man struikelt en zich met beide handen tegen de plavuizen afzet ter wering van een harde neerkomst? Of, wat god verhoede, kelk met geconsacreerd bloed laat vallen of de grote kelk met hosties laat weggrollen? Je moet er niet aan denken! Om nog maar te zwijgen van het omverstoten van de gewijde vaten op de altaarsteen zelf.

Dat geeft, naarmate het bisdom meer de nadruk legt op de bijzondere rites van het “*proprium*” problemen waar je niet spoedig uitkomt. En daar hebben Artnys en Damen dan ook veel lol in. Hun specialisme, net als bij de westerse sociale andragogen die hun gedragskunde in de tachtiger jaren van de vorige eeuw tot transcendente hoogte wisten te ontwikkelen, groeide per academisch jaar.

I.10.5 Het volkscredo en het Luikse diocese

U begrijpt inmiddels wel waar het PILATUS PAS! vandaan komt. Uit het Credo. Op te zeggen en mede te zingen door het volk. Uit de woorden die de priester *secretiter, distincte atque attentiter* moest zeggen tijdens het Credo, de geloofsbelijdenis van Nicea. Hij heeft geleden onder Pontius Pilatus en is begraven. *Sub pontio Pilatus passus et sepultus est.* Ook woorden, essentieel voor de *forma*. De kerk omgordde zich dus opzettelijk met hocuspocus, ter verspreiding en inprenting van het geloof, nauwkeurig aansluitend bij de intuïtieve belevingswijzen van de plaatselijke bevolkingen of stammen.

Het Volkscredo voorgeschreven bij het Concilie van Nicea, een wiegende ritmische zang, makkelijk uit het hoofd te leren.

In Brabant waren dat het nogal wat. En daarom was er daar veel hocuspocus. De bisschop van Luik die hier gebood mocht hocuspocus belasten, want dat soort sacramentele poespas leverde belastbare feiten op. Voor de kerk, wel te verstaan. Deelnames aan ritualen met dergelijke hocuspocus waren goed voor een soort vermakelijkheidsbelasting. Zoals het met een gewijde kaars meelopen in processies of het drinken van geheiligd bronwater, het ondergaan van wijdingen aan heiligen – Sint Knellis was een sterke figuur met een ruim rayon aan heilbrengende per plaats verschillende liturgische interventies – om nog maar niet te reppen van Sint-Antonius. Die met het Varken, uiteraard.

De Luikse kerkvorst, meer in harnas dan in gewijd plechtgewaad zag het gaarne. Allemaal fiscale feiten met accijnstarieven. Hij had geld nodig, de man. Want hij stond garant voor de gewapende neutraliteit van de linker-Maasbedding vanaf de bebronning onder Verdun tot aan de plaats waar deze rivier zich met de Germaanse Zee verenigde. Zo stond het in het uitvoeringsarrangement van het Verdrag van Meerssen. Dat van 876. Dat u het weet.

II. De Romeinse noordelijke limes

II.1 De geestelijken graag opgenomen in de expeditionaire brigades

II.1.1 Priesters onontbeerlijk in de brigades

De Frankische vorsten hadden daarom uit geopolitieke overwegingen deze priesters graag in hun expeditionaire colonnes noordwaarts oprukkend via het makkelijk voor grote mobiele massa's doortrekbare immense Maasdal. Ze willen hun rijk consolideren bij de Rijn. Langs de zuidelijke oever daarvan. Daar lopen nog steeds wallen en daar zijn nog steeds fortificaties. Ze zijn vervallen, deels onderbroken, ze zijn inderhaast verlaten. Maar dáár ligt het strategisch einddoel van deze expeditionaire troepen, bij die ruïnes, want dat zijn het doorgaans geworden. Maar ze waren daar gelegd door de Romeinen met exact dezelfde doelstellingen die de Pepiniden thans koesterden.

Wat zijn die? De borging van de noordgrenzen van het Romeinse Rijk, de befaamde limes. Tegen de invallen van de brute Germaanse stammen. Maar tegelijkertijd het effectief bezetten van het zuidelijk achterland via politionele acties als het handelsverkeer daar wordt verstoord door de onbeheersbare stammen, die nooit willen begrijpen dat je een middellange termijnplanning moet hebben om een

robuuste economie te kunnen starten. Zoals ook Caesars probleem was. De Pepiniden zorgen daarom dat ze in hun gevolg van hovelingen militairement georganiseerde priesters hebben zitten. Benedictijnen.

II.1.2 De militaire organisatie van de Benedictijnen

Die hebben contact met die bisschop. Die de pretentie ontwikkelt dat hij de plaatsvervanger is van Christus. Bisschop en Pepiniden willen aan de Rijn een ondoordringbaar militaire bestandslinie vestigen. Een bestand. Geen vrede. Ze willen immers óver de Rijn en de strijd aanbinden met de plaatselijke bevolking noordwestelijk. Die agressie drijft hen voort. Die zullen de Pepiniden en hun opvolgers tot en met Napoleon III niet loslaten. Maar voorlopig is de zekering van de Rijn als tussendoel tactisch genoeg. Eindigend in de Germaanse Zee bij Katwijk, bij het fort Brittenburg. De Noordzee dus. De Pepiniden redden dat, gelegitimeerd als militaire opperbevelhebbers door die bisschop. Hun nakomeling *Karel de Grote* **flikt** het.

Totaal. Maar mede via zijn Benedictijner priesters die hem militairement volgen en erkennen als generalissimus. Hun geestelijke staat verhindert niet ze als beampten te blijven beschouwen. Desnoods doen ze aan militaire operaties mee. Waarom niet? In deze tijd denkt niemand aan een scheiding van “kerk” en “staat”. Onmogelijk. Ze hebben elkaar zo nodig, dat ze naadloos in elkaar opgaan. Ze zijn één amalgaam. Alleen zó kan Karel het voor elkaar krijgen. En Rome óók. Het Imperium borgen voor Christus --- wie dat ook geweest moge zijn in de stoffelijke werkelijkheid. Einhard, de biograaf van Karel, die hem probeert neer te zetten als de uitgestreken Heilige die hij nooit geweest is, windt er geen doekjes om.

II.1.3 Einhards Vita Caroli Magni

Karel, zo zegt Einhard, deed het allemaal voor Gods eer. En dat moet ook zo geweest zijn, zegt Einhard, want anders had Karel nooit zo'n daverend succes gehad, zeg nou zelf. Einhard of Eginhard (770-840) legt zich toe op een hagiografische geschiedschrijving: zijn narratief – om dat modewoord dan maar te gebruiken – is dat Karel sober was, vroom, recht-door-zee, wijs, vol naastenliefde en dat Karel vooral geweldig dankbaar was voor Einhards adviezen. Soms, zegt Einhard, dan wist Karel het even niet meer. Dan was hij echt even de kluts kwijt.

Dan kwam hij Einhard even vragen hoe het nu verder moest. Dat wou Einhard liever niet. Daarvoor was hij te bescheiden, hé? Maar Karel drong dan toch aan. Hij deed dan precies wat Einhard hem adviseerde. En, moet u weten, dat pakte nou altijd goed uit. Dan was Karel Einhard echt dankbaar, als een kind zo blij. Maar ja, daar wou Einhard vanzelfsprekend niets weten. Goed hé? Van Einhard dan? Dat hij altijd, maar dan ook altijd zo wezenlijk bescheiden bleef? Daar was Einhard ook wel trots op. Dat liet hij natuurlijk niet blijken.

II.2 De linkeroever met grintbedding van de Maas

II.2.1 Militaire beheersing van de Maas

Essentieel bij deze onderneming is de beheersing van de Maas. Omdat dat een prima bevolkbare watergang kan zijn, links waarvan legers kunnen marcheren over de grintafzettingen die deze rivier eeuwenlang, na de beëindiging van de Laatste Grote IJstijd, heeft gevormd. De Pepiniden zagen de beheersing van deze natuurlijke legerroute vanaf Verdun meteen als logistieke randvoorwaarde voor hun geopolitiek. De Bisschop – ja, we schrijven nu diens titel met een hoofdletter -- van Rome óók. Hij geeft de priesters in de legertrossen van de Frankische woestelingen de concessie om kloosters te stichten met Abten. Onderhebbenden van de residerende bisschoppen in het Pepinidisch rijk.

Bisschoppen dus. Karel begrijpt best wat de bedoeling is: deze Abten moeten de claims van die Romeinse Bisschop verzilveren, wanneer zijn onderbevelhebbers garnizoenen gaan leggen op die route om Karels Legers permanente doorgang noordwaarts te zekeren. Die kerkvorst in Rome wil deze Abten gebruiken als permanente vertegenwoordigers. Topambtenaren met fiscaliteitsbevoegheden. Karel wil ze óók als zodanig aanwenden. Hij vindt het goed, als er één in Tongeren gaat

zitten. Daarom komt er een enorm kloostercomplex in die plaats. En later een indrukwekkende *Onze Lieve Vrouwe Basiliek*. Deze gebouwen genieten de kloosterlijke immuniteit en clausuur. Ze vallen niet onder de rechtsmacht van de wereldlijke overheden ter plaatse. En private personen buiten de kloosterorganisatie mogen er niet komen, dan alleen met toelating van de Abt. Dat geldt voor wereldlijke overheden natuurlijk ook. Soldaten, gerechtsdienaren, ambtenaren en beambten van de politiediensten. En daar gaat het natuurlijk om. Deze uitzonderingen op de wereldlijke jurisdictie kunnen in onderling verband, tezamen en in vereniging, leiden tot een omvangrijke exterritorialiteit.

Een enclave binnen het rechtsgebied van de wereldlijke overheden. Daar kan dus het kerkelijk gezag zich ook rechtens publiek manifesteren. De Luiker gemijterde potentaat weet het goed genoeg. Hij vestigt deze *exempties* op de territoriale rechtsmacht – uitzonderingen op die wereldlijke macht – dan ook op belangrijke strategische plaatsen.

II.2.2 Exclaves op de wereldlijke rechtsmacht zoals Luyksgestel

Luiks-Gestel (Luyksgestel) is er oorspronkelijk een typisch voorbeeld van, in deze Taxandrisch-missionaire periode. Een juridische enclave ten behoeve van het Prinsbisdom daar in Luik. Voor de wereldlijke autoriteiten dus een exclave. De overheid in de Meijerij mag hier haar schutters en brigades niet laten optreden. In de kerk, in het torenportaal waar ook de luidtouwen hangen voor de klokken, kunnen hier onder Luiks gezag oorkonden, certificaten en wisselbrieven voor eensluidend geauthentiseerd worden met Luiks zegel. Hier kunnen ook valetudinaire herkenningen alsmede ondervragingen plaatsvinden, dat zijn: gerechtelijke bevindingen over de identiteiten van personen en voorlopige getuigenverhoren. Dan

denke men bijvoorbeeld aan de procedure waarbij betaling ter markte geweigerd is omdat besteld goed bedorven, onder de maat, sleets, of ondeugdelijk is bevonden door de beoogde afnemer.

II.2.3 Het markt- en beurtvaartrecht en de stadsrechten

Bij het uitladen te Eindhoven op de markt bleek meteen dat het tarwegoed beschimmeld was, of dat het ooft droop van het uitlopend rottend vruchtwater. De leverancier kan hier de getuigen, waaronder die afnemer, geducht daaromtrent aan de tand voelen. Heeft die afnemer meteen de overdracht geweigerd? Of heeft hij getalmd, eerst monsters genomen en is hij na uren wachters teruggekeerd om te zeggen dat hij niet zou afnemen? Wie was daar dan bij? Zag hij ook direct dat de appels gerimpeld en geschrompeld waren?

Dat is allemaal van belang voor de toepasselijkheid van de *exceptio non adimpleti contractus*, de directe rechtsgeldige ontbinding van de koopovereenkomst. Het verweer dat de afnemer een opschortingsrecht heeft omdat de wederpartij in gebreke blijft. Ze komt uit het Romeinse recht. Een van de weinige rudimenten van dat recht dat onder het handelsvolk in deze streek altijd gerespecteerd is gebleven. De bewoordingen van dit verweer op de dagvaarding van aansprakelijkheid van de andere partij zijn daarom net zo *sacrosanct*, absoluut geheiligd, als die van de doopformules.

Heeft de koper echt meteen de goederen teruggegeven of zelfs niet willen aanvaarden? Die herkomst uit dat gerespecteerde overheersingsrecht van de voormalige bezetter geeft aan het verweer een geweldig gezag. Het toepassen van deze ontbindingsprocedure is heel ritueel specieus geregeld bij het commune Brabantse marktrecht. Ze gaat al niet meer op als de koper monsters heeft afgenomen, langdurig beproefd en niet teruggegeven direct, ten aanschouwe van iedereen, ter markte. Heeft

hij meteen de gebrekkigheid van het geleverde aangevoerd? De te bezigen formules zijn net zo precies omschreven als de formules bij de sacramenten of de *formula* bij sacramentaliën, juist omdat bijna niemand kan lezen en schrijven.

II.2.4 Formalisme en ritualisme plaatsgebonden

Daarover hieronder veelvuldig nader. Het rechtswezen is ongelooflijk formalistisch onder deze analfabeten. Die ook heel moeilijk op afstand met elkaar goed kunnen communiceren. Ze moeten daarom veilige plaatsen hebben om hun discussies onbekommerd en vrij aan te gaan. Dat is essentieel voor geregeld beurtvaartverkeer over de enorme afstanden die in deze tijden voornamelijk te voet moeten worden afgelegd. Dat kan daar in dat Luiker Gestel. In de ruimte torenhal, die niet behoort tot de gewijde ruimte van het schip, waar het heilige misoffer moet worden opgedragen.

De toren is eigendom van de *gemynt*. Een *gemynt* was in de middeleeuwen de aanduiding voor de gemeenschappelijk gebruikte woeste gronden, onder meer in het hertogdom Brabant, met de daaraan verbonden rechtsverschijnselen. Een *gemynt* is derhalve het Brabantse equivalent van de Oost-Nederlandse *marke*. Belangrijkste verschil is het feit dat de *marke* gemeenschappelijk eigendom van de grotere boeren was, terwijl het gezag over de *gemynt* werd uitgeoefend door het dorpsbestuur.

Deze hadden het gezag over de woeste gronden (de gemeenterechten) veelal in de 14e eeuw verkregen van de landsheer, de hertog van Brabant. Deze documenten worden veelal gezien als oudst bekende vermelding van de huidige gemeente, met name omdat de genoemde grenzen van de *gemynt* overeenkomen met die van de latere gemeenten. Strikt genomen heeft de oorkonde echter niets te maken met een gemeente of een territoriaal gezag, maar louter met het beschikkingsrecht over de woeste gronden (heide, bossen, etc.).

De publieke vereniging van ingezetenen, die ook de dorpsweide en gangen daarheen beheert. En de wereldlijke ruimten van het bedehuis. Waaronder de torenhal. Dáár kunnen deze wereldlijke onderzoekshandelingen plaatsvinden met het Luiks oormerk,

het zegel. Niet in dat schip. Dat zou immers door zoiets ontwijd worden. Daarom is deze Gestel van de Prins-bisschop enorm belangrijk, ook voor doortrekkende brigades. De rapporteren dáár hoe ze hun verrichtingen tot op dat moment hebben vervuld ten behoeve van de Prins. Daar staat dan ook diens kondschapper of renbode op hen te wachten. Deze Gestel komen we dus vaak tegen in gerechtsakten van wereldlijke en kerkelijke zijde. Te onderscheiden van Sint-Michielsgestel en Gestel bij Eindhoven. Lichte zandverhogingen in het landschap, vaak gelegen bij of aan belangrijke handelsroutes.

Daar kunnen beurtvaartkaravanen uitspannen, bivak maken, voorraden stapelen en in bewaring geven, paarden doen stallen en wisselen op de kondschapsdiensten, postiljons verversen, brieven uitwisselen op de dóórgaande route, munten wisselen en borgen aanspreken ter zekerheidstelling van betaling bij aanstaande leveranties per kar, hogerop op de route, als de Luiker brigades zelf geen gewapende bescherming meer kunnen bieden. Deze diensten zijn ook weer veraccijnst. Door Luik op die Gestel.

II.3 De Karolingische geopolitiek

II.3.1 Gezagsbevestigende architectuur en meubilering

Een steunpunt voor het nieuwe gezag dat zich nog moet bewijzen door steeds verder noordwaarts militaire steunpunten te vestigen, liefst op plaatsen waar de Romeinse divisies die óók hadden. Karel wil kunnen gelden als de rechtsopvolger van de Romeinse Keizer in zijn hoogtijdagen. En die Keizer was immers óók een godenzoon. Zo wil Karel ook gekend worden en daartoe moeten die gebouwelikheden op den duur dienen. Niet alleen als cultusplaats voor religieuze handelingen en bezwerings waarbij zoveel mogelijk zintuiglijkheden beroerd worden.

Maar ook als plaats van juridische bovenzinnelijke legitimatie. Waarbij alle symbolische gebruiken, tradities, bevestigingen, gezangen en aanroepingen op die constante herbevestiging van Karels ambulante gezag, dat hem tot middelpunt van de stoffelijke werkelijkheid moet maken. Want alleen zo kunnen zijn Karolingische wetsbesluiten – capitulaties – verbindende werking krijgen. Zijn onderhorigen

kunnen ze niet lezen. Maar ze kunnen zo hun werkingsomvang zien, horen en doorvoelen, zelfs aan den lijve.

II.3.2 Voortdurende illustratie van het gezag

De gothische glas-in-lood-vensters bieden de analfabetische bezoeker het bijbehorende beeldverhaal dat hij bij de aldagelijkse omwenteling van het zonlicht per beuk op zich kan in doen werken. Doorgloeid door het fonkelend licht, vallend op zijn nietige gestalte, tintelend in ongekend blauw, helgeel, diep bloedrood en hartdoordringend mystiek groen is deze onderdaan deel aan een ongrijpbare werkelijkheid die met een dergelijke kracht in alle middeleeuwse ramen herhaald wordt, dat ze wel waar moet zijn. Ontruikt aan plaats, tijd en persoon. Tot heftig leven komend in sacramenten en sacramentaliën waarzonder de ziel geen eeuwig heil kan bereiken.

Deze indrukwekkende ruimte toont aan dat de bouwers hebben geloofd in deze waarheid. Want anders zouden ze dit alles niet gebouwd hebben. Wat hier vertoond wordt is voor een normaal mens niet begrijpelijk, het is overstelpend en voorbeeldeloos. Onmachtig werpt de ruimte de bezoeker neer. Hier geldt de menselijke maat niet. Hij gelooft alles wat hier vertoond wordt: *credo quia absurdum*.

Ik geloof het, omdat het absurd is. Meer kan een mens in zijn eindig bestaan niet verlangen.

II.3.3 Geloven en weten identiek inwisselbaar

De Middeleeuwer, voor wie het thans, in onze dagen zo beslissende onderscheid tussen enerzijds *weten* (en meten) en anderzijds *geloven* essentieel is geworden bij alle optasting, verwerking, internalisering en toepassing van kennis – al dan niet zintuigelijk opgedaan --, verlangde niet meer. Zijn eindig bestaan was kort. Het was onbegrijpelijk. Het was vaak smartelijk. Het was vaak onrechtvaardig, vooral wanneer

er overheden bij betrokken waren. Maar het wás niet anders. En het zou wel ergens goed voor zijn. Dat leerde de kathedrale basiliek hem. Vooral dat het gezag der overheden – dat waren er velen – van Gode gegeven was. De herhaling van dat thema zag hij in iedere hoek van de hoog opgetaste santenkraam. Het was dus waar.

II.4 Missio Taxandriae

In dat geopolitieke licht moeten we nu ook het optreden van de Heilige Lambertus trachten te zien. Deze Sint-Lambertus komen we vooral als patroonheilige tegen in de doortochtstreken van Noord-Brabant, waar ook de Pepinider Vorsten doorheen trachtten te breken via expeditionaire brigades. Deze uitvals- en doorstootacties gingen sprongsgewijs. De pelotons verlieten een uitvalsbasis westelijk van de Maas, op de glooiingen van het Maasdal, opwaarts klimmend tegen de lichte hellingshoek van de Brabantse Centrale Slenk. Ze trokken op, node de Romeinse heirwegen verlatend. Kon het, dan hielden ze die banen op de zandruggen. Maar vaak kon het niet. Dan moesten ze de vengebieden in en de wouden. Ongaarne. Maar er zaten hinderlijke vijandelijke troepen in deze ontoegankelijke zompen en bosschages, die in de rug konden aanvallen. Na één dagmars probeerde men kamp te maken op een gestel of verhoging. En dan legde men daaromheen een tijdelijke verschansing. Daar bleven dan nog wat schansbouwers bij achter, om deze sterkte uit te bouwen en te verstevigen. Met palissades, rietmatten enzovoorts. Kleiblokken, leem-aansmeringen, houtwallen van omgehakte bossen. Als het maar versteviging bood.

Het regiment trok verder, en werd aldus steeds kleiner tot de brigade alleen nog maar één peloton uitmaakte. Dan maakte men voorshands daar maar halt en zond om versterkingen. Bij de eerste schans was dan al een schuur verzezen. Met een lazaret. Maar ook een soort van kapel. Waar vooral uitvaarten konden worden gehouden. Niemand wilde als een hond begraven worden. Er was dus altijd wel iemand bij met een geestelijke status, maar een priester hoefde dat niet te zijn, die dan een plechtig prevelement kond houden en gewijde gebaren kon maken.

Zo rukten schoksgewijs deze brigades op. Van schans naar schans. De Rijn was nog ver. En de soldaten stierven bij bosjes. Geestelijke bijstand onderweg was zeer gewenst. Dat is de *Missio Taxandriae*. De fraaie Sint Lambertuskerk aan de huidige Hoogstraat te Gestel in Eindhoven is er een uiteindelijke resultante van. Maar ook het meesterwerk in Veghel, met zijn ranke, fiere, onmetelijk hoge toren waarop de architect Piet Cuypers uit Roermond zo zichtbaar zijn best heeft gedaan. Het spat er van af, hoe triomfantelijk hier aangesloten is bij deze mythische missioneringstochten.

II.5 Sint-Lambertus, politiserend geestelijke

II.5.1 Lambertus zit midden in dynastieke conflicten

Het is vooral deze Landebertus die deze seculiere geopolitiek steunde. Hij had daarbij dynastieke belangen, zijn familie kwam uit de regio en had bij territoriale annexaties belangen. Vanuit ontrukt religieus en godsdienstig oogpunt was er heel wat aan te merken op Landebertus' militaire operaties. Bij de Abt Sint Trudo was dat ook het geval. Dat was bij de Benedictijnen die rechtstreeks uit Ierland aanlandden bij Egmond en óf noordwaarts of zuidwaarts uitwaaierden niet zo. Bij deze Ierse geestelijken was die dynastieke dimensie

veel minder aanwezig: zij toch konden geacht worden zuiver hun missionering te verrichten ter verspreiding van de Vrede Gods.

Iemand als Sint Willibrordus is daarom, ook bij het nageslacht, veel zuiverder op de graat. Maar ook zij werkten mee aan geopolitieke aspiraties, hetzij van de Paus hetzij van het Roomse Keizerschap, vooral, toen deze elkaar steeds meer als opposanten begonnen te zien in de twaalfde eeuw. Dan komen we op het schrikwekkend hoogtepunt van de investituurstrijd, een bureaucratisch conflict over de vraag wie de geestelijke topambtenaren mag voordragen, aanstellen en benoemen en schorsen of ontslaan uit hun sacramentele ambtsbediening. De Paus wint dat. Maar hij zal het zwaar betalen. Want de strijd die we Reformatie noemen verliest hij. Geopolitiek trekt hij op lange termijn aan het kortste eind. En zijn prestige als charismatisch opperhoofd der christenheid is onherstelbaar beschadigd.

Sint Lambertuskerk te Veghel, een neogotische creatie van Pierre Cuypers: een driebeukige kruisbasiliek in neogotische stijl met een hoog schip, een koor met kapellen en een transept. De kerk is ontworpen door Pierre Cuypers en werd gebouwd tussen 1855 en 1862. In 1863 werd de kerk ingezegend door aartsbisschop-metropoliet Joannes Zwijsen. De kerk vormt een vroeg hoogtepunt in Cuypers' carrière.

Dekenale kerk in de dorpskern van Veghel

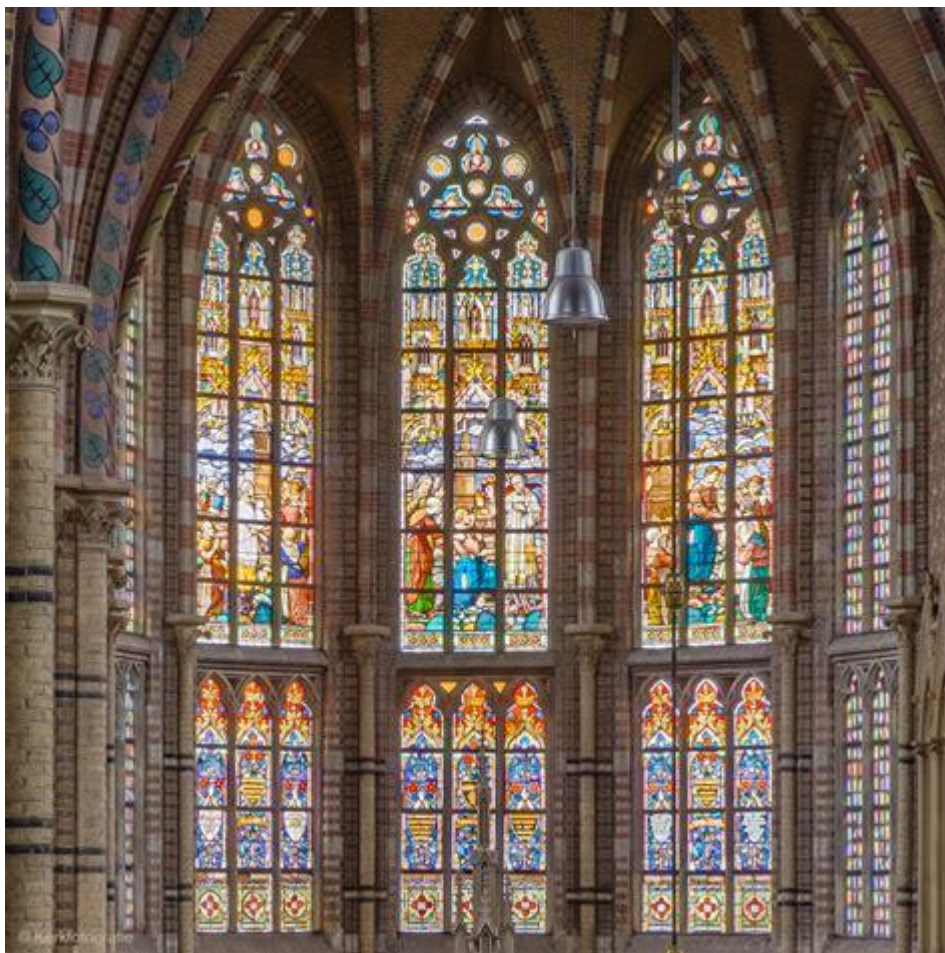
Landebertus, een notabele telg van de groep Pepiniden (zier hierboven) werd in 638 geboren bij de doorwaadbare plaats over de Maas waar de Romeinen een stenen brug hadden gelegd. De trekplaats over de Maas: Maas-tricht. Hij zou een militaire loopbaan in dienst van zijn familie gaan maken. Die wilden noordwaarts oprukken, steeds fasegewijs. Tot aan de Maas waar deze zich boven Venlo sterk verbreedt en waar de stroming en golfslag verandert, zodat men bekielde vaartuigen kan bezigen bij beurtvaart. Bij deze plaats wisselden de koopvaarders altijd van schip of vlot en vervrachten in dergelijke vaartuigen. Landebertus kreeg het commando over een expeditionaire brigade die westwaarts uit moest waaieren in het drassige peelgebied, daarbij uiteraard Romeinse heirbanen following. Hij moest de aanvoer noordwaarts zekeren.

II.5.2 De Romeinse steunpunten weer opgezocht

Hij zocht weer aansluiting bij de beproefde fortificaties die de Romeinen hadden opgeworpen. Hij moest de heidenen bekeren tot de ideologie van de Pepiniden. Je kon niet hebben dat de weg zelf verzekerd was, maar de ommelanden niet. Dus moesten alle inheemsen zich laten dopen en een aantal eedsformules nazeggen. Zoals dat ze de duivel verzaakten en Christus aanvaardden als de eniggeboren zoon Gods. En dat ze hun overheden erkenden en gehoorzamen zouden. Landebertus had verkenneren, die de Won-celle innamen, uitbouwden en een stenen toren gaven. Daar werd bij de rituelen rondom de eedsafleggingen meegedeeld dat er verderop zuidoostwaarts een schans was. Kleiner dan bij Won-celle. Maar de moeite waard.

Landebertus geloofde het zó. Hij had andere katten te geselen. Hij zond een sergeant, die constateerde dat de schans niet veel voorstelde, maar er was wel wat van te maken. Rondom de schans was het een blubberzooi. Maar er waren bergen bij een beekje, daar kon men zand halen. Landebertus liet berichten naar het hoger gezag dat hij twee plaatsen had ontdekt die hij voorshands bezet had. Dat kwam terecht bij de curie te Luik. Die gaf de beheersrechten voorshands aan de abt van de Benedictijnergemeenschap bij Truiden. Die was betrouwbaar gebleken. Deze Abt, vermoedelijk Trond genaamd, wordt de patroonheilige van de verschillende kerken in Peelland, Maasland, Meijerij en de verschillende Vrijheden in deze regio's.

Koorramen in de Sint Trudokerk te Stiphout

Hij heet dan Trudo. Ook hij geeft weer aanleiding tot allerlei sacramentaliën. Ook hij zet in onderpacht akkers uit ter onderhouding van die kerken. Ze heetten kercke-ackers. En je komt ze nog steeds in straatnamen rudimentair tegen. In verschillende verbasteringen. Hieronder de Strijper Kerkakkerstraat bij de T-splitsing met de Strijpsestraat. Je moet het maar weten. Strijp heeft deze kercke-ackers lang bezeten ter onderhouding van de parochiële gebouwelikheden. Die waren er vele. Vooral voor de zorg voor bejaarden, wezen en alleen staande vrouwen. Trond heeft zo lang voortgeleefd. Zijn feestdag was te Strijp een bont festival. Lambertus was niet van de Truider organisatie. Hij zag die eerder als een valse concurrent. De Truiders gingen aan de haal met de buit die Trond binnenhaalde. Lambertus heeft daarom vaak kerken rijksonmiddellijk gesticht: direct vallend onder de rechtsmacht van de Frankische koningen. Deze kerken hebben dus steeds een andere jurisdictiekring gekend dan de Trudokerken. Dat is in de geschiedenis van de Lambertuskerken dan ook nog goed herkenbaar.

II.6 De plaatsopnemers van Lambertus in Peelland, Kempenland en De Meijerij

Die Truider Abt zond plaatsopnemers die ook de gronden taxeerden. De Abt dacht dat ze wel wat konden opbrengen en zond naar de Won-celle een priester om belastbare feiten te verrichten: uitdelen van sacramenten, uitvaarten doen, processies houden. Die priester zond uiteindelijk ook een onderhebbende naar *De Stripe*. De langgerekte, vermoedelijk kunstmatig aangelegde dijk bij een gehucht zuidwestelijk van het marktplaatsje Eindhoven. Een streep lands, waar je iets drogere voeten bleef houden in een overlaatgebied van het beekje De Gender dat in ieder jaargetij wel overliep wegens de enorme regenval. Om daar hetzelfde te doen, maar geen mis te vieren, en alles tegen gematigd tarief.

Hij deelde dat de Abt mee en die gaf het door aan Luik. Verderop was er een veel bredere zandrug waar handel in veelvouden passeerde, die wilde Landebertus eigenlijk reserveren voor zijn directe verwanten in opgaande linie. Die spronck of donk was vaster, en was een zware gestel in het landschap, die hield hij voor zijn directe verwanten. Hij was niet wars van cliëntalismo. Daarom kwam Gestel onder een iets ander beheersregime dan Woensel

en Strijp. Landebert deed het goed en kreeg daarom de bisschopstaf in de knuisten gedrukt en mocht rechtsmacht uitoefenen over Maastricht. Hij ging de politiek in.

Hij steeg duizelingwekkend hoog en viel diep. Zijn onderdanen hadden daar veel last van. Maar de Woenselnaren en Strijpenaren niet. Die hadden met Truiden van doen, en dat was niet bij de conflicten van Landebert betrokken. Hun cultus was ook wat anders en ze hadden wat eigenaardige rites rondom zandstenen offerplaatsen die niemand goed kon plaatsen. Strijp lag in een langgerekt beekdal dat bijna de helft van het jaar blank stond. Het bleef daar tobben, ook bij de vreemde altaarsteen. Maar omdat er ook veel en bekwaam gestorven werd was er in de kerkschuur veel te doen. Er werd flink wat geofferd om de ziektes die er rond flakkerden te beheersen en ook om betere oogsten te verkrijgen. Het hield niet over. De beek De Gender was onbedwingbaar en meanderde steeds sterker, ook omdat de regenval steeds zwaarder en langduriger werd. De mensen hadden het niet breed.

Maar weg konden ze niet. Er waren nauwelijks doorgangspaden naar andere regio. Handel kwam dus bijna ook niet voor dan tussen de plaatselijke bewoners. Er was soms iets plechtigs te doen in dat schuurtje bij de plaats waar begraven werd. Dat was dan een gebeurtenis van belang. De priester droeg dan ellenlange Latijnse spreuken voor. Namens God. Zo hechtte zich de strekking van het Evangelie zich naar woordluid in de zielen van de stripenaren. De over elkaar buitelende zinnen met *per omnia saecula saeculorum, dominus vobiscum* en *sursum corda*. Noem het de christianisering, kerstening, van de Kempen tot aan de benedenloop van de Maas. Het gaf houvast in barre tijden, die woordenstroom, en omdat niemand ze begreep was ze geruststellend en ontegenzeggelijk wáár.

II.7 Monolithisch christendom

Het zal generaties geduurd hebben, voordat op dit dunne ijslaagje van christelijkheid geschaatst kon worden. Door de christelijke vorsten, dan. Hun onderdanen bleven heel de middeleeuwen overduidelijk behept met heidens bijgeloof. Wat ze beleden was een rare mix van christelijke ritualistiek met onbegrepen en vaak ook wel onbegrijpelijke sacramenten enerzijds en anderzijds recht op en neder lokaal bijgeloof. Vaak van oer-Germaanse of Teutoonse herkomst, steeds indringender naarmate men meer oostwaarts trok, richting het Nabije Oosten, op de Balkan en Klein-Azië. Verder wég van het pauselijk leergezag. Dat zat doorgaans te Rome.

Maar het verhuisde ook wel, vooral naar zuidelijk Frankrijk. Dat hing vooral af van de militaire sterkte van de koning van Frankrijk. Was die groot, dan zette die koning het pausdom zo onder druk dat het zijn administratie tijdelijk naar Avignon of Noord-Italië verplaatste, zodat de paus geen zendbrieven uitvaardigde waar die koning het niet mee eens kon zijn. Van één stuk is het christendom nooit geweest. Dat kon ook best te rijmen zijn met de grote marges van beleidsvrijheid die residerende bisschoppen kregen bij de uitoefening van hun rechtsmacht.

Ze mochten aanvullend eigen rituelen aan hun gelovigen voorschrijven, eventueel met daaraan verbonden sacramentele bedieningen. Dat zijn de al genoemde sacramentaliën. Ze zijn een tijd zeer dienstig geweest aan de geopolitieke consolidatie van het christendom in West-Europa. Die consolidatie waag ik in te boeken als een positief gegeven, omdat de losgelaten stammen in deze regio anders waren blijven steken in voortgezette tribale conflicten die uiteindelijk hadden geleid tot een autogenocide binnen het Avondland. Ze waren met deze conflicten al een heel eind op scheut toen de eerste Ierse missionarissen aanlandden in Vlaanderen, ten verzoeken van de graaf aldaar. Daarover hieronder nader.

II.8 Een monopolie op universele genade corrumpeert

Maar het monopolie op een genadeschat moet wel tot misbruik leiden. Vooral als dat monopolie aanleiding geeft tot veraccijnzingen. En dat gebeurde bij de sacramenten. Vergis je niet, hoe belangrijk de *absolutio in articulo mortis* werd, de ultieme kwijtschelding van de tijdelijke zondeschuld op het sterfbed. De afstervende had er alles, maar dan ook alles voor over om deze te krijgen van de monopolist. Kreeg hij ze niet, dan ging hij naar de hel. Geen twijfel aan. En dat het daar beroerd toeven was, daaraan lieten de kerkelijke muurschilderingen uit de consolidatieperiode van de twaalfde eeuw geen twijfel over. Oei, oei, wat was het er heet en wat springen de duivels sadistisch met een mensenziel om. Dus de afstervende verkocht letterlijk gezin, bezit en alle rechten om toch die kwijtschelding te bekomen. Met de **sacramentaliën** was het iets minder, maar die waren ook niet op middellange termijn heel effectief.

Wie er veel ondergaan had, kon toch een eind komen en wellicht cumulatief toch de strekking van een *absolutio in ultima unctione* krijgen, dat hing ook van het plaatselijk tarievenboek af. Een soort afgeleide genademiddelen uit de kerkelijke geloofsschat blééf interessant, vooral omdat ze meegenomen konden worden per scapulier, een medaille of lapje stof op het vervuilde onderhemd. De Engel Gabriël kon dan de toegang tot de hemel niet weigeren, God zelf stond er, ik zei het al, machteloos bij, want het kerkelijk reglement was in overeenstemming met God zelf tot stand gekomen, God moest niet zaniken. Hij

was óók gebonden aan de dienstregeling, al was God hoog. Dat is bij topambtenaren van de Nederlandse Spoorwegen ook zo.

Elk rechtsgebied had er wel enkele, fantasierijk uitgevonden door de bisschoppelijke curie of bestuursadministratie, vaak afgestemd op plaatselijke behoeften van gelovigen. De sacramentalische inhoud ervan was weer afhankelijk was van de geografische ligging van het diocese, het rechtsgebied, de weersgesteldheden en de gevaren voor militaire invallen, volksziekten, misoogsten, muizen- en rattenplagen en stedelijke commercie. Al naar gelang kwamen er, bijvoorbeeld, in zulk rechtsgebied bijzondere volksheiligen op de jaarkalender, met feestdag, processie, devotie-altaar en canonieke geestelijke vereniging.

II.9 De geografische positionering van gehucht, stad en lande

Als een stad aan het water lag, met veel beurtvaart via transoceanische lijnen, allicht dat er dan meer heiligen bleken te bestaan aan wie gevraagd kon worden om de schepelingen, bemanningsleden en passagiers te voorzien van mariene bescherming tegen zeemonsters, reuze-golven, draaikolken of zeemeerminnen, riffen, cataracten en spookkraken die zomaar ineens uit een onverklaarbare mist kwamen opduiken. Bij een héél bijzondere stadsheilige hoorden weer liturgische scapulieren, bijzondere watertjes opwellend uit een bron die de desbetreffende heilige had geslagen met zijn staf, wonderdadige medailles en zalven en vooral wijdingsspreken, te bidden bij het scheepgaan, het uitvaren ter hoogte van de buitenboei of het hijsen van het eerste zeil. De ene Sint-Nicolaas bleek waarachtig de andere niet, Sint Servaas had twee rechterhanden, één te Maastricht en één te Keulen of Echternach en verder bleken de drie koningen overal kroost te hebben verwekt dat ook daar weer vlak bij de stadskerk relieken had achtergelaten die aantrekkelijke rituelen meebrachten.

Aangezien dit alles fiscale feiten te weeg kon brengen met afdrachten aan de bisschoppelijke kassen en tienden aan kloosters, abdijen en bijzondere broederschappen gedijden kerk en samenleving erbij, vooral als de bisschop scheutig was met ontheffingen om in de zijaltaren bijzondere intenties in het misformulier op te nemen. De ruggengraat van alles was het leerstuk van de zeven universele sacramenten. Daar mocht niet mee gesjoemeld worden. Maar buiten het standaard-formulierenboek van het **Missale Romanum** mocht er best overdadig veel bij verzonnen worden, als er maar geld in het laadje van Rome van kwam.

Het gekste sacramentalie heb ik altijd het Tolentijn-broodje gevonden, te voeren aan twee- of driehoevigen uit de gangbare veestapel van het Brabantse keuterboertje, opdat zij van rotkreupel, koortsen, het uierflerecijn en het ongans mochten gevrijwaard worden. Nog zie ik de gelige ogen van de geitensikkken oplichten terwijl zij bedachtzaam mummelend het broodje vermaalden, dat zorgzaam werd aangereikt door de Augustijner pater die de dienst aan het Tolentijn-altaar had in de Heilig Hartkerk te Eindhoven bij de havenkom van het Eindhovenssch Kananaal.

De sikken hadden geen ziel. Maar ze bleven er door het broodje gezond bij. Een jaar lang. Nog diep in de vorige eeuw. Sint Tolentijn had tijd en plaats van leven en werken. Iedereen wist het zeker. Maar alleen binnen de actieradius van de plaats waarbinnen de paters werkzaam mochten zijn. Wie op een veranda in Rotterdam-west een stiekeme geit hield, had niet veel aan het broodje. Ook dat was uit te meten in Romeinse passen. In zoverre had deze confessionaliseringspolitiek dus effectief gewerkt in onze dagen. Daarom kom ik op dat zo recente rudiment straks uitvoerig terug. Als ooggetuige, om zo te zeggen. Nu kan het nog. Straks weet niemand er nog van.

II.10 Verdrag van Tordesillas

Zo beheersen de Karolingers hun immense steeds uitdijende rijk. In een monsterverbond met die verre, verre autoriteit die uiteindelijk hun ultieme wederpartijder zal blijken te zijn. Nu even een anachronistisch perspectief, waartoe dit alles geopolitiek zal gaan leiden in de zestiende eeuw. Want dat werpt de slagschaduw al op. Rome gaat het dan erg groot aanpakken, deze uitbreidingspolitiek van rechtsmachtsclaims. De vestiging van de jurisdictie onder de Pepiniden leidt daar heen. Niet noodzakelijk, niet automatisch. Maar omdat het in de menselijke aard ligt dat véél nooit genoeg is. Groot is mooi. En veel is lekker. En wat je van ver haalt is beter.

Daar is dan, eind vijftiende eeuw, de thans op het eerste zicht hecht gevestigde bisschop van de Eeuwige Stad, de Paus, de Stedehouder Christi, de universele concessionaris van de planeet Aarde, die in 1494 bij het verdrag van Tordesillas uiteindelijk de hele bekende en gecartografeerde in onderaanneming geeft ter exploitatie. Aan de zeer katholieke koningen van Portugal en Castilië, ter verspreiding van het enige zaligmakend geloof over de hele wereld die dan bekend is. Paus Alexander Borja (Borgia) concessionneert de dan nog te veroveren Nieuwe Wereld aan deze twee monarchen, zulks primair ter verspreiding van het christelijk geloof.

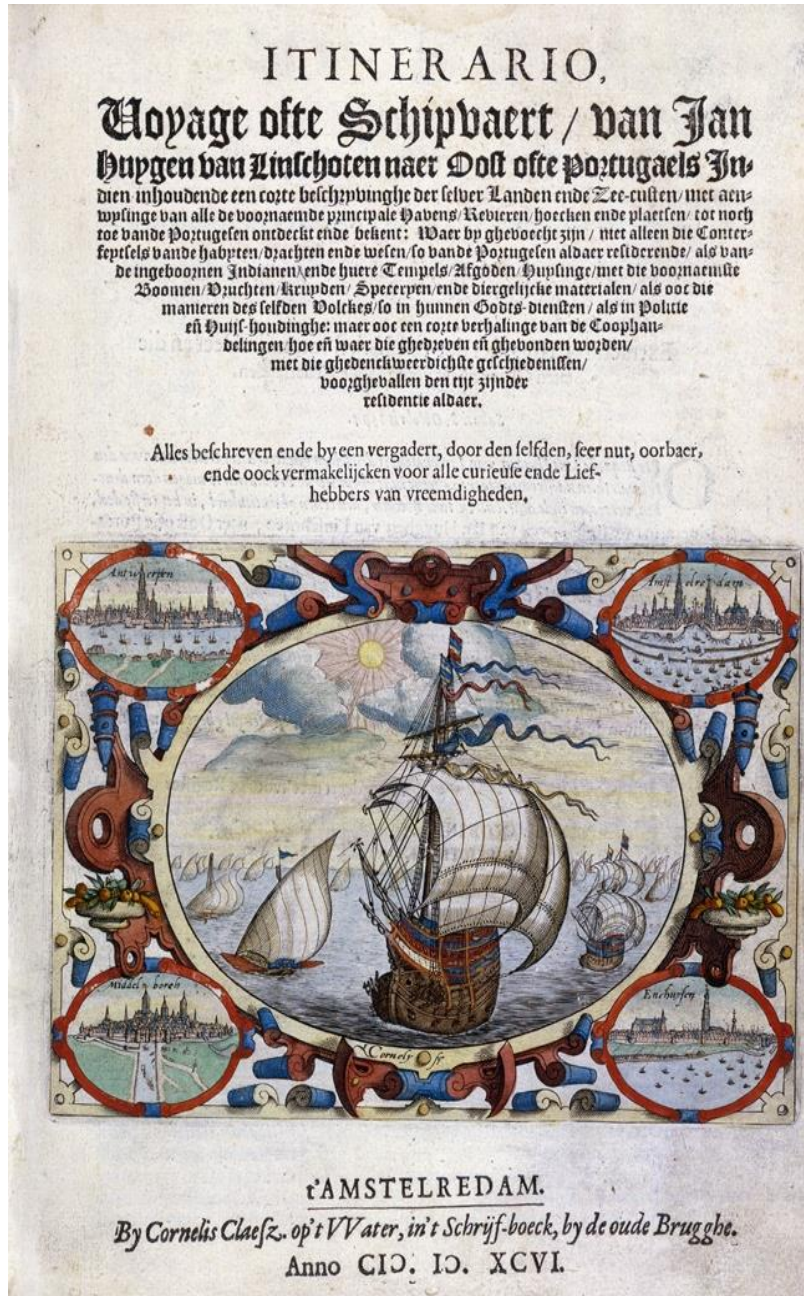
Want Christus heeft zijn Apostelen immers geboden: gaat en onderwijst alle volkeren. Dat staat heel nadrukkelijk in het Nieuwe Testament. Met duidelijke instructies. Gaat dan henen, maakt al de volken tot mijn discipelen en doopt hen in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes en leert hen onderhouden al wat ik u bevolen heb. En zie, ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld. Dat lezen we in het Evangelie van Mattheüs in hoofdstuk 28, 19-20. Het is niet niks, wat daar staat, oordeelt Alexander VI. Deze tekst houdt heel wat in.

- Het gaat hier, zegt deze Paus, om een rechtsvoorschrift. Het is een dwingend bevel, een categorische imperatief. De Apostelen **moeten** iets doen volgens Gods Zoon. Het is geen aanbeveling. Het is een plicht.

- Het is een universele verplichting: *alle* volken. Geen uitgezonderd. Ze omvat de hele aarde, die de mensheid kan overzien en kennen. Die aarde is veel groter dan de Middeleeuwer ooit gedacht heeft en het grootste gedeelte bevindt zich buiten Noordwestelijk Europa. Dat betekent dat de confessionaliseringspolitiek mondiale dimensies moet hebben. Dat houdt voor deze monarchen nieuwe publieke zorgplichten in, waarbij die ter annexatie van Europa in het Westen klein bij is.
- Deze plicht houdt mede in een sacramentele inspanningsverplichting, want Christus zegt, dat de verbintenis die hij de Apostelen oplegt betekent dat ze deze volken, nog onbekend in 1494, moeten *dopen*. Christus heeft het hier over dat eerste sacrament. Maar dat is maar, dat is duidelijk in deze context, een *voorbeeld* van *alle* sacramenten en de daarbij behorende rituele bedieningen en sacramentele uitoefeningen. Dus óók de sacramentaliën. Dat betekent: werving van nieuw competent personeel, nieuwe koloniale departementen voor de Heilige Stoel. De universele missioneringspolitiek, die de kerk thans moet gaan beoefenen, houdt in dat deze kerk de talen van die volken moet gaan beheersen. Het houdt ook in dat ze de geloofsleer moet adapteren naar het begripsvermogen van die vreemde volken buiten Europa. Een *meerdimensionaal syncretisme* is daarbij onontbeerlijk. De Portugezen hebben in 1494 al veel ervaring opgedaan met de Afrikaanse stammen aan de westkust van dat continent. Ze pleegden daar kustvaart en stichtten daar handelsposten. En die Portugezen hebben in Rome al beeldend uiteengezet dat in Centraal Afrika hele rare volken wonen die de gekste religies praktiseren.
- Christus zegt: maak deze volken tot mijn discipelen. En geef die les. Christus vindt dus dat de volken, om wier heil het hier gaat, *ondergeschikt* zijn aan de Apostelen. Dat houdt dan in, dat ook de monarchen die deze plichten nu moeten gaan uitvoeren, ze ook als hun onderdanen mogen behandelen. Ze krijgen dus een impliciete uitbreiding van hun jurisdictiekringen. Dat impliceert weer dat hun zwaarmacht-monopolies óók delen in deze uitbreiding. Voordien nam men bij de Heilige Stoel zo ongeveer tot uitgangspunt dat die macht territoriaal beperkt was tot de gebieden, genoemd en gedelineerd in het Verdrag van Verdun van 843. Dat territorialiteitsbeginsel is niet langer dwingend. De katholieke monarchen mogen deze macht gronden op het universaliteitsbeginsel dat deze leeropdracht medebrengt.

De bijbehorende staathuishoudkunde voor deze staten of rijken krijgt dan mondiale betekenis. Deze uitbreiding wordt weer uitgewerkt in Uitvoeringsverdragen van Tordesillas, die steeds, stapsgewijs, worden aangepast aan de nieuwe verkenningsresultaten van koloniale expertises. Want hele continenten worden opnieuw gecartografeerd. Het resultaat is dat het Verdrag van Tordesillas al in 1527 ter dege moet worden aangepast: de regio, die men Het Verre Oosten gaat noemen, is ook veel groter dan men ooit in West Europa dacht. Er zijn ongelooflijk veel

Archipelgroepen daar. En, verdraaid, er is een volstrekt onbekend continent, Zuidland of Australië. Maar ook daarvoor geldt deze missioneringsplicht met de daar bijbehorende jurisdictionele consequenties. Dat is het systeem van Tordesillas. Die systematiek wordt steeds geactualiseerd, uitgebreid en gedifferentieerd naarmate de cartografen nieuwe eilanden kunnen tekenen in de immense oceanen die ze moeten situeren in hun globes.

Logboek van Jan Huygen over zijn maritieme verkenningen van het Verre Oosten

Ook die oceanen moeten steeds naar maritiem bereik worden hertekend. Ze wordt primaire bron van algemeen verbindend volkerenrecht. Onder de Habsburger Keizer Karel V krijgt het concordataire canonieke recht beslissende betekenis voor de mondiale geopolitiek, ook buiten Europa. Het is de Paus – Alexander Borja – die dat hoogtepunt in de kerkelijke jurisdictiekring weet door te drukken. Maar hij gaat daarbij veel te ver. Hij overschat zijn rechtsmachtbereik. Hij is een arrogante Spanjaard, die zich van zijn Iberisch chauvinisme niet kan vrijwaren. Hij gunt Castilië veel en veel meer dan de Portugezen. De Spanjaarden vinden het prachtig, maar andere koloniale mogendheden, waaronder Engeland en de Lage Landen, die informeel een soort rechtskring – de zogeheten “Bourgondische Kring” -- vormen in het Heilig Roomse Rijk, zien het best. En ze krijgen daarover zwaar de pest in.

II.11 Het gehele aardrijk is aan Oostenrijk onderworpen

II.11.1 De competitie tussen de Habsburgers en de Franse Koningen

Daar komt nog iets bij. De Oostenrijkse Habsburgers krijgen door, dat ze wel heel erg ten achter staan bij de Franse Koningen met hun steeds beschikbare mobiele Veldleger. Terwijl de Habsburgers die steeds weer voor elkaar krijgen dat zij het Roomse Keizerschap verwerven, aan één stuk door moeten soebatten bij hun vorsten en militaire onderhebbers of ze alsjeblieft een mobiele brigade willen sturen ter versterking van het Bondsleger in dat Roomse Rijk. Dat Rijk dat een onsamenhangende confederatie is en blijft.

Op die manier kunnen de Habsburgers nooit gewapenderhand gelijke tred houden met de annexatoire politiek van Frankrijk. De Habsburgers besluiten daarom over te gaan tot een geopolitieke huwelijksstrategie. Ze willen het liefst uitsluitend laten aankomen op annexaties via echtverbonden, huwelijkscontracten met uitgebreide bepalingen over de bruidsschat maar ook omtrent de geldelijke compensaties voor de bezoedelende ontmaagding, waarbij de man die huwt, de territoriale voogdij krijgt over alle onroerend goed dat de vrouw inbrengt. **Niet meer vechten, maar huwen.** De Habsburgse keizer Frederik III (1415-1493) begint met deze strategie.

II.11.2 De Habsburger huwelijkspolitiek

Hij wordt in 1440 onder de naam Frederik III Rooms-Duits koning van de Duitsers, Hongaren en Bohemers of het Teutonenland, als opvolger van Albrecht II. Frederik wil ook Rooms Keizer worden. Dat kost geld. Veel. Hij moet de vorsten en bisschoppen die hem daartoe moeten kiezen flink omkopen. Frederik zit op zwart zaad. Hij trouwt daarom maar met de Prinses van Portugal Eleonora Helena want die barst van de centen, mede door de nieuwere transoceanische handelsvaart waarbij de Indische oceaan overgestoken moet worden op weg naar Voor-Indië en naar Cathay of China. Daar zijn katholieken ook nog steeds welkom. De Portugezen zijn vriendelijk, plooibaar en schikken zich naar inheemse religieuze ritualistieken die ze versacramentaliseren.

II.11.3 De syncretische missioneringsmethode

Hun missionarissen hebben daar helemaal geen moeite mee, en ook niet om in de leer van Confucius eigenlijk een prefiguratie te zien van de Verlossingsboodschap van Christus die Portugese gelaatstrekken aanneemt in Mandarijnendracht. De Chinezen blijven deze lieden raar vinden, maar toch ook wel schattig. De Hollanders maken daar door hun brute interventies in 1624 een drastisch einde aan. Voorlopig gaat het eigenlijk redelijk vreedzaam toe in het Verre Oosten dat Het Westen leert kennen. Voorlopig levert dat Oosten goed gewin op. Ook voor de Habsburgers die deze winsten kunnen belasten via hun soevereiniteit in de Lage Landen waar belangrijke havens liggen die beurtvaart onderhouden met dat Oosten.

Frederik III kan nu moeiteloos zijn Keizerschap kopen. Paus Nicolaas profiteert flink mee van Frederiks nieuwe welvaart. Hij zalft hem plechtig en geeft hem de bijbehorende jurisdictie-aanspraken die overigens weinig effectiefs voorstellen. Frederik wordt dolenthousiast in Wenen ingehuldigd en beraamt dat zijn opvolgers nu ook maar Paus moeten worden, dat scheelt flink in inkomsten. En dat gaat onder Karel V bijna lukken. Het is de Spaanse zoon van Karel, Philips II die door zijn ongeduld dat verpest. Dan zou, bij vereniging van Keizerskroon en Paus-tiara, de wereld aan de voeten van Habsburg liggen. Dat is het streven. Dat is de leus.

II.11.4 Oostenrijk regere de Aarde

Die wordt emblematisch samengevat met de letters AEIOU: *Austria Est Imperare Orbi Universo*. *Alles Erdreich ist Österreich Unterthan*. Het gehele aardrijk is Oostenrijk onderworpen. Via het bed. Niet via het Zwaard. Frederik arrangeert op deze grondslag het huwelijk dat zijn zoon en beoogde opvolger Maximiliaan toedient aan Maria, de enig erfgename van de Dynastie Bourgondië in 1477. De Bourgondische kring der Lage Landen wordt nu Kroondomein van de Habsburgers. De kring valt de

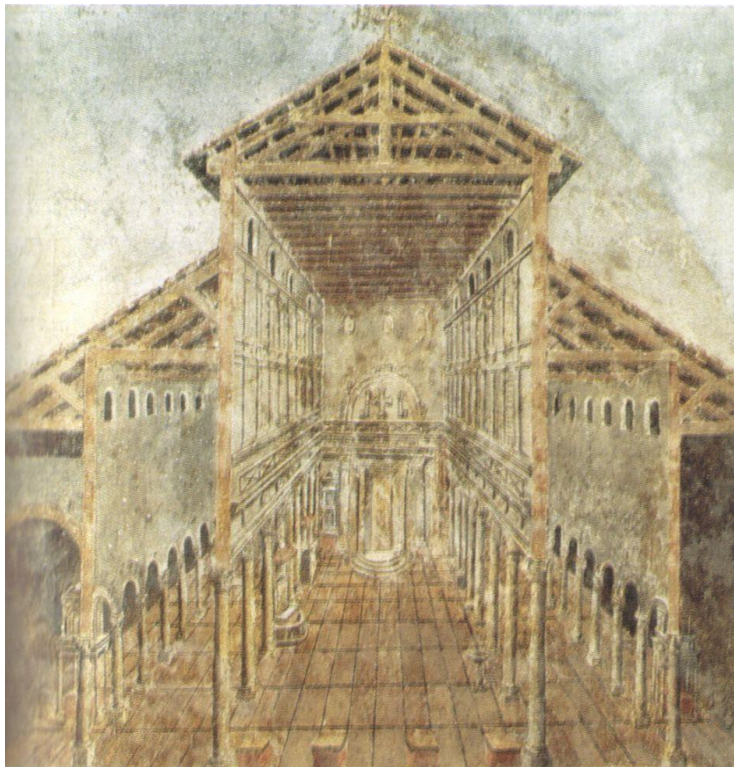
zoon van Maximiliaan, Karel, die later Rooms Keizer Karel V wordt, in de schoot. Zomaar. Daar kijkt Rome toch even van op. Ze stelt onmiddellijk haar geopolitieke interesses bij deze Lage Landen bij. Deze Habsburgers zijn ook traditioneel bijzonder katholiek. Veel trouwer dan de Franse Koningen die altijd stiekem zelf afbreuk willen doen aan de jurisdictie-aanspraken van de Paus binnen hun Rijk. De Heilige Stoel zal daarom met Karel nieuwe jurisdictie-arrangementen treffen. Waaronder een regeling voor volkomen nieuwe bisdommen binnen de Bourgondische kring. In Brabant dus ook, maar zeker ook in Het Sticht.

De Heilige Stoel wil de fiscale privileges bij de sacramententoedeling en de uitbating van de sacramentaliën ook herijken, met nieuwe tarifieringen en nieuwe fiscale boxen, om zo te zeggen. Zeker, als deze Karel gebruik gaat maken – en hoe! – van zijn jurisdictieaanspraken die het systeem-Tordesillas kan gaan meebrengen. Er blijken waarachtig twee Amerika's te bestaan, hoe is het mogelijk. Het barst daar van het zilver en goud. Daar wil de Heilige Stoel via een nieuwe provisie-inschaling van meeprofiteren. Dat steekt ze niet onder stoelen of banken, nu ze ervaart dat de Vlamingen vaardig zijn tot transoceanische expedities op de nieuwe kraken die de Portugezen vooralsnog exploiteren. De Hollanders zijn doende een vergelijkbaar, maar stabiel en goedkoper schip te ontwikkelen. Daar wil de Heilige Stoel haar voordeel van kunnen trekken, zonder nu meteen de gangbare tiendenheffingen te laten schieten. Ze gedraagt zich nu echt als de multinational met winstoogmerk, maar steekt niet onder stoelen of banken dat winstmaximalisatie per aandeelhouder alles is. Het doel van de vennootschap. Dat nieuwe kantoren in Rome beoogt van ongekende pracht en luxe.

II.11.5 De kerk ondermijnt haar gezagsapparaat, maar niet onherroepelijk

Dat zal de kerk gaan opbreken. Dat weet de Bisschop van Rome in de negende eeuw nog niet. Hij denkt dat hij geweldig goed bezig is. Via zijn genademonopolie denkt hij dat hij een effectief systeem van rechtskringen over West-Europa legt. Hij gaat over tot het definiëren van de verschillende rechtsmachtlagen die hij vanuit Rome denkt aan te sturen. Hij onderscheidt daarbij Keizerrijken, Koninkrijken, dioceses – bisschoppelijke rechtsgebieden – aartsdiakonaten, dekenaten, parochies, rectoraten en kloostergebieden.

Interieur oude Sint Pieter te Rome

Die gaat hij nauwkeurig op elkaar afstemmen, mede met het oog op de fiscale afdrachten in provisie. De winkel moet draaien. Doet ze dat, zit de loop erin, dan kan hij zijn primaat aan de top van de jurisdictionele piramide gaan bevestigen. Hij moet daarom zorgen dat hij goede onderadministrateurs heeft via de kloosterorganisaties die hij makkelijker denkt aan te kunnen sturen dan de dioceses. Want de generaals of procureurs van die organisaties zitten doorgaans in Rome, vlak bij de kantoren van de kerkvorst die Petrus is opgevolgd. Deze vorst is al jaren bezig met de uitvoering van plannen om de centrale regering letterlijk een imperiale plaats te geven op en rond de Mons Vaticana, ter bevestiging vooral van zijn wereldlijk gezag voor de tijd dat Christus' wederkomst aanstaande is. Om het Armageddon te beëindigen, de eindstrijd tussen Goed en Kwaad en tot het Laatste Oordeel over te gaan. Waarbij, uiteraard, de Heilige Stoel zal assisteren, al weet nog niemand hoe. Deze komst was eerst beraam op het jaar duizend. Maar nu is berekend dat het rond 1500 zal zijn, dus dat fiscale systeem moet snelstens worden ingevoerd. De Paus heeft

haast. De Paus zal ze directe aanwijzingen kunnen geven op dat punt. In het bisdom Luik is gebleken dat het fiscaliseren van de ultieme absolutie in het stervensuur goud oplevert. Daarvan ware dus een een universeel belastbaar feit te maken door aflaten te verschaffen aan diegene die voor goed geld bij de Kerk zijn eeuwigdurende zondesschuld wil afkopen: het systeem van de aflaten komt in zwang en wordt grotelijks door de bouwlustige Pausen bevorderd. Maar het zal ook de kerk een bloedige scheuring via de Reformatie toebrengen. Voorlopig bedenkt Rome alleen dat wat in Luik en Mechelen goed heeft gewerkt ook best doorgevoerd kan worden in de universele wereldkerk, vooral omdat het debiet daarvan zoveel groter is dan gedacht.

Romboutstoren Mechelen.

II.12 De aanstelling van onder-Abten

II.12.1 Keizer Karels fiscale systeem

Nu weer even terug naar de eeuw van Keizer Karel de Grote. Hij heeft zijn Rijk aardig in de greep in 800, maar hij moet nog een bestuurlijk netwerk vestigen met effectieve greep op de lagere bevolkingsstrata. Die verborgen menigten die hij niet kan bereiken met zendbrieven en instructies. Hij heeft nu zijn administrateurs, de residerende bisschoppen, die de hoofdlijnen uitzetten. Maar hij wil dat die bisschoppen directeuren aanstellen en deze weer districtscommissarissen, sectiehoofden en sector-opzichters. Die administrateurs staat hij daarom weer toe om ook weer Abten – kloosteroversten -- aan te stellen, een fiscaal systeem op te leggen binnen hun regio, als ze dan die fiscaliteit ook maar aanwenden voor Karel. Die wil provisies bij alle

heffingen. De tienden, zeker, maar ook de accijnzen als ze sacramenten uitgeven, sacramentaliën toestaan, of rechten geven aan onderhebbenden, zoals het recht om molens te stellen – recht van windvang – of beurtvaart op te zetten.

Allegorische kroning van Karel de Grote in 800 door Leo III

Of om goederen te stapelen: in voorraad te houden bij de markten die bij beurtvaart aangedaan worden. De stad of de plaats van stapeling mag dan stapelrecht uitoefenen: het heeft een voorrangrecht om te kopen van de gestapelde goederen. Dat kan zulk een stad, gehucht, vrijheid of dorp krijgen, maar dat wordt flink dóórbelast. Dat is voor de Romeinse bisschop acceptabel. Hij moet wel. Zijn Rome wordt voortdurend belegerd. Hij heeft Karel nodig. Hij heeft zelf troepen proberen te lichten. Maar dat lukte niet. Omdat hij geen soldij kon betalen. Maar hij heeft een troef achter de hand. Hij weet dat Karel troepen aanvoert om noordelijk westwaarts uit te waaieren in het geheimzinnige en ondoordringbare Taxandrië.

II.12.2 Garnizoeneringen op strategische punten

Expeditionaire brigades kunnen bij diverse doorwaadbare plaatsen vloten droogtrekken op de linkerbedding van de Maas. De daarop liggende voorraden kunnen dienen om verschansingen op te trekken. Daar kan Karel garnizoeneringen treffen. Dat zijn dan steunpunten waaruit de brigades de linker glooiingen van het brakke land – Bra-bant – kunnen veiligstellen op de plaatsen die de Romeinen ook voor dat doel al bezigden. Karel wil de Rijn stellig tot natuurlijke noordgrens hebben. Hij wil er ook wel overheen. Maar niet ten koste van alles. Dat doet hij alleen als hij

effectieve bezettingen mogelijk acht, eventueel in overeenstemming met de inheemse hoofden of bestuurders.

De bevoorrading blijft daarbij een heikel probleem. De Rijn, gletscherrivier, is bezwaarlijk overvaarbaar in de breedte. Pontdiensten kan je meestal vergeten en bevolotbaar is ze zelden. Schipbruggen houden het in de tijden van zwellend smeltwater niet lang uit en dan heb je in het wintertij nog het kruierend ijs dat alles overweldigt wat de mensheid ook aan kunstwerken opwerpt. Zijn er doorwaadbare engten in zomer en lente, dan moeten die beschanst zijn bij de hoofden aan wederzijden.

II.13 Maastricht en Horne

II.13.1 De keizerzalving van Karel als liturgische overval

Bij Verdun, Namen, Ultra Trajectum, Maastricht liggen deze zware schansen. En bij de derde zware linkermeandering, de Horne, waar permanente banken liggen. In de kerstnacht van 800 haalt de Romeinse bisschop, Leo III, zijn ultieme streek uit.

Karel komt net binnen in diens frontportico om eerbiedig begroet te worden met een knieval door Leo. Leo moet dankbaar zijn met Karels komst. Want Karel heeft net Leo's leven gered. De Barbaren belegerden de Mons Vaticana. Waarop Leo's Paleis en Basiliek.

Maar Karel ontzette Leo. Leo zal dus dankbaar zijn. Leo plaatst evenwel, zonder te knielen, ineens de zegenende rechterhand op Karels kruin. En zalft hem met heilige olie, onverstaanbare gierende klanken uitstotend. Want Leo's tong is net uitgerukt. Karel is nu keizer, deelt de priesterlijke klerk van de Vaticaanse administratie vriendelijk aan Karel mee. Zeker, maar de bisschop is daarmee diens hiërarchische

meerdere. Hij kan kennelijk Karel diens keizerstitel geven! Dan moet hij dus zijn bovengeschiedte zijn.

II.13.2 Leo's aanmatiging van jurisdictie

Dat begrijpt Karel terstond. Het is een vuile streek van Leo. Dat laat Karel best merken. Iedereen snapt dat ook wel. Leo speelt zijn kaarten niet slecht, want ruzie maken in de kerstnacht, nog wel in die portico, dat kan écht niet. Dan zou Karel bevestigen dat hij echt de razende onverlaat, woesteling en barbaar is, waarvoor de zalvende geestelijken hem zo gaarne houden. Karel verbijt zich dus maar. En legt zich tijdelijk bij deze nieuwe verhouding neer. Zijn tijd, denk Karel, komt nog wel.

*Het Basilicacomplex van Sint Pieter te Rome. Bijna iedere erkende Roomse Congregatie, voorposten van het komend eindrijk, de **civitas maxima terrena**, zal daar een imitatie van trachten op te richten in West-Europa*

Dat staat ook in de Bulla die direct wereldkundig wordt gemaakt aan genoemde Abten. Dat zal betekenisbepalend worden in het brakke land. Dat Bra-bant. Dat Karel dacht te veroveren op eigen doft. Want Rome stelt nu gauw Abten aan in Metz en Truiden. Met als opdracht Karel achterna te komen met Benedictijnen als Karel dat brakke omnevelde land gaat intrekken. Om ook fortificatietjes te stichten: schuurkerkjes. In Woensel. En Strijp. Steeds bij waterlopen, verbonden met de Maasbedding.

II.14 Karel de Grote en de Westfaler Vrede

II.14.1 De Sakser genocide

Karel de Grote zet een lineair masterplan voort. Hij begint met veroveringen via massaal slag aan te nemen tegen de Saksers, bijvoorbeeld. Die dwingt hij tot verpletterende capitulaties. Hij sluit geen vrede met de Saksers als natie. Want dan zou hij ze erkennen als evenwaardige partij. Neen, ze moeten zich overgeven. Maar niet op genade of ongenade. Ze moeten de christelijke ideologie aanvaarden, zoals deze hen uiteengezet zal worden door priesters die hij gaat zenden. Deze zullen hen die uitleggen. Dat neemt tijd. Want deze staatkundige filosofie is niet echt makkelijk en voor de hand liggend is ze stellig niet.

Buste van Karel de Grote, door de Ottonen en Habsburgers vaak geprojecteerd op de eigen keizers van hun dynastie: het droombeeld van de stichters van Europese Keizerrijken zoals de Hohenzollerns, de Hohenstaufers en uiteindelijk ook A. Hitler

Dat weet Karel als geen ander. Het kan in fases. Die worden gedictieerd door de sacramenten. Een ding is zeker. Bezweren deze Saksers de nieuwe geloofsaanvaarding niet, dan roeit Karel ze uit. Hij kan geen vijfde colonne gebruiken in zijn rijk. Wie dat geloof niet hartelijk omhelst is een mogelijke landverrader. Daar zit Karel niet op te wachten. Hij zegt de Saksers dat aan. Hij voert zijn genocidale voornemens na diverse aanmaningen ook uit. Dan moeten die Sakser het zelf maar weten. En Karels toekomstige vijanden óók. Maar hij geeft de Saksers de kans om aan deze afloop te ontkomen.

De doop. Om te beginnen. Bij die onderdompeling moeten de Saksers heel wat beloven en afstand doen van eigenaardige dierbaarheden. Doen ze dat, dan beloven ze de soevereiniteit, de opperheerschappij, van de Keizer te aanvaarden. Maar ze houden ook flink veel autonomie. Die houdt mede in dat ze best nog mogen vasthouden aan rituelen die hun stamverbanden bijeenhouden. Ze mogen die opgeven aan de priesters.

De keizerlijke autogenocidici van de twintigste eeuw proberen de machtsaanspraken van de driekroon te schragen

Die bekijken ze. En besluiten dat ze die kunnen incorporeren in de stellige geloofsleer van de kerk van Rome, die tevens een beginselcatalogus is voor de staatshuishouding die de Saksers moeten gaan respecteren, waaronder belastingafdrachten. Gaat dat goed, komt daar een werkbaar compromis uit, dan worden ze bevestigd in hun loyale geloofshouding door een rondreizende inspecteur, een districtscommissaris, een bisschop met mijter. Die deelt ze de bevestiging van het vormsel uit, als ze de juiste beloften doen bij een soort ritueel vraag-en-antwoordspel. Daarvan wordt, als het om de vooraanstaande Saksische stamverbanden netjes proces-verbaal gemaakt dat naar de Keizerlijke Kanselarij in Aken gaat.

II.14.2 De administratieve inkapselingen van de annexaties

Daar komt deze acte met registratienummer in de kohieren en gaat het registratienummer dóór naar de afdeling fiscaliteit. Want nu komen de aanslagen

straks ook uit per district, waarbij de priesters de belastbare feiten opgeven. Die zijn eerst en vooral de verstrekking van de genoemde sacramenten aan de lagere volkslagen, waarbij nog komen: huwelijksluiting, biecht en kwijtschelding der zonden in het stervensuur. Later zal de Keizerlijke Kanselarij nog komen met naheffingen voor andere belastbare feiten, die ook nog gedefinieerd moeten worden naar de geomorfologische situatie binnen het district. Dat gaat allemaal gefaseerd, want Keulen en Aken zijn niet in één dag gebouwd.

Verder moet het allemaal minutieus gekalligrafeerd worden in de Schwabische semi-fractuurletter. Dat kost tijd, dat is duur en dat vereist deskundige kopiïsten die begrijpen wat ze notuleren. En dat zijn er ook niet zoveel op dit moment, want schrijven is iets héél uitzonderlijks. Het is zelfs een mythische bezigheid. Papier is er bijna niet. Alles moet op perkament. Duur. Niet te verkrijgen. Zwaar te bewerken voordat je met inkt en slagveerpen de wonderbaarlijke lettertekens kunt schilderen in diverse inktsoorten. Het moet allemaal echt op papier in kanselarij-jargon met allerlei gekke afkortingen.

II.15 De geopolitieke confessionalisering of kerstening

II.15.1 Karel steekt de Rijn noordwaarts over

Dat is Karels imperialistische politiek. Diens flankerende voortgezette *confessionaliseringspolitiek* is, net als die van zijn Karolingische voorvaders, glashelder. Bij hem vallen geopolitiek en confessionaliseringstactiek samen. Karel veroverd, oostwaarts van de Rijn gaande, veel verder dan de Romeinen zich destijds konden voorstellen. Hij vestigt, om zo te zeggen, de contouren van het Heilig Roomse Rijk der Teutoonse Natie.

Hij gaat oostelijk van de Elbe onverdroten voort met kolonisering, waarbij hij alle stammen dwingt tot de aanvaarding van het christendom bij iedere capitulatie. De Saksers en Friezen zijn daarbij soms weerspannig. Dan jaagt hij ze over de kling. Hij heeft dat algemeen ruchtbaar laten maken. Hij zal niet marchanderen, als de geestelijken goed hebben uitgelegd waar het Karel om te doen is. Zijn ze dan nog hardnekkig, goed, dan hebben ze het aan zichzelf te wijten. Karel roeit ze allemaal uit, ook hun gezinnen.

II.15.2 De hoofdelijke aansprakelijkheid van de stamhoofden

Karel stelt de stamhoofden hoofdelijk aansprakelijk, dat hun stam zich zal laten dopen. Daarvoor zijn gestandaardiseerde formulieren beschikbaar die zijn geestelijke klerken bij de doop vóórlezen. Het formulier is tevoren door broeders van de Benedictijnen uitgelegd, meermalen, aan de samendrommende stamgenoten op de dorpsweide. *Forsachistu diabolae* (Verzaak je de duivel?) & respondeat. *ec forsacho diabolae* (en hij/zij moet antwoorden:) Ik verzaak de duivel. End allum diabolgedae (en alle duivelsoffers?), respondeat. *End ec forsacho allum diabolgedae.* (hij/zij moet antwoorden: en alle duivelsoffers) *end allum diaboloes uuercum* (en alle duivelswerken?) respondeat. *end ec forsacho allum diaboloes uuercum and uuordum, thunaer ende uuoden ende saxnote ende allum them unboldum the hira genotes sint* (hij/zij moet antwoorden,) en ik

verzaak alle werken en woorden van de duivel, Donar en Wodan en Saxnot en al de afgoden die hun gezellen zijn.

II.15.3 Het afzweren van duivel en zijn genoten

De heidense goden worden precies opgesomd. De dopeling zal alleen nog onderdaan zijn van Karel, als hij die goden allemaal, stuk voor stuk, opgeeft. Saxnoot is de god die de Saksen beschermt, hun patroon. Hij krijgt ook de dienst opgezegd. De monnik repeteert tevoren met de dopelingen die dit tegelijkertijd moeten opzeggen, ritmisch en duidelijk gearticuleerd.

Hapert er één, dan wordt hij eruit gepikt door de soldaten die om de plechtigheid heen staan. Wat is er, vriend: heb je het niet goed dóórgekregen, wat je moet zeggen? Dan mag de lamlendige het nog eens proberen. Maar stottert hij weer, omdat hij Saxnoot niet goed opgeven kan, dan gaat zijn hoofd eraan of krijgt hij een lans door de lendenen. Het brengt een warm gevoel van geloofsbereidheid te weeg.

II.15.4 De positieve geloofsaanvaardingformule

Is de menigte hoofdelijk door dit kandidaatsexamen gekomen, dan komt het moeilijkere deel aan de orde voor de dopeling. Hij heeft nu erkend, wat hij bereid is allemaal niet meer te geloven. Maar wat gaat hij nu voortaan hartgrondig wél geloven tot aan zijn dood?

Ook daarvoor wordt proces-verbaal aangezegd met de beul dreigend in het vizier. *Gelobistu in got alamehtigan fadaer.* Geloof je in god de almachtige vader? Het antwoord moet zijn: *ec gelobo in got alamehtigan fadaer.* Vervolgens: *Gelobistu in crist godes suno?* Geloof je in Christus Gods Zoon? *Ec gelobo in crist godes suno.* Ik geloof in Christus Gods zoon. *Gelobistu in halogan gast?* Geloof je in de Heilige Geest? Antwoord: *Ec gelobo in halogan gast.*

II.16 De kapittelscholen als uniforme bureaucratische steunpunten

II.16.1 Uniformiteit via de kloosterscholen

De dichtstbijzijnde kathedraal-kapittelscholen van de bisschop die tevens militair gouverneur in het district is hebben deze lijsten van vragen en antwoord keurig overgeschreven met ganzenveer. In meervoud, voor alle verkenningseenheden één exemplaar, want perkament is duur. Van de Utrechtse kapittelschool is een volledig standaardexemplaar overgebleven, keurig geannoteerd.

De meester van de ijverig overschrijvende novieten heeft nauwkeurig de schriften nagezien van de leerlingen: zijn ze geen woorden vergeten, die de magister nadrukkelijk en langzaam heeft voorgelezen, is er niet gevlakt met de ganzenveer bij het dopen in de galnoten inkt, zijn de interpuncties en leestekens overal hetzelfde.

De school te Luik en te Keulen deed hetzelfde. En later oostwaarts die van Mainz, Regensburg en Frankfurt óók. Er moet eenheid zijn. De monniken luisteren goed toe naar de murmelende menigte op de *gemeyne* weide en geven sein, dat de doop kan worden gestart, collectief, door besprenkeling met wijwater. In rad latijn wordt de

Satan als onreine geest nu uit de huiverende Saksische lijven gejaagd en hem wordt gelast de ziel over te laten aan de Heilige Geest, de helper van god de vader.

II.16.2 Een Keizer, Een Rijk, Een Godsdienst

Die God de Vader beveelt dat, spreekt de priester die terzijde staat. Deze priester zegt dat Satan aan, de personificatie van het kwade. Hij gelast Satan en zijn helpers eer te geven aan Christus, zijn zoon, door zich nu onherroepelijk te verwijderen uit deze Saksers. Zij zijn nu geroepen tot fysieke tempels als woonstee van de levende God. De Enige. De Ware. Zo weet Karel zeker, dat rechtgelovigheid in ieder rijksdeel verzekerd is in het publieke domein. Want: *cuius regio, eius religio*. Wiens gebied, diens godsdienst. Dat zal het katholicisme zijn, tot aan de Westfaler Vredes van 1648.

Dat zijn er een heleboel. Veel staten en rijken maken een einde aan dertig, vijftig of tachtig jaar krijgsbedrijf. Niet in onderlinge samenhang, overigens. Maar dit principe, dat de nationale heer de godsdienst bepaalt en oplegt, delen ze alle. Tolerantie in dat opzicht is niet echt gangbaar. Wel: onverschilligheid voor de levensbeschouwing. Maar dat is toch echt wat anders.

Dan, op die voet, zal in West Europa een andere confessionaliseringstactiek op verdragsbasis worden ingezet. Die regelingen zijn vaak multilateraal. Maar niet meer onder supervisie van de Heilige Stoel, al had dat nog best gekund. De *monsignori* van dat apparaat hebben zich veel te defensief en geboorneerd opgesteld. De kerk wordt nu een bolwerk. *Il Baluardo*. Een hindernis vaak voor evoluties die wel in gang gezet worden.

III. Verdelingsverdrag van Meerssen 870-876

III.1 Karels making

III.1.1 Karel en zijn brave Lodewijk

Karel de Grote heeft ook niet het eeuwige leven. Hij sterft in Aken op 28 januari 814 als keizer van het Heilige Roomse Rijk der Teutoonse Natie. Dat rijk omvat geheel Frankenland, het huidige Duitsland, een westelijk stuk van Polen, Hongarije en stukken Bessarabië en Walachije. Hij is *Pater Europae*. Karel weet goed dat zijn erfenis zorgen gaat baren. Er is de Salische wet over de opvolging in territoriale

rechtsaanspraken. Alleen mannen die erkende zoons zijn van de erflater kunnen deze aanspraken erven. Zij hebben daarover een legitieme aanspraak in gelijke delen van het territoir. Ze kunnen echter bij testament uit hun legitieme delen worden ontzet.

Dat doet Karel. Hij wijst in 813 alleen de legitieme erfgenaam Lodewijk, bijgenaamd De Vrome, aan tot opvolger. Er lopen echter veel bastaardzoons van Karel rond, die het er niet bij laten zitten. Karel erkende ze wel, maar gaf ze geen legitieme aandelen in de territoriale erfenis. Hij ontfermde ze bij de universele making aan Lodewijk, de enige die hij bekwaam achtte om regeermacht uit te oefenen. Lodewijk staat in zijn jongelingsjaren al bekend als een sobere, gedisciplineerde knaap. Hij leert goed, kan fraai Latijn spreken, beheerst Grieks en weet veel van de godsdienstleer, meer dan Karel de Grote die dat toch allemaal wel heeft gezien als handige folklore. Lodewijk bestaat bekend al de pedante appetanterik. De Vrome. Ook wel bekend als De Eerlijke, De Oprechte, De Joviale (778-840). Lodewijk is al een kleuter-jongenskoning van Aquitanië in 781. Hij krijgt een kroontje op de schedel. Hermelijn rond de schouders. Zo figureert Lodewijkje in de gebedenboeken. De klerken vertonen hem als de jeugdige wijsneus. Ze zullen niets schrijven wat Karel de Grote zal mishagen. De Keizer kan flink kwaad worden.

Lodewijkje ligt dus goed bij zijn vader. Karel de Grote bepaalt dat Lodewijkje al bij leven van pa feestelijk verheven zal worden tot mederegent en keizerlijk erfgenaam met de rang van koning. Dat geeft aan dat Karel de Grote erfenisperikelen al in de verte zag aankomen. En zo is het maar net. Lodewijk de Oprechte heeft drie zoons: Lotharius, Karel, Lodewijk. Hun papa Lodewijk laat wel erg over zich lopen. Zijn zoons trappen met elkaar de ene ruzie na de andere, een neef – Bernhard van Italië – doet zijn vrome en oprechte oom de ene na de andere vernedering aan. Lodewijk regeert zeker niet zonder kreukels. Lodewijk weet geen echte dynastieke orde te handhaven. Hij vreest de greep over de rijkseenheid te verliezen.

III.1.2 Lodewijk de regelneef

Lodewijk slaat daarom sterk aan het decentraliseren. Hij vlucht in een bagger van wetsbesluiten. De ene regeling na de andere. Eigenlijk vindt hij dat alle topambtenaren

moeten leven naar de rigide kloosterregels van Sint Benedictus. Hij vindt dat kloosters die regels zo observant mogelijk moeten volgen. Dat laat hij voortdurend controleren, maar hij kijkt de controleurs zelf niet goed op de vingers. Die rapporteren wel. Maar sjoemelen. Ze moeten al gauw begrepen hebben dat de baas zich wel van alles op de mouw laat spelden. Alles draagt de merktekenen van iemand die doodsbenauwd is de controles te verliezen. Hij geeft militaire gouverneurs bij de grenzen niettemin erg veel autonomie. Hij moet eigenlijk wel. Hij krijgt veel te maken met rooftochten van Vikingen en Noormannen. Vanachter de Elbe. Vanuit Schotland. Vanuit de Noordzee via de kusten vanaf Denemarken. Van Slaven uit de streken rondom de Zwarte Zee, maar ook vanachter de Don. Van de Moren die opstoten vanuit Spanje. De chaos is groot.

Op papier komt hij met een overdadig minutieuze rijksherordening. De *Ordinatio Imperii*. Hij laat officieel blijken dat hij in zijn erven geen of weinig vertrouwen heeft. Hij heeft een falanx van vertrouwelingen om zich heen, vooral *self made men*. Daar zitten vaak ook handige intriganten onder. Zijn eigen gezinsleden en bloedverwanten ziet Lodewijk niet echt zitten als nette personen. Praat zich dat rond? We weten het niet. De vertrouwelingen moeten geweten hebben dat dat soort praatjes altijd tot hen herleidbaar zijn, ze blijven in deze buitengewoon kleine hofwereld nooit anoniem. Juist als ze rondzingen als ernstige staatsgeheimen.

Dat kan zijn zoons enorm mishaagd hebben. Het kan zijn dat die vonden dat papa veel en veel te goed van vertrouwen was. Of te veel een introverte kwezel. Zonder

duchtige mensenkennis, wereldvreemd. Misschien een enorm bekwame huichelaar of een slijmjurk.

III.1.3 Een komende Imperiale vierdeling

Karel de Grote, in ieder geval, zag hem zitten als keizerlijk soeverein en die anderen niet. Die anderen krijgen wel macht, maar alleen in een mandaatsverhouding: Karel de Keizer kan dat naar believen intrekken. Die anderen, onderfd, pikken dat niet. Ze vechten deze making aan. Karel was niet toerekenbaar toen hij ze deed. Er komen oorlogen van. Lodewijk wordt genoodzaakt zijn rijk in drieën te splitsen ten behoeve van zijn legitieme zonen. Dat doet hij weer bij testamentaire making, die uitgevoerd moet worden bij overeenkomst tussen deze zonen. Dat geschiedt bij het verdelingsverdrag van Verdun in augustus 843. Zoon Karel krijgt het westelijk **Franken-rijk**. Zoon Lotharius het **Middenrijk**, dat de Lage Landen mede omvat. Zoon Lodewijk krijgt het **Oostelijk Rijk** dat ook, soms, wel Oostenrijk, Duitsland of Teutoonsland wordt genoemd. Oostelijk daarvan liggen territoriale enclaves zoals westelijk Polen, Bohemen, Bessarabië en Walachije.

Die willen niet bij dat Duitsland horen. Ze vinden dat Teutonen patjepeeërs zijn. Ze zullen zelf wel koninkrijkjes scheppen. Die een soort grensarrangementen treffen met die Teutoons. Lodewijk komt dus met hen in oorlog.

III.2 De Maas als grensrivier

De Maas, ontstaan onder Verdun uit een zoetwaterbel, aangevuld met regenwater uit sprangen en zijbeken is de grensrivier tussen het Middenrijk en Frankenland. Karel. De Frankenkoning, zegt, dat het beheer van de grintbedding links hem toekomt. Dat kan Lotharius niet goedvinden. Die bedding is de enige legerweg noordelijk die altijd begaanbaar is. Staat hij een exclusieve soevereiniteitsaanspraak daarop toe aan de koningen van de Franken, dan weet hij zeker dat deze gasten noordwaarts

opmarcheren en gronden gaan annexeren ten nadele van zijn rijk. Dat is exact de toelag van Karel en Lodewijk.

Weer dreigt oorlog. Bestanden worden geschonden, grens-toescheidings-uitvoeringsovereenkomsten niet nagekomen. De Maasgebieden worden gedestabiliseerd. Daaraan wordt een einde gemaakt bij het uitvoeringsverdrag van Meerssen van 870, waarbij weer uitvoeringsarrangementen horen. Die moeten de territoriale toelcheidingen heel precies definiëren. De **binnengrenzen** van Karels Europese Rijk. Zoals bij de Uitvoeringsovereenkomst van het Verdrag van Schengen in 1993.

Daarin werden de binnengrenzen gedefinieerd bij kaarten tussen de staten die het Verdrag van Schengen ratificeerden: Frankrijk, Duitsland, België, Nederland en Luxemburg. En daarin werden ook de buitengrenzen vastgesteld met hun doorlaatposten. Om dezelfde reden als dat in 876 werd gedaan bij de laatste Uitvoeringsovereenkomst van Meerssen. In dat jaar dreigt een influx van illegalen. Uit het oosten. Massale volksverhuizingen zijn aanstaande. De Maas dient een onneembare grensscheiding te worden. De koningen moeten hier de fortificaties in universeel beheer verbeteren. Daarvoor zijn afspraken nodig. Daarover en over verdere verdedigingsmaatregelen.

III.3 Compensatoire maatregelen bij de binnengrenzen

En over de plichten om te komen tot een sluitende buitengrenscontrole, zulks om de toegangsverschaffing door of aan illegale vreemdelingen te voorkomen. Dat zouden dan de compensatoire maatregelen zijn ter voorkoming van de massale influx van illegalen in het Schengen-rechtsgebied. Dat vindt men ook rudimentair allemaal terug in de uitvoeringsarrangementen van het Verdrag van Meerssen, gefinaliseerd in 876. Centraal staat daarbij het statuut van de Maas als grensrivier tussen Frankenland en Teutonenland.

Bij dat verdrag van Meerssen worden ook vergelijkbare voorzieningen getroffen voor de Schelde, de Rijn, de Saône en de Rhône. Maar de meeste aandacht wordt geschonken aan de Maas. Iedereen wist destijds dat die voor de Romeinen van essentiële betekenis was geweest bij troepenverplaatsingen, omdat ze permanent bevolotbaar was. De brigades, detachementen en divisies konden daarom steeds bevoorraad worden en blijven, ook bij onverwachte opbrekingen en uitvallen. Dat zal in de naaste toekomst niet anders zijn. Die logistiek zal steeds bij militaire operaties

vereist zijn, vooral omdat de bestrate of begrinte Romeinse heirbanen niet goed meer onderhouden worden.

Die Maas wordt eeuwigdurend *geneutraliseerd*. Ze is eigenlijk van niemand. En dus van allen. Dat wordt natuurlijk weer een bron van conflicten. Dat ziet iedereen ook in. Die neutraliteit moet gewapenderhand worden geborgd. Door politionele expeditionaire troepen. Te commanderen door een soort Eurocommissaris die buiten de erfconflicten blijft. Want dat ook die steeds de kop op zullen steken bij versterf van de opvolgers van de garanten van die neutraliteit, dat snapt iedereen in 876 ook best.

IV. Prins-Bisschop van Luik

IV.1 Een supranationaal commissaris

Die Eurocommissaris krijgt tot taak de neutraliteit van de Maas als watergang voor transporten gewapend eeuwigdurend te garanderen aan de ratificatoren van het Uitvoeringsverdrag van 876. Dat zijn de monarchen en hun rechtsopvolgers genoemd in het Verdrag van Verdun van 843. Let op, want dat is iets waar wij in deze tijd niet zo gewoon meer aan zijn. De koningen, keizers en hertogen die soevereiniteit dragen zijn *adessaat* van deze plicht. Dat zijn niet hun staten, hun regeringen of mogendheden laat staan hun onderdanen. Die kunnen nooit een beroep doen op deze plicht. En al evenmin op de mogelijke waarborgen die deze plichtvervulling voor hen zou kunnen oproepen.

Er verblijven in de uiterst uitgestrekte Maasvallei veel mensen metterwoon. Zij oefenen daar hun nering, onderneming, beroep, aanstelling of nijverheid uit. Er is ook veel handelsverkeer. Verslonst de commissaris de plicht, dan hebben zij als allereersten daar last van. Komen vreemde troepen die niet onder commando staan van deze soevereiniteitsdragers en daar ook niet toe behoord hebben – deserteurs, verminkten die op het slagveld bleven maar overleefden, gedrosten of uit het soldatenverband ontslagenen – toch aanzetten over de grintbeddingen links van de Maas terwijl er niet door de commissaris adequaat tegen wordt opgetreden, plunderen zij vervolgens, verkrachten zij, vernielen ze of stichten ze brand, dan is de commissaris jegens deze inwoners of verblijfsgerechtigden niet aansprakelijk.

Over de regeling van de neutraliteit, de afdwingbaarheid ervan, de beperkte werkingsomvang ervan naar tijd, plaats en personen is zeven jaar onderhandeld. Goed voor de middenstand van Meerssen. En voor de gemeente. Die hield er een fraaie gothische vergaderaula aan over, uiteindelijk. Wel na veel verbouwingen. Tot diep in de latere middeleeuwen. Want er werden nog vervolgcferenties geboekt.

IV.2 De individuele inwoners hebben geen rechten

Deze inwoners kunnen aan het volkerenrecht geen rechten ontlelen. Nooit. De soevereine gebieders wel, maar alleen te hunnen eigen behoefte als ambtsdragers. De koning van Frankrijk kan bij de commissaris klagen dat hij een aantal belastingplichtigen mist die bij een plundering of marodeursactie zijn omgekomen. Die commissaris kan dan schadeplichtig zijn. Jegens die koning. Niet jegens de bloed- of aanverwanten van de boer die zijn veestapel niet prijs gaf aan bedelaarsbenden. Benden, die verminkte soldaten vormden nadat zij uit hun dienst werden gezet door de zedende mogendheid. Die kon ze niet meer of niet langer gebruiken als onderdelen van het oorlogvoerende Veldleger.

De steden en dorpen zullen dat ook moeten ervaren, als dergelijke benden hen brandschatten of belegeren. Luik zelf bijvoorbeeld, als gemeente. Of Namen als stad. Zij zijn technisch geen rechtssubjecten naar het middeleeuwse volkerenrecht. Dat zullen ze tot ver in de twintigste eeuw niet zijn. België is in 1831 eeuwigdurend neutraal verklaard door Pruisen, Rusland, Groot-Brittannië, Frankrijk en Oostenrijk. Maar als dan Duitse troepen het centrum van Luik platbombarden en de burgerbevolking doden, gijzelen en verkrachten in augustus 1914 kunnen de Luikenaars niets ontlelen aan de garanties van deze mogendheden in 1831 gegeven. Ook al erkent Berlijn volmondig dat Pruisen deze garanties heeft overgedragen aan

Keizerlijk Duitsland in 1870. Dat Keizerrijk is zeker getreden in alle rechten en plichten die aan die garanties zijn verbonden.

Maar alleen jegens de *andere garanten*. De mogendheden. Niet de burgers die slachtoffer zijn geworden van de rechtsschennis die Duitsland beging toen het neutraal België op 3 augustus 1914 binnenviel. De Saksische infanteristen begonnen al op de rechter-Maasoever Belgische burgers, kinderen inbegrepen, te vermoorden, te verkrachten, te mishandelen, hun woningen te vernielen en te beplunderen, hun dorpen en steden in brand te zetten en hun drinkwater te vergiften.

Zeker: in 1919 geeft de Duitse minister van Buitenlandse Zaken dat toe. Maar hij zegt erbij dat daarmee niet de schadeplechtigheid van Duitsland jegens die burgerbevolking erkend is. Die plichtigheid mogen de verbonden mogendheden van 1831 tezamen inroepen. Ten laste van Duitsland. Dat zal ze bezwaarlijk vallen, want Rusland kan dat niet. Het is immers niet aanwezig op de Vredesconferentie te Versailles. Dat willen de westelijke geallieerden ook niet. Daarmee vervalt, zegt die Duitse minister, het verhaalsrecht van die garanderende mogendheden. Vergis je niet: zo zal het tot 1945 ook blijven. Dan maken de Verenigde Naties aan deze interpretatie een geducht einde. Op papier. Het is een bureaucratische organisatie. Dat merk je aan de beampten.

IV.3 Een bisschop wordt commissoriaal garant

De monarchen in 876 kijken nu, wie de functie van deze commissaris zal waarnemen. Het moet een functionaris zijn die niet dynastiek aan een van de monarchen gelieerd is. En hij moet ook niet van zins zijn zulk een dynastie in familiale kring te gaan opzetten. Het moet daarom een celibatair geestelijke zijn.

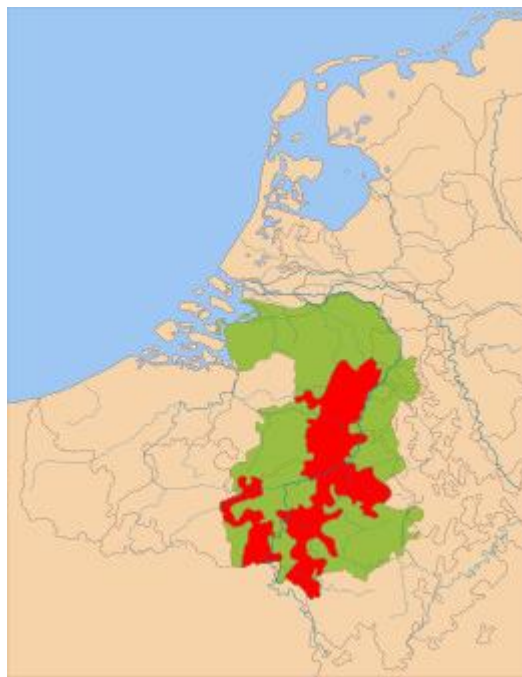
De bisschop van Luik, die resideert op de plaats waar de beek de Jeker zich verenigt met de Maas. De eerste is Notker of Notger (930-1008). Hij is de achttiende bisschop van Luik. Hij draagt onder zijn kazuifel nog geen harnas. Zijn opvolgers gaan dat wel doen. Zij dragen ook soms een prinsenkroon rondom hun mijter. Ze voeren ook een wapenroep en blazoën. Die prelaat mag geen zoons hebben. Op papier. Hij heeft ze wel, natuurlijk, maar rechtens mogen ze er niet zijn volgens het universele canonieke recht, dat in deze tijd alle andere recht overstijgt. Het kerkelijk recht zoals goedgevonden en verstaan door de Bisschop van Rome. Dat krijgt dus te dezen de prioriteit of het primaat boven het wereldlijk Salische recht dat Karel de Grote nog moest accepteren.

De kerkvorst te Rome vindt dat prachtig, want dat is weer een stapje nader in de richting van het absoluut primaat van de Apostel die Petrus opvolgde en in de dertiende eeuw zich Plaatsvervanger van Christus zal mogen noemen. In de tijd van Bonifatius VIII zal die titel in de Bulla *Unam Sanctam* (1302) voor deze bisschop die zich dan definitief Paus mag noemen gereserveerd worden. Hij verklaart de eenheid van de kerk tot onderdeel van de geloofsleer. Het wordt een dogma. Wie het betwist is een ketter. Tegen wie dus alle sancties geoorloofd zijn, ook zonder rechterlijke tussenkomst. Geopolitiek scoort die Romeinse kerkvorst met deze bepaling en neutraliteitsregeling uit het Uitvoeringsakkoord van Meerssen dus geweldig. Deze Luikse bisschop, op zijn beurt, krijgt nu de prinsen-titel. Want hij is een soeverein militair heerser met een eigenstandige zwaardmacht geworden.

IV.4 De financiële afhechting

Maar die macht uitoefenen kost geld. Veel. Waar haalt de Prins-bisschop de centen vandaan? De garanten treffen daartoe twee voorzieningen. Ze bepalen dat ze dat zelf niet gaan betalen. Logisch. Want dan wordt immers de neutraliteitsgarantie effectief geheel afhankelijk van de monarchen die elkaar regelmatig naar het leven staan. Daar komt dan niets van terecht. De Prins-Bisschop van Luik mag nu:

- Een wapenindustrie vestigen in Luik en op de rechteroever van De Maas. Zwaarden, harnessen, lansen, en later vuurroeren, mortieren, zijdgeweren en bijbehorende onderdelen, ammunitie en hoogexplosieve stoffen. Gouden handel. De prelaat krijgt daarvoor het monopolie in noordelijk West-Europa. Geborgd door de garanten. De prelaat gaat daarin heel ver tot 1795. Dat jaar brengt hem onttroning als wereldlijk soeverein. Door de principes Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap moet hij zijn biezen pakken. Maar de fabricage van wapens gaat natuurlijk door. Nu door de Franse staatsfabrieken. De revolvers en pistolen van Herstal blijven gewilde producten tot in onze dagen, alleen zijn ze nu geprivatiseerd of vennootschappelijk in staatseigendom. Via een meerderheidsaandelen-verhouding bekend onder de afkorting FN.
- Hij mag verder naar believen binnen het hem geconcessioneerde kerkelijk rechtsgebied fiscale feiten scheppen. Daarbij hoeft hij alleen respect te betonen aan door de kerkorganisatie erkende immuniteiten, exterritorialiteiten en enclaves binnen dat gebied. Hij moet dus kloosters, stiften en vorstendommen die de kerk al heeft erkend fiscaal onbelast laten. Dus de

Benedictijnerkloosters te Tongeren, Sint-Truiden, Namen alsmede Verdun en zo. Daar oefent de prins-bisschop overigens ook wereldlijke jurisdictie uit. Hij heeft er zelfs kapitale jurisdictie. Hij mag doodstraffen opleggen. Tegen heksen, tovenaars, magiërs, wichelaars, tinnegieters en alchemisten. Dat levert aanmerkelijke baten op bij verbeurdverklaringen, onttrekkingen aan het verkeer, inbeslagnemingen en gijzelingen van bloed- en aanverwanten.

- De garanten geven de Luiker gemijterde daarom ook een enorm rechtsgebied. Limburg, Loon en heel

Brabant vallen eronder. Hij mag daar tienden heffen over akkers die namens hem in pacht wordt uitgegeven. Maar vooral mag hij sacramenten, erkende liturgieën, kerkelijke erkenningen, gerechtelijke plaatsopnemingen, procedures, visitaties en sacramentaliën belasten. En hij mag aan deze laatste nieuwe toevoegen als ze maar niet strijden met de kerkleer. Als hij inventief is, is daar flink mee te verdienen. En dat is zijn curie zeker.

V. Het diocese Luik

V.1 Het Luiker Proprium

In het oorspronkelijke gigantische Luiker diocees kwamen en komen daarom zeer uitzonderlijke sacramentaliën voor. Zij worden begeleid door aparte, alleen in dit diocese, geldende liturgische en toegelaten gebeden, het “feesteigen” of *proprium*. Ze vullen de uniforme en universele formule van het **Missale Romanum** aan. Ze mogen daar nooit mee in strijd zijn. De Luiker Prins-bisschop was allereerst militair gouverneur en potentaat. In de tiende eeuw had hij een zware taak in een gedestabiliseerde streek. Hij had ook te maken met Taxandriërs, een hardnekkigheidens volkje, dat veel Germaanse en Teutoonse rituelen koesterde en ronduit in animisme geloofde. Het nam ook aan dat dieren een ziel konden hebben.

Zoogdieren zonder meer. Die namen ook deel aan de stoffelijke werkelijkheid en het daarin geleverde voortdurend gevecht tussen goede en kwade krachten. God de Vader zat daar wel voor iets tussen. Maar veel had je ook weer niet aan Hem in het dagelijkse leven vol frustraties en onbegrijpelijke natuurverschijnselen. Een dier kon in de macht van kwade krachten zijn. En berg je dan maar. Mensen ook. Heksen, magiërs, bezweerders en tovenaars bij de vleet.

Sommige goed. Anderen slecht. Een ploeteraar of blootvoeter wist het nooit. Daarom kon het nooit kwaad om vee te laten bezweren, belezen, te wijden zoals dat ook het geval was met zieken of krankzinnigen. Had Christus ooit anders gedaan? Hij had toch ook duivels bij mensen uitgedreven door ze naar varkens te verbannen? En had hij vervolgens die satanese varkens niet bevolen zich in kloven te storten? Dat had de Taxandrische druïde óók gedaan, zij het in andere bewoordingen. En het had geholpen, dat zeiden de ouden al.

V.2 De accijnzen bij sacramentaliën

Dus bleef men dat doen, al was de druïde dan vervangen door een missionerende Benedictijn die er goed geld voor had gevraagd toen hij wijwater uitstortte over de aan rotkreupel lijdende schapenkudde van de *gemeynt*, de dorpse goegemeente. Het had geholpen als groen poeder. Het was ook best geweest voor de geiten. En voor alle tweehoevigen. Dus konden de parochianen daar best mee blijven doorgaan.

Ook al was het verrekkes duur geweest omdat er flink accijns bij kwam kijken voor een afdracht aan de pastoor die weer provisie was verschuldigd aan een vent die deken was, verderop, die weer provisie doorschoof aan iets wat aartsdiaken heette. En die schoof weer af aan een Abt die ook weer provisie doorgaf aan een curie in Luik. Het was kostbaar, maar effectief. De gemijterde in de citadel te Luik vroeg niet beter en liet het zo.

Het is een fraai staal van Kempenlandse sacramentaliën waarbij ook aangesloten werd bij Taxandrische liturgische druïderituelen. Het behoort tot het *proprium*, die liturgische eigenaardigheden die in het bisdom Luik bleven toegelaten, maar elders

niet. En dat uiteraard weer, omdat die Luikse kerkvorst juist op dat eigenste moment erg veel geld nodig had voor garnizoeneringen en expeditionaire militaire brigades over de linkerbedding van de Maas.

Zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid had ook een steeds uitdijende kerkelijke administratie. En hij moest als gouverneur ook stand ophouden. Hij had een groot paleis nodig, een stal vol paarden voor het hofgerij, een kanunnikenkapittel en een grote kathedrale basiliek. En de bijpassende hovelingschap, met geestelijken in een hiërarchie van aanstellingen, knechten, klerken, wroeters, nijveraars en huishoudelijk dienstpersoneel. Met frakken, galons, livreen, steken, staven en ceremonieel vertoon van lansen, zijdgeweren, vaandels, groeten, fanfaronnades, saluutschoten en intrademuzieken en uitgeleidende signalen.

Anders werd hij niet serieus genomen als prins bij groot-gala's. Hij had er daarom ook geen bezwaar tegen dat bijen op korf gezegend werden. Met Sint Ambrosiuswater. En dus met bijpassende gebeden voor de imker, en, wie weet, voor de uitzwermende werksterbijen en darren. Vooruit maar. Maar dan kon ook een Sint Donatus-zegening tegen blikseminslag er best bij, als dan de gewijde kaars die daarbij getorst moest worden ook flink getarifeerd werd. Een aantekening werd gehouden in het pouillié waarin het fiscale feit voor de jaarlijkse eindafrekening gerelateerd werd ten behoeve van Rome. En eveneens de aanroepingen van de talloze Maria's ter Eik, ter Dommele of in de Molenwindvang, de Blasiuszegen met gedoofde kruiselings gestrikte lange waskaarsen, de zalven tegen Sinte Marcoen en de dronk uit de kom van een kerstklok tegen de builenpest. Mits de klok maar met het bijpassend gebed eerst gezegend was.

Men kan dat alles toevoegen aan de reeks bezweringen, uitdrijvingen en zegeningen, zalvingen die in dat Taxandrische Kwartier, bekend als dekenaat Kempenland, werden toegelaten maar ook zwaar belast. Het voeren van gewijd voer, vooral

broodstukken, aan een- of tweekloevigen bleef hardnekkig ook onder de jurisdictie van deze Luiker bisschop die allerm minst een echte zielenherder was.

V.3 De Tolentijn-ritus en vergelijkbare sacramentaliën in het oorspronkelijk Luikse

Men repte om de liturgie vooral maar gekerstend of gechristianiseerd te houden of te maken, op den langere duur van Tolentijsbroodjes, gewijd op een altaar waarvan de patronage was opgedragen aan Sint Tolentijn, een Augustijner pater.

In dit geval is het hoogstens de merkwaardigheid dat de kerkvorst toeliet dat de Tolentijn-broodjes ook werden gevoerd aan onbezielde ademende wezens die niet voorzien waren van de levensadem Gods, die Adam en Eva tot godgelijken maakte conform Genesis. Zij konden dus niet de juiste subjectieve intentie hebben om de genadebrengende werking van deze rituele handeling te ondergaan van de wijdingskracht der broodjes. Toch zijn deze geiten, bokken, schapen, lammeren welkom op Sint Tolentijnsdag aan het altaar bij de Paters Augustijnen en nemen ze, hoezeer dan ook theologisch onbezielde, immers niet doortrokken van Gods levensadem, deel aan een sacramentalisch ritueel.

Hier zie je Taxandrische ritualistieken en vooronderstellingen wel heel zichtbaar vermengd met christelijke, canoniekrechtelijk en moraaltheologisch bevestigde dimensies. Het Volksvesperale van Afflig(h)em erkent het zonder aarzelen als geldig eigen voor de diocesen waar het vóór 1559 al gold en zonder ophouden in de volkstraditie gepraktiseerd bleef. Zoals ook bij de Sint Hubertusmis iets vergelijkbaars werd aanvaard als diocesaan proprium op dezelfde grondslag.

V.4 Dieren bezielde wezens

De Taxandriërs namen aan, evenals de Kelten, Teutonen en Germanen, dat ademende zoogdieren deze levensadem bezaten en in dit opzicht gelijk stonden aan mensen en de daarmee gelijkgestelde wezens. Maar de Christelijke Kerk verbood dat onvoorwaardelijk aan te nemen, ook niet bij wege van werkhypothese zoals uit de doopbezwerings blijkt, met name uit de derde duiveluitdrijving. De Luiker prelaat hield dus een heidens ritueel in stand, zij het in een katholieke vermomming. Het concilie van Trente verbood deze soort ritualistiek uitdrukkelijk, maar de Luiker gemijterde die steeds geld nodig bleef houden liet dat Siberisch. Ik ga daar straks nader op in.

Men weet dat de Joodse ritus wel aanneemt dat zoogdieren bezielde kunnen zijn. En dus ook door de duivel bezeten kunnen worden. Daarom jaagt Christus zonder aarzeling en lang niet tot ontsteltenis van de talloze omstanders de Satan dan ook uit de talloze beheksten die hij tegenkomt. Steeds in varkens, voor de Jood onreine dieren, die hij gebiedt daarna zichzelf te doden. Dat zijn de Kempenlandse bezwerings uit het Luikse *proprium* die ook door Zwijzen na 1853 zonder nadere argumentatie gecontinueerd bleven.

V.5 Een voorbeeld: de Eindhovense Tolentijnsbroodjes

Ik heb zelf nog meegedaan aan de uitdeling van de Tolentijnsbroodjes. In de Heilig Hartkerk bij het Augustijnerklooster “Mariënhage” in centrum Eindhoven. Op 10 september was het steeds feestdag van Sint Niccoló di Tolentino. Het gold hier keiharde broodjes van een Augustijnse frater (1255/1256-1305). Reeds in 1417 bij de stichting van het kloostertje bij Eindhoven, gebouwd op een motte op Woensels grondgebied bij de beek de Dommel, werden deze broodjes onder aanroeping van deze heilige broeder rondgedeeld in de kloosterkerk, mede ter voeding van het een- of tweekloevig vee in Kempenland geweid of gehoed. De Augustijner pater P. Houben OESA verhaalt er van in zijn boekwerk over de geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland, 1896.

Het was op die septembermorgen aan het Sint Tolentijnsaltaar een drukte van belang, waarbij de boeren zich ook niet ontzagen het vee binnen het schip van de Heilig Hartkerk te heuën. Dat mocht op deze Sint Tolentijnsdag. Geen probleem. Terwijl dat schip toch een gewijde, sacramentele ruimte was. Daarin stond het tabernakel in het hoofdaltaar in de apsis. Daarin, let wel, het geconsacreerde hostie-brood, de ouwels, de ronde platte witte stukjes broodpapier, waarin Christus door de transsubstantiatie was neergedaald.

De Eindhovense Heilig Hartkerk van de paters Augustijnen uit 1891. Het is thans onderdeel van een conferentie- en hotelcomplex waarbij het kerkruimte als ceremoniehuis fungeert. Een fraaie oplossing voor het behoud van een opmerkelijk gebouw.

Je kon je afvragen: hoe kan dat toegelaten worden? Want een ongedoopt kind mocht eigenlijk niet in dat schip vertoeven. Dan was het immers nog door de Satan bezeten: daarop wezen de drievoudige duiveluitdrijvingen die de echte doop, door vloeiende water-uitstorting, inleidde. Veel kerken hadden daarom die doopkapel met de vont *a sinistra*, links van het hoogaltaar naar het oosten bezien. Die kapel had dan verder ook nog links een aparte opgang met een deurtje. Linkser kon ritualistisch eigenlijk niet. De ongedoopte onmondige moest beslist zolang mogelijk uit dat schip met tabernakel, geconsacreerde ruimte, nietwaar, geweerd worden. En nu liepen er blatende lammetjes, geitjes, bokjes en soms ook een biggetje rond.

Die kregen waarachtig gewijd brood! Je moest niet te veel dóórvragen als misdienaartje. Pater Eelkco Ybma, de wijze Fries die node zijn studies even terzijde had gelegd ten behoeve van de *Thesaurus Lingae Augustiniana* keek je dan wel vriendelijk aan met zijn ene vergrote linkeroog. Ybma had de bril nog op waarop een vergrotingslens was bevestigd op dat oog. Hij zat de kaartjes voor de Augustijnse taalschatkist of idioticon uit te schrijven per lemma, toen hij ter assistentie bij de Sint Tolentijns kapel werd geroepen. Ybma zei dat hij dat nog wel eens zou uitleggen. Nu geen tijd. Veels te druk. Een geit knabbelde al aan zijn pij. Een boer stond vloekend te sjorren aan een tegenstribbelend bokje. Pater Leopold Verhagen knetterde los met de kreet *da-ge-verdomme-nie-zoveel moest vraoge. Dá was gewoon, menneke. Dé heurde zo. Lig niet te ouwesiepen*. Dat was effectiever.

Een keer is in het gedrag waarachtig brand ontstaan omdat devotielichten omver gelopen werden door het onrustige vee. En een keer ging aldus een afscheidingsbareel tussen altaar en schipruimte aan splinters. Het altaar staat rechts van het Heilig Hart-hoofdaltaar en is geprivilegieerd met bijzondere gunsten, waaronder aflaten te verkrijgen op 10 september. En met bijzondere gunsten voor het op die dag specieus verzochte zielenheil.

De broodjes werden op de altaarsteen geplaatst aan het begin van de consecratie-canon uit het *Missale Romanum*, waarbij in de bijlage speciale gebeden werden ingelast waarin het vee bij de Heilige in zonderheid werd aanbevolen. Men ziet bovenin, tussen de twee zingende cherubijnen met banderolle, witte schimmelvorming ten gevolge van waterschade veroorzaakt door het onoordeelkundig hanteren van de ter plaatse aan een haspel hangende brandslang. Die brandslang was doorgekoppeld aan de waterleiding maar uiteraard niet gevuld opgehangen in de moeren. Er is geen haspel die dat op den duur uithoudt.

De slang immers wordt dan veel te zwaar. Er was een kruissleutel in de windingen van de slang gestoken, maar de betrokken acolyth kon die in de gemoedsontremming van de beginnende vlammenverschijnselen niet direct vinden. Nadat de sleutel met de gebruikelijke slag tegen de zon in de gewenste doorkoppeling had verschaft en de kraan opengedraaid werd, spoot de hanteerder van het mondstuk het kruisgewelf tot aan de schotels drijfnaat. Tijdelijk bevonden de gelovigen met het opgewonden

mekkerend vee zich in een weldadige doch onbedoelde regenval. Een wonder, zo ervoer de Kempenaar.

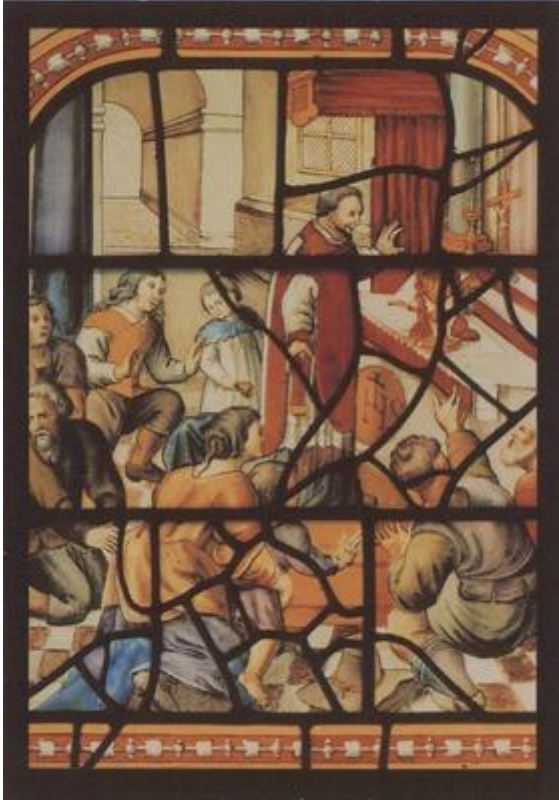
Wijwater van Tolentijn. Besprenkeling van allen die belast en beladen waren. Nicolaas had de hemel weten te vermurwen. Dauwt hemelen, dauwt! werd nu voortijdig, ver voor de donkere Advent, waarin dat *rorate coeli desuper* zo prachtig smekend de gewelven deed echoën, al in de zomer praktisch bedreven. Het bleek helaas geen sacramentalie, evenmin als de ontploffing die mijn oudste broer wist te doen plaatsvinden in het wierooksvat dat ik als acolyth voor de eerste maal in drieslag wilde heffen in de hoogmis van onze parochiekerk te Strijp. Hij had er een rolletje klappertjes in geplaatst. Onder het kooltje dat nog niet voldoende doorgloeid was gebleken in de sacristie. De pastoor, zwart beroet, keek er van op. Ik kreeg in de sacristie natuurlijk flink op mijn lazer. En later mijn broer, die zijn grijnzen niet had kunnen onderdrukken, thuis evenzeer. Eigenlijk méér.

De neogotische versieringen van een biechtstoel met Christus Rex als rechter in het midden

Omdat de pastoor mij van geen euvel wilde betichten. Ik was er te vroom voor. Prachtig was het. God greep in. Om het dommelend kerkvolk bij de les te houden. Ik had het stellig als *proprium* aangemeld. De Tolentijn-banderolle boven het altaar werd onleesbaar beschadigd maar aangezien ze niet veel anders verkondigde dat Sint-Nicolaas hier eer werd aangedaan voor zijn altaarverheffing, gold het hier een kennelijke overbodigheid die de uitwerking van het sacramentalie in ieder geval niet merkbaar afbreuk deed. En uiteraard evenmin aan de rechtsgeldigheid van de inmiddels voltooide consecratie. Die geldt ondanks de intentie van de priester die ze

voltrekt en ondanks nevenkomende toevallige omstandigheden van zijnen wil onafhankelijk, zoals J. Aertnijs en C.A. Damen, Redemptoristen, al leren in hun standaardwerk over de katholieke moraaltheologie volgens de leer van de Heilige Alfonsus van Liguori.

De liturgische transsubstantiatie door de consecratie plastisch in glas-in-lood voorgesteld

Uiteraard in het Latijn. Aan Sint Tolentijn werd verzocht God te vragen de redeloze dieren die Hij aan de mensen bij hun neerstig zwoegen tot hulp verschaft had, bij het bestendigen van hun nooddruftig levensonderhoud, niet aan dat daartoe noodzakelijke menselijk gebruik te zullen onttrekken. Met de gebruikelijke slotzinsnede zulks te willen doen door Onze Heer Jesus Christus door alle eeuwen der eeuwen. Deze bede geschiedde onmiddellijk na het voltooien van de *collecta*. Dat is het wisselend getijdengebed. Het gaat vooraf aan de schriftlezingen. Het opent de Dienst van het Woord. Begrijpt u wel? Het brood werd, opgetast in mandjes, geplaatst rondom het corporale met de pateen, waarop de grote Priesterhostie lag, ter fine van de gestandaardiseerde consecratie. Die uit de commune canongebeden. Het dier zelf werd niet genoemd als fysiek intermediair bij deze bede.

V.6 Het dier als instrumentum genoemd, niet aangeroepen of aanbevolen

Het gold als *instrumentum* waaraan de goddelijke interventie zich zou voltrekken. Er is dus geen sprake van dat in dat Tolentijnsgebed het dier zelf als **beziëld wezen** enige rol speelde. Na afloop van de gewone communie van de mensen rondom het altaar

strooide de voorgaande pater dan de stukjes brood uit over het aanwezige vee. De boeren of eigenaren raaptten het op en gaven het aan hun dieren ter consumptie. Als oorspronkelijk Rotterdammertje keek ik er aanvankelijk wel van op.

Bij de befaamde Sint Hubertusmis geschiedde eenzelfde ritueel, maar nu werd dat brood, met uitdrukkelijke vernoeming van jachthonden als die *instrumenta*, gevoerd aan de binnengevoerde jachtmeute. Ook weer aan dat altaarretabel, omdat de paterskerk geen apart Sint Hubertusaltaar bezat. Daar waar dat wel het geval was, geschiedde dat ritueel op 3 november met dezelfde inlas van het *proprium* aan het aan Sint Hubertus gewijde altaar. Uiteraard gebeurt vooral dat in de Sint Hubertusbasiliek in de stad Saint Hubert. In 817 reeds beval toch de Luiker kerkvorst al dat kerk en kloostercomplex zouden overgaan in het immuniteitsbeheer van de Benedictijnen die deze Hubertus-devotie hóóg opjoegen.

Ik plaats hieronder de cenotaaf van Sint Hubertus in de basiliek, bekronend de altaaropstand met daaraan de offertafel. Er zijn diverse missen gecomponeerd waarin onder het geschal van jachthoorns deze dieren naar dat altaar, met de stola van Sint Hubertus in de altaarsteen gevat, worden geheud. Dat geschiedt aan het eind van de mis, maar weer wel door het middenpad van de geconsacreerde schipruimte dat eigenlijk ontheiligd wordt door deze fysieke presentie van deze onbezielde wezens. Dat zou dus weer gereconcilieerd moeten worden: opnieuw geconsacreerd. Verzoend met de vrede Gods, immanent aan de kerkruimte als bedehuis van God. Maar dát heb ik toch nooit zien doen. Dus lijkt het toch te gaan om een syncretisme met een Taxandrische ritualistiek. Want ergens klopt er iets niet. Zoals zo veelvuldig in deze wereld. De dieren ontheiligden op Sint Hubertusdag dus kennelijk niet.

Zij worden Hubertus aanbevolen ter bijzondere bescherming, en ook hier vindt men een *proprium*-gebed. Het is gericht tot deze heilige, maar ook weer als bemiddelaar tot heilzame uitwerking van het gestorte gebed en de consumptie – door de dieren – van het brood. Dat wil zeggen: onder diens patronage. Ook deze Hubertus was slechts

doorgeefluik voor Gods weldaden. De weldoende interventie daartoe werd verzocht aan Christus, die Zijn Vader daarom moest vragen, laat ik dat vooral benadrukken. Hubertus was dus niet zelf de wonderdoener. Hem werd gevraagd om bemiddeling, omdat hij God van aangezicht tot aangezicht aanschouwen mocht zoals alle heiligen. Mijn moeder had tegen deze moraaltheologische constructie als Rotterdamse weer grote bezwaren. Maar daar was de Augustijner prior te Eindhoven die deze neveninkomsten node zou missen niet van onder de indruk. Niet merkbaar.

Het doxaal ter afscheiding van het priesterkoor van het schip was in het Luikse gebruikelijk

VI. Het diocese Sticht

VI.1 De zeeweringen en de binnendijken

Het boven de Oude Rijn gelegen noordelijk aartsbisdom Utrecht, destijds bekend als “Het Sticht” kende deze soort *propria* niet. Maar het kende andere, die althans dáár direct samenhangen met de geomorfologie van het landschap aldaar dat voor een belangrijk deel iets of ver onder de toenmalige zeespiegel lag. De graaf van Holland, de Kennemer woesteling Dirc, later bekend als de Tweede Graaf van Holland van die naam, wenste zware zeewerende bedijkingen om het steeds verziltende landschap oostwaarts bruikbaar te maken voor beweiding en agrarische bebouwing. Hij was op de hoogte van de voortreffelijke prestaties op het gebied van bedijking en bepoddering binnen het rechtsgebied van de Graaf van Vlaanderen. In de Westhoek achter de IJzerrivier gelegen. Deze waren verricht onder supervisie van Ierse Benedictijnen die zich op hun groene eiland al in deze ambachten ruchtbaar bekwaamd hadden. Zij

waren ter missionering overgestoken over de gevaarlijke Noordzee, de *Mare Germanicus*. Zij hadden van de Graaf van Vlaanderen concessies voor dergelijke zeewerende bedijkingen gekregen met als rechtssequeel dat zij daardoor gewonnen gorssen en daarop volgende kwelderingen zeewaarts kosteloos mochten pachten. Het achter deze weringen droogvallende land mochten zij voorts in aansluiting op deze zware weringen bedijken tot bepolderbare percelen. Dat hield dus in dat er een rasterwerk van binnendijken ontstond. Met loodrecht op de weringen aangelegde binnendijken, afgesloten door dwars daarop staande dijken.

Daarbinnen dus zompig, bijna steeds glinsterend verzilt water, want in de Lage Landen maakt overal het grondwater mét de zeegetijden ook eb en vloed mee. Alleen is de werking ervan minder merkbaar naarmate het land waar men die werking beproeft hoger ligt. In beginsel dus in Braboland. Althans in vergelijking met het lage vlakke land dat Jacques Brel zo mooi en dramatisch bezingt in zijn Luikerwaalse Vlaams, want Jacques was en blijft een doorgefourneerde Franskiljon. Maar dat ter zijde. Geheel ter zijde. En dat zelfs niet als het Vlaams Blok het horen kan.

VI.2 De monniktjaskers in dit ontwateringstelsel

VI.2.1 Het tsjaskersstelsel

Het binnen zo'n dijkquadrant omsloten droogvallende land bij eb mochten zij ontwateren via hun ingenieuze *monnikstjaskers*. Die zijn alleen effectief als ze periodiek zeer nauwkeurig onderhouden worden en vooral duchtig geïmpregneerd. Dat deden de priesters niet zelf. Zij berekenden de dijklichamen, hun beddingen, verzwaringen en verankeringen in de onderlichamen van de beddinggeul. Zij zetten het binnenslandse dijkparcours uit, waarbij zij nauwkeurig de inwaarts optredende aflopende hellingshoeken naar de zeeweringen maten.

De zogeheten dijkgradiënten. Die bepalen hoe zwaar de binnendijken geïntegreerd opgenomen moeten zijn in de weringen. Ze bepalen ook de afstanden van de tussenliggende dijkparken of niet-ondersteunde dijklichamen mogen zijn. En verder welke onderhoudsplichten de ingelanden die daarachter hun akkerbouw of weiding bedrijven per perceel of park moeten nakomen. Ik moge te dezen nader verwijzen naar de aan die techniek gewijde uitgebreide waterstaatssite die gaat over de aanleg van een zeewering oostwaarts van Den Haag om heel Holland droog te zetten door deze Benedictijner specialisten, maar nu opererend vanuit hun Abdijen te respectievelijk Egmond, Rotterdam, Utrecht – de befaamde Sint Paulus-Abdij – en vervolgens de Hohorster Abdij bij Amersfoort.

VI.2.2 De Hohorster connectie

Die Hohorster Abdij hield bij deze aannemingen contact via Trier met Rome, dat wederom deze activiteiten uit geopolitiek oogpunt volledig begunstigde via concessies, waarbij de Benedictijnen *propria* op touw mochten zetten binnen het Sticht om deze interregionale onderneming fiscaal te begunstigen door de beminde gelovigen. Per molengang werden aanslagen gelegd. Inning via die Abdij. Die kenden

de tarifiering per ganggrootte en molencapaciteit. Die waren immers niet steeds dezelfde.

Het verbaast dus niet dat deze *propria* gericht waren op heiligen die gespecialiseerd waren in het tegengaan van watersnoden, overstromingen, verdrinkingen en westerstormen met springvloeden. Zoals de beruchte Sint Elisabethsvloeden en Allerheiligenvloeden. Deze *propria* maakten dus de Boven Rijnse en Neder Rijnse liturgie significant anders en ook het fiscaliteitsveld. Zie:

arcadischmadestein.nl, een site, waarop de werking van deze tjaskers technisch uiteengezet wordt.

Deze tjaskers hadden, dit in het kort, een houten schroefmechanisme geplaatst in een uitgeholde boomstam. De spil van dat mechanisme draaide rond, wanneer de op de kop geplaatste molen op de windvang ging draaien. Deze molen moest dus automatisch draaien op de windrichting, waartoe een kunstig gevlochten staart diende aan de middelpuntspil van de wieken. Die zorgde dat de winddruk of windvang de molen met schroefmechanisme ging draaien op en met die windrichting. De molen moest dus permanent circulair mobiel blijven op een uitgekiende stenen cirkel van vlak gezette kloostermoppen die naadloos aan elkaar aansloten.

Houten blokken voldeden ook wel, maar die rotten te snel weg wanneer ze niet steeds onder water blijven staan. En dat was nu juist niet de bedoeling. De schroefbladen draaiden inwendig het opkomend water op. Ze loosden dat in een binnendijkse scheisluit. Deze mondde uit in een bredere watergang. Die loosde weer op een voorraadvijver, de boezem. De boezem gaf uit op een duikersluis. Zat de boezem vol, dan opende door de waterdruk onder de binnendijken van de boezem een duikersluis.

VI.2.3 Het duikersluizensysteem met boezems en ringvaarten

Een houten klep in een uitgeholde boomstam. Daardoor stortte het boezemwater uit in een buitendijks gelegen gracht of vaart, de ringgracht of ringvaart. Deze kunstmatige watergraven hadden op hun beurt ook weer een duikersluis die, op dezelfde wijze, opende op de van binnenkomende waterdruk. Daarop stortte dat verzamelde boezemwater uit op een weterring die bij eb aan de zeeweringszijde uitstortte óf in een rivier – de IJzer of de Schelde – die weer natuurlijkerwijs uitmondde op de droogvallende zee óf in een gekanaliseerde beek, zoals de Rupel. Holland en Utrecht namen had allemaal klakkeloos over en ook het tarifieringssysteem. Een uitstekende grondslag voor ultieme staatshuishouding. Het land werd voortreffelijk in kaart gebracht. Een kadaster daarnaast was eigenlijk niet echt nodig. Wel een provisiechalenboek. Want er werd natuurlijk veel afgerommeld en niet iedere inspectie werd door de persoonlijk verantwoordelijke uitgevoerd. Die besteedde te veel uit zonder dat aan te melden.

Het water drong samen in de zeemond of het estuarium daarvan bij eb. Via wederom een grotere oppervlakte sluis die zich op de druk zeewaarts opende. Bij opkomende vloed sloten deze sluisdeuren zich op de binnenlands gerichte tocht, stroom of druk van het vloedwater. Aldus ontwaterden deze Benedictijnen de Vlaamse Westhoek. Wonnen daarmee land. Dat zij pachtten. Uitgaven, vervolgens, in onderpacht van een tiende van de te verwachten oogst op het bepolderde perceel. Deze tienden werden volgens een standaardtabel forfaitair begroot *per loopense*. Een lokaal gangbare maat van de mannenstap bij ongeforceerd wandeltempo, zoals je bij zaaien bezigt. Een

verbastering van *loopensaet*. De oppervlakte die aldus ingezaaid kan worden met één lopen, een houten zaaikorf.

Zie verder voor deze interregionale aanpak van het Hollandse zeeweringssysteem, de bekweldering en bepoldering onder leiding van de Benedictijnen: gerardstrijards.nl, groene werkbalk, rubriek Didactische syllabus 11. *De Grootte Hollandsche Dijkkagie*, Hoofdstuk II, De situatie rond de IJzeren Eeuw, supara's II.3. t/m II.6. U vindt daar de zeeweringstrajecten vanuit de Abdij van Egmond, noordwaarts en zuidwaarts tot aan Rotterdam. En de dijkparken vanuit het oosten vanaf Utrecht naar Rotterdam.

En u vindt daar de jurisdictieverhoudingen die Paus Formosus in het leven riep door het immense project als concessionaris onder aan te besteden aan de Abten van Trier, Hohorst, Utrecht, Egmond die hun polderwerkplaats inrichtten in de Sint Laurenskerk te Rotterdam. Bij de enorme duikersluisdam onder de Hoogstraat aldaar, alwaar ook de centrale uitwateringen plaatsvonden van de weteringen de Love en de Rotte. Bij de dam, aldaar. Inderdaad: de Rotte-Dam. Rotterdam. U kunt daar, op de Gedempte Binnenrotte, nog steeds de bolling voetstapsgewijs voelen en ook met eigen ogen zien, waaronder deze waterstaatskathedraal van sluizen en duikers nog steeds geheimzinnig besloten ligt. Zie verder uitvoerig: <https://gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2025/08/001-DE-HOLLANDSE-GROOTE-DIJKKAGIE.pdf>

U vindt die lichte bolling achter de kooromgang van de Groote of Sint Laurenskerk vlak achter de kraampjes op de Gedempte Binnenrotte bij het ondergrondse spoorwegstation Rotterdam Blaak, dáár, waar vroeger, toen het gietijzeren spoorwegviaduct er nog boven liep het zogeheten Moriaanshol nog te vinden was, de merkwaardige weginzinking in het dempingstraject van de Binnenrotte. Daar mondde de wetering, die haar naam Rotte ontleende aan het feit dat de brakke wateren nauwelijks stroomden met als gevolg dat de waterplanten stroomopwaarts bedierven en fameus stonken – naar het tekenend woord van Nicolaas Beets – uit in het immense zeegat, de Mer-wede. De Zee-mond. Mer = zee, Wede = monding. U staat in het hart van Rotterdam. Onder die lichte bolling waaroverheen steeds marktkraampjes staan ligt een groot sluizenstelsel uit de dertiende eeuw met duikers en scharnierende deuren waar die destijds, gelet op de waterdruk vanuit de zee, vanuit die Merwede, mogelijk waren. De Rotta-Dam. Het is moeilijk voor te stellen, maar zuidwaarts zag men hier die ontzagwekkende binnenzee die zicht westwaarts steeds verwijdde. Naar een nog groter binnenzee, het Helenium. Met veel zich voortdurend seizoensgewijs verplaatsende zeebanken van zand, naar de oevers van de flauwe noordelijke binnenbocht van die Merwede steeds zware zeeklei afzettend, decennium na decennium nadat deze sluizen waren aangebracht en de dam was geïntegeerd in de dijk die nu de Hoogstraat heet en die inderdaad hoger is dan de directe omgeving. Om bij de stadskerk van Rotterdam te komen moet u trapjes af, want het veeneiland waarop de massa steen ligt is eerlijk ingeklonken door druk en voortdurende veenoxidatie. Die kerk was Benedictijner poldercentrum en kantoor van de fiscaliseringsdienst van de dijkparken. Heffingen voor de stad Gods. Dat was

de theorie. Barre theorie. Er kwam niet veel van terecht. Ook omdat Christus niet verscheen vanuit de wolken om te oordelen levende en doden. Maar vooral omdat de Hollandse grafelijkheid inmiddels terecht was gekomen in een hevige strijd met de bisschop van Utrecht. Waarvan de bewoners rondom de Rotta-Dam natuurlijk vooral slachtoffer werden. Zo gaat het bij verheven concepten immers altijd?

VII. Het Luiker fiscaliteitssysteem

VII.1 Verschil in geopolitieke doelstellingen

VII.1.1 Militaire propria

De Luiker kerkvorst en de Stichtse gemijterde hadden beiden een totaal andere geopolitieke doelstelling binnen hun rechtsgebieden. De eerste moest de noordwaartse oprukking van de Frankische troepen begeleiden, faciliteren maar óók beheersen. Dat laatste hield mede in dat hij moest zorgen dat ze binnen de linker grintbedding van de Maas bleven marcheren.

Deze expeditionaire troepen moest hij blijven doen volgen door politionele brigades van zijn graven, zijn militaire onderbevelhebbers, die hij daartoe fortificaties, schansen en bewallingen westelijk van de marsroute moest bieden. Zeker bij doorwaadbare plaatsen.

Om die te bekostigen diende het tienden-systeem en dat van de kerkelijke fiscale, veraccijnsbare feiten: de toediening van de broodnodige sacramenten, sacramentaliën en beschikbaarheid van liturgische rituelen. Die feiten waren dus afgestemd op dat

militaire defensiesysteem dat hij via die brigades actueel moest houden. In deze kerkelijke feiten herken je deze doelstellingen in de diocesane *propria*.

VII.1.2 De zeven sacramenten en hun oeverloze derivaten

De hierboven al even genoemde sacramenten zijn **zeven** in getal. Ze zijn door Christus zelf ingesteld of overduidelijk door Hem bij implicatie gewild, aldus leert de Rooms-Katholieke kerk. Dat kan met uit de Openbaringsteksten afleiden, zij het dan dat men daarbij soms ook de historische traditie nodig heeft. Christus heeft rechtstreeks het Doopsel, de Heilige Eucharistie (de offermaaltijd), de Biecht en het Heilig Oliesel bij het afsterven ingesteld en onrechtstreeks het priesterschap en de wijding daartoe, de geloofsversterking door het vormsel en het huwelijk dat de deelhebbers elkaar ten overstaan van de priester door hun belofte toedienen. Daarvan zijn andere uitwendig zichtbare en kenbare genademiddelen door de kerk als beheerder van Gods Genade toegevoegd.

VII.1.3 De onbepaalde derivatieve bevoegdheden

Er zijn er vele en ze zijn getalsmatig **onbepaald**. Ze hangen af van de universele of lokale behoefte, die ook tijdelijk kan zijn. Dat zijn de zogeheten *sacramentaliën*. Ze lijken op de sacramenten, maar hebben een beperkte geldigheid naar tijd, plaats en duur en ontlene hun geoorloofdheid aan de tussenkomst van de bevoegde bedienaar die uiteindelijk daartoe bisschoppelijke machtiging behoeft. Dat zijn nu de sacramentaliën. Bijna altijd hebben ze ritueel en linguïstisch iets te maken met diepverankerde geloofsovertuigingen ter plaatse, soms zelfs schier animistische. Die gaan vaak uit van de gedachte dat de stoffelijke wereld niet simpel uiteenvalt in bezielde en onbezielde wezens. De doelgerichte levensadem van de scheppende macht deelt zich aan alle stoffelijke voorhandelbaarheid mede.

Dus is het niet gek, dat de imker zijn bijenvolk laat zegenen door de kapelaan door tussenkomst van de daarvoor speciaal aanroepbare Sint Ambrosius van Milaan. Die is de patroon van de Imkers, in katholiek verband georganiseerd. Waarom is hij dat? Wel, omdat Ambrosius in de oudere afbeeldingen, nog uit de tijd van de christenvervolgingen in Rome, altijd werd afgebeeld met bijen op baard en kazuifel. En later onvermijdelijk met de rieten bijenkorf in diverse variaties.

Die Ambrosius was dus een imker, dat laten Kempenlandse imkers zich niet afheksen. Achteraf blijkt, dat Ambrosius geweldig mooi en overtuigend kon preken en politieke beschouwingen gaf. Hij bracht het geweldig móóí, zeiden de Romeinen: zoetvloeiend. En dat gaven ze via die honingbijen op gelaat en kleding weer. Ambrosius, *Mellifluus*. Ambrosius, de zoetvloeiende. Garant voor honing als nectar of ambrozijn. Dus voor lekkere dranken. Zoals Mede. Gemaakt op honingbasis. Geneeskundig, zeker. Je wordt er ook zo zat van als een aap als de zoete alcohol een hels verbond sluit met de maagsappen van de consument die besluit dat hij op één been niet kan staan. Hij blijkt het op twee benen helemaal niet meer te kunnen. En zo werd Ambrosius ook de patroon voor barkeepers en tapperijbazen. Ik bedoel maar: variaties genoeg.

En ik zie nog mijnheer Van der Palen, de man die mij het imkeren leerde, vol eerbied wijzen op het gipsen beeld van Ambrosius in de Sint Martinuskerk te Tongelre, met verder aan de rechtervoet een van bijen krioelende eveneens in gips uitgevoerde rieten bijenkorf. Dat deed Van der Palen op de vroege ochtend als de imkers van Eindhoven bijeenkwamen voordat ze met hun korven naar de Strabrechtse Heide togen. De kapelaan prevelde gebeden, onverstaanbaar en daardoor dus te indrukwekkender, en besprenkelde kasten, korven en imkers, want zo waren ze innig verbonden en geborgd in en door Gods Heilsplan. En dan zou ik ook niet opzwellen door de bijensteken die ik wel weer zou oplopen wanneer ik als jongmaatje de kasten ontdeed van de stoppen op de vlieggaten. Let wel: de bijen werden in de korve of kasten gezegend.

Niet zwermend of in de vlucht. Ze werden gezegend als instrumenten, willoze wezens, in de handen of het handbereik van de mens. Die bezielde met Gods adem moest echt wel als *instrumentator* in de buurt zijn. Anders werkte de zegen via Ambrosius Mellifluus echt niet. Dat werd er overigens niet bij gezegd. Dat stond wel in de rubriek die de kapelaan afraffelde. Maar niet in het kerkboek, het volksvesperale dat gangbaar was. Alles wat de mens op zijn tocht door het aardse bestaan bezigde ter instrumentatie was zegenbaar, mits de instrumentator maar intentioneel betrokken was bij de daardoor bereikbare genade. Dat gold dus ook voor de zegening van klokken, uurwerken en machines. Daarin bereikte de kerk werkelijk het toppunt van vindingrijkheid. Ik denk aan de autozegeningen die in de Kempen op grote schaal plaatsvonden in verband met de feestdag van Sint Christoffel, die ooit Jesus als

reiziger door het water had gedragen. Het religieuze vrije associatieve vermogen is onbeperkt. Dan wordt niet de auto als motoriek gewijd. Neen, altijd de mens die de “stuurmanipulatiën” verricht en die dus tijdens de zegening aan dat stuur moet verblijven. Dat was en is de leer. Die ik te dezen weergeef. Ik verdedig ze niet. Laat dat duidelijk zijn. In de middeleeuwen was dat doorgaans iedereen duidelijk. Maar na en door de reformatie kwam daarin in ieder geval op brede schaal de klad. Sinte Appolonia, de patrones van de tandartsen en mondchirurgen hield de nijptangen niettemin uitnodigend beschikbaar voor iedere zegening van enige instrument, benodigd bij de restauratie of genezing van kaken en dentuur.

VII.2 De Wodans eik bij Woensel

Bij de Won-celle, waar voorheen een Wodans eik stond op een open plaats, waar Wodan werd aangeroepen voor interventies ten behoeve van de Brabo's vinden we daarom veel ritualistieken waarbij de eik een belangrijke rol speelt, terugkerend in oeverloze differentiaties waarmee Maria zich aan gelovigen openbaart, zittend, al dan niet verscholen, in een eik of steeds hardnekkig terugkerend naar een eik, wanneer haar – eikenhouten – beeldje gevonden is door een passant, die het eerbiedig overgeeft aan de pastoor of deken ter plaatse. We zien dergelijke Maria's ter eik in Meerveldhoven. Maar ook in Sint-Oedenrode, en elders in parochiekerken in de

Meijerij, niet toevallig langs de heirbaanroute van Hasselt naar Valkenswaard, over Gestel (bij Eindhoven) naar Sint Roda en vandaar uiteindelijk naar Den Bosch. 's-Hertogenbosch, waar die Mariale veneratie haar zenit vindt in de aan de Moeder Gods gewijde kathedrale Mariakapel.

Ook de Woenselse Maria-ter-Dommele, een oorspronkelijk eikenhouten beeld opgenomen aan de noordelijke zijde van het schip van de Eindhovense Sinte Catharinakerk, moet in dit syncretische licht bekeken worden.

Het gaat hier om een opvolgster van alle godinnen die destijds ook werden opgevoerd en ingeroepen ter schraging van het moreel van de ontheemde Romeinse infanteristen. De soldaten die hun standaarden met tegenzin moesten volgen in dat totaal verregende en brakke land vol moerassen en ondoordringbare loofwouden. Ze waren doorgaans gelicht in het Midden-Oosten. Opdat ze geen echte communicatie konden hebben met de woeste inboorlingen, de Taxandriërs, die voor niets terugschrokken. Huiverend voerden ze in hun trossen altaartjes van hun schikgodinnen, representanten van hun verloofdes en eega's die thuis vol bekommernis de wederkeer van hun Henk verbeidden, Henk, die alleen maar dienst had genomen om de verdiensten.

Basiliek van Sint Ambrosius van Milaan

Henk, die geen moer gaf om die verdomde noordelijke ultieme limes en alleen maar zat te verrekken van de kou in zijn tentje met nog wat rillende kameraden, kauwend op het gortdroge en beschimmelde commiezenbrood dat vorige week door de fourageploeg was uitgereikt met wat verzuurde landwijn. Was Henk maar bij moeder thuis gebleven. Maar dan had Ingrid niet met hem willen trouwen, want dan was de huur voor het flatje in Milaan niet op te brengen geweest en inwonen bij haar ouders, dat wilde Henk niet. Dat willen Henken nooit. Het is, vooruit, een natuurwet. Over twee weken zat Henk in een groter kamp bij Forum Hadrianum. Daar was ruim vertier, en boert en jokkernij, warmwaterbaden, kazerneringen, zouttabletten,

daar waren dekens. En daar waren ook hoeren. Veel. Niet duur. Wel willig. Waarvan Ingrid niets wist. Want Henk ging het echt niet laten berichten via de ijlbodes. Op bovenstaande foto een syncretistische allegorie van de Perzische Nehallenia ende Trudokerk, de geharnaste Trond, die voor de strijdende kerk veel grond won in de Kempen. De Strijpse Trudoparochie werd gesticht op de plaats waar de Romeinen een fortificatieschans hadden opgericht op een motte tijdens hun expeditionaire tochten naar de grenzen noordwaarts, die uiteindelijk werd gelegd zuidelijk van de Oude Rijn uitmondend bij Katwijk in zee. Bij Woensel, iets meer noord-westwaarts gebeurde iets dergelijks bij de Wodan-Celle, de open bosplaats toegewijd aan Wodan, die nog lang actief bleef bij een eik ter plaatse. De Romeinen noemden deze plaats

Gunsela. Ze vermeldten dat ook in hun militaire rapporten. Maar het heeft lang geduurd voordat duidelijk werd dat ze daarmee toch echt Woensel bedoelden.

Het uit eikenhout gehouwen Eindhovense Mariabeeld is bij de beeldenstorm die vanuit Vlaanderen ook Brabant noordwaarts overweldigde met geweld losgewrikt uit de zijbeuk van de Sint Katrien te Eindhoven, waar ze prijkte tegen een muurschildering met blauw fond. Een echte *Maria Stella Maris*, Sterre der zee, geweldig populair in Eindhoven, dat het van doortrekkend marktverkeer moest hebben. Deze Eindhovense Maria gaf aanstoot aan de Vlaamse calvinisten uit de Westhoek bij Yperen, achter de IJzer. En aan die uit de havenstad Antwerpen. Zij wilden toch al van de landsregering te Brussel af.

VII.3 De beeldenstorm als onderdeel van een politieke campagne

Want die regering was alleen maar geïnteresseerd in de katholieke geopolitieke doelstellingen van Madrid, waar nu de koning van Castilië en Aragon, Philips II, oppermachtig was. Philips wilde zijn bestuur volkomen centraliseren. Met het oog op de consolidatie van zijn koloniale rijk in de beide Amerika's. Hij was dan ook koning van deze beide Amerika's, zoals zijn titulatuur op zijn wetgevingsmaatregelen steeds

weer vermeldt. Daarvoor, voor de consolidatiepolitiek had hij een nieuw belastingsysteem nodig.

Een waarbij de superrijken progressieve belastingaanslagen zouden moeten betalen. Terwijl de middenklassen zoveel mogelijk ontzien zouden moeten worden. Philips wilde vermogens- en inkomstenbelastingen op die voet invoeren. En ook vermogensaanwas-delingsregelingen invoeren. Dus moesten vooral de adel en de geestelijkheid veel gaan dokken. Die stookten nu die middeninkomsten-groepen op. Met het verhaal dat het nieuwe fiscale stelsel juist voor de middenklasse desastreus was. Dat lichtten ze toe in de beruchte pamfletten van die tijd, rond 1549-1566.

Het vond algemeen geloof. De Spaanse koning Philips wist het heel goed dat vooral de Nederlandse adel achter deze hetze tegen het Madrids regeringsgezag zat. Hij was als kroonprins van Castilië geruime tijd in 1548-1549 in de Lage Landen geweest om kennis te maken met de grotere handelssteden in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland. Zijn vader Keizer Karel V had daarop gestáán. Philips zelf wilde eigenlijk niet: hij wilde niet echt geconfronteerd worden met dat materialistische, lompe en hyper commerciële handelsvolkje dat overal geld uit scheen te kunnen slaan. Dat met de religie de hand lichtte en eigenlijk een zwarthandelaars-organisatie was. Met als leiders de verderfelijke Willem van Oranje, Lamoraal van Egmond, Philippe de Montmorency, Hendrik van Brederode.

Allemaal graven, dus eigenlijk slechts militaire onderbevelhebbers in het defensieapparaat van de Habsburgse Keizers. Philips kwam ook in Rotterdam. Daar werd hij vermanend toegesproken door Erasmus. Nu ja, diens houten beeldtenis, dan, dat daar prijkte op de Grote Markt. Daarachter had een voorstaande leerling van de Rotterdamse vermaarde Latijnse School gezeten, met een spreekbuis, eindigend in de holte van het houten hoofd van dat beeld, ter hoogte van de mond.

Erasmus had Philips vermaand zijn gezag vooral wijs te bezigen, ten dienste van de geregeerden. In het algemeen welbegrepen belang, had Erasmus er bij gezegd. In prachtig jambisch Latijn, dat wel. Gesticht was Philips niet geweest. Voor hem was Erasmus vooral een ketter, die de marges van het katholieke geloof opzocht. En het gezag van de enig zaligmakende kerk had ondermijnd via zijn schandalige publicaties. Ontstemd was Philips verdergelopen. Teneinde scheep te gaan. Terug naar Madrid. Hij had het ervaren als de zoveelste provocatie van de Hollanders.

Ze waren tegen de centralisatie van het staatsgezag, de uitbreiding van diens zorgtaken en dus bevoegdheden en daarmee ook, automatisch, tegen het nieuwe fiscale stelsel. Omdat ze daardoor zware aanslagen te duchten hadden, met terugwerkende kracht, terwijl ze bijna allemaal, behalve Egmond, zo goed als failliet waren door hun feesten, drinkgelagen en krankzinnige orgiën. Hij verweet Oranje de leider te zijn en te stoken onder de midden- en lagere klassen tegen Madrid. En daarin had Philips volkomen gelijk. Hij had genoeg rapporten ontvangen over diens machinaties om aan de verdenking feitelijke grondslag te geven. Vandaar zijn woedende uitval tegen Oranje

bij Philips' vertrek per schip, terug naar Madrid: "niet de Staten, maar gij, gij, gij!" heftig wijzend naar Oranje, die steeds dreigde met volksopstanden onder leiding van volksvertegenwoordigers. Wat in de historiografie wordt gerubriceerd als spontane volksopstand uit religieuze motieven, een godsdienst-revolte, was in wezen een van de zoveelste fiscale opstanden die deze Lage Landen al vaker hadden geteisterd. Maar deze keer had Oranje de voorbereiding uitermate bekwaam georganiseerd, door een listig netwerk te leggen over de burgerlijke betere, deftigere, standen.

Want de gefaseerde uitvoeringsplanningen van deze campagne, georganiseerd door de calvinistische bestuurders van de nieuwe *multinationals* zat erg goed in elkaar. De beeldenstorm, vooral gericht tegen Maria, de bijbehorende heiligen en de daarmee samenhangende sacramentaliën, was inleidend onderdeel van deze campagne. Vooral in Brabant. De Maria's van Antwerpen en Den Bosch moesten het flink ontgelden. Als afleiders van de ware motieven van de nieuwe superrijken, de calvinistische ondernemers die de adel hadden ingehuurd als *influencers*. Ook in Eindhoven had Maria het gedaan. Alles had ze op haar geweten. De regen, de armoe, de zware fiscale aanslagen. Weg met haar!

VII.4 Het vernielen van de dure santenkraam van de middenklassen

De kerkinterieurs, vrucht van vrome afdrachten van de middenklasse, moesten het ontgelden. Oranje wist goed: als de heiligenbeelden, de altaren, de kloosters, de bedevaartsoorden worden vernield, onbruikbaar gemaakt of eenvoudig worden doorverkocht aan Engeland, dan kan Philips dat alleen maar opvatten als een aanslag op de constitutionele regeringsvorm. Dus als majesteitsschennis. Philips is een devoot Maria-vereerder. Met Haar beeltenissen, kapellen, stichtingen, oorden en konterfeitsels moeten we dus de vernielingsactie beginnen. Dat kan hij nooit tolereren, laat staan pardonneren. Maar dan is ook de brug naar de weg die leidt tot verzoening definitief verbroken. Dan gaat het escaleren, waarbij de bevolking collectief gegijzeld kan worden. Door beide partijen in het conflict. Vergeet dat niet.

Dan kunnen eindelijk deze edelen op eigen doft soevereiniteit gaan claimen. En dus hun fiscale immuniteiten verzekeren tot in eeuwigheid. De leiders van deze opstand zien we later terug als directeuren en commissarissen in de internationale maritieme transportvennootschappen zoals de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de Verenigde West-Indische Compagnie (WIC). Die ingezet werden ter ondersteuning van het nieuwe staatje, de protestantste republiek van de verenigde gewesten in de Lage Landen. Hun belangrijkste bestuurders zijn altijd afkomstig uit die Westhoek en uit Antwerpen. En zij zijn tegen de ándere multinational, de rooms-katholieke kerk, ten zeerste gekant, want net als zij doet deze aan kartelvorming. Mondiaal.

Maar die doet het onder de hoede, de symbolische patronage, van die universele Maria. De *Nederige Dienstmaagd*, de *Sterre der Zee*, het licht der *Ochtend Sterre*, de *Onbevlekt Ontvangene*, die al bron is geweest van zoveel sacramentaliën. Zij wordt daarom als symbool in de komende titanenstrijd in West-Europa een steen des aanstoots en haar eigenste sacramentaliën eveneens. Met succes verdwijnt zij voor de komende driehonderd jaar uit het publieke domein van noordelijk Nederland.

Zonder dat daarvoor nu echt veel voor in de plaats komt dat het ontvankelijk gemoed kan ontroeren. Zo ook in Eindhoven, de hele Meijerij en Kempenland. De Eindhovenaren hebben om deze verwoestingen natuurlijk niet gevraagd. Ze werden toegebracht door dronken losgeslagenen in de zuidelijke gewesten rondom Antwerpen gelicht. De Eindhovenaren keken verbijsterd toe wat deze bendes aanrichtten. Hun ordehandhavings-pelotons kwamen, zoals gebruikelijk, pas in actie toen de rotzakken weer weg waren. Maar toen was het onheil al geschied. Dat staat ook in de rapporten vanwege het stadsbestuur uitgebracht te Brussel. Zo zal het altijd gaan.

We zien de storm dan ook opsteken rondom de Lakenhal in Yperen, noordwaarts zich onttollen, langs de Noordzeekusten naar Antwerpen, over de Schelde naar Breda. En vandaaruit wordt de woeling uitgerold, planmatig, oostwaarts omdat het voorlopig

niet zo makkelijk is om de zeearmen in Zeeland en de golfslag in het Hollandsch Diep te overmeesteren voor deze acties. Zo komt men in Kempenland terecht, vaak steeds met dezelfde bendes.

Het Eindhovense Mariabeeld is vervolgens op de valreep van het vertrek noordwaarts van deze terreurgroepen in de stadgracht gegooid. In 1566. Het is van hout, dus voor water hoogst kwetsbaar. Het moet flink Rijnlands gepolychromeerd zijn geweest. Behoorlijk veel blauw. Vergulde sterretjes. Die gracht stond in verbinding met de beek Dommel. *Dudmala*. Het dreef daarin af, westwaarts en daarna noordwaarts totdat het in 1628 vastzat in het moeras rond klooster Mariënhage. Dus ging dat langzaam. Wonderen en hun tekens hebben hun tijd nodig. Het werd daar, bij de kloosterbeemden, gespot. Het was al gedeeltelijk verrot. Niet herkenbaar als Mariabeeld.

VII.5 De drijftocht van Maria-ter-Dommele

Het werd niet opgevist, want Woensel was op dat moment staats. Het dreef dus jaren door, meer noordelijk afzakkend. Het kwam uiteindelijk in het onderslagrad vast te zitten van de Woenselse watermolen tijdens een cholera-epidemie in 1850. Het zat muurvast met aanslibbels, kroos, waterplanten. Molenaar Notten wierp het als mogelijk bruikbaar brandblok op de houtstapel achter de watermolen. Het moest eerst drogen. Dat duurde, omdat het van water verzadigd was, lang. In 1866 pakte Notten

het van de stapel af. Het was droog genoeg als aanmaakhout. De vlam erin, besloot hij, er waren zieken in huis die troostende en genezende verwarming behoefden.

Molenaarszoon Notten herkende het stuk hout wel als artefact, maar niet als Maria. Het was zekere weer een restant van een meubel – een pronkbeeld uit de kastdeuren van een Mechels armoire -- of een non-descripte heilige uit vroeger tijden. Hij gaf het geval aan zijn ziek te bed liggend zoontje. Om ermee te spelen of het te bestuderen, misschien kon er een pop van gemaakt worden. De patiënt legde het op het dekbed en sloep in. Die knaap genas. Het beeld werd nu nader bekeken. Het bleek een Mariaconterfeitsel te zijn, dat niet best herkenbaar meer was. Het werd in optocht naar de Oude Schuurkerk in de wijk d’Erp gebracht die nog als centraal bedehuis fungeerde aan de straat die nu Rapenlandstraat/Woenselsestraat heet. Het deed meteen daar ook allerlei wonderen. Het werd nu met gipsen voegsels inderdaad zwaar gepolychromeerd. Maar toen de nieuwe Sint Petruskerk in 1870 werd geconsacreerd door Godschalk wou die bisschop van Den Bosch toch niet hebben dat het geval daar werd opgesteld ter aanbidding.

Want er waren problemen geweest in Kempenland met meer van dat soort devotionalia die later Romeins van oorsprong of Germaans dan wel Taxandrisch bleken te zijn. In zulk een geval was het kerkschip ontheilgd en moest opnieuw consecratie aangevraagd worden. Pastoor Van Liempt verwees het geval naar de zolder. Toen werd de Sint Antoniuskerk op Fellenoord, waar de parochiële kerkgeschiedenis van Woensel naar verwijst, gesticht. De pastoor daar wilde het beeld wel hebben. Zijn kerk was nog niet geconsacreerd. Hij kon dus dat beeld introniseren en meteen laten wijden bij de consacrering van het kerkschip. Het kwam vervolgens naar de Paulus-kerk aan de Boschdijk. Daar kwam volksdevotie pas goed los rond dat beeld. De Pauluskerk sloot echter de deuren wegens ontkerkelijkking. Vervolgens kreeg de Technische Universiteit Eindhoven belangstelling voor het beeld. Zekere Lars Mulder zat verlegen om aan te tonen wat je met een CT-scanner allemaal kon doen: hij was met zijn doctoraalscriptie bezig. Hij had van Nico Arts, de Eindhovense stadsarcheoloog gehoord dat het ging om een middeleeuws beeld. Arts wist dat niet zeker.

Mulder -- *nomen est omen* in dit verband -- ging aan de slag. Mulder kon aantonen dat onder de gipslagen en de polychromatuur uit het interbellum inderdaad een Rijnlands Mariabeeld zat, dat echter, naar de smaak van de veertiende eeuw, hoogst sober was en Christus als zuigeling toonde. Na 1870 was voorschrift dat Christus als koning werd getoond. Dus had men in de tussentijd Christus een kroon opgezet met een pin door het hoofdje waardoor het corpus natuurlijk ging torderen en verder voorzien van scepter, mantel en meer van dat soort paraferalia.

VII.6 De ontbolstering van Maria-ter-Dommele door de ICT van de TEU

Ik beschrijf dat ingewikkelde CT-herleidingsproces uitvoerig in mijn boek over Woensel, *per omnia saecula saeculorum*. Zie gerardstrijards.nl, rubriek “boeken” op de

groene werkbalk. Mulder was zeer zorgvuldig en probeerde authentiek te herleiden wat er in de kern van de gipsklomp zat. Inmiddels waren er boekjes over het beeld en masse verspreid, met de interbellaire koninklijke uitdossing. De pastoors vonden in 1990-1995 dat daaraan geen afbreuk kon worden gedaan door de herleiding van de Maria Koningin der Hemelen tot het primitieve houtsculptuur dat verrassend veel lijkt op de Maria uit de Bossche Kathedraal. Men weet: dat is een prachtig beeld, maar heeft weinig van een *Maria Regina Caelorum*. Het geldt meer een vriendelijk volkswrouwtje met een lijdzame glimlach.

<https://www.gerardstrijards.nl/woensel-een-kerkgeschiedenis-voortgestuwd-door-vijftien-eeuwen/>

Dus gelastte pastoor Goris dat het beeld nu opnieuw met kunsthars afgedekt moest worden en voorzien van de bekende blauwe wade van Maria *Stella Maris*, Kroon en zware handscepter. Hij vergat, denk ik, dat dat beeld een afgeleide is van de godin der Efeziërs, de Diana of Artemis, waarover de Handelingen der Apostelen ons al berichten: XIX, 23-40. Paulus kwam in de havenstad Efese aan en hem verdroot de aanbidding van deze godin. Hij bracht, zei hij, een betere. Maria, de Moeder Gods. Dat veroorzaakte bij de souvenirs-verkopers daar heibel. Die zagen hun handel ondermijnd. Die voorkwam Paulus, pragmatisch als altijd, met een samensmelting: zijn Maria was gewoon een verjoodste Artemis. Vooruit maar. Vandaar dat daar nog steeds een Maria-oord is. Waar de Turken heen gaan om genezing te krijgen van geestesziekten. Zie mijn Woensel-boek pp. 34-37. Men kan zo zijn gedachten hebben over Goris' adaptaties. Maar effectief zijn ze wel. De bedevaart loopt weer en zelfs Turken komen nu deze Artemis/Diana/Maria vragen of ze hun families kan bijstaan in verband met de recentste aardbevingen.

Die al besproken aloude legerroute werd ook consequent genomen door de Romeinse brigades die vanuit het Maasdal bij Horne de linker grintbedding verlieten en via de hoge veelgetreden zandrug langs Neerpelt via de van oudsher beproefde weg over

Valkenswaard, Borkel-en Schaft, Gestel, door Eindhoven héén, op marcheerden naar de Maas. Ik geef de hedendaagse legenda maar, om het eenvoudig te houden. Het zijn natuurlijk anachronistische coördinaten. Dáár waar zij zich verenigt in de gletsjerrivier de Rijn op de plaats waar we nu het begin van de Waal situeren. Let op: de Rijn liep destijds hoger noordelijker dan nu. Ze kwam in zee bij Katwijk en liep dwars door Leiden. En aan dat verenigingspunt is nu zoveel waterstaatskundig veranderd afdammingen, afsnijdingen, kanaliseringen, verleggingen alsmede door kunstmatige overlaten en ontlastingskanalisaties met doorsteken en waterbekkens dat het nauwelijks meer terug te vinden is op de huidige waterstaatskaarten. Hier is niets meer natuurlijk.

Deze **syncretisering** van het Wodans-eikengoed met Maria, voorheen Artemis, voorheen Diana van de Efeziërs ook wel bekend als Nehallennia komen we op deze strategische doorgangsrouten steeds weer tegen. Aan de modaliteiten daarvan zijn

allerlei Maria-oorden gewijd met hun typische liturgieën. Processies, wijdingen, aanroepingen tot Haar om God de Vader te vermurwen ten behoeve van de nooddrufte Brabo's, geteisterd door Frankische benden, gevolgd door Gelderse, Staatse onderbetaalde huurlingen en uiteindelijk de volgesalarieerde miliciens-huurlingen van de Zonnekoning en de revolutionaire Franse volkslegers.

Hier vindt men de diocesane feesteigen-toevoegingen in het Volksvesperale op het eerste zicht bij de vleet. In een prachtig jubileumboek zijn al deze *propria*, typerend voor de Nederlandse kerkprovincie in 1881, per diocese gecatalogiseerd en gerubriceerd. Het gaat hier om een niet te tillen zo zware foliant die Joseph Alberdingk Thijm, de grote Amsterdamse katholieke emancipator van de negentiende eeuw plechtig heeft doen aanbieden aan Paus Leo XIII ter gelegenheid van diens zoveelste geestelijk jubileum in 1881. Hierbij de aanbiedingsopdracht namens alle Nederlandse katholieken. In deze tijd is deze kerkprovincie eigenlijk nog een echte nieuwkomer die haar orthodoxie nog echt moet bewijzen in Rome. Ze is driehonderd jaar immers *Missio Hollandica* geweest, heidens missiegebied. Thijm gaat nu Leo precies uitleggen wat Katholiek Nederland de laatste driehonderd jaar is wedervaren. Met het oogmerk Leo te doordringen van het feit dat de Nederlanders in overgrote meerderheid altijd trouw zijn gebleven aan Paus en Heilige Stoel. Ze werden als te missioneren heidenen beschouwd, verdorie. Een misverstand.

VII.7 Thijms schets van de opstand der Nederlanden tegen Rome

Dat was te wijten aan de opstand tegen het Spaanse katholieke regeringsgezag te Madrid, onder de zeer katholieke Castiliaanse Koningen. Wat een alliteratie overigens in het ranselend canonieke Kerklatin. Die opstand was georganiseerd onder Oranje vanaf 1566 toen de beeldenstorm inzette over de zuidelijke Lage Landen, uitrazend tot in het hoge noorden. Rome keek van die flagrante aantasting van de sacramentele integriteit van kerken, kapellen, bedehuizen en bedevaartsoorden bepaald op. Dat werd nergens in Europa vertoond. Het bevestigde maar weer dat de heidense neigingen van dit kribbige volkje in die moerasdelta niet waren uitgedoofd.

In dat zicht kregen de gehandhaafde *propria* door Luik weer een verdachte strekking: zie je wel, dat deze lieden hun Taxandrische, Teutoonse en Bataafse *superstities* (bijgelovigheden) nooit hadden afgezworen? Vandaar dat Rome al snel besloot dat de nieuwe bisdommen maar teniet moesten gaan en dat de twee bisdommen Het Sticht en Luik geheel of grotendeels ten einde raad en omdat er niets mee aan te vangen was, moesten worden aangemerkt als zendings- of missiegebied waarin géén normale bisschoppelijke hiërarchie meer kon bestaan. Vandaar dat men nu ging spreken over het Hollands Missiegebied. Een degradatie dus. Zo was het echt wel door Rome bedoeld.

De Nuntius te Brussel werd nu in eerste instantie de inspecteur-generaal voor dit missiegebied. Later werd dat de internuntius te Keulen. En zij instrueerden de missionarissen, meestal Augustijnen, Kapucijnen of Jezuïeten dat de *propria* niet meer

gebeden moesten worden. Ze waren te heidens van oorsprong. Deze instructies werden wel uitgevoerd, maar niet als Luik ze kon frustreren. Want dat vond dat deze missionarissen in het Luiker rechtsgebied alleen maar mochten opereren met dispensatie van de Prins-bisschop. En daar dachten deze missionarissen toch echt heel anders over. Zij beriepen zich op hun toelating door de Keulse internuntius en gaven op met Luik geen barst te maken te hebben.

Maar de curie te Luik bleef hardnekkig. Het gaf aan dat deze *propria* noodzakelijk bleven wegens de kosten die de neutraliteitshandhaving binnen de Maasvallei met zich mee bracht. De geoorloofdheid van die *propria* steunde niet op het kerkelijke recht. Die steunde op het uitvoeringsarrangement van Meerssen uit 876, een multilateraal verdrag tussen monarchen en hertogen. De daarbij horende rituelen zijn fiscale feiten

die de Prins-bisschop voor het onderhouden van zijn citadel niet kan missen. Deze belastingopbrengsten zijn noodzakelijk voor de fortificaties en schansen langs de

Maas. En dat zijn militaire posten, die het geestelijke gezag van Rome niets aangaan. Niet in 876 en ook na de Vrede van Münster in 1648 niet. De rechtsgeschiedenis van deze accijnzen laat het uitkomen, zo betogen de Luiker bureaucraten die ook om hun salarissen moeten denken als beheerders van de fiscale kohieren, de episcopale Pouillé's. Dat hebben ze ook uitvoerig aan de orde gesteld bij de sessies te Trente, toen het ging om de opschoning van de *propria* uit de canonieke formula's in het **Missale Romanum**.

VII.8 De militaire woesteling Erard de La Marck

Erard (ook wel: Eberhardus of Gerardus) de la Marck, bepaald geen lieverdje (1472-1538), is een meester in het uitvinden van dergelijke *propria* als aanvullende belastbare feiten. Zijn curie-klerken, dan. Dat is niet gek. De La Marck wordt geteisterd door uit het oosten oprukkende Gelderse benden. Zij steken de Maas bij Horne over, klimmen de glooiing op naar de zandruggen bij Valkenwaard en stoten colonnegewijs op naar Den Bosch. Doel: totale destabilisatie van Brabant. Zodat de macht van de hertogen daar teruggedrongen kan worden. Ten behoeve van de Roomse Keizer. De La Marck moet de Bourgondiërs die noordwaarts hun invloedssferen uitbreiden terugdringen, zegt de Weense monarch, die ook het pausdom in zich wenst te verenigen.

Een hartenwens van de Habsburgers, waarvoor alles moet wijken. De la Marck wordt op 30 december 1505 tot Prins-bisschop verkozen, wetende dat hij vooral favoriet is omdat hij geldt als bekwaam militair strateeg. Hij is dan ook geen pastoraal bewogene. Hij ziet er niet tegen op zijn onderdanen in het ene militaire conflict na het andere te storten. Hun weedom interesseert hem niet. Hun centen wel. Onder zijn bewind komen dus vele *propria* in zwang. Hij hecht aan de strikte neutraliteitspolitiek betreffende het Maasdal. Daartoe sluit hij allianties als het moet met Lucifer en Beëlzebub, afdalend in hun hellekrochten. Hij voelt zich doorlopend beprangd. Gramstorig ziet hij ons aan als militair gebieder, die het nooit tot de volledige priesterwijding heeft willen laten komen. Hij keek wel uit. Dan moest hij toch wel goed kunnen lezen en schrijven en zelfs Latijn beheersen in een conversatie. Hij keek wel uit. Hij wist wel wat leukers te doen in Luik.

De Stichtse potentiaat had andere zorgen. Totaal andere. Door de geomorfologie van zijn rechtsgebied waarin ook hij natte voeten kreeg. Hij moest in opdracht van de Keizer van het Heilige Roomse Rijk en in concessie van de Paus land winnen voor

Rijk en Heilige Stoel om daar fiscale feiten te definiëren. Droog land achter de Groote Schielandsche Zeedijk. Ook hij kent daarvoor aan de kerken, kapellen en parochiën diocesane feesteigens toe, bestemd voor de Heiligen die noodhelpers zijn tegen watersnood, vergelijkbare natuurrampen en noordwesterstormen die het Hollands groene hart binnen beuken met binnenlandse vloedten tot gevolg. Deze Heiligen moeten zo nu en dan gemobiliseerd worden en bewijzen dat ze hun kaarsengeld waard zijn.

En dat er niet voor niets een vaandel met hun beeltenis is aangeboden aan de kapelaan die een gedeelde prebende heeft via het Sint Crispijnsaltaar dat ook dienstdoet voor de leerlooiers en schoenlappers die juist aan de zeelui goeie klandizie beleven, omdat je met klompen op de spiegelgladde dekken van de fluiten niet goed aan de wantbeklimming kun beginnen. Daarom heeft dat Crispijnsgilde in de Rotterdamse Sint-Laurens een prachtig altaar al blijft dat in de Sint Nicolaaskapel altijd mooier. Maar deze pronte zeevaarder die de matrozen te allen tijde kunnen aanroepen omdat hij vanuit de hemel hun koers heel goed kan corrigeren heeft dan ook een zo ruim arbeidsveld dat hij letterlijk van alle markten thuis is. Huwbare maagden kunnen hem vragen om een goede verloofde en weeskinderen brengt hij letterlijk tot beter leven. Dat blijkt uit zijn *propria* die de vertrekkende zeeman prevelt ter aanbeveling van zijn kindertjes in Gods heilige bescherming. Want of hun vader terugkeert is volkomen onzeker.

Hier hebben we dan de uitgebreide ritualistieken rondom maritieme experts zoals Sint-Nicolaas, Sint Jacobus, maar ook Sint-Laurens. Het bisdom Rotterdam nam deze *propria* gaaf over. Die diocesane *propria* zijn steeds te wijten aan traumatische stormen, zee-kolkingen en vloedten zoals die van 1421, meer bekend als de Sint Elisabethsvloed. Heel Holland loopt onder, tot aan de onbesluisde bekkens van de Edammer Haven. De grote handelssteden dreigen van de kaart geveegd en alle Heiligen moeten nu een tandje hoger schakelen, als ze ook maar iets met de zee, de transoceanische vaart of de

waterbeheersing te maken hebben, legendar of niet. Dat zijn dan de Stichtse *propria*. Die vind je ook wel weer terug in het Oversticht. Boven de Gelders IJssel noordwaarts van de Neder-Rijn. Maar dan gelden ze onvervaarde Heiligen die geïntroduceerd zijn door de Cisterciënzer monniken, die in Friesland en Groningen hun terpen opwierpen en hun verbindende monniksdammen ter beteugeling van de Wadden-vloedten of die

van de Zuiderzee komend. Daar zijn andere gecanoniseerde specialisten bij nodig. Dat begrijpt een kind, dus zeker de Abt van het klooster bij Aduard.

VIII. De vernietiging van Luik als machtscentrum

VIII.1 Het monsterverbond tussen Bourgondië en Wittelsbach

De comparanten bij het uitvoeringsverdrag van Meersen met bijlagen uit 876 waren best content met de neutraliteitsopstellingen van de Luiker kerkvorst. Maar daarbij behoorden niet de steeds meer in macht opkomende Bourgondische hertogen. Die steeds meer belang hadden bij een militarisering van hun routes dwars door Frankrijk en Vlaanderen om hun Lage Landen bij de Zee, de Landen van Herwaarts-over, centraal te kunnen bestieren. Hen werden de makkelijke grintbeddingsroutes links van de Maas ook steeds ontzegd, behoudens ontheffingen door de monarchen die partij waren geweest bij het Verdrag van Meerssen van 870. De Franse koning en de keizer van het Roomse rijk zagen de Bourgondiërs als pure verstoorders van het moeizame machtsevenwicht dat bereikt was op basis van het verdelingsverdrag van Verdun van 843. En dat was ook precies wat de Bourgondiërs wilden zijn.

Rustverstoorders van het machtsevenwicht dat dat uitvoeringarrangement uiteindelijk van het neutraliteitsstatuut van de Maas had opgeleverd. De koning en keizer zorgden dus dat de Luikse citadel in handen bleef van een bisschop die dat evenwicht was toegedaan. Dus daar hadden ze liever iemand zitten die zich richtte naar de moeizame confederatie van de vorstendommen die samen het Heilig Roomse Rijk, dat geen deuk in een pak boter kon slaan, vormden. Die was doorgaans voor Frankrijk ongevaarlijk. De Bourgondiërs waren dat waarachtig wel. En die wilden dat weten óók. Het ging dus de verkeerde kant op, toen die Luikse cathedra werd ingenomen door iemand die tóch dynastiek verbonden was met de Bourgondiërs.

Dat gebeurde toen Jan van Beieren die zetel innam in 1406. Jan hoorde tot het Huis Wittelsbach. Dat was een wat koddige familie, die zelf niet veel aspiraties had. Ze bleef dus ongeschonden op de Beierse troon tot november 1918. Maar de Bourgondiër Philips de Stoute zorgde dat zijn dochter Margaretha trouwde met de zoon Willem van Oostervant, legitimaris van Albrecht van Beieren. En zijn zoon Jan trouwde met Margaretha van Beieren. Ineens waren Beieren en Bourgondië nauw verenigd en deelden hetzelfde dynastieke soevereiniteitsbelang.

VIII.2 De nieuwe geopolitiek van Beierse Jan

De Jan met de Luikse soevereiniteit richtte zich daar geheel naar. Hij stelde de Maasvallei in dienst van dat belang. Dat leidde tot onrust. En dus tot beurtvaartondermijning op en langs de Maas. Waar Luik het bij uitstek van moest hebben. De Luikenaren protesteerden. De bisschop antwoordde met de knoet. In september kwam de Luikse gemeente in opstand. Jan moest vluchten naar Maastricht. Dat werd belegerd. Jan riep nu de hulp in van Jan van Bourgondië, een man zonder

vrees. Die lichtte een leger dat slag aanging met het Luikse volksleger. Dat werd in de pan gehakt.

Jan kwam terug op de cathedra. En ging via terreur regeren over de eens zo stille vallei. Hij zegde alle duurbetaalde Luikse privileges op en stremde beurtvaart en handel. Daar leed de hele vallei onder. Ook Namen en Verdun. Het kwam niet meer goed. De Bourgondiërs trokken zich van de volksonwil niets aan: wie niet horen wilde, zou wel voelen. Wapenstilstanden werden geschonden, bestandslijnen gekrenkt, er ontstond een heen en weer golvende guerrilla, waarbij geen definitieve vredesregeling mogelijk bleek. Uiteraard kreeg Luik steeds hulp vanwege Frankrijk. Het kwam weer in verzet. Maar de hulp stokte meteen daarna. Opdat Luik zou doodbloeden en de vallei vrij zou komen voor de Franse koning. Parijs was niet gek. Het is altijd goed riemen snijden van andermans leer. In en rondom Luik treffen de Nederlanders van heden de onbegrijpelijke monumenten aan van deze crisestijden, die ook in Noord-Brabant uit het collectief geheugen verzwonden zijn. Maar in Belgenland leven ze nog alsof ze gisteren geschiedden. En dat op zulk een korte afstand. Binnen een bevolkingsbestand dat zoveel verleden deelt. Waarom is dat toch geen commune humuslaag geworden voor de wasdom van één nationaal ervaren verleden? Het spreekt niet tot de verbeelding? Maar die kan men toch prikkelen?

VIII.3 De teloorgang van de welvaart in de Maasvallei

Uiteindelijk tast Bourgondië, dat dat best door heeft, krachtig door. Het heeft in de tussentijd wat marionetten laten plaatsnemen op de Luikse kathedra. Karel de Stoute

belegert Luik en verwoest het totaal. Het lijft de Maasvallei voorlopig in. Desastreus voor de Maasvallei. Desastreus voor Brabant. Want dat had altijd militaire dekking oostwaarts gehad van de Luiker militaire gouverneur. Vanaf dat oosten was de Maas kwalijk aannaderbaar voor troepen uit het Teutonenland. Waren brigades er onverhoopt in geslaagd de Maas toch over te steken, dan kon de Prins-bisschop de acties westwaarts doorgaans tijdig effectief smoren.

De brigades werden door lichte cavalerie-eenheden uiteengeslagen. Ze dropen af, hun verminkte kameraden achterlatend. Die formeerden zich wel weer tot bedelaarsbenden en slaagden er soms in de heirbaan vanaf Hasselt naar Neerpelt te bereiken. Soms geraakten ze hogerop tot aan de Woenselse Heide. Maar dan kregen ze daar enorm klop

van troepen uit Sint-Oedenrode en was het met hun pret verder gauw gedaan.

De beurtvaart op de Brabantse markten hervatte. De handel herleefde en men kon weer zekere afspraken maken over leveranties en stapeling. Na de verwoesting van Luik is dat perspectief voorgoed geweken. De publieke rechtsorde wordt niet meer effectief gehandhaafd. Hetgeen op middellange termijn de dood in de pot is voor de grootschalige handel. Een totale destabilisatie van het Kempenland door Gelderse troepen is nu mogelijk en periodiek herhaalbaar. Wel wordt Luik in 1477 weer een zelfstandige stad met vrijheden. Maar het gezag van de Prins-bisschop als militaire gouverneur blijft onherstelbaar aangetast. Geen Brabo verwacht nog heil van hem. En daarom worden zijn inningsambtenaren ook makkelijk de deur uitgetrapt. Ook al ratificeert de Bourgondische hertog Philips de Schone in 1492 openlijk het neutraliteitsstatuut van Luik. Plechtig laat hij het marktkruis dat de vrede ter markte gebiedt herstellen.

Het trotse stadsporroen wordt keurig nagemaakt. Maar iedereen weet: het is een imitatie. En vlakbij ligt de zeventig meter hoge trap waar de Luiker opstandelingen uit de dorpen werden afgemaakt door Bourgondië. De bloedsporen kan men de reiziger aanwijzen in de treden. Terwijl de ongelukkige Francimontezzen alleen maar hun rechtmatige privileges wilden inroepen tegen de schurkachtige invallen van de Bourgondische vrijkorpsen, juist op zondag de 30 oktober 1468 toen de kerk de vrede van deze absoluut verplichte rustdag plechtig had ingeroepen met klokgelui van de Sint Lambertuskathedraal. In de vroege ochtend. Toen iedereen lag te slapen, ook op de bewallingen. Zeker van de borging van de eucharistische Godsvrede van die dag.

Maar zoals ontmaagding onherroepelijk is en blijft, psychisch en fysiek, zo is dat met die soort vredes eveneens. Dat ervaren de Brabo's blijvend. De goede trouw op hun gekoesterde handelsroutes is zwaar beschadigd. De leveranciers vertrouwen de afnemers niet erg meer en deze, op hun beurt, durft geen doorbestellingen aan zijn detaillisten aan. Die weten nooit of de bestellingen op tijd aankomen, ongevarend en niet bedorven. Want de voerman durft zonder militair geleide niet de zandpaden op. Hij gaat alleen nog in gewapend konvooi. Maar daarvan is de organisatie en frequentie

nooit regelmatig en zeker niet op korte termijn te verzekeren.

VIII.4 Brabant kind van de ultieme rekening

Brabant zal zich daarvan voorlopig niet meer herstellen. Het wordt een verrampeneerd militair barrièregebied voor Holland dat dáár zijn huurlingen – later

Staatse legers genaamd – slagen doet aangaan met Gelderse en later Spaanse troepen. Gewoon, om te kijken wie er de baas is in deze moerasdelta. Tegen alle verwachting in zal dat Holland blijken te zijn. Dat brandt Brabant stomweg bij tijd en wijle plat. Tweehonderdvijftig jaar lang. Daarvan zal het zich nauwelijks kunnen herstellen tot diep in de achttiende eeuw. Dat gaat zich ook in de liturgie manifesteren en dus in de *propria*.

Die zijn er nog wel. Maar worden niet meer uitgeoefend. De sjeu is eruit en eraf. Maria ter Eik geeft niet thuis. Ze zwemt in de Dommel of zit vast in een rad. Ze doet nooit waarvoor ze is ingehuurd. Daarom hebben de gelovigen uiteindelijk niet veel fiducie meer in haar, al blijft ze de troosteres der bedroefden. *Maria Consolatrix*. Thuis bidt men tot haar, ook als de Maria van Zeven Smarten. Ze staat in de herd. Op de schouw. De handen op het doorwonde hart. Lijderesse mét de bedroefden, vertrapten en ontrecten. Een traan op haar popperige, vaak gipsen, wang. Dat zal ze tot diep in de twintigste eeuw blijven, meestal onder een stolp. Links en rechts processievaantjes. En voor de tien en hun inningen ten behoeve van de Luiker gouverneur geldt ongeveer hetzelfde. Hij zit wel in zijn citadel. Maar eruit komen, daar past hij wel voor. En zo iemand heb je als Brabo dus niks. Laat deze vent maar in zijn bubbel blijven. We dragen hem niks meer af. We hebben ook niks meer om af te dragen. Zo blijven in de talloze Peellandse en Kempenlandse Sint Trudokerken veel heiligen weliswaar op hun sokkels staan in de kerkschepen.

Waaronder Sint Knellis, de onvermijdelijke Trudo zelf, Sint-Lambertus en nog enkele van die missionarissen met mijters. De gelovigen knikken even door de knie. Ze

prevelen een gebedje dat ze zelf niet begrijpen. Maar kwaad kan het niet, *witte-nie* en *ge wit ok màr nooit*. Een kaarsje branden zit er niet. Geen geld. Maar de kaarsen zijn ook op. Het is toch wat. Later worden deze beelden overgebracht naar de schuilkerkjes in de buurt als de pleuris, die de Hollanders de tachtigjarige oorlog gaan noemen, echt is uitgebroken. De gelovigen blijven hun ritueeltjes doen en hun *propria* prevelen. Maar waarom, dat weten ze echt niet meer. Maar als ze het niet doen, dat weten ze, kan het rap gedaan zijn. Dat hebben ze wel ervaren, de afgelopen jaren. Dan komen er weer plunderende soldaten. Of vliegende zinkings. Of rodeloop. Of nog erger: hekserijen. Er vliegen veel kraaien en gaaien over de laatste tijd. Dat ziet er niet best uit. Een schietgebed kan geen kwaad. Misschien helpt het. *Ge wit ooit nooit nie*.

VIII.5 Westelijk geloofsmassief

Er was, achteraf gezien en samenvattenderwijs, tussen 900- 1500 wel degelijk een West-Europees geloofsmassief onder de hoede van de paus. Maar met veel territoriale differentiaties. Naarmate een bisschop sterker in het zadel zat, stond hij méér typische sacramentaliën toe in zijn rechtsgebied en ook de daarbij passende, spontaan uitgevonden, heiligen. Zijn kathedraal kon daarmee een loopzaak worden. De Prins-bisschop van Luik was een meester in dit soort nevenkomstigheden. Gewoon, omdat hij in zijn hoedanigheid van militair gouverneur over het Maasdal vanaf Verdun tot Venlo voor enorme militaire taakstellingen stond. Verrichtte hij die niet goed, dan kon hij moeilijkheden krijgen met de garanten van de Uitvoeringsovereenkomst van Meerssen van 876. Daarvan had hij nog het meest te duchten van de Franse Koning. Want die had permanent een sterk mobiel Veldleger op de been. Dat had de Keizer van het Heilig Roomse Rijk niet.

Die kon alleen maar vragen aan zijn onderhebbende vorsten, hertogen, graven en baronnen om te mobiliseren in tijd van oorlog van dat Rijk met een buitenlandse mogendheid. Dat kon hij alleen doen als de Rijksdag had ingestemd met de beslissing dat die oorlog er echt wás. En dat had heel wat haken en ogen. Bovendien kon de Keizer dan alleen maar aandringen op een zekere sterkte der lichten en hun onderlinge afstemming. Bevelen kon hij niets. De Luiker potentaat kon dat wél. Maar hij keek wel uit als hij daardoor meteen positieve jurisdictieconflicten kon krijgen met de Franse Koning. Die kon immers direct door de Maasvallei oprukken noordelijk. Met dat constant steeds mobiele, uitvalsbereide, huurlingenleger. Als er maar tijdig en regelmatig betaald werd. Dat vooral later supergespecialiseerde afdelingen had. Met bombardiers, musketiers, sappeurs, artilleristen van mobiele kanonnen en samengestelde batterijen en cavaleristen die per brigade weer specifieke kundigheden ontwikkelden. Tegenweer effectief uitbrengen tegen zulk een leger was duur. Verdomd duur. Vandaar al die vreemde fiscaliteiten waarin de Luiker curie excelleerde. Dat was niet om de geloofsverbreidingen te faciliteren. Dat was om de plichten van het neutraliteitsstatuut van de linker-Maasbeddingen effectief en handzaam te borgen.

Zijn zetelplaats wemelde dan ook van bijzondere bedehuizen waar allerlei zonderlinge zegeningen te krijgen waren, naarmate de kerkvorst zich beter verschansen kon in zijn citadel. De gemijterde soeverein en Prins van het Luikse garnizoen bleek van alle markten thuis. Hij ontzag zich niet bekommerd toe te zien op wapenzegeningen van alle ijzeren tuig dat te Luik bij de vleet werd gesmeed door zijn diocesane kerkfabrieken, vervracht via de

Maas en lucratief verkocht. De winstmarges werden groter naarmate de koningen die vochten om de erfenis van Karel de Grote meer legerafdelingen lieten voort marcheren over de linkerbedding stroomafwaarts van de regenrivier De Maas.

Deze koningen hanteerden als Karel een geforceerde confessionaliseringspolitiek in het publieke domein en bewaakten die angstvallig. Dat die politiek er moest zijn, was vanzelfsprekend. Kerk en staat waren identiek inwisselbaar. Theocratie was zó noodzakelijk voor de legitimiteit van het staatsapparaat, dat niemand daar vraagtekens bij dorst zetten. Het zou ultieme ketterij zijn geweest. Verzet tegen de van Gode bevolen publieke orde. Wel kon de vraag gesteld worden hoe ver deze politiek door vorsten mocht worden doorgezet. Het probleem was voornamelijk of zij daarbij beperkt werden door stadsrechten of gewestelijke privileges, met name op het gebied van de belastingheffingen. Vaak waren van allerlei aanslagen toch vrijheden gegund. Op dit punt waren de redacties van de stadsrechten nooit zo heel erg duidelijk. Vooral niet, als ze overgeschreven waren van die van Leuven. Leuven gold als de belangrijkste beurtvaarthoofdplaats. De stadsrechten van Leuven werden vrijwel klakkeloos overschreven voor de andere steden of vrijheden, zoals die voor Den Bosch, Dordrecht of de vrijheid Sint-Oedenrode. Dat klopte soms niet, want die lagen vaak anders gesitueerd jegens andere handelsroutes, vaarwegen en beken.

En verder was problematisch, in hoeverre de geestelijken daarbij provisie mochten afhouden en of de eigenlijke sacramenten alleen maar beschikbaar mochten worden gesteld als deze afdracht geborgd was. Vooral bij de finale kwijtschelding der zonden op het sterfbed leek dat velen onacceptabel. De mindergegoede zou ter helle varen als hij de aanslag niet zou kunnen betalen, niet in geld en niet in natura. Dat kon toch niet de strekking van de christelijke heilsleer zijn? Die vragen werden in de vijftiende eeuw steeds vaker gesteld, naarmate de aanslagen groter werden en de geestelijkheid berispelijker in levenswandel.

Ze begonnen hun bediening vooral te zien als een lucratief ambt. Dat stiet steeds meer tegen de borst, naarmate de opstelling van de sacramentele bedienaar ambtelijker en verharder werd. Vaak was hij niet eens direct beschikbaar, al was hij in de buurt, omdat hij eerst duiten wilde zien. Daardoor werd ook de geloofsleer, waarmee dit alles verenigbaar scheen, kritischer bekeken naar strekking en toepassing. Maar de grondprincipes van de theocratie en de uniforme universaliteit van die leer niet. Een neutrale staat wat de religie betreft was niet denkbaar. De staat had een geloof, om zo te zeggen. De vorst regeerde via Gods beschikking, hij kon dat goed of slecht doen.

Maakte hij het te bont, dan trad hij wellicht buiten zijn bevoegdheidskring, hij kon dan van zijn macht vervallen worden verklaard, maar alleen als God dat toeliet. Of hij dat deed, kon alleen de Paus te Rome vaststellen. Maar die politiseerde daarbij ook weer. Dat zag men best in. Dat veroordeelde de intellectuele elite ook wel. Een concilie zou dan de Paus moeten corrigeren. Hoe die kerkvergadering dat kon doen, met welke gevolgen en wat de reactie van het pausdom zou kunnen zijn werd een van de grotere staatkundige vragen van de zestiende eeuw.

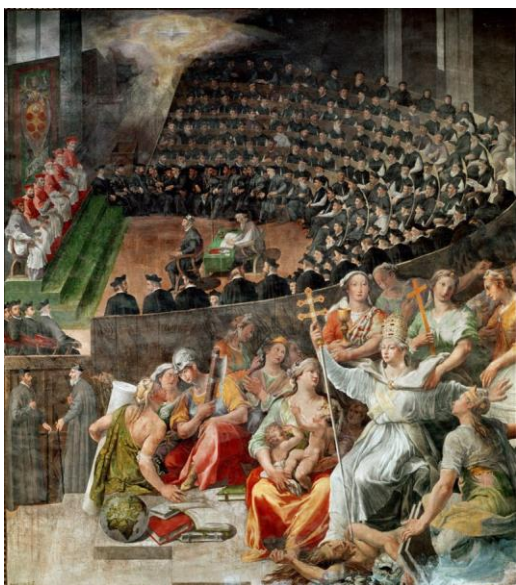
Dat de onderdanen zelf van als onderworpenen van Koning en Paus daarbij niets te vertellen hadden, was eigenlijk ook breed aanvaard, ook bij de meest kritische geesten. Luther verwierp het verzetsrecht van het volk aanstonds. Erasmus zag de rechtmatigheid van de vraagstelling of de gelovige massa niets te beslissen had te dezen wel, maar duchtte

de antwoorden zeer. De geloofsleer zelf was niet voldoende doorontwikkeld om daarvoor de bijbehorende redeneringen te bieden, aldus de Rotterdammer.

IX. Het concilie van Trente: de Luiker maling aan de Trentse decreten

IX.1 Liturgische uniformering

Het concilie van Trente had ten doel de kerk als rechtsorganisatie en draagster van de Openbaring te reorganiseren en vooral de liturgie zoveel mogelijk uniformeren per kerkprovincie en diocese. Overduidelijk was dat vooral de soevereine Prins-bisschoppen in hun territoriale rechtsgebied allerlei uitwassen hadden toegelaten wat betreft de sacramentaliën waarin ook ongecontroleerde volksdevoties iets te makkelijk waren ingeslopen. Devoties, die antithetisch waren betreffende de geherformuleerde geloofsleer.

Daar was mede debet aan geweest dat veel priesters die de sacramentaliën bedienden of uitvoerden niet goed konden lezen en schrijven. En ze kenden dienvolgens óók geen goed canoniek Latijn. In Luik was bekend dat daar allerlei vreemde gebruiken van Taxandrische oorsprong waren gemengd in de Christelijke sacramentaliën, dat was bij visitaties ook in Kempenland beslist wel geregistreerd. Er was nu een decreet over de opwaardering en herinrichting van de priesteropleidingen, het zogeheten seminariedecreet. Dat richtte zich ook tot de Luiker bisschop.

IX.2 Opschoning van additionele sacramentalia en propria

Hem werd verder gevraagd om via diocesane concilies, te organiseren door zijn curie, de sacramentaliën en de propria op te schonen aan de hand van het nieuwe Trentse *Missale Romanum*. Hij zou dus veel ervan – van de wildgroei in de *propria* -- moeten schrappen. Maar hij hield toch nog veel over. Graag bericht, aldus de Romeinse Centrale, in welke fases de Luiker bisschop deze opschoning dacht uit te voeren en voorts welke *propria* hij nog overhield.

Luik antwoordde dat het er niet aan dácht, aan dat schrappen. Wat dacht de Romeinse curie wel? De Luiker Prins-bisschop had zijn eigenstandige soevereiniteit rechtstreeks ontvangen van de monarchen van 843. Genoemd in de slotakte van het verdrag van Verdun. Hij had die niet gekregen van Rome. Maar van regerende vorsten bij de gratie Gods ter gewapende borging van een militair neutraliteitsstatuut. Deze vorsten hadden als sequel daarvan de Prins-bisschop het recht gegeven fiscale feiten te

scheppen waarover accijns geheven konden worden. De inmiddels kennelijk beruchte *propria*. En de sacramentaliën. Die geld in het laadje brachten ter zekering van dat statuut, dat verder een wereld onderwerp was tussen prinsen, koningen en keizers.

Niet iets wat binnen de rechtsmachtkring viel van de Heilige Stoel en dat overigens ook geen barst had te maken met het primaat van Petrus. Als de Prins-bisschop derhalve deze heffingen niet mocht opleggen en innen, dan hoorde Rome wel even aan te geven waar dan wel de centen vandaan moesten komen ter delging van de dure plichten van het statuut dat in 1492 was herbevestigd, weer: van wereldlijke zijde. Datzelfde gold overigens voor de baten die te trekken waren uit processen tegen heksen, tovenaars, ketters en magiërs binnen het diocese. Als de heren geleerden te Trente hadden beraamd dat deze processen en voordeelsontnemingen niet zozeer gewenst ware uit moraaltheologische overwegingen, wilde dan de Romeinse curie opgeven hoe dan om te springen met daardoor veroorzaakte diocesane kastekort? Dat al had gezorgd voor defecten bij de handhaving van genoemd statuut?

IX.3 Brandende vragen zonder antwoord

De Luikse curie rekende voor wat het dan in rekening had te brengen bij de Heilige Stoel. Zolang die daarop niet de juiste betalingsgaranties en borgen had gegeven, volstond de Luiker primaat ermee zijn Romeinse collegae te groeten. Rome antwoordde niet. Het bevestigde ontvangst van de ambtsberichten en stelde nadere consideratiën en advies in het vooruitzicht. Die zijn nóg bureaucratisch aanhangig.

Een definitief antwoord zou sowieso heibel veroorzaken. De Romeinen hadden inderdaad de bijzonder positie van de Luiker prelaat niet goed beraamd, interstatelijk gezien. Een euvel, dat het Trents concilie wel in meerdere opzichten aankleeft. Enige poging in die richting zou immers grote moeilijkheden te weeg brengen met de Franse Koning en diens militaire aspiraties en met de Habsburgse Keizer te Wenen die beiden vooralsnog aan dat statuut hechtten.

X. De diverse volksopstanden tegen centraal gezag

X.1 Volksgroepen in West-Europa verzetten zich tegen de soevereinen

Rond 1500 dreigt een desintegratie van het Europese interstatelijk machtsevenwicht. Er zijn verschillende oorzaken. De voornaamste is dat de uitoefening van de soevereiniteit als hoogstpersoonlijk voorrecht van monarchen en keizers steeds meer aan legitimatie gaat verliezen als die uitoefening géén basis kan vinden in een meerderheidsovertuiging van de bevolking. Zonder een zekere democratische legitimatie houdt geen interne soevereiniteit echt stand. De volksopstanden rondom Luik laten dat duidelijk zien. De Bourgondiërs willen dat machtscentrum beheersen, omdat ze door militair overwicht dat technisch en logistiek via militaire dwang kunnen. En wat je kúnt, dat mág je ook doen. Dat is hun devies. Maar dat was het ook van Karel de Grote. Wie niet wil horen, moet maar voelen. De Saksen wilden niet luisteren. Dus roeide Karel ze eenvoudig uit. Dat bracht vrede.

Die simpele ordehandhaving via zwaardhouwen werkt in West-Europa niet meer: de steden en de gewesten kunnen te effectief tegenmachten ontwikkelen. Als reactie tegen de pretenties van vorsten-dynastieën die beweren bij de gratie Gods te zullen handhaven. Dat kunnen deze vorsten maar kortstondig. De overweldigde bevolking herstelt gauw, zet maatregelen van tegenweer op, waaronder de weigering nog belastingen te betalen al op middellange termijn effectief blijkt. Maar die bevolking ontwikkelt ook effectieve guerrilla's. Daartegen blijkt het vorstelijk apparaat niet bestand op de langere duur. Er moet een schikking komen. Maar dan een die resulteert in een bestendig bestand. En dat weer opgaat in een vredesregeling die nieuw recht brengt, dat de bevolking waarachtig ook weer beslissende inspraak oplevert in het staatsapparaat, ook al blijft dat centraliseren omdat dat de effectiefste manier van administreren blijft op bovenregionaal niveau.

Zo ontwikkelt zich nieuw ingewikkeld staatsrecht dat nieuw, nóg ingewikkelder interstatelijk recht oplevert en dus nieuw, uiterst gecompliceerd volkerenrecht. Verder, we zijn op zoek naar oorzaken, is het Europese klimaat grondig ontregeld. Een **Kleine IJstijd** breekt aan. Ze zal duren, volgens sommigen, tot in het midden van de negentiende eeuw. Anderen rekenen een kortere periode. De meningsverschillen duren tot op heden daaromtrent voort. De temperaturen dalen. In de winters zware vorstperioden. In de lentes en zomers regent het enorm. Met bakken komt het hemelwater naar beneden. Veel overstromingen dus, veel stilstaand water op die gronden met een lemen onderbodem. In Brabant en Limburg was dat al het geval. Maar dat deelt zich nu ook breed mede elders. In het Rijnland, maar toch ook in de streek der Ardennen met zijn brede dalen. De grondwaterstand komt hoog te liggen en het agrarisch oppervlakteland wordt daardoor aangetast. Omdat ook de getijden van dat grondwater aanzienlijk worden verlegd naar vloedstanden.

Aan de oppervlakten leidt dat tot enorme misoogsten. Die leiden tot hongersnoden. Die leiden weer tot dierenplagen zoals muizen- en rattenmassa's die bijeendrummen

op de zandverhogingen en gestels. Die leiden weer tot besmettelijke ziekten die nauwelijks beheersbaar zijn. En die leiden tot ineenstorting van het beurtvaartnetwerk. Het komt bij de soevereinen niet op, dat ze wel eens wat zouden kunnen doen aan interregionale infrastructurele planologie. De aanleg van bestrate wegen, kanalisaties, het graven van nieuwe waterwegen, ontwateringsprojecten en bedijkingen. Ik teken aan dat de prille kerkorganisaties via de Benedictijnen dat inzicht wel hadden, gelet op hun zeeweringen, bekwelderingen en bepolderingen in Vlaanderen en daarna in Holland. Dat gaf mede de stoot tot de reeds beschreven consistente katholieke geopolitiek. Die leidde tot de immense zeewerende omdijking van geheel Holland. Die macrostructurele interregionale aanpak tussen 900-1420 is nu zo goed als onmogelijk geworden.

Ik noem dat laatste jaartal, omdat dat het moment is waarop de ontzagwekkende Schielandsche Hooge Zeedijk zó goed geïntegreerd is in het landschap dat het dijklichaam eronder één ondeelbaar perceel is met het omringende landschap. Daarom durft Aelbrecht, graaf van Holland en Hertog van Beieren (1336-1404), er kort te voren best bij Delfshaven een zware besasde dubbele sluis in te leggen, tot verontrusting van de bevolking bij en rondom die zeewering. De waterschappen en polderschappen protesteren. Het hoogheemraadschap van Schieland gaat flink te keer wegens de bedreiging die van die doorbreking kan uitgaan voor vooral Rotterdam, dat geen eigen waterschap is. Doch Aelbrecht zet door, al zal hij de voltooiing van dit risicovolle waterstaatkundig project niet meer meemaken. De sluizen zijn geëist door Delft dat steeds meer aspiraties begint te krijgen als Hollandse handelsstad. Het wil een eigen zeehaven, die mondt op de immense Mer-Wede. Zie hierboven. Aelbrecht heeft Delft, maar ook andere rijke steden zoals Amsterdam, nodig voor zijn soevereiniteitspretenties. Hij geeft ze privileges en staat ze fiscale immuniteiten toe. Hij handhaaft die ook tegenover de betwisting ervan door aanzienlijke heren die landerijen hebben verworven. Moet het zijn, dan worden heulbruggen, tolhekken, sperkettingen en afsluitingen op paden, wegen en in watergangen of schieën met geweld verwijderd. Daarom bemoeit hij zich met die Delfshavense sluis. Delft zal Aelbrecht dan steunen.

Deze waterstaatspolitiek zal Keizer Karel V straks voortzetten, als hij zich intens gaat bemoeien met de waterstaatkunde in Amstelland, in 1525. Hij richt daar een hoogheemraadschap op dat heel Holland waterstaatkundig moet aansturen. Dit zijn twee – de Delfshavense besluizing en het hoogheemraadschap van Amstelland -- uitzonderlijke infrastructurele projecten. Beide werken immens door in het achterland. Hij geeft dat Hoogheemraadschap een wapenschild. Met zijn keizerskroon.

Want de besluizingen zorgen voor verziltingen, maar ook voor waterstandsreguleringen via overlaten. Die moeten in dat achterland worden ingericht. Daar komen dan stremmingen in de beurtvaarten over de watergangen. Die moeten overwonnen worden door overtomingen en bruggen of nieuwe sassen met sluisdeuren. Nieuwe waterstaatstaken en kunstwerken, nieuwe nering en nijverheden. Deze projecten zijn daarom zo exceptioneel omdat ze gewagen van een inzicht in de mogelijke conjuncturele taakstellingen van soeverein gezag. Uiteraard hebben de vorsten zelf dat inzicht niet. Maar hun bijhebbende raden wel.

Die zien in dat hun instellingen bestaan door belastingopbrengsten en dat de bevolking ook in staat gesteld moet worden die op te brengen. Dit staatshuishoudelijk inzicht is dan bij de soevereine besturen nog niet ingedaald. En dat zal ook nog in lang niet zo zijn. Daarop moet gewacht worden tot het midden van de negentiende eeuw. De klimatologische veranderingen en het gebrek aan conjunctuurpolitiek leidden tot een massale economische depressie. En die leidt tot onvrede onder de lagere bevolkingen. Die leidt weer tot verzet tegen de voortgezette forfaitaire belastingaanslagen op basis van gegevens uit de negende eeuw, toen het tiendenstelsel en de accijnzen op overheidsdiensten – waaronder de sacramentele – werden ontwikkeld. En dat verzet leidt weer tot godsdienstige revoltes. Die ideologische strijd maakt dan een onherroepelijk einde aan de ingezette katholieke geopolitiek in West-Europa. Die, uiteindelijk, toch duizend jaar redelijk stabiliserend had uitgewerkt. Met veel defecten. Maar voorlopig zal zulk een stelsel niet meer herleven.

X.2 Het kerkapparaat reageert via een algemeen concilie in Trente

X.2.1 De bestuursambtenaren kunnen niet anti-cyclisch schakelen

Maar het had wel gekund, als de kerkelijke managers zich maar niet steeds weer geconcentreerd hadden op het behoud van hun bureaucratische broeikasklimaten. Binnen de bestaande bestuursrechtelijke hiërarchie. Waarin ze hun plaatsen in de pikorde verbeterden bleven herbevestigen. En dus de gestandaardiseerde geopolitieke doelstellingen, de beruchte hedendaagse *managerial targets*. Die op den duur alleen nog maar in hun papieren werkelijkheden bestonden. Ze konden, het vreselijke hedenlandse managersjargon voortzetten, stomweg niet anti-cyclisch schakelen en ook niet *outreaching* optreden. En al helemaal niet *out-of-the-box* denken. Dat is de tragiek van het Concilie van Trente, dat dan ook volkomen reactief is geweest van opzet, doelstelling en agendering.

De kerk heeft alleen maar gedacht: hoe hou ik mij zelf als rechtsorganisatie in stand? Hoe verdedig ik die organisatie zo goed mogelijk? Welke sanerende reorganisaties zijn daarbij noodzakelijk? Ze heeft geen moment overwogen of deze rechtsorganisatie wel in deze vorm en met deze eindtermen noodzakelijk was voor de Heilsboodschap en al helemaal niet wat de inhoud van die boodschap eigenlijk was. Ze was als vergadering dus al mislukt voordat ze begonnen was, omdat haar basispremissie was dat ze contrareformatorisch moest zijn.

X.2.2 Een zuiver defensieve emphatieloze reactie

Tegen de reformatie als religieus geïsoleerd verschijnsel. Die reformatie heeft ze beschouwd als een haar overkomen natuurramp. Ze heeft zich niet willen afvragen: heb ik eigenlijk die ramp niet zelf veroorzaakt door mijn organisatorisch optreden? Heb ik eigenlijk niet verschrikkelijk misgekleund in mijn genadeleer? En dus in de

distributiestelsels van de sacramenten en de sacramentaliën? Heb ik daarmee geen sacramentalistische alchemie bedreven?

Heb ik het priesterschap niet gedegradeerd tot ambt? Een ambt met salarisschaalperspectieven? Heb ik de organisatie niet te vennootschappelijk opgezet met aandeelhouderssegmenteringen? Heb ik daarbij de ambten niet te veel doen cumuleren uit oogpunt van winstmaximalisaties? Zijn de aandelen eigenlijk geen toonderbewijzen geworden? Hebben mensen als Luther – het aflaatbewijs als voorbeeld nemend – eigenlijk geen gelijk?

X.2.3 Essentiële verantwoordelijkheden ontlopen

Deze en dergelijke vragen hadden de concilievaders alle bevestigend moeten beantwoorden. En dan was onontkoombaar de vervolgvraag geworden: heb jij als concilievader daaraan dan ook niet begunstigend deelgenomen? En als dat zo is, wat doe jij dan hier eigenlijk nog? Kunnen we hier niet beter de reformatoren doen vergelijken?

Karel V had die kant op gewild. Want die zag in, dat als men deze vragen niet aan de orde zou stellen ook zijn katholieke geopolitiek aardig gefrustreerd zou worden. Hij was naar zijn idee aardig op weg om nu eindelijk Keizerschap en Pausdom in zijn kroon van Habsburg-Lauffenburg te verenigen – de gekoesterde droom al van Rudolf III Habsburg (vermoedelijk 1199-1250, beoogd Rooms Koning van Bohemen) in zijn dynastie – en hij had de paraferalia al klaarliggen op het stamslot in de Elzasser Vogezes. Oostenrijk zelf zouden de Habsburgers pas veel later tot hun kroondomeinen mogen rekenen. De vereniging van pauselijke en keizerlijke jurisdictie is de finale dynastieke aspiratie van deze dynastie steeds geweest. De Habsburger Huiskroon verrijkt met de pauselijke dubbelkroon daar bovenop. Rondom de hoogopgebouwde fluwelen rode binnenmuts met de bisschoppelijke mijtercornetten. Bij elkaar een driekroon. Het mocht niet zo zijn.

Tegen botte reactie kan niemand echt goed op, hoe machtig hij op het eigenste moment ook is, en dat gold ook voor Karel. Hij trad dus voortijdig af. Het krijgt ongelukkigerwijze overlatend aan een pedant en frikkig zoontje dat voornamelijk geen geduld wilde hebben met Noordwestelijk Europa. Het verwende baasje wilde dat Europa dat deed wat hij wilde. Daar had Philips recht op als de enige wettige vorst. *Yo el Rey*. En dat Europa besloot daarom hyper recalcitrant te worden. Dat was de

uitkomst van de conferentie van Trente. De herschikking der staten buiten de rechtsorganisatie van Rome om. De curie daar zou er nooit aan wennen.

X.3 Deze bijeenkomst kan een Verenigde Naties van Europa opleveren

X.3.1 De *Realpolitik* van Keizer Karel V

Karel V bleef een *Realpolitiker* die best allerlei religieuze leerstellingen tegen elkaar wilde uitruilen in een compromisregeling. Hij kon wel wat voelen voor de merkwaardige flexibele tekst van de Augsburgse Geloofsbelijdenis. Die met de geamendeerde tekst daarvan uit 1540. Die nogal wat tussen vierkante haakjes plaatste. Als aanwijzing dat die tekstdelen ook nog veranderbaar waren.

Over de transsubstantiatie door de consecratietekst van de klassieke canon uit het **Missale Romanum**, daar was best in Lubberiaanse wolligheden over te onderhandelen, en, moest het zijn, over het absolute celibaat van de priester ook. Ook over de hiërarchische sacramentenleer, vooruit maar, en verder dus ook over de wildgroei van sacramentaliën. Karel had al grote bezwaren gehad tegen de immunitetsstatus van de geestelijkheid in fiscaal opzicht – hij was hartgrondig voorstander van een progressief stelsel van inkomens- en vermogensbelasting voor iedereen – en verder vond hij ook de onbeperkte ambtscumulaties van pastoors, kanunniken, curieprelaten en de uitkering van prebenden *in absentia* een euvel. Karel wilde wel met overleg afschaffen. Niet alles met de botte bijl afkappen. Ambtscumulatie mocht wel, soms, maar de priester moest toch niet eindigen met een totale mandatering van zijn sacramentele plichten. Geen *beneficia in absentia*.

X.3.2 De altijd absente pastoor of kanunnik

Met dat laatste wordt bedoeld dat de priester die verplicht wordt de missen te lezen aan een bepaald altaar voor een bepaalde intentie en daarvoor flinke vergoedingen krijgt op forfaitaire declaratiebases – de zogeheten *beneficies* --- die verplichting onbeperkt kan aanbesteden bij lagere priesters terwijl hij wel blijft *toucheren* maar nooit aanwezig is. De pastoors van de grote stadskerken deden niet anders. Hun ambt was daarom zeer geliefd.

Maar de gelovigen vonden het helemaal niks. Vooral niet als de plaatsvervanger, de cureit of kapelaan, die niet genoeg had aan de provisie die hij voor zijn waarneming ving, daarnaast nog bordeel ging houden en waanzinnige tarieven hield voor de sacramenten, vooral die van de absolutie *in articulo mortis*, de kwijtschelding van alle tijdelijke zondes schulden op het sterfbed. Zonder die kwijtschelding was de *moriendus* -- de stervende -- zeker dat hij naar de hel ging. Dus die dokte wel of anders zijn familie. Maar de cureit moest wel, want hij barstte doorgaans van de kinderen in concubinaat verwekt.

Die moest hij behoorlijk onderhouden en doorgaans goed doen schoolgaan. Dat zagen de kerkvaders te Trente heel goed in. Dat dat eigenlijk de integriteit van de kerk totaal frustreerde als heilsorganisatie. Maar ze pakten niet de cumulatiemogelijkheden aan. Dat konden ze niet, want ze zāten dankzij die cumulatie op hun conciliezetels.

Door de cumulaties waren ze in de hiërarchie flink omhooggevallen. Daardoor hadden ze mijter, staf en ring kunnen kopen, vaak op afbetaling.

Dus richtten ze hun maatregelen op de cureiten die toch niets konden terugdoen. Die moesten voortaan volstrekt celibatair gaan leven en dienden, mede daarom, volstrekt ambulant te blijven ten gerieve van de vaak suspecte doeleinden van hun residerende bisschoppen, *ad perfectum nutum episcopi*, stond in de conciliedecreten, uitgeschreven terwijl de concilievaders behaaglijk in de bubbelbaden lagen van de talloze bordelen die inmiddels te Trente waren ingericht op het niveau dat een hoge ambtenaar nu en voor alle eeuwen toekomt. *Per omnia saecula saeculorum*, om zo te zeggen. Het is bij de huidige topambtenarij niet anders. Maar recommanderen, dat doet het nooit.

X.3.3 Gereformeerde delegaties niet toegelaten

Karel had gewild dat ook de hervormers hun delegaties naar Trente hadden gestuurd. Daar hadden ze dan hun grieven kunnen voordragen. De vaders hadden daarop kunnen reageren. Ze hadden afdelingsonderzoeken kunnen instellen naar de feitelijke grondslag van die bezwaren. Daarop had men dan geamendeerde decreetteksten kunnen redigeren, met veel tussen haken geplaatste alternerende redacties. Daarover hadden pauselijke en keizerlijke kanselarij consensus bij de conciliegangers kunnen inmasseren. Zoals dat ook bij een supranationale organisatie als de Verenigde Naties placht te gebeuren vóór de collectieve ondermijning van die rechtsstellende vergadering in 2001 een aanvang nam. Ná de *Twintower-bombings*. Karel wist dat daarbij zijn kanselarij het meeste gezag zou kunnen uitoefenen, omdat de Paus, Paulus III, Alessandro Farnese (1468-1549) een treurige Hamlet-figuur, zich onherstelbaar had gecompromitteerd door geheime, maar natuurlijk uitgelekte, defensie-allianties te sluiten met de Ottomanen.

Die vonden deze stiekeme ententes natuurlijk prachtig. Al was het alléén maar om de Paus hopeloos te kunnen discrediteren op het moment dat die weer eens tamboereerde op het geloofsgegeven dat Zijne Heiligheid die enige was die de juiste Heilsleer in het ondermaanse propageerde.

X.3.4 De Paus constant compromittabel

Dat was een kolfje naar de hand van de Ottomaanse heerser Suleyman I. En die deed dat uiteraard steeds op met meest voor de Heilige Stoel ongelegen momenten. Dat bijvoorbeeld een verbond van de Fransen met de Turken tegen de Roomse Keizer Karel V om Frans I, de koning van Frankrijk vrij te krijgen uit zijn militaire internering, mogelijk was door interventie van die Stoel was één van die momenten. Karel V had Frans in gijzeling genomen. Om zeker te zijn, dat Frans echt en eerlijk uitvoering zou geven aan de Vrede van Madrid, waarbij Frans zich verplichtte om Noord-Italië in fases geheel te ontruimen, zodat Habsburg flink kon opschuiven in de richting van Rome.

Karel was van plan in de Eeuwige Stad een effectieve bezetting te leggen. Om de Paus eens flink onder pressie te kunnen zetten. Zulks om deze Stedehouder Christi te bewegen flink het mes te zetten in zijn decadente kerkorganisatie en mee te bewegen naar een moraaltheologisch compromis met de Hervormden. Het kon Karel niet verdommen hoe dat er dan precies uitzag. Als dat religieuze gedonder nu maar eens eindigde, vooral in Centraal Europa. Hij had er te veel last van. De Paus wist niets beters dan stiekem te pakteren met de Sultan van Istanbul. Militair nog wel!

De *Franco-Ottomaanse Alliantie* van 1527. Een verbond tegen de zo katholieke Habsburgers! De Heilige Stoel had zich daarvoor geleend! Omdat de eminenties dachten dat dat niet uit zou lekken. Dat gebeurde dus prompt. De verlegenheid van dit lichaam kon niet groter zijn. De christenheid kon daar werkelijk geen sluitend verhaal voor bijbrengen.

X.3.5 Allianties met de Anti-Christ

En dat toch alleen maar om op korte termijn de agressie van de Franse koningen in alle richtingen te kunnen breidelen. De Mohammedanen, de onverzoenbare en onverzoenlijke wederpartijders der christenheid. De plaatsvervanger van Christus die een verbond had gesloten met de Anti-Christ! Het moest niet gekker worden. Maar het werd dat tóch. De Heilige stoel was hardnekkig in het kwaad. Het trachtte bij deze alliantiepolitiek met de Ottomanen steeds weer geopolitiek garen te spinnen. Korte termijnpolitiek.

Steeds kwam de toeleg uit. En steeds geloofde niemand de pauselijke rechtvaardigingen of verontschuldigingen. Het leek werkelijk nergens op. Had Karel de keizerlijke doorzettingsmacht in Noord-Italië tijdig en strategisch kunnen ontwikkelen op het ogenblik dat het geopolitiek momentum mét hem was, dan was het gelukt. Dan was het concilie niet meer uit elkaar gegaan, hoezeer de Romeinse curie daarop ook aanstuurde. Dan was die vergadering een Verenigde Naties van Europa geworden.

X.4 De concilievaders zijn vooral beducht voor hun posities

X.4.1 Een ambtelijke Ad Hoc-Commissie in 1993

Een vergelijking uit eigen ervaring. Vanaf 1993 vergaderen ambtelijke delegaties in New York ter recodificatie van het internationale strafrecht betreffende de misdrijven tegen het supranationale humanitaire recht, het oorlogsrecht en het recht in gewapende conflicten, het misdrijf van interstatelijke agressie en de daarop toepasselijke regelingen van strafvorderlijke, strafrechtelijke, rechtshulprechtelijke rechtsmachtrechtelijke en institutionele aard.

Ze zetten daarmee de Sisufus-arbeid voort die de *International Law Commission* is begonnen in 1945 naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog. Gebleken is immers dat de regelingen die tot dan toe golden ontoereikend waren. In 1997 komt men, eigenlijk tot ieders verwondering, tot een afronding. En dus tot een herstructurering van het bestaande juridische apparaat.

X.4.2 Een Rome-Statuut in 1998

De Italiaanse regering nodigt nu alle staten uit die partij zijn bij het Charter van de Verenigde Naties. Ze moeten naar Rome komen, om een overkoepelend einddocument op te stellen, een *Statuut*, ter reorganisatie van het stellig volkerenrecht op dit punt. Die staten geven daaraan gehoor. Zij zenden delegaties van hoog diplomatiek niveau. In het gevolg daarvan de onvermijdelijke Non-Gouvernementele Organisaties (NGO's) met hun uitgebreide delegaties van experts om de diplomaten goed in de gaten te houden. In het gevolg daarvan weer pressiegroepen en mediamuskieten.

De topambtenaren die het generale presidium van deze conferentie gaan vormen splitsen de conferentiegangers in twee groepen. Die van de topdiplomaten die een aanvaardbare compromistekst moeten maken. Acceptabel voor een belangrijke

meerderheid. Die komen in de **Red Room** bijeen van het gebouw voor de FAO. De VN *Food and Agricultural Organization*. Daarnaast de technische delegaties van de juristen die strafvorderlijke en strafrechtelijke praktijkervaring moeten hebben. Want het nieuwe stelsel moet wel werkbaar zijn. Praktisch. Uitvoerbaar. En vooral: integer. Die juristen komen in de *Green Room* bijeen, in de kelder. Dat laatste is al onmeis. De Red Room is luxer, geniet daglicht, zit dicht bij de restaurants en lounges en de communicatiemiddelen en persconferentieruimtes.

X.4.3 De Red Roomers

Waarover spreken de *Red Roomers*? Over de ambtelijke posities in de nieuwe organisatie, die uiteindelijk aan de top een universeel zelfstraffend hof moet faciliteren bij de effectieve rechtshandhaving van het nieuwe materiële strafrecht. Het gaat om de salarisschalen, de fiscale privileges, de immuniteiten, exempties, schadeloosstellingen, de wervingen, de sollicitatieprocedures en de criteria voor de aanstellingen, het tuchtreglement en de mogelijke disciplinaire sancties, de pensioenopbouw enzovoorts.

Zeker moet zijn, dat vooral de personen die van de hoogste morele standaard zijn, bij voorkeur in aanmerking komen. Het is vervolgens opmerkelijk, maar eigenlijk ook vanzelfsprekend, dat de daartoe ingevlogen topdiplomaten bijna allemaal bij uitstek in aanmerking komen, vooral als duidelijk is dat de president van dat Permanente Strafhof een salaris genieten zal gelijk aan dat van een directeur-generaal bij de VN en overigens ook de voorrechten van een zittend staatshoofd genieten zal. De discussies in de *Red Room* spitsen zich daarop natuurlijkerwijs toe, al wordt dat niet in de pers gecommuniceerd.

Veel delegatieleden lopen zich in deze wandelgangen alvast warm voor de werving. De *Green Roomers* zaniken daarentegen in de kelders, ook in de weekenden, oeverloos door over niet plezierig bekkende details waaraan geen eer te behalen is. De samenstelling van beide groepen verschilt dan ook hemelsbreed. De *glamour-girls and boys* zitten in de Red Room. De rest in de kelders. *Red is Red and Green is Green. And never the twain shall meet.* Ik parafraseer het gedicht van Rudyard Kipling. *East is East, and West is West, and never the twain shall meet.* Een tweedeling. Die niet goed is voor een **universeel** Strafhof. De artikelen uit het Statuut van Rome die gemaakt zijn door *Red Roomers* sluiten dan ook veelal niet goed aan op die van de *Green Roomers*.

X.4.4 In Trente alleen maar Red Roomers

Zo is het ook geweest in Trente. De prelaten wisten heel best wat er met hun corrupte rechtsorganisatie loos was. Paulus III voorop. In 1536 had hij al een inventarisatie laten maken van alle defecten. Hij had een inspectieraad ingesteld. Onder voorzitterschap van de prelaat Gasparo Contarini. Die had in een oogwenk de casus van corruptie, machtsmisbruik, knevelarij bij de sacramenten, waanzinnige cumulaties en rechtsaanmatiging bijeen. Die kwam met een document, waarin stond, dat de regelingen van de organisatie wel deugden. Maar er zaten altijd de verkeerde mensen aan de knoppen.

De geestelijken zelf. Men een paard werden genoemd. De Paus besloot dus dat het rapport-Contarini geheim moest blijven. Het was gevaarlijk voor de eenheid van de kerk. Dus lekte het. Dat gebeurde ook in het Rome van 1998. Precies zo. De gevechten omtrent de salarisschalen, immuniteiten, privileges, dienstreizen, vergoedingen, remuneraties, terugkeergaranties; de kongsi's omtrent benoemingen, niets ervan mocht lekken. Dus lekte het.

Contarini legde genadeloos bloot waarom de reformatie onontkoombaar was geweest, ook die van de Anglicaanse afscheuring en het begeleidend protestantisme. Het was de schuld van de bedienaren. Die hadden Luther en Calvijn voldoende munitie gegeven. Daarover was nu zoveel gepubliceerd dat dat ook beter maar niet meer ontkend kon worden. En zeker niet vanwege de kerk onderdrukt. Het was overigens wáár, dat dan de ambtelijke top van die kerk beter zijn biezen kon pakken. Deed ze dat niet, dan kon de kerk restauratie van haar positie en voortzetting van haar concordataire geopolitiek beter vergeten.

In Rome-1998 zagen de NGO's ook, min of meer als buitenstaanders, verdomd goed dat nu juist de *Red Roomers* niet de mensen zouden zijn die het nieuwe universele strafrecht élan zouden geven. Daarover publiceerden zij. Commotie. Het zou allemaal ook onderzocht worden, deelde de VN mee. En dus gebeurde er niets, net als in het Rome van 1545. Toen de eerste sessie nog beginnen moest van het komend vernieuwend concilie deed Paulus III er alvast alles aan om te zorgen, dat de personeelsswisselingen die Contarini had bepleit niet zouden plaatsvinden. Want hij zou de eerste zijn die met wachtgeld zou worden gestuurd.

X.4.5 De Romeinse universele opperste inquisitie

Daarom zocht hij alvast in pro-actieve repressie via de oprichting van een centrale Romeinse Inquisitie. Die gaf hij voorshands een zetelplaats in Spanje. Een universeel onderzoeksapparaat. In Spanje zat dat veilig, in Rome niet. Dat was te instabiel na alle belegeringen van de afgelopen eeuwen. Het onderzocht iedereen die zich tegen de ambtelijke kerkelijke hiërarchie richtte, in woorden en daden. Dat deed het effectief. Maar een zuivering in de beoogde reformatoische zin leverde dat niet bepaald op. Deze soort organisaties hebben nooit enig zelfreinigend vermogen. Trente leidde niet tot kritische zelfreflectie. Het leidde tot preventieve censuur en universele repressie. Verdachtmakingen over heterodoxie. Verstarring, terreur en schrik.

X.5 Het Heilige Roomse Rijk ontbindt

Karel V had heel goed ingezien dat de Karolingische confessionaliseringspolitiek het centrale bindmiddel zou leveren voor de bijbehorende wereldlijke geopolitiek. Daarom wilde hij onder alle omstandigheden de godsdienstwisten uit zijn immense Rijk hebben. Hij vond dat de kerk veel te veel gedogmatiseerd had en veel te veel geritualiseerd. Dat wilde hij versoberen. Drastisch. Maar hij zag ook in dat hij met een duizendjarige traditie te maken had. Die desbewust door die kerkorganisatie was aangejaagd en uitgebreid, tot in allerlei dwaasheden toe. De geneigdheid tot syncretiseren op een koopje speelde daarbij een grote rol. Als het maar leuk bleef, zo gezegd. Daaraan een einde te maken was noodzakelijk. Want anders zouden de geschillen toch weer overheersen. Ze waren nu in kaart gebracht. De misbruiken vooral.

Dat was voorshands alleen maar op langere termijn met tact weer af te dempen. En alleen via een welopgeleide geestelijkheid. Die ideologisch bevlogen was. Daarvoor

was een nieuw opleidingssysteem echt noodzakelijk. Het beroemde seminarie-decreet was een van de belangrijkste uitvoeringsbesluiten die deze kerkvergadering nam. De Trente-klein-seminaries en de grootseminaries. Het Concilie stelde minimale didactische standaarden waaraan alle opleidingen moesten voldoen. In de Europese kerkprovincies, althans. In de dioceses en vicariaten in de missiegebieden onder de heidenen waren andere criteria toepasselijk op aanvragen bij de congregatio de propaganda fide. Het missie-departement bij de centrale. Deze opleidingsdecreten hebben een enorme sanerende betekenis gehad voor het bestuursapparaat van de kerk als rechtsorganisatie.

Ze leidden tot uniformeringen in de voorwaarden waaraan het hogere onderwijs in de kerk voor haar beampten in ieder geval moest voldoen. Het klein-seminarie moest in ieder geval kunnen concurreren met de wereldse gemeentelijke Latijnse scholen op het segment van de alpha-vakken. Dat was al heel wat. En het heeft decennia geduurd voordat de kerk die achterstanden per provincie heeft kunnen inhalen. Die inhaaloperatie lag voornamelijk in handen van priesters uit de oude, pre-conciliaire garde. Die werkte niet echt goed mee. Die had dan immers te erkennen dat ze zelf nauwelijks gecertificeerd was op het klein-seminarie-niveau. In de Brabantse dioceses is dat aantoonbaar een euvel geweest. Het heeft tot 1950 geduurd in de Nederlandse kerkprovincie voordat dat voorbereidend wetenschappelijk onderwijs voldoende aan de maat was in dit opzicht. Het Nederlandse episcopaat heeft daarvoor nooit voldoende en adequate aandacht gehad. De beheersing van het klassiek middelbaar Latijn was ronduit beroerd.

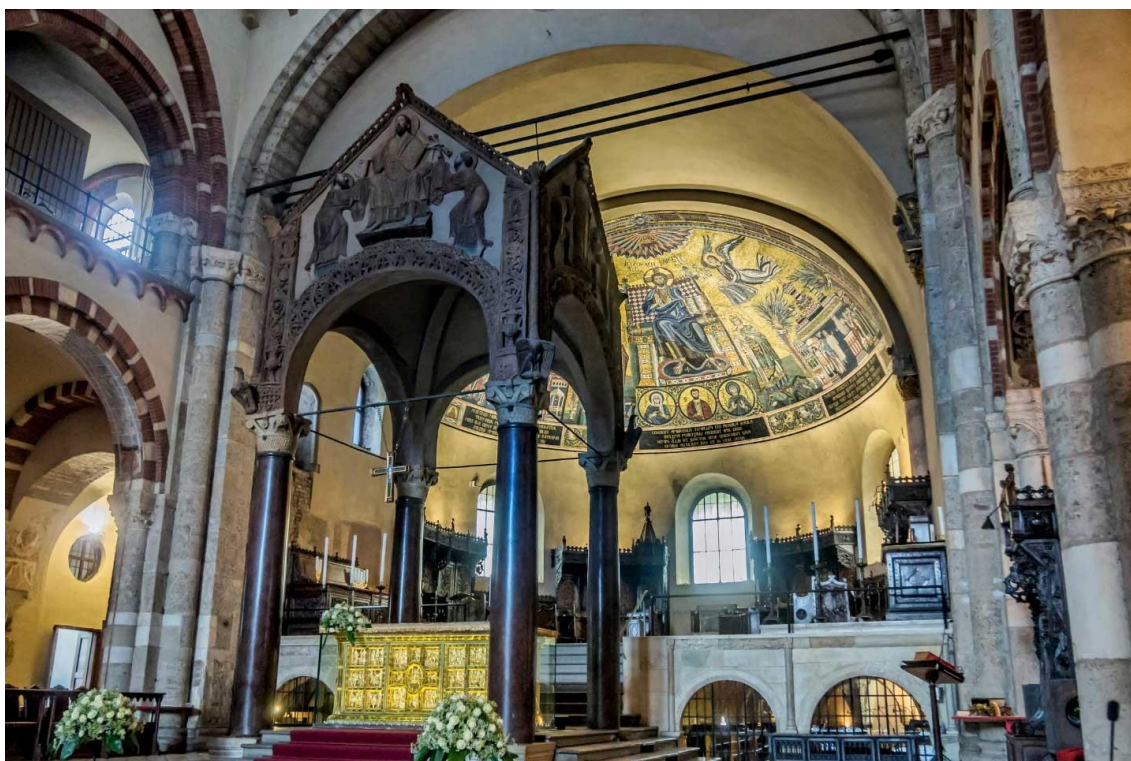
En wie verder wilde in de ambtelijke top, moest minstens een academisch licentiaat kunnen vertonen van een beproefde universitaire instelling. Dat was een omschakeling. Karel V wist best dat de parochiegeestelijkheid nauwelijks kon lezen of schrijven en dat hun Latijn nergens naar staalde. Dat kostte tijd. En geduld van de centrale regering. Hij dacht niet dat zoon Philips dat had. Dat had hij goed gezien. Die greep meteen naar een draconisch tuchtrecht waarbij de goeien maar onder de kwaaïen zouden lijden. Het gevolg was de onverbiddelijke ontbinding van het Heilige

Roomse Rijk. In 1648 zou het opgesplitst worden in machteloze staatjes. Die eerder elkaar bevochten dan gemeenschappelijk front te maken. Karel had het voorvoeld.

X.6 Keizer en Paus almagameren niet

Dat betekende definitief dat het vacuüm dat in 476 was ontstaan toen de laatste westelijke Romeinse Keizer als een eerloze schelm door zijn eigen soldaten was weggejaagd onvervuld bleef. Die Keizer was opperpriester – *Pontifex Maximus* – en legislatief grootadministrateur alsmede opperrechter geweest. Geen scheiding van staatsmachten. Die is er tot op heden in de nationale staten van West-Europa ook nooit echt gekomen. Ook al noemen veel staten zich officieel seculier.

In Nederland laat alleen het wetgevingsformulier al direct zien dat de verkondiger van de wet een koning blijkt die regeert bij de gratie Gods. De Hervormde. In Engeland heet die gekroonde leider zelfs verdediger van het geloof. Uitdrukkelijk. Geen Brits monarch zal dat toevoegsel weglaten. Het Anglicanisme is een theocratie. Het Gallicanisme was het. En het is nog steeds leidend motief bij de Franse staatsopstellingen intern. Het theocratische is soms constitutioneel verankerd. Het is beter dat openlijk te erkennen. Het voorkomt veel draaikonterij achteraf.

Het impliciete theocratische heeft bij ambtelijke aanstellingen gevolgen. Nog steeds kunnen bepaalde leerstoelen in Engeland niet ingenomen worden of men moet het Anglicaanse geloof bezworen hebben. Bij de aanvaarding van zekere leeropdrachten geldt het zelfde, al liggen die helemaal niet op (moraal)theologisch terrein. Het heeft effect op het te geven onderwijs. Verhuld soms, goed gecamoufleerd. Bij staten die deze formula's niet officieel in hun wetsteksten gedogen is er nog altijd in de praktijk

de kerkelijke belasting die aangeeft welke religies staatsondersteuning verdienen en welke niet. In alle oorspronkelijk Lutherse staten is dat zo.

Ook in de Scandinavische, vergis u niet. En elders worden de kerkelijke privileges van bepaalde denominaties ruiterlijk in het publieke domein erkend: Polen, Hongarije, Roemenië en ga zo maar door. Je moet even zoeken. Karels openlijke amalgaam was duidelijker geweest en had de constitutionele verhoudingen van zijn Rijk in ieder geval transparanter gemaakt. De duidelijkheid die een representatieve democratie als rechtsstaat uiteindelijk ten goede komt, omdat ook die altijd geopolitieke aspiraties blijft houden. Al is dat niet identiek aan annexatoire aspiraties.

X.7 Missio Hollandica

Bij de defensie-overeenkomst van 1579 die de Nederlanders nog kennen als de Unie van Utrecht komen de gewesten, die dan nog oorlog willen voeren met Spanje, overeen, dat ze hun militaire inspanningen zullen coördineren onder een opperbevelhebber. Ze geven aan, dat de gewesten geen publieke religie zullen delen voor deze alliantie. Wat men gelooft wordt een private zaak. Dat is het idee. Wie dus katholiek is, kan dat blijven zonder heimelijkheid. Hij kan derhalve de erediensten die daaraan verbonden zijn ook openbaar uitoefenen. Dat wordt Holland en Zeeland al gauw te veel.

Zij willen de calvinistische variant van de protestantse religie die ze “Nederduytsch Gereformeerd” noemen eigenlijk verheffen tot constitutionele staatsreligie. De dominees worden dan dus ambtenaren. De Zeeuwse en Hollandse Staten willen hierin Engeland navolgen. Daar is de Anglicaanse variant van het protestantisme de staatsgodsdienst geworden met de koning van Engeland als verdediger van dat geloof van opperhoofd. Een nationale Paus. Alleen personen die deze variant belijden en bezweren aan deze belijdenis uitvoering te geven in het publieke domein mogen ambtenaar worden. Joden, Lutheranen, leden van de Schotse kerkverbanden, Hugenoten en leden van dergelijke denominaties dus niet. En zeker Rooms-Katholieken niet.

Zij zien in katholieken toch personen die makkelijk de neiging vertonen gemene zaak te maken met de Koning van Spanje. En via die monarch toch weer met de Paus. Dat die volkomen onbetrouwbaar is bij interstatelijke afspraken is onloochenbaar. Zie hierboven over diens nefaste contacten met de Ottomanen. Waartegen, overigens, de protestanten op dit moment uiteraard geen bezwaren hebben. Zij trekken ten strijde onder de leuze: “Liever Turks dan Paaps!”. Wat daarvan de ultieme consequenties zijn, willen ze liever niet weten.

Ze willen, in navolging van Engeland, een eigen nationale staatskerk, die de in 1619 bij de Synode van Dordrecht officieel vastgestelde Nederduytse Gereformeerde Religie als openbare belijdenis zal verkondigen. Hun Staten sturen daar op aan, als na 1584 blijkt dat Spanje aan het kortste eind gaat trekken in de moerasdelta. In 1609, als de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën erkend wordt door Madrid – het sluit er een wapenstilstand mede – geven die Staten dat ook openlijk toe. Katholieken moeten uit het publieke domein blijven. Al zal de Gereformeerde Religie in de Republiek nooit staatsgodsdienst kunnen worden. De regenten, vaak toch nog katholiek, maar ook wel Luthers, willen dat beslist niet. Niettemin: in deze twee gewesten komt het toch aardig in de buurt. Katholieken worden gaandeweg tweederangs ingezetenen. Hun godsdienst wordt achtergesteld. Maar niet onderdrukt.

In 1592 wordt dat binnen de kerkelijke organisatie duidelijk: de nuntius in Keulen zegt aan de vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht – het Sticht – dat uiteindelijk de Nederlandse kerkprovincie ontbonden zal moeten worden. In welke territoriale omvang dat ontbindingsbesluit zal moeten worden geslagen is nog niet duidelijk: dat

zal van de definitieve vredesregeling afhangen. Wel is duidelijk dat Het Sticht zijn bisschoppelijke hiërarchie zal moeten prijs geven: daarom moet die vicaris-generaal alle volmachten van de residerende bisschoppen boven de Rijn overnemen: naast die van Utrecht die van Deventer, Groningen en Haarlem.

De vicaris staat nu onder procuratie van de Heilige Stoel. Deze zal via deze Keulse nuntius plaatsgrijpen. Deze vicaris heet Sasbout Vosmeer (1548-1624). Hij zal deswege zich moeten beschouwen als missionaris. Hij moet van de publieke rechten van de kerk zien te redden wat er te redden valt. Dat zal niet echt veel zijn. Hij moet uit de publieke sector zien weg te blijven. Daarom is er geen sprake meer van de voortzetting van de geopolitiek van de kerk. In 1602 wordt dit Noord-Nederlandse missiegebied officieel gedelineerd te Rome bij decreet, waarin Sasbout ook wordt benoemd tot Apostolisch Vicaris. Hij wordt gewijd tot titulair aartsbisschop van Philippi, waar de cathedra vacant is. Sasbout zal door diverse apostolisch-vicarissen worden opgevolgd. Die kunnen zich later ook best publiek als zodanig manifesteren, naarmate de legers van de Zonnekoning de Republiek naderen. Ze doen dat ook. Daarmee de reputatie van katholieken als landverraders bevestigend. Dat zal de rooms-katholieken nog lang blijven opbreken. Tot diep in de negentiende eeuw.

X.8 De Boven-Rijnse Gewesten

Boven de grote rivieren gaan de publieke zakelijke rechten op dijken, polderingen, kwelders, droogmakingen, benoemingsrechten, patronagevoordrachten en sacramentele beneficies die de katholieke kerk vanaf de zesde eeuw door haar interregionale waterstaatskunde heeft verworven over op de nieuwe publieke overheden van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Dat gaat in fases. Nadat in 1585 de nieuwe regeringsleider Johan van Oldenbarneveldt heeft kunnen vaststellen dat hij door de koning van Frankrijk als volwaardig representant van een mogendheid wordt aanvaard, begint dat proces van naasting en overneming van die rechten. De meeste gaan niet naar de Nederduyts Gereformeerde Kercke. Dat zou ze wel willen, maar omdat Van Oldenbarneveldt heel het idee van een nieuwe staatskerk en dus een theocratie grondig verwerpt, krijgt dat instituut niet die kans.

Ze krijgt dus geen geopolitieke invloeden zoals de katholieke kerk. Johan wil juist niet dat aldus via de keukendeur weer een theocratisch monster binnensluipt dat net

door de voordeur de polders is ingeschopt. Daarom stelt hij de dominees van deze kerk voor als ambtenaren van de publieke stedelijke of dorpse gemeenten die weer staatsorganen zijn. Ze zijn aan de Republiek en haar leiders onderworpen. Ze mogen deze leiders dus niet vertellen hoe ze moeten regeren. En nog minder hoe corrupt en onzedelijk ze zijn. Dat weet Van Oldenbarneveldt zelf het beste. Want hij is dat zelf ook. Hij wil geen vervolgingen om godsdienstwille. Hij wil daarom de katholieke erediensten niet ruchtbaar hebben in de openbare ruimte. Wie dat doet, miskent de interne soevereiniteit van de Republiek. Dat is een vorm van gekwalificeerde majesteitschennis. Daarvoor dreigt vervolging. Maar die is afkoopbaar. Transacties en schikkingen zijn altijd mogelijk al zijn de bedragen aanmerkelijk. Zo zal het boven de Grote Rivieren wel driehonderd jaar zo'n beetje blijven.

De genoemde overdraagbare rechten gaan naar de gewestelijke en stedelijke patriciërs die er alles aan doen om een soort nieuwe adel te vormen. Ze noemen zich daarom Heer van Mijdregt of van het gebied Lekdijk Benedendams en proberen ook, net als mijnheer Adam Kegge uit de Camera Obscura van Nicolaas Beets, op de deuren van hun koetsen nieuwe wapens te schilderen waarbij ze de Salische wetten nopens de heraldiek hartgrondig geweld aan doen. Ze slaan daarmee een figuur dat de gezeten notabiliteit die het van de handel moet hebben niet snel vergeten zal. Deze aanzienlijken zetten het systeem-Tordesillas in het buitenland consequent voort.

Ze respecteren dus de paapse concessioneringen uit 1494 aan Portugal en Spanje. Ze zoeken juist daarom transoceanische routes die in dat jaar nog niet bekend waren uit publiek toegankelijke bronnen. Daarom sturen ze Hudson uit in opdracht van de VOC in het Noorderkwartier om routes te zoeken "Om den Noordomme" westwaarts door de Poolzeeën daar, dus boven de continentale massa die we nu Canada noemen. Die kon de Paus in 1494 niet op het oog hebben gehad, dus die viel buiten de concessies die werden gedefinieerd in dat uitvoeringsverdrag van Tordesillas. Hetzelfde geldt voor de doortocht door Straat Maegelhaen dwars door de Argentijnse rotsmassa's onderin Zuid-Amerika, de transitgangen door de zeestraat Le Maire onder Vuurland, en de vaarten die verondersteld werden boven het Russisch landmassief Oostwaarts mogelijk te zijn.

De Republiek beweert dat zij zich aan het beginselen van het stellig volkerenrecht zal houden. Ook bij de koloniale politiek. Pas later, als ze de idee heeft sterker te zijn dan Engeland, trekt ze zich van dat stellig recht niets aan. De derde zeeoorlog op de Noordzee met Engeland leert de Republiek hoe kortstondig ze de maritieme overmacht heeft kunnen uitbaten. Maar dan heeft ze al voldoende effectieve bezettingen kunnen neerlaten in het Verre Oosten, vooral in de Indische Archipel en Brazilië. Al is er geen sprake van, dat ze die landinwaarts onder enige effectieve controle heeft. Ze heeft er geen interne soevereiniteit. Dat willen WIC en VOC ook helemaal niet. Daarvoor ontberen deze vennootschappen iedere toereikende doorzettingsmacht.

X.9 De Beneden-Rijnse Gewesten

Beneden de Grote Rivieren ligt het anders tot 1650. Daar is allereerst nog steeds de Luiker kerkvorst. Hij zet zijn geopolitieke consolidaties onverdroten voort en trekt zich daarbij niets aan van de conclusies die te Trente getrokken zijn. Hij intensiveert alleen zijn wapenhandel omdat de Maasbedding strategisch belangrijker blijkt dan ooit, gelet op de intense Franse agressie tot 1815. Bij de andere bisdommen van Middelburg, Breda, Den Bosch en Roermond is het anders gesteld. Die vallen langzaam weg. Nog voordat de bisschoppen echt effectief piketpaaltjes hebben kunnen slaan in hun bisdommen. Ze handhaven voorshands de bestuursstructuur van de Luiker potentaat tenzij uitdrukkelijk op hun diocesane concilies anders besloten wordt. En dus, tijdelijk, ook de oude fiscale structuren met hun eigenaardige, *proprie* belastbare feiten uit de sacramentele sfeer.

De diocesane concilies verlopen chaotisch en moeizaam, omdat de zittende eerzaam regerende pastoors niet bereid zijn hun demissies aan te vragen omdat ze geen behoorlijke opleidingen hebben genoten zoals Trente eist. Daar gaat het doorgaans vooral over. Deze pastoors willen best vaceren, graag zelfs, want ook de oorlogswelingen uit Holland beroeren deze gewesten. Johan van Oldenbarneveldt schikt de krijgshandelingen zo, dat die zich vooral in deze zuidelijke diocesen afspelen, boer, burger, moeien, magen, huizen, steden, stenden en gehuchten brandschattend, schennend en plunderend. De heen en weer trekkende legerafdelingen leggen voortdurend nieuwe retributies op aan de bevolkingen. Die huiveren bijeen in hun bedehuizen en op hun kerkhoven. Ze hebben al gauw niets meer om belastingen mee te betalen.

De inningen stoppen navenant en daarmee ook de veraccijnzing van de sacramentaliën die nog maar zelden verkrijgbaar zijn als de hiërarchie van 1559 volledig teloor is gegaan. De sacramenten worden wel toegediend door rondtrekkende missionarissen. Die doen dat in het geheim. En vragen wel collectes. Maar leggen geen kaarsengelden op. En vragen vrijwillige bijdragen voor scapulieren, heiligenpenningen en rozenkransen. Pas na 1713 herleeft een zekere hiërarchie van kerkelijk gezag in deze gewesten op basis van de Vrede van Utrecht. Er komen dan Aartspriesters die

proberen erg op een bisschop te lijken. Later komen er boven hen Apostolische Vicarissen. Die stellen dan ook pastoors aan.

De Raad van State uit Den Haag kijkt dan toe of de heren het niet te bont maken met publieke manifestaties. Maar dat vindt die Raad niet gauw. Alles wat al vóór 1648 bestendig in het openbaar voortgezet werd gepraktiseerd, mag voortduren. Zonder heffingen. Dat geldt dan voor bedevaarten, ommedrachten, processies, lijkvaarten en bidstonden op of aan de openbare wegen. Alleen moet de organisator die voortgezette erkende bestendigheid wel kunnen bewijzen. Dat is vaak lang niet makkelijk. Lukt het niet dan kan die organisator strafvorderlijk de pineut zijn. Maar dan ziet de Raad er toch op toe dat de burgerlijke openbare gewapende macht het weer niet te gek maakt, al willen de dominees dat juist weer wel.

X.10 De Luiker geopolitiek stopt

Luik – vooral de Prins-bisschop Johan Lodewijk van Eldern -- die met de nieuwe herrangschikkingen van de Westfaler Vredes te maken krijgt --- kijkt er wel voor uit om jurisdictieconflicten te provoceren met de Spaanse of Oostenrijkse Landvoogden in de overige Zuidelijke Nederlanden. Die komen op voor de canonieke rechten van hun bisdommen. En die zijn weer krachtig op stoot, ook in de publieke sector. Hier kan de Luiker potentiaat nooit echte doorzettingsmacht ontplooien op basis van het Meerssens Uitvoeringsverdrag.

Zijn diocese buiten de Maasvallei is sterk verkleind. In Loon heeft hij vrijwel geen heffings- en inningsbevoegdheden. Hij schrikt er ook voor terug om dat soort bevoegdheden noordwaarts te doen gelden, stroomafwaarts tot aan Venlo. Hij kan daar weliswaar de linkerbedding en sommige corridors claimen, maar die zijn nog niet duidelijk in kaart gebracht. Dat moet gebeuren bij uitvoeringsarrangementen bij de Westfaler Vredes. En die schieten maar niet op.

De enclaves en exclaves zijn zo verwarrend door elkaar geschud dat steeds tijdrovende arbitrages vereist zijn. De Prins-bisschop komt trouwens onverhoeds verzeild in de conflicten die zich rondom Luik voordoen midden in de Negenjarige oorlog (1688-1697) met de Zonnekoning, Lodewijk XIV en de Liga van Augsburg onder leiding van keizer Leopold I van het Heilig Roomse Rijk. Van Eldern denkt dat hij er goed aan doet zich tegenover Lodewijk erop te beroepen dat hij nog altijd als rijksgrote lid is van het Heilige Roomse Rijk. Dat werkt als de rode lap op de stier.

Lodewijk trekt meteen op en legt over het Maasdal een effectieve bezetting. Wat wilde deze Prins-bisschop ook weer? Wilde hij zich soms verzetten tegen de Koning van Frankrijk, één van de garanten van het Verdelingsverdrag van 870, waaraan de Prins immuniteit en soevereiniteit ontleent? Van Eldern stamelt dat hij het allemaal niet zo bedoeld heeft. Hij tekent een nieuwe neutraliteitsverklaring jegens Lodewijk. Hij zal het nooit meer doen. Dat nemen de Staten-Generaal van de Republiek op hun beurt niet. Zij trekken het Luiker bisdom binnen en houden flink huis. Van Eldern weet het nu niet meer. Hij vraagt bescherming bij de Staten. Dat prikkelt Lodewijk weer en die bombardeert Luik zo'n beetje van de heuvels en de Maasoevers. Het is een goede les voor Van Elderns opvolgers om vooral zich zo onzichtbaar mogelijk te houden.

Van Eldern maakt er dus verder geen duchtig werk van, van zijn neutraliteitsverplichtingen *erga omnes*, jegens alle mogendheden die belang hebben bij de Maas. De Staten-Generaal van de Republiek zien hem als buitenlandse mogendheid niet echt zitten. Met bisschoppen van zijn kaliber doen ze liever geen zaken. Dat merkt hij. Want wat er ook van zijn oorspronkelijke neutraliteitsstatus zij,

tegen de Staatse brigades die politieel krachtig optreden in het generaliteitsland Noord-Brabant neemt hij het liever niet op. De tijden zijn wèl veranderd.

Aan de overkant van de Maas komt hij eveneens ongaarne, want dan krijgt hij moeilijkheden met Geldern of Gulick en daar zit hij niet op te wachten. De aartsbisschop van Keulen laat evenmin met zich sullen, ook al is Luik niet langer meer afdwingbaar onderhorig. Kortom: Luik vergenoegt zich met de Maasvallei en belast zuidwaarts alleen feiten als de hem toekomende enclaves, waarin die feiten begaan worden, binnen Namen, Bouillon – waarvan de soevereiniteitsstatus onzeker was -- en Verdun verdragsmatig erkend zijn. Hier valt niets geopolitiek meer te winnen. We gaan nu terug naar een andere bron van fiscaliteit: de heksenvervolgingen. Want die blijven doorgaan ondanks alle vredes en krijgsbedrijven. Al sedert de negende, IJzeren, eeuw.

XI. De heksen en tovenaars in het Luiker rechtsgebied

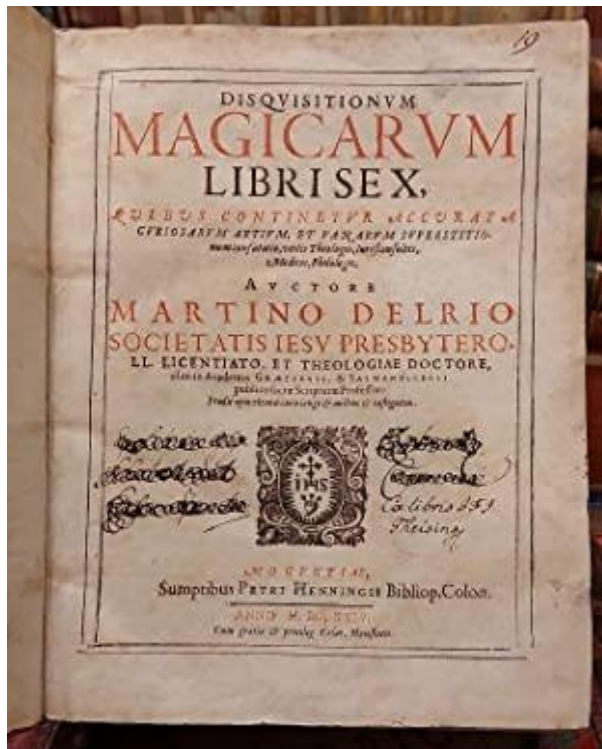
XI.1 Meer heksen in het Luikse dan in het Sticht

Al aanstonds werd het Luiker diocese geconfronteerd bij de herinrichting van 876 met het grote getal vervolgingen van heksen, tovenaars en magiërs. Die lieden schenen behoorlijk emplooi te hebben. Hadden Beëlzebub en Lucifer onder de Grote Rivieren meer sterfelijk grondpersoneel nodig dan boven deze waterwegen? En waarom dan? Was dat altijd al het geval geweest of was dat een euvel dat zich vooral in deze concentratie opdeed in het Luikse diocese na de negende, IJzeren eeuw? En voorts: waarom moet de kerk zich daar nu weer mee bemoeien? Kan zij dat niet beter aan de wereldlijke justitie overlaten? Brandende vragen.

De pater Jezuïet theoloog van Spaanse afkomst Martinus Antoine Delrio (1551-1608), van Spaanse afkomst, voelt zich in de zestiende eeuw geroepen en door de pranging der tijden genoodzaakt ze te stellen en ze op wetenschappelijk verantwoorde wijze te beantwoorden. Hij doet dat in een boek dat enorme aandacht trok in de Lage Landen en ook wijd daarbuiten: *Disquisitionum Magicarum Libri Sex* (Onderzoekingen naar Magie in Zes Boeken), een werk dat in drie delen verscheen in Leuven in 1599-1600. Het zag meer dan twintig herdrukken.

Delrio meent dat Limburg en Brabant inderdaad relatief veel heksen herbergen. Hij baseert dat op de geboekstaafde strafvorderlijke gevallen die diverse gruwelijke praktijken aan het licht hebben gebracht. Voor zover Delrio weet heb je deze jurisprudentie boven de Grote Rivieren niet. Neen, dat zal wààr zijn. In deze periode verkeert Holland in staat van burgeroorlog en staat bijna alles onder water doordat de geuzen overal inundatiën proberen te stellen om toch de noordwaarts oprukkende Spaanse huurlingen tegen te houden of te isoleren. De steden sluiten hun poorten, plundering, brandstichting en collectieve gijzelingen zijn aan de orde van de dag. Een erkend centraal overheidsgezag is er niet, de publieke rechtshandhaving is naar de knoppen. Handelsverkeer is vrijwel ondoenlijk, laat staan dat er iemand is die

uitgebreid gaat rapporteren over heksenprocessen. Overleven is de kunst, ieder voor zich en god voor ons allen. Als er nu maar op korte termijn een wapenstilstand in zit, peinst Johan van Oldenbarneveldt, anders zijn we met zijn allen failliet.

XI.2 Wat is hekserij, hoe leg je het ten laste en wat is de bewijsredenering

En heksen zijn vrouwelijke magiërs met kwalijke intenties. Zij zijn, dat is hun euvel, dat zij vrijwillig hebben opgedaan --- over die vrije wil te dezen windt Delrio geen doekjes – permanent verliefd op de duivel. Meer nog, zij hebben geslachtsgemeenschap met dat creatuur dat een gevallen engel is. Zij hunkeren naar deze vereniging met de boze. Delrio komt Latijnse woorden te kort om gedetailleerd uiteen te zetten hoe ze dat beramen en wat de gevolgen daarvan kunnen zijn, want, dat is proefondervindelijk bewezen, deze geslachtsdaden kunnen de voortbrenging van duiveltjes inderdaad te weegbrengen. Het boeleren met de duivel is een belangrijk onderzoeksthema.

Delrio geeft de op te zetten bewijsredenering in verschillende modules ook nog weer alsof hij persoonlijk bij deze praktijk aanwezig geweest is en nu een ooggetuigenverslag uitbrengt om duidelijk te maken waarop kerkelijke rechters moeten letten als ze moeten beslissen op een inbeschuldigingstelling en een tenlastelegging van hekserij. Ik verwijs, omdat ik deze redeneringen hier niet en detail kan behandelen, naar:

<https://www.gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2021/09/Heksenprocessen-in-de-Lage-Landen-vanaf-de-middeleeuwen-tot-heden.pdf>, Syllabus 2; *Eene betoverde waerelt, Heksenprocessen in het*

graafschap Horne en het Roermonds overkwartier. Men zie de hoofdstukken 2.4.-2.15, pp. 37-79.

XI.3 De Luikse interventies bij opsporing en gerechtelijk vooronderzoek

Want het gaat mij in dit verband om de vraag waarom de Luiker Prins-bisschop zich daar zo krachtdadig tegen aan bemoeide. Niet om de aard van de gedragingen die de heksen verweten worden en eigenlijk ook niet om de vraag waarom de Prins-bisschop vervolgingsrichtlijnen en opsporingsaanwijzingen meende te moeten uitvaardigen. Die vraag is weer simpel te beantwoorden: omdat dat lucratief kon zijn, als de heks inderdaad geld te makken had of bezittingen had. Waarom Delrio nu dacht, dat hekserij een geliefde bezigheid was van vrouwen binnen het Luikse diocese is ook weer een makkelijke.

Delrio was herkomstig uit dat diocese. Hij werd geboren op 17 mei 1551 te Antwerpen. Hij had zijn ogen niet in zijn zak. Je zou hem een sociaal geëngageerde socioloog, sociaalpsycholoog en andragoog kunnen noemen die veiligheidshalve gekozen had voor een doctoraat in de rechten aan de universiteit van Salamanca die universeel erkende doctorshoeden had te vergeven. Delrio haalde daar de indrukwekkende hoed en ring in 1574. Dan kon hij overal in West-Europa carrière maken. Hij was buitengewoon carrièrebewust en behept met blinde ambitie. En hij ging overal met vuile voeten doorheen, wist goed te netwerken en zei op het juiste moment precies de dingen die de elite wilde horen.

Dát is de manier om het ver te brengen. Het is wel een gave die je moet hebben en die je ongeremd winstgevend moet willen geldend maken. Delrio zag, dat het hoogste staatsgezag zich zorgen maakte over de immer sterker woekerende ketterij. Philips II, de koning van Spanje, zag de ketter als een soort gekwalificeerde opruier tegen het koninklijk gezag.

Die moest vervolgd worden voor tribunalen, waar je ze aantrof en waar dat maar kon. Daarom dacht Delrio dat het niet onvoordelig zou zijn als hij als werkhypothese zou hanteren bij zijn sociaalpsychologische beschrijving van de *crimino-genese* van de hekserij – die hij dus ook direct rubriceerde als een delict tegen de openbare orde en de regeringsvorm – dat ketterij bij vrouwen onherroepelijk resulteert in hekserij. En omgekeerd. Daarbij kon hij terugvallen op de in zijn dagen zo populaire Heksenhamer, de *Malleüs Maleficiarum*. Wie tot het denkend deel der natie hoorde had het thuis in de boekenkast staan.

XI.4 De Maanblaffers zitten overal

In dat boek stond precies **Wat Je Moet Denken** en verder **Hoe Het Komt Dat Het Zo Slecht Gaat**. Een geweldig boek dus dat fraai toonzet wat iedereen die erbij wil horen eigenlijk al aan zijn water aanvoelt. D66 bestond toen nog niet. Maar anders zou Delrio zeker buitenlid zijn geweest van het wetenschappelijk bureau daarvan. Delrio zag, wat iedereen zag of wilde zien. En hij zag dus veel heksen, want het ging

in Antwerpen niet echt goed. Daarbuiten in het Luikse diocese evenmin. Het gaat met deze waarnemingen zoals Toonder beschrijft in *Heer Bommel en de Maanblaffers*.

Het publiek domein van Rommeldam staat op instorten – iedereen zegt het, dus is het waar – en dat is de schuld van de Maanblaffers. Ze hebben overal haar, meestal rood, en veel te grote voeten. Ze hebben een opvallend lage driftgraad. Die is te meten. Wetenschappelijk objectiveerbaar. Maar het ergste is: ze blaffen tegen de maan, het woord zegt het al. Prof Dr J. Sickbock heeft er participerende observaties naar gedaan en gelukkig komt deze beproefde en veel gevraagde expert mededelen dat de Maanblaffers overal in zitten en overal nefast manipuleren.

Hij heeft ook een unieke methode ontwikkeld om driftgraden te meten. Tegen geringe vergoedingen wil hij deze methode ook wel komen onderrichten. Er hoort ook een experimentele proefinstallatie bij. Hij vertelt dat meeslepend aan Drs Pieps, wetenschappelijk medewerker van de Universiteit van Rommeldam. En Pieps licht onmiddellijk neef Argus in, die er een hoofdartikel aan wijdt op de één van de Rommelbode. Hier heeft de overheid een taak, stelt Argus en wat doet de regering?

XI.5 Post hoc ergo propter hoc

En zo komt een intensieve Maanblaffer-vervolging gelukkig nog nipt op gang, heilbrengend als ieder overheidsingrijpen. Het blijkt na veldonderzoek dat de Maanblaffers inderdaad overal zitten. En ze maken deel uit van een complot. Heer Bommel blijkt één hunner te zijn. Dat heeft de schoft kundig weten te camoufleren. Zo zit dat boek van Delrio in elkaar. En omdat het softpornoïde is, leest het als de dan nog niet bestaande spoorwegtrein. Bij heksen kan de vervolgende overheid alle proceskosten verhalen op de nagelaten boedel en voorts kan tussentijds bij conservatoire maatregel ook het bezit van familie, moeien en magen inbeslaggenomen worden ter fine van verbeurdverklaring en onttrekking aan het verkeer. Gelukkig blijkt dat bezit altijd traceerbaar. Het is dus niet verbazen dat ook de Luiker gemijterde thans gebruik maakt van mobiele rechtbanken om deze varianten van opruiing tegen het regeringsgezag de kop in te drukken.

En maar goed óók, want er marcheren steeds meer niet-toegelaten soldateska over de linker bedding van de Maas. Het bewijs dat ketterij resulteert in hekserij komt bij Delrio neer op de *eenvoudige post haec [hoc] ergo propter* of *cum hoc propter hoc*-redenering: daarna, dus dientengevolge. Een veronderstelling van oorzakelijkheid. Soms in vorm van een onweerlegbaar rechtsvermoeden. Het kan geen verwondering baren dat Delrio Raad van Brabant wordt zodat hij verregaande overheidsbemoeienis binnen dit politiek segment wetenschappelijk kan rechtvaardigen. De politisering van de wetenschap en de verwetenschappelijking van de politiek gaan vicieus wederkerig in elkaar op als bantrekkers.

XI.6 De Peellandse heksenprocessen

Na 1570 tot 1629 komen er in heel Zuidoost Brabant dat belendt aan de Maasvallei opmerkelijk veel heksenprocessen voor. Men vindt nadien ook deze toename van dat soort procedures in Roermond dat rechts van de Maas ligt. Maar dat is later. Veel later. In dat overkwartier krijg je dan een hausse van vervolgingen ten laste van heksen, tovenaars en magiërs. Die tovenaars, dat zijn vaak mannen. En ook die gaan op de brandstapel of worden gewurgd. De initiators daarvan zijn dan protestantse magistraten, want Roermond is tijdelijk staats. De rechtsgronden van de vervolgingen, met hun ingrijpende dwangmiddelen, zijn overigens niet anders dan die Delrio al noemt: deze lieden zijn zo staatsgevaarlijk dat te hunnen aanzien geen onschuldvermoeden kan ingeroepen worden. Zijn bepaalde feitelijke omstandigheden aangetoond, dan moet de beschuldigde maar bewijzen dat hij géén heks, tovenaar of magiër is.

Daarmee wordt de aloude canoniek rechtelijke bewijsregel *negativa non sunt probanda* zonder morren opzijgezet. De regel houdt in dat je nooit een negatieve bewijsopdracht mag geven. Negatieve feiten zijn meestal naar hun aard onbewijsbaar. Bij heksen gaat de regel niet op. Omdat ze de gave hebben van bilocatie: ze kunnen op twee of meer plaatsen tegelijk zijn. Het helpt niet als de beschuldigde vrouw kan bewijzen dat ze in Helmond zat, toen de geiten van Mieke Vuil ineens stikten in de kroep in de hei bij Someren. Want een heks kan in Helmond en in Someren zijn. Tegelijkertijd. Een alibi gaat daarom nooit op. Zoals, overigens, de inquisitie ook placht te doen bij ketterij. De heksenprocessen waar ik hier op doel spelen zich af in Cranendonck, Leende, Mierlo en Lierop, Eindhoven en Asten. Ze beginnen steeds met een beschuldiging aan het adres van een vrouw die de naam heeft *eene aorige* te zijn. Een rare, een excentriekeling.

Een alleenstaande vrouw is dat in deze periode al gauw. De veldoogst is bedorven. Dat heeft deze vrouw gedaan door een bezwering. Piet van Bommele Cis heeft het haar zien doen, het was bij avond in de deemstering toen de nevels opkwamen. Hij zag haar staan en dacht nog: wat staat ze daar te prevelen? En ja hoor. De oogst op de akker volledig beschimmeld. Of: het gehucht lijdt aan ziektes. Vliegende koorts, mijnheer. Knoekerende zinkings. Schijten als een lijster met bloed uit de anus. Maar dat komt door vrouw Marregie. Die kan toveren.

Dat weet iedereen. Ze kijkt je aan met haar boze oog. En ze heeft een zwarte kat die juist dan gaat schreeuwen, zwijgt er stil van. Zatte Wimke van WiezeMortelmanse zag haar op een bezem vliegen. Dat doet ze nou altijd op woensdag als Wimke veel schavuitenwater opheeft in de herberg van Nelemanse. Wimke zag haar over de maan scheren. En ja hoor. De andere dag: Wimke had de

rooie loop. Hij liet het aan iedereen zien. Toen hij zijn gevoeg deed bij de brandkuil op de *gemeynt*, de dorpsweide, waar de vrouwen ook drinkwater putten. Want hij was verschoten, dat begrijpt u. *Hedde gij da ooit gezien*, dat vroeg Wimke nog aan de buurvrouw die net een emmer water kwam slaan. En de andere dag had de buuf het ook, wat *zegde daarvan*? En toen iedereen op de herdgang. Bewijs geleverd. Op de brandstapel met die heks. Naar de galgenheuvel.

XI.7 De huurlingenziektes

In deze periode komen via de Maasvallei vreemde huurlingencontingenten opzetten om zuidelijk van de Peel – moerassen, zo ver als het oog kijken kan – de draai in te zetten naar de zandruggen tussen Valkenswaard en Eindhoven. Het gaat om miliciens met bepaalde expertises bij het hanteren van vuurwapens of artillerie. Veel uit Lombardije of Tirol, musketiers die in formatie kunnen vechten of handig mortieren weten te stellen. Hellebaardiers die een tegenmoet komende ruiter in één flitsende beweging met de haak uit het zadel trekken, onthalzen, het paard bij de teugels vatten, kalmeren en naar achteren doen geleiden door de tweede linie lansknechten. Ze zijn hun soldij waard. In hun gevolg hoeren. Die venerische ziekten hebben. Die worden door de bevolking niet herkend. Ze zien geen symptomen en van besmettingsgevaar is men onkundig, ook bij het verschaffen van legering op meermalen gebruikt stro. Verder regent het met bakken, er zijn muizenplagen en er is toch al – mede dientengevolge – oversterfte onder de plaatselijke bevolking. Die krijgt te maken met ziektes die nog nooit vertoond zijn.

XI.8 Het desolate landschap

De akkers worden niet naar behoren bewerkt, het vee niet goed verzorgd en bovendien leven de infanteristen zonder specialisatie gewoon van het veld. Het is daarom opluchtend om de oorzaak van deze flakkerende ontembare ziektes te wijten aan één persoon. Die men betrekkelijk weerloos weet. Maar die persoon is altijd ook tante, moei of baker van familie. Op het dorp, gehucht of in een van de herdgangen. De eerste beschuldiging roept weerwraak op als tante ter dood gebracht wordt. Hele families gaan elkaar te lijf. Ook al omdat tante toch geacht werd liggende gelden te hebben of geheimzinnige bezittingen. Die zijn weg. Dat heeft de eerste aangever natuurlijk op zijn of haar geweten. Hele streken worden aldus gaandeweg ontvolkt, dat raakt ook in Brussel, waar de landsregering zit, bekend. Die wil dat vicieus proces doorbreken.

XI.9 De accusatoire procedure vervangen door de publieke inquisitoire

Zij beveelt, onder meer bij criminele ordonnantie, de plaatselijke overheden – kerkelijk en wereldlijk – zelf proactief op te treden via gestandaardiseerde tenlasteleggingen. Daarin moeten de bewijsthema's zijn vervat volgens een formulierboek, waarin men ook Delrio's bewijsredeneringen herkent. Men moet niet meer wachten op private aanklachten, want die brengen een cirkelspiraal van

tegenverwijten op gang, dat heeft men gezien. Die kunnen maatschappelijk ontwrichtend werken. Dat moet een regering niet hebben.

Want dan komen ook de belastingafdrachten in het gedrang. Kortom: het volkse, vrijblijvende *accusatoire* recht wordt vervangen door inquisitoir recht. Waarbij de tenlastelegging ook schriftelijk moet worden opgesteld. Is de zaak rechtsaanhangig en uitgeroepen, dan moet een eindvonnis worden geveld. Afloop of schikking bij zoen is niet meer mogelijk.

De tenlastelegging verbindt daartoe. Maar dit document, dat nauwkeurige rubrieken bevat, die in de Heksenhamer zijn opgegeven, beperkt het strafrechtelijk schuldverwijt naar het in de beschuldig opgegeven schuldverwijt. De bewezenverklaring moet daarop gestoeld zijn en de bewijsredeneringen mogen niet daar buiten gaan. De tenlastelegging is *tirannieck*. Ze moet daarom weer nauwkeurige *formulae* volgen, die jurisprudentieel geijkt zijn. Hogere rechters zegenden haar af. De opstelling ervan is professioneel werk. Daarvoor moet je geletterd zijn en meer dan dat. Je moet beproefd expert zijn.

Dus iemand die de procesvoorschriften van Delrio kent. Minstens. Delrio heeft een gat in de markt gespot. In Leuven vindt zijn expertise navolging binnen een subfaculteit *demonologie*. Met natuurlijk een keur van deskundologen. Vaak met tonsuur, die de huurlingentroepen achteropkomen. Werk aan de winkel. En hier vinden dan ook de Luikse curie-geestelijken emplooi. Met het oog op de mogelijke confiscaties.

XI.10 De uitvoeringsarrangementen bij de Vrede van Münster

Dat blijft de Luiker curie doen, totdat Noord-Brabant wordt toegescheiden krachtens de Vrede van Münster aan de Staten-Generaal. In 1648. Maar het duurt lang voordat deze toescheiding wordt geëffectueerd, want daarvoor is een ingewikkelde zuidgrensbepaling noodzakelijk. Zulk een grens bestond nog niet. Men valt terug op de volkomen toevallige afwachtingsopstellingen van de Staatse legers in 1609, toen het Twaalfjarig Bestand inging. Dat werd al even aangestipt.

Maar die moeten dan ook weer in de kaarten ingetekend worden, waarbij de Spaanse machthebbers over de zuidelijke Nederlanden flink van zich afbijten. Nee, die regimenten stónden helemaal niet bij Poppel, ze waren nog niet eens Esbeek gepasseerd, zijn jullie nou helemaal van de pot gerukt? Het duurt tot 1655 voordat de talloze enclaves, exclaves, exterritorialiteiten, immuniteiten en exempties zijn ingetekend door pietluttige bureaucraten in Madrid en Delft, die geen haast hebben, want zelf zitten ze hoog en droog en veilig. De Raad van State kijkt erop toe. En die heeft nooit echt veel gevoel voor de problemen in 't veld. Dat blijkt wel uit zijn adviezen die ook heden ten dage schier onuitvoerbaar zijn als men ze al begrijpt. Ze zijn er ook niet om iets op te lossen. Maar om politiek heikele beslissingen flink lang uit te stellen.

XII. De Brabantse revolte

XII.1 Een exclave in de Maasvallei

De Prins-bisschoppen hanteren hun diocese dat inmiddels zwaar is ingekrompen als een soort absolute volkerenrechtelijke exclave. Ze trekken zich niets aan van de kerkrechtelijke reorganisaties van Rome op basis van de Trente-decreten. En evenmin van andersoortig interstatelijke publiek recht. Ze proberen zoveel mogelijk buiten de jurisdictieconflicten te blijven die de nieuwe bisdommen, bevolen bij decreet van 1559, onderling opleveren, vooral omdat de omschrijvingsbullen van de nieuwe diocesen verassend lang uitblijven.

Komen ze eindelijk beschikbaar, dan blijken de grenzen tussen de diocesen van Middelburg, Breda, Den Bosch en Roermond niet goed op elkaar aan te sluiten. Een ding is zeker: de fiscale rechtskring van Luik is nu verhoudingsgewijs gering geworden, al heeft de Luiker gouverneur met het harnas onder het kazuifel nog altijd grote stukken van de Maasvallei tot diep onder Verdun tot zijn beschikking.

Maar deze rechtsmacht blijft niet onbetwist. Ook al omdat de territoria die Luik tot zijn exclusief canoniek terrein mag rekenen niet naadloos op elkaar aansluiten. Dat deden ze al nooit wat betreft de handhaving van het neutraliteitsstatuut in militaire zin, maar toen was het gebied toch vrijwel geheel gebied in het diocesane rechtsgebied. Dat is nu niet meer zo: er zijn nu tussenliggende gebieden waar andere bisschoppen, vooral die van Namen, de canonieke en wereldlijke rechtsmacht mogen uitoefenen. Bisschoppelijke visitatoren zijn nu aangewezen op het doorreizen van aansluitende corridors, canoniek rechtelijke passarelles. Verbindingswegen die exterritoriaal zijn.

XII.2 De Kleinstaaterei te Westfalen

Luik blijft ook buiten de herrangschikking van de staatsterritoria krachtens de Vrede van Westfalen in 1648. Wel krijgt het te maken met de daarin voorziene opdeling van het Duitse Roomse Rijk in een veelvoud van autonome vorstendommen, stadstaten, vrijheden en exclaves, de door Bismarck zo misprezen *Kleinstaaterei*. In vele staatjes is nu de wereldlijke vorst ook opperhoofd geworden van een nationale kerkorganisatie die overigens beschikt over goederen die nog steeds toebehoren aan de Luiker soevereine gemijterde.

Het gaat vooral om uitgebreide kloosterlandgoederen die bij Luik verblijven, maar die voor visitaties zo goed als onbereikbaar zijn, laat staan dat gedacht kan worden aan consequente jaarlijkse tiendheffingen en inningen. Deze zijn sedert 876 tot in de dertiende eeuw vastgesteld op abstracte forfaitaire basis krachtens de toescheidingsverdragen waarbij de Luiker papieren oppermacht, de *suzereiniteit*, weliswaar erkend werd, maar waarbij daarvoor aan de Luiker kerkvorst geen effectieve doorzettingsmacht werd gegeven. Hij kan dus fluiten naar vele tienden en zoekt het deswege in de wapenhandel via zijn kerkfabrieken rechts van de Maas in het land van Herstal.

XII.3 De internationale wapenhandel als principale inkomstenbron

Maar die floreert dan ook zeer omdat vooral vuurwapens nu massaal in zwang komen met mobiele lange afstandsartillerie dat in staat is bressen te slaan in de nieuwste fortificaties, vaak naar ontwerp van Vauban. De grote vestingbouwer voor het Huis Bourbon die hoogtijdagen kent bij de voortgezette mobilisaties onder Lodewijk XIV, de Zonnekoning, die nu ook het Maasdal vele malen achtereen gaat betreden. Veel hoogexplosieve munitie wordt nu in verschillende granaten en splinterbommen besteld: de kerkvorst is meer directeur van een florerende *international* in bewapeningen en ondersteunende instrumentaties geworden dan herder der zielen, zo hij dat ooit was.

Men kan via hem ook huurtroepen bestellen die hij in onderaanneming doet leveren en waarvoor hij per hoofd flinke provisies kan toucheren. Hij weet hoe een divisie eigenlijk samengesteld moet zijn, naar regimenten en specialisaties. Hij weet wat de daarbij behorende burgerlijke tros moet kunnen produceren aan voedselbereiding, dranken, ontspanningsmogelijkheden en verzorging van verwonden. Je kunt zo'n complex in een klap bij hem bestellen. Hij gaat zich nu volledig uitdossen als Rijksgrote met hermelijnen schoudermantel, berbet, scepter en ridderhelm op een tabourettafel, maar van de Rijksdag trekt hij zich verder, wat de defensieverplichtingen die het Roomse Rijk oplegt, niet veel aan.

XII.4 De residuaire zorgtaken

Hij voorziet wel in armenzorg, algemeen lager onderwijs, een zekere voorziening in de volksgezondheid, maar veel geld besteedt hij daar niet aan. Hij slaat wel wetten om deze segmenten te kunnen beheersen en voorziet vervolgens ook in uitvoerende organen. Deze legislatieve bevoegdheden beschouwt hij als prerogatief, waaraan verder niet te tornen valt. Het onderwijs dient uiteraard tot consolidatie van zijn staatshuishoudelijke positie. De leerlingen moeten gehoorzaam leren zijn aan het bisschoppelijk oppergezag.

In Brabant bezit hij nog enclaves, waaronder Luiks Gestel. Dat brengt nog steeds heffingen op. Maar veel is het niet meer. Want Brabant is zo verarmd dat het niet veel meer kan opbrengen voor deze verre autoriteit. De *propria* blijven intact, maar de bijbehorende rituele uitoefeningen blijven buiten effectieve controle. De Raad van State in Den Haag maakt die zo goed als onmogelijk. Zoals hij ook bewerkstelligt dat de kerkvorst geen werk meer kan maken van zijn subsidiaire kapitale jurisdictie in strafzaken ook al zou deze geldswaardig kunnen blijken. De Raad staat daarvoor de bisschop de bijbehorende *penal enforcement power* niet meer toe. De prelaat eet er geen wildbraad minder om. Hij dijt dan ook zichtbaar uit op de schilderijen die van zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid vervaardigd wordt: de opvolger is altijd iets roziger en welgedaner dan de voorganger. Hij zou het dus nog jaren uithouden.

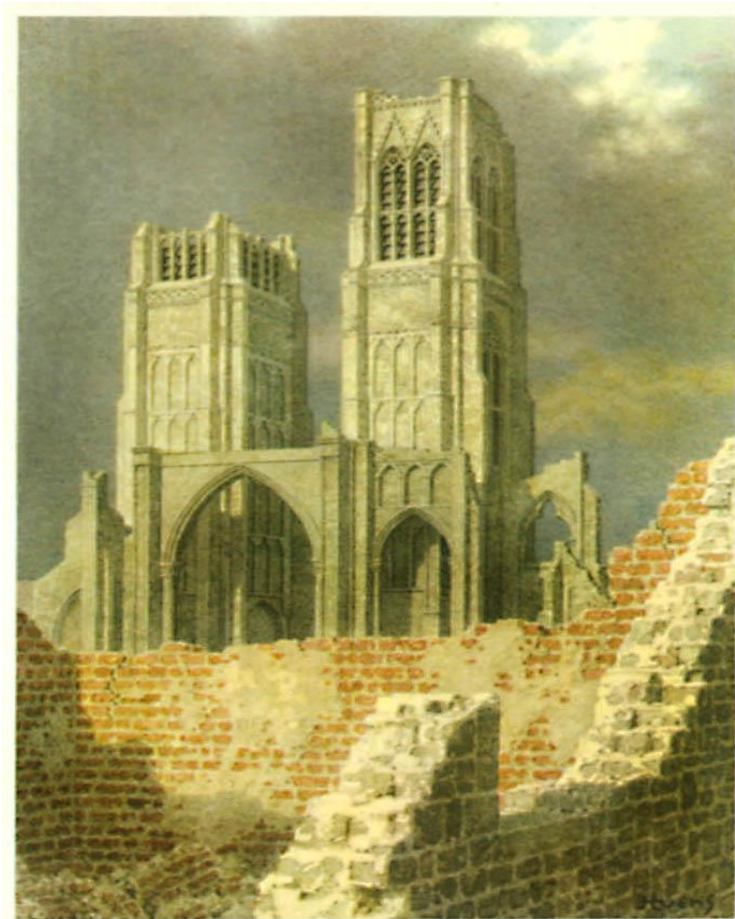
XII.5 Brabantse Omwenteling

Maar helemaal buiten de gistende geest der tijden kan de Luiker magnaat niet blijven. De Brabantse Omwenteling tast wel degelijk ook zijn territoriale soevereiniteit aan. Het gaat hier om een opstand van de Zuidelijke Nederlanden in 1789 en 1790 tegen het koloniaal beheer vanwege de Habsburger Roomse Keizer Joseph II. Die heeft meer dan genoeg van de stedelijke en gewestelijke privileges die nog steeds gelden op basis van verschillende “*Blijde Incomste*”-Charters per stad en gewest. Deze voorrechten zijn per gemeenschap anders geredigeerd en voorzien ook in andere grondrechten, gerechtelijke procedures en bevoegdheden, belastingstelsels en bestuurssystemen, waarbij de magistraten niet democratisch gekozen worden maar domweg kunnen regeren op basis van hun familielidmaatschappen en patriarchaten.

Daarbij heeft de geestelijkheid per stad, vrijheid of gewest een andere rechtspositie. Soms kan een bisschop zelfs binnen zijn diocese voorzien in wetgeving van generieke aard betreffende de uitvoering van de zorgtaken die de middeleeuwse katholieke rechtsorganisatie gaandeweg aan zich had getrokken. Het betreft meestal de armenzorg, de gezondheidszorg, het onderwijs in brede zin, soms zelfs het hoger en academisch onderwijs omvattend. De bedienende geestelijkheid is daarbij schier immuun. De getoogde is nauwelijks aansprakelijk te stellen voor misgrepen in zijn aanstelling of bediening. Wie tegen hem een actie wil instellen op basis van beroepsaansprakelijkheid, moet dat doen bij kerkelijke officialen, rechters, die hun ambtgenoten hardnekkig blijven vrijwaren tegen schadeloosstellingsplichten in welke vorm dan ook. Dat roept en riep misbruiken op. Een kapelaan kan zich heel wat

permitteren. Hij moet het erg bont maken, wil zijn geestelijke overheid hem uitleveren aan de wereldlijke jurisdictie.

De bisschoppen weten het. Maar hun stand is hun dierbaar, het prestige van de bedienaren van het altaar mag niet gekrenkt worden, in geen enkel opzicht. Bij de genoemde zorgtaken leidt dat uiteraard niet alleen tot corruptie, vriendjespolitiek, tersluiks openbaar maatschappelijk dienstbetoon en ambtsaanmatiging, maar ook tot ernstige letselschades in de verzorging van de geneeskunde, het beheer van oorden van maatschappelijk hulpbetoon zoals bejaardeninrichtingen, weeshuizen, instituten van krankzinnigenzorg en refugiehuizen voor gevallen vrouwen. De zuidelijke Nederlanders weten het goed genoeg. Maar de toog is hen bij alles toch dierbaar. Als dan ook Joseph juist hier krachtig wil ingrijpen en aanstuurt op een nationaal centraal geleid krachtig gezag ter vervulling van juist deze zorgtaken, komen zij, wellicht uit oude sleur, daartegen collectief in opstand. Dat geldt evenzeer betreffende de uniformering van de rechterlijke organisatie en het justitieel beleid.

De Franse bezetting van de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1792 ging gepaard met jammerlijke misbruiken. Kunstschaten werden geroofd of vernield. Zo werd de mooie Sint-Lambertus kathedraal te Luik systematisch afgebroken onder leiding van een zekere De France die dit prachtige gebouw totaal met de grond gelijk maakte. De geroofde goederen gingen naar Parijs. Werden nooit teruggegeven.

Ze erkennen de wantoestanden die de elkaar begunstigende gerechtelijke dynastieën de samenleving berokkenen. Maar de Keizer moet ervan af blijven. Dat doet hij niet. En dan begint een nationaal georganiseerde belastingweigering. De koloniale voogden schrikken. Ze willen van deze hervormingen afzien. Maar de bevolking wenst wel degelijk een zekere inspraak op basis van een representatief democratisch beginsel. De burgerij vindt, dat als ze belasting betaalt, ze ook moet kunnen meeregeren. En dat raakt ook de Luiker potentaat. Er komt nu een nationaal volksleger op de been.

XII.6 Het Brabantse volk bevrijdt zichzelf

Het zal het Brabantse Volk – wat dat ook moge zijn – bevrijden. Het eist de opperheerschappij op. Die gunt het zichzelf. Die krijgt het dus niet van een monarch. De volkssoevereiniteit in de zuiverste vorm. Een prachtig principe. Maar het zal daarbij de Luiker exclaves ook niet ontzien: principe is principe. Het gehele volk der Belgen – een nieuwe *common denominator* – zal de Verenigde Nederlandse Staten oprichten als mogendheid, waarbij stellig ook de Noordelijke Nederlanders zich zullen aansluiten.

Waarom dan het Maasdal uitzonderen van dat nieuwe verband? Het lijkt in Noordelijk Brabant aan te slaan; Breda voelt er voor ---- alleen: wie is dat Breda dan precies? De stad, de baronie, het gewest? --- Limburg en de landen van Overmaze doen ook al mee. Dat benart Luik. Terecht. Want Pruisen dat rechts van de Maas domineert stookt het vuurtje graag aan. Zo lijkt het. De Luiker prelaat kan beter de koffers pakken: met zijn hoge sprongen is het schijnbaar gedaan. Maar dan krijgen de opstandelingen onderling gelukkig geweldige ruzie. Ze bestrijden elkaar, niet de Oostenrijkse Keizer. En zo kan de Prins-bisschop toch terugkeren.

Maar niet voor lang. Zijn exclave komt terecht in de kolkingen van de Franse Revolutie in 1798. Op 1795 zal de Prins moeten afzien van zijn interne en externe territoriale soevereiniteit. Er zal een bisschop zetelen op de kathedraal van sint Lambertus, na 1801. Maar slechts met geestelijke macht. Dat is de bedoeling. Het lijkt er nu waarachtig op dat Noord-Brabant voortaan gevrijwaard blijft van jurisdictionele

aanspraken vanwege Luik. Wel erkennen veel parochies en dekenaten dat ze oorspronkelijk tiendplichtig waren. En dat ze afdrachten verplicht waren voor sacramentaliën. Maar nu, in deze verlichte tijden, niet meer. Luik heeft afgedaan. Als wereldlijke mogendheid onder een soeverein Prins-bisschoppelijk staatshoofd. Dat alles in voorbij. Voorbij, voorbij, o! voorgoed voorbij. Denken ze daar in de Kempen en de Meijerij.

De Luiker Prins-Bisschop Veldbrück begunstigde de ontwikkeling van de "Verlichting" en stichtte in 1779 de "Société d'émulation". En groef het graf voor zijn princialaat.

XIII. Het concordaat van 1801

XIII.1 De keizeraspiraties van Napoleon

Napoleon heeft andere plannen. Hij is eerste consul van de Franse republiek. Maar dat betekent dat hij 's lands hoogste ambtenaar is. Hij blijft ondergeschikte van de volksvertegenwoordiging. Hij wenst dus een monarchale status voor zich te scheppen. Hij wil Kiezer der Fransen worden. Liefst Frans Keizer, maar dat zit er op dat moment niet in. Dat kan alleen, als hij geacht kan worden te regeren bij de gratie Gods. Gelet op de rechtspolitieke verhoudingen kan hij dat alleen in overeenstemming met de Paus. Maar daar heeft hij bonje mee. Want Napoleon heeft de katholieke kerk eigenlijk als staatskerk afgezworen. Hij had haar niet nodig. Hij was integendeel van plan alle resterende bezittingen van die kerk te gelde te maken. Door onteigeningen. Maar dan gedoseerd. En dat niet, dan nadat hij de absolute scheiding van kerk en staat volledig zou hebben geëffectueerd. Daarmee zou hij de Paus, Pius VII, uiteraard flink in de wielen rijden. Die gijzelde Napoleon dus, opdat zijn geestelijken netjes zouden

gehoorzamen aan de eerste consul. Dat verstoorde de betrekkingen met de Heilige Stoel uiteraard.

XIII.2 Normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk

Napoleon zag in, dat het Franse volk niet echt overweg kon met de representatieve democratie. Er was eigenlijk nooit sprake van geweest dat binnen de volksvertegenwoordiging geregeld wetgevingsoverleg werd gepleegd. De fracties van de politieke partijen hadden elkaar te vuur en te zwaard bestreden en elkaar proberen buiten de wet te stellen door hun leiders vogelvrij te verklaren. Daaruit was de gruwelijke staatsterreur voortgekomen onder Maximilien Robespierre. De guillotine had dag in dag uit gerateld. Maximilien had een soort godsdienst van de Rede voorgesteld als staatsreligie. Maar dat bleek de rede van Maximilien zelf te zijn.

En die wisselde per week, dag uur zo'n beetje van voorstellingsinhoud. Niemand kon die rede voorzien of uitplussen. Maximilien zelf evenmin. Al nam hij alles wat hij dacht onvoorwaardelijk serieus. Het had dus geresulteerd in bloedbaden totdat Robespierre, de zeegroene onkreukbare, zelf onder de guillotine was gekomen. Daarna hadden diverse staatsgrepen plaatsgevonden die de constitutie van Frankrijk volkomen hadden gedestabiliseerd. De politici hadden de vijanden van de Franse staat in het buitenland gesitueerd.

En dus het Franse volk te wapen geroepen, opdat zij hun onrust, hun ergernis, hun agressie en nationale frustraties zouden uitleven onder de tonen van dat betoverende slagerslied, de Marseillaise, in het buitenland tegen onbenoemde aanrukkende vijanden van Frankrijk. Dan waren de politici voorlopig gerust veilig voor elkanders samenzweringen. Napoleon had het van de zijlijn heel goed waargenomen. Want hij was als brigadegeneraal steeds ingezet bij deze agressie-oorlogen. De vijand zat voornamelijk in het binnenland. Die moest bedwongen worden. En daarna kon men gaan veroveren. Dat betekende dat hij iedere politieke verantwoordelijkheid jegens welke volksvertegenwoordiging dan ook intern moest uitbannen.

Dus wilde hij een politiestaat met een Keizer aan het hoofd. Hij sloot nu, ter normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk die altijd partner was geweest van de Franse koningen een reeks van arrangementen. Want hij had God en Zijn religie nodig, uit staatshuishoudelijke overwegingen. Hij zocht iedere legitimiteit van keizerlijk gezag weer, als van ouds, bij de gratie van een katholieke God. Die van het verdrag van 814, die van Karel de Grote. Die van de Bisschop van Rome. God liet het toe, Hij kon niet edelmoediger zijn. Zijn Zegen moest rusten op de Franse Keizer die toch alleen maar Keizer der Fransen zou heten. Wel als dictator en zonder volksinhuldiging of erkenning vanwege zijn senaat. Napoleon riep dus de rechtskring op van Keizer Augustus en Karel de Grote en rustte zich gecostumeerd aldus uit. De adelaar, verwijzend naar Augustus' legioenen, de mantel van Karel, met het hermelijn. De zegen aanvaardend van Pius VII namens de genade-organisatie der Kerk. Om het embarassante moment van die legendarische kerstnacht in de Romeinse portico van

800 te vermijden zette de kleine Corsicaan zichzelf maar klemvast de kroon op de schedel. De Paus had daarbij het toekijken. De misprijzende gemijterde metropoliëten eveneens.

Want alleen zo kon de kleine generaal een definitieve punt zetten achter de volledig uit de hand gelopen revolutie van 1789. Daarvoor had hij de instemming nodig van het overwegend katholieke Franse volksdeel. Pius wilde akkoord gaan, als dan de prerevolutionaire bisdommen in westelijk Europa hersteld werden voor zover ze in het machtsbereik van Napoleon vielen of zouden komen te vallen. Dat was voor Napoleon, die haast had om zijn verdere militaire veroveringen te hervatten, goed. Dat betekende dat ook de bisdommen in België, Rijnland en Luxemburg hersteld werden met hun oorspronkelijke jurisdictie-aanspraken. Napoleon zag geen bezwaren. Hij vond dat een detail.

XIII.3 Herleving van het Luikse diocese

Dus herleefde het bisdom Luik. De rechtsgevolgen daarvan had Napoleon niet verder bestudeerd, wist hij veel? Maar in Luik zag men nu de kans schoon, en zeker, toen Napoleon ook in 1810 noordelijk Nederland maar totaal annexeerde. Dat betekende, zei men aan het Sint Lambertusplein te Luik, dat de Luiker bisschop weer alle rechtsmacht had die hij vóór 1795 ook had bezeten. Dat betekende weer veel voor het fiscaliteitsbeleid van de Luiker curie, die er als de kippen bij was om met terugwerkende kracht alle heffingen en accijnzen alsnog sedert 1795 binnen te halen.

En daar kregen de Brabanders natuurlijk weer van alles mee te maken. Vooral die welke verbleven in de tenietgegangene bisdommen Den Bosch en Breda. De priesters daar werden nu volgens het concordaat Franse ambtenaren of beampten. Ze waren dus ineens pensioen- en salarisgerechtigd. Dat tikte aan. Maar ze moesten dan wel, als ze de centen wilden, een eed van trouw afleggen aan het Franse gezag. En ze moesten

ook de Franse rechtsvoorschriften uitvoeren. Dat wilde hun superieur, Apostolisch Vicaris Van Alphen beslist niet hebben.

XIII.4 Apostolisch Vicaris Van Alphen te Schijndel

Van Alpen (1748-1831) zat in Schijndel. En hij wist dat zijn priesters het niet breed hadden. De economie was in een zware recessie en er was te kort aan alle primaire levensbehoeften. Maar hij beval toch deze priesters geen enkele uitvoering te geven aan het concordaat. Dat was nogal wat, want de Paus had het aanvaard. Maar Van Alphen dacht: nu gaat het nog opperbest met Napoleon. Maar dat blijft niet duren. Napoleon jaagt alle mogendheden tegen zich in het harnas. Dat had Van Alphen goed gezien.

Opmerkelijk, want een globetrotter was hij niet en buiten zijn regio kwam hij eigenlijk niet. Maar hij herkende grootmoedswaanzin als hij ze geïncarneerd tegenkwam. Hij was vanaf 1771 werkzaam te Boxtel als kapelaan. Hij werd assistent van de zittende vicaris Andreas Aerts in 1790. Die had iets meer van de wereld gezien dan Van Alphen, waar hij theologie-hoogleraar was geweest aan het Van Standonck Collegium te Leuven in 1739-1742. In de zuidelijke Nederlanden deden dat soort prelaten iets meer mee aan het politiek debat dan in het noordelijker Nederland gebruikelijk en raadzaam waas. Van Alphen zag dat Keizer Napoleon eigenlijk de hele wereld uittartte. Van Alphen zocht bij zichzelf sluw beraad.

Dat moet deze Napoleon op den duur afleggen. Als mijn priesters Frans ambtenaar zijn geworden, komen ze in grote moeilijkheden als die Napoleon uiteindelijk een integrale regeringscapitulatie moet aanvaarden, afgedwongen door de tegen hem verzamelde geallieerden. En verder zal noordelijk Nederland, dat nu eenmaal Hervormd is, het bepaald niet op prijs stellen als die priesters meegewerkt hebben aan de uitvoering van rechtsvoorschriften van een Luiker bisschop, die vóór alles een franskiljon pleegt te zijn. Mijn priesters moeten daarvan verre blijven, dus óók Napoleons rijkge vulde hand afstoten. Dus: geen subsidies voor de kerkenbouw aanvaarden, niet voor de gestichten ter uitoefening van maatschappelijk hulpbetoon en evenmin voor die van onderwijs. Geen gebeden storten voor de Keizer, diens regering, diens gezin. Dus geen plechtig *Te Deum* aanheffen bij de geboorte van diens zoon. Het plechtig dankgebed waarbij lof gezongen wordt tot de Almachtige voor diens scheppende daad en diens mensheid en haar leiders.

XIII.5 Priesters als hoog- en landverraders

Gesteld dat dat noordelijk Nederland zichzelf weer uitroept tot zelfstandige staat, gesteld dat het protestantisme wordt hersteld als staatsgodsdienst, gesteld dat het Huis van Oranje terugkeert, dan worden al mijn priesters straks vervolgd als hoog- en landverraders. Hij weigerde dus iedere medewerking aan Luik.

En werd als politiek weerspannige gearresteerd. Opgebracht naar Vincennes. De grote staatsgevangenis. Hij moest bij de Keizer komen. In Brabant werd het ergste gevreesd. Bidstonden werden al gehouden voor de ongelukkige prelaat. Zie hieronder. Napoleon blafte hem aan. Maar Van Alphen gaf geen krimp. Later is wel beweerd dat Van Alphen gewoonweg niet wist wat hem boven het hoofd hing. Dat zijn dapperheid neerkwam op boerse argeloosheid van de provinciaal. Dat Van Alphen niet begreep welke demonen waren gevaren in het heftig gesticulerende manneke voor hem. Maar Napoleon die toch al niet overliep van mensenkennis en meestal met succes overal met vuile voeten doorheen placht te lopen, keek er toch bepaald van op. Die kon

niet begrijpen dat deze boerse prelaat het waagde hem te weerstreven. Hij gaf hem lik op stuk. Maar van Alphen was niet bang. Hij gehoorzaamde God meer dan de Keizer. Hij zou aan de uitvering van diens concoraat met Pius VII niet meewerken en zeker zijn geestelijke jurisdictie niet afstaan. En de Keizer was een Mammon. Het zou niet goed met hem aflopen. Napoleon was de kluts kwijt. Dit was hij niet meer gewend. Maar hij liet Van Alphen toch lopen. Na kortstondige detentie. Inmiddels verhief Napoleon op eigen titel de Meijerei en Kempenland met de bijbehorende kwartieren en vrijheden tot bisdom. Hij benoemde een gezeglijke Antwerpse pastoor Matthias van Camp tot bisschop, al blééf hij Van Alphen eerbiedig bezien. Een flinke vent, oordeelde de verbijsterde Corsicaan. Die berichtte vanuit Schijndel aan de kerkvorst te Luik, dat hij niets met hem te maken had. Hij zou met Rome nader overleggen, maar die superheffingen, die kon Luik wel op zijn buik schrijven. En de accijnzen ook.

XIII.6 Einde Luiker Kerke-ackers in Stripe

De Franse Keizer Napoleon I zond in 1806 zijn jongste broertje naar de Noordelijke Nederlanden. Hij wilde de Bataafsche eenheidsstaat die daar gevestigd was strakker inscharen in zijn Rijkseenheid, met maar een zeer beperkte territoriale autonomie. Een vazalstaat dus. Hij zond zijn jongste broer om daar koninkje te spelen. Lodewijk Napoleon. Die had hij leren kennen als een brave, vrome en welwillende slappeling. Maar Lodewijk was toen hij de kroon kreeg opgedrukt ineens onverwacht eigenzinnig.

Hij vond zijn koninkrijk Holland een verband van goede, hardwerkende handelslui. Hij was eigenlijk niet van plan mee te werken vaan het continentale systeem dat zijn oudste keizerlijke broer voor geheel Europa had uitgedacht. Amsterdam had altijd innige commerciële relaties gehad met dat Empire. Die relaties waren voor het hele koninkrijk van essentieel belang. Lodewijk dacht er niet aan, voor deze blokkadepolitiek te gaan werken. Hij deed het niet, maar gaf dat niet ruiterlijk toe. Geen handel meer met het enorme Britse Empire?

Oerlese akkerkranswoningen rondom de Gemeynt

Dat kon Holland zich niet permitteren, een handelsblokkade die iedere transoceanische vaart feitelijk stremde. In 1809 had de Franse Keizer wel genoeg van de eigenzinnigheid van zijn jongste broertje, Lodewijk, die voor zijn Hollanders nog een betrekkelijke autonomie had willen overeind houden. Hollanders. Koning Lodewijk Bonaparte had te Parijs uit handen van zijn grote broer het “Koninkrijk Holland” ontvangen ter bestiering, onder voogdij van het familiehoofd dat voortdurend oorlogen bleef voeren. Lodewijk was

de Brabo's toegedaan, als onderworpen katholieken die derderangs burgers waren gebleven, niettegenstaande alle grondrechten die over hen waren nedergedaald krachtens de ene na de andere hoogdravende constitutie.

De Brabo's begrepen er niet veel van. Maar ze ervoeren wel, dat ze moesten mee gaan betalen aan de aflossing van immense staatschulden die de Zeeuwen en de Hollanders in de zeventiende en achttiende eeuw hadden aangegaan ten behoeve van hun handelsvennootschappen die voeren op Zuid-Amerika en het Verre Oosten. Van die vaart hadden de Brabo's nooit werkelijk enig voordeel gehad. En ze dachten er dus niet aan, om deze kastekorten ook in hun gewestelijke rekeningen over te nemen. Ze werkten daarom eigenlijk de integratie van hun gewesten in het nieuwe koninkrijk tegen. De randstedelingen hadden hen uitgebuit. En nu wilden ze dat voortzetten door de staatsschulden naar evenredigheid van de bevolking in de voormalige generaliteitslanden bijwege van indirecte belastingen te delgen. Geen denken aan. Men begon nu toch in deze gewesten terug te verlangen naar de Luiker tijden. Die waren ook niet best geweest. Maar toch nog beter dan de huidige. Dat werd breed in Braboland gedeeld. Ook in de gehuchten, zoals het al meergemelde Strijp bij Eindhoven. De ontwikkelingen daar waren eigenlijk exemplarisch voor heel dat gewest.

Zuid-Oost Brabantse langgevelboerderij van het klassieke type

In 1796 was in de Volksvertegenwoordiging te Den Haag Brabant juichend welkom geheten. Er kwam nu eindelijk nationale welvaart via conjunctuurplannen. Er kwamen departementen die de zorg voor de nationale waterstaat, wegenbouw en bruggenaanleg zouden uitvoeren op basis van plannen opgemaakt bij wetsbesluiten. Daarbij zou Brabant flink bedeed worden, om de achterstanden van de voorgaande driehonderd jaar eindelijk in te lopen. Eerst zouden de oude handelsroutes door de Kempen eens goed bestraat worden met tollenvrijdom. Dan zouden Aa, Dommel maar ook Dieze gekanaliseerd worden. En, zo mogelijk, de belendende beken en sprangen rechtgetrokken. Die hadden eeuwen voor geweldige wateroverlast gezorgd. De Gender bijvoorbeeld.

Dat zou nu op korte termijn veranderen. In ronkende toespraken zegden de Nationale Agenten voor deze zorgplichten van alles toe: het departement van Binnenlandse Zaken zou Brabant goed bedelen. Daardoor zouden de Brabanders pas goed in de gaten krijgen welk geluk hen deelachtig zou worden na integratie in dit nieuwe democratische staatsverband. En ze zouden hun middeleeuwse katholieke kerken terugkrijgen. Natuurlijk met flinke subsidies voor de aanzienlijke restauraties die dan noodzakelijk zouden blijken. Want Den Haag gaf wel toe, dat de protestanten uit pesterij die kerken hadden

verwaarloosd tot verkrottings toe. Er was nu geen Heersende Kercke meer. Dus waren de katholieken thans volledig geëmancipeerd.

Zuid-Oost Brabantse daggelderswoning

De Strijpers hadden er eigenlijk, neerhurkend in hun beekdal, nog altijd met moeite hun roggebrood, onderroome en boekweitpap, boekweitsoep met vage vetkringen, zult en blaasspek dagelijks bij elkaar scharrelend weinig van gemerkt. Wat hen voor heerlijks te gebeuren stond was onduidelijk, veel fiducie hadden ze eigenlijk in geen enkel staatsgezag meer, of het nu boven de Grote Rivieren zat of daaronder. Dat gold voor alle Brabo's in het Zuid-Oostelijk deel van het gewest en in ieder geval voor de Kempenlanders. Alleen bij de politieke tinnegieters die mee dachten te bewegen in revolutionair Europa lag dat wellicht anders.

Daaronder enkele groot-industriëlen uit Tilburg. Die kwamen daar gauw op terug. Die merkten alras dat de Fransen hun armelijke volkslegers divisie naar divisie naar hun regio lieten marcheren om daar weer enigszins behoorlijk gefourageerd, geëncadreerd, geüniformeerd, gelegerd en uiteindelijk bewapend te worden mede via Luik. Natuurlijk alles op voorschotsbases. Het waren leningen. Uitgestelde. Maar zonder substantiële dekking. De Brabo's kwamen er spoedig achter. Ze hadden trouwens niets anders verwacht. In Kempenland liepen deze gerestaureerde volksbevrijders lanterfantend rond en veroorzaakten veel baldadigheden. Waarbij de Brabantse schonen natuurlijk weer golden ald publieke proefstations voor de Gallische viriliteiten. Zoals gebruikelijk. De Strijpers zagen het al aankomen.

De grote gebeurtenissen van het wereldtoneel waren hen voorbij geschicht. Hun pastoor, mijnheer Matthias Botti had bij een volksstelling de armelijke staat van de gemeente opgegeven: de helft zou van de publieke bedeling moeten leven. Maar de publieke armenkas was daarvoor ontoereikend. Er werd wel gebedeld, als er vreemdelingen doortrokken. Die kwamen zelden langs. Ze waadden niet graag door het slijk, er was geen goede herberg die een middagschaft kon geven. De Strijpers trokken, als er vraag naar was, mee met de seizoen-arbeiders uit het Walen-land, noordwaarts, om daar te oogsten, de dariebeugel te trekken, de hooischelven op te tasten, mee te dorsen en soms langs de watergangen vaartuigen te jagen. Maar deze tochten waren lichamelijk bezwarend. Er trokken er honderdvijftig uit. Maar die kwamen lang niet allemaal terug. En veel bracht de wederkerende rest niet in.

Luiker bisschop De Méan

Bijna negenhonderd gemeentenaren waren in het dal bekend, ze waren bijna allemaal arm. Nijverheid van betekenis was er niet. Bij de inlijving was een streep gehaald door de mogelijkheid dat de Luiker pachten toch gedeeltelijk zouden herleven: bij de regelingen was voorzien dat de Franse staat in een dergelijke herleving kon toestemmen op voordracht van de bisschop van het rechtsgebied als hij gemotiveerd opgaf dat hij de tienden behoefde voor het onderhoud van de kerkfabriek, het bedehuis, de pastorie en de veestapel. In Den Bosch zat sedert 1629 geen bisschop meer. Dus kon de Luiker kerkvorst, die geen prinsentitel meer mocht voeren, deze voordracht indienen bij het Parijse departement voor de katholieke erediensten en religieuze aangelegenheden. Dat was Jean-Évangéliste Zaepfell geweest van 1802-1808.

Die was de grootoom van de streng bonapartistische generaal Henri Jacques Guillaume Clarke. De nieuw-gemijterde was vooral van plan niets te doen wat de Keizer zou kunnen mishagen. Hij reorganiseerde zijn bisdom, gedefinieerd op grondslag van het al genoemde concordaat van 1801. Botti gaf op dat er nog kercke-akkers bij Luik, via allerlei tussenpersonen die provisiegerechtigd waren, in pacht waren met tienden-afdrachten. Die lagen binnen een perceel van noord naar zuid lopend vanaf de Heuvelseweg noordelijk en de Hastelweg zuidelijk. Oostelijk waren ze begrensd door de Gender en haar sprangen. Zuidelijk door de Slibvoirdes. Zie het kaartje. Deze omvatten akkers gereed tot agrarische bewerking en beweiding. Veel brachten ze niet op, maar aangezien de protestanten de tienden al jaren niet hadden geïnd waren hun heffingsrechten te niet gegaan. Door *non usus*, door ze gewoonweg niet geldend te maken, vermoedelijk, omdat ze daarvoor sedert 1798 geen doorzettingsmacht hadden kunnen uitoefenen. Botti had ze overgenomen zonder schadeloosstelling. Maar véél had hij er niet aan gehad, want al zou hij ze recht- en wetmatig kunnen effectueren, dan hadden de kosten daarvan de baten overtroffen, omdat hij ze notarieel had moeten doen verlijden op basis van de overgangsbepalingen bij de Staatsregeling-1798.

De Vicaris-Apostoliek Van Alphen was daar voorshands vanuit Schijndel mee akkoord gegaan. Maar, zoals gezegd, die was onmiddellijk met bevel van medebrenging ontboden in 1810 te Parijs. Hij was zelfs verschenen voor Napoleon. Botti wist het goed genoeg. Het was het gesprek van de dag geweest op alle pastoorskransen in de Kempen. Die dorpsse Van Alphen bij die geduchte vreesaanjagende Keizer! Van Alphen had nog een grote mond opgezet óók! Het verhaal had epische vormen aangenomen. Met als gevolg dat geen Brabantse geestelijke het nog aandorst de aandacht van Parijs op zich te vestigen. Van Alphen, was de slotsom, moest hartstikke gek zijn geweest.

Hij had met zijn leven gespeeld, maar ook met dat van zijn onderhebbenden, daar had de Vicaris wel eens beter over mogen nadenken. De keizer had Van Alphen toegesnuwd dat

hij de kerkelijke ambtenaren die Parijs hem opgaf ingevolge het concordaat stomweg diende aan te stellen in zijn rechtsgebied als kerkelijke bedienaren. Van Alphen had dat eenvoudig geweigerd. De Keizer had verstomd gestaan, niet meer gewend aan enige tegenspraak. Hij had gedreigd met eenzame opsluiting met gijzeling van familie. Van Alphen had vriendelijk weergegeven, dat hij met belangstelling zulks afwachtte. Daarop was hij gevangelijk naar het cellulair complex te Vincennes gevoerd.

Daar gedetineerd had hij zijn priesters in Zuid-Oost Brabant gelast dat zij geen ambtshandelingen meer mochten verrichten ter uitvoering van enige aanwijzing gedaan door of namens Parijs, en dat zij evenmin enige bevoegdheid mochten aanwenden die zou kunnen berusten op het concordaat dat heiligschennend, onrechtmatig en onwetmatig heette. Botti had dus, voorzichtigheidshalve, de burgemeester van Strijp doen weten dat hij van heffingsrechten afzag. Hun herkomst was onduidelijk en hij mocht niets bestuursrechtelijk doen wat niet direct was terug te voeren op de oude regeling van het Meerssens partage-verdrag van 870.

Want dat had Rome wel erkend, en dat concordaat van 1801 had het Vaticaan uitvoeringstechnisch geschorst. Ook een concordaat was een verdrag. En dat verdrag bond, zolang de omstandigheden waaronder het was aangegaan nog onverkort bestonden: de *clausula rebus sic stantibus* was altijd op concordaten onmiddellijk toepasselijk. Daarmee waren de tiendheffingen over de kercke-ackers beëindigd, tenzij nieuw, door Rome erkend, wereldlijk gezag uitdrukkelijk anders zou beslissen krachtens een nieuwe concordataire regeling.

Kerkdorp en vrijheid Oisterwijk aan de Voortse Stroom

De kercke-ackers te Strijp waren teniet gegaan, al lagen de percelen braak en voor de grijp. Botti begreep er niet veel van. Maar als dit was wat zijn kerkelijke overheden van hem vergden, dan zou hij het onmiddellijk doen. Hij wilde promotie naar Stratum. Daar was het allemaal veel welvarender en daar had je dit politiek gelazer niet. Zo schrijft hij zijn zuster die daar de huishouding doet van een welvarend heer. Botti komt aldus op de Stratumse pastorie terecht, God dankend dat Stratum niet ligt aan het belangrijke handelsroute. En ook niet in een beekdal. Het is er rustig en veilig met bestendige nijverheden en neringen zonder een doorgaande interregionale weg van betekenis. En dat betekent doorgaans: geen vreemd krijgsvolk, geen inkwartierungen en vooral geen dragondreringen van zware ruitery bij de boeren op hun erven noch verbneurdverklaringen of inkwartierungen. Hier haalt Botti zijn emeritaat op zijn sloffen. Eeuwen later ruiken we nóg 's mans angstzweet aan het door hem zware

geschepte papier dat hij voor zijn correspondentie bezigt. En hij is de enige geestelijke niet die er zo over denkt.

XIV. Het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden

Het liep zo'n beetje als Van Alphen had voorzien. Napoleon werd eerst bij de Volkerenslag bij Leipzig in 1813 verpletterend verslagen en later in 1815 bij Waterloo nog een keer. Inmiddels had Londen een prins van oranje naar Nederland laten gaan, om daar de territoriale soevereiniteit te gaan uitoefenen als vorst. Willem Frederik, de erfprins van de protestante Oranje-dynastie. Die kreeg een koninkrijk in de aanbieding, als hij een flink defensieapparaat uit de grond stampte. Dat rijk omvatte België en Luxemburg. Het was Willem niet best naar de zin. Want daar woonden katholieken. Die zouden straks in zijn rijk de meerderheid uitmaken. En hij vertrouwde ze voor geen meter. Londen had geëist dat hij protestanten en katholieken staatkundig volkomen gelijk zou behandelen.

Schuilkerkje in de Kempen

Dat stiet Willem tegen de borst. Maar Londen was onvermurwbaar. Als hij dat niet deed zou hij zijn koloniale bezittingen niet terugkrijgen en ook geen leningen kunnen plaatsen via het Londense bankfiliaal van de Rothschilds. Willem had dus geen keus. Hij aanvaardde deze regering met voor gevoelens van onheil. Hij lag constant met de katholieken overhoop. Hij dacht nu ze te kunnen paaien door ook een concordaat te sluiten met de Heilige Stoel, net als Napoleon. Maar hij eiste dat hij een voordracht zou mogen doen voor de aanstelling van bisschoppen. Steeds drie of zes namen. Dan

mocht de Paus kiezen. Dan zou de koning de aangewezenen toelaten, maar weer met de status van een topambtenaar zoals Philips II dat óók had mogen doen. Rome antwoordde: ja, maar Philips was katholiek, en u niet. Verder wilde Rome dat de koning zich niet zou bemoeien met het katholiek onderwijs en vooral niet met de priesteropleidingen op de seminaries. Hij zou wel mogen inspecteren.

Transeptarm Sint Elisabethsbasiliek Grave

En verder zouden de bisschoppen ook nog zekere regelgevende bevoegdheden mogen claimen, weer op het stuk van de armenzorg, het onderwijs, de volksgezondheid, en de inrichting van hun eigen kerkorganisaties. Alles nader te bepalen bij uitvoeringsarrangementen. Willem zag af van de prerogatieven van de voordrachtsrechten betreffende bisschoppelijke vacatures. En verder lieten beide partijen alles verder afhangen van de nadere uitvoeringsarrangementen. Het concordaat werd in 1827 te Rome op 18 juni 1827 gesloten. Het is nog steeds van kracht. En Willem gaf weer best veel weg aan de Heilige Stoel. Het concordaat zelf bevat eigenlijk weinig inhoudelijks.

Maar het noemt een aantal onderwerpen, waarvoor de Nederlandse Kroon enerzijds en de Heilige Stoel anderzijds nader in uitvoeringsovereenkomsten zullen voorzien. Het Concordaat heeft de volledige verdragsvorm. Het is via een uitwisseling van parafen gesloten en daarna aan Nederlandse zijde neergelegd ter griffie van de Staten-Generaal ter stilzwijgende goedkeuring. Die, omdat deze Staten geen bezwaar maakten, is dus gegeven. In artikel 1 verklaren de partijen het concordaat tussen Paus Pius VII enerzijds en de Franse regering anderzijds van 1801 van dienovereenkomstige toepassing met de noodzakelijke wijzigingen op De Nederlanden zoals het op dat moment van kracht was – in 1801 – op de zuidelijke provinciën der Nederlanden die zich nadien hebben afgescheiden. Zo zal het toegepast en uitgevoerd worden op de thans nog resterende noordelijke provinciën die zich staatkundig hebben moeten losmaken van die zuidelijke provinciën. Dat omvat dus mede de in 1827 aan die Nederlanden toegescheiden overzeese gebiedsdelen, koloniën, bezittingen en handelsposten waarvoor soevereiniteitsrechten zijn voorbehouden. Dus de Indische Archipel, de Nederlandse handelsbezettingen van

Malakka, Demerary, Suriname, de Nederlandse Antillen en de consulaire exterritorialiteiten rond Fort El Mina aan de West-Kust van Afrika zoals door de mogendheden bij het Verdrag van Wenen zijn gedelineerd in een bijlage bij de slotakte daarvan. In artikel 2 erkent de Kroon dat ieder bisdom een kapittel naar eigen inrichting zal hebben en de seminaries die in een diocese gebruikelijk zijn. Indien een bisschopszetel die erkend is in de regeling van 1801 of die ingevolge dat concordaat van rechtswege erkenning van de ontvangststaat behoort te hebben vacant is, zullen de kandidaten aan de Koning worden voorgedragen, aldus artikel 3. Mocht een van de voorgedragenen de koning minder aangenaam voorkomen dan zal deze van de voordracht geschrapt worden. De voordracht zal aangevuld kunnen worden zo het canonieke recht zulks zou vereisen. Uit deze voordracht zal het diocesaan kapittel van de beoogde zeteling een keuze maken. Die zal aan de Paus worden kenbaar gemaakt. Die zal deze keuze bevestigen bij Apostolische brief. Mocht de Paus de keuze niet behagen dan stelt hij het kapittel alsnog in staat om met een nieuwe keuze een inwilligbare voordracht te doen.

Westelijke frontispice van de namaak Sint Pieter te Oudenbosch in Westelijk Noord-Brabant, architect Pierre Cuypers. De basiliek staat onder patronage van de HH Agatha en Barbara.

Dus: de Koning benoemt de bisschoppen. De Paus keurt de keuze desgevallend goed. Kan hij dat niet, dan komt een aangevulde voordracht die hem voorgelegd wordt. Door verder in blanco te verwijzen naar de overige bepalingen van het concordaat van 1801 wordt verder aanvaard dat de koning zal instemmen met de erkenning van

alle inbreuken op zijn territoriale rechtsmacht door exclaves, exterritorialiteiten, immuniteiten, privileges en indemniteiten – strafvorderlijke vervolgingsuitsluitingsgronden, welke naar het inzicht van de Heilige Stoel nodig zouden zijn voor een geregelde en effectieve wederzijds diplomatieke verstandhouding. De Nederlandse regering heeft deze open einde-regeling via het later ingevoerde artikel 8 van het Wetboek van Strafrecht van 1881 in het Algemeen Deel van dat Wetboek in den brede erkend. Ik kom daarop nog terug. Omdat deze royale regeling ook zo zijn bedenkingen placht te hebben voor de Nederlandse rechtspleging.

Koning Willem Alexander neemt de geloofsbriefen van de nuntius van de Heilige Stoel, Zijne Excellentie Paul Tschang in-Nam in ontvangst en verschaft accreditatie

Kan de Kerk voor haar bedehuizen en kloostergebouwen asielrecht claimen om strafvervolgingen, uitzettingen, terugleidingen, overdrachten (*surrenders*) en overgaves van personen te beletten? Dat is een van de kwesties die kunnen rijzen. Kan de kerk strafvervolgingsuitsluitingsgronden inroepen wanneer geestelijke beambten die een bepaalde hiërarchieke rang bekleden volgens het canonieke recht die hen liëren aan het Romeinse curie-apparaat, de Pauselijke Hofhouding of de *Familia Pontifica* dan wel gelden moeten als Apostolisch Zaakgelastigden of Delegaten van de Heilige Stoel zoals deze bestonden in 1801? Bedenk in dit verband dat een Kardinaal een Prins is volgens het volkerenrechtelijk gewoonterecht. Een Kardinaal kan de daarbij behorende privileges opeisen. En kardinaal van Rossum, delegaat op het Amsterdams

eucharistisch Congres in 1924 deed zulks. Tot grote verontwaardiging van Koningin Wilhelmina die zich weer van haar meest ontactische zijde deed kennen door haar trouwe katholieke volksdeel. Daarover hieronder nader.

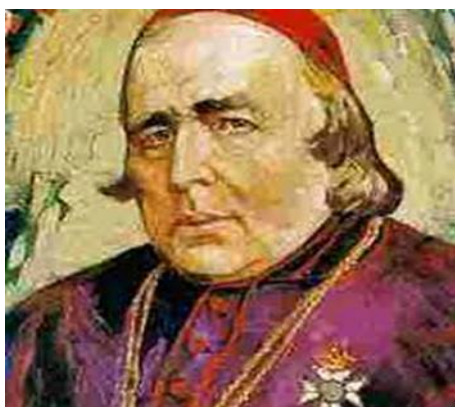
Maar Rome accepteerde dat de Koning aanstelde op de cathedrale zetel. Terwijl Willem Hervormd was. Er was dus alle reden om onderling een vriendschappelijke betrekking te kweken. Castlereagh, de Britse Minister van Buitenlandse Zaken had dat Willem ook doen inscherpen bij de verkennende besprekingen over de toekenning van de status van Koning aan Willem, nog tijdens de voortgang van het Congres te Wenen in 1814-1815. Castlereagh had Willem doen weten dat een bevredigende vredes- en toescheidingsregeling voor de Nederlanden er alleen in zat als hij de Rooms-Katholieke kerkorganisatie liet voor wat ze in 1813 was volgens de concordataire regeling van 1801. En Willem was dat ook vast van plan. Al trad hij verder ontactisch op. Hij kon niet nalaten te stellen, dat de katholieken gewoonweg niet in staat waren om behoorlijk onderwijs in te richten: ze waren eigenlijk achterlijk. Daar had hij op dat moment gelijk in. Maar dat vonden de Belgen niet prettig.

Te Luik zag men deze spanningen graag oplopen. Want straks kon de Luiker bisschop wellicht bemiddelen in deze dreigende conflicten. Misschien kon hij dan toch nog een fiscaliteit te zijnen gunste claimen, dacht François-Antoine, Prince de Méan die op de Luiker cathedra zat. En wat zou hij er dan nog kunnen uitslepen? Misschien zelfs nog de tienheffingen of wellicht de accijnzen voor de *propria*? En zouden de Belgische bisschoppen dan ook kerkelijke delicten kunnen doen strafbaar stellen, te handhaven door het wereldlijk Openbaar Ministerie? Je wist het bij die Willem toch nooit. Hekserij, aan te geven door de pastoor in een inquisitoir systeem? Zoals destijds in De Meijerij? Als de priesters tevens staatsambtenaren werden – en dat was wel de strekking van het concordaat van 1827--- was dat toch niet zo gek? Dan was een misdrijf tegen het geestelijk gezag dus altijd ook een misdrijf tegen het staatsgezag, de openbare orde en de grondwettige regeringsvorm? Dat had men in België toch ook gekend vóór de Brabantse Omwenteling van 1791? Jammer blééf dat die Willem zichzelf beschouwde als nationale opperbestuurder van de Hervormde kerk. Dat was een defect in de regeling van het concordaat. Anderzijds was Willem bereid de oprichting en inrichting van bedehuizen te subsidiëren, katholiek onderwijs zwaar te financieren, processies, bedevaarten en ommegangen op of aan de openbare rijweg te vergunnen en zelfs heiligdommen onder de zorg van Binnenlandse Zaken te laten restaureren, zoals het sint Willibrordsputje bij Heiloo.

Herberg aan de Bossche Baan

En er was te praten geweest over de persoonlijke immuniteiten van priesters tijdens hun sacramentele bedieningen. Daar zat, dacht De Méan, bepaald muziek in. Maar de andere Belgische bisschoppen dachten daar niet zo over. Die wilden dat de katholieke godsdienst in het zuiden staatsgodsdienst zou worden. Daar wilde Willem niet eens aan denken. De Gentse bisschop, Prince Maurice de Broglie, de aanvoerder van het Belgische episcopaat was juist in dat opzicht weer halsstarrig onverzettelijk en bleef aanzetten tot weerspannigheid tegen het protestants bewind. Hij kwam ervoor voor de strafrechter en werd gegijzeld. En werd dus martelaar voor een Heilige Zaak. Hij bleef ook vanuit de cel leerstellige zendbrieven rondzenden gericht tot zijn gelovigen in het Gentse. En die logen er weer eens niet om. Willem had er wijs aan gedaan ze volslagen te negeren, want de Franssprekende Prins had nu juist niet veel voeling met het Vlaamse volksdeel dat in hem een achtiengkaraats franskiljon placht te zien. Maar door deze penitente bejegening joeg Willem de harstochten van dat volk tot ongekende hoogten op en smeede hij de vijanden van Oranje hecht aaneen. Het zou de laatste keer niet zijn. Whitehall sloeg het met steeds grotere zorg gaande, óók reeds omdat het Britse Koningspaar Victoria en Albert steeds meer begonnen te voelen voor de Roomse invullingen van hun Koninklijke Macht, juist in deze periode waarin woelingen zich weer op het zo verdoemde Content begon te roeren. Was die Willem nu helemaal vergeten welke gunsten Whitehall hem bewezen had mits hij de katholieken maar contenteerde? Men zou het gaan denken.

Zwijzen als Apostolisch Vicaris in het Nederlandse Missiegebied met als standplaats Haaren in Huijze Gerra. <https://bbic.nl/ontdekken/verhalen/epiloog-van-gerra-tot-deetman-marietje-kessels-niet-alleen;> <https://bbic.nl/ontdekken/verhalen/geheimzinnig-gerra-viii-de-canonieke-immuniteitsposities;> <https://bbic.nl/ontdekken/verhalen/geheimzinnig-gerra-ii-de-voorovereenkomst-van-1812-1813-te-londen;> <https://bbic.nl/ontdekken/verhalen/geheimzinnig-gerra-iii-willem-wil-niet-erg;> <https://bbic.nl/ontdekken/verhalen/geheimzinnig-gerra-iv-een-nathals-als-troonopvolger;> <https://bbic.nl/ontdekken/verhalen/geheimzinnig-gerra-v-de-brusselse-omwenteling-van-1830>

Paraferalia van een regulier residerende bisschop binnen zijn diocese: kromstaf, pontificale sloffen, kousen, mijter met edelsteenbezetting en witte handschoenen met het in goud geborduurde of geappliceerde kruis op de ruggen van de hand

XV. De Belgische opstand

Iedereen dacht dat zulks spaak moest lopen. Dus liep het in juli en augustus 1830 inderdaad spaak. De Belgen scheidden zich af. Ze vormden een eigen staatsverband dat geen rechtsmacht kon uitoefenen op Nederlands grondgebied, ook niet via bisschoppen. Daarop liepen ook de illusies van de Prince de Méan stuk.

Maar voorlopig bleven de Brabantse priesters wel op religieus en sacramenteel vlak aan hem onderhorig voor zoveel het de liturgische regelingen der erediensten betreft. Luik bleef potestas ordinis houden. Geen wereldlijke rechtsmacht (*potestas jurisdictionis*) dus, maar wel *geestelijke*. Dus kerkelijk binnenkamers. De Apostolisch Vicarissen hadden aanvankelijk na 1815 geen bisschopsrang en konden voorhands geen aan die rang verbonden sacramenten, wijdingen en bevestigingen verrichten.

De Vicarissen bleven verder ondergeschikt aan de Keulse internuntius: hun rechtsgebied bleef missiegebied. Maar er waren genoeg ambulante bisschoppen in de buurt beschikbaar, die het vormsel konden komen toedienen. Verder redde men zich wel. En al helemáál toen de omvangrijke molenaarszoon Zwijsen benoemd werd tot Apostolisch Vicaris binnen het voormalige Bossche diocese, want die kreeg wel de bisschopsrang erbij. Zwijsen was bevriend met de kroonprins van Oranje. En die vriendschap breidde hij duchtig uit, nadat deze Willem II als koning was ingehuldigd. Hij liet alle arrangementen met Luik voorzichtigheidshalve intact. Dus handhaafde hij ook de *propria* van de Luiker potentaat uit de middeleeuwen. Zwijsen beidde de tijden. Altijd verstandig.

XVI. De herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie

XVI.1 Een zwijn in de Hollandse wijngaard

De Bulla *Ex Qua Die*, waarbij de bisschoppelijke hiërarchie weer in Nederland werd ingevoerd in april 1853 sloeg in als een bom. De Romeinse curie had geen enkel vooroverleg gevoerd met het Nederlandse departement van Buitenlandse Zaken. De bul deelde mede dat er bisschoppen zouden komen in Utrecht, Den Bosch, Breda, Roermond en Haarlem. Het decreet was ingeleid met de meest krenkende bewoordingen over het protestantisme die de curieprelaten maar konden bedenken. Het heette dat de Lage Landen in de gelukkige periode waarin de katholieke geloofsleer in de Lage Landen werd verbreid door vrome, geleerde en pastoraal

bewogen missionarissen een prachtige tuin, wit van bloemrijke oogst, was geworden waarin de gelovige bezoekers tot ware erkenning van de goddelijke Heilsleer waren kunnen geraken door het voorbeeldeloos onderwijs, de buitengewone predicaties en de stichtelijke liturgieën die deze zielzorgers hadden verbreid louter uit vaderlijke zorg voor hun heil in het hiernamaals. Een schitterende wijngaard droeg heerlijke vrucht. Reeds stonden de plukkers en rissers klaar om hun zegenrijke werk te doen.

Maar toen was het wilde zwijn van het protestantisme dit weelderige lustoord binnengedrongen, had met de klauwige poten de borders omwoeld, de struiken vernield, de vijvers veranderd in modderige poelen, slechts goed voor muskieten en hondsvissen. Mateloos onheil was over de Nederlandse natie gekomen. De kerken waren aan tuchteloze onwil prijsgegeven, heiligenbeelden verbrijzeld, nijvere bedienaren van het sacramentele ambt waren gruwelijk gemarteld en uiteindelijk opgehangen en kloosters, destijds vermaarde oorden van geleerdheid en ingekeerde observantie, volledig met de grond gelijk gemaakt.

XVI.2 Smartelijke vervolgingen en moordpartijen

Hoe smartelijk had het volk daaronder geleden, nu het van zijn heiligdommen was beroofd, vervolgd werd voor zij geloofsuitoefening en aan barbaars vervolgingsgeweld was blootgesteld op basis van dwaalleer en opzettelijke mistastingen in de Openbaring. En zo ging het in prachtig kanselarij-Latijn maar door. Het was niet direct een waarmerk voor tactvol begrip voor de protestante vorst, zijn hof, zijn regering en de meerderheid der Hervormde aanzienlijken. Die reageerden dan ook furieus. Veel ondernemers ontsloegen op grote schaal katholieke werknemers, hysterische taferelen ontrolden zich op de straten waar uiting werd gegeven aan enige katholieke ceremonie – uitvaarten, processies, ommegangen, bedevaarten en bidstonden bij kruiswegstaties en Golgothagroepen of calvarieën, en menig Mariabeeldje in een straatnis, eeuwenlang mild beschonen in de deemstering door een gouden olielampje werd de morgen daarop verbrijzeld op de keien gevonden.

Het was allemaal niet alleen onhandig, maar het gewaagde van basale arrogantie. Vooral omdat de onderhandelingen over de uitvoering van het concordaat van 1827 nog gaande waren. Men had op zijn minst de minister van Buitenlandse Zaken aan het Plein moeten laten inlichten door de Keulse internuntius. Dat dat was nagelaten is ongetwijfeld te wijten geweest aan de klunzigheid van de kardinaalstaatssecretaris Giacomo Antonelli, camerlengo van de regerende Pius IX. Die paus zou later nog veel uithalen wat de gemoederen in Nederland wéér mateloos innam tegen de Heilige Stoel.

Zwijsen werd de eerste aartsbisschop van Utrecht. Maar wijselijk liet hij na ceremonieel de cathedra dáár openlijk in te nemen na publieke intocht binnen die stad. En verstandig was ook, dat hij voorlopig niet echt in een aartsbisschoppelijk paleis daar ging resideren met alle openbare *pompa* van dien. Dat hebben zijn opvolgers daarom ook maar nagelaten. Hij bleef in een fraai herenhuis wonen bij het Brabantse Haaren, Huize Gerra. Omdat hij als Apostolisch Vicaris tot titulair bisschop was verheven op de cathedra van die gelijkkluidende plaatsnaam in het Ottomaanse Rijk, in de provincie Egypte. Zwijsen liet alles na wat de protestanten destijds zou kunnen provoceren of irriteren.

XVI.3 Terughoudendheid van het katholieke volksdeel

En dat was héél wat. Hij herzag verder wel het administratieve bestuur binnen de hem toegewezen dioceses – Den Bosch en Het Sticht – maar onthield zich van alle wijzigingen van het **Missale Romanum** dat direct was gaan gelden in de *Missio Hollandia*. Hij handhaafde dus ook alle Luikse *propria* en onthield zich van instelling

van nieuwe sacramentaliën in deze gebieden. En ook dat vond bij zijn rechtsopvolgers navolging. Er bleef dus gebeden worden via Heiligen die in Luik bijzonder veneratie hadden gevonden, zoals Sint Hubertus, Lambertus, Odrada, Odulfus, Rumoldus, Switbertus, Wiro en Servatius.

Wartoe was bijvoorbeeld Sint Wiro allemaal niet in staat, mits men maar op de juiste knoppen drukte? En liefst op zijn tombe bij Sint Odiliënberg onder de rook van Roermond. Dat werkte het best, zoals ook Sint Knelliswater uit Esbeek werkzamer bleek dan het elders betrokken vocht, ook al leek het verdacht veel op elkaar. Voor Sint Plechelmus en Sint Otger gold wel ongeveer hetzelfde. Koop de juiste Nederlandse waar, dan helpen wij elkaar. In tijden van crises gaat dat altijd op. Opvallend is dat.

Allemaal heiligen met een beperkte sacramentele actieradius. Maar daarin wel supergespecialiseerd, mits men de juiste formules maar prevelen kon. En daarbij werden ook de sacramentalistische liturgieën gehandhaafd. Maar Zwijzen ontzag de protestantse gevoelens zoveel mogelijk door geen openbare manifestaties toe te staan

rondom de Martelaren van Gorcum, de priesters, opgehangen door de geuzen van Lumey van der Marc, het Wilde Zwijn van de Ardennen na de inname van den Briel in 1572. Het moment waarop het protestantisme scheen te gaan zegevieren over Holland.

Deze terughoudendheid zouden zijn opvolgers op den duur gaandeweg wel opgeven. Er kwamen wel degelijk bedevaarten naar Gorinchem, waar deze executies hadden plaatsgehad. Maar zoveel mogelijk zonder aanstoot te geven aan hen die destijds merkwaardigerwijze werden aangeduid als “andersdenkenden”.

XVI.4 Universele secularisatie

Totdat in de zeventiger jaren dergelijke aangeblazen folklores vanzelf uitstierven. Wegens de oprukkende secularisatie, moet men aannemen. Deze secularisatie maakte ook een einde aan de bijzondere devotionalia samen hangend met de feesteigens van de Nederlandse bisdommen, de *propria*. Na 1970 wordt ook in de Eindhovense Paterskerk zelden meer gevraagd om Sint Tolentijnsbrood. Het klooster daar is nu niet meer als monastiek oord bewoond. Het staat gedeeltelijk ter beschikking aan bejaarden die daarin appartementen tot hun beschikking hebben gekregen.

En de rest van het complex is hotel geworden, de cellen of pupillenruimten dienen vaak als kamers voor de gasten die komen logeren in het voormalige Gymnasium Augustinianum. De schipruimte in de openbare Heilig Hartkerk is omgetoverd in een neutrale ceremonieplaats. De altaren zijn of verwijderd of aan het oog onttrokken door gordijnen aan rails. Men kan ze even wegschuiven om op te zien naar de merkwaardige retabels. Ook die van Sint Tolentijn, die daar met een daapse glimlach zijn dierlievend werk schijnt te doen. Soms breekt de zon door via het zijraam in de zijbeuk en dan schiet het gipsen verguldsel even vonken. *Tempora mutantur*. De tijden veranderen.

XVI.5 Kocht Hare meest Brittannische Majesteit Victoria een doksaal uit Den Bosch? De positionering van een Rooms doksaal in de Sint Jan van Den Bosch

De Sint-Jans Kathedraal van Den Bosch bezat een prachtig Hollandsch renaissancistisch doksaal, bestemd om het priesterkoor af te sluiten van het kerkship,

de plaats voor het samendrommende kerkvolk. Het doxaal is vervaardigd door de steenhandelaar en beeldhouwer Coenraed van Noremborgh. Hij was geboortig te Namen in 1571, maar werd op 31 maart 1609 officieel poorter van den Bosch. Er had in deze basiliek sedert de late middeleeuwen een doxaal gestaan. Dat was zwaar beschadigd tijdens de beeldenstorm in 1566.

Verder had boven dat meubel de vernietigende brand in de op de viering geplaatste houten middentoren in 1584 zwaar huisgehouden, waarbij een groot deel van het gewelf rondom die viering ingestort was. Ook dat had de meubeling daaronder niet onaangetast gelaten. Het leek er in 1609 op dat de oorlog met Spanje op korte termijn wel eens een einde zou kunnen nemen. Spanje was op dat moment militair en financieel uitgeput. Het verkeerde in een monetaire crisis en een economische depressie.

XVI.5.1 De verkennende besprekingen inzake een wapenstilstand in 1602-1609

Het had al geruime tijd via Engeland en Frankrijk gesondeerd of er met de nieuwe mogendheid, de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, wellicht een vredesregeling in zou zitten waarbij de godsdienstuitoefening van de katholieken op het grondgebied van deze mogendheid in alle opzichten openlijk geborgd zou zijn. Madrid liet uitkomen dat dat een springend punt zou zijn. Het wilde gerechtigd zijn tot inspecties of die Republiek zich daaraan zou houden. Het ging dus in zekere zin uit van de grondrechtsgarantie van de vrijheid van godsdienst. Op dit punt viel niet te schipperen.

Met 190 ijsleden kwam Spinola via bevroren rivieren naar Dordrecht. Op 6 februari 1608 werd Spinola (rechts), reizend in 8 koetsen, in Rijswijk bij de Hoornbrug ontvangen door Maurits (links)

Maar dat kon niet onoverkomelijk zijn, oordeelde Madrid, want bij het defensieverbond van de Unie van Utrecht hadden de opstandige gewesten elkaar een dergelijke vrijheid toegestaan: wie katholiek was zou terzake van de uitoefening van de religie, daaronder begrepen iedere openlijke eredienst, niets in de weg gelegd worden. Dat stond uitdrukkelijk in de alliantie-artikelen. De landvoogden uit de Zuidelijke Nederlanden, op dat moment de Hertogen Isabella en Ferdinand uit het Oostenrijks Habsburgse Huis, zouden mogen controleren of de katholieken na een militaire wapenstilstand in dit opzicht recht zou worden gedaan. Dat betekende dat Madrid niet bereid was, in dit stadium, de volkomen en absolute interne staatssoevereiniteit van de Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën te erkennen. Dat was op dat moment bepaald nog wel een brug te ver. Zie verder: <http://www.engelfriet.net/Alie/Aad/twaalfjarigbestand.htm>

XVI.5.2 Een religieus suzeriniteitsvoorbehoud

Madrid wilde eigenlijk in religieuze aangelegenheden een zekere supranationale voogdij kunnen uitoefenen over de nieuwe Mogendheid. Het wilde controleren of die Mogendheid toch niet op een of andere manier katholieken op geloofsredenen vervolgde binnen het eigen territorium. Het behield een soort oppertoezicht voor in dit opzicht. Het wilde een mandaat dat de Republiek zo nu en dan een onderzoekscommissie zou toelaten vanwege de Hertogen die namens Oostenrijks Habsburg regeerden als landvoogden over de Zuidelijke Nederlanden. Die commissie zou dan zelfstandig mogen onderzoeken of de katholieken vrij waren tot de uitoefeningen van hun erediensten en religie. De Republiek zou dat moeten faciliteren. Deze voogdij over de uitoefening van soevereiniteit door een staat is nog steeds niet ongebruikelijk. Dat voorbehoud van voogdij noemt men ook wel *suzereiniteit*. Het is een typisch middeleeuws begrip ontwikkeld uit de rechtsbetrekkingen die de persoonlijke feodaliteit deed ontstaan tussen vorst en leenheer. Johan van Oldenbarneveldt, destijds minister-president en minister van buitenlandse Zaken voor de Republiek had daar geen moeite mee, met dat suzeriniteitsvoorbehoud.

Johan wilde eigenlijk totale godsdiensttolerantie binnen het grondgebied van de Republiek. Die stond al uitgedrukt in de Unie van Utrecht van 1579. De gewesten zelf zouden bepalen wat ze in dit opzicht zouden willen gedogen, maar van scherpelijperij zou geen sprake mogen zijn. De opstand, zo oordeelde Johan, was eigenlijk gericht op het herwinnen van de oorspronkelijke autonomie van de steden en gewesten. Niet op het vestigen van een staatsgodsdienst en allerm minst op het inrichten van een staatskerk die de ambtenarij ook zou mogen controleren. Hij had in Engeland gezien hoe destabiliserend het Anglicanisme werkte in het publieke domein, met alle massale generieke onteigeningen die de Britse Kroon zich in dat opzicht permitteerde. Het bracht rechtsonzekerheid.

Dat ondermijnde altijd de nationale volkshuishouding en het handelsbeleid met andere staten of mogendheden. Het joeg het internationaal krediet het land uit, omdat hypothecaire zekerheden ineens niets meer waard bleken en waardepapieren aan

toonder dus evenmin. Omdat Johan vóór alles erop uit was om de internationale consulaire betrekkingen met de Ottomanen en het Verre Oosten weer volledig te herstellen wilde hij in dit opzicht in hoge mate pragmatisch zijn. Suzereiniteit was een duister begrip, een abstractie. En daarvan kon je niet leven. Hij stond dus zulk een suzeriniteitsclausule toe. Niet officieel, in de uiteindelijke capitulaire arrangementen, maar wel in sideletters, in interpretatieve verklaringen gegeven in contre-lettres via gezanten uitgewisseld. Je kunt ze in het Nationaal Archief raadplegen: Johan placht ze zelf te redigeren.

XVI.5.3 De precieze suzeriniteit van Madrid inzake de katholieke geloofspraktijk in de Nederlanden

Ze zouden inspectiecommissies mogen sturen. De Staten-Generaal, op dat moment te Delft bijeen, waren bereid daarmee akkoord te gaan. Ze hechtten wel aan dat soort vrijheden voor iedereen en waren als regering beslist niet van plan een soort protestantse staatsgodsdienst te vestigen. Holland en Zeeland wilden wel aan het calvinisme een prioritaire positie geven binnen hun gewestelijk gebied. Maar dat was geen onderdeel van een dwingende staatsregeling. Zoals in Engeland was gebeurd onder pressie van Hendrik VIII.

Dat gaf hoop op spoedige vrede. En dus een bevredigende afsluiting van het godsdienstconflict dat de Republiek teisterde. De magistraat te Den Bosch ademde op. Den Bosch zou binnenkort weer ongehinderd als katholieke stad aan het algemeen handelsverkeer kunnen gaan deelnemen, daaronder ook de participatie in de transoceanische vaart die inmiddels ontwikkeld was. Den Bosch dacht daar via de maas aan deel te kunnen nemen, zeker nu Dordrecht door tal van overstromingen eigenlijk nauwelijks meer kon mede komen als Hollandse handelsstad. Met het zo belangrijke Dordtse stapelrecht was het gedaan. De Sint Elisabethsvloeden van de jaren 1421 en 1422 hadden de loop van de grotere rivieren en watergangen zodanig verlegd, dat de Dordtse havenbekkens niet goed meer bereikbaar waren voor bekielde vaartuigen. Delft was al geruimere tijd in snelle opgang via de eigen zee-vóórhaven die het had aan de Nieuwe Maas die zich door de genoemde vloeden had gevormd. Delfshaven.

Rotterdam was nu ook beter bereikbaar en legde een groot havencomplex aan bij de wetering de Love, later de Leuvenhaven genoemd. Glashaven, Wijnhaven, Bierhaven, Scheepmakershaven, Buizengat, Blaak: die namen logen er niet om. De Maasstad bereidde zich voor op intensief transoceanische verkeer met Azië. En daar kon Den Bosch zeer van profiteren. Via intense binnenbeurtvaart die onmiddellijk na de wapenstilstand van 1609 tot stand kwam. Waarbij Madrid erkende dat deze stad en dergelijke steden ook mee mochten vervoeren op De Oost. Niet in zelfstandige vaart. Maar wel in convooiverband met Portugese begeleiding. Den Bosch zag nieuwe ronden. En nieuwe kansen. Het stedelijk zelfbewustzijn juist als roomse stad zwol aan. Het bestand liet de stad immers vrij rooms-katholiek openlijk te blijven praktiseren. Daarom besloot de stad de kathedraal van Sint Jan nieuw elan te geven.

XVI.5.4 Noremborghs nieuw doxaal

Het bestelde bij Van Noremborgh een nieuw doxaal, opgesmukt naar de smaak van de tijd. Het werd al spoedig in de oostelijke zijde van de viering geplaatst. Een grote met porfier afgewerkte afsluiting van het middenschip en het priesterkoor waar alleen geestelijke, priesters en kanunniken toegelaten werden, de laatste om hun getijden der dag te kunnen bidden en zingen in responsievorm. Het hoogaltaar, in de oostelijke apsis gelegen, werd daarmee liturgisch als tabernakelplaats afgezonderd voorbehouden alleen aan die geestelijke kaste. Het brak aldus perspectivisch opzettelijk het zicht op het immense hoogaltaar. Waarop dat schip nu juist oorspronkelijk vol georiënteerd was.

Zie over de ornamentatie en uitvoering van het doxaal: <https://www.erfgoedshertogenbosch.nl/verhalen/het-oksaal-van-de-sint-jan> **(Het oksaal van de Sint Jan: een kunstwerk verloren, monumentenzorg gewonnen)**. Die breking was ook beslist de bedoeling: sedert het al meer genoemd Concilie van Trente moest de sacramentele mystiek van de hoogheilige consecratie liturgisch centraal staan. Die sacramentaliteit was een exclusief priesterlijke zaak. Alleen de priester kon haar ambtshalve doorgronden. Het volk niet. Het moest haar aanvaarden. Niet begrijpen. Dat was voorbehouden alleen aan de geroepen van Godswege over wie De Schrift al zei dat velen geroepen waren, maar weinigen uitverkoren. Dat was typisch contrareformatorisch. Een reactie tegen het al te volkse karakter van het Lutheranisme en het Calvinisme. Waarin de geloofsbelevens van onderop, uit het volk, diende te komen, al bleef Luther daarin opvallend inconsequent.

In het midden van de negentiende eeuw werd daarentegen weer veel meer waarde gehecht aan de liturgisch deelname van het in aanbidding neergezegen kerkvolk gehecht. Dat ook tot de offertafel geroepen was. Al bleef de priester uiteindelijk beslissend middelaar bij de voltrekking van het sacrament. Dat volk moest dat wel kunnen zien. Ten behoeve van de mede-belevens. Men moest de spreuk dat zalig zijn zij die niet zien maar toch geloven ook weer niet overdrijven. Daarom wilde het kerkbestuur dat meubel in de tweede helft van de negentiende eeuw kwijt. Omdat het niet rymde met de ruimtelijke werking van de oorspronkelijke gotische bederimte. Koningin Victoria van Groot-Brittannië kocht het onverhoeds incognito. Wat moest deze Anglicaanse verdedigster van het Geloof er mee? En wat voor diplomatieke strubbelingen had deze private koop tot gevolg?

In dit verband is het weer raar dat tegelijkertijd in andere diocesen in Nederland juist neogothische doxalen besteld werden. Of zwaar gerestaureerd hersteld. Zo besloot het Utrechtse aartsbisdom tot de bestelling van een nieuw doxaal in de kathedraal onder patronage van Sint Catharina. Uit te voeren in neogothische stijl. Hier besteedde het Sint Bernulphusgilde in de Sint-Catharinakathedraal aan. Maar elders werden deze afsluitingen tussen schip en priesterkoor ook weer aangebracht, zelfs in gloednieuwe neothische kerken, zoals in België. Men dacht dus in rooms-katholieke kring niet overal hetzelfde over de (on)liturgische waarde van deze doxalen.

XVI.6 Het doxaal als staatkundig soevereiniteitsteken

XVI.6.1 Een Perzisch ritualistiek kerkmeubel

Een vrome bezoeker van de Bossche Kathedraal ervoer bij het betreden van de schipruimte in 1805-1870, dat het zichtveld op het immense hoogaltaar waaraan bisschop Masius nog had gecelebreerd was versperd door een liturgische hóógopgetrokken scheidingswand. Deze was opgericht tussen 1610-1613. Het geldt hier een Hollands eclectistisch koormeubel dat nog niet duidelijk contrareformatorisch van opzet is. Het is niet barok, maar classiscistisch. Ingetogen,

eigenlijk. Met een wonderbaarlijke doorenmenging van Romeinse seculiere beelden en overduidelijk roomse heiligen-conterfeitsels.

Waaronder links Petrus, als peinzende Apostel links vanuit het schip. De primate der leerlingen van de Alverlosser, piekerend over zijn deerlijk verraad. In het midden de Madonnina, met haar gezegend kind rechts op de arm. Het hoofd herwaarts licht rechts genegen, maar, conform de voorschriften van het Trents concilie, ontdaan van de slang onder de voeten, de maansikkel en alles wat voorts zou doen denken aan de Diana der Efesiërs, waarover Sint Paulus al zo'n heibel kreeg met de souvenir-verkopers in de drukbehavende handelsstad in de oostelijke oksel van De Levant. Maria's sokkel is druk bewerkt met verwijzingen naar haar kwaliteit van *theo-tokos*: de godsbarende onbevleete.

Doxaal klooster Ter Apel

Dan, uiteraard, de bedroefde gestalte van de liefste leerling van Jesus, Diens moeder als zoon onder de hoede nemend na de afscheidswaarden van zijn Meester, doodbloedend aan het kruis te Golgotha. Alles in diverse kostbare marmersoorten uitgevoerd, alsof het Brabantse gelovig volk hier zijn ultiem saluut voor de komende eeuwen van vervolging wil uitkrijten in eeuwig porfier. Nederlandse toeristen zagen het oksaal of doxaal tot zijn verbazing in het Victoria & Albert Museum in Londen. Geen twijfel mogelijk: dit was het Bossche doxaal, ineens, zomaar, rond 1870 verdwenen uit de Bossche kathedraal. Hoe was het hier, in Londen, in dit staatsmuseum ineens terecht gekomen? Raadsel.

Het doxaal was altijd een pronkstuk geweest. De protestanten die de kathedraal hadden mogen naasten ingevolge de Vrede van Münster hadden het kerkmeubel laten staan. Het was alleen in de tijd van de Bataafsche Revolutie in 1795 hier en daar wat beschadigd. Het gold veeleer als een typerend voorbeeld van Nederlandse renaissancekunst dan als een katholiek kerkmeubel. Belangrijkere stadskerken hadden zulke scheidingswanden in de latere middeleeuwen gekregen in de Lage Landen. Maar soms hadden kloosterkerken ze óók wel. Je vindt een prachtig volledig gotisch doxaal in de kloosterkerk van het Augustijnerconvent van de kanunniker koorheren te Ter Apel.

De westerse christenheid had deze doxalen overgenomen van de keizerhoven in het Midden-Oosten. Deze beoogden de geheiligde persoon van de Perzische Keizers bij hofritualen af te schermen van de opdringerige blikken van de onderdanen die ter audiëntie kwamen. De Romeinen namen veel van de Perzische hofetiquette over, zoals de pauwenveren waaiers, de draagstoel, de mijter met cornetten, het merkwaardige klapstoeltje dat steeds achter de soeverein werd gedragen – het faldistorium, de witzijden sloffen met geborduurde kousen – en de witte handschoenen.

XVI.6.2 De Pausen van Rome hadden de Perzische soevereiniteitsdragers óók geïmiteerd zoals de Romeinse Keizers

De Pausen deden dat na 476 óók, omdat ze de Romeinse Keizers wilden imiteren. En daarop gingen Westerse residerende bisschoppen, gezalfde koningen, abten en prelaten dat óók doen. Haile Selassie, de Keizer van Ethiopië deed het tot diep in de twintigste eeuw. Ook hij had een mobiel doxaal tot zijn beschikking op dienstreis. Tot ontsteltenis van koningin Juliana. Die keek raar op bij een staatsbezoek dat Selassie bracht aan Nederland. Ze drong erop aan dat de Keizer het niet zou gebruiken. Ze wilde zo gewoon mogelijk blijven doen. Haile nam het wel, maar de Sjah van Perzië Mohammed Reza Pahlavi die nadien, uitgenodigd op staatsbezoek in mei 1959, vond dat Juliana als gastvrouw hem deze eerbaarheid moest doen geworden, bepaald niet.

Prins Bernhard moest sussend ingrijpen toen bleek dat Juliana overduidelijk de ceremoniële wensen van het staatshoofd van Perzië onzinnig vond. Bernhard was inderdaad een *leichter Vögel*, zoals zijn omgeving hem placht te noemen op instigatie van de kamerheer in buitengewone dienst Ernst Heldring, maar omgevingsbewustzijn had hij beslist wel, in tegen stelling tot zijn hardnekkige echtgenote.

Ook bij de zeer omstreden komst van de Keizer van Japan Hirohito nadien speelden dergelijke etiquette-futiliteiten een rol, al nam het staatshoofd van het Land van de Rijzende Zon genoeg met een papieren opvouwbaar kamerscherm bij bepaalde aangelegenheden. Aziaten hechten aan deze solemniteiten. Nederlanders hebben nooit begrepen hoeveel. Maar de universele katholieke kerk heeft dat begrip altijd wel gehad. Net als de Romeinen. Die waren in dit opzicht als agrarisch volk opmerkelijk plooibaar en namen ook klakkeloos veel onbegrijpelijke ceremonies over als dat consulair belangrijk scheen. Handel vóór alles.

XVI.6.3 Het doxaal was al bij Trents decreet anachronistisch verklaard

Het hierboven meermalen genoemde contrareformatorisch concilie van Trente (1545-1563) hield grote opruiming onder de liturgische santenkramen die in de

middeleeuwen waren ontstaan in de kapellen, kerken, bedevaartsplaatsen, rondom heilige bronwaterputten en in cryptes, bij sacramentstorens en reliekhouders. Het liep vaak de spuigaten uit wat er allemaal aan liturgische knoeiboel werd vertoond of aan ritualistiek was ontwikkeld per bisschoppelijk rechtsgebied of in kerkprovincies.

De kerkbeheerders zagen in deze heiligen-vereringen, processies, heiligdomsvaarten, bijzondere zegeningen en altaar-aflaten steeds fiscale feiten die een soort vermakelijkheidsbelastingen genereerden. Een soort sacramentele belasting-toegevoegde waarde, btw dus, omdat een gewijde kaars méér is dan een huishoudelijke lichtbron. En wijwater werkzamer dan ijzerhoudend Spawater.

XVI.7 De Luiker fiscaliteit

XVI.7.1 De heffingen van de prins-bisschop van deze citadelstad aan de Maas

De prins-bisschop van Luik was een meester in dat soort tarifieringen, zoals ik al uiteenzette. Rome liet het toe, zolang het er provisie van trok. Maar omdat de Luikse potentaat deze accijnzen vooral aanwendde voor militaire doelen gericht tegen de Koning van Frankrijk of de Keizer van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie kreeg Rome er geen deel aan.

Rome gebruikte het concilie vooral ter koude sanering van deze liturgische wildgroei. Dat lukte maar heel gedeeltelijk: de accijnzen waren inkomsten waarvan de plaatselijke kerkleiders ongaarne afzagen. En voorts was ook niet heel duidelijk waarom in Trente bepaalde tradities wél gespaard werden en andere niet. De prelaten van de Romeinse curie waren voor bij de toepassing van de uitvoeringsdecreten erg opportunistisch. Konden ze er een Btw-tarief op innen, dan spaarden ze de merkwaardige rituelen. En anders niet.

Bij de doxalen was het niet veel anders. De doxalen hadden deurpartijen die met een zware slag werden dicht gegooid als een altaarbelletje rinkelend signaleerde dat de priester aan het hoogaltaar begon aan het canongebed ter inleiding van de consecratie. Tegen entreegeld kon een gelovige het recht kopen dan binnen het koor te verwijlen tot aan het Onze Vader. Bij het inzetten van het Benedictus moest hij ophoepelen, via de trans: de kooromgang. Einde van de liturgische pret, waaraan aflaten verbonden waren.

Trente vond het niet echt in de haak. Maar soms was het toch een *laudabilis usus* – een lofwaardige gewoonte – en dan mocht deze traditie op provisiebasis voortgezet worden. Ook in Den Bosch. Voor niks gaat de zon op. Vooral in georiënteerde kerken. Waar de apsis inderdaad op het Oosten ligt zodat de zon daar rijst in de flonkering van de gebrandschilderde ramen. Daar mocht de *doxaal rite* voortgezet worden. Uitzonderingsgewijs.

XVI.7.2 Het Bossche doxaal hoort bij de Luikse rites

Zo had de Bossche Sint Jan in het begin van de zeventiende eeuw een prachtig renaissancistisch doxaal of oksaal met kooromgang voor de koorknapen, een afscheiding tussen schip en priesterkoor. Daarin drie deuren en twee zijaltaren. Het

Trentse concilie wilde deze doxalen met zijaltaar inbouw eigenlijk niet meer. Ze leidden te veel af van de offerande aan het hoogaltaar. Maar de prins-bisschop van Luik wou ze juist wel. Omdat het dichtgooien van de deuren bij het begin van het canon-gebed ter inleiding van de consecratie steeds drie fiscale feiten opleverde ter bijzondere zielsintentie.

Hij zag dus nergens van de doxalen af. Sonnius en Masius probeerden ze weg te doen halen, maar Luik verhinderde dat. Ze bleven ook na de Val van Den Bosch gehandhaafd. Vreemd eigenlijk, omdat dit meesterwerk van Coenraad van Norenberch uit Namen nogal wereldlijk was: er staan zeven grote beelden aan de schipzijde, die voorstellen de Trouw, De Liefdadigheid, De Hoop, Petrus, Maria met Christus vereend, Johannes en Paulus. In deze combinatie een voorstellingsreeks die niet verenigbaar was met de strenge voorschriften van de Dordtse Synode van 1619 waarin eigenlijk deze beeldencultus in de kerkruimte streng veroordeeld werd.

XVI.7.3 Antithetisch aan het calvinisme

De *Here Here* wilde immers geen beeltenissen van Zichzelf, maar ook niet van de sacramentele bedienaren, laat staan van Romeinse symbolen en zeker niet in onderlinge combinatie vereend. Dat geschiedde in dit doxaal nu juist wel, op een uiterst expressieve wijze. Maria gezusterlijk naast Charitas, Fidelitas en Misericordia in romeinse gewaden, dat was volgens Gommarus, de strenge calvinist, vloeken in de kerk. De Nederduyts Gereformeerde Dominees hebben vanaf 1650 steeds weer getracht dat alles te doen verwijderen. Maar het Bossche stadsbestuur verhinderde dat, vaak in samenspanning met de Raad van State, het beheersorgaan voor de Generaliteitslanden waartoe Zuidoost Brabant hoorde. Het doxaal bleef, hoezeer onderkomen, gespaard. Ook toen Koning Lodewijk Napoleon de Sint Jan ineens teruggaf, in 1806, aan de Bosschenaren die katholiek waren gebleven. Lodewijk was vroom katholiek, maar op Corsicaanse wijze. Hij keek raar op van een doxaal. Maar schonk de santenkraam met restauratie-subsidie. Koning Willem I erkende de rechtsgeldigheid van die rechtshandeling ook in zijn Vereenigd Koninkrijk, en sloeg het naastingsdecreet in 1816.

Hij had de Bosschenaren deerlijk nodig. Want hij vreesde dat de Belgen zich niet zouden neerleggen bij de toescheiding van hun Bourgondisch land aan een Hervormde Koning. Dat deden ze dan ook niet. In 1830 kwamen ze in opstand. En vestigden een erkend koninkrijk der Belgen. In 1839 moest Willem I er zich bij neerleggen. Den Bosch bleef trouw maar ook onverschillig jegens zijn persoonlijke regering.

XVI.8 De herleving van het katholicisme in Nederland

XVI.8.1 Een neogotische restauratie

In 1813-1853 bleven de katholieken een onderdrukt volksdeel wat de uitoefening van hun godsdienst betreft. Ze mochten binnenskamers geloven wat ze wilden. Maar niet in het publieke domein. Daar mochten ze géén manifestaties van religieuze aard

houden. In 1853 wordt dat anders, als Rome in de gaten krijgt dat Thorbecke in 1848 vrijheid van godsdienst gunt aan alle ingezetenen van het rijk in Europa. Het besluit eenzijdig een kerkelijke hiërarchie op te richten bij Pauselijke Bul.

Die is tactloos geformuleerd en wordt tevoren niet eens ter kennisneming aangeboden aan Thorbecke als minister-president. Stom, want de Hervormden, die nog oppermachtig zijn, gaan nu reactieve maatregelen nemen tegen de nieuwe bisdommen en plaatsen bij de wet op de Kerkgenootschappen in 1855 eigenlijk de roomsen weer onder protestantse supervisie. Maar de Bossche Sint Jan is aangewezen als kathedraal. En ze blijft het.

Nu komt echter een neogotische architectuur-beweging op gang naar de criteria van Eugene Emmanuel Viollet-le Duc, een atheïstische Franse bouwmeester, die de constructivistische bouwwijzen van de middeleeuwse vrijmetselaars fantastisch vindt. Maar Viollet gebruikt daarbij spanbeton en gietijzer en ornamentatiemallen met stoomaandrijving. De Tilburger Henri van Tulder gaat dat ook doen in de Meijerij die hij van opvallende Rijnlandse gotiek voorziet, zoals bij het Rijkskrankzinnigengesticht te Vught. Ook in kerken. Maar ook in stoomgemalen. En watertorens.

XVI.8.2 De gotiek van Viollet-le-Duc

Viollet vindt vooral dat kerken met de apsis oostwaarts gericht moeten worden en dat westelijk de torens moeten oprijzen in driegeleding met de klokken in de derde étage, terwijl de hal wereldlijk moet blijven afgescheiden van dat schip. Wie in die hal staat, moet in één blik oostwaarts het hoogaltaar kunnen zien. Daar zat immers vroeger de keizer. Nu zit daar Christus *Imperator Rex*, Christus Koning; in het tabernakel. De schipruimte moet de blikken daarheen direct concentreren. Viollet is diep onder de indruk van de universaliteit van de Romeinse kerk, de voorzetting van de romeinse imperiale gedachte.

Was die roomse kerk die hegemonie maar niet kwijtgeraakt. Dan waren de Europese staten niet verzonken in hun chauvinistisch nationalisme. Mét de wapenwedloop. Veel Fransen delen deze romantiserende gedachte. Die slaat in Frankrijk enorm aan: Louis Veuillot zal daarom het herstel van de theocratie onder Rome staatkundig indringend blijven promoten. De grote staatsman en priester Hermanus Schaepman neemt dat over als hij in de Nederlandse Staten-Generaal een katholieke kamerclub organiseert.

Maar de Roermondenaar Piet Cuypers óók. Hij wordt aanstonds Rijksbouwmeester. Want ook Thorbecke vindt de gotiek een fraaie uiterlijke verschijningsvorm voor staatsgebouwen. Hij staat toe dat Cuypers aldus het Centraal Station en het Rijksmuseum te Amsterdam ontwerpt. De gotiek wordt daardoor mode, ook in liberale kringen. Cuypers vindt dus, dat dat Bossche doxaal weg moet. Het bederft het zichtveld in de schipruimte oostwaarts. Er zijn meer Bossche kerkmeubelen die dat doen. Zoals die gekke sacramentstoren en dat drukke hekwerk tussen de zijkapellen

waar gilde-altaren staan. Die moeten maar weg. De Bosschenaren evenwel willen er niet áán.

XVI.8.3 De bisschoppen gaan opruiming houden van de santekramerij

Aartsbisschop Zwijsen kreeg echter wel in 1870 voor elkaar dat deze afleidende meubelingen konden worden opgeruimd, als ze duur verkocht konden worden. In 1866 werden kerkmeubelen die niet thuishoorden in de neogotiek van Viollet-le-Duc openbaar ten verkoop aangeboden. De hoogste bidder was hare meest Britse Majesteit (*Her Most Britannic Majesty*) Koningin Victoria die ze wilde bezigen voor de oplichtering van de Albert-afdeling van het Britse Victoria & Albert Museum. Haar gekoesterde volle neef de *Duitse Prince Consort* Albert van Saksen-Coburg. De Hofstoeterij van geheel Europa, Rusland nog inbegrepen óók. De Koning der Belgen Leopold I van Saksen-Coburg had er dagwerk aan.

Hij stierf in 1861 en weduwe Victoria, voortaan ontroostbaar, wilde alles doen voor zijn nagedachtenis. Victoria bood royaal op het Bossche doxaal in haar *private* hoedanigheid. Dus uitdrukkelijk niet als soevereine. Ze nam daarom een particuliere kunsthandelaar als tussenpersoon te baat. In Londen. Deze moest biding doen zonder de opdrachtgeefster te noemen. En zulks aan een eveneens privaat tussenhandelaar. Die op dat moment helemaal niets wist over de bemoeienis van de Britse Majesteit.

Het ging om een kunsthandelaar die binnen het parochiële kerkbestuur van de Sint Jansparochie persoonlijke connecties had. De besluitenlijsten van het Bossche kerkbestuur vervat in het *Registrum Memoriale* van dat bestuur die geraadpleegd zijn gewagen van een particuliere aankoop door Jan Bolsius. Lid van het kathedrale kerkbestuur. Bolsius liet het doxaal afbreken. Hij verkocht kennelijk de losse

onderdelen ieder voor zich en afzonderlijk. En alles bij elkaar voor een verbijsterend gering bedrag. Dat wekte in Den Bosch destijds beslist wél opzien. Ook in de pers. Het doxaal was ook destijds erkend als een uniek kunstwerk van hoogwaardige kwaliteit naar gebezigde materialen en kunstenaars, waaronder eerste klas renaissance-architecten die destijds hooggeroemd waren geweest voor hun prestaties.

XVI.8.4 Een aanstootgevende transactie

Dat hier een uniek kunststuk bijna werd weggegeven, werkte ook buiten katholieke kring ergernis. Wie de gelukkige nieuwe bezitter was, was onbekend, het kerkbestuur wilde voor de hand liggende vragen te dien aangaande niet beantwoorden. Het beriep zich op zijn private bevoegdheid om met dit private eigendom te doen wat het wilde, naar de luid van het burgerrechtelijk artikel over het volstrekke eigendomsrecht in het toenmalige Burgerlijk Wetboek. Bolsius, overigens, was wel bekend als bouwkundig inspecteur van dat bestuur, maar niet als opkoper.

De tussenkomst van een particuliere kunsthandelaar bij de doorverkoop van het doxaal aan het Kensington Museum was later, toen de zaak van de transactie ten behoeve van de persoon Victoria naar haar private hoedanigheid in Engeland politiek problemen ging opleveren, bij het Nederlandse departement van Buitenlandse Zaken eveneens bekend. De gang van zaken bij het Britse Hof was voorts officieus globaliter wel bekend. Niet in Den Bosch. Maar wel in Den Haag. Whitehall was niet bereid verder specifieke informaties te geven, zeker niet toen ineens in Nederland bekend werd dat het doxaal prijkte in het Victoria and Albert Museum. Als de Britse Kroon hier iets mee te maken had, was dat een zaak van het Home Office. En verder was de Koningin uiteraard onschendbaar. Dus waar bemoeide Den Haag zich eigenlijk mee?

Bolsius trad op namens derden. Opvallend is, dat alle samenstellende doxaalbestanddelen vervolgens "*telle quelle*" verkocht, meteen weer terstond na aflevering samengevoegd werden tot het oorspronkelijk doxaal. Dat werd *linea recta* verkocht aan de instelling die wij nu kennen als het *Victoria and Albert Museum*. Het ging dus kennelijk om de religieuze strekking van het meubel. Natuurlijk staat daarover niets in de Bossche registers van het kerkbestuur. Dat ligt voor de hand. Ik denk ook niet, dat het bestuur destijds daar -- van die handelingen in Engeland tussen

1866-1899 -- iets heeft kúnnen weten en voorts evenmin of zulks dat bestuur heeft feitelijk en detail kunnen interesseren. Dat bestuur had, in verband met de voorgenomen aanmerkelijke neogotische restauraties, vrij veel geld nodig.

De handelaar zou trachten een prijs te krijgen zonder dat daarbij de transportkosten zouden worden doorberekend naar Londen, maar wel het loon, verbonden aan een zorgvuldig uiteennemen van het toch vrij kwetsbare monumentale geval, waarvan de historische en artistieke waarde op dat moment vrij hoog werd aangeslagen. De Londense makelaar zou zorgen voor het volledige transport en de assurantie. De leverancier zou op basis kunnen handelen van de FOB-clausule die de Londense Lloyd placht te hanteren voor samengestelde bouwwerken: *Free On Board* van het schip dat voor het zeetransport zou worden gebezigd op volledig risico van de koper. De levering zou mede omvatten het uiteennemen, met het breukrisico van dien en het vervoeren bij binnenvaartschepen waarbij de vaart gevolgd zou worden conform aanwijzingen van de binnenlandse tussenpersoon.

Dus zou het stoomschroefschip gebezigd worden dat normaliter de beurtvaart onderhield tussen Feyenoord en de Bossche binnenhaven van de Zuid-Willemsvaart. De transporttijden zouden nog door de Londense tussenpersoon worden opgegeven: het was belangrijk dat de vaart geen opzien zou baren. Het Bossche kerkbestuur zag een voordeel dagen. Het ging akkoord. Uiteraard zonder Den Haag te raadplegen. Het ging om kerkelijk meubilair. Van een private rechtspersoon. Het ging om een zaak die onderwerp kon zijn van enige koophandelsovereenkomst, een *res intra commercium*. Een roerend goed, omvangrijk, bijzonder, zeker, zulk een monumentaal stuk zag men niet alle dagen, maar dat maakte verder niets uit.

Erkend was verder én bij het besproken concordaat van 1827 én bij de Wet op de Kerkgenootschappen van Floris van Hall dat de staat niets te maken had met de interne inrichting of bemeubilering van een klooster, kerk, kapel of wat voor bedehuis dan ook. Daartoe behoorde dit doxaal onmiskenbaar. Het zou niet op of aan te openbare weg of zichtbaar vanaf een openbare plaats op enigerlei wijze voorwerp zijn van enige manifestatie of ceremonie. De parochie verder was een burgerrechtelijke vereniging met volledige rechtsbevoegdheid. Dus wat had de Nederlandse rijksoverheid eigenlijk daarmee te maken?

XVI.8.5 De oogmerken van de Britse Kroon

Die – hoogst politieke en dus gevoelige vraag -- kan slechts bevredigend beantwoord worden als we nagaan wat Koningin Victoria oorspronkelijk bewoog om dit doxaal in private eigendom te verwerven? Waarom had zij als privaat persoon belangstelling voor nu juist dit religieuze kunstvoorwerp dat bepaald ook in Anglicaanse Engeland waar nu juist een staatsgodsdienst bestond waarvan zij het rituele en liturgische hoofd was als Verdedigster van het Geloof opzien zou baren? Dat die vraag op enig moment aan de orde zou komen was voorzienbaar, maar dat het Bossche bestuur zich daar niet van bewust scheen valt haar bezwaarlijk euvel te duiden, al dacht Den Haag daar onmiddellijk toen daar de transactie wereldkundig werd bepaald anders over. Den

Haag scheen daarover sedert 1830 beslist anders te zijn gaan denken en leefde in het voortdurend besef dat het samenbindend volksgeloof en de staatsinrichting met haar staatshuishoudelijke vertakkingen – was Willem III geen Koning bij de Gratie Gods en kondigde hij niet bij die Gratie wetsbesluiten af en deed hij vonnis wijzen – veel meer verbonden bleken in de collectieve intuïtieve rechtsbeleving dan de makers van allerlei staatkundige modellen waaronder voorzeker de klassiek liberalen zich bewust waren en wilden zijn. In dit opzicht dreven de verschillende constitutionele stelsels van het Avondland op zeer dun ijs. En dat zou weer eens terdege blijken.

XVI.8.6 De staatkundige positie van de Britse Kroon in klassiek-liberaal Engeland
Het had te maken met Victoria's innige behoefte weer aan de Koning van Groot-Brittannië echte staatkundige macht te verschaffen. Ze ervoer dat haar ministers haar min of meer behandelden als een handtekeningenautomaat. Ze moest steeds wetsbesluiten ondertekenen ter goedkeuring. Besluiten van ad hoc-aard, zoals benoemingen. Maar ook die ter vaststelling en inwerkingtreding van algemeen regelgevende strekking, de befaamde Acts of Parliament. Ze kon ze niet goed overzien. Ze waren ingewikkeld, veronderstelden gedetailleerde uitvoeringsarrangementen en hadden vooral betrekking op buitenlandse aangelegenheden, gesitueerd in het steeds uitdijende Britse Empire. Vooral de formele wetten, vastgesteld door Lager en Hoge Huis, hadden betrekking op gecompliceerde kwesties in Het Verre Oosten.

In Malakka, Maleisië, Brits-Indië, Ceylon, op Sumatra en op talloze Archipelgroepen in de Stille Oceaan. Victoria had steeds het idee, dat ze betrekking hadden op de consulaire politiek van haar Rijk, op de staatszelfstandigheid ervan en het defensiewezen. Dat waren, dat had haar betreurde echtgenoot Albert haar steeds ingeprent, typisch onderwerpen voorbehouden aan koninklijke prerogatieven. Zoals ook theologische en moraal-theologische onderwerpen. We moeten bedenken dat Groot-Brittannië in deze periode echt een klassieke theocratie was: het Anglicaanse Geloof was een staatsreligie. De Koning van Engeland was hoofd van de staatskerk. Albert had steeds gezegd, dat dat nu bij uitstek iets was wat de soeverein exclusief als onherleidbare bevoegdheid die hij diende uit te oefenen bij de Gratie Gods. Albert had Victoria gewaarschuwd: haar ministers waren er bij uitstek op uit deze bevoegdheid stiekem te naasten.

XVI.8.7 De prerogatieven van een bij de Gratie Gods regerende vorst

Daar diende ze tegen te waken. Dat zou Victoria, ter nagedachtenis van haar Albert gaan doen. Dat was ze zijn nagedachtenis schuldig. Daartoe ondernam Victoria velerlei. Waaronder de bieding, middellijk, op het Bossche doxaal. Zij beschouwde deze daad als een *actum iure gestium*: een koopmanshandeling, vallend onder het traditionele internationale privaatrecht. Het onderwerp en de oorzaak van het contract tot aankoop en levering was wel uitzonderlijk van artistieke strekking. Maar Victoria had ook al eens zestiende eeuwse schilderstukken van Hollandse meesters doen verwerven op deze wijze.

Ze oordeelde, geadviseerd door haar juristen, dat het feit dat het hier om religieus meubilair ging met een liturgische bestemming de oorzaak van de transactie niet veranderde in een *actum iure imperii*: een handeling rechtens die alleen een soevereine kon verrichten in haar officiële capaciteit van Brits staatshoofd. Het feit, dat Victoria altijd óók *Defensatrix Fidei* was --- onmiskenbaar hoofd van de Anglicaanse staatskerk – maakte dat volgens haar adviseurs niet anders.

XVI.8.8 De bevoegdheidskring van Monarchen in de XIXe eeuw

Daarover bleek men te kunnen twisten. Dat zou niet aanstonds blijken. Maar dat aspect zou, omdat de internationale betrekkingen in de tweede helft van het decennium 1860-1870, de transactie ineens geopolitiek van kleur doen verschieten. Tot schrik van het Nederlandse kabinet. Wel adviseerden de Britse *Queens Councils* dat het raadzaam was om geen nodeloos opzien te baren met de aankoop en de methode van leveranties noch met de plaats waar het geval gepositioneerd zou moeten worden. Destijds was verder niet echt duidelijk wat monarchen precies wel of niet mochten doen, extern -- in het buitenland buiten hun interne territoriale soevereiniteit -- op eigen burgerrechtelijke titel. Dat was een typisch XIX-eeuws probleem. Die eeuw introduceert de voordien onbekende politieke ministeriële verantwoordelijkheid voor de opstellingen van **monarchen** voor zover ze staatshoofd waren. Ze mochten nooit handelingen verrichten die staatkundige implicaties konden hebben buiten medeweten van hun ministers of kabinetten om.

XVI.8.9 Wat was de staatkundige aard van de aankoop?

De opdracht tot het verwerven van dit doxaal was géén *actum iure gestionis*. Een handeling in het horizontale privaatrechtelijk verkeer. Het was, oordeelde het Britse kabinet dat pas achteraf op de hoogte kwam van de handelingen van Victoria te dezen, overduidelijk een *actum iure imperii*: een handeling met staatkundige, constitutionele implicaties. De reden was dat Victoria ook in haar particuliere hoedanigheid constitutioneel hoofd van de Anglicaanse kerk was krachtens de *Act of Supremacy* van Hendrik VIII van 1531. Het was de intentie van de twee echtelieden om dit meubel te doen plaatsen in West Minster Abbey. Daar zou het ook beter gepast hebben. Albert vond, dat het katholicisme meer ruimte bood aan een absoluter opgevatte koninklijke macht dan op dat moment in Engeland gangbaar was.

Zijn oom Leopold I der Belgen had hem daarover ingelicht. Die kon veel beter overweg met de katholieken dan met de liberalen. Die katholieken gaven meer ruimte aan wat de "Gratie Gods" toeliet en waren afkerig van volkssoevereiniteit. Albert was eigenlijk de gene die politiek leidend was in het koningskoppel. Victoria begreep er niet echt veel van. Maar koppig was ze wel. Albert was haar idool. En zeker, Victoria was hartgrondig van plan die doxaalleverantie en herplaatsing dóór te zetten ter ere van haar zo diep betreurde Albert die schielijk nadien overleed in 1861. Beiden wisten van het Bossche voornemen om het doxaal te vervreemden. Toen al. Victoria raakte na dat overlijden van Albert in een depressie.

XVI.8.10 De constitutionele positie van Victoria als weduwe der Kroon

Ze ondernam allerlei, de vreemdste dingen, om haar Albert te eren. Deze bieding, die namens haar gedaan werd, was één uit een reeks. Want Victoria vond dat de herdenking van haar *Prince Consort* háár particuliere zaak was. Ze wilde zich niet neerleggen bij de visie van het kabinet -- het waren er meerdere, volgtijdelijk -- dat ze hier, juist omdat ze hoofd van de Anglicaanse kerk was een *actum iure imperii* beging. Ze was daar niet van af te brengen en bleef bij haar voornemen. Deze ruzie drong door naar buiten. Uiteraard. De Britten vonden dat echt leuk. Het lijkt wel op de heibel die ook ontstond ten gevolge van het décès van prinses Diana. Omdat toen de koningin ook nogal wat verheimelijkte voor haar kabinet-Blair. Omdat ze vond dat de begrafenis, de uitvaartplechtigheden en de gedenkdiensten met de plaatsing van zerkmonumenten geen zaak waren voor het *common house*.

Alles werd destijds door de hofmaarschalk van Victoria gedaan om te beletten dat zij in persoon iets wilde uitvoeren wat ze met haar Albert op touw had gezet. Iets wat haar kabinet wel begreep in 1866 maar niet kon billijken en aanvaarden. In Nederland was het zeker bekend bij het kabinet, dat Nederlandse gezant ingelicht had over de staatshuishoudelijke heibel bericht te dezen. Gelet op de Britse constitutionele verhoudingen. Albert Venn Dicey, de grote staatsrechtgeleerde, schrijft erover in zijn handboek *The Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, eerste druk 1885 (zie het bronnen- en literatuuroverzicht in de bijlagen). De Engelse constitutie is immers

samengesteld uit tradities en gewoonten en zeker niet vervat in een artikelsgewijze Akte zoals een Grondwet.

XVI.8.11 De Britse constitutie bestaat uit gewoonterecht

De befaamde Magna Carta-1215 is geen grondwet. Het is een wederzijdse overeenkomst waarin de feodale onderlinge afhankelijkheid van graven, baronnen en koning wordt gedefinieerd en waarin de koning belooft bepaalde privileges van die edelen te eerbiedigen. Die belofte geldt niet buiten die kring van contractanten. Niet voor burgers, niet voor ingezetenen en niet voor vreemdelingen --- voor die laatsten al helemaal niet. Het verdrag van Lissabon-2004 is juist wel zo'n grondwet en daarin zit mede een reden voor BREXIT.

Bij ons in Tilburg placht onze staatsrechtprofessor H.J.H.M. Jeukens, aan de nieuwe juridische faculteit diens Britse standaardwerk een semesterlang te gebruiken als catalogus van voorbeelden van typisch westelijke constituties in een representatieve democratie. Willem III en Wilhelmina deden overigens precies hetzelfde als Victoria. Ze regelden veel buiten hun kabinetten om, zonder ook maar een minister tevoren of zelfs achteraf te informeren. Ik geef één sprekend voorbeeld op. De bieding ter aankoop van Luxemburg als privaat eigendom van Willem III aan Keizer Napoleon III, hier te lande ruchtbaar als de "Luxemburgse kwestie" van 1868. Ook hierbij werd de offerte gedaan door bemiddelaars. Natuurlijk niet door Willem zelf, zo gek was hij toch nog niet. Nederland kwam daardoor bijna in oorlog met Pruisen.

XVI.9 De positie van de Britse Monarch als hoofd van de Anglicaanse kerk binnen het imperium

XVI.9.1 De handelscontacten

Victoria bood deswege heimelijk via een reeks stromannen, waaronder een welgereputeerde handelaar in antiquaria, firmahoudend onder de naam Murray Marks Ltd. gevestigd te Londen, die vaak in opdracht bestellingen deed van monumentale kunstwerken in het buitenland. Murray zelf (1840-1918) was gespecialiseerd in de verwerving van Hollandse kunstobjecten, vooral de zo begeerde Hollandse maritimisten – schilders van zeetaferelen, vooral oorlogsslagen ter zee tussen Engelse en Hollandse vlootcombinaties – maar was ook goed bekend met andere kunststukken uit Hollands Gouden Eeuw. En ook de marktprijzen. Marks was herkomstig uit Nederland. Maar hij was ook bekend als een discreet bemiddelaar, vooral waar het stukken betrof uit Het Verre Oosten. Zoals wit Chinees porcelein dat in deze dagen zeer in tel was, maar vaak afkomstig was uit illegale handelstransacties. Ook Murray opereerde nooit zelf rechtstreeks doch via stromannen, vooral als het aanmerkelijk risico van heling niet uit te sluiten was. Soms waren de eigendomsverhoudingen betreffende het te verwerven stuk onduidelijk althans buitengewoon gecompliceerd. Dat gold te meer voor kerkelijke stukken uit Nederland, wanneer ze afkomstig waren uit een genaaste of geschonken boedel uit verworven hoofde van de Staatsregeling des Bataafschen Volks-1798 waarin in additionele overgangsartikelen die verhoudingen waren geregeld wanneer een

religieuze gezindte een kerkgebouw of kerkfabriek had kunnen opeisen ten laste van de Nederduyts Gereformeerde kerkorganisatie van 1650. Dat overgangsrecht was nogal oppervlakkig en telde tal van lacunes betreffende het interne kerkelijk meubilair. Murray was er mee op de hoogte. Zie: Wainwright, Clive. '*A gatherer and disposer of other men's stuffe*': *Murray Marks, connoisseur and curiosity dealer*.' In: *Journal of the History of Collections* 14, no. 1 (2002): 161-76. NAL pressmark: PP.69.E.

Victoria bood in *privatim*. Dus: alsof ze particulier was. Het stuk zou moeten worden geleverd aan het South Kensington Museum op nader overeen te komen verzekerings- en transportcondities. Zoals ze ook wel meubels en schilderijen kocht. Dat Britse majesteiten hadden dat vaker gedaan. Er waren precedentes. Dat is altijd van groot belang in een land als Engeland, waar het ongeschreven, althans ongecodificeerd, gewoonterecht altijd een doorslaggevende rol speelde en nog speelt. Juist in gevoelige rechtspolitieke aangelegenheden.

Destijds, in 1572, koningin Elisabeth I, de roemruchte *good queen Bess*, ook al eens met vrucht de totale rooms-katholieke inventaris gekocht van de Rotterdamse stadskerk, de Sint Laurens. Die was wijd vermaard wegens het prachtige interieur met de diverse rijke gilde-altaren en vooral het imponerende hoog-altaar, aan de Sint Laurens geschonken door de Bourgondische bisschop van Utrecht, midden in de vijftiende eeuw toen het kerkschip van de Sint Laurens net was opgeleverd. David van Bourgondië was dat geweest.

Hij had niet op een cent gekeken en ook het kunstig gestoken koorgestoelte geschonken tezamen met een groot houten doxaal. In 1572 echter had Rotterdam besloten, nadat het geteisterd was door Spaanse bezettingstroepen, over te gaan, integraal tot de Nederduytsch Gereformeerde Religie. Het had dat gedaan omdat het de brandschattingen van de Spaanse bezettingsbrigades meer dan zat was geweest. De voormalige pastoor was meteen ook maar aangesteld als de eerste dominee. Elisabeth kon de inventaris prima gebruiken voor haar Anglicaanse kerken, want ook al waren die protestants geworden in 1530 onder Hendrik VIII, het roomse meubilair van

altaren, preekstoelen, retabels en sacramentstorens bleef liturgisch in zwang.

Elisabeth wist, ter versteviging van haar wankle monarchale gezag als vrouw wel raad mee. Rotterdam, dat de commerciële relaties met Engeland bleef koesteren -- wat kon het anders, overigens? -- leverde tegen vriendenprijs. De gemeente raakte zo die op dat moment verworpen al te drukke paapse opsmuk kwijt --- later kreeg de gemeente er spijt van -- zonder dat er een inleidende zaaksvernieling, zoals die van de beeldenstorm van 1566 aan te pas kwam.

XVI.9.2 Rex Chistianissimus

Ze kon de transactie met gesloten beurzen doen delgen, want Elisabeth had Rotterdam tijdelijk Schotse troepen geleverd die nog altijd niet betaald waren. Zulks ter verdediging van Rotterdam tegen de Spanjaarden die op dat moment begonnen waren met terreurbezettingen in het hart van Holland. De Schotse soldaten kregen nu hun soldij in hun eigen pasmunt, Rotterdam was die aanstootgevende inventaris kwijt, Elisabeth maakte goede sier in Londen, en de Staten van Holland konden voorlopig rekenen op defensieve allianties van de zijde van Engeland. Want dat de oorlog met Spanje nog niet afgelopen was, placht destijds ieder duidelijk te zijn. De door Victoria ingezette biedingen vanaf 1862 leken een herhaling van deze reeks precedents. Whitehall had geen bezwaren -- historische precedents zijn alles in het

Angelsaksische *common law system* – en Den Haag kreeg aldus wellicht mede de beschikking over aanzienlijke Britse deviezen.

Want deze leveranties veronderstelden hoge exportlicenties. Ook al omdat het doxaal gold als openbaar kunstbezit. Elisabeth had de inventaris van de Rotterdamse stadskerk nodig voor de herinrichting van de voormalige roomse bedehuizen die Koning Hendrik VIII had genaast ter gelegenheid van het door hem veroorzaakte schisma met Rome. Hendrik had die bevoegdheid gegrond op het feit dat hij tenslotte toch maar *Verdediger van Het Geloof* was volgens het wetsformulier dat Engeland placht te hanteren. Zijn vader, Koning James IV van Schotland had de titel ook gehad. Hij mocht zich Protector and Defender of the Christian Faith noemen bij decreet van Paus Julius II. Hij kreeg deze titel uit handen van de Pauselijke Delegaat Robert Bellenden in Holywood Abbey. Ik refereerde al aan die ceremonie hierboven.

XVI.9.3 De bevoegdheden voortvloeiend uit de positie van religieus leider

De titel was competentiescheppend volgens Britse rechtsgeleerden, juist zoals de aanduidingen van de Portugese en Castiliaanse Majesteiten waren geweest in de bulla, die had geleid tot het Verdrag van Tordeillas in 1494. Daarin waren de koningen “zeer katholiek” of “*Christianissimus*” genoemd. In deze aanduiding lag hun competentie uitgedrukt om extraterritoriale rechtsmacht uit te oefenen in de Nieuwe Wereld. Ter verspreiding van het christelijk geloof. Zie hierboven. Een rechtsmacht die natuurlijk effectief moest zijn en dus inzet van het legitieme geweldsmonopolie van vorsten veronderstelde. In navolging was de Franse koning zich óók *Christianissimus* gaan noemen en eveneens *Défenseur de la Foi*.

Hendrik VIII zag dus in die titel niet maar een loos, inhoudsloos eerbewijs. Neen, het was een titel die competenties inhield van staatshuishoudelijke aard. Hij was door die titel burgerrechtelijk administrator geworden van alle kerkelijke stoffelijke bezittingen. Paus Leo X gaf de titel door bij een vergelijkbaar decreet in 1521 aan de koning van Engeland Hendrik VIII. Het was een beloning voor diens verdediging van de dogmatiek van de Zeven Sacramenten (*Assertio Septem Sacramentorum*), een leer die ook nog door Hendrik in het voorbijgaan was vastgeknoopt aan het primaatschap van Petrus dat sedert Luther in 1517 te Wittenberg de kerkelijke hiërarchie ten principale als on-Bijbels had geafficheerd zwaar onder druk was komen te staan, zéker als volkerenrechtelijk uitgangspunt.

XVI.9.4 Het primaatschap van Petrus en de Engelse positie daartegenover

Dat primaatschap was immers de grondslag geweest van de geopolitieke tweedeling van de Nieuwe Wereld conform het hier meermalen genoemde Verdrag van Tordesillas-1494. Portugal had de Koning van Engeland in persoon deelgenoot gemaakt van zijn concessies oostwaarts. Het had goed gevonden dat die Koning in Het Verre Oosten ook territoriale claims zou uitbrengen, zulks ter verspreiding van de christelijke – dus: Rooms Katholieke leer – en daarmee was Hendrik VIII op dat moment druk doende. Hendrik had er alle belang bij om dat primaatschap te koesteren. Op dat moment tenminste.

In 1530 werd dat natuurlijk anders, toen de Paus Hendriks huwelijk met Catharina van Aragon niet nietig wilde verklaren, met alle terugwerkende kracht van dien. De Paus excommuniceerde Hendrik. Dat was dodelijk. Tenzij Hendrik alsnog zich volledig canoniekrechtelijk losscheurde van de Roomse Kerk. En zichzelf benoemde tot hoofd van de Anglicaanse kerk, wier leerstellig moraal-theologisch systeem nog uitgevonden moest worden. Het Engelse Parlement sloeg een wet in 1543 waarin deze verheffing rechtens constitutioneel werd erkend.

De wet strekte deze erkenning ook maar meteen uit over Ierland. De titel werd een constitutioneel onderdeel van de staatshuishouding van Groot-Brittannië, op dat moment omvattend Ierland, Frankrijk en Engeland zelf. Wat dat onderdeel precies betekende, staatkundig en moraal-theologisch, moest nog nader vastgesteld worden. Wie ambtenaar in dat rijk wilde zijn, moest de geldigheid van de titel bij eed bezweren bij de aanstelling.

Paus Paulus III erkende in 1537 koning James V van Schotland als *defender of the faith*, in de hoop dat James trouw aan Rome zou blijven. Maar deze titel werd in Schotland geen constitutionele aangelegenheid. Er was geen echt Schots rijksgeloof. Dat wilden de Schotten echt zo houden. Ze ervoeren religie veeleer als splijtzwam in staatshuishoudelijke aangelegenheden dan als fermentatiemiddel of samenbindende kracht.

XVI.10 Groot-Brittannië als christelijke theocratie

XVI.10.1 Het koninklijk geloof rijksaangelegenheid

Het werd nadien, nadat de Engelse Kroon voortgezet alle kerkelijke onroerende goederen en opstallen, kerkfabrieken, heilige geesttafels en onderwijsinstellingen, was gaan onteigenen en toedelen aan de eigen loyale adeldom of naasten ten eigen behoefte – waaronder de roemruchte universiteiten te Oxford en Cambridge – gaandeweg duidelijk dat het Anglicaanse geloof een weinig stabiele basis bood voor de doorontwikkeling van een absoluut monarchaal gezag. Het was er te opportunistisch, te ge(geo)politiseerd, te staatshuishoudelijk voor ingebed geraakt. Een verloren zeeslag, een mislukte bezetting, een niet houdbare annexatie of expeditionaire soevereiniteitsclaim bracht het koninklijk gezag meteen in diskrediet en daarmee alle aan het koninklijk gezag verbonden machtsaanspraken.

Het Lager Huis dwarsboomde dan deze jurisdictionele soevereiniteitsaanwendingen, wees ze af als usurpaties en weigerde iedere belastingvoordracht in verband daarmee. En zonder dat parlement kon geen fiscaal feit rechtens in stand blijven volgens het universele nationale gewoonterecht van het rijk, de *common law*. Zonder wettelijke grondslag was geen fiscale heffing legitiem en gold de vordering van de kroon als een machtsaanmatiging waaraan geen ingezetene mocht medewerken. Het protestantisme was geen religieus kader waarin de macht van een koning absoluut kon worden doorontwikkeld.

XVI.10.2 Karel II als crypto-katholiek vorst

Karel I (1600-1649) Stuart kwam er bijna onmiddellijk achter. Hij ervoer dat het protestantisme een geloofsovertuiging bood dat “van onderop” geploegen moest worden, het kon niet dwang- en plichtmatig tegen een meerderheidsovertuiging worden opgelegd zoals het rooms-katholicisme sedert Bonifacius VIII. Zonder parlementaire goedkeuring geen belastingen. Dat het Lutheranisme dat wél goedkeurde, bleek, nadat de Reformatorische schokgolven waren verlopen, exceptioneel. Karel I zette speciale mobiele tribunalen in om het tegendeel te forceren, liet arrestatiebrigades los op het land, probeerde een koninklijke moraal-theologie via disciplinaire maatregelen ten plattelande, in dorpen, steden en gewesten door te drukken, maar allemaal te vergeefs.

De *common law* heerste ook over de koning. En zij was gebaseerd op de gedachte: no taxation without representation. Deze rechtsspreuk zou de basis worden voor de Britse staatshuishouding. De bedienaren van deze Anglicaanse theologie bleken ambtenaren. Hun salaris was daarom de resultante van fiscale heffing. En die heffing was slechts gelegitimeerd door de instemming van het volksparlement bij of krachtens een wet waarmee dat bekrachtigd werd.

Karel I deed het tegenovergestelde. Hij was dus een tiran. En de christenheid verdroeg geen tirannen. Niet ultiem. Dat was de maxime van de *common law*. Karel gehoorzaamde deze maxime niet. Het kostte hem de kop. Terwijl de Franse zonnekoning tegelijkertijd kon schitteren door een dergelijke maxime volledig te veronachtzamen. Maar Lodewijk had Rome aan zijn zijde, zij het dan via een op zijn behoeften hertaalde modaliteit van de Roomse Geloofsleer, het Gallicanisme.

Karel II trachtte dat na te apen. Ook hij wilde absoluut vorst zijn. En dus niet onder de vigeur van de *common law* staan. Maar zijn imitaties werden onmiddellijk herkend als antithetisch aan de essentie van de *common law*. Karel moest het veld ruimen en kreeg asiel bij de zonnekoning. Koning Stadhouder Willem III van Oranje trad als substituut in zijn plaats. Maar onderwierp zich letterlijk stilzwijgend aan de *common law*. Die werd hem, zij het summierlijk, bij dictaat voorgehouden door vertegenwoordigers van dat Lager Huis via een staccato voorgelezen lijst van grondrechten van de Engelse burger-ingezetene, de *Bill of Rights*. In 1688 deed dat parlement dat. Willem mocht de hoed ophouden op de allongepruik. Hij hoefde niet mondeling in te stemmen. Willem moest alleen kortgestuikt knikken. Hij deed het tegen heug en meug. Maar hij had het Engelse mobiele Veldleger en de Engelse oorlogsvloot nodig om zijn Lage Land, vooral zijn Holland, militair te zekeren in de staatszelfstandigheid. Een knik was daartoe voldoende.

XVI.10.3 De Kroon ledepop van het Lagerhuis?

Het leek goedkoop. Maar de Engelse Kroon leverde zich met die knik onvoorwaardelijk uit aan de onbepaalde *common law*. Want wat dat gewoonterecht nu inhield, was niemand duidelijk. Dat was precies wat de Engelsen wilden. Zij maakten uit wat het was, kon zijn en worden. En drongen tussen 1688-1800 alle wezenlijke

koninklijke macht in het staatshuishoudelijk apparaat omzichtig, zorgvuldig en effectief terug. Via de onbeperkte politieke verantwoordelijkheid van ieder kabinetslid jegens dat Lager Huis. Mocht een lid die verantwoordelijkheid misachten, dan was hij strafbaar. Wegens *contempt of Parliament*. Een misdrijf gelijk aan hoogverraad. Vervolging ter zake impliceerde dat het betrokken lid het beulzwaard in de verte zag schitteren.

En dat bracht een warm gevoel van politieke correctheid bij de kabinetsministers te weeg. In 1800 had de kroon vrijwel niets meer te makken. Het was vergemakkelijkt omdat de vorsten die de Stuarts waren opgevolgd Hannoverianen waren die geen Engels kenden en overigens doorgaans leden aan geestesafwijkingen die hen tot regeren buiten staat steden. Zo trof de *Queens-consort* Prins Albert van Saksen-Coburg het Britse staatsapparaat in 1839 aan. Toen deed Victoria, tot over haar oren verliefd, haar volle neef haar huwelijksaanzoek. Hij aanvaardde. Met als *reservatio mentalis*, dat hij de koninklijke macht van voorheen zou weten te restaureren. Eventueel met hulp van Rome. Albert had te maken met een basaal naïeve Victoria. Victoria, die zo onverwacht toch nog tot de Britse troon was geroepen, omdat de (achter) en neven-neven die eerder voor het bezetten daarvan geroepen waren door hun doorgaans beestachtige levenswijze of geestelijke defecten – beiden zo eigen aan de Hannoveriaanse dynastie – waren vooroverleden.

Queen Victoria

XVI.10.4 De *Bedroomcrisis* van 7 mei 1839

Victoria kon destijds, om zes uur in de ochtend van 20 juni in 1837, maar niet geloven, dat zij tot deze macht ineens, eigenlijk zonder degelijke voorbereiding, was verheven door de Voorzienigheid, over wier existentie ze mystieke en excessief vage denkbeelden koesterde toen ze in die schemerachtend van haar Hofkapelaan vernemen mocht dat ze Koningin van Groot-Brittannië was geroepen. Ze was verbijsterd. Maar ze wist dat goed te camoufleren. Ze was krap negentien. Ze kende haar latere echtgenoot prins Albert wel, maar ze vond hem een wijsneus en een pedante appetanterik. Ze is pas later verliefd op Albert geworden. Ze was eigenlijk van plan helemaal niet te trouwen. Wat ze thuis aan vechthuwelijken had gezien was

wat haar betreft genoeg om vrijgezelle te willen blijven. Ik volg nu vooral Lytton Strachey, in zijn voorbeeldeloze en onnavolgbare biografie van Victoria (*Queen Victoria*, uitgeverij Chatto & Windus, Londen, vele drukken). Ze wist zich omringd door hoogst viriele Engelse macho's met een te groot ego. De politici. Erop uit haar koninklijke macht zoveel mogelijk te reduceren. Victoria, met de koppigheid van de puber die overvallen wordt door wijsneuzige volwassenen die willen bevoogden, nam zich die ochtend voor dat nimmer, nimmer, nimmer te laten gebeuren.

Ze zette direct haar moeder de slaapkamer, die ze met haar deelde, uit en verbande haar naar elders, v r uit de buurt. Want deze moeder had met die politici geheuld. Ze wist weinig van de Engelse constitutie. Maar ze wist dat ze haar hofhouding naar welgevallen mocht inrichten en dat ze daarvoor de gelden mocht voteren bij haar eerste minister, die maar moest zien waar hij dat vandaan haalde. Ze besloot in lijn daarmee het begrip "hofhouding" of "huis" zo ruim mogelijk te interpreteren. Bij Lord Melbourne, een oude straatwijze losbol en nog steeds levenslustige schavuit, die aardigheid had in de zo jeugdige spring-in-het-veld vond dat geen bezwaar. Maar bij diens opvolger, sir Richard Peel, w l.

Hij merkte dat Victoria vakkundig nogal wat staatkundige bevoegdheden naar zich toeschoffelde. Via het begrip "huis". Ongedefinieerd, zoals zoveel in de van tradities aan elkaar hangende Engelse constitutie. Peel besloot daarmee korte metten te maken, door te eisen dat Victoria voortaan alleen hofdames zou benoemen op voordracht van de premier. Want via die dames liepen praktisch alle externe contacten van dat Huis en de buitenwereld. Victoria tekende alleen voor afkondiging vatbare wetsbesluiten. Victoria weigerde. Dat was ongehoord. Peel was totaal van slag. Hij deelde mee, dat hij dan ook geen kabinet kon samenstellen. Hij was druk met de formatie ervan doende.

Dat was dan jammer, aldus Victoria. Dan bleef Lord Melbourne maar aan. Die vond dat alleraardigst, mede omdat Peel allerlei moties tegen hem had weten door te drukken in het Lagerhuis. Hij sterkte Victoria in haar constitutionele wederspanningheid. Hij wees er op dat zij Peel de handkus – dus diens aanstelling, traditioneel door die kus bekrachtigd -- kon weigeren. Maar dat Peel, op zijn beurt, haar niet kon ontslaan. Aldus de constitutie. Melbourne en Victoria waren nog van plan lang en gelukkig op deze voet met elkaar door het staatkundig leven te gaan. Aangezien Peel zijn congé op deze basis had gekregen in de slaapkamer van Majesteit, staat dit gecompliceerde incident in het Britse staatsrecht bekend als de *Bedchambercrisis* van 7 mei 1839. Het zou het hele lange leven van Victoria, dat ze als weduwe op zichzelf teruggeworpen zou leiden, nasudderdend blijven beheersen. Ze stierf op 22 januari 1901.

XVI.10.5 The King can do no wrong, but he cannot act alone

Het meningsverschil, dat Peel totaal desori nteerde, bleef slepend. Victoria week niet. Maar ondermijnende niettemin toch het gezag van de Kroon. Melbourne zorgde dat ze weinig voteerde, zodat de zaak niet op de spits zou worden gedreven.

Maar omdat de Engelse constitutie uitging van de gedachte *The King can do no wrong but He cannot act alone*, wist Melbourne óók dat er op de langere duur moeilijkheden van moesten komen. Er zou zich ongetwijfeld een premier opdoen, die zich niet bij de halstarrige weigerachtigheid van Victoria zou neerleggen. Voor bepaalde voteringen zou stellig een wetsbesluit moeten worden geslagen. Zulk een besluit zou mede-ondertekening vergen van de premier, die vervolgens voor de geraamde uitgaven de onvoorwaardelijke politieke verantwoordelijkheid zou nemen jegens het Lagerhuis. Zou een premier dat niet doen, dan zou zich een negatief jurisdictieconflict voordoen tussen de persoon des Konings en het kabinet.

XVI.10.6 De vergelijking met halstarrige Wilhelmina in haar vormeloze bontjassen

Dat zou dan naar buiten treden. Daarmee zou de persoon van de Koning aansprakelijk kunnen worden voor een bepaald regeringsoptreden. Dus zou deze gezagsdrager niet langer onschendbaar kunnen blijven. En wat dan? De constitutie regelde dat niet. De geschiedenis wel: die leerde dat óf de premier óf de Monarch het hoofd op het schavot zou moeten laten. Victoria zou moeten inschikken. Hoe, dat was nog niet duidelijk. Maar dat een prins-gemaal met een zekere belegen wijsheid haar daartoe zou kunnen – en moeten nopen – dat was duidelijk. Victoria zou zich door geen politicus laten beïnvloeden. In dit opzicht lijkt ze opmerkelijk veel op onze Koningin Wilhelmina.

Die deed hetzelfde. En haar premiers hebben er steeds alles aan gedaan om dat krampachtig geheim te houden. Want ze durfden de constitutionele crisis die aan dat negatief jurisdictieconflict verbonden zouden zijn nu eenmaal niet aan. De zittend premier zou zeker een electoraal verlies voor zijn partij tegemoet mogen zien, als hij genoodzaakt zou zijn de Tweede Kamer deswege te ontbinden. Dat perspectief hebben Cort van der Linden, Colijn, Drees en Den Uyl – bij de Lockheed-affaire, toen Juliana ineens óók deze koppigheid bleek te koesteren – niet aangedurfd. Melbourne kon langer blijven door dit constitutionele schaakmat en de eerste ministers na hem hebben deze staatkundige verlamming nooit aangedurfd. Ook al deden de Monarchen de gekste dingen. Het feit dat de Britse premier sedert de *bedroomcrisis* niet durfde te vragen naar de aard van de uitgaven ten behoeve van de koninklijke hofhouding kwam pas brisant aan het licht in 1871.

En zulks omdat het Lagerhuis had moeten vaststellen dat de jaarlijks forfaitaire gegunde bedragen voor die hofhouding ten laste van de Rijksbegroting sedert de dood van Albert alleen maar fors gestegen waren. Victoria trouwde met haar Albert op 10 februari 1840. Albert was beslist niet van plan een in de actuele staatkunde een tweede viool te gaan spelen. Net als Victoria wilde hij macht. Hij wilde ertoe doen. Maar hoe dat te bereiken, dat was Albert niet aanstonds duidelijk. Zijn Victoriaatje was erg verliefd op hem, dat wist hij wel. Dat was ze toch ineens geworden, nadat Lord Melbourne haar ervan had doordrongen dat staatsnoodzaak vergde dat ze trouwde met deze Duitse prins, reeds, omdat het Duitse blok in Centraal Europa steeds belangrijker aan het worden was. Dat blok had Groot-Brittannië wellicht nodig,

omdat Frankrijk nog steeds agressief en onbetrouwbaar bleek in deze jaren. Victoria zocht ook nog steeds naar heimelijke wegen voor koninklijke machtsuitbreidingen buiten het Britse parlement om. Ook zij wilde ertoe doen. Het deed haar deugd dat haar man dat ook wilde. Al snel kwam tussen hen beide de *bedroomcrisis* ter sprake en de neiging van Britse premiers zich met de private hofhouding te bemoeien.

XVI.10.7 De master of the royal household rekeningplichtig aan Albert alléén

Die hofhouding was buitengewoon talrijk en daaronder waren veel functionarissen met de merkwaardigste benamingen, vaak stammend uit de middeleeuwen. Wat ze deden, dat was eigenlijk niemand recht duidelijk en vaak nog minder hoever hun bevoegdheden gingen. Wat deed eigenlijk een *lord chamberlain* in vredesnaam? Hij was bevoegd te beschikken over alle woonruimte van de majesteit en daartoe uitgaven te doen. Maar wat betekende dat praktisch en dus concreet? Er was een *lord steward*. Die had het oppertoezicht over de keukens, de voorraden en de bijkeukens? Dan was er nog een lord, die alles regelde betreffende de bossen en wouden die ter beschikking stonden van de majesteit. *The Warden of the Royal Robes, the Royal Verger and Herberger*, wat deden die lui in vredesnaam om hun emolumenten te verdienen? Waarom werd soms “Rodekamerwijn” uitgereikt en waar was dat voor? Wat was dat trouwens in ’s hemelsnaam voor drank? En zo stond de lijst van huishoudelijke diensten vol met enigmatische personages, aanstellingen, ambten en bijbehorende voorliggende voorzieningen alsmede voorschotten. Alles bij elkaar opklimmend tot aanmerkelijke bedragen. Allemaal belastinggeld.

De lord chamberlain ging over alles waaruit de koninklijke vertrekken waren samengesteld in bouwkundige zin, dus ook over de ramen en glaspartijen die anderszins het daglicht deden binnenvallen, zoals dakkoekoeken, dakvensters en de lichtkoepels der trappenhuisen. Deze lord deed ze aan de binnenkant wassen. Maar niet aan de buitenkant: daarvoor was de lord steward exclusief bevoegd. Maar deze twee hoge functionarissen communiceerden nooit met elkaar! Zoals de *master of the horses* gewoon was evenmin te doen. Daar kwam Albert ook al gauw achter. En dáár, zo oordeelde hij aanstonds, zat beider kans. Net als in het feit dat de regeling niets inhield over de omvangrijke glazen kassen, serres en glazen tuinhuisjes waarover majesteit mocht beschikken vanuit haar paleizen. Iets dergelijks gold óók voor de opperjagermeester, de meester van de vossenjacht, de kaarsenmeester en ga zomaar door, die goudgegalonneerd rondliepen door de immense paleizen en voortdurend de gekste declaraties indienden.

Een kaars, die één keer aangestoken was, mocht niet andermaal gebruikt worden wegens de brandgevaarlijkheid, omdat wellicht de pit scheef was komen te zitten tijdens het branden via het weglekken van kaarswas. Die werd dan apart gelegd, maar mocht door de kaarsenbeambten particulier verkocht worden. De lord chamberlain was de enige, die bepaalde waar en wanneer vuur gemaakt mocht worden in de paleizen. Maar de lord steward moest de voorraden aanleggen voor het vuurmateriaal zoals houtblokken, takkenbossen, die verdomde kaarsen, olielampen en drijfputten.

Ze declareerden allemaal fors. Onafhankelijk van elkaar. Albert besloot nu, voor dat hele chaotische personeelsapparaat één opperhofmeester aan te stellen, de *master of the royal household*.

Die was voortaan gehouden aan de prins financieel overzichtelijk rekenschap af te dragen. Mét alle bijbehorende rekeningen, bestellingen en overmakingen per wissel. De prins vroeg op basis van deze maandrekeningen aan Victoria voor haar hofhouding het bijbehorend bedrag aan te vragen als totaalsom op te nemen in de aanlopende rijksbegroting. En dat werd aan de premier bij de vaststelling van de rijksbegroting gevoteerd. Aan het parlement, meteen in het begin van het boekjaar. Die premier nam dat document aan, nam het vluchtig door, en betaalde: de bedroomcrisis had immers duidelijk laten blijken wat er gebeurde als dat niet geschiedde: de koningin weigerde dan verder met de premier te communiceren. Dan stond het staatsapparaat eigenlijk stil. Vragen over de posten die onder de totaalsom prijken werden niet gesteld. Victoria wenste geen informatie te verschaffen, was het parool, over de wijze waarop ze haar huishouding deed voeren. Bestellingen, rekeningen en overmakingen werden nimmer getoond. De pers moest er maar naar gissen (iets, waarin die pers op den duur heel goed werd). Dat alles was en bleef privé. Dat ging het kabinet niets aan. Wilde ze niettemin toch iets toelichten, dan was dat vrijwillige zelfbeperking harerzijds, maar geen plichtmatige verantwoording, dat moest iedere politicus heel goed weten.

Lord Melbourne had dat geaccepteerd, maar met hem kon Victoria het opperbest vinden. Met Peel en zijn opvolgers niet. Met Gladstone stond ze, zoals we nog toelichten, zowat op voet van permanente oorlog. Met Lord Palmerston eveneens, want die wenste niet te accepteren dat Britse gezanten en diplomaten dienaren waren van de Zeer Brittannische Majesteit in persoon. Die al te verzekerde man werd uiterst onheus bejegend bij bepaalde botsingen betreffende de huishouding, ook die welke niets met het eigenlijke buitenland te maken hadden. Want steeds moesten buitenlandse diplomaten toch hun opwachting komen maken bij die Majesteit en steeds was Victoria niet te beroerd om Palmerston dan flink in zijn hemd te zetten. Je zag deze bewindsman gaandeweg krimpen totdat hij schier elke eigendunk verloren had.

Ook al ging het om de Krim-oorlog, Victoria wist er altijd óók iets huishoudelijks aan te ontwaren. Ondertussen bouwde Victoria aldus een reeks precedents op, die een gewoonterechtelijke regeling vormden waardoor Victoria en Albert steeds over een enorme som konden beschikken, bijna een illegaal fonds, om hun activiteiten financieel te dekken. Dat was precies de toelag van Albert geweest. En Victoria zette dat voort, ook als weduwe, onverstoorbaar en uiterst onheus als deze regeling van haar betreurde Albert door een premier betwist werd. Zo verwierf de Koning van Engeland waarachtig toch weer grote geheime macht buiten de volksvertegenwoordiging om. Dat ervoer Victoria die zulks zag als het erfdeel van haar Albert dat ze zou handhaven. Tegen iedere prijs. Dat ze daarmee het

staatsrechtelijk budgetrecht van het Lagerhuis behoorlijk ondermijnde was Albert destijds echt wel duidelijk geweest. Zo liberaal was Albert, als Duitse prins van den bloede, nu ook weer niet geweest, al wordt in de Engelse geschiedenisboekjes vaak anders verhaald. Via dat huishoudgeld, dat steeds meer wies, kon zijn Victoriaatje uiteindelijk toch haar persoonlijke macht flink uitbreiden en dus die van hem, Albert. Buiten iedere politieke verantwoordelijkheid van de ministers. Zolang Albert leefde, maakte Victoria het niet te bont: Albert voelde altijd haarscherp aan hoe ver hij soms te v r kon gaan. Dan trapte hij op de rem en stuurde Victoria schielijk bij. Maar na zijn dood was die breideling weg. Victoria sloeg nog net niet op hol, maar trapte te vaak en te krachtig tegen de disselboom. Dat zou al binnen tien jaar blijken. Haar huishouding bleek op bijna iedere staatkundige aangelegenheid betrekking te hebben: het werd te gek.

XVI.10.8 De debatten in het Lagerhuis over 's Konings onschendbaarheid en de Britse buitenlandpolitiek

Het Lagerhuis vroeg uiteindelijk een interpellatie aan in deze brisante kwestie en bracht allerlei berichten ter sprake uit de openbare periodieke pers over de aanschaf door of namens Victoria van voorwerpen die onmiskenbaar van religieus getinte aard en strekking waren. De leden van dat huis wezen erop, dat Victoria vrijwel geen van de haar opgedragen koninklijke ceremoniële taken had verricht in het bijzijn van het publiek uit de natie. Inderdaad: Victoria kon de rouw maar niet afleggen in verband met het heengaan van haar dierbare Albert. Ze deed alleen nog maar het constitutioneel onontbeerlijke minimum zoals het tot de handkus toelaten van premiers, het aanvaarden van de geloofsbrieven van gezanten en de ontvangst van vreemde vorsten buiten haar Imperium.

Maar ze ving wel op jaarbasis driehonderdvijfentachtigduizend pond sterling. Voor de huishouding. De kranten stonden echter bol van Victoria's buitenissige aankopen waaronder allerlei retabels, altaarstukken, sacrosanct vaatwerk en beelden. Die konden toch bezwaarlijk aangemerkt worden als meubelstukken in de majesteitelijke salons? Waar w s dat allemaal voor? Waarom moest de belastingbetaler daar voor opdraaien? De leden beleden met het vereiste nederig respect dat zij geen uitputtende inventarisatie vroegen van dat soort verwervingen, maar toch wel een specifieke rekening en verantwoording. Ze wilden nog niet zover gaan, dat ze op eigen initiatief samengestelde lijsten overlegden met het verzoek aan het kabinet om na te gaan of er iets aan ontbrak. Want er waren hele vreemde, zeer omvangrijke aankopen bij die duchtig over de tong gingen. Waar bleef de zestigduizend pond voor de civiele lijst bijvoorbeeld precies? Werd er zo prijkelijk gedineerd soms?

XVI.10.9 De interpellaties van Sir Charles Dilke

Was Victoria soms aan het speculeren? Soms in de in deze tijd zo spraakmakende aandelen in het Suezkanaal? Kon daardoor de precaire verstandhouding met Frankrijk, dat in oorlog was met Pruisen – de Frans-Duitse oorlog was juist in een eindeloze impasse geraakt – niet in gevaarkomen? Besepte Gladstone wel dat Victoria

in wezen uit een Duitse dynastie herkomstig was? Was dit niet gevaarzettend voor de diplomatieke betrekkingen met Parijs? Graag opheldering. Die gaf de zittende premier Gladstone niet. Hij wees op de deferentie voor de persoon van de Majesteit en kapittelde het huis dat het dit soort vragen durfde te stellen, blijkt uit de kamerhandelingen, de *Hansard*, (Hansard's Parliamentary Debates printed at Westminster, London Pater-noster-Row)) over 1870.

Het huis vergat dat de Koningin gerechtigd was tot het forfaitaire bedrag en dat de besteding ervan niet in het debat aan de orde kon komen: de Koning is onschendbaar. Dit was onhandig geplaatst. Op dat moment herinnerde Engeland zich weer en detail dat hun vorsten eigenlijk Welfen waren uit het Huis Hannover en dat dit soort demarches die de betrekkingen met Bismarcks Pruisen en diens Duitse Keizerrijk in gevaar brachten hoogst ongewenst waren en in het Lagerhuis onder ministeriële verantwoordelijkheid behandeld dienden te worden. In het openbaar. Zonder dat de premier zich verschool achter de onschendbaarheid des Konings.

Dat was precies de benadering die de kwestie op scherp stelde, vooral omdat Victoria (a) een aanzienlijk vermogen had geërfd van Albert (b) zekere John Neild, een excentrieke spreekwoordelijke vrek haar een landgoed had doen erven van meer dan een half miljoen pond terwijl (c) verder ook de hofhouding voor de prins-gemaal was vervallen na een zekere overgangstijd voor het ontslag of de overplaatsing van het daarbij betrokken personeel. Waar bleven verdomme de duiten? En wat deed Victoria er mee? In deze jaren was een recessie gaande en ook de daarmee verbonden duurte van de primaire bestanddelen van het volksvoedsel zodat barre armoede en zelfs hongersnood heerste, vooral in Ierland en Schotland. Gladstone volhardde.

Dat joeg de gemoederen op, mede omdat Gladstone tegelijkertijd een voorstel indiende voor de toekenning van een bruidsschat aan de oudste zoon van hertog van Argyll van dertigduizend pond en verder een jaargeld van zesduizend pond. De hertog ging trouwen met prinses Louise van Saksen-Coburg, dus het was overduidelijk een uitgave ten behoeve van de natie. Dat vond tegenkanting via grote demonstraties waarbij voor een republiek gepleit werd, onder meer op Trafalgar Square. Onder deze omstandigheden, donderde de geachte afgevaardigde sir Charles Dilke, was de referte aan de deferentie die men de Kroon was verschuldigd een paskwil. Maar Gladstone gaf niet toe. Dilke eiste een openlegging, integraal, van de boeken van de huishouding, de aanbestedingen inbegrepen.

Sir Charles Wentworth Dilke, 2nd Baronet, MP

Sir Charles Wentworth Dilke (1843-1911) 2nd Baronet, Member of Parliament voor het district Forest of Dean, was een buitengewoon gevaarlijke opponent van Gladstone. Hij was een radicaal liberaal. En hij was een heftig agerend republikein. Hij werd gedoodverfd als aankomend premier. Hij was daarom zo gevaarlijk omdat hij ten Hove gerepresenteerd was als hofbeambte. Hij wist heel veel van de merkwaardige aankopen van Victoria, die betrekking hadden op de aanschaf van godsdienstige parafernalia. Hij kende de dynastie Van Saksen-Coburg heel goed. En hij had de pest aan haar. Het was, zo vond hij, een kwalijke hofstoeterij, tuk op ongecontroleerde staatsmacht. Hij viel daarom Gladstone ongenadig aan, toen deze weigerde het Lagerhuis inzichten te geven in de aankopen en aanbestedingen op de civiele lijst. Hij stond bekend als een rokkenjager, een man met weinig respect voor de plichtmatige monogamie die Victoria openlijk als de enige juiste levenshouding predikte. Een man berucht om grensoverschrijdend gedrag, een non-conformist, een persoon met *me-too* aanklachten te zijnen laste. Victoria had zijn respectabiliteit meermalen kwestieus genoemd. Bij Dilke waren eerzaam getrouwde vrouwen beslist onveilig, deelde ze zuinigjes mee. Zulke dingen spelen steeds een grote rol. In de staatkunde. En daarbuiten.

Hij deed dat in een rumoerige zitting van het jaar 1872 vóór het zomerreces. Hij verwees naar de opvallend welgeredigeerde precieze berichtgevingen nopens de uitgavenposten van de zijde van periodieken als "*The Times*", opgenomen in de bijlagen van de *Hansard* van dat jaar. Waren die juist? Durfde de regering deze posten te ontkennen? Daaronder de aankoop van een verder ongespecificeerd *Rood-Loft* uit een plaats met een onuitsprekelijk moeilijke naam in Holland. De krantenberichten over de opmerkelijke recentere verwervingen waren eveneens opmerkelijk gespecificeerd. Waar haalden, zo vroeg het publiek zich af, deze journalisten dergelijke nauwkeurige informaties vandaan? Uiteraard dacht iedereen aan de *Master of the Royal*

Household, de door prins Albert aangestelde functionaris die alle vreemde hovelingen met hun zonderlinge middeleeuwse titels en competentiekringen moest coördineren en controleren ten behoeve van de koninklijke beurs.

Had die soms gelekt naar de pers, omdat het alles bij elkaar de spuigaten ging uitlopen? Kon de premier daar een vinger achter krijgen? De leden van het Lagerhuis zouden pogingen daartoe zeer op prijs stellen. Het gold hier een hofbeambte die nog door Albert was aangesteld en die het volle vertrouwen van de diepbetreurde prinsgemaal had genoten, zoveel stond wel vast. En óók dat Victoria als een furieuze wijfjeskruisspin in de gouden herfst zou reageren als de premier haar door ochtenddauw doorparelde web zou durven te betreden ook al zou de premier die paringsdans inzetten die uiteindelijk resulteert in het consumeren van het mannetje nog tijdens de copulatie. Gladstone was dus niet bereid toelichting te geven en ging niet in op de intellectuele juistheid van de overgelegde krantenberichten. Ook al wilde de oppositie de overreiking van de *smoking gun*, de staatsman bleek wel wijzer. Hij wilde nog langer mee dan vandaag. Zo beheerste Victoria via haar sjaggerijn het staatkundig tableau meer en te geduchter, dan ze met de meest hoffelijke welwillendheid had kunnen bereiken. Die les trok Hare Meest Brittannische Majesteit ter dege uit deze afwikkeling door de volksvertegenwoordiging. Die berustte. Waarna de interrumpant concludeerde dat deze persberichten dus juist waren. En zo was de algemene opinie.

XVI.10.10 Is het Lagerhuis wel de Mater Parliamentorum?

De Britse staatsrechtsgeleerden hebben het niet graag over deze episode uit hun staatkundige geschiedenis. Dat, omdat zij poseren willen als de enige echte dragers van de representatieve constitutionele democratie. Daarbij wordt het Lagerhuis onveranderlijk gepresenteerd als de Moeder van Alle Parlementen ter wereld, *Mater Parliamentorum* in het afschuwelijke Latijn van *regius* professoren te Oxford en Cambridge als de bewerkers van de standaardwerken van Blackstone, Dicey en Bagehot over het Engelse constitutionele recht. Een parlement echter kan alleen echt gelden als een volksvertegenwoordiging in staatssoevereine zin, als het een integraal budgetrecht naar believen openlijk op alle segmenten geldend kan en weet te maken en als een beroep op het staatsbelang daarbij uiteindelijk ontkracht kan worden bij votum van de volksvertegenwoordiging. De belastingbetaler moet kunnen weten waaraan zijn centen worden besteed. Via zijn volksvertegenwoordiger moet dat te controleren zijn. En ook, of de uitgave in het landsbelang was, het collectieve belang van dat volk. Daarover moet tot op de laatste penning helderheid kunnen worden verschaft, zover en zo lang de volksvertegenwoordiger dat eist, in overeenstemming met het meerderheidsgevoelen van de volksvertegenwoordiging zelf. Ook als die misschien wel neerkomen op onderbuikgevoelens. *No taxation without representation*, dat is hier het doorslaggevende principe, dat Britten daarbij zo graag nadrukkelijk citeren. Daarvan was dus bij de interpellatie-Dilke geen enkele sprake. En dat is nog steeds zo. De vragen naar uitgaven van de Royal Household bij het plotseling versterf van

de prinses van Het Volk Diana Spencer bleven onbeantwoord met een beroep op de onschendbaarheid der Kroon. Dat is het Britse constitutie ten voeten uit.

Daarin blijft de positie van het koninklijke staatshoofd niet makkelijk inplaatsbaar. Het lijkt erop dat de Koning in Persoon in dit opzicht geheel onttrokken is gebleven aan het Engelse *common law*. Kennelijk beschikt dat staatshoofd tóch over een soort onbeperkt privaat amortisatiefonds zoals Koning Willem I vóór de grondwetswijzigingen van 1848. Het fonds dat moest zorgen voor de delging van alle schulden aangegaan door stadhouder Willem IV namens de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën zonder dat daarvoor enige parlementaire verantwoording kon worden gevraagd, omdat de soevereiniteit van de Koning nu eenmaal vóórgegeven was aan de grondwet van 1813 die deze Willem goedgunstig toestond aan het regerend patriciaat, niet aan het volk. Een volkomen vrijwillige zelfbeperking. Waarop deze vorst naar believen kon terug komen. Echt parlementair-rechtstatelijk is dat nauwelijks te noemen, maar kennelijk maakt Groot-Brittannië het in dit opzicht toch nog bonter. Aldus de rechtsvergelijkers van de verschillende nationale constituties.

Daarbij komen de genoemde de algemene belangstelling trekkende uitgaven van Koningin Victoria uiteraard aan de orde die ze liet doen voor haar **Royal Household**. In 1839, kort na haar troonbestijging, bleek direct al dat Victoria een zeer ruime opvatting had over het begrip "koninklijke huishouding". Daaronder bleek bijna de gehele buitenlandpolitiek te vallen. Bijvoorbeeld ook die betreffende Rusland: of dat rijk de oorlog verklaard moest worden of niet met betrekking tot de Krimpolitiek die ook nu weer de hoofdoorzaak is voor het conflict in de Oekraïne. Victoria vond dat ze regeerde bij de Gratie Gods als *Defender of the Faith*. Daar waar het christendom in gevaar kwam, mocht ze dus ingrijpen. Dat liet Victoria steeds maar even weten. Dat was uiteraard niet te verenigen met de idee dat ministers politiek voor dat soort aangelegenheden verantwoordelijk zijn jegens het parlement. Ze werd daarom gekapitteld door de premier, toen bleek dat ze gelden had gevoteerd voor koninklijke ambulancediensten in De Krim. Omdat leden van haar huishouding -- verpleegsters -- daar ook doende waren, op dat schiereiland, in verband met herrie tussen Grieks-Orhodoxen, Islamieten en Russisch-Orthodoxen.

Victoria voerde jaarlijks forfaitaire begrotingen op ten behoeve van die huishouding. Ze weigerde stelselmatig -- vaak met medeweten van de premiers, ongeacht of die liberaal, conservatief of progressief waren -- de posten over te leggen die daaraan ten grondslag lagen. Lord Melbourne liet het maar zo. Niet uit principe. Uit Luiheid. Gebrek aan frustratietolerantie. Want hij wist dat Victoria te keer kon gaan als een viswijf. Hij vond niettemin Victoria een bekoorlijk lief meisje. Ze was, vertelde de oude schurk vaak glimlachend, zo verliefd op hem. Ze miste een vaderfiguur. En zo beleefden Victoria en Melbourne een merkwaardige ambigue relatie. Maar zijn opvolger Robert Peel niet. Die eiste boter bij de vis. Die kreeg dus ruzie met Victoria. Hij werd niet tot de handkus toegelaten. En kon dus niet in het Lagerhuis verschijnen. Albert, de man van Victoria, sterkte zijn vrouw in deze eigenzinnigheden. Ze besloten

daarom tezamen en in vereniging samen het begrip "*Defendatrix of the Faith*" verder uit te bouwen, want dat was een constitutionele titel, bron van onbepaalde prerogatieven. Albert ried Victoria daarom eens te kijken of ze als geloofsverdedigster geen concordaten kon sluiten met de Heilige Stoel. Volgens Albert kon ze dat wel. Hij stelde dus voor óók dat eens te proberen. Waarom zou ze geen osmose beproeven tussen het Rooms-katholicisme en het Anglicanisme?

Dat kon ze immers in die ecclesiologische hoedanigheid best eens proberen. Ze moest zich dan wat roomser opstellen dan voorheen, en ook liturgisch laten blijken dat ze deze bevoegdheid had. Daar was kerkelijk meubilair bij vereist, waaronder een rooms doxaal. Dat zouden ze dan in de Westminster Abbey plaatsen. Het moest dan duidelijk anders liturgisch geornamenteerd zijn dan een Anglicaans. Ze besloot nu haar civiele kunsthandelaar Murray in te schakelen, want die kwam uit Nederland en wist veel van deze branche als katholiek. Hij leverde al jaren Aziatische religieuze voorwerpen. Met het oog op het komend keizerschap van India dat na 1850 eraan zat te komen. De opdracht werd naar alle waarschijnlijkheid gegeven door de *master of the Royal Household*, aangesteld door Albert.

Dat vermoeden is gerechtvaardigd omdat noch Gladstone, noch Peel noch Palmerston het betwistte, niet in 1871 en ook later niet, toen weer deze forfaitaire huishoudgelden ter sprake kwamen bij de begrotingsdebatten. Bekend was al ten Hove, dat Den Bosch van zins was de kathedrale basiliek te restaureren volgens de gothische inzichten van Cuypers en Alberdingk Thijm. Haast was er niet bij. Belangrijk was het zeker, want het ging om de constitutionele bevoegdheidskring van Victoria. De zaak werd in verband met de dood van Albert urgent. Victoria wenste te doen uitkomen dat ze haar prerogatieven wenste te handhaven zoals Albert haar had geïnstrueerd en zette de concordataire politiek voort buiten het kabinet om. Ze was dat de nagedachtenis van Albert schuldig. Dat was een regeringsaangelegenheid. Murray kocht nu allerlei roomse paraferalia aan. Victoria verhoogde dus de forfaitaire voteringen voor de *Royal Household*, zelfs tot astronomische hoogten. De premiers hadden grote bezwaren, want zij moesten die voteringen verdedigen in een tijd van langdurige en massale economische recessie.

Gladstone wilde daarom met recht en reden weten wat Victoria met de centen deed, maar Victoria bleef erbij dat dat het parlement niets aanging. In bewoordingen waarvan Albert haar soms had kunnen weerhouden. In dit opzicht ontzag Victoria zich niet om soms Koninklijke Proclamaties te laten plaatsen in bladen als *The Times*. Buiten het Lagerhuis om. Dat pikte het uiteindelijk niet. Het kwam dus onafwendbaar tot een constitutionele crisis in 1871 waarbij Victoria door republikeinse *whigs*, vrijzinnig democratische progressieven, flink op de korrel werd genomen in interpellatie na interpellatie. Als de post "*Royal Household*" een blanco mandaat was aan de regerende koningin om onbeperkt kosten te maken, dan stelde het parlementaire budgetrecht niets voor, aldus het Huis bij verschillende aangelegenheden. Maar dan was dat Huis toch gereduceerd tot een machteloze

ledepop? Dan bleef er van de politieke verantwoordelijkheid van ministers niets over? Toch bleef Gladstone weigerachtig de posten op te geven. In 1872 ging de leider van de oppositie Sir Charles Dilke in het lagerhuis tot een frontale gemotiveerde aanval over. Hij legde een staat over van uitgaven van de koninklijke huishouding, waarvan hij stelde dat deze posten niets met het Britse landsbelang konden te maken hebben. Waaronder een post voor dat doxaal. Desgevraagd weigerde Dilke uiteraard de bron te noemen die deze documenten gelekt zou hebben.

Maar opvallend is dat Gladstone eigenlijk niet aandrong. Hij keek wel uit. Wie probeerde Victoria te bewegen tot feitelijke openbaarheid nopens haar huishouding, wist met zekerheid dat Victoria reageren zou met de sublieme onredelijkheid van de kloek die haar kuiken beschermd tegen een mogelijke aanranding. Haar lieve, lieve Albert had deze huishouding zo fantastisch gereorganiseerd. Het idee dat de *Master of the Household* rekenschap zou verschuldigd zijn aan volksvertegenwoordigers had Albert altijd afgewezen als een aanslag op de grondwettelijke regeringsvorm, met een uitgebreide rechtvaardiging overigens van dat standpunt. Albert had het Britse staatsrecht, ook in zijn organische wordingen, historisch bestudeerd. Hij begreep er niet alles van, maar hij had Victoria ervan doordrongen dat het hier ging om het allerheiligste immuniteitsgebied van de Kroon, het *sanctum sanctorum*. Het had te maken met de opvattingen van de Monarch als geloofsverdediger. Dat was Victoria heel duidelijk geweest door Alberts colleges. Wie dáár maar in de buurt kwam, pleegde schennis aan Alberts eeuwigdurende herinnering. Dat gedoogde Victoria niet. Dan was ze niet alleen *not amused*. Dan werd ze furieus. Dan weigerde ze verdere dienst. Dan was ze zelfs niet bereid bij het voorgelezen wetsbesluit dat parlementair geratificeerd was, op de Normandische zinsnede *Sic Dieu le Veult* te mompelen: goedgekeurd met haar nadrukkelijker wordende alt. En als ze dat niet deed, dan stond het staatsapparaat stil. Gladstone wist dan, met al zijn harkerigheid, geen hemelse raad. Dat durfde hij niet aan. Dus gaf hij de interpellant geen enkel bevredigend feitelijk antwoord.

Gladstone ging alleen maar over tot pathetische galmende retoriek. De debatten staan in de Hansard over 1871 met de bijlagen die de afgevaardigden overlegden terzake van deze aangelegenheid. Victoria gaf geen krimp. Ze weigerde inzage. De toxische werking van het monarchale prestige had haar hersenkwabben gedesoriënteerd. Want als Gladstone de crisis echt aandurfde, waar zou ze dan blijven? Gladstone kon wel degelijk recherches laten plegen naar het lek, dat ook aangeduid werd als een “hoog personage in de buurt van de Troon”. De ervaring leert dat dan niet langdurig aangedrongen hoeft te worden. Een beschuldiging van land- of hoogverraad zit er dan al gauw in. Dat zijn open, wederom excessief vage, tenlasteleggingen die de Angelsaksische rechter toch aanvaardt als geldige delictsomschrijving bij de inbeschuldigingstelling. Zij het dat dan naar Angelsaksisch recht betwist zou kunnen worden dat dat bewijs rechtmatig verkregen was. Dan kan de *exclusionary rule* toepasselijk zijn. De rechter besluit dat de bewijsvergaring strijdig

was met de constitutie. En sluit de jury uit van kennisname van de resultaten daarvan. Dat is altijd te proberen. Nog steeds.

Gladstone verdedigde de Kroon zoals gezegd nu hoogdravend met alle middelen die hij had, zulks met grote welsprekendheid, er vooral op wijzend dat een constitutionele crisis thans niet aanvaardbaar was, reeds omdat de Frans/Duitse Oorlog woedde op het continent, waarbij Engeland zijdelings betrokken dreigde te worden. Hij eiste loyaliteit aan de Kroon. De afgevaardigden kregen nu de indruk dat Victoria ook al in die oorlog betrokken was, maar nu weer als een soort Florence Nightingale en dus puur uit menslievendheden. Gladstone erkende de feitelijke juistheden van de interventie-Dilke. De aankopen hadden betrekking gehad op de kunstvoorwerpen genoemd in de bijlagen.

Maar daar ging het nu niet om. In deze situatie van staatsnoodtoestand kon de positie van de Kroon niet in parlementair geding gebracht worden. Het is een precedent dat nog steeds bepalend is voor de budgettaire verantwoordelijkheid van de premier voor de uitgaven van de Kroon. Onder die invalshoek is dat Bossche doxaal nog steeds van belang voor het Britse constitutionele recht. En voor de positionering van Victoria voor wat betreft haar budgettaire afhechting van haar huishouding. Zie: Lytton Strachey, *Queen Victoria*, ed. Chatto & Windus, Ltd Londen, 1902, pp 172-191. In Nederland is het niet anders. Dit is echt Engels constitutioneel staatsrecht en Brits Volkerenrecht. In die handboeken vind je het Dilke-incident van 1871 dan ook breed uitgemeten. Omdat nog steeds betwist is, hoe dat incident moet worden uitgelegd onder *common law*.

Deze staat bereikte Groot-Brittannië in de negentiende eeuw niet. Dat bewijzen deze en dergelijke precedents. Ze stelden King Edward VIII, George V en VI in staat tot hoogstpersoonlijke regimes, buiten de ministeriële verantwoordelijkheden om, op een moment dat de Duitse Rijksdag dat integrale budgetrecht wel degelijk volstandig tot haar beschikking had, al aarzelde ook zij te vaak en te gereed om er echt gebruik van te maken. Dat geldt overigens óók voor Nederland. Wellicht dat daarom het Dilke-debat in 1871 niet graag opgerakeld wordt, al noemt men het toch geregeld voetnootsgewijs. En daarin ligt mede de verklaring, wellicht, waarom men zo schichtig reageert op de plaatsing van het Bossche doxaal in het Royal Albert and Victoria-museum en de vraag hoe het daar terecht kwam en waarom.

XVI.11 Kan een Concordaat de Britse Kroon bevoegdheden verschaffen?

XVI.11.1 De concordataire onderhandelingen via de Brugse bisschop

Sedert 1830 waren de Belgische bisschoppen rechtstreeks in onderhandeling met Whitehall met het oogmerk een verstandhouding tot regeling van wereldlijke rechtsmachtaanspraken tussen enerzijds het Britse Empire en anderzijds de Heilige Stoel. Er zat wellicht een mogelijkheid in om in ieder geval de bisschoppelijke Romeinse hiërarchie in het Britse eilandenrijk te herstellen die opgeheven was in 1530.

Er was een concordaat geweest tussen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden dat erkend was door Whitehall naar de grenzen van 1815, bij de Weense Slotakte. De Heilige Stoel kan als volkerenrechtelijke organisatie verdragen sluiten met andere mogelijkheden, de concordaten. Deze kunnen betrekking hebben op de rechtspositie die de rooms-Katholieke Kerk als rechtsorganisatie zal hebben binnen de rechtsmacht van die mogendheid.

XVI.11.2 De implicaties van een geratificeerd concordaat

Het sluiten ervan impliceert niet dat die mogendheid de Paus erkent als Opperhoofd der Christenheid. Het sluiten van concordaten houdt in dat zo'n mogendheid erkent als rechtens relevant feit dat er een godsdienstige internationale rechtsorganisatie is die het rooms-katholicisme over de grenzen van staten uitdraagt. Koning Willem I was tot die erkenning in 1814 genoodzaakt, reeds omdat hij een meerderheid van rooms-katholieke onderdanen binnen zijn territoriale rechtsmacht kreeg toegescheiden door de geallieerden tegen Napoleon I. De Belgen, zagezegd, verblijvend binnen de Zuidelijke Nederlanden, zo lang beheerd als koloniaal gebied door de Oostenrijkse Habsburgers.

Londen had van Willem geëist dat hij deze Belgen niet alleen maar zou gedogen, maar zou erkennen als volwaardige staatsburgers met alle actieve en passieve staatkundige rechten van dien. Daarvoor was een concordaat onontbeerlijk. En daaraan was Willem meteen ook aan werken. Rome wilde zulk een verdrag ook. Ook met een vorst die Hervormd was, dus protestant buiten de gemeenschap van de Heilige Apostolische Kerk. Dat werd het concordaat van 1827. Gesloten, geparafeerd en geratificeerd en nadien nooit opgezegd. Waarom zou iets dergelijks ook niet mogelijk

zijn met Groot-Brittannië? En elders, met bijvoorbeeld de Verenigde Staten van Noord-Amerika?

Whitehall had dat Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden destijds graag zien ontstaan als militaire bufferstaat tegenover het immer agressieve Frankrijk van 1802. Verder had Whitehall de eeuwigdurende gewapende neutraliteit van de kerkelijke staat gegarandeerd. Het zag deze staat gaarne gehandhaafd in Italië waar de mythe van de totale volkssoevereiniteit tierig rondwaarde. Dat soort volkse opstandigheid zag Londen niet graag. Het leek te veel op het revolutionaire élan van 1789. De bloederige Franse revolutie, die in brede volkslagen ingedaald en populistisch hertaald onvermijdelijk moest afkoersen op de terreurperiode van Maximilien Robespierre in 1793. De volkstribuun die iedereen die oppositioneel was jegens hem bij decreet eenvoudigweg buiten de wet (*hors de la loi*) had verklaard. Daarna was een simpele standrechtelijke procedure ten overstaan van een volkstribunaal, samengesteld uit simpelen van geest voldoende geweest om de valbijl van de guillotine suizend te doen neerdalen over de gevonnisse. Hoger beroep was niet mogelijk.

XVI.11.3 De vrees voor revoluties die door Whitehall waarde

Whitehall achtte, de hele negentiende eeuw lang, herleving van dat soort terreurstaten steeds heel goed mogelijk. Het reageerde mede daarom zo spastisch op iedere nationale opstand geïnspireerd door de verbasterde idee van de volkssoevereiniteit zoals uitgedragen door het *Comité du Salut Public* van die terreurperiode. Steeds weer had te Londen deswege de paniek toegeslagen, wanneer in 1830, 1848, 1852, 1870 op het Continent ergens weer eens een revolutie was los geburst, bekwaam, gedirigeerd door onverantwoordelijke politieke tinnegijters. Nooit meer revolutie, nooit meer een staat gebaseerd op het dogma van het soevereine volk dat steeds de eigen staatsvorm koos via een sociaal contract, afgestemd op de tijdgeest.

Kardinaal-staatssecretaris Ercole Consalvi 1757-1824

Daar had het afkeer van, veel meer dan van het inmiddels toch redelijk ontmande Pausdom dat onder de hoede van kardinaal-staatssecretaris Ercole Consalvi een redelijke gesprekspartner bleek. Veel redelijker dan Whitehall had verwacht. En in ieder geval redelijker dan Parijs. Daar kon ieder moment weer de vlam in de pan slaan. In Berlijn bleek het helaas niet anders. Aangezien het Anglicanisme ook nog allerlei onduidelijke staathuishoudelijke spelonken bleek te bevatten, ook nog ten aanzien van de betekenis van het ominieuze begrip democratie leek het voorshands beter af te stemmen om het Quirinaal en Consalvi. De Pausen bleken dan 1815 conservatiever dan Londen ooit had kunnen hopen.

XVI.11.4 De Kroon als leverancier van Aziatische keizers

Dus waarom geen concordaat waarin een hiërarchie werd gedefinieerd die met de Britse aanspraken in Het Verre Oosten rekening wilde houden? De Alleenzigmakende kerk had waarachtig in dat Verre Oosten nog altijd volwaardige bisdommen, apostolische vicariaten en missiestaties in bedrijf die konden gaan fungeren als strategische uitvalsbases voor het Britse Empire dat zo langzamerhand dreigde te bezwijken aan *imperial overstretch*. Het kostte steeds méér moeite een ontzagwekkende mondiale oorlogsvloot en een mobilisabel expeditionair Veldleger op kosten van de Engelse belastingbetaler effectief beschikbaar te houden. Roomse hulp kon geen kwaad. Sonderingen daarnaar in het geheim evenmin.

Aangezocht werd daarvoor als delegatieleider de Brugse seminarie-president J.J. Faict die voor geen kleintje vervaard heette. Faict zou later op basis van deze renommée ook vicaris, vicaris-generaal en uiteindelijk bisschop van Brugge worden. En zich toeleggen op het vindingrijk sarren en kleineren van Guido Gezelle die hem op zijn Engelse missie begeleid had als tolk. Maar die hem eigenlijk de loef had afgestoken. Ja, Faict gold hier als de man. Van alle markten thuis. Die kende de klassieke liberalen als eigen pappenheimers, was al vaker op diplomatieke missies gestuurd. Met veel vrucht en een stortvloed aan onderscheidingen. Faict mocht later zich graag beroemen op zijn diplomatieke triomfen in Engeland. Hij deed duidelijk uitkomen dat zonder zijn heilbrengende aanwezigheid de bisschoppelijke hiërarchie in Groot-Brittannië nimmer was hersteld.

Edoch. Het bleek te Londen echter dat de man geen Engels kende. Geen woord. Dat was een euvel. Omdat de Engelsen uiteraard geen Frans spraken. Deswege werd nu aan de missie de bevlogen onderpastoor Guido Gezelle toegevoegd. Want die sprak die taal even vloeiend als Engels. En ook Guido verkeerde onder de waan van die tijd dat het hele Angelsaksische taalmassief wel eens vaardig zou kunnen zijn voor een massale rekatholisering. Terug in het supranationale verband dat Rome had weten te leggen vóór de vermaledijde reformatie, wanneer men die ook beginnen liet en ongeacht of men die deed uitbazuinen door Luther of iemand anders die de geloofsleer niet trouw had kunnen blijven uit persoonlijke frustratie. Zou het lukken dat taalmassief integraal en effectief te rekatholiciseren, dan zou daarmee ook volkerenrechtelijk veel gewonnen zijn: de Christenheid zou weer hecht georganiseerd

zijn ook als canoniek rechtsmassief zoals zij dat in 1494, toen het Tordesillas-systeem werd opgestart ter bedwinging van de wereld voor Christus.

XVI.11.5 De Vlaamse missioneringsactiviteiten binnen het Britse Empire

Ik verwijst naar het drieluik van R. Caspar, ontwikkeld in het tijdschrift *Roeping*, jaargang 30 (1954-1955) pp. 294 vv, gewijd aan de rechtspolitieke achtergronden van de Vlaamse missioneringen in Anglicaans Engeland (*Guido Gezelle en Engeland. I. II, III.*) Ik vermoed dat ze destijds ook niet helemaal realistisch waren, die vooronderstellingen. Maar in Vlaanderen waren velen die in dergelijke bekeringen oprecht geloofden. Hoe contrafactisch, strijdig met de feiten, ze vermoedelijk toch wel waren. Hoop doet immers leven. Bedenk dat in Nederland de Rooms-Katholieke Vereniging voor de (aanstaande) Bekering van Nederland tot in de zestiger jaren nog actief bleef.

Achteraf een kippenaandriftige streving, georganiseerd via de Nijmeegse professor Gerard Brom. Die had begin 1920 de Unie van Rooms-Katholieke Studentenverenigingen opgezet. De Roomse (Inter)Academiale. Waarvan die bekeringsclub een soort bijproduct was. Ze slaagde er uiteraard vooral in de protestanten flink te prikkelen. Van een interne confessionele versterking van “het katholieke volksdeel” die ze ook zou beogen is nooit veel kunnen blijken, evenmin als van een externe confessionele profilering. Alleen van een merkbare polarisatie. In de dertiger jaren. Ik veronderstel dat dat met de door de Vlamingen beoogde massabekeringen in Engeland niet veel anders uitgewerkt had. Maar te bewijzen is hier niets. Nauwelijks. Guido, als taalkundig expert, vooral in het “straote Vlaams”, meende dat taligheid betekenisbepalend was voor de vraag of een groep samenlevende mensen in groter organisatorisch verband een “natie” kon zijn.

De taal is gans het volk. Daarop meende deze bard en litterator ook de missioneringsactiviteiten te kunnen en moeten afstemmen die na 1850 binnen de Romeinse kerk intensief weer op gang kwamen onder leiding van het Romeinse missiedepartement, het *dicasterium* van de *Propaganda Fide*. Wilde deze rekatholicisering systematisch worden aangepakt, dan was tussenkomst en actieve bemoeienis van staatswege eigenlijk vereist. En daar was het Britse staatshoofd als *Defender of the Faith* onontbeerlijk voor. Zo als dat in 1494 het geval was geweest ten aanzien van de zeer katholieke Portugese en Castiliaanse Koningen. Paus Alexander VI Borgia had hun militaire en maritieme doorzettingsmacht nodig gehad om zijn wereldlijke jurisdictieaanspraken in de hele Nieuwe Wereld van destijds dóór te kunnen drukken. Hij kwam ze dus in ieder opzicht tegemoet, maar Castilië dat nu eenmaal een geducht veldleger op de been kon brengen waaraan Portugal niet tippen kon nog het meest.

Zou men via vooraanstaande Engelse katholieken de Britse Kroon voor het roomse karretje kunnen spannen, dan ware dat ten eerste aan te bevelen. Het Anglicanisme was op dit moment een vrij bloedeloze, ambtelijk gedirigeerde staatsideologie. Niet echt mystiek en steeds erop uit om gelijke tred te houden met de nieuwste proefondervindelijke wetenschappelijke inzichten over de schepping en haar

evolutionaire faseringen, zo weinig verenigbaar met het voor ieder menskenkind zo bevattelijke verhaal van Adam en zijn Eva en hun merkwaardig vertoeven in het Aards Paradijs. Het Anglicanisme is in deze tijd vooral een ideologie, die erop uit is het idee te rechtvaardigen dat de Britten een ras vormen dat op basis van Gods uitverkiezing de ganse wereld moet regeren. Darwin was Angelsaksisch *curate*, maar in die hoedanigheid altijd tegelijkertijd burgerlijk ambtenaar aangesteld door het *Home Office*.

XVI.11.6 Het Anglicanisme en het Darwinsme als rechtvaardigingen voor het Britse Imperialisme

Darwin moest dus die ideologie ondersteunen en tenminste respecteren en in het publieke debat geen confrontaties aangaan die haar zouden kunnen ondermijnen. Daarom werd Darwin verdediger van de toenmalig gangbare gedemystificeerde *Natural Theology*. Die Bijbelse Openbaring en natuurbiologische verschijnselen zou moeten verenigen tot één thetische systematiek van het Goddelijk Heilsplan dat de Blanke Engelsman aan het uitvoeren was. Door agressief te koloniseren. Het was niet iets wat zich makkelijk liet harmoniëren met enige religieuze vervoerdheid, al deed men vanwege het *Home Office* nog zo zijn best. Mede omdat ook dat Office moeilijk kon ontkennen dat kolonisatie bedreven werd op primair economische motieven: schaalvergroting voor de verwerving van bodemrijdommen, importering daarvan voor de vervaardiging van massale halffabricaten en uiteindelijk duur terug te verkopen eindproducten in de keten van detaillisten en eindconsumenten.

Winstmaximalisatie voor weinigen. Dat was het einddoel. Dat kon ook Lord Salisbury in het parlement niet meer ontkennen. De Bijbel als legitimatie van mondiale keiharde concurrentie. Dat was ook de reden voor het ontstaan van de Oxford-beweging waarvan Wiseman de coryfee was. En ook hij zag in dat de mystiek van het Koningschap veel meer gebaat was met een meer gevoelsmatig en ontremde benadering van openbaring en kerkelijke traditie. Waardoor de Verdedigster van het Geloof uiteindelijk óók meer publiekelijk tot haar constitutionele recht zou komen. Het deed vermoedelijk bij Victoria een snaar trillen. En méér dan dat.

Zou dat staatshoofd katholieke missionarissen willen aanvaarden als koloniale ambtenaren, dan zou dat voor de instandhouding van het Britse Empire een geweldige begunstigende factor kunnen zijn. In dit licht moet men dan ook het ijveren zien voor de stichting van een typisch Angelsaksische missioneringsorde als de *fathers van Mill Hill*. Die kreeg dan ook in deze tijd haar beslag. Ze werd gedreven door een romantisch verlangen naar harmonische eenheid binnen de Christenheid boven de actuele geloofsverdeeldheid, waarbij die eenheid die in de Middeleeuwen zou hebben bestaan wel heel erg ideaal, vredelievend en sociaal werd voorgesteld. In Nederland evenzo, onder aanvoering van Alberdingk Thijm die ook erg goed was om bepaalde machtsurpaties van de roomse kerk in die periode niet in (te willen) zien.

Moederhuis Paters van Mill Hill

De priesters van *Saint Joseph's Missionary Society* (Societas Missionarium Sancti Joseph de Mill Hill) zou Angelstalige missionarissen opleiden die uiteindelijk ook geschikt zouden zijn om te fungeren als koloniale beampten onder supervisie van het Home Office. In 1864 kreeg de roomse priester Herbert Vaughan goedkeuring vanwege Rome om met deze onderneming te starten. In 1866 verkreeg de congregatie rechtspersoonlijkheid naar Engels recht. Ze zouden het Engels koloniaal bestuur kunnen ondersteunen in hun streven naar samenwerking met armen, verdrukten en andere *personae miserales*. *Deplorables*, om met Hillary Clinton te spreken. Die zich wel moeten schikken naar de publieke ordening die de elite hen toebedacht. Maar krachtens hun canonieke mandaat zouden ze overal ter wereld actief mogen zijn op die grondslag, want de voort te planten leer is universeel. Ze gingen op missie in Belgisch Congo, Kameroen, Kenia, Zuid-Afrika, Oeganda, India, Pakistan, Maleisië/Brunel, de Filipijnen, Australië, Nieuw-Zeeland, Brazilië, Ecuador, de Falklandeilanden en Nederland. Derhalve ook buiten Brits imperiaal gebied en buiten de later geconcessioneerde Britse Volkenbondsmandaten.

Gezelle ging, met deze fraaie gevoelens beziel, scheep naar Londen in het gevolg van zijn seminarie-superior Faict. Die was veel pragmatischer en zag een volledige bekeren van Groot-Brittannië niet zo zitten. Wel een massale volksbeker en na intensieve missionering. Maar dat is toch iets anders. Iets heel anders. De Engelse bovenlaag had, ter consolidatie van haar immense privileges, de lagere klassen driehonderd jaar geïmpregneerd met haatgevoelens jegens de Alleenzigmakende kerk onder de leus "*no popery*". Dickens beschrijft in menige roman hoe vaak deze kreet wordt aangeheven bij ongeacht welke publieke demonstratie, manifestatie of massale rel, waaraan vibrerend Engeland ook in die dag zo rijk bleek. De kreet is een

zinloze roep geworden, een kreet van aanhitsende verontwaardiging jegens ieder die afwijkt van het gemiddelde.

Mgr J.J. Faict, Bisschop van Brugge

Die klasse, gesterkt door gratis jenever en gin, placht die roep op commando bij alle politieke rellen aan te heffen. En daar tegen op boksen via zorgvuldig gedoseerde bekeringsactiviteiten zou altijd een werk blijven van zeer lange adem. Inmiddels was Faict nu ook van wereldlijke zijde erkend als diplomaat. En dat kon zijn kerkelijke loopbaan alleen maar begunstigen. Binnenkort kwam de Brugsche kathedra vacant. Faict had die mijter in het hoofd. Maar zijn hoofd nog niet in die mijter. Als hij dit goed aanpakte op deze missie te Londen, was dat een stap in de goede richting. Jammer, dat hij geen Engels kende. Dat kon echter wellicht weggemoffeld worden, bij zijn uiteindelijke – uiteraard triomfantelijke – rapportages over de resultaten die Faict had weten te boeken. Het lukte. Faict kon Brugge beschouwen als zijn episcopale residentie.

Guido Gezelle, onderpastoor te Kortrijk

Gezelle kon echter nooit zijn snater houden. Dat bleek ook pas achteraf. In Brugge. Waar Guido zich graag deed gelden. Niet verstandig voor zijn loopbaan. Maar dat is gelukkig voor ons. Zo weten we meer dan destijds het Vaticaan, Brussel en Londen lief was. Guido verhaalde graag hoe onontbeerlijk hij was geweest voor Faict die hij graag in zijn hemd zette. Hij verspreidde, naïef als hij was, graag in de betere Brugse burgerfamilies buitengewoon geestige verhalen over versprekingen van Faict en de reeks daardoor onstane misverstanden. En hoe hij, Gezelle, daarbij ultiem de redder in de nood was geweest. Dat kwam de gemijterde prelaat uiteraard ter ore. Later. Maar dat was Faict tevoren niet bekend. Hij kreeg er flink de pest in. Want hij wist dat hij loopbaantechnisch Gezelle kon maken en breken en voorts, dat deze als geestelijke binnen de wereldlijke clerus per definitie bij alles van hem afhankelijk zou zijn. Faict nam zich voor deze hinderlijke betweter eens alle hoeken van iedere kamer te laten zien.

Het verklaart wel waarom Guido uiteindelijk nooit hoger kwam dan onderpastoor. Ook al kreeg hij van wereldlijke zijde veel erkenning. Zelfs vanwege het Huis Van Saksen-Coburg-Gotha. Als het Britse kabinet nu een concordaat sloot met de Heilige Stoel moest dat ingemasseed worden bij Victoria. Die was tenslotte *Defendrix Fidei*. En al kon men haar veel op de mouw spelden, dat zo'n concordaat niet helemaal te rijmen was met het Anglicanistisch exclusivisme, dat zou zelfs Victoria niet ontgaan. Niettemin was Victoria nog niet vergeten hoe sterk haar dierbare Albert erop had aangedrongen dat ze beiden zouden proberen weer wat van de macht te herwinnen die koning Karel II Stuart had gehad, zich oriënterend op het absolute van het heersersrecht dat een gezelfde koning kon ontleen aan de door God bezworen constitutie tussen het Angelsaksische Volk en zijn Monarch bij de Gratie van die God.

Karel II Stuart, crypto-katholiek

Karel had zich nimmer neergelegd bij het politieke primaat van het parlement, opgevat als wetgevend soeverein lichaam, de grondwettelijke vervollediger van het natuurlijke recht van de gewoonten – de *common law* -- in Brittenland. Dat volk had zwaar leergeld moeten betalen voor deze constitutionele dwaling, want de Lord Protector Cromwell had het onderworpen aan de dwang van een politiestaat waarin alles verboden was, behalve waar een vergunning voor was afgegeven, die vervolgens verplichtte tot het bij die vergunning toegestane gedrag. Neen, dan waren de Engelsen toch veiliger geweest onder de regering van een Monarch bij wie absurdistische machtsaanspraken krachtens het common law-systeem tegen het volk uitgebaat altijd ten toets konden aangebracht worden via de beroemde writs, de klaag- en verzoekschriften, gericht tot die Monarch in persoon. Waaronder de vermaarde *writ of habeas corpus*. Het verzoekschrift om iemand uit detentie te ontslaan en tijdelijk vóór te brengen bij de eindeloos rondreizende koninklijke hoven.

En daar aan de orde te stellen of de voortgezette detentie nu écht strookte met de gewoonterechtelijke principes van het Angelsaksische stammenrecht. Bedenk, dat de Adel in Engeland steeds op particuliere grondslag steeds gijzelingen in detentie kon verordenen zonder de rechtsgrond die daartoe de bevoegdheid noemde en het bijbehorende wetsbesluit binnen 's Konings gegarandeerde Vrede. Dat misbruik was onder Cromwell tot nationale folklore geworden. Ongebreideld. Het was beslist niet zo, zo probeerde Albert zijn gade duidelijk te maken dat het goddelijk recht van koningen niet te rijmen was met het liberale constitutionalisme met de daaraan inherente borging van grondrechten. Dat had Albert goed bij Victoria ingeprent.

En zij beschouwde dat als een erfdeel van haar Albert dat ze altijd zou moeten handhaven. Ze wist alleen niet goed hoe. Ze wist wel dat Karel II zwaar had geleund bij het handhaven van zijn koninklijke prerogatieven op de Roomse uitleg van het *Droit Divin*, het Goddelijk Recht van gezalfde Koningen dat niet door grondwetten in te perken was. Zoals ook Luther uiteindelijk had erkend, die ook het uitiem verzetsrecht van het volk tegen een legitieme Monarch had verworpen. Dat maakte Karel II tot militair geallieerde van de Zonnekoning Lodewijk XIV in het geheime Verdrag van Dover van 1670. En kort voor Karels deerlijke dood bekeerde Karel zich deswege tot het katholicisme. Tot ontzetting van de Anglicanen die dit tot op de dag van vandaag trachten te ontkennen.

XVI.11.7 Albert had wel iets in de roomse legitimaties gezien

En voorts was het Victoria duidelijk dat Albert, in navolging van zijn oom Leopold I der Belgen een eventueel Concordaat met Rome om een en ander nader te regelen met waardering had besproken. Uiteindelijk had ook Willem I der Nederlanden dat gedaan, en andere Koningen waren doende zulks ook in overweging te nemen. Waarom Victoria dan niet? Het was inmiddels duidelijk dat de representatieve democratie niet identiek was met een stabiel staatsbestel en een overduidelijk grondwettelijk regeringssysteem. Nergens in Europa. Victoria behoefde maar te denken aan de storm van revoluties die door West Europa geraasd had in de jaren

1830, 1848 en 1866, met nog steeds na ijlende gevolgen. Wat de Paus Pius IX daaromtrent had gedicteerd in zijn talloze zendbrieven -- encyclieken -- over het goddelijk recht, de grondrechten van liberale snit, het feit dat geloofswaarheden nooit gecorrigeerd konden worden door enige proefondervindelijke wetenschap (de *Syllabus Errorum*, de lijst van dwalingen der mensheid) -- en de zinderende kracht van de Openbaring voor de nationale staatsbesturen was overduidelijk, en óók dat de uitvoerende macht van Koningen nooit kon worden onderworpen aan enige parlementaire goedkeuring tevoren of achteraf tenzij de Koning zulks toeliet en achteraf erkende.

John Kardinaal Newman

XVI.12 De revitalisering van het rooms-katholicisme in Groot-Brittannië

XVI.12.1 Renegaten brengen het papendom tot hernieuwde actualiteit

In Groot-Brittannië was dat integrale rooms-katholicisme vaardig aan het helerven. Het werd vaardig verwoord door renegaten zoals John Henry Newman, de latere kardinaal. En er waren er velen die, herkomstig uit deze school, glashelder konden aantonen hoe onschriftuurlijk het Anglicanisme eigenlijk was, vooral sedert het de gedachten absorbeerde van lieden als Charles Darwin, die leerden dat de mens eigenlijk niet aanstonds geschapen was naar Gods Beeld en Gelijkenis, al was Genesis nergens zó duidelijk geweest als juist omtrent dit thema. Zij besloot in haar benarde weduwschap nu eindelijk eens tot daden over te gaan waaraan haar Albert aan de rechterhand van de Vader genoeg zou bleven.

XVI.12.2 De tussenkomst van Albert

Albert had inmiddels van zijn oom die de troon van het Koninkrijk der Belgen sedert 1830 deskundig bezette wel begrepen dat ook deze Lutheraan liever zaken bleef doen met de Belgische bisschoppen en hun liberale klerikalen dan met de inmiddels

opkomende sociaal-democraten en de progressivistische liberalen die vooral de grondrechten van de kiesgerechtigde elite wilden uitbouwen. De bisschoppen konden van het Hof allerlei toezeggingen krijgen voor de immuniteiten waarin hun geestelijken, ondernemers en koloniale missionairen hun goddelijke gangen konden gaan.

Via de procureurs des konings die persoonlijke beambten waren van de kroon kon veel geregeld worden tot en met een soort juridische exclaves ten behoeve rooms-katholieke kloosters, congregaties, stichtingen voor maatschappelijk hulpbetoon zoals bejaardenoorden, armenhuizen, krankzinnigengestichten en inrichtingen ter onderbrenging van bedelaars, vagabondenbenden, gevallen meisjes en vrouwen, weduwen en wezen.

Het Hof zou zorgdragen dat de diocesane kerkreglementen daar rechtstreekse werking zouden krijgen, eventueel zelfs met hulp van de burgerlijke openbare gewapende macht. Hof en klerikalen zouden innig samenwerken. De Kroon zou daardoor breder maatschappelijk draagvlak krijgen buiten het wetgevend congres om. De schatkist zou ontlast worden. En de geestelijkheid zou greep behouden op de massa der beminde gelovigen. Vooral via de talloze geestelijke adviseurs van deze organisaties, waaronder de immer vlijtige onderpastoors per parochie. De staat zou daardoor een parastataal rechtshandavingsmechanisme verwerven buiten iedere publiciteit om. De bisschoppen zouden *Te Deums* aanheffen ten behoeve van de koning en zijn dynastie.

XVI.12.3 De positie van de Paus als wereldlijk heerser in de XIXe eeuw

Beter zouden de Saksen-Coburgs zich niet kunnen wensen. Dat leek Albert ook wel wat. Hij verklaarde zich bereid een en ander duidelijk te maken aan zijn Victoria die van haar Albert alles placht aan te nemen. Bij het Romeinse staatsecretariaat sloeg dat aan. Uiteraard. Overal scheen de wereldlijke macht van de Paus op haar retour. Allerwegen kloegen staatsrechtsgeleerden haar aan als niet verenigbaar met de geest der tijden, de geest van het klassiek liberalisme en haar absolute scheiding tussen kerk en staat. Waarbij de kerk niet anders was dan een merkwaardige ideologische beperkt rechtsbevoegde vereniging. Een private persoon. Buiten ieder grondwettelijk bestel. Wellicht kon nu eindelijk Engeland bewogen worden terug te treden van de dwalingen die onderliggend waren aan de genoemde Act of Supremacy van 1534.

Tenslotte had Hendrik VIII Rome verloochend uit private dynastieke belangen. Omdat het huis Stuart uit dreigde te sterven als leverancier van gekroonde en te kronen hoofden. Wellicht was er toch weer met het Britse Hof te praten. Antonelli, de Vaticaanse staatssecretaris zag er de geopolitieke voordelen duidelijk van in. Maar het was niet raadzaam onmiddellijk een Apostolisch Delefaat naar Londen te sturen. Dat viel te veel op. Dat zou meteen te grote weerstanden oproepen.

Een omweg via het Belgische episcopaat, met wie de Koning der Belgen Leopold I zo wonderwel scheen te kunnen accorderen en samenwerken, lag veel meer voor de

hand. Een verkennende delegatie namens dat Belgische episcopaat lag daarom voor de hand, geleid door een vooraanstaand prelaat. De superior van het roemruchte Groot-Seminarie te Roesselare scheen geschikt, zeer geschikt. Een man van de wereld. Een Realpolitiker. Een vaardig manipulator van macht ten behoeve van de ambities van de Heilige Stoel.

De Van Saksen-Coburgs moesten zich in Groot-Brittenland nog inburgeren en legitimiteit verwerven. Als dat over deze band kon, waarom dan niet? Albert was in het begin niet echt populair bij het Britse volk. Hij kon als Lutheraan zijn draai niet vinden. De Engelsen die de ontzagwekkende wreedheden die Luther had willen rechtvaardigen in de dertigjarige oorlog nog goed voor ogen hadden, dachten dat Albert een vergelijkbare geestdrijver was, ook omdat de Britten weinig afwisten van deze protestantse variant. Ze schatten Albert in op een verarmde Duitse graaf die goede sier dacht te maken als Koninklijke Hoogheid. Men volgde hem met argusogen. Hij wist niet welke rol staatkundig te spelen.

Hij was niet zozeer een speelbal. Maar hij had wel moeite zijn staatkundige positie te kiezen, rekening houdend met alle bijbehorende gevolgen. Dat hij daarbij kon rekenen op de volstrekte trouw van zijn gade was hem duidelijk. Maar óók dat Victoria niet veel begrip had voor constitutionele verhoudingen in het uiterst gecompliceerde Britse staatsrecht dat van rare precedents aan elkaar hield, vaak ook nog toegepast op basis van oude religieuze conflicten die eigenlijk nooit echt beslecht waren. Maar stiet je op zo'n precedent, dan kwam het conflict ineens weer tot leven, vaak daarbij allerlei kwalijke luchten van bederf en interne verspreidend.

De betekenis van de titel van Victoria dat ze *Christianissimus* was, verdedigster van het Geloof, *Fidei Defensatrix* bleek er een van. Deze aanduiding kon per aangelegenheid andere hermeneutische en moraal theologische spandbreedten hebben. En voor een Lutheraan als Albert was dat niet makkelijk navoelbaar, als spande hij zich daartoe ter dege in. Van Victoria was in dit opzicht weinig te verwachten. Dat had Albert al vroeg in de gaten.

XVI.12.4 Henry Edward Kardinaal Manning en andere regenaten

Met Gladstone, premier met wie Victoria het maar niet kon vinden, zou het vooralsnog niet lukken. De tijd leek daarom rijp voor een dergelijke concordataire verstandhouding mede via vooraanstaande katholieke priesters als de reeds genoemde John Henry Newman (1801-1890), ere-fellow van Trinity College in Oxford, de latere kardinaal. Ook Newman drong er op aan de Anglicaanse kerk te rekatholiseren met het oog op de staatshuishoudelijke consequenties die het protestantisme moest hebben voor de eenheid van de geloofsleer. Die zou, gelet op het steeds agressiever oprukkende nationalisme, moeten leiden tot geloofsversplintering naar staatsvorm. Aldus ook Henry Edward Manning (1808-1892), aartsbisschop van Westminster en eveneens van het Anglicanisme overgestapt naar het rooms-katholicisme. Zo ook de prelaat, eveneens later kardinaal, Nicholas Patrick Stephen Wiseman (1802-1865) die

zich zeer inspande om bij concordaat een herstel te krijgen van de bisschoppelijke hiërarchie in Groot-Brittannië.

Henry Kardinaal Manning van Westminster

Maar Wiseman slaagde er niet in, om dat bij zulk een concordaat te krijgen. Het moest eenzijdig gebeuren bij de *bulle Universalis Ecclesiae* in 1850 wegens tegenkanting van de liberale kabinetten. De samenbindende kracht van het Britse Koningschap kon er slechts bij winnen, aldus Wiseman, als de zalving tot Brits monarch uiteindelijk herleidbaar zou zijn tot Pauselijke bevestiging. Wiseman had goede contacten met het bisdom Brugge, dat hem wellicht bij de onderhandelingen over het herstel van deze Engelse hiërarchie terzijde zou kunnen staan. Hij dacht aan Engelstalige Vlaamse priesters van beproefde geloofszuiverheid. Het herstel van de bisschoppelijke rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie zou, wanneer Victoria als Keizerin van het Empire daarin via een concordaat betrokken werd, betrekking kunnen hebben op al de overzeese koloniale bezittingen van Groot-Brittannië.

XVI.12.5 De voordracht van kerkvorsten via de Britse Kroon

Victoria zou de bisschoppen aan de Heilige Stoel kunnen voordragen in een benoemingsvoorstel dat steeds minstens drie namen zou bevatten met de bijbehorende motivering. Rome zou daaruit selecteren. Het zou vooral Apostolische Vicarissen aanstellen langs deze weg, soms voorzien van de bisschopsrang met een titelplaats *in partibus infidelium*, een protocollaire residentieplaats gelegen in heidens gebied. Zo hadden Paulus III en Philips II van Spanje zich dat ook toebedacht voor de immense gebiedsdelen die voor de mondiale kerstening zouden openvallen na de ontdekking van de Nieuwe Wereld die zij de Twee Amerika's (Noord- en Zuid-Amerika) heetten in het model-concordaat van 1559. De Spaanse Koning deed de voordracht.

De Romeinse Curie koos uit, daarbij lettend op de nasporingen die het missie-departementen omtrent de personen zou hebben verricht. Daarvoor zouden priesters-missionarissen worden opgeleid in Brugge in een speciaal Groot-Seminarie, waarbij vooral de veeltaligheid een grote rol zou spelen van de uit te zenden geestelijken. Uiteraard zouden ze daarbij perfect Brits-Engels moeten kennen, maar ook de Maleise subdialecten en de verschillende modaliteiten van het Indisch. En ze zouden geweldig goed op de hoogte moeten zijn van de verschillende heidense religies en hun liturgische alsmede rituele uitvoeringsvarianten. Want ze zouden steeds de bekering syncretistisch moeten benaderen. De heidense religies of godsdiensten die elementen vertoonden die ook heel goed integreerbaar zouden blijken in de Christelijke geloofsleer zouden in het uit te dragen katholicisme moeten worden geabsorbeerd.

Verder zouden deze missionarissen goed moeten kunnen onderscheiden tussen het Anglicanisme en het rooms-katholicisme. Dat eerste zouden ze niet zozeer moeten bestrijden. Maar ze zouden het moeten presenteren als een minder geschikte variëteit van het laatste binnen de te ontginnen missie-provincies. Zou er een concordaat inzitten, dan kon Victoria als verdedigster van het geloof daarin zeker een meer dan ceremoniële rol spelen, juist zoals de Portugese, Spaanse en Oostenrijkse Koningen het Keizers gedaan hadden. Ze zou een vinger in de pap kunnen hebben bij het te geven lager onderwijs in de nieuwe missiegebieden.

XVI.12.6 Roomse priesters als Britse koloniale beampten

Deze priesters, werkzaam op basis van dat concordaat, zouden kunnen gelden als Britse beampten in dat onderwijs, de armenzorg, de te verschaffen geborgde openbare gezondheidszorg, de sociale zekerheid en verdere te ontwikkelen taakstellingen. Het was een beproefd model dat Frankrijk ook bezigde in zijn koloniale gebieden in Frans-Indochina en in Centraal Afrika. Frankrijk kon immers geen toereikend ambtenarenapparaat optuigen dat het burgerlijk bestuur gestalte zou geven in die koloniale territoria.

Daarom placht het deze taken uit te besteden – onder overheidsinspectie vanwege de staat – aan katholieke missionarissen. Zoals de beroemde Witte Paters van Lavigerie. Die kregen een analoge aanstelling binnen het te ontginnen koloniaal verband. Hun organisatie stond – en staat – bekend als de *Société des Missionnaires d'Afrique* die kardinaal de Lavigerie (1825-1892) als aartsbisschop van Algiers in 1868 had opgericht ter kerstening van Afrika, voor zover Frankrijk daar erkende doorzettingsmacht bezat. Want daarin zat vooral het Franse probleem.

XVI.12.7 De concurrentie met koloniserend Frankrijk in Centraal Afrika en Indo-China

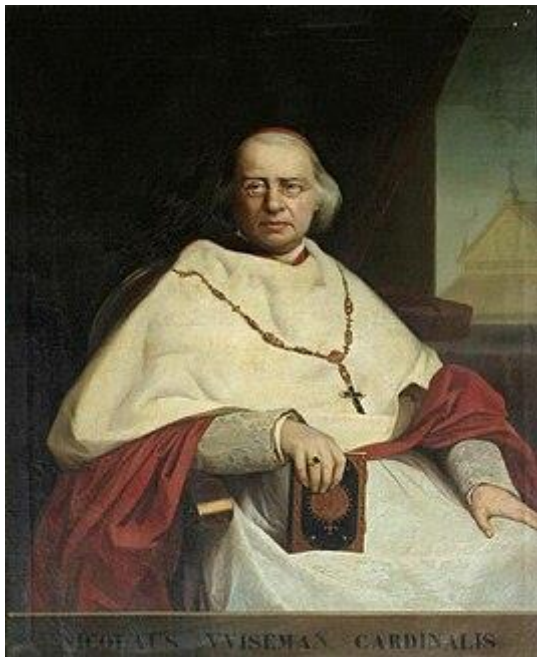
Bij de koloniale competitie die losbarstte na 1815 om de kolonisering van Afrika bleef Frankrijk steeds maar ten achteren. Na de enorme slagen die Keizer Napoleon I had gevoerd, was het mannelijk bevolkingsoverschot dalende gebleven: het aantal gesneuvelden was nauwelijks natuurlijk aan te vullen. De nadien door Napoleon III gevoerde oorlogen in De Krim en in Noordelijk Italië – denk aan de beruchte Slag bij

Solferino – versnelden dat proces geducht. Het had daarom opportuniteitshalve gekozen voor toelating van deze paters als koloniale beampten. Private personen waaraan bepaalde burgerlijke zorgtaken van de staat uit te besteden ware. Onder toezicht van het departement voor koloniale zaken. Aldus kon Frankrijk in deze Afrikaanse koloniale gebieden toch een zeker *effective control* uitoefenen. Een bezettingsmacht die westerlingen een bepaald niveau van rechtsbescherming kon borgen bij het uitoefenen van hun nijverheden, het opzetten van hun ondernemingen gericht op de delving en verwerking van de bodemrijkdom, de beurtvaart en het aanbieden van daarmee samenhangende diensten en expertises.

Alles opdat de koloniserende Mogendheid voor Europeanen een “open deur”-politiek en een vrij vestigingsrecht met het oog op de economische doorontwikkeling van het gebied zouden kunnen garanderen aan alle andere Westerse Mogendheden. Aldus was het principe verwoord voor de kolonisering van Afrika op het Tweede Congres te Berlijn in 1885 waarbij de condities werden vastgelegd waaraan de Westerse Staten zouden moeten voldoen bij de geldend making van hun koloniale claims. Ze zouden in het achterland waarheen hun verkenningsexpedities hetzij vanuit de Westkust hetzij vanuit de Oostkust van Afrika deze effectiviteit in rechtsbescherming adequaat moeten borgen en daartoe ook internationale inspecties moeten toestaan. België had ook belangstelling voor de aanstelling van dergelijke geestelijke beampten. Met het oog op de ontginning van het immense Centrale Congo-gebied van die dagen.

XVI.12.8 De positie van de Heilige Stoel via het ministerie voor de geloofsvoortplanting
Deze diensten kon Rome dan de Britse Kroon eveneens bieden, op basis van een concordaat. Dat laatste was echt nodig. Want Frankrijk, seculiere staat immers, weigerde zulk een concordataire regeling. Het meende dat het de Heilige Stoel niet als volkerenrechtelijke partner kon erkennen op dit vlak. Met als gevolg, dat het éne kabinet de aanstellingen van deze geestelijke beampten grotelijks bevorderde. En het andere zulks krachtig weer tegenging. Met eventuele gevolgen voor de missionaire congregatie die vaak ook nog strafrechtelijk vervolgd werd in zulk een periode óók.

Die wisseling van beleid moest het Britse Empire bespaard blijven, aldus Wiseman. Een concordaat via de Britse Kroon leek hem de beste optie. Hij leerde in deze context Guido Gezelle, de destijds spraakmakende dichter-priester en tevens polemisch journalist, kennen die bij deze verkennende gesprekken als tolk goede diensten bewees. Samen ondernamen ze de diplomatieke missie naar Londen, om te sonderen of daar belangstelling bestond voor het daartoe strekkend concordaat. En wat het Hof betreft was die aanwezig. De zaak was echter wat het Engelse parlement ervan vinden zou. Wiseman trad in dit verband op als Apostolisch Delefaat en Vicaris. Makkelijk zou het niet zijn. een zaak van geduld en lange adem.

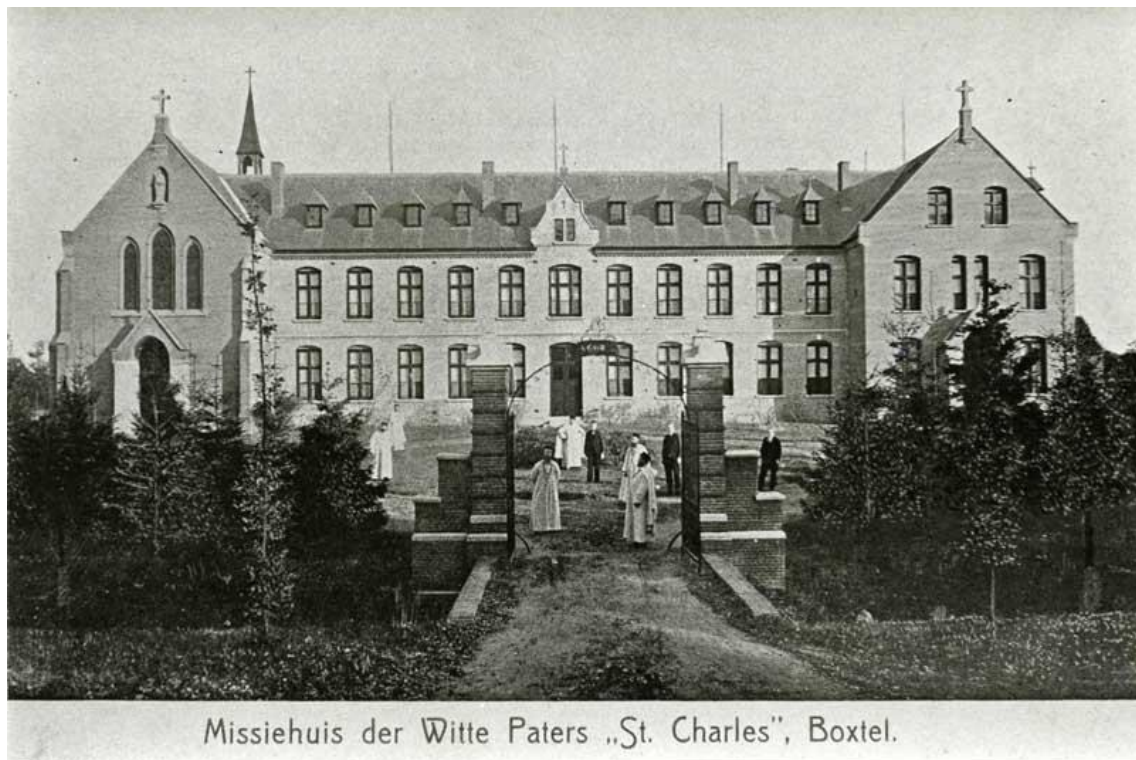
Nicholas Patrick Stephen Wiseman

De Van Saksen-Coburgs deden er alvast goed aan wat rooms-katholieke paraferalia te verwerven dat hun dynastie kon opleuken. Op het continent waren die voor een grijpstuiver te koop. Vooral in Frankrijk, waar de kabinetten steeds weer om-en-om óf kerkvervolgingen op touw zetten en kloosters, kerken en kapellen onteigenden óf juist enorm orthodox ultramontaans zich exclusief oriënteerden op Rome, het onfeilbaar gezag van over de Alpen.

XVI.12.9 Frans wisselvallig koloniaal beleid

Tussen 1830-1940 zou de Franse republiek dat *helter-skelter* beleid blijven continueren, waardoor iedere lijn in het binnenlands koloniaal beleid bleef ontbreken. Nooit waren de Afrikaanse Witte Paters in Frans Equatoriaal Afrika hun ambtelijk bestaan zeker, ook al bemiddelden zij vaak uitermate effectief en vruchtdragend bij de voortdurende ideologische twisten tussen de stammen, naties, koningen van nomadenrijken, slavenhandelaars enerzijds en de Franse koloniale bestuurders anderzijds. De Islamieten hadden toch respect voor deze godsmensen met de rode fez op het hoofd en hun witte woestijnbornous, óók omdat ze grote tovenaars schenen te zijn die via Salvarsaninjecties menige framboesia-epidemie wisten te beteugelen.

Deze Islamieten zagen ook dat Parijs deze gerespecteerde beampten bij tijd en wijle stomweg totaal verloochende en liet barsten. Het kwam de stabiliteit in de regio beslist niet ten goede. De Witte Paters van Lavigerie zochten zelf bij repatriëring hun heul maar in het zoveel stabielere en dus veiligere Nederland. De kloosters dáár waren voor deze godsbevlogenen werkelijke toevluchtsoorden, plaatsen van ultieme refugie. Zoals het grote klooster te Boxtel, decennia lang bij de Brabanders bekend als het “Missiehuis

der Witte Paters “Sint Charles” bij Boxtel”. Afrika voer wel bij hun wereldse bemoeienissen. Dat kon men van de Franse koloniale ambtenaren beslist niet steeds zeggen, evenmin als van de Belgische koloniale ambtenaren in hun immense Congogebied. Niettemin ondermijnde de Parijse politiek aldus de eigen bestendige koloniale politiek immens. De Afrikanen konden haar steeds minder zien als de draagster van een *mission civilatrice*. Ook al beklemtoonde Parijs steeds weer – soms met wapengeweld – het tegendeel. In dit opzicht kon de Tweede Republiek maar geen kritische zelfreflectie opbrengen.

De afgevaardigden in de Kamer konden maar niet inzien hoe innerlijk tegenstrijdig de Franse opstelling te dezen steeds weer was voor de inheemsens. Ambtelijk waren leden van de Congregatie Franse overheidsdienaren. Dat bleven ze, tenzij voor deze paters een afzonderlijke privaatrechtelijke rechtspersoon naar Nederlands recht werd opgericht: een vereniging, een maatschap of een stichting. Dat werd niet steeds gedaan door de oversten die een dergelijke nevenvestiging – een succursaal – positioneerden binnen Nederland.

En dat gaf soms aanleiding tot positieve jurisdictieconflicten met de Nederlandse koloniale overheden, wanneer deze paters missieposten betrokken in Nederlandsch-Indië. Dáár deden deze problemen zich vooral voor, wanneer nagelaten was voor ieder der paters afzonderlijk toelating bij de Nederlandse gouverneur-generaal te Batavia aan te vragen, nog voor embarkering op een commerciële Indiëvaarder. Deze conflicten werden soms door Parijs weer aangegrepen om Nederlanders binnen Frans koloniaal gebied flink de dampen aan te doen. Hier liet rivaliserend Europa zich waarlijk van haar meest infantiele kant zien. Komisch. Maar je moet er niet het slachtoffer van zijn. De inheemsens ter plaatste waren doorgaans het meest de dupe.

Zoals altijd. Zie voor dit koloniaal geopolitiek aspect voorts: <https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/de-paters-van-lavigerie-te-boxtel>.

Die kant, zo zag Albert wel in, moest het met Engeland zeker niet op. Hij overtuigde Victoria. En zette verkenners uit om genoemde kerkelijke paraferalia van het continent te verwerven, voor een habbekrats verkrijgbaar in Frankrijk tijdens de vervolgingen. Maar in de Lage Landen waren ook biedingen te doen. Daar was het kerkelijk beleid ook niet echt heel duidelijk. Zeker niet nadat de protestanten de oorlog hadden verklaard in 1853 aan de roomsen, die het ergste duchtten. Albert liet visjes uitgooien. En liet biedingen doen. Ook op Boschs kerkelijke meubilair uit het diocese waar aan de lopende band prachtige middeleeuwse kerken werden afgebroken om vervangen te worden door neogotische wangedrochten vol gipsen prullaria. Waaronder dat doxaal, dat al een tijdje in de aanbidding was.

XVI.13 De Nederlandse opstellingen

XVI.13.1 Koning Gorilla in de bocht

Willem III was van mening, dat het hier ging om een transactie waarvoor koninklijke goedkeuring nodig was: het beruchte recht van *placet* (het behaagt ons). Dat recht was uitdrukkelijk geëerbiedigd in het concordaat dat Willem I had gesloten met de Heilige Stoel in 1827. Dat concordaat was rechtsgeldig gesloten, bekrachtigd en afgekondigd in Staatsblad en Tractatenblad.

Willem III was erachter gekomen dat het kerkbestuur met het Britse Hof in onderhandeling was zonder zijn toestemming. Lekken was toen ook al gewoonte. Vooral als de royalty in het geding was. Dat kon de prijzen aardig opdrijven. Willem III overigens had geen religieuze motieven. Hij vond die roomsen wel een plezant volkje. Als Romanow-telg kon hij die beter pruimen dan die verdomde steile Hervormden.

Zijn minister van oorlog Weitzel noteert het hoofdschuddend in zijn dagboek. Omdat Willem graag de Brabantse zouaven ten hove ontvangt om hun krijgsverhalen te horen. Pauselijke soldaten met artillerie die het Nederlandse Veldleger niet kan bekostigen. Dappere jongens die in sneuvelen voor hun Paus een paspoort vinden ter hemelgang. Liederen naar Willems hart, al zijn ze staatloos en al is het de vraag of ze geen diensten hebben geboden aan een vijandelijke mogendheid!

XVI.13.2 Slechte verstandhouding Willem III en Victoria

Victoria en hij konden evenwel niet door één deur: Willem was een ontuchtige nathals en schuinsmarcheerder. Willem had de pest aan Victoria die hem niet ten hove deswege wilde ontvangen en voorts moest hij ook al van de dynastie Saksen-Coburg niets hebben, want die zag hij als Lutherse huichelaars. Bovendien was hij gek op Parijs en zijn demi-mondaines.

Willem wilde daarom de levering van het doxaal verhinderen. Dat scheen te lukken met medewerking van de katholieke referendaris voor openbaar kunstbezit bij

Binnenlandse Zaken, de roemruchte Victor de Stuers, Alberdingk Thijm en vooral de Roermondenaar Piet Cuypers en zulks met goedkeuring van Thorbecke tot 1870.

Maar het privaatrechtelijk contract was gesloten. De koop was aanvaard en perfect. Whitehall vond dus dat geleverd moest worden: de regels van het internationaal privaatrecht logen er niet om. Vrijhandel was een heilig beginsel in het Britse imperium. In Nederland óók. Maar dat had geen doorzettingsmacht. Was echter deze vervreemding niet strijdig met dat concordaat van 1827, waarin dat placetrecht nog was geborgd? Buitenlandse Zaken ging er zich over buigen. Nogal laat. En verschrikkelijk traag.

Als een dossier gecompliceerd was, stelde het directoraat Politieke Zaken de afdoening onder visie vooraf: Lima. Dan werd de zaak eerst rondgezonden aan gezanten die berucht waren wegens hun traagheden. Dat gebeurde nu weer. Het Plein dacht dat dan de zaak vanzelf wel opgelost werd. Door anderen. Dat klopte wel. Maar meestal werd Nederland daar niet beter van. De afdoening visie vooraf: Lima bestaat nog steeds. Ze is berucht. Maar het Haagse leervermogen is ook niet groot. Niet echt.

XVI.13.3 Procedure-visie Lima vooraf bij het Haagse departement van Buitenlandse Zaken
Nu was het, zeker tussen 1850-1880 zo dat de bedaaide heren aan het Plein te Den Haag – Buitenlandse Zaken zat toen in het Logement van de Heeren van Amsterdam – niet heel goed wisten hoe ze Nederland moesten laten meespelen in het Europees Concert getoonzet op de partituur van het Congres van Wenen van 1815. Ze bedongen wel een registratie. Maar Den Haag bracht te vaak dissonanten voort. Dat begon in Berlijn, Parijs en Londen op te vallen. Het had koloniale pretenties. Maar als het dan er op aankwam de daarbij behorende effectieve bezettingen te leggen, dan gaf het niet thuis. Het was niet bereid daarvoor een echte zelfstandige koloniale militaire marine in de vaart te brengen. En het was nog minder bereid daarvoor een staand mobiel veldleger op de been te houden.

Zo bleek – het is maar een voorbeeld -- dat het wel Sumatra volledig claimde als economisch wingebied. Maar als Parijs en Londen dan eisten dat het de Straat Malakka schoon zou vegen van zeerovers uit Atjeh en onderhorigheden, dan gaf het eigenlijk niet thuis. Dan placht het de procedure visie-Lima vooraf in te zetten. Een gezant kwam flink klagen bij het kabinet. Over het feit dat de zeerovers alweer een Frans of Brits vaartuig hadden buitgemaakt en de schepelingen gegijzeld.

Bemanning, dekdienende officieren, passagiers werden pas vrij gegeven nadat flink gedokt was. Greep het departement van Koloniën dan echt effectief in? Nee, dan werd er overal eens vrijblijvend gesondeerd. Om bemiddeling door andere mogendheden. Om eventuele tijdelijke politionele inzet van de Britse smaldelen in de buurt. Dat was niet, wat bedoeld was met “*effective control*”, voorgeschreven aan koloniserende mogendheden ten behoeve van westerlingen.

XVI.13.4 De Nederlandse afhankelijkheid van Whitehall

Den Haag méénde een middelgrote koloniale mogendheid te vertegenwoordigen. Maar iedereen wist dat het dat alleen kon doen als Whitehall het goed vond. Vond dat dat Den Haag te hoog inzette, dan wees het even op de Britse vloot. Berlijn idem dito, maar dat wees dan op zijn Veldleger. Bij de Luxemburgse kwestie van 1867 had dat vervelende consequenties gehad. Willem III had zomaar Luxemburg aan Parijs in de aanbieding gedaan. Als privaat persoon. Maar weer wel via de Nederlandse gezant.

Willem zat weer krap bij kas. Napoleon III had trek gehad. Maar Berlijn vrat het echt niet dat de Franse Keizer dan een garnizoen kon leggen in de stad van die naam. Buitenlandse Zaken had het standpunt ingenomen dat Willem Groothertog was van dat staatje. Het was, zei het Plein, een private aangelegenheid. Het aanbod was aanvaard door Parijs. Maar toen brak, door toedoen van Bismarck de heibel pas goed los. Den Haag moest diep door het stof. Het garandeerde zonder dat erom gevraagd was de eeuwigdurende neutraliteit van het staatje. Dat leidde tot parlementair ongenoegen. Het kabinet kon naar huis gaan. Welke adder zat er nu weer in het gras? Victoria was inderdaad *hoofd van de Anglicaanse Kerk*. Wat wou ze met dat doxaal? Whitehall gaf te kennen dat Majesteit dat zelf wist. Hier met dat meubel. Zaken zijn zaken. In 1870 kwam de zaak op kookhitte.

De Heilige Stoel gold toen gelukkigerwijze na de val van Porta Pia niet meer als mogendheid in volkerenrechtelijke zin. In een amendement-Dumbar van dat jaar werd daarom de begroting van Buitenlandse Zaken in afgekeurd omdat daarin nog een volledige gezantschapspost ten Vaticane werd gevoteerd. Het recht van placet gold alleen voor omgang met mogendheden. Niet voor leveranties door particulieren aan particulieren.

XVI.13.5 Koningin Victoria als beschermster van het Geloof

Maar was Victoria hier nog altijd, als constitutionele *defender of the faith*, wel te boeken als private persoon? Gold het hier geen liturgisch meubel? Met regalia-aspecten van soevereiniteit? Wat, als ze er toch iets mee ging doen ter liturgische opluistering van haar positie? Zoals de Perzische Keizers? Bedenk: de verheffing van de Britse koning tot Keizer van Brits Indië zoemde toen al door de lucht. In dit verband was mede relevant door welke *prime minister* Victoria werd geleid. William Ewart Gladstone (1809-1898) was een klassieke liberale staatsman. Hij was eerste minister van 1868-1874, 1880-1885, in 1886 en in 1892-1894. Hij was van mening dat een Monarch, om onschendbaar te kunnen zijn en blijven, feitelijk geen enkele effectieve staatkundige bevoegdheid moest kunnen uitoefenen. En zeker Victoria niet.

Die vond hij bijna ontoerekeningsvatbaar, grillig en eigengereid. Verder had hij grote problemen met de katholieken. Dat vond hij eigenlijk een soort landverraders, die hun wereldlijke trouw hadden gelegd bij een *qualitate qua* aartsreactionaire persoon, de Paus. De Paus, ambtshalve staatshoofd van iets wat een Kerkelijke Staat heette die geen enkel bestaansrecht behoorde te hebben in een liberaal Europa omdat het

uiteindelijk een constitutionele theocratie was. Voor een Britse premier eigenlijk een onhoudbaar standpunt.

Want deze kerkelijke staat was territoriaal eeuwigdurend gegarandeerd door Groot-Brittannië, Pruisen, Rusland en Oostenrijk, dat deze staat ook gewapende neutraliteit toezei. Dat betekende: onvoorwaardelijke bereidheid deze staat als rechtmatig en onschendbaar te erkennen, eventueel met inzet van het staatsgeweldsmonopolie. Daarop had de Britse minister van Buitenlandse Zaken Castlereagh gestaan bij de afparafering van de *Final Act* van het multilaterale verdrag van de gewestelijke geallieerden.

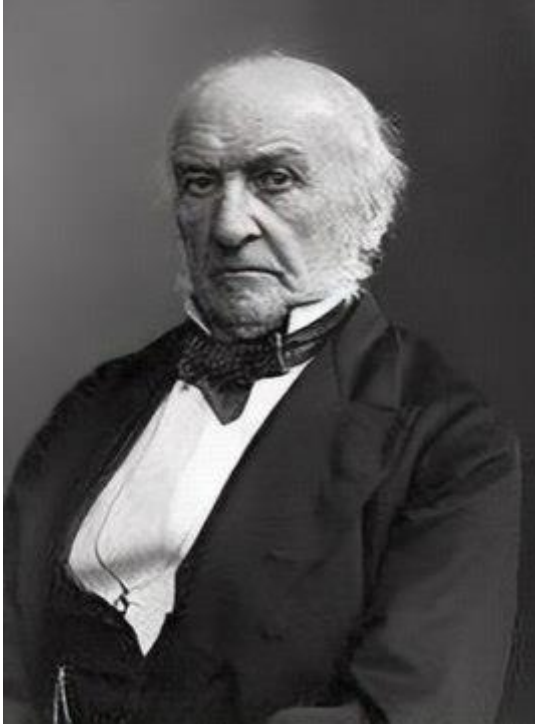
De stellingname dat de Paus eigenlijk niet kon gelden als regulier staatshoofd die diplomatieke betrekkingen kon aangaan van welke aard dan ook, eventueel over godsdienstige binnenlandse aangelegenheden van de wederpartij, was daar niet zo makkelijk mee te verenigen, hoeveel moeilijkheden Britse staatsleden plachten te hebben met de pretenties van de Paus die ook nog eens had aangekondigd in een Concilie het leerstuk van de Pauselijke Onfeilbaarheid te zullen laten dogmatiseren.

Iets wat geagendeerd stond voor het Eerste Vaticaans Concilie, dat uiteindelijk gehouden en afgesloten zou worden in 1869-1870. Voor veel Britten maakte dat het rooms-katholicisme onherstelbaar onherroepelijk verdacht als een soort excessieve rechtsmachtaanmatiging.

XVI.13.6 Het anti-katholicisme van Gladstone

Gladstone droeg dit uiteraard openlijk uit. Reeds omdat hij als klassiek liberaal vond dat kerk en staat absoluut gescheiden zouden moeten zijn --- een idee dat in het Anglicaanse Engeland toch niet goed verkoopbaar was. Want dat was zelf uiteindelijk wel degelijk een theocratie. Zij het een nationale. Heel duidelijk was de Britse buitenlandse geopolitiek beslist niet. Vooral niet in verhouding tot Ierland. Er was soms geen touw aan vast te knopen. Omdat dat Anglicanisme wel degelijk óók een exportartikel was, vooral uitgevent in Het Verre Oosten.

In Brits Indië, Malakka, Ceylon, Indochina, Brits Borneo, Australië, Nieuw Zeeland, Hong Kong, aanliggende arealen en Sumatra. Waar het onverdroten katholieke missieposten placht aan te tasten. Het was mede te wijten aan de talloze misverstanden die de Britse liberalen steeds maar bleven koesteren betreffende de Romeinse geopolitieke ambities. Maar ook dat was in overeenstemming met de tijdgeest na 1866. Toen Bismarck katholiek Oostenrijk eindelijk op de knieën had gedrongen. Geen Britse koloniale expert wist precies was de Pauselijke Onfeilbaarheid nu precies inhield. Ze betreft alleen geloofs- en zedezaken en alleen als de Paus ze *ex cathedra* doet. Ze houdt niet in dat de Paus als gewoon sterfelijk persoon onfeilbaar is in alle menselijke zaken en belangen. Maar zo wilden Britten haar wel verstaan.

William Ewart Gladstone, premier Verenigd Koninkrijk

Anderzijds vond Gladstone wel degelijk dat er een verzoeningspolitiek ingezet moest worden jegens katholiek Ierland. Hij gunde dat een zekere autonomie en een bijzondere positie binnen het Empire. Dat was weer iets wat Victoria niet te vreten vond. Ze had weinig waardering voor Gladstones buitenlandpolitiek.

XVI.13.7 De gladde charmeur Disraeli

Zijn wederpartijder in het premiersambt was Benjamin Disraeli (1804-1881). Een geboren charmeur. Een oliemannetje. Een charlatan op veel terreinen. Een lichtgewicht, van alle markten thuis, veel ondergewicht biedend tegen volle prijs. Een aanhanger van het imperialisme tegen iedere prijs. Zonder interesse voor de gevolgen op langere termijn, in tegenstelling tot Gladstone. Disraeli was, als Gladstone, een overtuigd Brits imperialist. Hij ging ervan uit dat Engeland een missie had over zeeën en continenten te heersen en daar de roeping van het Britse ras moest zien te verwezenlijken. In economicis, dan.

Wat het bloedeloze Anglicanisme van zijn dagen inhield, wist Disraeli evenmin als Gladstone. Maar hij zag deze ideologie min of meer als een natuurlijke beheptheid van de Britten als natie. Een *common denominator*. Ze wás er. Engelsen schenen er aan te hechten. Dat was goed. Want wat bestond was nu eenmaal goed. Anders zou het niet bestaan. In 1877 liet hij Victoria uitroepen tot Keizerin van India. Zonder zich veel te bekommeren om de gevolgen die deze aanmatiging in Het Verre Oosten moest te weegbrengen. Victoria's romantische driften werden nu derwaarts afgeleid. En dus weg, ver weg, van Rome. Vleien kon Disraeli als geen ander en uitstellen van heikele problemen evenzeer. Een gepolitoerde aal in een emmer snot.

Benjamin Disraeli, de premier-tegenvoeter in spiritualibus

Terwijl Gladstone inderdaad in het particulier verkeer al een Houten Klaas was. Met Gladstone vrijblijvend over koetjes en kalfjes praten was onmogelijk. Hij kreeg dus de pest aan Victoria's streven om aan de titel *Defendrix Fidei* uit het wetsbesluitformulier enige oncontroleerbare staatsrechtelijke bevoegdheid te ontfangen. Dat droeg hij uit. Tot ongenoegen van Victoria. Die haar afkeer voor 's mans ostentatieve zelfverzekering niet meer onder stoelen of banken stak. Tot genoegen van de hovelingen. Die arrogantie was schijn. De humorloze man was als de dood voor Victoria. Die verstijfde als hij de drempel overschreed. En deed zelfs geen moeite meer beleefd te blijven. Het was het gesprek van de dagbladen.

En Gladstone gaf openlijk toe aan zijn onlust voor haar eigenzinnig streven de Kroon toch weer eigenstandige ondefinieerbare bevoegdheden te geven. Eventueel zelfs met behulp van Rome. Hij suggereerde meer dan hij kon bewijzen. Maar de boodschap werd niet misverstaan. Hij placht Victoria, die steeds koninklijker en indrukwekkender werd als weduwe van het Rijk, met galmende stem nadrukkelijk toe te spreken. Vooral als hij er weer eens achter kwam met welke religieuze hersenspinsels en peccadilles Victoria zich occupeerde. Victoria zou geklaagd hebben dat Gladstone haar placht toe te spreken alsof ze een openbare volksvergadering was en geen vrouw. Niet waarschijnlijk, dat Victoria zich ooit zo uitdrukte, want veel gevoel voor humor en zelfrelativering kan haar bezwaarlijk toegerekend worden.

Disraeli vond eigenlijk ook dat Victoria de laatste was die enige eigenstandige zeggenschap moest hebben in het Britse staatsapparaat. Maar hij streefde ernaar dat te camoufleren door Victoria zoveel mogelijk te cajoleren met loze titels, plechtigheden en staatsacten die er eigenlijk niet toe deden. Maar zulks steeds met alle *pomp and circumstance*. Daar bleek Victoria kinderlijk gevoelig voor. En omdat Disraeli wel degelijk begreep dat het Anglicanisme staatsrechtelijk breed ingedaald was binnen

het kiezersbestand, zag hij Victoria's romantische verkering met de liturgische plechtigheden van Rome goedmoedig aan.

XVI.13.8 Keizerin in Het Verre Oosten

Hij hield haar tegelijkertijd voor dat ze als Keizerin van India tot de eer der altaren zou stijgen en leidde haar aandacht geheel naar de daarbij behorende *Dumbar*-plechtigheden af. Ze zou ze nooit bijwonen, dat wist Disraeli ook wel en veel betekenis hadden ze niet, maar hij zorgde wel ervoor dat de Monarchie voortdurend omringd was door romantische betulbande Indiërs die haar steeds ostentatief te voet vielen, zodat Disraeli zijn brouwsels kon stoken ter verhitting van het Engelse jingoïsme, juist op een tijd dat Engeland al begon te bezwijken aan *empireal overstretch*. Dat leidde af. Hij suggereerde dus Victoria allerlei *mem-sahiblike* bevoegdheden die ze in het Verre Oosten geldend zou kunnen maken buiten parlementaire controle.

Ze zou toch niet naar de tropen vertrekken. Teveel enge spinnen, muskieten, slangen, ziektes, zweren, rare mensen die niet Anglicaans waren, en zweterige temperaturen. En dus zou dit alles ook voor haar fata morgana blijven. Ondertussen liet hij haar haar dromen over Gods Gratie in roomse zin. Omdat Gladstone en Disraeli elkaar steeds opvolgden in dit dossier heeft Victoria nooit precies geweten waar zich aan te houden. Disraeli liet dat graag zo. Gladstone ging daar tegen in. En dat *belter-skelterbeleid* heeft ook de Engelse concordataire politiek verlamd. Wat beider einddoel uiteindelijk was. Want Victoria realiter opperbestuurster van een koloniaal rijk in het Verre Oosten? Een hoogstpersoonlijke eed van trouw van inlandse militairen, Gurkha's, Sikhs en koloniale huurlingen aan de Keizerin? Een persoonlijke gezant voor de Kroon bij de inlandse vorsten? Ook als die tevens onderworpen waren aan de soevereiniteit van andere Westerse mogendheden? Zoals in Frans-Indochina en Nederlandsch-Indië? Dat alles enkel voor *showing off, the sake of windowdressing*?

Parijs en Berlijn zouden daar aanstoot aan nemen. Den Haag dachtte het. De positie van Nederland in de Indonesische Archipel was zeer kwetsbaar. Berlijn had belangstelling voor Surabaya. En Parijs, de USA en Italië voor Sumatra. Londen was dichterbij, bleek, dan Berlijn of Parijs. Nederland was totaal afhankelijk van de welwillendheid van Whitehall bij het handhaven van het koloniale bezit in Het Verre Oosten. Wilde het Britse kabinet daar in het Nederlandse beheersregime veranderingen hebben, of zelfs archipelgroepen terugnemen in eigen beheer, dan kon Londen dat zonder meer doen. Nederland was daartegen machteloos. Het was totaal afhankelijk wat de West-Indische en Oost-Indische gebieden betreft, van de Britse welwillendheid. Londen had in 1813 de Indische Archipel gegund aan Nederland. Het kon dat gebied zonder meer terugnemen. Het heeft meermalen gedreigd dat ook te doen. Vooral toen de olierijkdom van het geconcessioneerde gebied zo duidelijk bleek.

Dat wist Den Haag goed. Men ging vloekend over tot uitvoering van het leverantiecontract betreffende het doxaal dat verdragmatig bleek. Dat contract was immers makkelijk ook te zien als een volkenrechtelijke overeenkomst. Ook als het

een godsdienstig of kerkelijk meubelstuk betrof. Ongeacht wat er vervolgens mee gedaan zou worden. Ineens wilde Whitehall dat zo zien. Daarom werd het doxaal plotsklaps op het onverwachts over de Maas naar Rotterdam verscheept. Daar werd het vervoerd op Londen. Zo kwam het toch in het Victoria & Albert Museum, tot ontstemming van de Stuers. Willem III was razend op Thorbecke. Die zat nog oppositieel in de Tweede Kamer en legde zich op koninkje-pestent toe. Thorbecke, bulderde Willem, ook bekend als koning Gorilla, had hem die zeperd natuurlijk weer opgesolferd. De diplomatieke missives zijn nogal komisch. Het departement voor de Rooms-Katholieke Eredienst bemoeide zich ook met de zaak. En ook dat was frapperend.

Ornament, voorstellende Victor de Stuers, aan de achterkant van het Rijksmuseum Amsterdam. Ontworpen door zijn vriend Piet Cuypers.

XVI.14 Holland op zijn smalst

Het verried dat hier iets loos was. Dat vond Victor De Stuers ook. Hij dreef de zaak aardig op de spits. Hij betoogde in een geharnast artikel in “De Gids” van november 1873 onder de pakkende kop “Holland op zijn smalst” dat het doxaal nooit had verkocht mogen worden, niet op deze wijze en niet dan nadat toestemming van regeringswege was verkregen. Het kwam allemaal door het feit dat er eigenlijk geen nationaal instituut was voor de monumentenzorg, de rijksbouwkunst en het museumbeleid. Hij ging flink te keer. Je kon het artikel gerust zien als een open sollicitatie naar een functie bij een dergelijk nog op te richten instituut. Het was in zoverre merkwaardig, omdat Victor hecht bevriend was met de toen al redelijk beroemde Roermondse architect Piet Cuypers die internationaal furore had gemaakt

met zijn neogothische ontwerpen naar de stijl en op de voet van de hierboven eerder genoemde Viollet-le-Duc.

Het Bossche kerkbestuur h  d Piet geraadpleegd. Piet was eerder al te keer gegaan tegen het doxaal, dat de schipruimte wat hem betreft in de basiliek bedierf, omdat het doxaal het vrije uitzicht op het hoogaltaar verhinderde. Het kerkbestuur had Piet gevraagd of hij vond dat het weg zou moeten, wilde men bij de restauraties van de kathedraal recht doen aan het oorspronkelijke middeleeuwse gotische grondplanconcept van de kerkruimte. Piet had geantwoord dat het doxaal inderdaad het best verwijderd kon worden en dat het gerust verkocht mocht worden. Het is onwaarschijnlijk dat hij dat niet heeft te kennen gegeven aan Victor, met wie hij over dit soort aangelegenheden voortdurend in schriftelijke gedachtewisseling stond, middels duizenden brieven.

Victors beschouwingen sloegen breed aan. Bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1874 werd het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst opgericht. De Stuers werd meteen secretaris. En sleepte vervolgens zijn benoeming per 1 juli 1875 binnen als supervisor-referendaris van de Stafafdeling Monumentenzorg, Kunsten en Wetenschappen bij Binnenlandse Zaken. Een hoge rang. Bijna vergelijkbaar met die van staatssecretaris. Tegenwoordig zou daar achterdochtig naar worden omgekeken. Voortaan kon niemand meer om Victor heen. En u ook niet om dat doxaal, als u Londen bezoekt.

XVI.15 Het Katholiek Internationaal Eucharistisch Congres te Amsterdam 1924

XVI.15.1 De Romeinse Kwestie sedert 1870 in Nederland politiek punt

XVI.15.1.1 De reorganisatie en uniformering van de interne kerkelijke administratie
Nadat de *Bulla Ex Qua Die* in 1853 nogal wat commotie had veroorzaakt wegens het taalgebruik ervan en de wijze van presentatie van het decreet tot heroprichting van de bisschoppelijke hi  rarchie op grond van het concordaat van 1559 via de nuntius, besloot de Apostolisch Administrator Zwijsen dat het voorlopig wijs zou zijn als de Nederlandse Roomse Kerkprovincie onder leiding van het Episcopaat zich politiek tijdelijk terughoudend zou blijven opstellen. Zie hiervoren, XVI.8. Zie vooral over de Nederlandse opstellingen inzake de verhoudingen kerk en staat XVI.13.2. Zwijsen drong dus aan op een gematigde opstelling gedurende een periode waarin het op te zetten Rooms-Katholieke bestuursapparaat zich zou kunnen reconsolideren. Zwijsen zag in dat het antipapisme boven de Grote Rivieren noordwaarts nog steeds virulent smeulde als een veenbrand.

Een aantal Rooms-Katholieke notabelen hadden vanaf 1847 aangedrongen op deze heroprichting bij de Romeinse curie. Waaronder ook de Apostolisch Vicaris Johannes Zwijsen. Zij meenden dat dat niet veel weerstand meer zou opleveren bij de regerende elite die had kunnen vaststellen dat de Nederlandse katholieken niet en masse aansluiting hadden willen zoeken bij revolterend Belgi   in 1839-1839. Kennelijk was

dat geloof geen fermentatiepunt voor dergelijke opstandigheid. De katholieken, kortom, hadden zich ingeschaard in Hervormd Nederland en verwachtten alleen maar herbevestiging van hun geloofsidentiteit als katholieke volksdeel in het Nederlandse rompstaatje, aldus de stellers van een request aan het Vaticaans Staatssecretariaat. Het gold hier het gladstrijken, aldus deze elite, van een plooi die nog nodeloos resteerde uit een te bewogen, te delierische en nauwelijks breed ingedaalde Noord-Nederlandse historiografie: die van de volksopstand uit de zestiende eeuw die nauwelijks een religie-oorlog zoals die in Duitsland destijds gevoerd werden genoemd kon worden. Hun rekest werd gesteund door bisschop Van Wykerslooth en de Luikse bisschop Cornelis Van Bommel.

Met de nieuwe grondwet van 1848 waren de laatste beperkingen voor de katholieken weggenomen. De beslissing viel uiteindelijk op een vergadering van de *Congregatio de Propaganda Fide* in december 1852. Paus Pius IX keurde het plan goed en in 1853 werd het uitgevoerd. Hiermee werden de aartsbischdommen in het noorden en de apostolische vicariaten in het zuiden opgeheven. Joannes Zwijsen werd benoemd als aartsbischop van de heropgerichte Nederlandse kerkprovincie. Daarop begon het herorganiseren van de Rooms-Katholieke Kerk in de vijf bisdommen: Utrecht, Haarlem, 's-Hertogenbosch, Breda en Roermond. Ter ere van Sint Willibrord werd de aartsbischoppelijke zetel in Utrecht gevestigd. Pas in 1956 werden de bisdommen Groningen en Rotterdam opgericht.

Paus Pio Nono terstond na zijn uitverkiezing in 1846

Ex Qua Die (Latijn voor Vanaf de dag) was de Latijnse aanhef van die pauselijke bul van paus Pius IX van 4 maart 1853 waarmee de rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld bij eenzijdig canoniek wetsbesluit. De paus

schrijft dat hij vanaf de dag dat hij tot zijn hoge ambt werd geroepen ervoor heeft willen zorgen dat *“overal in het behoud en het heil der geloovigen door Ons zou worden voorzien. Vandaar ook dat Wij - tot Onze vreugde - niet lang voor de publicatie van deze bul de bisschoppelijke hiërarchie in Engeland heeft kunnen herstellen. Toen deze operatie was volbracht hebben Wij onze zorg en ijver naar een ander uitverkoren deel van 's Heeren wijngaard gericht, naar de vermaarde landschappen van Holland en Brabant, omdat Wij begrepen, dat daar dezelfde regeling mogelijk was, die Wij dringend verlangden tot stand te brengen.”*

Hierna schetst de paus hoe bloeiend het Katholieke geloof was in de gebieden die nu Nederland heten, vanaf het moment dat de heilige Bonifatius hier het geloof kwam brengen. Aan deze gelukkige toestand kwam een einde met de reformatie. De paus schrijft: *“Het is bekend hoe groot nadeel, hoe vele verliezen het Calvinisme aan die zoo bloeiende Kerken heeft toegebracht; ja, zóó ver ging de aanval en het geweld der ketterij, dat het Katholicisme daar zijnen dood nabij, en het volstrekt onmogelijk scheen zoo groote verliezen ooit weder te herstellen.”*

Met name deze passage viel, zoals had kunnen worden verwacht, slecht bij het protestantse volksdeel in Nederland. De pausen hebben, in de loop der tijden, aldus Pius evenwel het nodige gedaan om de katholieken in Nederland te hulp te komen en nabij te zijn. Door het aanstellen van apostolisch vicarissen en - wanneer dat niet mogelijk was - door Rome gestuurde nuntii hebben de pausen getracht de Nederlandse katholieken te bemoedigen in de hoop de Kerk in deze gebieden eens weer in oude luister te herstellen. De paus releveert dat zijn voorganger Gregorius XVI al onderhandelingen was gestart met koning Willem II, maar dat deze onderhandelingen in 1841 moesten worden afgebroken. Vervolgens heeft de paus aan de apostolisch vicarissen in Brabant de bisschoppelijke waardigheid geschonken (namelijk door hen titulair bisschop te maken), als eerste stap op weg naar herstel van de hiërarchie. Nu de grondwet in 1848 is gewijzigd, en er ook allerlei andere belemmeringen zijn opgeruimd, en koning Willem III zich welwillend heeft getoond tegenover zijn katholieke onderdanen, is de paus genegen desgevraagd en desgevallend om de bisschoppelijk hiërarchie te herstellen.

De bul besluit met het oprichten van vijf bisdommen: Utrecht met als suffragane bisdommen: Haarlem, 's-Hertogenbosch, Breda en Roermond. Ook maakt de paus bekend welke gebieden onder welk bisdom vallen. De nieuw te benoemen bisschoppen wordt opgedragen regelmatig verslagen, omtrent de ontwikkelingen in hun diocesen, te zenden aan de Congregatie voor de Voortplanting des Geloofs. De aartsbisschop en de bisschoppen krijgen alle rechten en plichten die andere bisschoppen hebben en alle regelingen en rechten die golden tijdens de periode van de Hollandse Zending verliezen hun rechtskracht. *“Voor wat betreft de financiële kant van de zaak zoo koesteren Wij de bijna zekere hoop, dat de geloovigen, Onze geliefde zonen, welke herhaalde en dringende beden om het herstel van het Bisschoppelijke Kerkbestuur Wij gretig hebben aangenomen, en wier wenschen Wij te wille geweest zijn, niet in gebreke zullen blijven, den Herders, welke Wij over hen zullen aanstellen, door nog mildere vrome gaven en bijdragen behulpzaam te*

wezen, opdat dezen in staat gesteld worden in al het noodige tot de wederoprichting hunner Bisschoppelijke Zetels, en tot de bevordering van bloei en wasdom van den Katholieken godsdienst te voorzien.”

Aanbieding aan Koning Willem III van het Volkspetitionnement van April 1853 tegen de herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie zoals omschreven in het Concordaat met Spanje van 1559

Dat hadden de protestantse en klassiek-liberale reacties op de Bulla en het Decreet hem wel geleerd: bijna alles wat de Katholieke bevolking in het publieke domein op touw zou zetten zou worden opgevat als ongeoorloofde staatkundige provocaties en pogingen tot machtsgrepen, hoe overdreven een dergelijke voorstelling ook mocht zijn. Er was nog altijd het strafrecht vervat in de Code Napoléon in Nederland van kracht met de vage en buitengewoon ruime strafbaarstelling van de “Association des malfaiteurs” – de samenzwering van misdadige personen – van kracht. Het nog altijd sterk geprotestantiseerde Openbaar Ministerie kon deze buitengewone verzamelstrafpositie als delictsomschrijving ook trachten toe te passen op de Katholieke Kerk in haar openlijk kenbare administratie en hiërarchie. En op degelijke strafvervolgingen gericht tegen de geestelijkheid van zijn Kerk zat Zwijsen bepaald niet te wachten. Zie: <https://www.canonvannederland.nl/nl/utrecht/stad/herstel-van-de-bisschoppelijke-hirarchie>. De Aprilbeweging van 1853 was het protestantse en conservatieve protest tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland door paus Pius IX. Met dit herstel wordt feitelijk bedoeld het opnieuw oprichten van de Nederlandse rooms-katholieke kerkprovincie met vijf bisdommen, met elk aan het hoofd een bisschop. De beweging richtte zich tevens tegen het kabinet-Thorbecke I, dat de Rooms-Katholieke Kerk geen strobreed in de weg legde, op grond van de scheiding van kerk en staat en de vrijheid van godsdienst. Dat het Thorbecke, als

gevolg van de Grondwet van 1848, eenvoudig ook onmogelijk was om aan dit herstel een halt toe te roepen, zo hij dat al gewild had, ontging veel van de critici, onder meer omdat iedereen in Nederland zich die grondwet nog eigen moest maken. De kern van de beweging moet gezocht worden in Utrecht, waar paus Pius het hoofd van de Nederlandse Kerkprovincie had gedacht.

XVI.15.1.2 Het *registrum memoriale parocchiae*

Hij beval derhalve de wereldheren van zijn Provincie zich voorshands te concentreren op het opzetten van een behoorlijk bestuursapparaat, dat iedere parochie behoorde te hebben volgens het uniforme Reglement voor de Rooms-Katholieke Kerkbesturen dat hij in 1854 uitvaardigde en dat vooral betrekking had op de samenstelling en aanstelling van de kerkmeesters en hun zedelijke achtbaarheid, hun kunde in taalvaardigheden, boekhoudkunde en het beheer van de stoffelijke goederen die tezamen de parochiegeestelijkheid een bestendig inkomen zouden borgen, mét de verplichting om nu jaarlijks een *registrum memoriale parocchiae* bij te houden over de belangrijke gebeurtenissen in deze geloofsgemeenschap, de inkomsten en uitgaves en de toestand van de kerkelijke eigendommen, roerend en onroerend. Want daaraan schortte nog veel, zeker ten plattelande.

Dit *registrum* moest bij de diocesane curies jaarlijks ingezonden worden, vooral met het oog op de balanscontrole en met het oog waarop de parochiegeestelijkheid het leerstelling geloofsonderricht had gegeven en doen geven, met de daarmee bereikte resultaten voor de sacramentele bedieningen. Hoe vaak gingen de mensen naar de kerk, hoe groot was het aantal uitgereikte communies per zon- en feestdag, wie voorzag in het catechismus-onderwijs en hoe, welke leermiddelen waren op de lagere schollen voor het godsdienstonderricht voorhanden, hoeveel doopjes en uitvaarten plachten plaats te hebben enzovoort. Welke godvruchtige verenigingen waren actief in parochiaal verband, welke waren in oprichting en waarom, hoeveel processies en bedevaarten werden ondernomen en wat was de welstand van de parochianen individueel en in gezinsverband?

Hoe was hun verstandhouding tot het wereldlijk gezag en vooral hoe waren de betrekkingen tot werkgevers en notabiliteiten, hoe werkten de organisaties voor het maatschappelijk hulpbetoon en was er sprake van enige staatkundige actie of oriëntatie in de parochie en op welke wijze gaf de pastoor of dorpsherder daar sturing of leiding aan. Dat was totaal iets nieuws voor deze geestelijken die node de schrijfstift plachten te roeren en zeker niet in consistent Latijns proza, gevat in de plichtmatige canonieke taal van de groot-seminaristen. Dat laatste bleek ook te veel gevraagd. Die eis moest het episcopaat spoedig laten varen. Maar toen kwam pas goed de gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal stuitend naar voren in de ingezonden gecollectioneerde *registra* op de bisschoppelijke Kanselarijen.

Zie: BHIC *Het Memoriale parocchiae* <https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/het-memorale-parochiae>. De bisschoppen besloten in dit opzicht niet al te kritisch te zijn, maar sommige verslagen waren dermate cryptisch en stelkundig onbegrijpelijk of

innerlijk tegenstrijdig dat ze niet publiceerbaar waren in de gedrukte diocesane *Analecta*, de diocesane jaarverslagen nopens het zakelijk beheer van het bisschoppelijk rechtsgebied. En de inzending naar Rome van die *Analecta* was tenslotte verplicht per Kerkprovincie, zulks wel degelijk in canoniek Latijn. Het Concilie van Trente had dat via uitvoeringsarrangementen tenslotte voorgeschreven. Daar was dus geen ontkomen aan.

XVI.15.1.3 Wederzijdse achterdocht en afstandelijkheid institutioneel systemisch

Voor het overige waren de betrekkingen tussen de Staat der Nederlanden enerzijds en de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie anderzijds afwachtend, aftastend en soms achterdochtig. Ze bleven nogal fragiel, óók, omdat de Grondwet van 1848 toch niet volledig scheen te worden uitgevoerd zoals de borging van de vrijheid van godsdienst en de uitoefening daarvan, zoals verwoord in Thorbeckes wijzigingsvoorstellen, deed veronderstellen. Er blééf een Departement voor Rooms-Katholieke Eredienst bestaan.

Weliswaar als Afdeling ingebed bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken, die bij of krachtens de wet op de Kerkgenootschappen van 1855 toch nog allerlei publieke competenties scheen te kunnen uitoefenen op het punt van liturgische openbare manifestaties buiten de kloosters en bedehuizen om, zoals processies, bedevaarten, kruisgangen en kruisvereringen en vooral het voeren van een geestelijke dracht die de betrokken drager ervan meteen manifesteerde als een kloosterling of een reguliere geestelijke. De Wet op de kerkgenootschappen was een reactieve en conserverende Nederlandse wet die in 1853 werd ontworpen door het conservatief-gereformeerde kabinet-Van Hall-Donker Curtius. Dit conservatieve kabinet was aangetreden nadat het kabinet-Thorbecke I was opgestapt, nadat koning Willem III had geweigerd afstand te nemen van de Aprilbeweging, die zich had gekeerd tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Deze Wet op de kerkgenootschappen had tot doel de godsdienstige gemoederen in Nederland te bedaren. De wet regelde nader de vrijheid van godsdienst en de scheiding tussen kerk en staat. Maar juist daarmee schond deze wet uitdrukkelijk het door Thorbecke voorgestane beginsel van absolute scheiding van kerk en staat.

Kennelijk bestond er tóch een voorwettelijk supertoezicht op de kerkgenootschappen van staatswege. En juist die aanname had Thorbecke constitutioneel volledig onmogelijk beogen te maken. De godsdienst is vrij behoudens ieders wettelijke verantwoordelijkheid. En niet: de godsdienst is vrij zodra de rijksoverheid geen bezwaren ziet. Dat was niettemin uit axiomatisch uitgangspunt van de wet. Dat wist Floris van Hall ook als geen ander. Dat tegengestelde principe wilde hij juist op deze wijze bij wetsduiding toch formeel constitutioneel verankeren. En zo ervoer het ook de meerderheid van de tot censuskiesrecht bevoegden. Daarom bracht de wet rust. Maar geen vree. Ook werd de verhouding tussen de verschillende kerkgenootschappen nader geregeld. Zo werd vastgesteld dat de titulatuur die een kerkgenootschap hanteert, geen enkel recht geeft ten opzichte van de overheid, of

van andere kerkgenootschappen. Ook werd bepaald dat het dragen van klerikale kleding buiten op straat niet was toegestaan. Ten slotte vereiste de wet het zogenaamde vestigingsverlof: kerkgenootschappen moesten toestemming krijgen van de overheid om hun hoofd ergens te vestigen. In de praktijk hadden al deze maatregelen vooral betrekking op de Rooms-Katholieke Kerk. Zo was het de bisschoppen van Utrecht en Haarlem jarenlang niet toegestaan zich metterwoon in hun zetelsteden te vestigen. Men zie: J. Vis en W. Janse, *Staf en storm, het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 : actie en reactie*, uitgeverij Verloren BV Amsterdam 2002 ISBN 978-906550-7266.

Veel burgemeesters meenden dat daarvoor steeds ontheffing moest worden gevraagd ingevolge genoemde wet. En zo ook voor het dragen van kloosterkleding op of aan een openbare plaats. Wat men zich daarbij voorstelde bleef totaal in het ongewisse. Zo ontbood de Burgemeester van Rotterdam meermalen de deken-pastoor van de Sint Dominicusparochie in het stadscentrum wanneer zusters Augustinessen zich opdeden op straten, pleinen of openbare of vanaf de openbare weg zichtbare terreinen in hun habijt en kap. Maar ook voor processies, bedevaarten en kruistochten werd nu op gemeentelijk niveau een ontheffingsstelsel voorondersteld. Dat had Van Hall ook echt wel beoogd.

De Rotterdamse pastoor heette de stichter te zijn van die Augustijnse congregatie binnen zijn parochieel rechtsgebied en werd door Bichon van IJsselmonde meermalen ter verantwoording geroepen wanneer zich dat euvel voordeed. Deze zusters leidden een wees- en arnhuis voor behoeftige kinderen wier ouders wellicht nog leefden maar wier verblijfplaats in ieder geval niet nagetrokken kon worden en voor kinderen die nog levende ouders hadden, bekend bij het parochiebestuur, maar die tot opvoeding om welke reden dan ook niet in staat bleken, de zogeheten *bestedelingen*. De locaties van deze gestichten voor hulpbetoon lagen ver uit elkaar, zodat deze zusters wel de straat op moesten.

Daguerreotype uit 1850 van de Steigersekerk (links), middelpunt van revitaliserend Rooms leven, tartend in het stadsbeeld van Rotterdam tegenover de Hervormde Sint Laurenskerk, met enige beeldvervorming door de langere sluitertijd

De deken-pastoor liet zich die ontbieding niet welgevalen en diende de Burgemeester krachtig van repliek, onder meer aanvoerende dat dat wet op de Kerkgenootschappen geen kledingvoorschriften behelsde voor vrouwen zichtbaar in het publieke domein, tenminste niet bij weten van de pastoors. Bichon bleef dan inderdaad een antwoord schuldig. Maar inmiddels waren de nonnen wel staandegehouden, aangehouden en opgebracht. Nog wel naar het beruchte politiebureau aan de Schiedamsche Dijk.

Het processierecht in Limburg.

Nieuwste wijze van vereeren van Onze Lieve Vrouwe.

Waar meestal prostituees in verzekerde bewaring verkeerden en dronkaards stinkend hun roes uitsliepen. Dat werd dan weer een landelijke rel, waarvan er in de periode 1853-1870 vele waren, ook door het weinig conciliant toedoen van de pastoors zoals in casu de Rotterdamse deken-pastoor Pater Johannes Dominicus Raken, die dan ook voor veel voorpaginanieuws zorgde. Maar in Rotterdam was door de liberale kieskring dan ook ingesteld een *Commissie tegen onwettige aanvallen der Roomsche Kerk*. Meestal waren liberalen ook Hervormd, dus nazaten der eermalige heersende kercke. Althans in Holland. Die was in die periode hyperactief. En Raken liet niet veel na de kring te provoceren, wat Zwijsen ook mocht gebieden. In zijn geval desbewust. Maar bij Brabantse pastoors meestal onopzettelijk uit wetsonkundigheid. Raken genoot als kloosterling van de Dominicaner Orde zeker immuniteit jegens het episcopaat waarvan hij zich (derhalve) doorgaans niet al te veel placht aan te trekken. Zie voor de immer actieve Rotterdammer dominicaan Raken onder meer: <https://www.wierookwijnwaterenworstenbrood.nl/ontdekken/verhalen/de-dominicanessen-van-de-h-catharina-van-siena> en voorts: L.J. Rogier, *Aan de monden van Rotte en Schie*, uit de serie HET LEVEN DER HISTORIE, HISTORISCHE LECTUUR ONDER REDATIE VAN J.H. WERKMAN, Uit de geschiedenis der

Nederlandsche Gouwen, Utrecht, Drukkerij en Uitgeverij van het St.-Gregoriushuis
Depôt NV R.K. Boek-Centrale, Amsterdam, 1933, Hoofdstuk 19, Pater Raken, pp.
129-139.

XVI.15.1.4 Het Ministerie van Eredienst na 1848 staatsrechtelijk monstroom

Het Ministerie van Eredienst was een voormalig Nederlands volwaardige Ministerie tussen 1806 en 1862. Het had al in 1848 terstond opgeheven moeten worden wegens de introductie van de vrijheid van godsdienst en de uitoefening daarvan, want het Ministerie was gebaseerd op de gedachte dat voor godsdienst en cultusuitoefening ontheffingen moesten worden aangevraagd van een algemeen constitutioneel verbod op die vrijheden. Maar uiteraard lag de ambtenarij bij dat minister vakkundig tegen en met vrucht. Alleen werd het nu ondergebracht als speciale Afdeling bij Binnenlandse Zaken ter uitvoering van Floris van Halls Wet op de Kerkgenootschappen van 1855 dat eigenlijk van zo'n geïmpliceerd totaalverbod blééf uitgaan. Het kon zich handhaven op die veronderstelling tot 1868 dat bij alle religieuze zaken. Het ambtelijk verdienmodel was dus gebaseerd op de gedachte dat iedere bovenzinnelijke cultus in welke uitoefeningsvorm dan ook verboden was behoudens ontheffing vanwege de Kroon.

Precies het tegenovergestelde van wat Thorbecke bedoeld had in 1848. Het departement moest de Wet op de Kerkgenootschappen uitvoeren die bleek te wemelen van varianten op dat totaalverbod. En de liberalen kwamen er niet tegen in het geweer tot buitengemene ontstemming van Zwijzen. Het Ministerie had onder Lodewijk Napoleon grote bevoegdheden en er kwam toezicht op godsdienstige beginselen. Door de inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk in 1811 kwam er van een uitgebreid reglement niet veel terecht. Napoleon had daar in 1802 een wet ingevoerd, de *Loi relative à l'Organisation des Cultes du 18 Germinal an X* die de godsdienst in handen van de regering legde en had daar nog 75 organisatorische artikels aan toegevoegd die vooral de Rooms-Katholieke Kerk verder beperkte. De inrichting van zowel de Lutherse Kerk als de Gereformeerde Kerk werd ook in deze wet geregeld. Deze wet werd ook van kracht na de inlijving (in 1810 voor de Zuidelijke Nederlanden en in 1811 voor de rest van de Nederlanden).

Groot Seminarie bij Haaren waar men zich direct op het priesterschap toelegde via een gedetailleerd dagvullend kazernaal gedisciplineerd en disciplinerend, eigenheden onderdrukkend programma
<https://wierooknijnwaterenworstenbrood.nl/ontdekken/verhalen/adien-beekvliet-zes-jaar-internaatverblijf-1959-1965-deel-2>

Het Ministerie werd ingevoegd bij Binnenlandse Zaken. Vanaf 1815 was het ministerie gesplitst in een Ministerie van Zaken van de Hervormde en andere Erediensten, behalve die der rooms-katholieke en een Ministerie van Zaken der Rooms-Katholieke Eredienst. Deze taken waren ook periodes ondergebracht bij andere ministeries. Waaronder verbazingwekkende genoeg het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Zie hieronder. Met de proclamatie van Willem I der Nederlanden als soeverein vorst in 1813 en de Grondwet van 1814 bleef de Franse wetgeving grotendeels intact. Wel kregen alle gezindten gelijke bescherming, maar om het protestantse karakter te bewaren moest de vorst wel de Christelijk Hervormde Godsdienst zijn toegedaan.

Willem I wilde de katholieken en oud-katholieken verenigen en zo los mogelijk van het Vaticaan maken. Het Napoleontisch Ministerie werd heropgericht en gesplitst in een rooms-katholiek ministerie en een ministerie voor de hervormde en overige zaken. Minister van justitie Cornelis Felix van Maanen was belast met de handhaving van de, nog grotendeels Franse, wetgeving. De Gentse bisschop De Broglie was een van de eersten die zich hiertegen verzette en hij werd vervolgd door Van Maanen. Hierna volgde nog veel van dergelijke zaken waarbij ook de oproerwet geregeld gebruikt werd. De afscheiding van 1834 was een belangrijke zaak waarmee het Ministerie gemoeid was. Het beleid was om de Hervormde Kerk zo veel mogelijk intact te houden en daarmee de godsdienst zo veel mogelijk bij de staat te houden.

Zwijzen had in zonderheid last van de werkhypothese van de Wet van Van Hall dat bedehuizen als opstallen slechts met vergunning vanwege de Kroon mochten worden op- en ingericht. Die vergunningspolitiek werd ter camouflage ondergebracht bij de

Afdeling Binnenlandse Waterstaat bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Een kerk die op basis van die vergunning vanwege die Afdeling is opgericht heet nog steeds een “Waterstaatskerk”. Kortom: de godsdienstuitoefening voor de Katholieken werd in het geheel niet vrijgegeven, en bleef een voorafgaand overheidstoezicht landelijk bestaan en soms met dwangmiddelen uitgevoerd. De twee Ministeries van Eredienst waren alleen Afdeling geworden, in een soort religieus Amalgaan dat ijverig steeds meer ambtelijk preventief toezicht naar zich toeschoffelde.

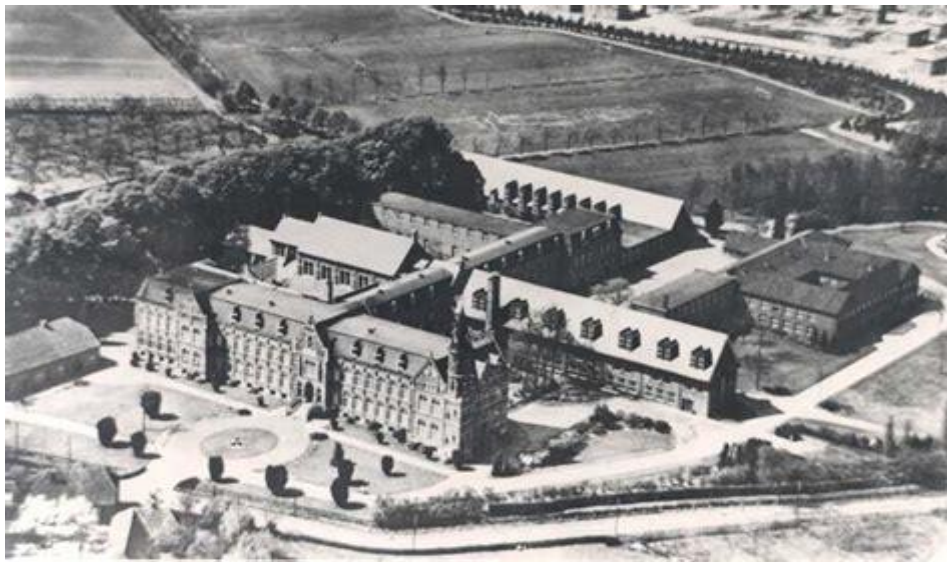

Een typische Waterstaatskerk naar eenvormig model door de Afdeling Waterstaat bij Binnenlandse Zaken gehanteerd voor Katholieke bedehuizen

Aldus was het Ministerie van Eredienst ook belast met het ambtelijk en financieel ondersteunen van het bouwen van kerkgebouwen en stelde het hier ook, vaak redelijk vergaande, eisen aan. Die door de parochiale kassen niet konden worden gedragen. Ook de naamgeving, dus het patrocinium en de (sacramentele) wijding werd door het Ministerie getoetst. Het Ministerie was ook verantwoordelijk voor het aanstellen van leraren voor de geestelijke opleidingen en de inhoud van de opleidingsprogramma's. Het ministerie was ook verantwoordelijk voor het aanstellen van leraren voor de geestelijke opleidingen en de inhoud van de opleidingsprogramma's.

Vaak konden de leraren, aangesteld ten behoeve van de kleinseminaries van de verschillende diocesen daaraan in het geheel niet voldoen, zelfs niet op basis van de onderwijswetten van Van der Palm van 1806. Daarom dreigden veel van dergelijke kleinseminaries te verdwijnen: het merendeel der priester-leraren bleek naar de wereldlijke standaarden onbevoegd voor het hem toebedachte lesprogramma. Het kleinseminarie te Sint Michielsgestel in Zuid-Oost Brabant dreigde daarom

meermalen de poorten te moeten sluiten na gedane visitatie en inspectie van de districtsupzichter voor het middelbaar onderwijs. Aan de aldaar verschaft e eindcertificaten kon geen *effectus civilis* toekomen, aldus werd van Rijksweg e geoordeeld op basis van de onderwijswetgeving Van der Brugghen in kracht sedert 1858. Afgezien van het feit dat de leerlingen intern gehuisvest waren en voor het priesterschap waren bestemd, verschilde de opleiding niet veel van die van een Latijnse school. Koning Willem I voerde echter een antiklerikale politiek en van 1825-1829 moest het seminarie zelfs sluiten. De Wet op het Hoger Onderwijs van 1876 noopte de Latijnse scholen, en ook het kleinseminarie, om het 16e-eeuwse vakkenpakket aan de moderne tijd aan te passen. Aldus verschaft e het kleinseminarie toegang tot het hoger onderwijs. Althans: dat zou het moeten. In dier voege werd het ook van rijksweg e gesubsidieerd.

Het Beekvlietcomplex in vogelvlucht

Maar tot 1954 bleef de opleiding daartoe toch te gebrekkig, bleek steeds weer na inspectie. Steeds bleken onbevoegden het middelbaar onderwijs te verschaffen zonder dat ze zelf de daartoe vereiste certificaten bezaten. Nog altijd bleek de intellectuele achterstand zelfs van de Rooms-Katholieke elite daartoe te aanmerkelijk, aldus de reeds meermalen geciteerde Rogier die over deze inertie na zoveel decennia geducht de staf placht te breken. Met allerlei lapmiddelen werden dergelijke defecten gecamoufleerd. Maar wanneer de kleinseminarist voortijdig het curriculum eindigde – hij bleek doorgaans niet de roeping te bezitten om het bijpassend celibatair bestaan te kunnen doorstaan en te leiden -- bleek steeds weer dat hij niet voldoende bagage had kunnen opdoen om naadloos opgenomen te worden binnen het openbaar erkende gymasiaal onderwijs. Terwijl dat wel gesuggereerd werd.

In 1849 verdwenen beide ministeries onder het kabinet-Thorbecke I. Maar ze werden als departementale Afdelingen ondergebracht bij de ministeries van buitenlandse zaken (katholieke eredienst) en justitie (hervormde en andere erediensten). In 1852 werden (onder hetzelfde kabinet) het departement voor de hervormde en andere

erediensten ondergebracht bij het ministerie van Financiën en het departement voor de katholieke eredienst bij het Ministerie van Justitie. In 1853 werden onder het kabinet-Van Hall-Donker Curtius de twee ministeries opnieuw heropgericht.

Hoofdingang en Frontgevel Klein Seminarie Beekvliet te Sint Michielsgestel voor het diocese Den Bosch

In 1862 werden beide ministeries onder het kabinet-Thorbecke II weer afgeschaft. De taken werden ondergebracht bij de ministeries van buitenlandse zaken (katholieke eredienst) en justitie (hervormde en andere erediensten), waar zij een aparte afdeling vormden. In 1868 werden beide ministeries van eredienst onder het kabinet-Van Zuylen van Nijvelt nogmaals heropgericht, waarna ze hetzelfde jaar nog onder het kabinet-Van Bosse-Fock definitief werden afgeschaft. Hierna werden de taken ondergebracht bij de ministeries van justitie (katholieke eredienst) en financiën (hervormde en andere erediensten), waar zij een aparte afdeling vormden.

Vanaf 1871 werden onder het kabinet-Thorbecke III de twee afdelingen voor de erediensten samengevoegd tot één afdeling onder het Ministerie van Justitie waarvan de administratie tot 1988 bij het ministerie van Financiën apart te herleiden viel. Bleek echter dat in bepaalde gevallen de immuniteit van een geestelijke in het spel zou kunnen zijn, dan ging en gaat het departement van Buitenlandse Zaken zich er toch weer mee bemoeien, als de rang van de betrokken geestelijke leek te impliceren dat betrokkene behoorde tot de *Famiglia Pontifica* of tot het staatsapparaat van de Heilige Stoel. Het takenpakket valt nog steeds onder het ministerie van Justitie en Veiligheid, met uitzondering van het kabinet-Rutte I (2010-2012) toen het was ondergebracht bij

het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

De Dominicuskerk van Pater Raken aan Het Steiger/Het Hang in een besneeuwd negentiende eeuws Rotterdam. Het bedehuis is doorgaans bekend als "Steigerse Kerk". Het bekoefelde gebouw werd verwoest tijdens het Duitse bombardement van 14 mei 1940

XVI.15.1.5 Het bisschoppelijke Mandement van 1868

Het Bisschoppelijk Mandement van 1868 was een duidelijk symptoom dat het nationale Episcopaat het katholieke volksdeel nu intern voldoende geconsolideerd oordeelde om de politieke strijd aan te gaan over welke instantie nu eigenlijk bevoegd zorgplichtig was voor de programmatische inrichting van het algemeen lager onderwijs van de natie. Het is de vraag die door heel West-Europa heen de natiestaten kwelt. De katholieke dogmatische leer over het onderwijs was het uitgesproken onderwerp van een herderlijk leerstellig schrijven van de Nederlandse katholieke bisschoppen van 23 juni 1868. In het schrijven werd die katholieke leer over dat lager onderwijs uiteengezet.

Het bisschoppelijk schrijven maakt historisch gezien deel uit van de schoolstrijd. De bisschoppen stellen in het stuk dat onderwijs in een openbare neutrale school hooguit een droeve noodzakelijkheid kan zijn. Men breekt een lans voor onderwijs, dat niet alleen de katholieke godsdienst respecteert, maar deze ook onderricht en begunstigt in het zicht van een geopenbaarde waarheid van godswege. In het mandement namen de bisschoppen stelling tegen het principe van openbaar onderwijs zoals dat door liberalen gehuldigd werd. Dezen vonden eigenlijk nog steeds dat in dat onderwijs wel aandacht mocht zijn voor het christendom, maar dan een zonder geloofsverdeeldheid naar leerstelligheden. Dat is het standpunt van Thorbecke, die eigenlijk verder ook geen onderscheid wilde gemaakt hebben naar christelijke deugden versus maatschappelijke of sociale. Dat had de onderwijswetgeving Van Der Palm juist wel gedaan, maar jurisprudentieel bleek dat onderscheid nauwelijks te maken.

Leerstellig openbaarlijk, dus op de Bijbelse relevantie gebaseerd onderricht was inderdaad vrij, maar dan geheel buiten het algemeen voorgeschreven onderwijs om in de basisvaardigheden noodzakelijk om staatsburgerschapsrechten te zijn met vrucht en vaardigheid te kunnen uitoefenen zoals het actief en passief kiesrecht, het recht van vrije meningsuiting behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de strafwet en dat, onder dezelfde voorwaarden, van vrijheid van vereniging, vergadering en openbare manifestatie. Het Episcopaat meende daarentegen dat geen segment in het veld van kennisverwerving buiten de geopenbaarde waarheden onderricht mocht worden, tot dat van de reken- en wis- alsmede scheikunde, de aardrijks- en taalkundigheden toe.

Ieder aspect van de vaardigheid van kennisverwerving of epistemologie dient onderworpen te zijn aan de toets van de Goddelijke Openbaring die dat alles volledig beheerst zonder onderscheid naar segment. Dit is het Rooms-Katholiek *integralisme*, dat deze strijd zo venijnig zal maken. Tegenover deze these staat het modernisme dat met name de proefondervindelijke kennisverwerving over de fysieke wereld, die zich ervaringsonafhankelijk voordoet en slechts zintuigelijk aftastenderwijs kenbaar wordt, uitzondert van de radiatie van die bovenzintuiglijke Openbaring. De Brabander Judocus Smits, hoofdredacteur van het landelijk verspreide katholieke dagblad “De Tijd” propageerde, zij het in geserreerde termen en steeds zonder echte polemische stellingnames *ad personam*, dit integralisme, dat wij nauwelijks meer bij De Tijd kunnen noemen al is het in de Katholieke leer nooit losgelaten.

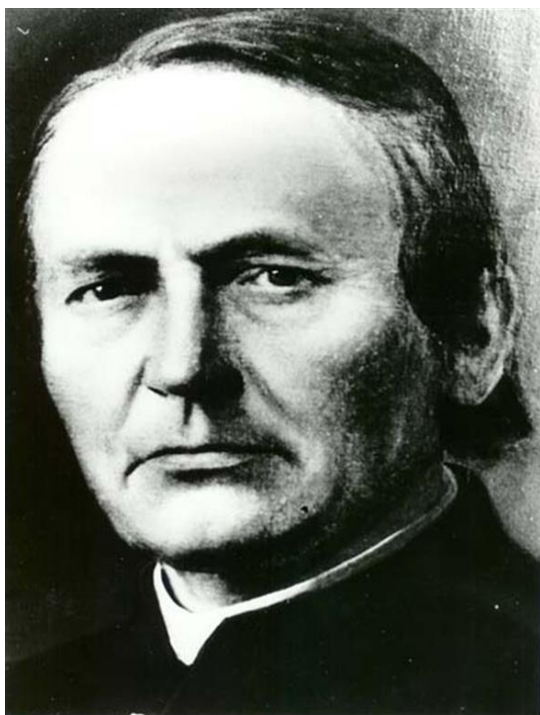
Veel trek had Josse niet gehad in het arbeidsintensieve parochiële handwerk als kapelaan. En hij was er ook niet sterk genoeg voor. Hij leed aan bloedspuwingen. Het episcopaat zag in dat het ter politieke profilering een goede spindoctor nodig had en meende deze in Josse te ontwaren. Deze nam - hij was zonder aanstelling binnen de Kerk - het verzoek aan van zijn superieuren, apostolisch vicaris H. den Dubbelden en diens rechterhand, secretaris G.P. Wilmer, om per 1 januari 1842 het hoofdredacteurschap op zich van het periodiek *De Noord-Brabander* (ook: de Noordbrabanter) in Den Bosch.

Dit blad had toen al een roemrucht verleden. In de jaren '30 had het onder drievoudige overheidsensuur gestaan, bang als de regering was nog meer Brabant aan de miltzieke Belgen te moeten verliezen. Vervolgens verspeelde deze driemaal per week in Den Bosch verschijnende krant het vertrouwen van zijn zuidelijk lezerspubliek door het hoofdredactioneel beleid van dr. Jan J.F. Wap, die trouw de betaalde directieven van zijn broodheren in Den Haag volgde. De krant werd met Smits' komst wel uit het slop gehaald, maar dit stemde de Brabantse politieke en klerikale machthebbers toch niet gerust. Men meende dat Josse een ongericht en onleidend projectiel was. En niets was minder waar, maar Josses handpalm zocht te vaak steun bij de rietstaf die dezelfde fluks doorboort, zoals Josse zelf aan den lijve moest ondervinden.

Smits maakte er namelijk een - zoals hijzelf het noemde - 'volksorgaan' van dat heftig en soms rancuneus oppositie voerde. Ongezouten kritiek op de eigenliefde van kapitaalbezitters, op de aristocratische oligarchie, op de onverdraagzaamheid van de protestanten en op de verderfelijke politiek van de regering trok wel veel lezers, maar bracht de overheden in smartelijke verlegenheden. Maar verdomd goed schrijven kon

Josse wel. Wie thans nog de belegen leggers van “De Tijd” uit die periode opslaat staat nog steeds verbaasd van Josses pakkend en stuikig verbaal vermogen. Maar Josse bevorderde grotelijks, dus doende, de tegenstelling tussen liberalen en confessionelen, al was dat stellig niet ’s mans bedoeling. Hij stond achteraf vaak deerlijk beteuterd overziende en inziende wat hij nú weer had aangericht in ’s lands politiek. In dat opzicht heeft Josse wel iets gehad van Guido Gezelle. Wegens zijn *furor coelibatiosis* – de gedrevenheid van de existentiële eenzaamheid – zag Josse niet steeds in dat het maken van vijanden geen kunst is noch het verscheuren van de nevelbanden die het spinnenweb van sociale verbanden nu eenmaal vormen.

De wereldheer Josse Antoin (Judocus) Smits (Eindhoven, 7 maart 1813 - Amsterdam, 2 augustus 1872) was in 1845 oprichter en de eerste hoofdredacteur van het katholieke dagblad De Tijd.

Hij rolde, als Luther, er doorheen als de molensteen. Hij deelde mee geen politiek te bedrijven. En bedreef niet dan politiek. Samen met de kamerleden J.H. graaf Van Rechteren uit Overijssel en jhr. L.F.J. van Sasse van Ysselt uit Brabant probeerde hij koning Willem II persoonlijk er toe over te halen het ministerie-Van Hall aan de kant te zetten. Zonder succes uiteraard. In maart 1844 vroeg de Bossche officier van justitie mr J.B. van Son uitdrukkelijk aan Den Dubbelden om Smits tot "een meer welvoeglijke, maatschappelijke en (...) waardige gedragslijn" te brengen. Na veel van dergelijke klachten en conflicten, ook met de uitgever, dwong de kerkelijke overheid Smits er toe per 1 februari 1845 zijn functie bij de Noord-Brabander op te geven. In juni 1845 begon Smits daarop tegenover de liberaal-oppositionele de Noord-Brabander een eigen katholieke krant De Tijd, Godsdiens- en staatkundig dagblad. In de Bossche coadjutor J. Zwijsen had Smits nu zijn massieve en onverzettelijke, hoezeer vaak ontactische maar wel strategische geestelijke leidsman gevonden.

Aan Zwijsen moest hij uitdrukkelijk beloven "de katholieke belangen" te verdedigen en geen bepaalde politieke kleur aan de krant te geven. Smits' wilde jaren waren nu voorgoed voorbij. De *Tijd* in Den Bosch vond echter door zijn kleurloos karakter niet veel weerklank en dreigde failliet te gaan. Zwijsen drong er nu bij Smits op aan de krant naar Amsterdam over te brengen. Op 2 juli 1846 verscheen het eerste nummer van De *Tijd*, Noord-Hollandsche Courant in Amsterdam, waar het blad geleidelijk aan uitgroeide tot het toonaangevende en opiniërende orgaan van met name de bovenmoerdijkse katholieken. De krant sloeg aan en werd beeldbepalend voor het staatkundige krachtenveld. Geen geringe prestatie voor de schuchtere Eindhovenaar die Josse uiteindelijk nooit verloochende. Hij bleek zelfs gevaarlijk te zijn voor Thorbecke. De *Tijd* werd zelfs leidinggevend voor het politieke liberale gremium dat eerder zijn leidsman had gezocht in de Nieuwe Arnhemse Courant. Zie verder: G.A.M. Beekelaar, Judocus Smits, priester en oprichter van De *Tijd* gepubliceerd op de site Brabants Erfgoed, dd 14 september 2017, geraadpleegd dd. 30-08-2025, <https://www.brabantserfgoed.nl/personen/s/smits-judocus>. Josse kreeg voor het periodiek een statuut dat de latere "*De Maasbode*", veel sterker gesteund door het episcopaat, nooit heeft kunnen bereiken in het interbellum waarin de confessionele coalitie de politiek tiranniek beheerste, met alle desastreuze gevolgen van dien.

De tegenstelling modernisme versus integralisme gaat zich nu ook rechtspolitiek manifesteren in de vorming van confessionele partijen, een gruwel in de ogen van Thorbecke die onmiddellijk inzag dat deze partijvorming de uitvoering van de door hem voorgestane neutrale staatshuishoudkunde volledig zou gaan verlammen. En dat was wat er in de eerste helft van de twintigste eeuw ook gebeurde. Niemand kon Thorbecke verwijten dat hij geen vooruitziend vermogen bezat. Steeds had Thorbecke gewaarschuwd dat het Angelsaksische Twee Partijensysteem – *the Adversarial system* – in het geheel niet kon passen bij de samenstelling van het onderling steeds kibbelend gruttersvolk in de moerasdelta tussen Schelde en Rijn.

Bij deze lieden tekenden zich sedert de Hoekse en Kabeljauwse twisten alleen minderheidsopvattingen af die via gesjagger met compromissen dan maar tot osmose gebracht moest worden ter coalitievorming voor een regeringsdraagvlak. De polariteit integralisme versus modernisme zou zich gaan verheven in die van confessionelen en heidenen, de befaamde en beruchte antithese van Abraham Kuyper, De Geweldige, eerlang zelfbenoemd leider van het calvinistische volk der kleine luyden. En dan h d je daar het stelsel van *Britanje* dat ook daar uiteindelijk tot weinig goeds zou leiden, aldus de klassiek liberale leider.

Het Mandement richt zich direct tegen de onderwijswetgeving van Van der Brugghen uit 1857 die dat didactisch onderscheid tussen empirische kennis enerzijds en bevindelijke gegevensgaring op basis van een *synderesis*, een ingestort oerweten dat *buitenzintuigelijk* moet zijn, geheel ten grondslag legt aan het didactisch programma van het neutraal volksonderwijs. Het wezenlijk verschil tussen *geloven* en *weten*. Het is de geest van rationalisme en onvoorwaardelijk liberalisme die steeds dieper in de massa doordrong, zich met overheidsbegunstiging verspreidde in allerlei vormen, in plaats van het positieve Christendom, het vage, in de ogen van het Episcopaat noodlottige Christendom-boven-geloofsverdeeldheid; het Christendom zonder Christus. Het gevolg was dat de liberalen meer contact gingen zoeken met de confessionele politici aan protestantse zijde om zich gezamenlijk tegen het katholieke streven te keren. Binnen de katholieke gemeenschap betekende het mandement uiteindelijk het einde van de *liberaal*-katholieken.

De klassieke bondgenoten van Thorbecke en diens staatkundig systeem. Het was een stap in de unificatie van de katholieke politiek die uiteindelijk in 1926 tot de oprichting van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) zou voeren. '*De Kerk wil, dat de jeugd in de wetenschappen onderwezen wordt, maar zij eist tevens dat dit onderwijs in alle opzichten katholiek en godsdienstig zij*'. Aldus thans de bisschoppen namens en jegens het katholieke volksdeel, waarvan zij daartoe zeer zware offers gaat vragen. De Kerk begeert dus bestrijding der onwetendheid, maar eist daarbij dat de godsdienstige opvoeding niet alleen niet verwaarloosd wordt, maar dat zij bij alles zonder uitzondering op de voorgrond staat. Alle vakken van onderwijs kunnen, volgens het Mandement, het hunne er toe bijdragen om de kinderen de godsdienst te leren kennen en beoefenen. Een standpunt dat bijgetreden wordt door Abraham Kuyper, de ontzagwekkende geallieerde van de Roomsen in de tweede Kamer.

De bisschoppen en hun politieke protestantse genoot: Abraham Kuyper

De overheid dient dat met financiële subsidies mogelijk te maken op de gelijke voet als waarop zij de zogeheten neutraliteit begunstigt aan de zogeheten Nutsscholen. Het daar gegeven onderricht is, zeggen de bisschoppen, slechts een tijdelijke, pragmatische droeve noodzakelijkheid. Kan de gelovige katholiek dergelijk onderwijs voor zijn nazaat vermijden dan is het zijn moraaltheologische plicht zulks te doen. Doet hij anders, dan begaat hij doodzonde. Zie verder, ook voor de gehele tekst van dit herderlijk vermanend schrijven: *Het Mandement der Nederlandsche bisschoppen 1868-1943* opgenomen in het Tijdschrift Lux Jaargang 1, 1943 pp. 5 vv, https://www.dbnl.org/tekst/lux001194301_01/lux001194301_01_0004.php.

Het is het inleidend zware kanonschot voor een breed uitwaaiende strijd die dit Episcopaat thans inzet, met geen geringer doel dan het vestigen via een intens bekeringsoffensief jegens de gehele Nederlandse bevolking teneinde tot een theocratie te komen. Dus een directe aanval op het liberalisme. Met uitwaaiering, vervolgens in een nadien komende fase, naar de overzeese gebiedsdelen, koloniën en bezittingen die op dat moment Nederland nog steeds de allures schijnt te geven van een middelgrote koloniale mogendheid. Vergeet dat even niet. Want juist in deze periode komt de Nederlandse mondiale missioneringsbeweging grondig op gang mede omvattend de bezittingen op de Westkust van Afrika, maar vooral ook de Indische Archipel. Daar gaat men dit integralisme óók uitdragen op de missieposten met hun schooltjes. Met verreikende consequenties, ook geopolitiek. Juist in deze streken, waar het inheems animisme nog vehement de geestelijke stabiliteit van veel inlanders ondermijnt en het onderscheidingsvermogen vertroebelt dat nodig is om de bétawetenschappen waaraan de westerse kolonisator de prioriteit wil geven te laten indalen als basiskundes om zich te emanciperen tot een bevolking dat met het zelfbestemmingsrecht overweg kan.

XVI.15.2.1 De Status van de gegarandeerde Kerkelijke Staat krachtens het Verdrag van Wenen 1815

In Italië (binnen de huidige geografische grenzen ervan), voor zover niet aan de Oostenrijkers gegeven, werd op deze legitimiteitsgrondslag de vooroorlogse situatie weer hersteld: zo goed als volledige restauratie van de Pauselijke Staat door bemiddeling van staatssecretaris-kardinaal Ercole Consalvi, en de kleine rijkjes. De in deze periode geïntroduceerde liberale staatkundige denkbeelden speelden ook na de restauratie van de Kerkelijke Staat een rol door het het verdragsrecht ontwikkeld ter gelegenheid van het diplomatiek Congres van Wenen (1815) dat in ieder geval bepaalde staatkundige grond- en burgerschapsrechten wilde blijven borgen in de onderscheidenlijke nationale ressorten. Op deze gronden wilden de westelijke geallieerden de status quo ante van de kerkelijke staat blijvend garanderen omdat zulks het beoogde Europese staatkundige machtsevenwicht tussen de naties het beste zou bevorderen.

De Franse Revolutie die een eind had willen maken aan de Kerk als internationale rechtsorganisatie had overduidelijk doen blijken in welke morele en ethische anarchie de staatkundige tinnegiers uiteindelijk zonder de legitimeitsborging van deze veelvolkerenorganisatie terecht moest komen. Robespierres terreur had het afdoende bewezen en de daarna ingezette militaire agressiepolitiek van voortdurende confrontaties door volkslegers in Centraal Europa eveneens. De grensoverschrijdende geestelijke jurisdictie van de Paus was een van de middelen waarop zelfs Castlereagh, de Britse minister van buitenlandse Zaken te dezen meende te kunnen vertrouwen, al liet hij het aan anderen over om zulks openlijk uit te dragen.

De reeds besproken Kardinaal Ercole Consalvi, staatssecretaris van de kerk 1757-1824

Castlereagh meende dat de Heilige Stoel hier heilzaam toe zou kunnen interveniëren door het principe van de volkssoevereiniteit te brandmerken als onverenigbaar met de geloofstellingen van de Europese christenheid: kardinaal Consalvi was een pleitbezorger gebleken van deze gedachte. En een kundige, flexibele en pragmatische. In vele onderhandelingen te Parijs, Londen en op het Weense Congres (1814-1815) wist hij grotendeels het herstel van de Kerkelijke Staat te bewerken. In de Romeinse Curie voerde hij in 1816 diverse hervormingen door, gedeeltelijk in aansluiting op maatregelen uit de periode van de Franse bezetting. Deze gematigd progressieve houding bezorgde hem de haat van behoudsgezinde groeperingen, die de nieuwe paus, Leo XII, ertoe brachten hem te ontslaan (1823). Consalvi was van oordeel dat de Paus nog altijd een belangrijke *arbiter mundi* kon zijn ten behoeve van een helaas verscheurde westerse christenheid. Dat droeg hij bekwaam uit op het Weense Congres. De bemiddeling van de Heilige Stoel zou dierbaar kunnen zijn aan de vooral door Castlereagh uitgedragen legitimeitsgedachte die hij steeds va kleur kon doen verschieten naarmate zulks het Britse Empire zou begunstigen – iets wat Consalvi als vakbroeder heel goed zag. Als de Paus die rol zou moeten spelen dan behoorde hij ook – wat ook de moraaltheologische grondslag van zijn positie als Stedehouder Christi mocht zijn – een zekere onafhankelijkheid en staatsonzijdigheid te kunnen waarmaken. En zonder eigen grondgebied zou de Paus dat nooit kunnen. Vandaar

dat Castlereagh in dit opzicht bereid was zich sterk te maken. Zie hieronder. Consalvi maakte zich bepaald niet geliefd bij de conservatieve camarilla binnen die Kerkelijke Staat die de Heilige Stoel toch toegescheiden wisten te krijgen. Nadat hij ambteloos werd zag hij om naar een post die hem in staat zou stellen zijn internationale contacten te onderhouden en uit te nutten. Hij werd toen prefect van de *Propaganda Fide*, die hij reeds in 1817 had gereorganiseerd, maar overleed korte tijd nadien.

De grondteneur van het Weens verdrag was dat de interstatelijke *status quo* moest verdedigd worden, desnoods *manu militari*, in de hoop dat nieuwe revoluties de vrede niet zouden verstoren en de nieuw ontstane tronen niet zouden doen wankelen. Het Congres van Wenen had de sociale verworvenheden van de Franse Revolutie in alle landen ongedaan gemaakt. In het nationale landsbestuur was geen plaats voor een volksvertegenwoordiging met beslissingsbevoegdheden en er diende geen supranationale vertegenwoordiging van de naties te zijn.

Geen politieke internationale bestendige bijeenkomsten zonder burgerlijke vertegenwoordiging. Strategische overwegingen in verband met machtsverevenwicht tegen een "universele monarchie" dienden leidraad te bieden. Niet eeuwige vrede moest worden gezocht maar orde. Verschuiving van grenzen: verplaatsing van volkeren, alleen uit strategische overwegingen. Zonder te vragen naar wat de volkeren wilden. Die wilden nooit wat, alleen maar dwalen. Consalvi kon dat beeldend toelichten. Voor het overige werd het Weense Congres vooral voortgestuwd door *negativa*. Datgene wat men beslist *niet* wilde. Castlereagh beschikte over een uitputtende catalogus die hij zelfs niet bij de sessies behoefde te raadplegen.

Tegen liberalisme en nationalisme. In 1830/1831 vonden revoluties tegen het reactionaire kerkelijke regime plaats: de Verenigde Italiaanse Provincies werden uitgeroepen, doch kenden een kort bestaan. Na een nieuwe revolutie in 1848 ontvluchtte paus Pius IX tijdelijk de stad, waarna in 1849 een nieuwe liberale Romeinse Republiek werd gesticht, die echter nog datzelfde jaar met hulp van Frankrijk, Oostenrijk en het koninkrijk der Beide Siciliën werd heroverd.

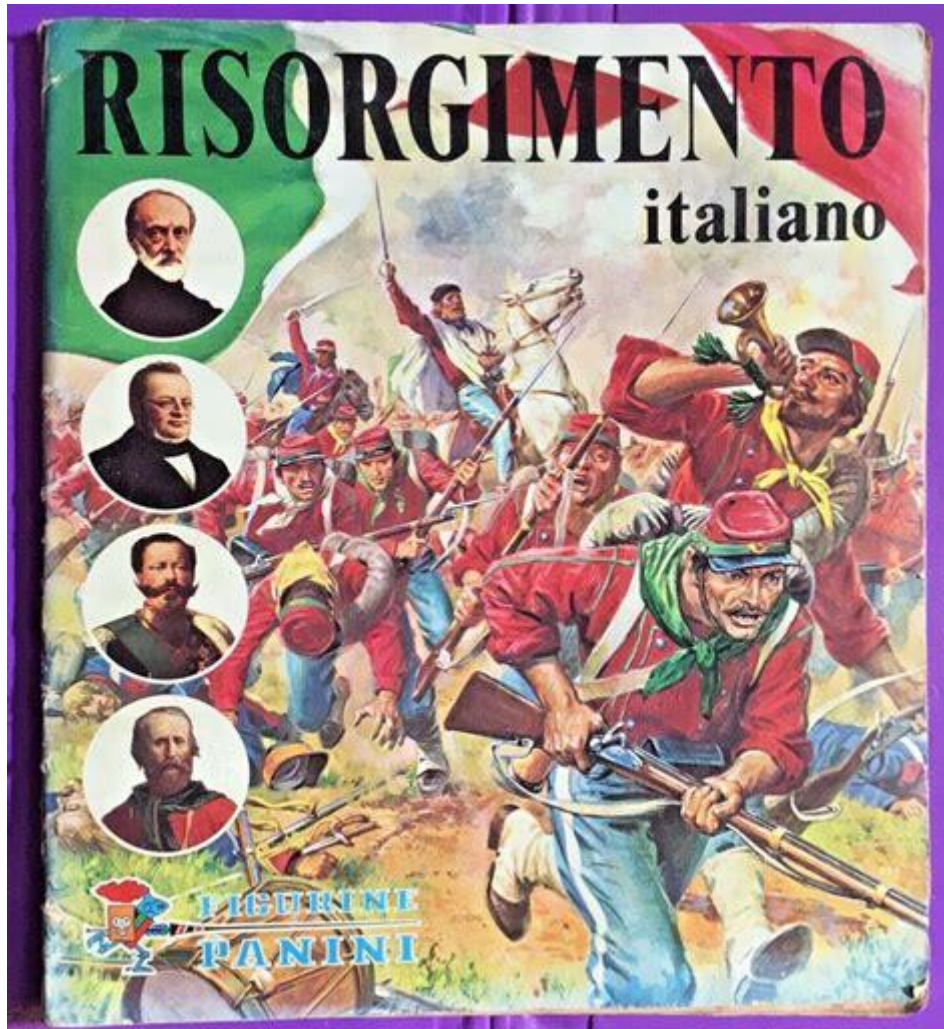
De Kerkelijke Staat tussen 1859 en 1870

De Kerkelijke Staat vormde een obstakel voor het *Risorgimento* - de Italiaanse eenheidsbeweging op liberale en patriottische grondslag -, omdat hij Italië in tweeën verdeelde en buitenlandse mogendheden hem beschermden. Na de Oostenrijkse nederlaag in 1859 stemden de pauselijke gebieden Emilia, Umbrië en Marche voor toetreding tot het koninkrijk Italië. De Paus restte nu nog alleen Lazio, het oude *Patrimonium Petri*.

XVI.15.2.2 Het Risorgimento

De *Risorgimento* ("herrijzenis") is de periode van de eenmaking van Italië, die begon in 1820 met opstanden in Napels en Piëmont en voltooid werd in 1870 met de inname van Rome door de Italianen. Het duidt ook op de erg diverse bewegingen (zowel monarchisten als republikeinen namen deel) die in deze periode streefden naar de eenmaking. In de klassieke oudheid was Italia de kern van het Romeinse Rijk, het was op een absoluut hoogtepunt wat betreft politieke, economische en culturele invloed. Tijdens het verval en de uiteindelijke ondergang van dit rijk verminderde dit en de politieke eenheid verdween bij de invasie van de Longobarden. Als zetel van de paus bleef het gebied relatief belangrijk in Europa. Tot en met de 16e eeuw speelde het Apennijns Schiereiland een belangrijke rol in Europa, ondanks de staatkundige verdeeldheid en onderlinge oorlogen. Economisch waren de rijke handelsrepublieken zoals Florence, Genua en Venetië van grote invloed, maar eveneens cultureel was het Italiaanse gebied van belang, door Rome als hoofdstad van het katholieke geloof en de regio Toscane als oorsprong van de renaissance.

De macht van de Italiaanse staten was sedert de 17e eeuw aanzienlijk geslonken; de wereldlijke en geestelijke macht in Europa van de paus ging door toedoen van de protestantse reformatie achteruit, de controle van het Ottomaanse Rijk over het Middellandse Zeegebied en de opkomst van West-Europese koloniale machten op de wereldmarkt verminderde de economische en militaire macht van alle Italiaanse staten.

Het Italiaanse grondgebied, inclusief de eilanden, werd speelbal van Spaanse, Franse en Habsburgse vorstenhuizen. In de Tweede Coalitieoorlog (1799-1802) versloeg Napoleon de Habsburgse monarchie. Deze nederlaag dwong Oostenrijk tot het tekenen van de Vrede van Lunéville in 1801, wat onder andere als gevolg had dat een groot deel van Italië in Franse handen kwam. In 1805 liet Napoleon, ondertussen al Keizer der Fransen, zich eveneens kronen tot koning van Italië. Het zou tot 1814 duren vooraleer hij het hele schiereiland onder zijn heerschappij kreeg, hetzij rechtstreeks, hetzij indirect. Napoleon zorgde in het nog steeds onverenigde Italië voor de invoering van een moderne wetgeving en een doelmatiger bestuur. Hierdoor werd het verval van de traditionele feodale verhoudingen versneld en tevens het Italiaans nationaal bewustzijn gestimuleerd. Het verlangen naar een ongedeeld Italië

kwam op. Eveneens betekende de Franse periode voor de Italianen het eerste directe contact met het gedachtegoed van het liberalisme. Zowel het nationalisme als het liberalisme schoten wortel in Italië. Il Risorgimento - Italiaans voor “de Wederopstanding” - drukt het verlangen uit naar een herwinning van Italiaanse grootsheid zoals in de klassieke oudheid en renaissance. Met het oog op een Europese institutionele reconstructie werd na de val van Napoleon in 1814 het Congres van Wenen bijeengeroepen door de overwinnende mogendheden. Een van de uitgangspunten van dit congres was het herstel van het ancien régime, en daarmee het absolutisme van de oude vorstenhuizen en de terugwinning van hun territoria. Het congres ging pragmatisch te werk en zocht naar sterke, levensvatbare staten, vooral als zij aan Frankrijk grensden.

Voor het Italiaanse grondgebied betekende dit: Het koninkrijk Piëmont-Sardinië onder het huis Savoye mocht de republiek Genua annexeren. De Kerkelijke Staat in Midden-Italië kwam weer in pauselijke handen. Het koninkrijk der Beide Siciliën viel onder heerschappij van een aparte tak van het huis Bourbon. Lombardije-Venetië werd een koninkrijk in personele unie met de Oostenrijkse Habsburgers. Toscane, het hertogdom Parma en Piacenza, de republiek Lucca en het hertogdom Modena en Reggio werden vazalstaten van Oostenrijk. San Marino en Monaco bleven zelfstandig, als dwergstaten. Voorheen doorgevoerde liberale hervormingen werden stuk voor stuk teruggedraaid. Van groot belang voor de Italiaanse eenmaking zouden de carbonari zijn, een geheim genootschap, opgericht in de aard van de vrijmetselarij, die

tussen de afloop van het Congres van Wenen (1815) en Revolutiejaar 1848 een rol probeerde te spelen in de strijd tegen het absolutisme en buitenlandse heersers. De carbonari hadden hun oorsprong in het koninkrijk Napels en doken later op op het Iberisch schiereiland en in Frankrijk. De buitenparlementaire activistische pressiegroep – die tegenwoordig een door de Europese Unie en van Rijksweg zwaar gesubsidieerde NGO-status zou hebben -- *La Giovine Italia* (Het Jonge Italië) had als doel het stichten van een Italiaanse, democratische republiek. Als het middel hiervoor zag het een gewapende revolutie, zonder steun vanuit het buitenland. Deze groepering werd geleid door Giuseppe Mazzini en vervolgens door Giuseppe Garibaldi. De groepering van gematigde liberalen van Cavour, *Il Risorgimento*, wilde een monarchie, zij het met grondwet en parlement, onder leiding van de Savoyes. Ook zij zagen een militaire revolutie als nodig, maar wel met steun van het buitenland.

De conservatieve stroming was voorstander van een betrekkelijk losse Italiaanse statenbond, met de Paus als voorzitter en confederaal staatshoofd, overigens met behoud van zijn territoriaal zwaar gereduceerde Kerkelijke Staat met Rome als hoofdstad. Zij genoten buitenlandse steun van Napoleon III. Toen in 1820 te Napels een liberaal-nationalistische militaire rebellie, de Carbonari, tot stand kwam, onder leiding van generaal Pepe, ging de Risorgimento effectief van start. De rebellen dwongen Ferdinand I tot de goedkeuring van een eigen grondwet. In datzelfde jaar werd Victor Emanuel I tot troonsafstand gebracht in Piëmont en werd ook daar een grondwet geschreven, eveneens door een opstand. De Oostenrijkse troepen reageerden gewapend op deze twee voorvallen en bezorgden in Napels Ferdinand I zijn absolute macht terug, terwijl ze in Piëmont Karel Felix als nieuwe vorst op de troon brachten. In het Revolutiejaar 1830 kwamen nieuwe liberale opstanden tot stand in Midden-Italië, gesteund door de carbonari.

Romagna, Parma en Modena verjoegen hun soeverein, waaronder - in Romagna - de paus. Door de banden van de paus met Oostenrijk viel het Oostenrijkse leger opnieuw Italië binnen om de oude orde te herstellen, elf jaar na de vorige bemoeienis. Veel van de opstandelingen vluchtten daardoor naar Frankrijk, dat in hun ogen het oord bij uitstek was voor liberalen. De overgebleven liberalen waren klein in getale, maar bleven zich engageren door het publiceren van tijdschriften en romantische literatuur, die steeds meer naar het nationalisme neigde. De carbonari waren een heterogene beweging, hun programma's vertoonden veel tegenstrijdigheden. Mazzini, een idealist en een republikein, probeerde de ideeën samen te bundelen en richtte de politieke beweging Jong Italië op.

Hij groeide uit tot een held onder de patriotten. Het Revolutiejaar 1848 startte in Sicilië met een opstand tegen de autoritaire vorst Ferdinand II der Beide Siciliën: de Sicilianen riepen het koninkrijk Sicilië uit. De vonk sloeg over naar Noord-Italië in handen van de Oostenrijkers. Overal werden staatshoofden, de paus inclusief, gedwongen tot het tekenen van liberale grondwetten. Karel Albert van Sardinië-Piëmont verklaarde de oorlog aan Oostenrijk. Ondanks de steun die hij verkreeg van volkshelden zoals Mazzini en Garibaldi werd zijn vrijwilligersleger verslagen bij Custoza. Dit was voor Mazzini en Garibaldi de aanleiding voor een andere aanpak. Ze zorgden ervoor dat Venetië, Toscane en Rome zich uitriepen tot republiek.

Paus Pius IX ontvluchtte het in rep en roer verkerende Rome, de Romeinse Republiek (1849) werd uitgeroepen. De paus kon rekenen op militaire steun van Oostenrijk en Frankrijk, die beide troepen stuurden om Rome weer in pauselijke handen te brengen. Pas in 1850 keerde paus Pius IX terug en herstelde het absolutisme als staatsvorm. In de Beide Siciliën heroverde koning Ferdinand II het afgescheurde Sicilië (1849). Het optreden van Oostenrijk en dit keer ook Frankrijk betekende een pijnlijke nederlaag voor het nationalisme en zijn aanhangers. Na de nederlaag bij de Slag bij Novara (1849) trad koning Karel Albert af ten gunste van zijn zoon Victor Emanuel II. Piëmont-Sardinië hield stand als onafhankelijke staat, waardoor het een toevluchtsoord werd voor liberalen, die vaak ook nationalist en republikeinen waren, van over het hele Italiaanse schiereiland.

Graaf *Camillo Benso di Cavour* was ondertussen geliefd en premier in Piëmont-Sardinië en broedde op nieuwe plannen voor een Italiaanse eenwording. De recente nederlaag weet hij aan verdeeldheid onder de liberalen, maar evenzeer aan militaire zwakte. Hij zorgde ervoor dat adel en Kerk langzaam maar zeker aan macht verloren, terwijl hij zijn politieke positie verder versterkte door banden te smeden met de republikeinen. Ook zorgde hij voor nieuwe economische ontwikkelingen, door het sluiten van internationale handelsverdragen en door de groei van de landbouw en industrie te steunen. Dit alles ter ondersteuning van zijn militaire ambities: het uitbouwen van het leger, onder meer door een uitgebreidere dienstplicht en de bouw van een marinebasis in La Spezia. Een slimme zet was het inzetten van zijn nieuwe, verbeterde leger aan de zijde van Groot-Brittannië en Frankrijk in de Krimoorlog.

Frankrijk stond al jaren op gespannen voet met Oostenrijk inzake Italiaanse kwesties, maar van toen af aan kon Cavour niet alleen op de Franse, maar ook op de Britse sympathie rekenen. Napoleon III van Frankrijk was te vinden voor een onafhankelijk Italië, om de invloed van Oostenrijk terug te dringen. Dit bracht Napoleon III en Cavour ertoe de overeenkomst van Plombières te sluiten in juli 1858. Dat plan hield in dat Piëmont een gewapend conflict zou uitlokken met Oostenrijk, wat voor Frankrijk een aanleiding zou zijn militair op te treden tegen de Oostenrijkse mededinger. Piëmont-Lombardije zou na de overwinning worden uitgebreid met Venetië en het Koninkrijk Noord-Italië vormen. Als beloning voor de Franse steun zouden Savoie en Nice in handen komen van Frankrijk. De overige Italiaanse staten zouden daarna aangemoedigd worden een statenbond te vormen met de paus als

voorzitter. Cavour liet de Piëmontse troepen mobiliseren, wat inderdaad een militaire inval van Oostenrijk uitlokte. Frankrijk schoot Piëmont te hulp, zoals afgesproken. In de Slag bij Solferino werden de Oostenrijkse troepen verslagen.

Daardoor moesten die zich terugtrekken naar Venetië, waarvoor ze de overige Noord-Italiaanse staten moesten verlaten. Dit was voor Cavour een uitgelezen kans om de patriotten aan te zetten de macht over te nemen in deze staten. Ondertussen namen Rusland en Pruisen een dreigende houding aan tegenover Frankrijk, zodat Napoleon III genoodzaakt was een verdere opmars naar Venetië af te blazen en zich voor te bereiden op een mogelijk conflict met deze twee mogendheden. Ook ondervond Napoleon III in Frankrijk last van zijn katholieke burgers, wegens het gevaar waarin de paus verkeerde door de Franse militaire interventie in Italië. Parma, Modena, Toscane en Romagna sloten zich na goedkeuring van volksraadplegingen bij Piëmont-Sardinië aan in maart 1860.

Uit onvrede met de aansluiting van de pauselijke provincie Romagna richtte paus Pius IX een internationaal vrijwilligersleger op om met geweld deze beslissing teniet te doen, de zogenoemde Pauselijke Zoeaven. In mei 1860 viel een leger van Roodhemden, onder leiding van Garibaldi en bewapend door Cavour, Sicilië binnen. Garibaldi veroverde het eiland op het koninkrijk der Beide Siciliën, stak vervolgens over naar Calabrië en bracht, ondanks verzet van de lokale bevolking, met de verovering van de hoofdstad Napels en Gaeta het hele Koninkrijk der Beide Siciliën ten val. In de buurt van Napels werden ze bijgestaan door het Brits Legioen, een groep vrijwilligers. Er werd een parlement samengesteld met afgevaardigden uit alle verenigde staten, dat in februari 1861 het koninkrijk Italië proclameerde, met Rome als toekomstige hoofdstad.

De Frans-Italiaanse verhouding bleef wringen door de Romeinse kwestie en dreigde te escaleren toen Garibaldi in 1862 met zijn Roodhemden naar Rome marcheerde. In Aspromonte werden de Roodhemden verslagen door het leger van Victor Emanuel, dat ingezet werd om een conflict met Frankrijk te vermijden. In 1864 werd uiteindelijk gekozen voor Florence als hoofdstad voor het nieuwe Italië en Rome buiten het koninkrijk onder pauselijke voogdij te laten. Toen in 1866 de Pruisisch-Oostenrijkse Oorlog uitbrak, moedigde Napoleon III het verenigde Italië aan in alliantie te treden

met Pruisen. Frankrijk zelf verkreeg van Oostenrijk Venetië, om daarmee de Franse neutraliteit af te kopen. Toen de Italianen probeerden Venetië gewapenderhand in te lijven, werden ze door Oostenrijk verslagen te Custoza (nabij Verona) en ter zee in de Slag bij Lissa (1866) in de Adriatische Zee. Doordat veel Oostenrijkse troepen hun handen vol hadden aan de Italianen, kon Pruisen Oostenrijk verslaan in de Slag bij Sadová. Na afloop van de oorlog droeg Frankrijk Venetië over aan Victor Emanuel. aribaldi had nog steeds zijn zinnen op Rome gezet, dat nog steeds beschermd werd door Franse troepen. Deze troepen verlieten de stad in 1870, toen ze werden ingezet in de Frans-Pruisische Oorlog. Deze keer kon Rome zonder buitenlandse weerstand worden ingelijfd en uitgeroepen tot hoofdstad. De paus werd enkel het Vaticaan overgelaten, wat het begin betekende van de Romeinse Kwestie. De Risorgimento kon nu worden afgesloten.

De Italiaanse eenwording is in feite het resultaat van een afspraak tussen elites uit Noord- en Zuid-Italië. Noord-Italië is van oudsher cultureel georiënteerd op Centraal-Europa. Ten paleize van het koninkrijk Sardinië (hoofdzetel in Turijn) werd Frans gesproken. Vanaf het einde van de 18e eeuw kwam de industrialisering op gang in Noord- en Midden-Europa. Deze ontwikkeling ging aan Noord-Italië voorbij. De pauselijke domeinen in het midden van het schiereiland beschouwden het industrialisatieproces als een regelrechte bedreiging voor hun machtsbasis. De pauselijke macht was vooral gebaseerd op feodale verhoudingen. Gesteund door zijn bondgenoten Frankrijk en Oostenrijk-Hongarije zorgde de paus ervoor dat Noord-Italië een bufferfunctie kreeg, natuurlijk tot misnoegen van de Noord-Italiaanse elites.

De Zuid-Italiaanse elites beschouwden de industrialisering eveneens als een bedreiging: ook de Zuid-Italiaanse machtsverhoudingen waren gebaseerd op feodale eigendomsverhoudingen. In hun ogen was uitbreiding van grondgebied de beste manier om deze verhoudingen te consolideren. Dit kon alleen maar ten koste gaan van de pauselijke domeinen. De Noord- en Zuid-Italiaanse elites vonden elkaar hierin: indamming van de pauselijke macht verschaftte de Noord-Italianen enerzijds de mogelijkheid om het industrialisatieproces te initiëren, anderzijds gaf het de Zuid-Italiaanse elites de zekerheid dat de feodale verhoudingen behouden bleven. Kortom, "Alles moest veranderen, opdat alles hetzelfde zou blijven" aldus ene Tancredi, een ambitieuze opportunistische jongeman uit de roman *Il Gattopardo* van Giuseppe Tomasi di Lampedusa. Aan de Risorgimento ligt dus een contract tussen

ongelijksoortige partners ten grondslag, dat nog steeds bepalend is voor de Italiaanse politiek en voor de grote verschillen in economische ontwikkeling tussen Noord en Zuid.

XVI.15.2.3 De Nederlandse werving van Zouavenpelotons

De Pauselijke Zoueaven (ouder Nederlands: zouaven) (Italiaans: Zuavi Pontifici) waren, in navolging van de Franse zouaven, een infanterie-eenheid van de Kerkelijke Staat (1861-1870), opgericht als antwoord op interne instabiliteit en op de Risorgimento, de beweging die het van oudsher in grotere en kleinere staten en staatjes verdeelde Italië wilde verenigen tot één Italiaanse staat. In het kader van de Risorgimento werd de Kerkelijke Staat bedreigd door militaire en guerrilla-aanvallen die werden geleid door Victor Emanuel II, koning van Sardinië, en diens bondgenoot Giuseppe Garibaldi, een liberaal en nationalist die streefde naar de scheiding van kerk en staat. Ook interne instabiliteit vormde een grote bedreiging voor het voortbestaan van de Kerkelijke Staat. In het Revolutiejaar 1848 waren er opstanden die leidden tot een kortstondige Romeinse Republiek (1849). Franse legers hielpen de Paus toen weer in het zadel, maar de problemen bleven voortduren. Om deze dreigingen het hoofd te bieden, riep paus Pius IX in 1860 de gehele katholieke wereld op om jonge, ongehuwde mannen te zenden, om als vrijwilliger dienst te doen in dit legeronderdeel.

De Pauselijke Zoueaven vormden samen met de Zwitserse Garde het leger van de Kerkelijke Staat. Pius IX deed in 1860 een oproep aan de gehele katholieke wereld om jonge, ongehuwde mannen te zenden, om hem bij te staan bij de verdediging van zijn grondgebied. De eerste toestroom van vrijwilligers was vooral afkomstig uit Frankrijk en België en die vormden de zogenaamde Tirailleurs Franco-Belges, een eenheid die onder bevel stond van Christophe, graaf de Lamoricière (1806–1865), een Franse officier die was opgeklommen tot maarschalk van Frankrijk en gouverneur van Algiers. Toen De Lamoricière de organisatie van alle pauselijke troepen op zich nam, ging het bevel over de zouaven naar de Franse graaf Louis de Becdelièvre. Vanaf

1 januari 1861 droeg de groep de nieuwe benaming 'Pauselijke Zoeaven', een naam die zou zijn bedacht door de Belgische aartsbisschop en pauselijk minister van Oorlog Frédéric-François-Xavier Ghislain de Merode. De Lamoricière had eerder de Franse zoeaven geleid, een in 1831 opgericht Frans legeronderdeel dat in Noord-Afrika dienst deed.

Hij entte de snit van de uniformen van de pauselijke zoeaven op hun schilderachtige, inheemse dracht: een hemd, een kort tuniekjasje en een wijde pofbroek van blauwgrijs laken, afgezet met dofrode biezen, tressen en chevrons. Als hoofddeksel droegen de zoeaven een grijze kepie en incidenteel een rode fez, of hoge kolbak. Het was een comfortabel uniform. Alleen de lage hals van het overhemd en jasje, en de kepie zonder beschermende nekflap, leidden voor noorderlingen tot ongemak in de brandende hitte van het vaak zonnige Italië. Lage schoenen en slobkousen (soms laarzen) voltooiden het geheel. Het regiment Zuavi Pontifici ("Pauselijke Zoeaven") bestond uit ongehuwde rooms-katholieke mannen, vrijwilligers van tussen de zestien en veertig jaar oud.

De meesten tekenden voor een diensttijd van twee jaar; sommigen tekenden bij, of meldten zich in latere jaren opnieuw aan. De enige Nederlander die opklom tot kapitein was baron Van Lamsweerde, die reeds als zestienjarige in 1860 bij Castelfidardo had gevochten en zich door de rangen had opgewerkt. De Belgische baron Zénon de Résimont, afkomstig van kasteel Moresnet bij Gemmenich, was zeven jaar zoeaaf voordat hij in 1866 de rang van luitenant (later kapitein) kreeg. In totaal hebben over de gehele periode van de strijd om de Kerkelijke Staat (1860-1870)

ongeveer 11.000 man dienst gedaan bij de zoeaven. In de praktijk telde het regiment jaarlijks tussen de vier- en vijfduizend man. Het Nederlandse contingent, met 3181 inschrijvingen, vormde een derde van het totaal. De samenstelling was internationaal: van over de gehele wereld stroomden vrijwilligers toe. In mei 1868 telde het regiment 4592 mannen, waarvan 1910 Nederlanders, 1301 Fransen, 686 Belgen, 157 Romeinen, 135 Canadezen, 101 Ieren, 87 Pruisen, 50 Engelsen, 32 Spanjaarden, 22 Duitsers, negentien Zwitsers, veertien Amerikanen, veertien Napolitanen, twaalf Modenezen, twaalf Polen, tien Schotten, zeven Oostenrijkers, zes Portugezen, zes Toscanen, drie Maltezen en twee Russen. Alle bevelen werden gegeven in het Frans, hetgeen weleens tot onbegrip kon leiden. Het opperbevel lag vanaf de winter van 1860-1861 in handen van de Zwitserse kolonel Jozef ("papa") Allet.

In de praktijk voerde eerst de Franse generaal De Lamoricière het pauselijke leger aan, later opgevolgd door de bij het Nederlandse contingent zeer geliefde Franse luitenant-kolonel Athanase, baron de Charette de la Contrie (1832-1911). Vanuit Rome werden de meeste zoeaven verdeeld over de depots van 28 garnizoensplaatsen binnen de Kerkelijke Staat, sommige aan de kust, het merendeel in het bergachtige binnenland. De tocht ging goeddeels te voet over karren- en ezelspaden, want wegen waren er nauwelijks: achttien tot 40 uur lopen, en dat met volledige bepakking. Eenmaal aangekomen op de plaats van bestemming bestond de dienstdag uit dagelijks vele uren wachtlopen bij stadsmuren en -poorten, en gedisciplineerde exercitie, waarbij het leren van de in het Frans gegeven bevelen voor de Nederlanders het moeilijkst was, en het schieten het gemakkelijkst.

Veel tijd ging ook zitten in dagenlange patrouilles door het gebergte en het onderhoud van de uitrusting. In 1860 gingen de Romagna en de Marken (val van Castelfidardo), beide gelegen aan de Adriatische kust, en Umbrië in de Apennijnen reeds voor de paus verloren. Hem resteerde in het westen nog slechts een brede strook land langs de Tyrreen Zee. Van 1860 tot 1866 probeerden de zoeaven Garibaldi's rebellen met kleinere en grotere militaire acties te weren uit het restant van de Kerkelijke Staat en

binnenlandse opstanden in het door de Paus autocratisch geregeerde land te onderdrukken.

XVI.15.2.4 De volkerenrechtelijke status van deze zouaven

Deze zouaven waren militairen in dienst van een mogendheid wier nationaliteit ze doorgaans niet deelden. Ze vielen, in gesloten gelederen opererend, onder het internationale oorlogsrecht van destijds. Hun motieven waren niet nationalistisch maar religieus: men zou ze kunnen vergelijken met personen die een Heilige Oorlog voerden, immers ter bescherming van de wereldlijke rechtsmacht van de persoon die zij zagen als de plaatsvervanger van Gods Eniggeboren Zoon. Doorgaans hadden ze dienst genomen zonder daartoe volgens hun onderscheidenlijke nationaliteitswetgevingen machtiging te vragen bij hun regeringen.

Ze golden deswege als stateloos en vaak als strafbaar, omdat het dienstnemen impliceerde dat zij zich onttrokken aan de nationale individuele dienstplicht. Deze onttrekking werd vaak in de strafwetgevingen van hun staten zwaar strafbaar gesteld, vaak als misdrijf tegen de openbare orde of tegen de staatszelfstandigheid van de staat waar ze geboren waren. Winstbejag was hen vreemd. Ze golden niet als huurlingen. Hun religieus motief kon soms een schulduitsluitingsgrond of rechtvaardigingsgrond ingevolge hun nationale wetten opleveren.

Men kan deze zouaven niet beschouwen als deelnemers aan internationale militaire beschermingsexpedities, zoals de Nederlandse soldaten die bijvoorbeeld deelnamen aan UN-PROFOR-operaties zoals die in Srebrenica en die in, maar nu in exclusief NAVO-verband in Afghanistan. In het eerste geval was sprake van een VN-vredesmacht die tijdens de Bosnische Oorlog actief was in voormalig Joegoslavië. UNPROFOR was voornamelijk actief in de hedendaagse landen Kroatië, Bosnië en Herzegovina en Macedonië. Daarvoor moet dan een mandaat bestaan vanwege de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties of van een vergelijkbare supranationale organisatie. De Veiligheidsraad legt dat mandaat vast in een resolutie. En geeft daarbij de doelen van de vredesmacht aan en de interne bevelsverhoudingen met de voor de militaire deelnemers geldende geweldsinstructies. Het kan ook zijn dat de Veiligheidsraad geen mandaat geeft maar de operaties gedooft.

Dat was het geval bij Operatie Achilles. Dat was een NAVO-operatie in de Oorlog in Afghanistan. Het doel was om de provincie Helmand van Taliban te zuiveren. De operatie begon op 6 maart en eindigde op 30 mei 2007. Het was de grootste NAVO-operatie ooit gehouden in Afghanistan tot dan toe. NAVO-functionarissen meldten dat de Talibanstrijders, naar aanleiding van wat er in eerdere operaties was gebeurd, probeerden de directe confrontatie te mijden en zich toe te leggen op guerrillatactieken.

Wat de zouaven deden, leek veel op dat soort militaire operaties, maar deze werden niet vanwege een supranationale collectieve veiligheidsorganisatie bij mandaat gerechtvaardigd. De Paus trad op als verzoeker van de expedities in zijn hoedanigheid

van staatshoofd. Maar dat gaf aan de geweldplegingen van de zouaven tegen de Italiaanse nationalistische legers geen supranationale rechtvaardiging. De Paus was hun Opperbevelhebber niet en stelde ook hun strategie niet vast. En de Heilige Stoel kon zeker niet gelden als een soort algemeen oppercommando. Dat heeft ze ook nooit gepretendeerd. De leiding lag geheel bij de genoemde troepencommandeuren die hun eigen nationaliteit en legerafdelingen bleven bezigen als uit uitvalsbases. De Paus had uiteraard bij de neutraliteitsgaranten van 1815 een mandaat voor deze zouaven kunnen vragen, in lijn met de door hun beloofde waarborgen.

Pius IX heeft dat nooit willen overwegen. Dat heeft mede ingehouden dat het met de volkerenrechtelijke rechtsposities van deze oorlogsvrijwilligers-zouaven gedurende de strijd maar pover gesteld was. Ze vielen onder twee verdragen: De Eerste Geneefse Conventie (oorspronkelijk uit 1864): voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de strijdkrachten te velde; De Tweede Geneefse Conventie (oorspronkelijk uit 1868): voor de verbetering van het lot der gewonden, zieken en schipbreukelingen van de strijdkrachten ter zee. De Paus had één marineschip: de stoommonitor de Immaculada Conception. Maar daar deden geen buitenlandse miliciens als schepelingen dienst op.

De Eerste Geneefse Conventie is bekend als het Verdrag van Genève voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de strijdkrachten te velde. De eerste versie van het verdrag werd in 1864 gesloten en omvatte maar 10 artikelen die betrekking hadden op de behandeling van slachtoffers op het slagveld. Het verdrag kreeg vervolgens een aanvulling in 1868 die betrekking had op de slachtoffers van de zeeoorlog maar die werd niet geratificeerd. Het verdrag moest levens redden, het lijden van gewonde en zieke soldaten verminderen en burgers beschermen met hulp. Tijdens de conferentie werd ook het rode kruis op een witte achtergrond - het omgekeerde van de vlag van Zwitserland - aangenomen als beschermend symbool voor de hulpverleners.

De wervende Nederlandse geestelijkheid zal van deze juridische aspecten, die na de demobilisatie schrijnend aan het licht traden ten laste van de zouaven, niet op de

hoogte zijn geweest. Wel hebben zij kennis gedragen van het feit dat de door hen geworven miliciens door de dienstneming stateloos waren geworden. Daar was vaak genoeg door de overheden van rijkswege op gewezen. De afgedankte zouaven raakten deswege burgerschapsrechten kwijt, onder meer ten aanzien van de toepassing van de Armenwet. Ze waren doorgaans ook hun arbeidsbetrekkingen kwijtgeraakt, maar kregen doorgaans vanuit hun lokale geloofsgemeenschappen aanstellingen en ambten die toch in zekere bestaanszekerheid voorzagen. Velen van hen werden ordebewakers van religieuze plechtigheden, vaak ook “suisse” genoemd naar de Zwitserse hellebaardiers die de lijfwacht van de Paus plachten te vormen, optochten en openbare manifestaties, koster, doodgravers of beheerders van gestichtsgebouwen van parochies.

XVI.15.2.5 Het strijdverloop tenslotte

De strijd spitste zich uiteindelijk toe op twee belangrijke sleutelmomenten: de campagne van de nationalistinnen in 1867, die uitmondde in de door de pauselijke troepen gewonnen Slag bij Mentana, en de strijd om en inname van Rome in september 1870, door de Italiaanse nationalistinnen. Eind 1866 werden de Franse troepen, die tot dan toe de Paus hadden ondersteund, uit Rome teruggehaald. In 1867 ondernam Garibaldi een expeditie en leverde slag met de Pauselijke zoeaven bij Montelibretti (13 oktober) en Monterotondo (28 oktober). Intussen rebelleerde de bevolking van Rome, een opstand die het Pauselijk leger onderdrukte voordat Garibaldi voor de stad arriveerde.

Eenmaal bij Rome wachtte Garibaldi op het uitbreken van nog een volgende opstand, maar die bleef uit. Intussen had de Franse regering haar troepen per schip weer retour gezonden. Gesteund door de Fransen kon het Pauselijk leger bij Mentana met succes een aanval op de troepen van Garibaldi uitvoeren. Het versloeg de Italianen op 3 november 1867, waarbij de Nederlandse zoeaven de helden van de dag werden. n de

slag bij Mentana verloor het regiment 144 manschappen en de meevechtende Franse troepen 38. Dat is fors minder dan de verliezen aan Italiaanse zijde. Het leger van Garibaldi telde in Mentana 1.100 doden en gewonden, terwijl 800-1.000 Italianen door de pauselijke troepen werden gevangengenomen. Bij de inname van Rome leden de Pauselijke zoeaven met negentien doden opnieuw minder verliezen dan de Italianen, die 49 man verloren. Over de periode van 1861-1870 stierf ongeveer vijf procent van het totale aantal zoeaven. Frappant is dat 78 procent van die vijf procent niet ten offer viel aan de strijd, maar aan besmettelijk ziekten. De belangrijkste doodsoorzaken waren cholera, pokken, buiktyfus en malaria. Een groot deel van deze doden had - terugziend met de ogen van nu - voorkomen kunnen worden met goede hygiëne (cholera, buiktyfus), vaccinatie (het pokkenvaccin bestond toen al lange tijd) en verzorging (malaria). Bij de 1.634 Belgische zoeaven worden de verliezen geschat op ongeveer 120 man, een twintigtal tijdens de gevechten en de rest door ziekte of ongeval. Hoe de cijfers liggen voor de 3.181 Nederlandse zoeaven, is vooralsnog niet duidelijk. De veldslag was het onderwerp van het gedicht Mentana van Victor Hugo.

Aspirant-zoeaven kwamen uit het hele land. De meesten waren eenvoudige katholieke boerenjongens. De vrijwilligers uit Noord- en Midden-Nederland meldden zich eerst in Amsterdam, om vervolgens naar de West-Brabantse plaats Oudenbosch af te reizen, het verzamelpunt. Vrijwilligers uit Gelderland, Noord-Brabant en Zeeland gingen rechtstreeks naar Oudenbosch.

De plaatselijke pastoor Hellemons, bijgenaamd "de zoeavenpastoor", bood een groot aantal van hen onderdak in het Pensionsaat Saint Louis, om daar voor hun uitzending naar Rome een eerste beoordeling te ondergaan. Daarna vertrokken ze per trein naar Brussel, waar ze werden geregistreerd en een medische keuring kregen. De Limburgse vrijwilligers volgden een andere route naar Brussel. Aspiranten uit de omgeving van Venlo meldden zich meestal in Maaseik, bij de Belgische logementshouder en zaakwaarnemer Lambert Wakkers. Zij gingen per trein via Hasselt naar Brussel. De Zuid-Limburgers, die het merendeel van het Limburgse contingent vormden, werden in Maastricht geregistreerd door de koopman/wijnhandelaar Ch. Hollman en gingen eveneens per trein via Hasselt naar Brussel. Vervolgens ging de reis per trein naar Marseille, per boot naar de haven van Civitavecchia en opnieuw per trein naar Rome. In totaal duurde de reis (per derde en vierde klas) vanuit Amsterdam acht dagen, inclusief 48 uur in weer en wind op het open bovendek van de veerboot. Veel van de naar Nederland terugkerende zoeaven waren, zoals al aangegeven, hun staatsburgerschap kwijtgeraakt, omdat ze in vreemde krijgsdienst waren getreden zonder hiervoor toestemming aan koning Willem III te vragen. Deze ommissie was te wijten aan de geestelijken in Amsterdam en Oudenbosch, die hieraan geen aandacht hadden geschonken. Veel Limburgse zoeaven werden voor stateloosheid behoed door de meer 'werelds' ingestelde Hollman in Maastricht (wiens zoon eveneens tekende als zoeaaf), die voor hen dispensatie aanvraagde.

Uit heel Nederland zijn 118 verzoeken aan de koning in Den Haag behandeld. Op een enkele uitzondering na werd het verlof altijd toegestaan. Na terugkomst was het

voor veel oud-strijders niet eenvoudig weer aan het werk te komen. Door hun stateloosheid kwamen zij als werkloze of invalide niet in aanmerking voor ondersteuning door het gemeentelijk armbestuur. Sommigen ondervonden ook weinig begrip in de hen omringende omgeving. In overwegend katholieke streken lijkt het gemakkelijker te zijn geweest het gewone leven weer op te pakken, al kwamen ook daar sommigen op latere leeftijd in financiële problemen. Omstreeks 1890 ontstonden op veel plaatsen zoeavenbonden en -verenigingen, die onder meer tot doel hadden onderling financiële steun te bieden. Dergelijke verenigingen werden mede gesponsord door de burgerij, die door de zichtbare aanwezigheid van geüniformeerde oud-strijders tijdens de zondagse hoogmis en bij processies blijvend herinnerd werd aan hun offers in dienst van de Kerk. De laatste Nederlandse zoeaaf, Pieter Verbeek, overleed kort na de Tweede Wereldoorlog in 1946, 95 jaar oud.

XVI.15.2.6 De eeuwigdurende garantie van de neutraliteit van de Kerkelijke Staat
Bij de Slotakte van het Congres van Wenen hadden de Westelijke geallieerden een gewapende garantie gegeven ten behoeve van de eeuwigdurende neutraliteit van de Kerkelijke of Pauselijke Staat die alstoen dwars over het midden van het Italiaanse Schiereiland liep. Dat betekende dat Pruisen, Groot-Brittannië, het Keizerlijk Oostenrijk en het Koninkrijk Frankrijk de staatsonzijdigheid borgden onderling jegens elkaar, met inzet van hun defensiemiddelen mocht er gevaarzetting ontstaan voor deze staatsonzijdigheid en staatszelfstandigheid die daaraan onderligt. De Paus verklaarde dus niet deze Kerkelijke Staat neutraal, maar die mogendheden, die elkaar bij gevaarzetting voor die neutraliteit toezeiden hun militaire machtsapparaten wederzijds effectief te zullen inzetten.

Dat is dus iets anders dan de neutraliteitsproclamatie die een staat – zoals Nederland destijds – uitgeeft bij oorlogsdreiging die (mogelijk) ook zijn staatsgrondgebied betreft en die het toezegt zelf gewapenderhand te zullen afdwingen. Een dergelijke neutraliteitsverklaring kan betrekking hebben op iedere mogelijke oorlogsdreiging of op de dreiging die van een bepaald concreet en situationeel gebonden conflict uitgaat. Een staat kan ook die opstelling aannemen zonder een dergelijke verklaring jegens alle andere staten – *erga omnes* – doordat hij alles blijkt te doen dat geschikt en geëigend is om niet aan de mogelijke oorlog of het gewapend conflict deel te nemen. In dat geval rept men echter van staatsafzijdigheid. Dat was de houding die Nederland innam in het dreigend niet localiseerbare Europees militair conflict van juli 1814 en september 1939. Het verklaarde *erga omnes* neutraal te blijven maar bezat daarvoor geen verdragsbasis en derden-garanties.

Deze kan op een verdrag gebaseerd zijn. In dat geval moeten de bij dat Verdrag betrokken partijen die afzijdigheid erkennen, billijken en aanvaarden en de handhaving ervan mede begunstigen. Maar de afzijdige staat moet zich wel in staat stellen en bereid tonen om deze afzijdigheid ook effectief af te dwingen. In 1831 en 1839 garandeerden deze Westelijke geallieerden bijvoorbeeld de eeuwigdurende neutraliteit van de Belgische Staat die in 1831 als Mogendheid was erkend op het internationaal toneel. Zij beloofden daarbij ook hun militaire machtsmonopolie in te zetten. Aan elkaar, als garanten. Dus als Mogendheden.

Niet aan België zelf noch aan de Belgen. Dezen waren object of onderwerp van de wederkerige garanties maar konden ze niet tegenover de garanten inroepen. Zij konden aan deze garanties geen waarborgnormen die hen betroffen inroepen. Dat konden alleen de garanten. En die konden dat alleen doen voor zover de garanten bereid bleven jegens elkaar de verdragsverplichtingen te blijven nakomen, ook bij oorlogsdreiging onder elkaar. Toen neutraal België in 1914 na een Duits ultimatum werd binnengevallen door de Duitsers verklaarde Engeland, een van de garantiestaten van 1831, Duitsland de oorlog. De Britse Minister van Buitenlandse Zaken Grey deed in het Lagerhuis (*House of Commons*) uitdrukkelijk mee dat Groot-Brittannië als Empire daartoe verdragsmatig wel *verplicht* was. Maar dat Britse regeringsstandpunt

was verdragsrechtelijk of volkerenrechtelijk rechtshistorisch in ieder geval niet juist.

Keizerlijk Duitsland dat als garant van de neutraliteit van België gold, immers rechtsopvolger van het Koninkrijk Pruisen, had de wederzijdse ban van de onderlinge garantieplichten door de inval in België op 4 augustus 1914 immers verbroken, zodat het wederkerigheidsstelsel dat de Slotakte van het Congres van Wenen 1815 had beoogd betreffende dergelijke garanties was vervallen. En België was zelf nimmer normadressaat geweest van deze wederkerige garanties. Het Verdrag van Wenen van 1815 verleende Zwitserland de status van neutraal land, terwijl de belangrijkste Europese landen de landsgrenzen en integriteit garandeerden. Ander voorbeeld is Oostenrijk dat zich op verzoek van Moskou in oktober 1955 ‘eeuwigdurend neutraal’ verklaarde en andere landen vroeg om erkenning daarvan. Die verklaring was voorwaarde voor de Russen om de bezettingstroepen terug te trekken.

Zulke neutrale landen leggen hun onzijdigheid vaak ook in eigen wetgeving vast. Inmiddels was de uitvoering van het tussen Den Haag en Rome gesloten concordaat van 1827 tussen partijen nog hangende. Zoals al geconstateerd was de regeling er een van onvoorwaardelijke blanco-verwijzing naar het concordaat van 1801 tussen Keizerlijk Frankrijk en de Heilige Stoel, waarin de integriteit van de volkerenrechtelijke status van de Kerkelijke Staat die toen door Frankrijk opnieuw gedelineerd werd bijwege van bijlage werd erkend en gegarandeerd. Men kon het dus geredelijk ervoor houden dat deze verplichting ook was overgegaan krachtens dat

Concordaat op het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden en dus op het Koninkrijk der Nederlanden zoals geografische opnieuw gedefinieerd in 1839.

Was dus dat Koninkrijk niet bij deze garanties ook gehouden op te komen voor de instandhouding van de Kerkelijke Staat zoals deze in ieder geval in 1815 omschreven was? Deze kwestie kon in 1870 niet uitvoerig in de Tweede Kamer aan de orde komen, omdat tussen de Heilige Stoel en het Koninkrijk Italië alleen maar een wapenstilstand werd gesloten maar geen Vredesregeling. Maar dit vraagstuk bleef steeds weer oppoppen wanneer de volkerenrechtelijke status van de Kerk in de volksvertegenwoordiging weer aan de orde kwam: in 1915, 1923, 1924, 1925 en in de jaren dat de verhouding tussen de zich bewapenende en steeds agressiever wordende totalitaire Europese Staten en de Kerk onder spanning kwam. Zie verder hieronder.

XVI.15.2.7 De eindstrijd bij de Porta Pia

Het definitieve einde kwam toen de Franse troepen die zich sinds 1849 in de Pauselijke Staat ophielden, zich in 1870 terugtrokken naar aanleiding van de Franse nederlaag in de Frans-Duitse Oorlog, waarop, ondanks het verzet van de Zwitserse garde en een leger katholieke vrijwilligers uit heel Europa (de zogenaamde Zoeaven), de inname van Rome door de Italianen volgde. Italië erkende in 1871 de onschendbaarheid en soevereiniteit van de Paus, maar wees hem geen territorium toe, omdat de paus weigerde zijn territoriale aanspraken op te geven. De Heilige Stoel weigerde de positie en bevoegdheid van de nieuwe Italiaanse overheid wettelijk te erkennen. Paus Pius IX en zijn opvolgers tot Pius XI weigerden zich dan ook buiten het Vaticaan te begeven, dat een gebied van amper 0,44 km² beslaat. Dit dispuut werd pas tijdens het bewind van Benito Mussolini opgelost met de Verdragen van Lateranen in 1929 door erkenning van de soevereiniteit van Staat Vaticaanstad. Sindsdien zijn de betrekkingen tussen Vaticaanstad en de Italiaanse staat redelijk goed te noemen.

XVI.15.2.8 De schrapping van de gezantschapspost bij de Heilige Stoel via het amendement Dumbar

Gerard Dumbar (Deventer, 16 december 1815 - aldaar, 1 augustus 1878) was een Nederlands historicus, bestuurder en Thorbeckiaans politicus. Dumbar was een Overijssels liberaal Tweede- en Eerste Kamerlid. Hij was, als telg van een voorname familie, twintig jaar burgemeester van Deventer. In 1862 kwam hij voor het gelijknamige district in de Tweede Kamer. Hij stond bekend als een 'diplomaten-verslinder' en maakte geschiedenis met zijn (aangenomen) amendement waardoor het gezantschap bij de paus werd opgeheven. Het laatste kabinet-Thorbecke met zijn r.k.-minister van Buitenlandse Zaken, Gericke van Herwijnen had daartoe het initiatief niet willen nemen. Na de Inname van Rome en de eenwording van Italië in 1870 kwam er een einde aan de Kerkelijke Staat en territoriale macht van de paus. Voor het liberale Tweede Kamerlid Gerard Dumbar was dit aanleiding om in 1871 een amendement in te dienen om de post van de begroting te schrappen.

De heer Dumber: *Tot toelichting van mijn amendement zal ik weinig behoeven te zeggen, want ik wensch dat de deliberatien blijven op het terrein, waarop zij geheel alleen behooren. Ik kan dan verwijzen naar hetgeen ik in het voorjaar heb gezegd. Niemand zal mij tegenspreken wanneer ik zeg dat het een fait accompli is dat de wereldlijke magt van den Paus heeft opgehouden te bestaan.*

Ik geloof ook niet dat iemand zal beweren dat nog een van de Europesche Mogendheden het zwaard zal trekken om die wereldlijke magt te herstellen. Wanneer de Paus nu enkel geworden is het kerkelijk opperhoofd van een gedeelte der Christenheid, dan geloof ik dat men ook kan zeggen dat voor een land als het onze, waar scheiding van Kerk en Staat bestaat, althans voor zoover de Grondwet dit toelaat, eene diplomatieke missie bij zoodanig kerkelijk opperhoofd niet wel bestaanbaar, ik zou haast zeggen eene ongerijmheid is.

Nu nog een enkel woord over hetgeen de Minister van Buitenlandsche Zaken in de Memorie van Beantwoording over de zaak heeft neêrgeschreven. Hij duide het mij niet ten kwade, wanneer ik zeg dat ik hetgeen daar geschreven staat, niet wel begrepen heb. Maar eene zaak staat, dunkt mij, vast, dat over het fond van de zaak zoo even door mij aangegeven in de Memorie van Beantwoording, geen enkel woord is gezegd en dat ik dus mag aannemen dat in zoover de Minister van Buitenlandsche Zaken het met mij eens is.

De redenen, die de Minister aangeeft voor het behoud der missie te Rome, zijn vooreerst het wijzen op hetgeen onze Staat heeft gedaan in de verschillende conflicten - hij meent zeker de oorlogen in den laatsten tijd in Europa gevoerd. Toen hebben wij de striktste neutraliteit in acht genomen, en daaruit argumenteert nu de Minister, dat wij in deze niet moeten overgaan tot het opheffen der bedoelde missie.

Het zij mij vergund te verklaren, dat ik het verband tusschen beide zaken niet vat: ik begrijp niet hoe hier sprake kan zijn van neutraliteit. 'Het nemen van een initiatief in dezen zoude met ons belang als kleine Mogendheid en met onze in de Europesche conflicten steeds aangenomen houding moeilijk zijn overeen te brengen' zegt de Memorie van Beantwoording. Ik kan toch niet veronderstellen dat de aanneming van mijn amendement eenig oorlogsgevaar voor Nederland zou kunnen veroorzaken.

Verder wijst de Minister nu en ook reeds vroeger, op hetgeen de andere Mogendheden in deze doen: zij laten hare gezanten te Rome blijven. Maar is er wel één Staat in gansch Europa die in dit opzigt verkeert in een toestand als wij? Wij hebben noch eene Staatsgodsdienst, noch eene Staatskerk, noch concordaten met den Paus; wij zijn dus op een standpunt zoo vrij en onafhankelijk als misschien geene Mogendheid in Europa.

En als mij nu als kleine Staat het voorbeeld geven van een echt constitutionelen, echt vrijzinnigen geest, dan zal niemand ons dit ten kwade duiden, veeleer zal ieder ons daarvoor lof moeten toebrengen. Vooreerst meen ik hiermede genoeg gezegd te hebben.

Het amendement van den heer Dumbar wordt, aldus de Handelingen van de Tweede Kamer, ondersteund door de heeren Bredius, Dam, Hingst, Smidt, Lenting en De Ruyter Zylker, en maakt dus een onderwerp van beraadslaging uit. De Katholieken reageren bij monde van de afgevaardigde Baron de Bieberstein de la Rogalla Zawadsky als volgt:

De heer de Bieberstein: Mijnheer de Voorzitter, men zal ligt begrijpen dat ik na het voordragen van het amendement van den geachten afgevaardigde uit Deventer, den heer Dumbar, mij genoopt gevoel mijne zijenswijze daaromtrent aan de Kamer mede te deelen.

Ik zal mij niet vermeten op diplomatiek gebied den strijd te voeren met den geachten voorsteller, wiens uitgebreide kennis en doorzicht op dat terrein de mijne zoo zeer overtreffen, doch, bij vergunne dat ik tegen die wetenschap in, als oud soldaat en drager eener Pauselijke ridderorde, mijne gevoelens blootlegge en tevens de redenen vermeldde waarom ik tegen zijn amendement mijne stem zal uitbrengen.

Ik zal daarbij trachten met de meeste gematigheid mijn advies uit te brengen, ten einde andersdenkenden op het een of ander punt geen aanstoot te geven, waardoor de zaak zelve of het bereiken van het doel mijner redevoering zou worden benadeeld.

Ik, Mijnheer de Voorzitter, verheug mij en ben den heer Minister van Buitenlandsche Zaken erkentelijk, dat hij den post van de missie te Rome bij den Heiligen Vader behouden heeft, en dus even min als andere Mogendheden, den Paus heeft beroofd van onzen zedelijken steun.

Nee, Mijne Heeren, een Nederlandsch Minister kon bij ons, waar tractaten en volkenregten nog geëerbiedigd worden, niet anders handelen, want de gewelddadige wijze, waarop de Paus van het erfgoed van den Heiligen Petrus is beroofd geworden, kan geen regtschapen Christen goedkeuren. De Paus, Mijne Heeren, is hierdoor niet alleen beroofd geworden, maar honderd millioen Katholijken, over den geheelen aardbol verspreid, die zich dan ook hierover bitter en te regt beklagen.

Doch in onze dagen, Mijnheer de Voorzitter, schijnt geen regt, noch voor vorsten, noch voor kleine volkeren meer te bestaan; deze worden aan de revolutie of ambitie van grootere opgeofferd, en moeten voor geweld bezwijken. Daar ik mij, Mijnheer de Voorzitter, verklaard heb voor het behoud van onze missie te Rome, begrijp ik dat anderen in deze mijne gevoelens niet deelen, en mij kunnen tegenwerpen dat de Paus geen wereldlijk vorst meer is.

Dit is waar, Mijnheer de Voorzitter, maar moet nu een kleine Staat als Nederland, die belang heeft in regt en regtvaardigheid, door het terugroepen van onzen gezant, die daad van geweld als het ware huldigen? Bovendien, de Paus is niet teruggebracht tot de hoedanigheid van privaat persoon; zelfs het Italiaansch gouvernement, dat hem beroofd heeft, erkent hem als vorst met het regt van gezanten te zenden en te ontvangen; ook weten wij, Mijnheer de Voorzitter, dat die gezanten te Rome steeds geaccrediteerd waren bij den Paus als hoofd van de geheele katholiciteit, en niet als vorst van eenen kleinen Staat, waarbij noch zuivere politiek, noch handelsbelangen bestonden, waardoor een gezantschap noodig was.

Wij hebben dan ook sedert de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 steeds eenen gezant te Rome gehad. Maar men kan mij toeroepen dat Nederland sedert 1853 eene zelfstandige bisschoppelijke hierarchie heeft verkregen, en dus de bemoeijenissen met den Heiligen Vader welligt van minderen omvang zijn geworden.

Ik kan dit niet als leek met juistheid beoordeelen, doch ik ben van opinie, dat die bemoeijenissen toch nog zeer groot zijn en zullen blijven. Maar nu zou ik van mijnen kant durven vragen aan hen, die met deze redeneringen voor den dag zouden komen: waarom is men niet dadelijk hiermede na 1853 voor den dag gekomen, en zou men nu die redenen na de overweldiging van de Pauselijke Staten doen gelden, om de betrekkingen met Rome te verbreken, en zou dit argument niet alleen kunnen gebruikt worden pour le besoin de la cause?

Ik geloof dus, Mijnheer de Voorzitter, niet te moeten herhalen wat ik gezegd heb, om aan te toonen dat het feitelijk verlies van het wereldlijk gezag van den Paus het opheffen van het gezantschap zou billijken. Hierover nadenkende heb ik mij berinnerd, dat juist de toestand die Italie aan den Paus door eene zoogenaamde wet van waarborgen gemaakt heeft (doch waarin ik geen groot vertrouwen stel), alle Mogendheden van Europa heeft uitgenoodigd om door gezanten bij den Heiligen Vader toezigt te houden op de uitvoering van die wet, en moet nu Nederland, dat anderhalf millioen Katholieke inwoners telt, die zoo innerlijk aan het opperhoofd hunner Kerk gehecht zijn, en dit steeds getoond hebben, het voorbeeld geven, zelfs aan Mogendheden die Protestantsch genoemd worden, om zich aan dat toezigt te onttrekken, ik geloof het niet!

Bijblad Bij de Handelingen der Tweede Kamer der Staten-Generaal: 1871-72 II. p. 215 vv.

In feite bezegelde het amendement-Dumbar het einde van de politieke samenwerking tussen liberalen en katholieken welke onder Thorbecke gestalte had gekregen. Sindsdien sprak men over het amendement-Dumbar als dat van een 'Domme Beer'. Het amendement werd met 39 stemmen voor en 33 stemmen tegen aangenomen. Begin 1872 volgde de terugroeping Tegenstanders spraken van het amendement van de 'domme beer', omdat het leidde tot verwijdering tussen liberalen en katholieken.

Hij was een fel bestrijder van de doodstraf. Na zijn vertrek uit de Tweede Kamer was hij nog vijf jaar Eerste Kamerlid.

Gerard Dumbar, lid van de Tweede Kamer, klassiek liberaal

Achter het amendement-Dumbar (ingediend door de toenmalige burgemeester van Deventer (G. Dumbar) die de bijnaam droeg van 'diplomatenverslinder' omdat hij altijd jacht maakte op begrotingsposten van Buitenlandse Zaken) verschool zich de antiklerikaal Van Houten. Van Houten onthulde in zijn memoires dat hij er zelf niet over had willen spreken, opdat "aan het amendement door angstige zielen ook de betekenis zou kunnen worden gegeven van eene eenvoudige bezuiniging".

De geringe neiging van vooral de jongere liberalen om de gevoelens van de katholieke Nederlanders te ontzien, was al eerder op 19 december 1870 gebleken. In een interpellatie van de r.k.-afgevaardigde Kerstens werden van de Nederlandse regering stappen gevraagd om het herstel van de soevereiniteit van de Paus te bevorderen. Een motie van de liberale (ex-katholiek) Cremers werd aangenomen waarin de Kamer 'haar goedkeuring hechtende aan de houding der regering, overging tot de orde van de dag' (39-35 stemmen). Zulk een motie van vertrouwen was - en is - iets uitzonderlijks in de parlementaire geschiedenis.

XVI.16 De Pauselijke reactie

XVI.16.1 De opstelling van Pius IX

Respicientes (Latijn voor terugkijkend) was de titel van een encycliek – dergelijke pastorale zendbrieven worden steeds aangeduid naar de beginwoorden van het schrijven -- van Paus Pius IX, uitgevaardigd op 1 november 1870, waarmee hij heftig protesteerde tegen de inname van de stad Rome door Italiaanse troepen. Op 17 maart 1861 werd het Koninkrijk Italië uitgeroepen. Via volksraadplegingen in o.a. Emilia en Umbrië eigende de nieuwe Italiaanse regering zich in de periode 1861-1869 de gebieden van de Kerkelijke Staat toe. Op 20 september 1870 volgde de inname van de stad Rome, die als hoofdstad van de nieuwe Italiaanse staat werd uitgeroepen. Het was door dit verlies dat Pius IX zich zag als de gevangene van het Vaticaan. Iedere dag worden we op wrede wijze aan onze gevangenschap herinnerd en ons verlies aan

vrijheid. Voor Pius IX was de wereldlijke macht van de Paus een noodzaak omdat hij zo in staat was spirituele taken in alle vrijheid en veiligheid uit te voeren. Pius IX begon zijn encycliek met een terugblik en de apostolische brieven en encyclieken die hij aan dit onderwerp gewijd had. De diverse volksraadplegingen in de Italiaanse gebieden waren in zijn ogen gemanipuleerd en hadden de kerk in een kwaad daglicht gesteld. Ondanks dat de Italiaanse koning toenadering had gezocht tot de paus en zijn trouw aan de katholieke kerk had toegezegd, was hij toch overgegaan tot de inname van de kerkelijke hoofdstad.

In paragraaf 10 van de encycliek schetste de Paus een beeld van alle misstanden die begaan waren tegen de kerk: leugenachtige publicaties, spotprenten. Aan deelnemers van de inname van Rome waren onderscheidingen uitgereikt, terwijl zij in de ogen van de Paus grote misdaden hadden begaan, waaronder mishandeling van geestelijken en het ontheiligen van kerkelijke gebouwen waaronder het Palazzo del Quirinale. In het slotgedeelte van de encycliek wees Pius IX erop, dat op basis van het kerkelijk recht, hij niet anders kon dan alle deelnemers aan deze verovering te excommuniceren.

Toch stond hij open voor vergeving, indien alle acties teruggedraaid zouden worden. In 1871 zocht de Italiaanse regering toenadering tot de Heilige Stoel. Via de Garantiewet van 13 mei 1871 werd de soevereiniteit van de paus erkend en een financiële tegemoetkoming aangeboden van 750.000 lire. Het verlies van het kerkelijk territorium werd echter gehandhaafd. Pius IX wees dit compromis resoluut van de hand. Deze afwijzende houding ten opzichte van de Italiaanse regering had ook gevolgen voor de internationale betrekkingen tussen het Vaticaan en andere, voornamelijk katholieke, landen. Pius IX en zijn opvolgers weigerden bijvoorbeeld vorsten te ontvangen, die loyaal stonden ten opzichte van het Italiaans koningshuis. De Romeinse kwestie zou pas in 1929 onder Paus Pius XI Ratti worden opgelost door de ondertekening van de hieronder nader te bespreken Lateraanse Verdragen. Hiermee werd de territoriale soevereiniteit van Vaticaanstad erkend en werd aan het Vaticaan een schadeloosstelling betaald van 1,75 miljard lire. Ook werd de staatkundige positie van de kerk verbeterd. Het katholicisme werd de staatsgodsdienst van het Koninkrijk Italië...

XVI.16.2 De Pogingen van Leo XIII om de Kerk als puissance te revitaliseren

Een van de pogingen om de Kerk weer de status van volledige universele mogendheid te geven is de beroemde Carolinen-arbitrage die Leo XIII wist te vellen in 1885. Het betrof een lang slepend conflict tussen het Koninkrijk Spanje, als koloniale macht zieltogend aan het eind van de negentiende eeuw enerzijds en Keizerlijk Duitsland, opkomende koloniale macht anderzijds. Het ging om de uitoefening van de interne en externe soevereiniteit over de verspreid liggende Stille Oceaan eilandgroepen en atollandjes die de Carolinen heetten en de Palaugroep.

Aangezien deze eilanden enorme aanspraken konden geven over de aangrenzende territoriale zeezones en economische zones daarachter en daaraan, ging het conflict,

gelet op de ligging van deze groepen, een groot aantal Westerse staten die in die regio eveneens koloniseerden rechtstreeks aan, gelet op hun rechten op commerciële ongehinderde doorvaart die, hoezeer ongecodeerd, door alle zee-oeverstaten als gewoonterechtsregels werden gekoesterd en dus hun territoriale rechtsmachtaanspraken op basis van het materiële territorialiteitsbeginsel geweldig ruimtelijk uitbreidden, mede op basis van de fictie “schip is territoir”. Spanje had, op basis van de Concordaten van Tordesillas en Zaragoza uit 1494 en 1527 vanwege de Heilige Stoel deze groepen en de daaraan verbonden territoriale soevereiniteitsrechten mogen claimen als de Spaanse Oost-Indiën. Het mocht daarover de volkomen soevereiniteit opeisen.

In de negentiende eeuw bleek Madrid echter over deze groepen niet langer de vereiste effectieve controle te kunnen uitoefenen: het kon geen bezetting daartoe leggen en had ook daartoe de vereiste regeringsflotilles niet. Ik merk even op dat dat ook gold, zeker op dat moment, voor het Nederlands beheer over de Indische Archipel dat Londen Den Haag had willen gunnen in 1815. Den Haag volgde daarom het zich toesplitsend conflict tussen Berlijn en Madrid met argusogen, want Berlijn had te kennen gegeven dat het meende dat Madrid eigenlijk de rechten over deze eilanden en atollen onherroepelijk had opgegeven. Door *non usus*. Door geen commerciële rechten uit te oefenen en waar te maken. Uit onmacht. Het had zelfs geen marine om over te varen naar deze Carolinen-zones.

Sedert 1875 had Berlijn dat Madrid ook doen weten en eveneens dat het zelf van plan was daarom de rechten te gaan uitoefenen op basis van het territorialiteitsbeginsel, tenzij Madrid garanties kon geven dat het zijn eigen soevereiniteitsclaim op deze afstand en in die omvang kon zekeren via militaire politionele geweldpleging. Madrid deed weten daartoe buiten staat te zijn. Het gaf aan bereid te zijn toe te stemmen in een onvoorwaardelijke vrijhandelspolitiek – de zogeheten “open deurpolitiek” – ten behoeve van Westerse Mogendheden en dus af te zien van importtarieven en inklaringsfaciliteiten binnen het Carolinen en Marianengebied bij overslag of vervrachtingen al of niet op stroom. Het zou ook toelaten dat Duitse private ondernemingen zich binnen dat rechtsgebied zouden vestigen. Dat gebeurde derhalve, met instemming van Whitehall dat bereid was in april 1884 de Duitse handelsposten te erkennen als consulaire exterritorialiteiten onder de benaming *Kaiser Wilhelmsland*. Binnen deze exclaves op de Spaanse rechtsmacht zou daarom ook Duits recht gelden. In november 1884 werd de Duitse rijksvlag gehesen op het Mioko Eiland dat later onderdeel zou gaan uitmaken – ten gevolge van ’s Pausen arbitrage hieronder – van de Bismarck Archipel.

Whitehall had volstaan met de uitwisseling van verstaansnota’s (*memoranda of understanding*) en tevens aangegeven dat deze geen standpunt inhielden over de eigenlijke soevereiniteitsrechten van het Duitse Rijk. Uiteraard werd hierdoor het handelsverkeer met Spanje geïntensiveerd en rees de vraag of het koophandelsverkeer in in ieder opzicht van rechtswege werd beheerst door Duitse recht, ook in geval van

onrechtmatige daden of niet-nakoming van overeenkomsten waarbij dat Duitse recht niet uitdrukkelijk toepasselijk was verklaard. Londen gaf op dat het alleen over invloedssferen had willen spreken maar verder geen aanspraken had willen steunen ten faveure van Berlijn. En zeker niet militair maritiem Duits optreden had willen aanvaarden binnen de rechtskring van de Carolinengroepen.

Maar die kant dreigde het toch op te gaan. Keizer Wilhelm II had net ontdekt dat de toekomst van Imperiaal Duitsland juist op het water lag. Dat water waarover Neptunus vaardig de drietand voerde zei de Allerhoogste er verklarend bij. En naarmate het conflict zich toespitste zag Leo kansen voor zijn jurisdictie groeien. Via arbitrages, zoals ook Alexander VI deze gehouden had bij de uitvoering van het Tordesillas-stelsel.

Uit het Humoristisch weekblad Kladderadatsch dd 27 december 1885 toen Leo XIII zijn arbitrages aanvatte te verzoeken van Bismarck.

In de tweede helft van de 19de eeuw hadden twee Hamburgse ondernemers handelsbelangen in het westelijke deel van de Grote Oceaan. Zo was er het handelsfirma J.C. Godeffroy & Sohn van Johan Cesar Godeffroy die handelde in onder andere koper, koffie en wijn en beschikte over zeegaande zeilschepen. Dit handelshuis had al sinds 1857 een steunpunt op Samoa. Sinds 1877 was daar ook de firma Hernalshain & Co die vooral zich bezig hield met de export van kopra naar Europa en ook diverse steunpunten had op onder andere Palau, de Carolinen en verder aan de noordkust van Nieuw-Guinea en in wat later de Bismarck-archipel zou heten. In 1882 richtte enkele bankiers en ondernemers in Berlijn de Duitse Nieuw-Guinea Compagnie (Neuguinea-Kompagnie) op, met onder meer het doel koloniaal bezit in dit deel van de Wereld te verwerven, onderzoek te verrichten, plantages aan te leggen en te exploiteren. In 1883 wilde de Australische deelstaat Queensland het hele oostelijke deel van het eiland Nieuw-Guinea annexeren.

De Britse Foreign Secretary was het echter niet eens met deze annexatie. De Britse regering wilde dit deel van Nieuw-Guinea niet toevoegen aan het Britse Rijk en tijdens een conferentie in Londen in februari 1885 werden de Duitse belangen in het

noordoostelijk gedeelte van het hoofdeiland Nieuw-Guinea en verschillende eilandgroepen noordelijk en oostelijk van Nieuw-Guinea erkend. Op 19 augustus gaf rijkskanselier Otto von Bismarck toestemming tot de vestiging van protectoraten in het gebied. Aldus werd op 3 november 1884 onder auspiciën van de Duitse Nieuw-Guinea Compagnie de Duitse vlag gehesen in Keizer Wilhelmsland (het noordoostelijk deel van het hoofdeiland Nieuw-Guinea) en in de Bismarck-archipel. Tot 1899 werd het gebied bestuurd door deze private onderneming vergelijkbaar met de Nederlandse Vereenigde Oostindische Compagnie.

Het gedeelte op het hoofdeiland van Nieuw-Guinea werd *Kaiser-Wilhelmsland* genoemd. Het was al in 1884 een Duits protectoraat. Vervolgens werden steeds andere eilandgroepen aan dit koloniaal bezit toegevoegd. *Neu Pommeren* (het huidige eiland Nieuw-Brittannië) en de eilanden daaromheen (de Bismarck-archipel) samen met het noordelijk deel van de Salomonseilanden werden in 1885 een protectoraat. In datzelfde jaar kocht Duitsland van Spanje de Marshalleilanden. Het meende op basis van deze koop nu de maximale soevereiniteitsrechten te kunnen uitoefenen over de gehele eilandengroep. Maar dat stiet op verzet van Whitehall. Een privaatrechtelijke rechtshandeling kon niet leiden tot een directe soevereiniteitsoverdracht. Een overdracht die ook de andere Mogendheden zouden moeten erkennen als een rechtmatige opvolging in die publiekrechtelijke bevoegdheden. Dat kon nooit onderwerp van een privaatrechtelijke overeenkomst zijn.

De soevereiniteit, aldus Whitehall, is geen verhandelbare privaatrechtelijke zaak. Maakt een staat ze onderwerp van een koop dan mist die overeenkomst iedere volkerenrechtelijke zedelijke oorzaak. Zij is nietig en kan geen titel van enige inbezitneming zijn. Dan kan alleen als een belangrijke statenmeerderheid de overgang in soevereiniteitsrechten ten volle erkent en daartoe machtigt bij uitdrukkelijke kennisgeving uit te brengen aan de Mogendheid die ze claimt. Dat was de rechtsvraag die aan Leo XIII werd voorgelegd door tussenkomst van Bismarck. Met instemming van Whitehall. Inmiddels begon Madrid nu over te gaan tot een hyperintensieve kolonisatie van het betwiste rechtsgebied in de Stille Oceaan met de daaraan verbonden exclusieve Madrid competerende wateren, doorgangen, internationale

watgangen en erfdienstbaarheden en economische zones. Madrid was van plan de huid duur te verkopen, ook toen de beer niet geschoten bleek. Maar Madrid poseerde nog steeds als de allerkatholiekste natie die het in 1494 ook was. Juist daarom zocht Bismarck Leo XII aan, wetend, dat deze stellig niets zou dan wat Whitehall ten principale zou mishagen, maar ook bereid om Berlijn zoveel mogelijk te sauveren. Bismarck wilde met de Heilige Stoel weer goede maatjes worden, nu hij met de Kulturkampf van 1870 een heilloze weg bleek te zijn ingeslagen daar de Duitse katholieken toch sterker en standvastiger bleken dan de IJzeren Kanselier zich ooit had voorgesteld.

Leo stelde vast dat soevereiniteit inderdaad geen *res intra commercium* kon zijn, geen verhandelbare zaak en dat de eilanden geacht moesten te zijn gebleven in de uitsluitende rechtsmacht van Spanje. Maar dat dat dan ook effectieve controles zou moeten kunnen waarmaken, eventueel *manu militari*. Dat was overduidelijk te veel gevraagd aan Madrid. Op 22 oktober deed de Heilige Stoel Madrid weten dat, wanneer het bleef bij zijn soevereiniteitspretenties ten aanzien van het Carolinengebied het tot plicht had daar ook een behoorlijk functionerende regering neer te zetten. Dat hield dan mede in, dat het daar de openbare orde, rust en veiligheid zou moeten kunnen borgen aan iedere Europeaan – en daarmee bedoelde Leo de Brit – die zich daar handelscommercieel zou willen vestigen – op de voet als overeengekomen tijdens de Tweede koloniale conferentie te Berlijn van 1885, ook wel bekend als de Afrika-conferentie. De Europeaan zou als privaat persoon de grondrechten en de burgerschapsrechten moeten kunnen uitoefenen die hij ook zou hebben gehad als hij thuis was gebleven. Hij zou dus vrije handel mogen drijven zonder gehinderd te worden door inheems recht. Voor Duitsland hield dat de machtiging in om in dit rechtsgebied de daartoe vereiste bukerplaatsen, havenbekkens met dokken en nutsvoorzieningen te stichten. Yap zou daartoe uit te bouwen zijn. Wat veel meer was dan Berlijn op dat moment aankon. Dat was ook de standaard die de Britse Ministers van Buitenlandse Zaken Castlereagh had aangelegd bij het Congres van Wenen voor koloniale bezitsverwerving. Bismarck had die ook uitdrukkelijk gehanteerd bij het Berlijns congres van 1885 waar hij hoopte te kunnen functioneren als eerlijk makelaar van de wereld. Een groter plezier had Leo Bismarck niet kunnen doen. Omdat deze standaard voor Duitsland niet haalbaar was. En dus een rem legde op de waanzinnige koloniale ambities die Wilhelm II al merkbaar aan het ontwikkelen was en waarin Bismarck de onopgevoede jongeling maar niet scheen te kunnen remmen. Zie: Erik Björge, *The Evolutionary Interpretation of Treaties*, Oxford University Press 2014 ISBN: 978-0198716-143.

Deze arbitrage wordt doorgaans als een wonder van flexibiliteit, probleemoplossend vermogen en begrip voor de rechtspolitieke betrekkingen tussen concurrerende staten beschouwd. Bij de IJzeren Kanselier die met de opdoemende koloniale patstelling wel verlegen zat kon de Paus niet meer stuk. Op 19 augustus gaf rijkskanselier Otto von Bismarck toestemming tot de vestiging van protectoraten in het gebied. Aldus werd

op 3 november 1884 onder auspiciën van de Duitse Nieuw-Guinea Compagnie de Duitse vlag gehesen in Keizer Wilhelmsland (het noordoostelijk deel van het hoofdeiland Nieuw-Guinea) en in de Bismarck-archipel. Tot 1899 werd het gebied bestuurd door deze private onderneming vergelijkbaar met de Nederlandse Vereenigde Oostindische Compagnie. Dat was een zware hypotheek voor Madrid. Te zwaar.

Dat bood nu de eilanden toch aan Keizerlijk Duitsland aan, zij het niet via een aanbod tot vervreemding ten behoeve van een koop en met notificatie aan de staten binnen de christenheid. In 1899 werd de volle territoriale soevereiniteit overgedragen aan de regering van het Duitse Keizerrijk in Berlijn en werd een gouverneur (*kaiserliche Gouverneur*) benoemd als hoogste bestuursambtenaar over heel Duits Nieuw-Guinea met als zetel Kokopo (na 1910 Rabaul) op Nieuw-Brittannië. Bismarck bedankte in de Rijksdag de Paus. En zo daden ook de andere koloniale mogendheden. Het kwam het geopolitiek prestige van de Heilige Stoel grotelijks ten goede. Londen betuigde de uitspraak positief te erkennen als bindende jurisprudentie.

In 1888 werd het eiland Nauru geannexeerd en toegevoegd aan de Marshalleilanden. In 1899 kocht Duitsland van Spanje de Carolinen, Palau en de Duitse Marianen. In 1899 bleek de winstgevendheid van dit koloniaal bezit beperkt en eventuele verliezen waren te riskant voor particuliere ondernemingen. Daarom werd het gezag over het gebied geheel overgedragen aan het Duitse Keizerrijk. Tijdens de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 bezette de Japanse Keizerlijke Marine het gedeelte op het noordelijk halfrond (de Carolinen, Duitse Marianen en de Marshalleilanden) en nog datzelfde jaar bezette Australië de rest van Duits-Nieuw-Guinea. Na het Verdrag van Versailles kregen Japan en Australië als volkenbondmandatarissen het bestuur over de door hen in 1914 bezette gebieden.

XVI.16.3 De positie van de Kerk bij het Eerste Haagsche Vredescongres 1898

De eerste vredesconferentie van Den Haag in 1899 was een initiatief van de Russische tsaar Nicolaas II, naar verluidt onder invloed van de denkbeelden van de pacifisten Jan Gotlib Bloch en Bertha von Suttner. Maar dat was niet de draai die Frankrijk, Keizerlijk Duitsland en Groot-Brittannië aan deze uitnodiging gaven. Rusland had enorme sommen uitgegeven aan de modernisering van zijn Veldleger en zijn mobilisatie-apparaat. De divisies hadden de beschikking over nieuwste terugstootloze batterijen veldgeschut en rookloze munitie. De compagnieën infanteristen kregen mobiele mitrailleurssecties toebedeeld en mobiele verkenningsbrigades. En Sint Petersburg was zelfs in staat gebleken te voorzien in een soort Militaire luchtvaartafdeling, zij het dan via ballons en een soort luchtschepen. Met allerlei bombarderingsinstallaties. De Generale Staf was geheel opnieuw opgetuigd, zelfs met een afdeling militaire spoorwegen die in een onverwacht adequate versnelde mobilisatie zou kunnen voorzien.

Voor dat laatste had de laatste financiële reserves van het Tsarenrijk opgeslobberd. Gelet op de immense lichten die uit het achterland steeds weer opgeroepen zou

kunnen worden om te fungeren als voeding voor hecatomben bloedoffers waren complexe rangeerterreinen met lange perrons noodzakelijk gebleken met de nieuwste seinstelsels en bebruggingen die een toegang tot Het Westen moesten zekeren. Dat had er in gehakt. De Tsaar was er achter gekomen dat hij de maritieme wedloop met Het Westen niet zou kunnen bijhouden, vooral niet wanneer dat de geweldige nieuwe superslagschepen met oliegestookte stoomturbines in de massale vaart zou gaan brengen, gedekt door de bijbehorende smaldelen. Het geld was stomweg op. En bij de Westelijke Mogendheden nog in lange niet. Tenminste: dat dácht het.

Oranjezaal Huis ten Bosch

De Vredesconferentie begon op 18 mei 1899. Koningin Wilhelmina was erevoorzitster en had Paleis Huis ten Bosch als vergaderruimte ter beschikking gesteld. Huis ten Bosch lag tot 1907 op het grondgebied van Wassenaar, reden waarom de gemeente Den Haag niets met de organisatie van doen had, alleen de rijksoverheid, zulks via de persoon van oud-minister en Tweede Kamerlid A.P.C. van Karnebeek. De verdragen werden ondertekend op 29 juli 1899 door 26 staten en geratificeerd door zeventien staten op 4 september 1900, waardoor ze formeel van kracht werden. Vertegenwoordigers van 26 regeringen maakten afspraken over methoden van oorlogvoering, zowel te land als ter zee.

Het uitvoeren van bombardementen vanuit luchtballons, het gebruik van gifgassen en andere chemische wapens, en het gebruik van dumdkogels werden verboden. Het belangrijkste resultaat was het besluit om vrijwillige arbitrage in te voeren. Dit leidde tot oprichting van het Permanent Hof van Arbitrage, dat later gevestigd werd in het Vredespaleis in Den Haag. Ze bevestigden tevens de Verklaring van Parijs tot uitbanning van de kaapvaart van 1856, waarbij zich nu ook de Amerikaanse staten aansloten.

Onder druk van Italië werd de Heilige Stoel echter niet voor de conferentie uitgenodigd. Ook al gaf het Staatssecretariaat uitdrukkelijk te kennen zulk een invitatie zeer op prijs te stellen via kardinaal Rampolla del Tindaro. Leo XIII zag hier duidelijke

kansen voor de Heilige Stoel als volkerenrechtelijke bemiddelaar: hier lagen universele opportuniteiten aan te boren die de Kerk als puissance op de kaart konden brengen bij de staten die geen concordataire verhouding hadden met Het Vaticaan. Leo zag veel in de voortzetting van de concordataire politiek die Gonsalvi was gestart en waarbij Nederland ook baat zou kunnen hebben via dat wat overeen gekomen was met Napoleon I in 1801. Daarbij had Nederland zich uiteindelijk in 1827 aangesloten.

Monument voor Leo XIII in de Sint Pieter te Rome

Het Koninkrijk Italië lag nog steeds in conflict, om niet te zeggen: op ramkoers, met Het Vaticaan, al had Leo XIII de politiek van voortdurende confrontatie met Het Quirinaal wel degelijk opgeschort. Ook de Minister van Buitenlandse Zaken W.H. de Beaufort, zag veel in de deelneming van de Heilige Stoel, reeds omdat Nederland conflicten te duchten stonden in Het Verre Oosten, waar het eigenlijk schier onmachtig was de immense Indonesische Archipel effectief te beheersen. Er waren te veel kapers op de kust, die niet eens zo verre waren. Waaronder, ook toen al, Japan. Maar ook de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Dat wel degelijk daar aan het koloniseren was, al ontkende het dat in alle toonaarden. Italië roerde zich daar ook.

Dat was in het begin van de Atjeh-oorlog wel gebleken. Kota Radja had zelfs contacten gezocht via Singapore met wereldlijk Rome. Om een defensieve alliantie te sluiten bij de komende pacificatie-expedities die Batavia kennelijk in het snotje scheen te hebben. En zo waren er nog meer gegadigden. Omdat inmiddels de olierijkdommen uit de Djambivelden notoir waren geworden en ook hoe deze voortstuwingskrachten van ongedachte sterkte konden voortbrengen via turbine-aandrijvingen. Alle maritieme Mogendheden wisten het. En de Nederlandse Olieboeren in die regio wisten het heel zeker. De Archipel bleek rijker dan Whitehall in 1815 had voorzien. Het zette daarom het Ministerie van Koloniën geducht onder druk. Er waren tenslotte onafgedane rekeningen alsnog te vereffenen via de Londense vestiging van Rothschildts Bank. Ten behoeve van Britse obligatiehouders.

Kabinet-Pierson 1897-1901

Die uitsluiting van de Heilige Stoel was niet naar de zin van het kabinet. Het kabinet-Pierson was een Nederlands kabinet, dat 's lands zaken bestuurdde zonder leerstelligheden van 1897 tot 1901. Het kabinet bestond uit conservatieve en gematigd vooruitstrevende liberalen, waarbij de gematigd vooruitstrevende liberalen (van de partij Liberale Unie) in de meerderheid waren (alleen de minister van Buitenlandse zaken was conservatief-liberaal). Het kabinet had de bijnaam het kabinet van sociale rechtvaardigheid. En het zag in verband daarmee steeds weer af van de investeringen in een geducht defensie-apparaat.

Het Veldleger was een lachertje, de Marine een opgevaren zootje oud-roest, het stelsel van liniën en stellingen onderkomen. Dat was volkomen duidelijk geworden ná de mobilisatie in 1870 in verband met het uitbreken van de Frans-Duitse Oorlog in 1870. Daarom zagen Pierson en de zijnen veel in die Vredesconferentie, die, voor zover ze het begrepen, toch voornamelijk over ontwapening zou gaan. Voorts was ook duidelijk geworden, via de hierboven besproken Caroline-arbitrages welke onzegbare voordelen een kleine, niet militaristische staat als Nederland van dat soort bemiddelende benaderingen kon hebben. De Duitse claims van jurisdictiekringen binnen het Carolinengebied in de Stille Oceaan betroffen wel degelijk ook de Nederlandsch-Indische gebieden: wat zou Nederland beginnen tegen Duitse mariniersbrigades die zich zouden deployeren over geheel Nieuw Guinea? En Keizer Wilhelm II, dat was wel duidelijk, was daar gek genoeg voor.

Maar hij zou beslist niet in durven gaan tegen de Pauselijke jurisprudentie en jurisdictiebeginselen verwoord in de Carolinen-jurisprudentie van Leo XIII. Dat was op dat moment toch ook het inzicht van Whitehall. Maar Parijs had weer eens te maken met antiklericale stuipen en zag interventies van de Heilige Stoel te Den Haag node naderen, terwijl Duitsland nog geen duidelijke stellingname had gekozen. De Coralinen-jurisprudentie was overduidelijk een idee geweest van Bismarck en diens ster was immer rijzende nadat de IJzeren Kanselier tot zijn vaderen was verzameld.

Het zo liefstallig Koninginnetje dat bij de cercle zo'n vertederende indruk maakte in 1899

Maar Wilhelmina gewaagde nu al van haar eigenzinnige geestesstructuur. Zij had goed begrepen dat Sint Petersburg het recht om oorlog aan te gaan, een oorlog te aanvaarden en een oorlog te beëindigen wilde onderwerpen aan supranationaal verdragsrecht. Het befaamde en uiteraard ook beruchte *ius ad bellum*: het recht op oorlog. Dat recht was een direct gevolg, oordeelde Wilhelmina, van de absolute staatssoevereiniteit. Dat kon dus geen onderwerp van beperkend verdragsrecht, zoals haar neef Nicolaas gek genoeg scheen te willen. Dus was ze tegen deze vredesconferentie. Daar was ze niet van af te brengen. Ze was nog wel bereid in te schikken jegens haar keizerlijke neef uit Sint Petersburg en wilde hem en zijn gelijken nog wel in een diplomatieke *cercle* ontvangen ten hove. En de heren mocht ook beschikken over de Oranjezaal in Huis ten Bosch.

Maar dat was het dan wel. Wilhelmina zou nadien op vacantiereis gaan naar haar geliefde Scandinavië. Ze kwam wel terug als de heren met hun bisbilles klaar waren. Wilde Pierson dat Nicolaas duidelijk maken? Hartelijk dank. Wat de Heilige Stoel aangaat, kwam Wilhelmina de Paus tegemoet door hem te schrijven met het verzoek om voor de conferentie te bidden. De Heilige Vader antwoordde zulks te zullen doen. Meer moeite had de Nederlandse vorstin met de afwezigheid van de Boerenrepublieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat. Hun komst was voor de Britten onaanvaardbaar. Nederland werd vertegenwoordigd door de Minister van Buitenlandse Zaken, W.H. de Beaufort. Maar die mocht geen duidelijk standpunt innemen en vooral niet pretenderen dat Nederland de *convenor* of *invitator* was. Dat was Nicolaas en dat moest iedereen duidelijk blijven. Ging het goed, dat was hem de eer, zeker, maar het zou niet goed gaan, dacht Wilhelmina. En dat was ook zo. Nederland faciliteerde slechts iets wat een charade was, aldus Wilhelmina. België werd vertegenwoordigd door Minister van Staat en Kamervoorzitter Auguste Beernaert,

toen reeds een bekende pacifist en latere winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede (1909).

Tsaar Nicolaas II Romanow

XVI.16.4 De status van de Kerk bij de Tweede Haagsche Vredesconferentie

Tsaar Nicolaas II moest na afloop van de conferentie erkennen dat hij wel enige basisprincipes en rechtsregels had weten te introduceren op supranationaal niveau over het humanitaire recht geldende in tijd van oorlog. Het bezigen van exploderende projectielen vanuit luchtvaartuigen, het collectief gijzelen van een burgerbevolking, het uitvoeren van artillerie-aanvallen met grotere vuurkracht en dracht dan de reeds bestaande lange afstands-vuurmonden het voeren van een lukrake onderzeebootoorlog met torpedo-aanvallen in volle zee, het gebruik van dum-dumkogels of giftige strijdgassen, dat was wel óf verboden óf tot op zekere hoogte aan banden gelegd, er waren een zestal dringende aanbevelingen uitgebracht en aangenomen nopens de oorlogvoering in het algemeen.

Allemaal wel tot je dienst, maar een echte uitputtende regeling voor de oorlogvoering en de strijdmethodes in het algemeen en een algeheel ontwapeningsgebod hadden er toch niet ingezeten. De conferentie was een zeker antwoord op de groeiende bezorgdheid over de bewapeningswedloop en de mogelijkheid van oorlog in Europa. Daarnaast weerspiegelde de conferentie de groeiende belangstelling voor internationaal recht en de behoefte aan een internationaal rechtssysteem. Het waarschijnlijk belangrijkste resultaat van de Eerste Haagse Vredesconferentie was het oprichten van het Permanent Hof van Arbitrage als gevolg van de *Convention for the Pacific Settlement of International Disputes*.

Tijdens de afsluitende ceremonie op 29 juli 1899 werden deze besluiten ondertekend en opgenomen in de Slotakte van de Conferentie. Maar de Tsaar had de invitatie voor

de bijwoning van de conferentie uitdrukkelijk beperkt tot de christelijke staten. En verder had ook hij eigenlijk niet willen weten van de aanwezigheid van de Heilige Stoel. Dat kon hij wellicht ook niet doen omdat Tsaristisch Rusland eigenlijk nooit had willen weten van het primaatschap van Petrus, de Apostolische opvolging en het universele mandaat van de Kerk als niet aan plaats gebonden rechtsorganisatie. Dat had bij bijna alle Aziatische landen meteen al, ook in onderlinge combinatie, wrevel gewekt. Waarom waren landen buiten die christenheid eigenlijk niet uitgenodigd? Waren beperkte de oproep van Tsaar zich slechts tot erkende Westelijke staten en was ze niet gericht tot alle volkeren, naties, rassen en etnische verzamelingen met zekere externe soevereiniteitspretenties? En waarom zette hij die beperkingen ook in de tweede ronde voort? En waarom, zo werd vanuit het Vaticaan geopperd, leek het er nu op dat de Paus of zijn Heilige Stoel nooit zouden kunnen deelnemen aan de toch vaak heilvolle arbitrages die door die Kerk waren voorgesteld, uitgevoerd of geïnitieerd?

In ieder geval was wederom deze Heilige Stoel niet uitgenodigd op de tweede, aansluitende, vredesconferentie. Niet als volkerenrechtelijk gemandateerde organisatie en zelfs was niet gesuggereerd dat ze waarnemers mocht zenden. Dat kon geredelijk ook in een tegendeel, a-contrario uitgelegd worden, zo gaf Portugal aan, in dier voege dat deze Heilige Stoel ook niet thuishoorde op dit soort conferenties. Was dat de bedoeling van Sint Petersburg? En deelden de wél geïnviteerde Mogendheden deze stellingname? En zo niet, waarom ondernamen zij dan geen actie? Hoe stond het gastland daar eigenlijk tegenover? Waarom beperkte het zich tot het uitgangspunt dat Nederland de Tsaar ten dienste wilde staan bij de voortzetting van zijn conferentiepolitiek op zijn grondgebied wegens de bloedverwantschappelijke betrekkingen tussen de dynastie Romanow en Oranje? En hoe principieel was dat?

Aankomst van de delegatierijtuigen op het Haagse Binnenhof

Op dat moment hadden Spanje en Portugal nog steeds florerende missieposten binnen het Nederland in 1815 toegescheiden koloniaal wingebied in het Verre Oosten die in hun activiteiten vooral vanuit Batavia zwaar gehinderd werden bij hun

humanitaire activiteiten, ook gericht ondermeer op de toch vrij meedogenloze pacificatie-expedities die Den Haag deed uitvoeren binnen de daarbinnen vallende eilandengroeperingen. Daarbij werden Sumatra en Celebes genoemd, maar ook Bali. Want daar had het Nederlandsch Indisch Leger huisgehouden dat het niet mooi meer was, óók ten aanzien van non-belligerenten zoals kinderen, bejaarden, moeders en invalide inheemsen, bedienaars van niet-christelijke religies en levensbeschouwingen, de kranten hadden er mondiaal van vol gestaan.

Daarbij was ook de strijdbare katholiek Victor de Stuers in de Tweede Kamer bij verschillende interpellaties ingegaan. En hoe christelijk waren deze gewelddadige politionele acties dan geweest? Hoe was dat te rijmen met Nederlands onderschrijvingen van de door Rusland voorgestane aanbevelingen nopens humanitaire oorlogvoering? Het was de eerste keer dat de Katholieken in Nederland van zich lieten horen in dit verband, waarbij én de Nederlandse missie- en zendelingenpolitiek in den vreemde op religieus gebied en de internationale humanitaire opstelling werd gehegeld zij het toch nog steeds in vragende vorm en zonder de strekking van evenzovele inbeschuldigingstellingen. Op de buitensluiting van de Heilige Stoel, ook bij de uitvoering van de reeds aangenomen arbitragebepalingen, kon de regering zich niet heel goed rechtvaardigen. En daarvan werd ook in Rome nota genomen. Op 15 juni 1907 begon de Tweede Haagse Vredesconferentie met de bedoeling de bepalingen van de vorige vredesconferentie uit te breiden, andere bepalingen te wijzigen en meer nadruk te leggen op oorlogvoering ter zee.

Ditmaal waren bijna alle toenmalige staten vertegenwoordigd. De Amerikaanse president Theodore Roosevelt had zich zeer ingespannen voor deze conferentie, en zijn minister van Buitenlandse Zaken Elihu Root had een rondreis gemaakt door Midden- en Zuid-Amerika om de landen daar tot deelname over te halen, en met succes. Opnieuw was de Russische minister voorzitter; de Nederlandse vertegenwoordiger Willem de Beaufort was zijn plaatsvervanger. België werd opnieuw vertegenwoordigd door Beernaert. Het verdrag bestond uit dertien conventies, waarvan er twaalf geratificeerd werden, en één verklaring. De conventies werden getekend op 18 oktober 1907 en werden van kracht vanaf 26 januari 1910.

De tweede Vredesconferentie vond plaats in plenum in de Haagse Ridderzaal

Voor Nederland, gelet op zijn consequente afzijdigheids- en neutraliteitspolitiek, zijn geografische ligging in de delta van Schelde, Rijn en Maas, en zijn immense koloniale rijk waren vier verdragen van direct belang uit de voorgestelde reeks: **conceptconventie IV. Verdrag nopens de wetten en gebruiken van den oorlog te land, met bijbehorend Reglement**; **conceptconventie V. Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige Mogendheden en personen in geval van oorlog te land**; **conceptconventie XIII. Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige Mogendheden in geval van zeeoorlog**. En **conceptconventie XIV. Verklaring nopens het verbod om projectielen en ontplofbare stoffen uit ballons te werpen**. Goede nota werd genomen van het feit dat Whitehall er alles aan deed om een totale codificatie van de regels betreffende oorlogvoering in Volle Zee te voorkomen. Het slaagde erin om deze mogelijke codificatie te verwijzen naar een later te plannen bijeenkomst te Londen, waar een zeerechtsdeclaratie bereids werd voorbereid over deze oorlogvoering.

Een thuiswedstrijd voor de Britten, stelde de raadadviseur Cort van der Linden vast: de Britten wilden kennelijk hier vele slagen om de arm houden mede gelet op het feit dat hun oorlogsvloot nog steeds de wereldzeeën effectief kon beheersen. Cort wist goed waarom: de Britten waren beslist van plan absolute blokkades in de Noordzee te leggen en ook aldus de toegangswateren tot die zee vanuit het Westen en het Noorden volledig te versperren ook voor neutrale schepen. Dus schepen met de Nederlandse vlag. Zulks met het oogmerk, mocht het nu komen tot de reeds lang verwachte oorlog met Keizerlijk Duitsland, de Duitse burgerbevolking volledig uit te hongeren. Maar dan ook, als irrelevante bijvangst, de Nederlandse.

Omdat Nederland nu eenmaal tussen Duitsland en die Noordzee lag. Of het nu afzijdig was of neutraliteit had uitgeroepen voor zijn grondgebieden. Dat was wel in strijd met de uitkomsten van beide Conferenties. Maar dat scheen toch voor Whitehall geen beletsel te zijn. Volkerenrechtelijk niet en strategisch of tactisch evenmin.

Daarom besloot Cort die Zeerechtsconferentie in Londen te zijnertijd in ieder geval als waarnemer bij te wonen, want hier stond de staatszelfstandigheid van Nederland op het spel. Een derde conferentie die gepland was voor de zomer van 1915, werd afgelast wegens het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Het verbod op luchtbombardementen en het gebruik van onderwatermijnen was ondoeltreffend. De bepalingen betreffende koopvaardischepen in oorlogstijd werden echter goed opgevolgd.

XVI.16.5 Nolens, Ruys, Aalberse: beeldbepalende politieke Rooms-Katholieke Voormannen in het interbellum 1918-1940

XVI.16.5.1 Het dwangbuis van de confessionele coalitie aangegord

Na de formatie van het eerste volledig confessionele kabinet-Kuyper van 1902-1905 wordt langzamerhand duidelijk dat de Rooms-Katholieke Tweede Kamerclub een beslissende factor wordt in de staatkundige besluitvorming op landsniveau. Dat valt bijna iedere politicus op, behalve die club zelf. Die kan er maar niet aan wennen dat ze een Volksdeel representeert dat de belangrijkste groep is, zij het een nog steeds aanmerkelijke getalsmatige minderheid, bij de stemmenweging die moet leiden tot kabinetsformatie. Zonder haar steun en bijval kan er nationaal niet geregeerd worden. Maar daar kan die club bijna zelf niet in geloven.

Omdat ze driehonderd jaar systemisch achtergesteld is zowel in de ambtelijke aanstelling als bij de uitoefening van de nationale burgerschapsrechten. Haar wortels zijn gehecht in de humuslaag van de mindere middenstand, die steeds bereden wordt door de vrees weer terug te vallen in de kaste der loonslaven en handarbeiders. Nederland is vóór alles een standenmaatschappij en haar bisschoppen leren haar dan ook steeds dat God die standen gewild heeft en dat zij zich moet schikken naar haar stand. Intellectueel moet ze daarom niet te hoog reiken.

Haar middelbare scholing moet deswege liggen bij de Ambachtsscholen, De MULO – het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs – en de mogelijk door katholieke werkgevers opgezette bedrijfsscholen die de toets van de Rijksinspectie op het middelbaar onderwijs kunnen doorstaan. Het Episcopaat is bepaal geen voorstander van het universitaire onderwijs voor het aan zijn zorgen toevertrouwde gelovig volk. Dat onderwijs is immers niet ingericht op *integralistische* grondslag. De geloofsgenoten die aan de Academiën faculteitsgewijze wetenschappelijk onderricht genieten kunnen te gemakkelijk aldus kennis verwerven en inzichten opdoen die aan deze *integralistische* benadering niet beantwoorden.

En daarom is dat Episcopaat geen voorstander van de oprichting van een Rooms-Katholieke Handelshogeschool te Tilburg en een Katholieke Universiteit te Nijmegen, zelfs niet als iedere faculteit een geestelijk moderator krijgt toegewezen namens dat Episcopaat dat moet borgen dat iedere kennisoverdracht binnen de door dat integralisme getrokken krijtstrepen blijft. Hetgeen bij een Medische Faculteit in ieder geval bezwaarlijk blijkt, weshalve dat Episcopaat niet weten wil, nog ná de afloop van de Tweede Wereldoorlog, van de toevoeging van een dergelijke faculteit aan het

Nijmeegse curriculum. De Handelshogeschool te Tilburg kampt met vergelijkbare verkramptheden als het gaat om een faculteit waarin psychologie op academisch niveau verzorgd zal worden.

Het straalt af op haar volksvertegenwoordigers. Die maken steeds de indruk slechts node van achter hun toonbanken sloffend te zijn vandaan gekomen anders dan om de artikelen te slijten waarvan hun grossiers hen voorzien, de bloknota met de rubrieken voor de bestellingen in de linkerhand, het potlood achter het rechteroor en in de rechterknuist een specimen van het kennelijk verlangd artikel. Zij weten te goed dat, vergeleken bij de andere fracties, hun maatschappijkunde aanmerkelijk achterloopt, hun sociaal vermogen vele defecten vertoont terwijl zij steeds afhankelijk blijven van hun te zeer gevenereerde geestelijke leidslieden, die dat volkomen vanzelfsprekend vinden en dat luidruchtig handenwrijvend doen blijken. Deze leidslieden hebben op hun seminaria een nogal defectueuze opleiding doorlopen, een kazernementaliteit met de bijhorende onderbroekenlol opgedaan die iedere uitmiddelpuntigheid doet vrezen en iedere originaliteit tracht uit te bannen opdat men toch maar één zal kunnen blijven en kan blijven prediken voor eigen zuil.

XVI.16.5.2 De opstelling van de Roomse Tweede Kamerfractie

Deze Kamerleden zullen dan ook bij de debatten in de Tweede Kamer uitermate schuchter zijn, weinig eigenstandige woordvoering doen blijken en in het algemeen fractiediscipline hoger aanslaan dan heroverweging van de door de fractieleider star volgehouden politieke koers, al valt die bijna niet uit te leggen. Hoezeer springt aanstonds het verschil in het oog met de leden van de Anti-Revolutionaire Fractie! De geharnaste en steile calvinisten, die het partijprogramma op hun duimpje kennen, hun geloofsleer Bijbels kunnen verdedigen en bovendien een relevante expertise ontwikkeld hebben die meteen inzichtelijk maakt waarom zij in dat opzicht gelden als specialist binnen hun volksdeel. Dat welgeorganiseerde calvinistische volksdeel dat toch veel mondiger en uitgesproken is dan het Roomse.

Het heeft een eigen geharnaste partijkrant *De Standaard*, waarin hun grote leider Abraham Kuiper, doorgaans **De Geweldige** genaamd, in zijn redactionele beschouwingen de Driestarren op de voorpagina precies de te volgen politieke koers bepaalt. De leden van deze Partij zijn deze Geweldige met hart en ziel toegedaan. Hij stelt voor hen een jaarlijks vernieuwde politieke beleidslijn die partij en fractie nauwkeurig puntsgewijs zullen volgen, met dogmatische toelichtingen en brandende vraagpunten. Deze moeten de leden als het ware uit het hoofd leren, om aldus goed voorbereid iedere staatkundige discussie aan te kunnen gaan, óók buiten verkiezingstijd. De Antirevolutionaire mannenbroeders kwijten zich naarstig van die plicht en worden bijna wekelijks getraind in deze kunde waarbij een Tale Kanaäns de plichtmatige sprake is die ook galmend moet worden uitgebracht wanneer in de kiesdistricten openbare debatten worden georganiseerd.

De Bijbel kennen ze op hun duimpje, de staatsideologische instructies van De Geweldige óók. Daardoor, militairement bijna gedresseerd in voordrachtkunde,

snedigheden en openbaringsplaatsen, zijn zij ook in de debatten met de liberalen onverslaanbaar. Daardoor komt het dat de ARP-fractie, die nimmer de veertien tot zeventien zetels in de Tweede Kamer overstijgt, in de volksvertegenwoordiging een disproportionele en overweldigende invloed heeft. Zij toont aan dat een zelfbewuste en onverstoorbare minderheid in een land als Nederland met alleen maar minderheidsovertuigingen de landspolitiek bijna volledig kan bepalen, welhaast op het tirannieke af. De Roomse fractie, hoezeer getalsmatig verre de meerdere – minder dan dertig zetels zal ze nooit hebben in het interbellum – heeft deze innerlijke morele consistentie en organisatiehechtheid nimmer kunnen bereiken.

In haar midden doen ze daarnaast ook nog steeds onverwachte dissidenten op die op cruciale momenten de koers van het smaldeel danig doen zwabberen. Het trieste hoogtepunt zal de verwerping van de Vlootwet in 1923 zijn, de aanslag op Colijns monetaire en economische politiek in 1935, en de halstarrige blokvorming van de Rooms en tegen beter weten aan in 1939 ten faveure van de leugenachtige opstellingen van hun eigen voorman Goseling inzake de vervolging van een aantal Roomse geestelijken die, vooral in de geruchtmakende en schandalige Ossche Affaire, het snode pad der misdaad hebben betreden en een soort quasi-immuniteit blijven claimen met steun van het Episcopaat. De protestanten zullen het hun nimmer vergeven. Het is ook niet iets waar de Rooms en prat op gaan.

Binnenskamers worden hartige woorden gewisseld maar zolang dat bij woorden blijft is het prestige der Rooms en in het publieke domein maar zeer minnetjes, om er het minste van te zeggen, vooral waar antisemitische tendensen er óók nog eens een rol bij spelen. Er is geen Roomse staatsman die dat tij kundig weet te keren. De reputatieschade van de RKSP is dan ook groot. Een gezagscrisis wordt hier opgebouwd die als een pusgevende zweer in de zestiger jaren van de twintigste eeuw zal openbarsten en die voorshands, ook nu nog, incurabel lijkt.

XVI.16.5.3 Nolens

Drie voorlieden van deze Roomse groep zijn vooralsnog betekenisbepalend: Nolens, de fractieleider van de Tweede Kamerclub, Ruys, reeds terstond in 1918 gedoodverfd als de komende minister-president en Aalberse, de beoogde Minister van Arbeid en later Sociale Zaken, die reeds vanwege de nieuwigheid en buitenlandsigheid van deze portfolio met grote argwaan wordt gezien.

Wilhelmus Hubertus (Wiel) Nolens (Venlo, 7 september 1860 – 's-Gravenhage, 27 augustus 1931) was een Nederlands rooms-katholiek priester, politicus en staatsman. Ter introductie van dit buitengewoon karakter kan ik mij verlaten op de observaties van het juist aangetreden jongste Tweede Kamerlid in 1918 ooit, de Benjamin van de Vrijzinnig Democratische Bond, Pieter Oud. Oud stelt vast dat Nolens zijn fractie volledig onder de duim heeft. Als één van zijn fractiegenoten bij zijn spreekbeurt in de Kamer een iets te eigenzinnige koers vaart in de opvatting van Nolens klinkt staccato getik door 's Lands vergaderzaal. Nolens, algemeen aangeduid als “Monseigneur” is gerechtigd tot dracht van Klein Paars als Huisprelaat van de Paus en later zelfs *protonotarius apostolicus* met het recht op de uitgolvende brede paarse statiemantel met een wapen op de greinen sjerpzijde rechts en de begespte lakschoenen met paarse zoolranden met de bijkleurende zijden kousen mitsgaders een mijter als troonassistent. Niet, dat men Nolens daarmee vaak ziet. Nolens mag deswege een zegelring met heraldisch wapen dragen aan de rechterhand.

Wiel Nolens als protonotarius op Prinsjesdag tot ergernis van Wilhelmina die eist dat monseigneur de standaard Kamerfrak met gouden passanten zonder kerkelijke onderscheidingen draagt.

Monseigneur tikt, zodra hij merkt dat de geachte afgevaardigde een koers zoekt die kennelijk niet in het fractieberaad afgesproken is, met de in die ring gevatte steen tegen de in zijn bankje verankerde tinnen inktkoker. Volhardt het Kamerlid, dan neemt dat getik steeds krachtiger toe. Steeds harder, steeds meer staccato. Herneemt dat lid zich alsnog niet, dan ontziet Monseigneur niet zich te verheffen van zijn groene bankje en midden in de zaal zijn grieven en invectieven toe te slingeren midden in het onthutste gezicht van de wederspannige.

Omdat Monseigneur rechts achter in zit tegen het Groene Rookgordijn, waarachter fors gesmoekt en geroddeld mag worden, op het allerlaatste rechtse bankje blijft dat

zelden zonder bijbehorend effect. Maar mocht dat tóch nog anders zijn dan begeeft Nolens zich pal voor het rostrum van waaraf de Kamerleden hun redevoeringen afsteken om, duidelijk hoorbaar, het lid toe te bijten wat er met betrokkene te gebeuren staat, mocht hij zijn dwaling niet verlaten. Alleen bij Mr Jan Bomans, de vader van de in de zeventiger jaren van de vorige eeuw immens populaire schrijver Godfried Bomans en televisiepersoonlijkheid, werkt het niet. Helemaal niet. Deze spreekt tot groot vermaak van de Kamer van zich af. Voor hem zal dus uiteindelijk geen ministersteek besteld gaan worden, al begrijpt Mr Bomans nimmer waarom.

Als opvolger van buitengewoon geheim kamerheer van de Paus Monseigneur Herman Schaepman als politiek leider van de katholieken in de Tweede Kamer volgde hij diens sociale lijn en zorgde voor betere werkomstandigheden voor onder meer Limburgse mijnwerkers. Hij studeerde filosofie aan het Bisschoppelijk College Rolduc (1874-1880), theologie aan het Seminarie Roermond (1884-1887), rechten en staatswetenschappen (1880-1884), rechtswetenschap (1887-1890) en staatswetenschap (1887-1890) aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij werd in 1887 tot priester gewijd, was van 1888 tot 1909 docent staatshuishoudkunde en zedelijke wijsbegeerte aan het Bisschoppelijk College en het seminarie van Rolduc. Ook daar bleek hij een eenzaat die ook weinig behoefte had vrienden te maken.

Hij was lid van de Tweede Kamer van 1896 tot 1931. Van 1913 tot 1931 was hij voorzitter van de Mijnsraad. Hij was een democratisch gezind katholiek die zich inzette voor de arbeidersklasse en voor verbetering van de sociale wetgeving waardoor hij, net als Schaepman, meer dan eens in conflict raakte met de overwegend conservatieve rooms-katholieke kamerclub. In 1910 werd hij fractievoorzitter van deze Roomse Kamerclub, doch niet van de Rooms-Katholieke Staatspartij (hierna ook: RKSP) waarvan hij in 1904 medeoprichter heette. Ook dat is onjuist. Deze RKSP kwam als vereniging met rechtspersoonlijkheid pas tot stand in 1926. En niet, zoals vaak geroemd is, als de verwezenlijking van een jarenlang gekoesterd ideaal.

Juist is dat oordeel over deze hartelijke inbedding in het volksdeel van Rooms en niet, het verzet om de federatie van Rooms-Katholieke Kieskringen om te zetten tot één centraal aangestuurde politieke partij nog wel onder commando van een notoire nurks als Nolens was daarvoor nog veel te groot. Het Episcopaat moest daarvoor nog jaren lang druk blijven uitoefenen totdat de spraakmakende voorlieden toegaven. Men aanvaardde **Nolens nolens volens**. Meer was er niet van te zeggen. Een karakterkomeek was Nolens niet, maar gesteund door de aartsbisschop Hendricus van de Wetering bleef hij bleef fractievoorzitter tot aan zijn dood in 1931. Hij was formateur tijdens de kabinetsformatie Nederland 1918 van het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck I. Een kabinet Nolens zonder Nolens zoals we in 2024 een kabinet-Wilders zonder Wilders kregen. Zelf kon Nolens als priester geen premier worden.

Op 22 augustus 1923 werd hij benoemd tot Minister van Staat. En tot Commandeur in de Orde van de Nederlandsche Leeuw, al heeft dat dan ten Oranjestad heel wat voeten in de aarde gehad. Nolens had een grote invloed op de Nederlandse politiek

van de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. Naar hem is de Nolens-doctrine genoemd, het idee dat christendemocraten alleen in uiterste noodzaak met sociaaldemocraten zouden moeten regeren. Hij was bijzonder geliefd onder de Limburgse mijnwerkers, die veel van hun verbeterde leef- en arbeidsomstandigheden aan hem te danken hadden. De nacht voor zijn begrafenis waren in zijn geboortestad Venlo de straatlantaarns afgedekt; de begrafenis werd bezocht door tienduizenden belangstellenden.

XVI.16.6 De Rol van Nolens tijdens de Eerste Wereldoorlog om Nederland mét de Heilige Stoel te doen bemiddelen tussen de belligerenten

XVI.16.6.1 De Nederland steeds meer benarrende oorlogstoestand in 1915

Vanaf 1899 leek het, de optimistische slotcommuniqué's van de Vredesconferentie ten spijt, of de Europese Mogendheden direct opstieten naar een allesvernietigende wereldkrijg. De Nederlandse katholieken, die vrijwel geen invloed bleken te hebben op de door de onderscheidenlijke Nederlandse regering ingezette volstrekte afzijdigheidspolitiek die ook noopte om de koloniale bezittingen zoveel mogelijk buiten de imperialistische competitie tussen de staten te houden, zagen in dat zij als Volksdeel daarbij alleen maar te verliezen hadden, omdat zij doorgaans uit die Nederlandse wingebieden werden geweerd. Zij kregen maar zelden toelating om de vruchten te plukken van de daar opgelegde vrijhandelspolitiek, die vooral door Whitehall gekoesterd werd. Londen bezag de door de koloniale regering te Batavia bedreven vreemdelingenpolitiek nauwkeurig en maande de Haagse regering bijna wekelijks dat zij vooral nergens handelsmonopolies mocht vestigen. Engelse ondernemingen zochten dan ook steeds vaker vestiging binnen de Nederlandse Archipel. Katholieke Nederlandse bedrijvigheden werden echter met argwaan bekeken. Terwijl protestantse juist verwelkomd werden. Dat betekende achterstelling van dat Roomse volksdeel. Een euvel dat in ieder geval in dit opzicht niet door de katholieke Tweede Kamerclub bestreden scheen te kunnen worden: het bleef bij marginale hekelingen. Het katholieke bedrijfsleven werd gediscrimineerd. Voorheen, vóór 1870, had dat volksdeel zich beschermd geweten door de Heilige Stoel die het in dit opzicht wellicht te veel macht toedacht. Het had bij dat orgaan kunnen klagen over het feit dat Bismarck een soort vervolgingspolitiek binnenslands kon ontwikkelen ten laste van de katholieke ondernemers, een staatkunde die men kent onder de naam Kulturkampf, ook al is nooit echt duidelijk geweest wat met Kultur te dezen anders betekende dan Lutheraanse dominantie. Bij Leo XIII hadden de Duitse Rooms Katholieken kunnen klagen, met vrucht, maar toch had deze vervolging in zoverre effect gehad dat belangrijke Joodse en Katholieke ondernemers hun statutaire zetels naar Nederland hadden verplaatst, dat daar economisch wel bij voer maar dat toch deze ondernemers bleef behandelen als node gedulde gasten. Men kon echt wel spreken van een kapitaaluittocht en een braindrain die deze breed ingezette Kulturkampf op den duur tot gevolg had. Bismarck had zich misrekend en deze bij-effecten niet ingecalculeerd. En Bismarck had ook niet ingezien welke afzetgebieden Nederland deze Duitse katholieken kon openleggen als middelgrote koloniale

mogendheid. In dit opzicht heeft Bismarck steeds een bevreemdende blinde vlek gehad. Inmiddels zagen deze Duitse en Nederlandse katholieken maar al te zeer, toen ook zij meegingen in de tweede massale industriële revolte, hoezeer hun geloofsgenoten uit andere staten consulaire bescherming verkregen van hun onderscheidenlijke regeringen, terwijl zij, buitenslands nijverheden vestigende, daarvan consequent verstoken bleven. Zij dachten dat de Heilige Stoel hen in deze kwestie van dienst kon zijn. Het Roomse *geloof* werd steeds meer tevens een Roomse *zaak*. Een zaak die in ieder geval door Nederland wel gefiscaliseerd werd zonder de daarbij behorende prestaties van overheidswege.

Katholieken trachtten hierna mede daarom steeds de regering te bewegen het gezantschap bij Het Vaticaan te herstellen. De kabinetten lagen ronduit tegen. Maar het lukte uiteindelijk navrant genoeg tijdens de Eerste Wereldoorlog. Omdat Nederland door een inconsequente afzijdigheidspolitik nu eens door Groot-Brattianniet gemangeld dreigde te worden, dan weer door Duitsland in een hoek scheen te worden vastgeverfd. In lente 1915 zag het er voor Nederland, zijn staatszelfstandigheid en zijn volksbestaan niet best uit. De liberale Minister Loudon van Buitenlandse Zaken stemde in 1914 toe in een onderzoek van de mogelijkheden voor herinstelling van het diplomatiek contact met de Heilige Stoel zonder dat wederzijdse gezantenuitwisseling nodig zou zijn. Dat werd door Het Vaticaan weer als een affront ervaren. Inmiddels was de oorlog als militaire operatie hopeloos vast komen te zitten terwijl de strijdende partijen zelf geen inzicht hadden in hun oorlogsdoelen. Die hadden ze in augustus 1914 ook nauwelijks gehad. Maar het was geen oorlog aan het worden die in enkele maanden geklaard zou worden. Dat bleek in de winter 1914/1915. Bij een langere duur zou Nederland als natie geworgd worden. Daarvan raakte het Nederlandse kabinet nu wel overtuigd.

In 1915 werd Nolens door het kabinet Cort van der Linden, na een diepgaand onderhoud met koningin Wilhelmina naar Rome gezonden met een mondelinge opdracht om met Paus Benedictus XV te spreken over een mogelijke bemiddeling van de H. Stoel en neutrale mogendheden tussen de belligerenten. Wilhelmina had geen schriftelijk mandaat willen neerleggen in een Koninklijk Besluit. Hoezeer dat wel binnen haar bevoegdheden lag: de Grondwet droeg destijds nog het opperbestuur van de buitenlandse betrekkingen aan de Koning op. En dat was geen loze formule, wat deze landsvrouw betreft. De democratieën hadden, zo zag zij dat, gefaald. En daarom was deze oorlog uitgebroken.

Als gevolg van deze missie werd bij Wet van 19 juni 1915 een buitengewoon gezant en gevolmachtigde in tijdelijke en bijzondere zending bij de H. Stoel ingesteld. Cort was als buitengewoon raadadviseur in algemene dienst grondig op de hoogte van de Carolinen-arbitrages van Leo XIII. Zie hierboven. Cort was onder de indruk van Leo's pragmatische en ook toch wel cynische maar doeltreffende benadering van deze soort rechtmachtswesties. Cort wist verder ook heel goed, reeds in september

1914, dat de uitgebroken oorlog lang zou gaan duren. De naties zouden zich uitputten in een auto-genocide.

De Britten hadden via hun absolute Noordzeeblokkades aan Nederland iedere maritieme communicatie met de overzeese koloniën onmogelijk gemaakt. Dat betekende dat Nederland al op korte termijn met tekorten zou komen te zitten voor wat het basale primaire voedsel. Verder wist Cort ook, op basis van desbetreffende sonderingen van niet-Angelsaksische staten door hem gedaan vóór de Londense onderhandelingen in 1907 over het nieuwe humanitaire zeerecht in tijd van oorlog dat had geresulteerd in de Algemene Londense Zeerechtdeclaratie van 1908 dat deze het primaat van de Angelsaksen ter zee als gegeven aanvaardden. En de declaratie was op dat primaat gebaseerd. Londen zou eenzijdig vaststellen wanneer een lading contrabande was. En dus dienovereenkomstig het recht van praaiing, visitatie, opbrenging en internering alsook in beslagneming van een vaartuig uitoefenen. Zonder enige hogere voorziening daartegen.

De Declaratie was een rechtsvaststellende verklaring, die géén uitwerking bij verdrag kon krijgen. Wat Witehall betreft. Mede met het oog op het in intense doorontwikkeling zijnde onderzeebootwapen dat onder meer voorzien werd via Nederland van een ingenieus schnorkelapparaat dat langdurige onderzeevaart zonder opduiking mogelijk maakte waardoor het welhaast dodelijk scheen te worden voor de Britse oppervlaktevloot. Mede daarom heerste in Londen verontwaardiging jegens de Hollanders en dat had tot gevolg dat de Britten weinig compassie zouden hebben met het Nederlandse volk.

En ook dat Londen er geen graten in zou zien Sumatra of Java en delen van Borneo alsnog te naasten wegens de daar veronderstelde olievoorraden die makkelijk aannaderbaar waren. Voorts was ook duidelijk dat in 1915 Duitsland wel degelijk overwoog om Nederland niettegenstaande zijn neutraliteitsproclamatie van 1914 alsnog binnen te vallen, als niet bij voorrang via de Rijnvaart Duitsland werd voorzien van enorme graan- spek- en aardappelhoeveelheden eventueel in korting op de voorraden die Den Haag had aangelegd om voedsel voorlopig bevredigend te distribueren.

Kortom: het neep voor neutraal Nederland hoe parmantig het mobiele Veldleger zich in Noord-Brabant ook van oost naar west en van west naar oost spoedde langs de zuidelijke grenzen in brigades ter bewaking van de prikkeldraadversperringen. De nieuwe Opperbevelhebber van het Duitse Leger Von Falkenhayn wond er geen doekjes om: Berlijn, de Keizer, eiste de meest welwillende neutraliteit voor Duitsland van Nederland. En hij legde een verlanglijst over die er niet om loog. Hij wenste ook ommegeand inwilliging van Den Haag. Zo niet dan zouden sancties dreigen.

XVI.16.6.2 De bemiddelingsrol van Paus en Nederland met het oog op een wapenstrekking
Cort meende dat de Paus nu maar eens moest bemiddelen. Wilhelmina was van opvatting dat voor haar en haar neef Keizer Wilhelm II een rol zou moeten worden

gevonden bij een bemiddelingspoging, liefst in het kader van de in het vooruitzicht gestelde derde Haagsche Vredesconferentie. Het zou de roem van de monarchie als staatsvorm ten goede komen. Koningen en keizers konden iets bereiken wat voor gewone stervelingen nu eenmaal niet weggelegd placht te zijn, omdat zij hun gezag van Godswege ingestort hadden geregen als roeping. Beiden achtten zich uiteraard aan de maat om daaraan te beantwoorden. Beide staatshoofden zagen in dat in het voorjaar van 1915 de belligerenten volledig in militair-strategisch schaakmat vast zaten.

Duitsland stond met een ontplooid Veldleger diep in Noord-Frankrijk in afwachtingsposities via een zigzaggende loopgraaflijn vanaf de Vlaamse Westhoek tot aan Bazel. Die lijn scheen voor de westelijke geallieerden ondoordringbaar. Maar tevens stond vast dat de Duitsers niet in staat waren vanuit die lijn met uitzicht op strategisch succes zuidelijker op te rukken. Het westelijk front was verstarde. Deze oorlog was op deze wijze niet op korte termijn te beëindigen, want terugtrekken kon dat Duitse Veldleger met het oog op intern en extern prestigeverlies evenmin. Inmiddels was neutraal Nederland geografisch nu volkomen geïsoleerd. Vanaf Aken hadden de Duitsers een lijn van een *Doodelijke Draad* naar de Westerschelde ontwikkeld waarvan het voltage grensoverschrijding noord- en zuidwaarts onmogelijk maakte.

Westelijk prijkte de Britse absolute blokkade die nu ook door dichte mijnenvelden de westelijke zeeroutes naar en van Nederland vrijwel onmogelijk maakte. Nederland was schier als handelsnatie stil gevallen, hongersnood dreigde. Dit kon Den Haag niet veel langer volhouden. Cort van der Linden ontbood Nolens, die dat erkende en meteen aan gaf dat de Heilige Stoel hier zou kunnen bemiddelen, mede ten faveure van Nederland. De bemiddelingsbereidheid van Wilhelmina was monseigneur bekend. Monseigneur gaf ook aan dat Nederland er sedert 1853 wel alles aangedaan had om de Paus, de Heilige Stoel en de Romeinse Curie – het Pauselijk centrale bestuursapparaat -- ultiem en vindingrijk te sarren en te vernederen.

Inmiddels was de weinig diplomatieke en ook onpolitieke, ietwat boersige Paus Pius X Sarto aangetreden die inmiddels zijn afkeer van protestanten niet voor zich hield en ook liet uitkomen wat hij dientengevolge van Nederland vond. Paus Pius X, geboren als Giuseppe Melchiorre Sarto (Riese, 2 juni 1835 – Rome, 20 augustus 1914) was paus van 1903 tot 1914. Hij staat bekend als Paus van de kindercommunie en als bestrijder van de modernistische dwalingen. Hij werd in 1954 heilig verklaard. Op 4 augustus 1903 kwam er een eind aan het conclaaf dat een nieuwe paus moest kiezen na de dood van paus Leo XIII op 20 juli 1903. Iedereen dacht dat Mariano kardinaal Rampolla del Tindaro, de staatssecretaris van Leo XIII tot paus gekozen zou worden.

Dit zou ook gebeurd zijn, wanneer de keizer van Oostenrijk, Frans-Jozef, niet, op grond van het oude *ius exclusivae*, een veto had laten uitspreken tegen deze keuze door kardinaal Puzyna, metropoliet van Krakow. Rampolla zou ervan verdacht worden vrijmetselaar te zijn, maar het bewijs daarvoor was twijfelachtig. De feitelijke reden

voor het veto was Rampolla's steun aan Frankrijk in zijn tijd als staatssecretaris. Rampolla zou Duitsland en Rusland verkiezen boven Oostenrijk en Polen, en hij had zeer koel gereageerd op de zelfmoord van de zoon van keizer Frans-Jozef, kroonprins Rudolf. Toen kozen de kardinalen een heel andere figuur, de patriarch van Venetië, Giuseppe Sarto, die in tegenstelling tot de diplomatieke Rampolla als conservatief en anti-modernistisch gold. In tegenstelling tot zijn voorgangers, was Sarto niet van adellijke of hoogburgerlijke afkomst.

XVI.16.6.3 De pastorale Giuseppe Sarto wil geen rol voor Nederland aanvaarden

De aldus verkozen Paus kwam uit een eenvoudig Noord-Italiaans plattelandsgezin. Zijn ouders hadden zijn priesterstudie bij elkaar geschrapt. Langzaamaan groeiden zijn verantwoordelijkheden binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Hij viel op door eenvoudig, oprecht en goedmoedig maar tevens ook wat simplistisch gedrag. Als priester, bisschop en patriarch nam hij nooit politieke standpunten in, maar richtte zich op Eucharistische zaken en zijn taak als zielenherder. Hierdoor was hij een outsider tijdens het problematische conclaaf van 1903.

Een ambtelijke meerderheid binnen de curiale departementen wilde geen 'politieke' kandidaat op de troon van Petrus. Sarto was de perfecte oplossing: ongebonden, van eenvoudige komaf en politiek onwetend. Zijn intern-kerkelijke beleid richtte zich tegen het modernisme, een stroming die een aantal kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en invloedrijke seminarieprofessoren onder zijn aanhangers kon rekenen, met name in Frankrijk, het Duitse Rijk en Groot-Brittannië. In 1907 gaf Pius X met de encycliek *Pascendi Dominici Gregis* zijn argumenten aan tegen het modernisme. Als politicus trad hij enigszins ondiplomatiek op. Zijn standpunten op het gebied van wereldse zaken leverden hem kritiek op van socialistische en liberale zijde.

Bij het katholieke volk was Pius X zeer geliefd, mede vanwege zijn eenvoudige komaf en mariale vroomheid. Onder het pontificaat van Pius X groeide het aantal katholieken in kerkprovincies zoals Nederland en Ierland zeer sterk. Maar juist daarom nam Pius X het Nederland ernstig kwalijk dat het als gastland zich niet echt had willen inspannen om de Heilige Stoel uit te doen nodigen op het Tweede Haagsche Vredescongres in 1907. Kennelijk waren daar de klassiek liberale antiklericalisten nog altijd de baas binnen het regeringskasteel, oordeelde Sarto, want echt democratisch kon dit toch niet heten. Pius duidde het ook nog steeds Den Haag euvel dat het nog immer Rooms-Katholieken de toelating tot het wingewest Nederlandsch-Indië generiek onvoorwaardelijk weigerde met een beroep op artikel 177 van de Nederlandsch-Indische Staatsregeling van 1854.

Wel werd de protestantse religieuze zending daar door Den Haag grotelijks begunstigd terwijl bestaande Roomse missieposten -- vooral bij de inrichting van het Roomse kleuter en en Lager Onderwijs via dessa-schooltjes door Franciscaner kloosterlingen -- flink vanuit Batavia werden tegengewerkt. De missionering door paters Capucijnen van centraal Sumatra via het Apostolisch Vicariaat de Medan en

Padang werd bijna onmogelijk gemaakt. Een mogelijke oprichting van een bisschoppelijke hiërarchie werd door Batavia volledig gefrustreerd. Maar was dan de godsdienstgelijkheid en de vrijheid van de godsdienstuitoefening ook in het openbaar die de Nederlandse Grondwet scheen te vestigen aldaar niet toepasselijk? Voor zulk een Mogendheid was Pius niet bereid zich in zonderheid in te spannen.

XVI.16.6.4 De rol van Giacomo Della Chiesa als Benedictus XV

Maar nu in 1915 was toch de redelijk blanco persoon Della Chiesa aangetreden onder de naam van Benedictus XV. En wellicht konden met deze geleerde asceet zaken gedaan worden. Benedictus XV, geboren als Giacomo Giambattista markies della Chiesa, (Genua, 21 november 1854 – Rome, 22 januari 1922) was paus van 1914 tot aan zijn dood. Hoewel hij zich tijdens zijn pontificaat inzette voor de totstandkoming van een snelle vredesoplossing tijdens de Eerste Wereldoorlog, wat hem de bijnaam de vredespaus opleverde, zou Benedictus XV daarin niet slagen ten gevolge van de onwil van sommige betrokken landen om het Vaticaan te betrekken in vredesbesprekingen.

Benedictus XV

Wel slaagde Benedictus XV erin om de diplomatieke banden van de Heilige Stoel met andere landen aanzienlijk te verbeteren, waaronder die met Frankrijk. Door de verkiezing van kardinaal Joseph Ratzinger tot paus Benedictus XVI in 2005 ontstond weer belangstelling voor het pontificaat van deze, enigszins in de vergetelheid geraakte, paus. Benedictus had meteen na zijn verkiezing zich geuit over de noodzaak de wapens te strekken, waarbij de Heilige Stoel eventueel met andere Mogendheden goede diensten aan te bieden. Was, zo vroeg Cort van der Linden in het voorjaar 1915 op de man af aan Nolens bereid dat eens te onderzoeken zonder officiële missie maar met informele instemming van de Kroon? Dat was Nolens. Hij stemde ook in volledige geheimhouding toe. Dat was heel wat, want hij bracht zijn diocesane bisschop Schrijnen te Roermond er wel degelijk mee in de verlegenheid.

Monument in de Santa Cecilia in Trastevere voor Rampolla del Tindaro die Nederland welgezind was in internationale affaires

Met name de pragmatische liberaal Cort van der Linden heeft daarvoor nogal wat toeren moete uithalen bij Wilhelmina die van het idee en van de persoon Nolens nauwelijks gecharmeerd kon heten. Maar Cort was als raadadviseur in buitengewone dienst aanwezig geweest bij diverse volkerenrechtelijke conferenties buiten de haagse Vredesconferenties om, gewijd aan de materiële volledige codificatie van het internationale humanitaire recht, het oorlogsstrafrecht en de beperkingen van het recht om oorlog te voeren. Hij was diep onder de indruk gekomen, zijns ondanks, van de pogingen van Paus Leo XIII om via arbitrages in deze en dergelijke codificaties te voorzien en vooral van de voortdurende inspanningen van diens kardinaal-staatssecretaris Mariano Rampolla del Tindaro. Zie hierboven: Subparagraaf dezes XVI.16.2 *De Pogingen van Leo XIII om de Kerk als puissance te revitaliseren.*

Voor de scheidsrichtingen die Leo wist te bereiken in de koloniale conflicten tussen de Westerse Mogendheden nopens het beheer van de Marianen en de Bismarckarchipel stonden Cort nog helder voor de geest en in zonderheidde toepassing van de beginselen van het destijds nog ongecodificeerde universele zeerecht. Cort was waarnemer geweest bij de tot standkoming van de Londense Zeerecht-Declaratie in 1908 en wist waarover hij het in dit opzicht had en vooral wat de mogelijkheden van een goed geëquipeerde Heilige Stoel te dezen kon zijn. Bovendien was Wilhelm II bereid geweest de arbitrage te overwegen inzake het tussen Servië en Keizerrijk Oostenrijk-Hongarije gerezen conflict over de strafrechtelijke jurisdictie inzake de voorbereidingshandelingen die leidden tot de aanslag op Groot-Hertog Franz-Ferdinand op 28 juni 1914.

Servië was bereid gebleken de vraag of het territorialiteitsbeginsel Servië te dien aanzien onvoorwaardelijk *gebood* om de uitoefening van buitenlandse strafvorderlijke

dwangbevoegdheden gewapenderhand te hinderen binnen Servisch grondgebied. Dát en de vraag of het verenigbaar was met het beginsel van de exclusieve interne soevereiniteit om toe te laten dat Oostenrijkse opsporingsambtenaren in deelneming aan een gezamenlijk wederzijds internationaal opsporings- en onderzoeksteam Oostenrijkse doorzettingsmacht uit zouden oefenen op Servisch grondgebied. Wenen was overtuigd dat de Servische regering wel degelijk bij die voorbereiding was betrokken geweest. En wilde te dien aanzien ook zelf opsporingshandelingen verichten, maar in overeenstemming met Belgrado. Wilhelm II had daarin zoveel concessies kunnen lezen vanwege Servië en dus Rusland dat hij bereid was de mobilisatie af te blazen. En ook hier had de Heilige Stoel een heilzame rol gespeeld. Cort was bepaald onder de indruk.

Net als destijds Gonsalvi schoof deze Rampolla steeds, gevraagd of ongevraagd, bij deze en dergelijke bijeenkomsten aan en greep hij iedere gelegenheid daarbij aan om duidelijk te maken hoezeer juist de Heilige Stoel door de uitoefening van aan dit lichaam opgedragen rechtsmacht per casus apaiserend te werken en af te wijken van de heilloze weg van de onbeperkte bewapeningswedloop. Maar net als Gonsalvi meende Rampolla dat daarvoor de Kerk een eigen grondgebied soeverein zou moeten kunnen bezitten ter zeteling van een door de Paus als staatshoofd voorgezeten supranationaal Hof van Arbitrage dat ook als subsidiair straftribunaal zou moeten functioneren, waartoe terreinen, uitgebreide penitentiaire voorzieningen en logistieke ondersteuningsdiensten nu eenmaal bevredigde huisvesting zouden moeten kunnen krijgen.

XVI.16.6.5 Een bemiddelende driehoek tussen Paus, Koningin Wilhelmina en Wilhelm voor wapenstilstand en vrijgaves van bezet gebied?

Wilhelm II zweeg in het openbaar over deze en dergelijke bemiddelingspogingen, maar gaf intern aan dat neutraal Nederland bij de hervatting van de Haagsche Vredescongressen een rol zou moeten spelen eventueel via zijn nicht Wilhelmina van Oranje. Zou de Heilige Stoel als deelnemer aan de derde Vredesconferentie als potentiële derde bemiddelaar geen rol kunnen spelen? Dat was een onderwerp dat Wilhelm suggereerde aan de Beierse nuntius Eugenio Pacelli die te Berlijn zijn opwachting kwam maken.

Wilhelm zou als *Oberster Kriegsherr* zelf dat natuurlijk nooit openlijk zelf kunnen doen. Dan zou hij erkennen dat Duitsland deze oorlog niet zou kunnen winnen. Maar Den Haag had in dit opzicht – het aanbieden van faciliterende diensten ter vredeshandhaving of herstel van vrede -- al een zekere traditie ontwikkeld. Met Wilhelmina had Wilhelm zich al verstaan. Dat zou hij tot diep in 1918 ook blijven doen. Wilhelmina bleef daarvoor zeer ontvankelijk. Tot aan 9 november 1918 toen Wilhelm opdook bij Eijsden als asielzoeker of asielzoekend staatshoofd. Zie daarover: Syllabus 24 op de site [gerardstrijards.nl](https://gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2024/02/Neutraal-Nederland-1.pdf), **Neutraal Nederland I. 1931-1942, Tussen de Tiendaagse Veldtocht en een lidmaatschap van de Volkenbond**, <https://gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2024/02/Neutraal-Nederland-1.pdf>;

i.h.b. Hoofdstuk II.4.1.3 *Een Haags aanbod van goede diensten ter vredesherstel* met de daar aangegeven bebronningen via voetnoten.

Cort zond daarom juist nu, nu Nederland zo beprangd kwam te zitten, deze katholieke voorman Nolens, inmiddels bepaald *persona gratissima* ten Vaticane, als bijzonder gemachtigde inleidend op een bijzondere verkenningmissie. Met het doel om bij de Paus Benedictus XV in persoon te sonderen of deze daarvoor ontvankelijk was. Er was immers inmiddels veel gebeurd in de toch al heikele verhouding tot Het Vaticaan, dat weinig gewaagde van empathie laat staan compassie met de benardheden van de Heilige Stoel sedert 1870 en het toenemend diplomatiek isolement van deze nog altijd vruchtbaar acterende volkerenrechtelijke organisatie. Nolens wist te masseren en diens verslag was reden voor de indiening van een wetsvoorstel (mei 1915). Er werd uitgegaan van tijdelijke instelling, met name gericht op diplomatieke contacten in verband met vredesbesprekingen. Benedictus XV maakte duidelijk, dat ondanks zijn hoop dat het conflict snel tot een einde zou komen, hij zelf niet in staat was zich op te werpen als bemiddelaar. Reden hiervoor was, dat de paus in een dergelijke situatie boven de partijen diende te staan en “alle strijdenden met zijn liefde moest omvatten”.

Monument in de basiliek van de Romeinse Sint Pieter voor Benedictus XV als bemiddelaar ten behoeve van wapenstrekkingen in de Eerste Wereldoorlog

Bemoeienis van de Paus zou kunnen worden opgevat als inmenging en daarmee leiden tot haat tegen de godsdienst, waardoor ook de kerk veel schade zou oplopen. Overigens duldden de geallieerden op geen enkele wijze inmenging van de paus. Dit was vastgelegd in een geheime clausule van het Pact van Londen uit 1915. De beperking van Pauselijke inmenging was vooral op voorstel van de Italiaanse regering,

die met het pact een einde maakte aan de samenwerking met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije en zich daarmee committeerde om de oorlog te verklaren aan haar voormalige bondgenoten. Deze houding zouden de geallieerden blijven innemen, waardoor het Vaticaan buiten alle vredesonderhandelingen werd gehouden.

In een toespraak, gehouden tijdens het geheime consistorie op 6 december 1915, sprak Benedictus XV ten overstaan van de aanwezige kardinalen opnieuw zijn zorg uit over de voortdurende strijd, die geleid had tot een bijna totale ondergang van onder meer de Armeense bevolking. Hij betreurde het dat de strijdende partijen niet waren ingegaan op zijn voorstellen om de oorlog te beëindigen en hij riep op om een oplossing voor de conflicten te zoeken via de dialoog, al dan niet met hulp van derden. Op 1 augustus 1917 volgde de vredesnota *Dès le debut*, waarin Benedictus opnieuw onderstreepte dat hij zich vanaf het begin van de oorlog ingezet had voor de vrede zonder daarbij bepaalde partijen te bevoordelen.

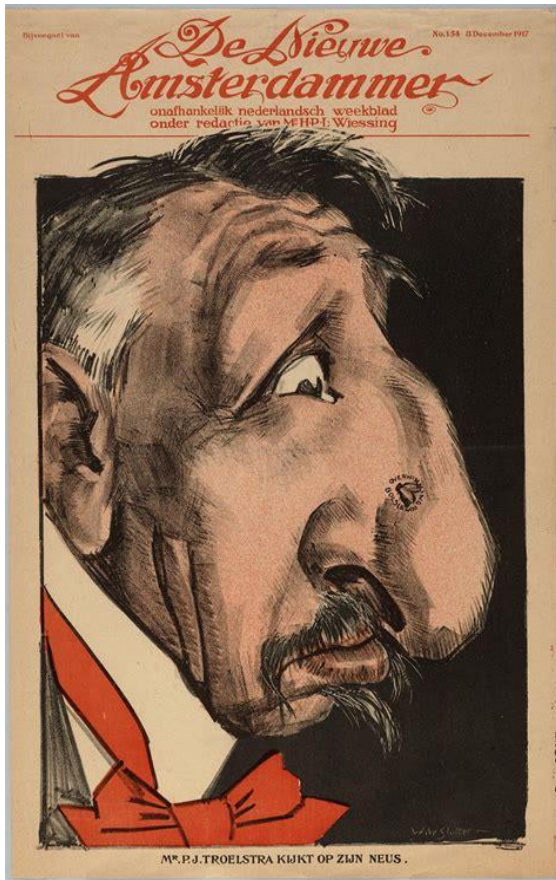
Met deze nota droeg hij voorstellen aan om de vredesbesprekingen te starten. Daarbij zou de “morele macht van het recht” moeten zegevieren, iets wat mogelijk was door de oprichting van een internationaal gerechtshof. Ook moesten landen bereid zijn af te zien van hun aanspraken op andere landen (Duitsland op België en delen van Frankrijk) en moest er zorg gedragen worden voor een vrij verkeer over land en over zee tussen alle landen, zodat welvaart en vooruitgang van de volkeren bevorderd zou worden. Verder pleitte Benedictus ook voor autonomie van landen op de Balkan en Polen.

De protestantse partijen, CHU en ARP, steunden het voorstel om vanwege Nederland een gezant te doen accrediteren ten Vaticane vanwege het tijdelijke karakter van het gezantschap. Slechts enkele liberalen, socialisten en de oud-CHU-er Bichon van IJsselmonde stemden in de Tweede Kamer tegen. De Eerste Kamer was unaniem vóór. Als eerste tijdelijke gezant werd oud-minister Louis Regout aangesteld. Hij overleed al vrij spoedig in Rome en werd opgevolgd door oud-Tweede Kamervoorzitter Octaaf van Nispen tot Sevenaer. Na afloop van de Eerste Wereldoorlog bleef het gezantschap gehandhaafd. In 1920 besloot minister Van Karnebeek de post van een tijdelijke om te zetten naar een permanente. Hij voerde daarvoor diplomatieke redenen aan. Vooral van de zijde van de CHU kwam veel protest. Fractievoorzitter De Savornin Lohman diende een amendement in om de gelden voor de post te schrappen. Dat amendement werd echter met 48 tegen 29 stemmen verworpen. Het gezantschap was permanent geworden.

XVI.16.6.6 Jonkheer Ruijs de Beerenbrouck

Jhr Mr Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck (Roermond, 1 december 1873 – Utrecht, 17 april 1936) was een Nederlandse politicus van rooms-katholieken huize. Hij bekleedde diverse ministerschappen, was drie keer minister-president en twee keer voorzitter van de Tweede Kamer. Daarnaast was hij onder meer commissaris van de koningin in Limburg en kamerheer in bijzondere dienst van koningin Wilhelmina.

Vanwege zijn grote sociale betrokkenheid werd hij ook wel de "rode jonker" genoemd.

Charles Ruijs was een telg uit het adellijke geslacht Ruijs de Beerenbrouck. Zijn grootvader had in 1830 zijn achternaam vernederlandst tot Ruijs van Beerenbroek en onder die geslachtsnaam werd Charles geboren. Zijn vader was het blijkbaar niet met die naamsverandering eens, want bij vonnis van de arrondissementsrechtbank te Roermond van 21 maart 1895 werd met terugwerkende kracht de officiële schrijfwijze van de geslachtsnaam weer bepaald op Ruijs de Beerenbrouck. Dat was ook de familienaam van Charles' Belgische moeder; een volle nicht van zijn vader.

Charles was heer van Beerenbrouck en Wolfrath en voerde het predicaat jonkheer. Hij was de zoon van jhr. Gustave Ruijs de Beerenbrouck (1842-1926), die minister van Justitie in het kabinet-Mackay (1888-1891) en gouverneur van Limburg (1893-1918) was geweest. Als minister van Justitie was zijn vader de grondlegger van de arbeidsinspectie en de eerste Arbeidswet uit 1889. Op 9 september 1918 ging het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck van start onder de tot dan toe jongste en eerste katholieke premier van Nederland. Ruijs trad tevens op als minister van Binnenlandse Zaken. Er werden twee nieuwe departementen opgericht: Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (De Visser, CHU) en Arbeid (Aalberse, RKSP).

De tweede ministersploeg van Ruys

Het kabinet had direct te kampen met de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog: er heerste grote voedselschaarste; veel Belgische burgers en Duitse soldaten hadden in Nederland een goed heenkomen gezocht; via Amerikaanse soldaten was de Spaanse griep naar Europa gekomen; de Duitse keizer Wilhelm II en zijn zoon Wilhelm van Pruisen waren naar Nederland gevlucht, nadat op 4 november 1918 in Kiel de Novemberrevolutie was uitgebroken; en in Nederland dreigde de socialistische leider Troelstra een soortgelijke revolutie te ontketen.

Het kabinet wist de problemen met succes het hoofd te bieden. Tussen 9 en 18 november 1918 leek Nederland aan de totale chaos en revolutie ten onder te gaan. Het bleek eigenlijk later ontoelaatbare blufpoker. Troelstra bleek uit te zijn gegaan van

een wat kreupel verslag van de sociaaldemocratische Rotterdamse politici Arie Heykoop en Johan Ronald Brautigam van een gesprek dat beiden ten stadhuize hadden gevoerd met een aarzelende, verslagen en ontstelde Burgemeester Zimmerman, die meende dat de Duitse razende revolutie van extreem links aldaar onder de communistische rode vlag ook naadloos over zou slaan naar Nederland.

Uit angst voor een revolutie ontmoette voorzitter van de Rotterdamse scheepvaartvereniging Paul Henricus Nijgh, die altijd open had gestaan voor dialoog met vakbonden, vakbondsleden en SDAP-gemeenteraadsleden Arie Heijkoop en Johan Brautigam om de vakbond meer invloed te geven over de arbeidsvoorwaarden. Burgemeester Alfred Rudolph Zimmerman van Rotterdam ontmoette Heijkoop en Brautigam ook op dezelfde dag in een geheimzinnige ongeagendeerde bespreking die verder ook nooit genotuleerd werd.

Zimmerman geloofde eveneens maar dan stelliger dan de twee socialisten, dat de revolutie ook naar Nederland zou komen en wilde samenwerken met de SDAP om een vreedzame overgang te waarborgen. Heijkoop meende dat Zimmerman meer gegevens tot zijn beschikking zou hebben uit Duitsland dan hij wilde openbaren en gaf dat aan Troelstra door, die vervolgens klakkeloos aannam dat de Nederlandse politie en het nog steeds gemobiliseerde leger in collectieve werkstakingen zouden gaan en vervolgens gewapend volksverzet zouden steunen alsmede ARSOLraden (Arbeiders/Soldatenraden) zouden vormen, juist zoals de Sowjets, de Bolsjewieken, in 1917 onder Lenin.

Daarna raadpleegde Troelstra alleen nog maar de kameraden die zijn overspannen zienswijzen deelden: Nederland was rijp voor een integrale omwenteling en aansluiting als zeventiende deelstaat bij het de Rode Dageraad tegemoetmarcherende nieuwe Republikeinse Duitsland dat zou aanzitten bij een universele vredesregeling met de Westelijk en Oostelijke geallieerden,. Want ook Sowjet-Rusland zou van de partij zijn. De rechtgelovigen besloten de volgende dag opnieuw bijeen te komen met gelijkgestemde organisaties, waaronder het bestuur van de Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) en de redactie van Het Volk. De vakbond steunde de voorbereidingen op een revolutionaire situatie, maar voornamelijk om een destabiliserende algemene staking te voorkomen. De andere aanwezigen waren grotendeels tegen revolutionair taalgebruik.

Een vergadering met de vakbond voor dienstplichtigen op dezelfde dag had ook onthuld dat er geen revolutionaire stemming onder de dienstplichtigen was. Daarom besloten ze een kleine groep — inclusief Troelstra, Amsterdamse wethouder Floor Wibaut en NVV-leider Jan Oudegeest — het manifest te herschrijven zonder de omstreden passages. De versie die op 4 november werd gepubliceerd, nodigde leden uit om bij te wonen op de conferentie op 24 november "om de houding te bepalen die het proletariaat in deze grote strijd moet aannemen". Troelstra's woorden kregen meer aandacht nadat de troonsafstand van de Duitse keizer op 9 november was aangekondigd. Het liberale leiderschap, dat die dag met premier Charles Ruijs de

Beerenbrouck sprak, dacht dat de revolutie onafwendbaar was en dat enkele socialisten in het kabinet moesten worden opgenomen. Maar de beramingen van de volksmenner Troelstra bleken een slag in brak water.

Een typisch Nederlands memento aan een staatsgreep die niet doorging en een gewelddadige revolutiepoging: een oerlelijk wandbordje met teksten voor op het WC-verblijf

De volgende dag ontmoette Troelstra Heijkoop en Brautigam, evenals Kamerleden Goswijn Sannes en Willem Albarda, en plaatselijke SDAP-voorzitter Arie de Zeeuw. Samen bedachten ze een plan om een revolutie in Rotterdam te initiëren, met als doel een mogelijke revolutie in Amsterdam, waar de communistische invloed sterker was, te voorkomen. Maar op 13 november gaf Troelstra al in de Kamer voorzichtig toe dat zijn oproep tot revolutie een vergissing was geweest. Op 18 november was de dreiging voorbij en op 20 november gaf Koningin Wilhelmina een Staatsproclamatie aan de randen voorzien van de nationale driekleur – dus: rood, wit en blauw, mocht u het niet meer weten -- uit, getekend via *contraseigns* van de bewindspersonen zoals de grondwet vereist door het voltallige confessionele kabinet dat recentelijk onder Ruys aangetreden was, waarin zij de wens uitsprak om snel hervormingen door te voeren en de nood van het volk in al zijn diepte te bestrijden.

XVI.16.6.7 Minister van Arbeid Mr Dr Piet Aalberse

Die hervormingen zouden onder meer hun beslag krijgen in de door de hierna te bespreken Minister van Arbeid Piet Aalberse opgestelde Arbeidswet die op 11 juli

1919 vrijwel unaniem door de Kamer werd aangenomen. Deze wet was overigens grotendeels al in concept opgesteld door de protestantse Minister ds Talma in het Kabinet Kuyper, waarin de grondslagen en rechtsbeginselen van een collectief nationaal sociaal verzorgingstelsel op basis van volksverzekeringen per beroepsgroep was gedefinieerd. Piet Aalberse heeft dat ook nooit verloochend. Dat was ook tekenend voor Piet. Piet heeft nooit willen pronken met andermans veren. Een zonderlinge eigenschap in de politieke wereld.

In 1922 werd Ruijs na de verkiezingen opnieuw premier, dat naar hem tweede kabinet-Ruijs de Beerenbrouck genoemd wordt. En wederom werd hij gesecondeerd door Piet Aalberse. Deze had zich in de Troelstra-crisis heel wat standvastiger betoond dan Ruijs. Ruijs had meteen allerlei staatkundige concessies willen doen. Maar Aalberse had in de ministerraad geducht uitgepakt. Als men onder de dreigementen van Troelstra enigszins zou zwichten, zou diens revolutie nog slagen óók, had Piet gezegd. Dan zou het hek eerst recht van de dam zijn. Piet heeft min of meer het ongeluk gehad dat hij nijver een welgetaald dagboek bij heeft gehouden dat van dag tot dag de confessionele coalitiepolitiek behandelt op onwaardeerbare wijze.

Daarom weten we nu van allerlei dat wellicht beter het daglicht ware onthouden, want u kunt het gedigitaliseerd raadplegen: Piet schreef goed oncijferbaar in klerkenhandschrift en in consistent Nederlands zonder al te veel misslagen. Maar we weten nu ook over Piets financiële problemen, zijn steenpuisten en aambeien, over de medische behandeling waarvan hij meeslepend en overgedetailleerd handelt. Doch óók over de chantabiliteit van de grote calvinistische voorman Henricus Colijn die een onoirbare liaison had weten te ontwikkelen met een semi-mondaine mevrouw uit wuft Berlijn zekere Helga Schulze die daar aardig de boter uit heeft weten te braden, onderwijl de nazi-regering ook nog op de hoogte stellen van de conjunctuurpolitiek die Colijn met Minister van Financiën Oud halstarrig bleef weigeren te volgen. Zulks gepaard gaande van een onverbiddelijke Gave Gulden-lijn in de wisselkoersverhouding met expanderend en remilitariserend Nazi-Duitsland waardoor een aanmerkelijk deel van de Nederlandse Goudvoorraad in Berlijn terecht kon komen. En verder, dat de Rooms en dat verrekte goed wisten maar geen positie durfden kiezen tegen deze politicus die aldus mede Nederland naar de afgrond leidde van 1940.

Ruijs, in het ministeriële uniform met witte broek en zijdwapen op de eerste Prinsjesdag van zijn derde kabinet, begroet door infanteristen in het nieuwe veldgrijs/groen van de legerhervormingswet 1922

Gevoelige onvoorziene kwesties waarmee deze kabinetten-Ruijs te maken hadden, waren het gezantschap bij de Heilige Stoel en de Vlootwet. Op 18 juli 1923 diende minister van Financiën Dirk Jan de Geer zijn ontslag in, omdat hij zich niet kon verenigen met de financiële gevolgen van de Vlootwet. Hij werd opgevolgd door Hendrikus Colijn. Op 26 oktober 1923 werd de ontwerp-Vlootwet met 50 tegen 49 stemmen door de Tweede Kamer verworpen. Een dag later diende het kabinet zijn ontslag in. Dat werd echter niet door koningin Wilhelmina aanvaard. Na moeizame onderhandelingen binnen het kabinet kon Ruijs verder regeren. Het kabinet trad uiteindelijk in de zomer van 1925 toch af. Ruijs was daarna van 17 september 1925 tot 10 augustus 1929 voorzitter van de Tweede Kamer. Op 25 juli 1927 werd hij tot Minister van Staat benoemd. In 1929 vormde Ruijs zijn derde en laatste kabinet. Hij bekleedde er naast het premierschap ook het ministerschap van Binnenlandse Zaken en korte tijd dat van Landbouw.

Ruim twee maanden na het aantreden van het kabinet brak de beurs*krach* van 1929 uit, die een paar jaar later gevolgd werd door een wereldwijde economische crisis. Het kabinet moest fors bezuinigen en tegelijkertijd extra geld uittrekken voor werkloosheidsuitkeringen en subsidiëring van de landbouw. Dit leidde wederom tot grote sociale onrust. Toen een Kamermeerderheid zich begin 1933 verzette tegen het bezuinigingsplan om een aantal kantongerechten en rechtbanken op te heffen, besloot het kabinet om de Kamer te ontbinden en vervroegde verkiezingen uit te schrijven. Na zijn aftreden als premier werd Ruijs op 31 mei 1933 opnieuw Kamervoorzitter. Hij zou dat blijven tot aan zijn dood in 1936.

Charles Ruijs de Beerenbrouck

Petrus Josephus Mattheus (Piet) Aalberse (Leiden, 27 maart 1871[1] – Den Haag, 5 juli 1948) was een Nederlands rooms-katholiek politicus en jurist. En Piet was dus een fraai voorbeeld van het mensensoort uit het katholieke volksdeel dat zich staatskundig dorst te manifesteren. Afkomstig uit de mindere middenstand. Moeizaam omhoog gestreefd. Deelnemer aan een wereld waarin hij zich niet thuis voelde. Bereden door financiële problemen omdat hij verbintenissen aanging waarvan hij de strekking niet goed overzag. Pater familias, een rijke kinderschaar en een vrouw die hem op zijn al te snelle schreden ophoog niet goed had weten te volgen. Groot verantwoordelijkheidsbewustzijn.

Gepokt en gemazeld in het vreemde taalgebruik gangbaar binnen het “Katholieke Kamp”. Dat was de aanduiding die Piet nog het beste lag. Dat Kamp streed voor het Roomse Geloof en de Roomse Zaak zonder dat echt duidelijk was wat deze zelfstandige naamwoorden precies behelsden en waar de scheidlijn tussen beide tegenheden lagen. Voor alles Vaandeldrager van een katholieke Bond, Vereniging of Genootschap, dag en nacht breid om mee op te stappen in een optocht tegen een of ander gruwelijk onrecht dat een katholiek wedervoer. Piet grossierde er in, was bevlogen maar ook steeds erg beleefd. Vooral jegens gezag. Van welke herkomst dan ook. Piet Aalberse was een zoon van banketbakker en winkelier Bartholomeus Hendricus Johannes Aalberse en diens vrouw Johanna Kerkvliet. Hij volgde het gymnasium in Katwijk aan den Rijn en studeerde aanvankelijk Nederlandse letteren aan de universiteit. Hij heeft van 1891 tot 1897 rechten gestudeerd in Leiden, en was tevens medeoprichter van de L.V.V.S. Augustinus, opgericht op 3 mei 1893. In 1897 promoveerde hij aan de Leidse universiteit op het proefschrift *Oneerlijke concurrentie en hare bestrijding volgens het Nederlandsche recht*.

In 1903 werd hij verkozen als lid van de Tweede Kamer namens de Algemeene Bond van RK-kiesverenigingen. Van 1905 tot 1918 gaf hij daarnaast leiding aan het Centraal Bureau van de Katholieke Sociale Actie (KSA) in Leiden. Hij was van 1916 tot 1918 ook hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft.

Hij was Minister van Arbeid in het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck (1918 tot 1922). Dit was het eerste kabinet dat een apart Ministerie van Arbeid kende, waarmee Aalberse dus ook de eerste minister van Arbeid was. In het tweede kabinet-Ruijs de Beerenbrouck (1922 tot 1925) was hij minister van Arbeid, Nijverheid en Handel. Na zijn ministerschap keerde hij weer terug in de Tweede Kamer. Gedurende de crisisjaren voor de Tweede Wereldoorlog was hij partijleider van de RKSP als achtereenvolgens secretaris, fractieleider en voorzitter van de Rooms-Katholieke Staatspartij. Hij stond kritisch tegenover het beleid van Hendrik Colijn, dat alle heil zag in de "gave gulden". In juli 1935 zette hij de premier voor het blok: ofwel devalueren ofwel een consequente deflatiepolitiek. Er ontstond een kabinetscrisis, en Aalberse werd formateur.

Hij wilde graag de sociaaldemocratische SDAP in de regering halen, maar hij was gebonden aan de voorwaarden die nog door Nolens waren geformuleerd. Een daarvan was, dat een derde partij noodzakelijk was in zo'n coalitie, en die was niet te vinden. Aalberse gaf zijn opdracht terug, en het kabinet-Colijn werd gereconstrueerd. In 1935 werd hij benoemd tot minister van staat. Aalberse was een jaar lang voorzitter van de Tweede Kamer vanaf 1936, waarna hij lid werd van de Raad van State. Dat lidmaatschap duurde tot een jaar voor zijn dood.

XVI.16.7 De status van de Kerk bij de Vredesonderhandelingen te Parijs 1919-1920

Toen in november 1918 een einde kwam aan de Eerste Wereldoorlog wijdde Benedictus XV een korte encycliek, *Quod Iam Din*, aan de ophanden zijnde vredesconferentie. De Paus sprak daarin zijn hoop uit dat de vredesbesprekingen zouden leiden tot een ware vrede, en hij riep daarbij alle gelovigen op om via het gebed Gods hulp voor een goede afloop te smeken. Voor de besprekingen werd echter het Vaticaan buitenspel gezet, tot irritatie van Benedictus XV. Zelfs kon geen Vatikaanse beambte toegelaten worden als waarnemer, ook niet bij de redactie van de slotverklaring. Deze keer lagen de Angelsaksen en de Fransen dwars.

De laatsten weer vanwege het stelselmatig in een alternerende reeks zich opdoende aanvallen van Gallicanisme, Ultramontanisme en Anticlericalisme. Met het eerste bedoelt men een als katholieke geloofsleer gepresenteerde dogmatische overtuiging waarin de Fransen het Uitverkoren Volk zijn, met het tweede de leer dat het geloof in het Vaticaan wordt gemaakt maar daarbuiten beleden en met het derde een onvoortzienlijke haat tegen de geestelijke beambte. Clemenceau was aanhanger van de laatste variant. En kreeg vrij spel te Versailles. Hoezeer Nederlandse katholieken vonden dat de Paus bij die besprekingen een rol diende te spelen, Nederland was bij de onderhandelingen geen partij. En heeft slechts tijdelijk de rol van waarnemer mogen spelen toen de Belgen trachtten grote stukken grondgebied te annexeren die in 1839 aan het Koninkrijk der Nederlanden waren toegescheiden.

Opmerkelijk was, dat de Paus in zijn encycliek *Pacem, Dei Munus Pulcherrimum* van 23 mei 1920 opriep tot de oprichting van een internationale liga van landen, terwijl een dergelijke liga, de Volkenbond, ruim een jaar daarvoor (25 januari 1919) al was opgericht. In tegenstelling tot de Volkenbond dichtte Benedictus aan zijn op te richten liga een grotere rol toe aan de inmenging van de kerk, omdat zij de rol van universele verzoener al zo vaak gespeeld had.

In 1920 werd in de Turkse stad Istanboel een standbeeld van paus Benedictus XV onthuld. Hiermee prezen de Turken de inzet van de paus tijdens de oorlog als “weldoener van alle volkeren, ongeacht nationaliteit of religie”.

Al vanaf zijn aantreden als paus was Benedictus XV begaan met het lot van de oorlogsslachtoffers en de krijgsgevangenen. In 1915 zette hij de *Opera dei Prigionieri* op, een organisatie, gevestigd in het pauselijke staatssecretariaat, die zich onder meer bezighield met de opsporing van krijgsgevangenen en het informeren van de thuisblijvers over het lot van hun ten strijde getrokken familieleden. De organisatie zette zich tevens in voor de repatriëring van oorlogsgewonden, waarbij zij nauw samenwerkte met het Rode Kruis. Benedictus riep voor deze werken de hulp in van alle geestelijken.

Hij instrueerde zijn nuntii in Brussel, München en Wenen om bezoeken te brengen aan de diverse gevangenkampen om zich daar op te hoogte te stellen van de leefcondities en de wijze waarop gevangenen behandeld werden. Na de oorlog bleef Benedictus oproepen tot humanitaire hulpacties, zoals verwoord in zijn encyclieken *Paterno Iam Diu* uit 1919 en *Annus Iam Plenus* uit 1920 waarbij hij vooral aandacht vroeg voor de oorlogsslachtoffers van Centraal-Europa, toegespitst op het lot van de kinderen. Daarbij liet hij zichzelf niet onbetuigd en schonk hij 100.000 lire. Benedictus ging zelfs zover, dat hij de edelstenen uit de Napoleon-tiara liet verwijderen en liet vervangen door gekleurd glas. De kostbare stenen werden verkocht ten behoeve van het verkrijgen van geldelijke middelen voor de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog.

Ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog en de inzet die Benedictus XV tentoonspreidde om tot vrede te komen werd in de Sint-Pietersbasiliek een monument opgericht. Het monument is een symbolische tombe (= de Eerste Wereldoorlog) waarop de paus knielend is neergezet. Boven de tombe bevindt zich een afbeelding van de Maagd Maria, die Jezus toont aan de wereld. De tombe zelf is afgezet met olijfbladeren, symbool voor de vrede. Het monument werd vervaardigd in 1928 door de Italiaanse kunstenaar Pietro Canonica. Bij de onthulling van het beeld stond paus Pius XI stil bij het leven van Benedictus en prees zijn voorganger om zijn vroomheid, die hij betitelde als “van de hoogste orde”. In 1920 werd in de Turkse stad Istanboel een standbeeld van Paus Benedictus XV onthuld. Hiermee prezen de Turken de inzet van de Paus tijdens de oorlog als “weldoener van alle volkeren, ongeacht nationaliteit of religie”.

XVI.16.8 De Nederlandse katholieken proberen de Kerk als mogendheid te repositioneren

XVI.16.9 Het Amsterdams Eucharistisch Congres 1924

XVI.16.9.1 De desbewuste provocatie door het Roomse Volksdeel

Het Rooms-Katholieke Volksdeel, in 1922 bemerkend dat het via de invoering van het algemeen evenredig kiesrecht voor volwassen mannen en vrouwen die de leeftijd van eenentwintig jaar bereikt hadden, een overwegende invloed kon uitoefenen via een hechter aaneengesloten fractie in de Tweede Kamer, was thans van plan publiekelijk te doen blijken dat het een macht van betekenis was geworden in den lande en voorts dat het niet langer de beledigingen van zijn voorlieden vanwege de socialisten, liberalen, protestanten en a-gnosten zonder reactie wenste te tolereren.

Het feit dat de Tweede Kamer bij de aanvraag van het lidmaatschap bij de Volkenbond voor Nederland zelfs niet in opffering had willen geven aan de overwinnaars te Versailles om in ieder geval de Heilige Stoel bij dit supranationaal lichaam een waarnemingsstatus te geven was de druppel die de emmer deed overlopen. En dat terwijl de Heilige Vader in 1915 Nederland dat steeds meer in de klam was komen te zitten tussen de belligerenten zonder aarzelen chalereus tegemoet was willen komen en bereid was geweest via zijn nuntiaturen bij deze oorlogvoerenden tot het uiterste te protesteren tegen de collectieve gijzeling waarin deze partijen meedogenloos de bevolking van dit Lage Land hadden willen brengen.

Het binnendragen van het Allerheiligst Sacrament, de Hostie in een Monstrans, gevolgd door alle katholieke Ministers uit het Tweede Kabinet Ruys de Beerenbrouck, maakte nog minder geloofwaardig dat géén politieke manifestaties ware beoogd met dit Congres in Amsterdam

Zie hierboven. Bij de introductie van Nederland binnen de Bond had de Minister van Karnebeek zelfs geen treurnis willen uitspreken over de weigerachtigheid van de overwinnaars om deze waarnemersstatus ook maar te bespreken, terwijl België bij een vergelijkbare gelegenheid dat wel had willen doen. En dat terwijl België juist was toegetreden tot een defensie-alliantie met Frankrijk, waar de botweg anti-clericale Clemenceau nog steeds, absoluut seculier als voren, zich had verzet tegen de toekenning van de benaming puissance aan de Kerk als rechtsorganisatie. Het

volksdeel was aangezocht door Het Vaticaan om de gastheer te zijn van het Internationaal Eucharistisch Congres dat die Kerk wilde organiseren in Amsterdam in 1924, waar de Nederlandse kardinaal Wilhelm van Rossum op zou treden als Pauselijk Delefaat en Prins der Kerk.

De misopdracht in het Amsterdamse Olympisch Stadion

Van Rossum had aanstonds doen weten dat hij ontvangen wenste te worden met de protocollaire ceremonie die een rechtmatige Prins van den Bloede toekwam en voorts dat hij zich voorbehield ook het Katholieke Volksdeel in kennis te stellen van 's Pausen bijzondere wensen over hun politieke opstellingen inzake aanhangige brandende kwesties, ook in het openbaar. In ieder van de samenstellende componenten van deze aanzegging zat een zekere provocatie. De bewering, achteraf, dat dat volksdeel deze niet had beoogd komt dan ook niet heel waarachtig over. Ik zou menen dat die zelfs wat de Nederlandse katholieken betreft een hoofddoel was.

Dat het Congres ook nog eens in het hartje van heidens Amsterdam gehouden moest worden geeft in dit opzicht in zonderheid te denken. Vooral omdat ook alle Roomse ambtsdragers in hun officiële uniformen de plechtigheden luister bijzetten. Kon men nog met droge ogen volhouden dat hier geen politiek werd bedreven? Nolens kon het. En ook dat Amsterdam reeds gerechtvaardigd werd als plaats van samenkomst op grond van zijn eerbiedwaardigheid als bedevaartsoord. Hier werd getart. De buitenlandse genodigden hadden nauwelijks van het Amsterdams mirakel gehoord en de nachtelijke bedevaarten naar het oord waar dat wonder zich zou hebben gemanifesteerd werden vanaf het eerste begin van hun herleving in de negentiende eeuw als demonstraties beschouwd van een zich krampachtig ontvoogdende beduidende minderheid die wilde doen weten dat ze er was en nooit meer weg zou gaan. Dat had toen, als nu, iets amechtigs dat het Amsterdamse gemeentebestuur vaak nodeloos in moeilijkheden bracht. Van een oprechte godsdienstoefening kon eigenlijk niet gewaagd worden, want wat de fysieke transsubstantie precies was bij het misoffer was de meerderheid van de deelnemers nauwelijks bekend, gelet op de talloze

ingezonden vragen bij de Katholieke Illustraties van die tijd. Hier grepen gelovigen in zaken hen te zonderbaar, zoals hun priesters en geestelijke leidslieden heel best wisten.

Van Rossum, glanzend van Prinselijke luister, in het midden van zijn gepurperde collegae uit alle werelddelen

Achteraf is daarvoor vooral vanwege het Episcopaat als rechtvaardiging gegeven dat het Congres luister bij zou brengen aan de herdenking van dat befaamde Mirakel van Amsterdam, waarover hieronder nader. Dat Nolens bij de verdediging van deze plaatsbepaaldheid in dit opzicht géén instructies zou hebben vanwege dat college is nauwelijks geloofwaardig. En dat daarbij de gevoeligheid van Amsterdam voor de liturgische hocus-pocus die dan noodzakelijk ook buiten het stadion ontplooid zou gaan worden geen rol zou hebben gespeeld evenmin. Het was aanstonds voorzienbaar dat op weg naar het stadion en weer terug daarvan zich opmerkelijke optochten zouden gaan voordoen van geestelijken in hun kloostergewaad of hun liturgische paramenten, optochten die de niet-katholieke burgerij zonder meer als sacramentele processies zou opvatten. Processies waarvoor geen ontheffing was verkregen van het algemene processieverbod. Dat ze dat wellicht niet waren, maar slechts aaneenreïngen van geestelijken in ambtelijk gewaad was een zuiver binnenkerkelijk onderscheid dat die burgerij niet zou kunnen begrijpen. Dat de Roomsen de straat daarmee wilden veroveren, was onloochenbaar, dat gaven ze ook toe. Dat ze niet wisten dat zulks tegen de strafwetgeving is niet pleitbaar. Dat verder Wilhelmina niet geconsulteerd werd over de komst van een Prins der Kerk vanwege Het Vaticaan te wijten zou zijn geweest aan ambtelijke dwalingen ten hove en bij het departement van Buitenlandse Zaken aan het Plein ligt evenmin voor de hand. En dat vervolgens bij de Haagse stallen van de landsvrouw werd geïnformeerd over de beschikbaarheid

van zes schimmels om de statiekaros waarin de Prins der Kerk Amsterdam zou worden binnengereden is daarvan het *comble*.

Een toppunt dat niet overtroffen kon worden door het feit van Rossum als missie-prefect ook nog eens de koloniale politiek van dat Plein flink hinderde door zijn constante hekeling van het weigerachtige toelatingsbeleid van Batavia betreffende de stichting van Roomse Missies vanuit Nederland in de Archipel. Van Rossum placht ook verzet aan te tekenen betreffende het beleid te Batavia om de vestiging van Rooms – geestelijken of niet -- in dat Indië met alle middelen zoveel mogelijk tegen te gaan, iets, wat Zijne Eminentie niet onder stoelen of banken placht te steken. En verder viel de uitbundige liturgische viering van het Congres in het juist gereedgekomen Olympisch Stadion bij Jan Publiek bestaande uit “andersdenkenden” helemaal in het verkeerde keelgat. Van Rossum placht vooral de moderne lichaamscultuur, samenhangend met de Olympische Gedachte vanaf de kansel steeds flink als doodzondig aan de kaak te stellen zoals hij ook in het algemeen sportmanifestaties placht voor te stellen als naaste aangelegenheden tot het aangaan van zondige betrekkingen. Daarin, overigens, waren de Redemptoristen destijds gespecialiseerd, niet in dat aangaan, maar in het veroordelen van die betrekkingen. Hoe ook uitgevoerd, want daarbij placht hun fantasie meestal wel wat al te levendig

te zijn. Kortom: ook vanuit het Vaticaan was niet veel nagelaten om de verhoudingen vanaf het begin van het Congres op scherp te stellen.

XVI.16.9.2 De vertegenwoordiging van de Paus door Delegaat Van Rossum

Willem Marinus van Rossum C.Ss.R. (Zwolle, 3 september 1854 – Maastricht, 30 augustus 1932) was een Nederlandse kardinaal en prefect van de Congregatie voor de Evangelisatie van de Volkeren, de Romeinse curie-congregatie die gaat over de wereldwijde missie. Van Rossum werd op 3 september 1854 in het Nederlandse Zwolle geboren in het gezin van een kuiper. Nadat zijn vader in 1861 en zijn moeder in 1863 waren gestorven, werd hij opgenomen in het katholieke weeshuis van het overwegend protestantse stadje. Met de hulp van de plaatselijke pastoor werd Willem op twaalfjarige leeftijd toegelaten tot het diocesane kleinseminarie in Culemborg.

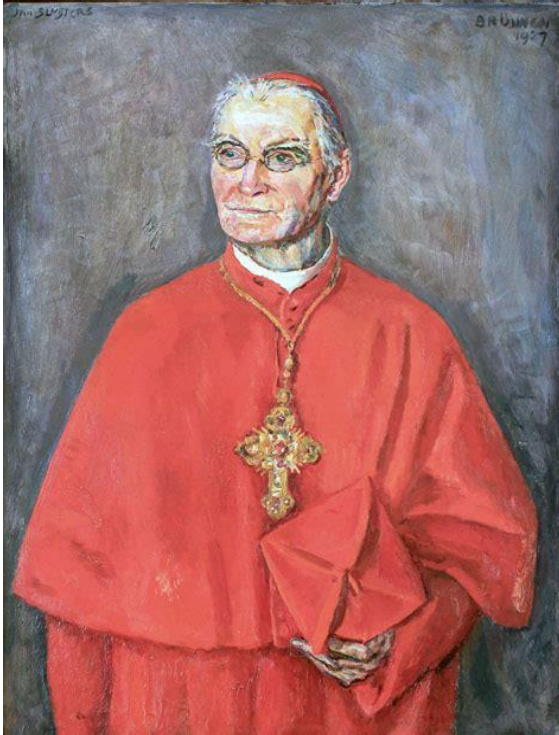
Hij koos daarna echter niet voor priesterschap binnen het aartsbisdom Utrecht, maar meldde zich aan bij de congregatie van de redemptoristen, bekend van hun volksmissies. Na zijn priesterwijding in 1879 doceerde Van Rossum Latijn en retorica in het redemptoristenklooster te Roermond en dogmatiek en dogmatische geschiedenis in het redemptoristenklooster te Wittem. Van dit laatste seminarie werd hij in 1893 rector. In 1895 werd Van Rossum naar het generalaat van de redemptoristen te Rome geroepen met het oog op het opzetten van een academische opleiding voor congregatiegenoten. Van Rossum's grote kennis van de stichter van de congregatie, Alfonsus van Liguori (1696-1787), bracht hem in contact met de Romeinse curie, het centrale bestuursorgaan van de katholieke kerk.

De heilige Liguori was in 1871 kerkleraar verklaard en kennis van zijn geschriften werd van theologisch en kerkstrategisch belang geacht. In december 1896 werd Van Rossum daarom door paus Leo XIII benoemd tot consultor van de Heilige Officie (Congregatie voor de Geloofsleer). Vanaf dat moment nam zijn carrière een hoge vlucht. Rome kon de oer-conservatieve Nederlander goed gebruiken in haar strijd tegen de moderniteit. Alles wat naar modernisme rook (democratie, feminisme, socialisme, liberalisme en ook protestantisme) werd als een bedreiging gezien voor de katholieke kerk. Paus Pius X, die in 1903 aantrad, vreesde net als Van Rossum de moderne tijd. Beiden zouden sterk bijdragen aan een pro-actieve, conservatieve stroming in het hart van de kerk, waarbij van modernisme verdachte priesters werden geëxcommuniceerd. In 1911 benoemde paus Pius X Van Rossum tot kardinaal-diaken. Van Rossum werd zodoende de eerste Nederlandse kardinaal sinds de reformatie en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Rooms Nederland was vereerd met de benoeming, maar ook verbaasd dat niet een bisschop, maar een volstrekt onbekende pater kardinaal werd. In allerijl werden krantenartikelen geschreven en portretten verspreid, waardoor een voedingsbodem ontstond voor een uitbundig onthaal in Nederland, in de zomer van 1913.

In 1914 nam kardinaal Van Rossum deel aan het conclaaf dat leidde tot de benoeming van paus Benedictus XV. Dat jaar ook werd hij benoemd tot president van de Pauselijke Bijbelcommissie. In 1915 benoemde Benedictus Van Rossum tot grootpenitencier, dat is hoofd van de Poenitentiaria, een van de hoogste kerkelijke rechtbanken en werd hij verheven tot kardinaal-priester. In 1917 verscheen de *Codex Iuris Canonici*, een nieuw wetboek van canoniek recht waaraan Van Rossum heeft bijgedragen.

In 1918 ten slotte werd Van Rossum benoemd tot 'titulair aartsbisschop van Mauretania Caesariensis' en –belangrijker– tot kardinaal-prefect van de *Propaganda Fide*. Deze invloedrijke positie bekleedde hij tot aan zijn overlijden, in 1932. In de periode dat Van Rossum de baas was van de Propaganda Fide ontwikkelde de missie zich in snel tempo. Van Rossum centraliseerde de wereldwijde missie-activiteit. Hij achtte de missie iets van de universele kerk, niet iets van individuele landen. De missie diende meer los te komen van nationale, koloniale belangen. Van Rossum was verantwoordelijk voor alle bisschopsbenoeringen in de missiegebieden. Heel Afrika, Azië en Latijns-Amerika, zo'n driekwart van de katholieke wereld, viel onder hem. Hij betrok tientallen orden en congregaties bij de missie. Van Rossum propageerde hierbij het opbouwen van een plaatselijke clerus, dat wil zeggen het opleiden en benoemen van inheemse priesters (en bisschoppen). Dit was over het algemeen niet vanzelfsprekend. Er werd alom nog van uitgegaan dat Afrikaanse of Chinese priesters niet konden wat hun collega's uit het westen wel konden. In de 20e eeuw verliep dit opbouwproces in de meeste missiegebieden tergend traag.

Als redemptorist had Van Rossum een speciaal oog voor Suriname. De Nederlandse tak van zijn eigen orde, de redemptoristen, had reeds in 1866 Suriname als missiegebied toegewezen gekregen. De Surinaamse missie hielp Van Rossum een duidelijk beeld te krijgen van alledaagse problemen die missionarissen ontmoeten en de strategische keuzes die een missie-congregatie moet maken in het werkveld: Op welke bevolkingsgroepen te richten (inheemsen, voormalige slaven, moslims, hindoes)?

Alleen de stad bedienen of juist de rurale gebieden? Een strijdvraag was ook wie er zeggenschap had over de besteding van de financiële middelen die de congregatie genereerde: de bisschop van Paramaribo of de provinciaal overste in Nederland? Van Rossum onderscheidde de verantwoordelijkheden van beide functies zo goed als mogelijk was. Als prefect van de Propaganda Fide zette Van Rossum zich niet alleen in voor de bekering van 'heidenen', maar ook voor de bekering van protestanten, met name in de lutherse Scandinavische landen. Terwijl de protestantse en orthodoxe kerken reeds toenadering tot elkaar zochten in de voorlopers van de Wereldraad van Kerken, hield Van Rossum vast aan het standpunt dat de protestanten zich eenzijdig dienden te bekeren tot het katholicisme. De dialoog met deze kerken werd voor tientallen jaren opgeschort en pas in de jaren rond het Tweede Vaticaans Concilie weer vlot getrokken.

Monument voor Van Rossum in de kapel van het Studiehuis voor de Redemptoristen te Wittem

XVI.16.9.3 De doelstellingen van het Eucharistisch Congres

Van katholieke zijde werd het congres voorgesteld als een binnenkerkelijke manifestatie, die soms in het openbaar logistieke consequenties had. Amsterdam was niet gekozen omdat het de hoofdstad des lands was, maar omdat zich daar een groot vierenswaardig wonder had voltrokken dat heil van de hele universele kerk. Het was stellig niet de bedoeling om thans een openbare getuigenis te geven van het massaal herlevend Rooms-Katholicisme noch om bij te dragen aan de mogelijk aanstaande integrale bekering van de Lage Landen tot het oorspronkelijk Geloof der Vaderen noch om duidelijk te maken dat alleen met de katholieken nog effectief geregeerd kon worden. Het ging om de noodzakelijke interne herbezinning betreffende het wonder van de werkelijkheidswijziging die zich door de consecratiewoorden voltrekt aan het brood vervat in de Hostie en in de wijn, voorhanden in de miskelk en die leidt tot de fysieke aanwezigheid van de persoon van Christus in het bedehuis waarin deze woorden ritueel correct en bevoegd gesproken worden.

Het Internationaal Eucharistisch Congres was een in 1881 voor het eerst gehouden bijeenkomst van geestelijken en leken met als doel het aanbidden van de Heilige Eucharistie en de transsubstantiatie. Voor de Katholieke Kerk is de Werkelijke Tegenwoordigheid van Jezus onder de gedaante van het brood en de wijn tijdens de Heilige Mis een van de centrale dogma's. Het Internationaal Eucharistisch Congres werd aanvankelijk opgezet om dit dogma te vieren, maar zeker ook om het te propaganderen. Het motto van de Congressen was *Het redden van de Maatschappij door*

de Eucharistie. De congressen waren een idee van de Française Marie-Marthe Emilie Tamisier, die een visioen zou hebben gehad, waarin haar werd opgedragen een massale aanbidding van het Allerheiligste te organiseren. Van dinsdag 22 juli tot en met zondag 27 juli 1924 vond in Amsterdam het 27e Internationaal Eucharistisch Congres plaats. Het was een massale bijeenkomst die als doel had de betekenis van het Sacrament van de Eucharistie (de blijvende aanwezigheid van het Lichaam en het Bloed van de Verrezen Heer onder de gedaanten van brood en wijn) voor Kerk en Wereld onder de aandacht te brengen.

Dat was in het jaar 2024 dus precies honderd jaar geleden. De eerste jaren van haar toewijding aan de Eucharistie beleefde Émilie Tamisier bij de moniale *Congregatie van de Dienaressen van het Heilig Sacrament*, de congregatie waar de aanbidding van het heilig Sacrament (de Eucharistie) centraal staat, en die de eerste roepingen kende vanaf 1859. De officiële oprichting van de congregatie was in 1864 en de stichter van de congregatie was de heilige Franse pater Pierre-Julien Eymard (1811 - 1868), die eerder in 1856 de Congregatie van het Heilig Sacrament voor paters en broeders had gesticht.

XVI.16.9.4 De keuze voor Amsterdam

In 1345 kreeg een zieke in zijn woning aan de Kalverstraat het Sacrament van de Zieken toegediend. Hij ging daarbij te communie, d.w.z. hij ontving het heilig Sacrament, de hostie, maar moest meteen daarna overgeven. Het braaksel werd in het open haardvuur geworpen. De volgende ochtend vond een van de verzorgenden van de zieke de hostie ongeschonden boven het haardvuur zweven en zij kon het heilig Sacrament eruit nemen zonder zich te branden. De hostie werd teruggebracht naar de kerk waar zij vandaan kwam (de toenmalige H. Nicolaas-kerk, c.q. de huidige Oude Kerk), maar keerde de volgende twee dagen opnieuw terug boven het haardvuur.

De mensen begrepen dat deze plaats permanent aan God moest worden toegewijd. Het huis van de zieke werd afgebroken en op de vrijgekomen plaats aan de Kalverstraat verscheen het tweede kerkgebouw van het toen nog prille plaatsje Amsterdam: de *Heilige Stede*. De eerste ontwikkeling en bloei van de stad Amsterdam, aldus de Nederlandse organisatoren van het Congres in 1924 was vooral te danken aan de bedevaarten naar deze Heilige Stede, die geleidelijk op gang kwamen. Er wordt melding gemaakt van vele gebedsverhoringen. Dat daarvoor intens propaganda gemaakt werd, in verband met de aanstaande bekering van Nederland tot het Alleenzalig Geloof was daarbij onvermijdelijk en wenselijk. Dat was niet hetzelfde als reclame maken uit electorale overwegingen voor de Roomsche Katholieke Staatspartij of beter De Algemeene Bond van Roomsche-Katholieke Kieskringen, want zo heette eigenlijk deze partij, opgericht op 15 oktober 1904, nog steeds. Voormannen waren Kolkman, Loeff, Aalberse en vooral Nolens, die vanaf 1910 voorzitter van de katholieke fractie in de Tweede Kamer was. Ruijs de Beerenbrouck leidde in de periode 1918-1925 twee kabinetten. Maar dat deze drie laatsten ook actief deelnamen aan de sacramentele gebeurtenissen in het stadion was slechts gevolg van hun gelovige gedrevenheid en hun voorbeeldfunctie. Dat kon wel zijn, aldus de andersdenkenden,

maar dat leek wel degelijk op een politieke getuigenis, want dat verried een betrokkenheid van het staatkundig smaldeel die niet toevallig genoemd kon worden. Vooral waar de Algemeene Bond ook enkele specifiek katholieke doelen na, zoals opheffing van het processieverbod, bevordering van de missie in Nederlands-Indië en een blijvend gezantschap bij de Paus. Die onderdelen waren van een landelijke kiescampagne. Recentelijk nog.

Begijnhofkapel Amsterdam

XVI.16.9.5 De Heilige Weg-processie

De processieroute waarlangs de talrijke pelgrims sedert 's mensenheugenis naar de Heilige Stede trokken werd in de volksmond "de heilige weg" genoemd. Nog steeds heet de winkelstraat tussen het Koningsplein en de Kalverstraat de Heiligeweg. De Heilige Stede aan de Kalverstraat was sinds de Alteratie op 26 mei 1578 (de bestuurlijke en kerkelijke overgang van Amsterdam van katholiek naar protestants, ook wel *stedelijke wetsverzetting* genaamd) niet meer toegankelijk voor de Mirakelverering, die zich verplaatste naar de dichtbij gelegen katholieke schuilkerk op het Begijnhof. Tot op de dag van vandaag is de Begijnhofkapel, gewijd aan de H.H. Joannes en Ursula, de tweede Heilige Stede gebleven. De oorspronkelijke Heilige Stede werd de protestantse Nieuwe-zijds Kapel en is in 1908 onder luide protesten afgebroken. In 1912 kwam er een kleinere Nieuwe-zijds Kapel voor in de plaats, die sinds 1980 niet meer als kerk in gebruik is. De Amsterdam Dungeon aan het Rokin is er nu in gevestigd. Het Mirakel van Amsterdam wordt elk jaar liturgisch herdacht op de woensdag na 12 maart.

Sinds 1881 hebben de middeleeuwse sacraments-processies ter ere van het Mirakel van Amsterdam een aan die tijd aangepaste variant gevonden in de Stille Omgang die jaarlijks door bedevaartgangers uit heel Nederland wordt gelopen in de nacht van zaterdag op zondag, volgend op de woensdag na 12 maart. Het eerste congres werd

georganiseerd door Louis Gaston Adrien de Ségur, bisschop van Rijsel. De eerste bijeenkomst was nog klein, en nauwelijks internationaal, maar de beweging van het Eucharistisch Congres groeide met het jaar. Het zesde congres, dat van Parijs, in 1888 was al een tamelijk massale bijeenkomst, met de Sacré-Cœur als plaats van samenkomst. Het Congres van 1890 vond plaats in Antwerpen. Tijdens de mis - nabij de Meir -- zegende kardinaal Petrus Lambertus Goossens, aartsbisschop van Mechelen een menigte van 150.000 mensen. De congressen hadden steeds het karakter van grote publieke samenkomsten, afgewisseld met kleinere (wetenschappelijke) studiebijeenkomsten, waarvan de handelingen ook steeds na afloop van het congres werden gepubliceerd.

Interieur van de Amsterdamse schuilkerk De Begijnhofkapel

De Congressen – ze worden nog steeds georganiseerd -- duren doorgaans een week. Het Eucharistisch Congres van 1924 in Amsterdam, vormde een hoogtepunt in het *Rijke Roomse Leven* in Nederland. Met de term *Rijke Roomse Leven* wordt de ritueelrijke uiting van katholicisme in het zuiden van Nederland tussen pakweg 1860 en 1960 aangeduid. De term, oorspronkelijk de titel van de fotorubriek in het voor het gezin bedoelde maandperiodiek *De Katholieke Illustratie*, werd vooral bekend door de publicatie in 1963 van het boek *Uit het rijke Roomsche leven* van Michel van der Plas.

XVI.16.10 De protestantse reactie: de Nacht van Kersten 1925

Protestant Nederland betoonde zich hogelijk geschoffeerd door de openbare manifestatie van politiek Rooms-Katholiek Nederland – althans het veel besproken volksdeel daarvan -- die het Amsterdamse Eucharistisch Internationaal Congres ongetwijfeld was geweest. En het zond, nadat het deze verontwaardiging staatkundig ruchtbaar had gemaakt, op geduchte middelen tot wraak. Die vond het via de Nacht van Kersten. In de Nederlandse politieke geschiedenis staat de *Nacht van Kersten* geboekstaafd als de oorzaak van de val van het eerste kabinet-Colijn. Zie verder het editorial op de site HISTORIEK De Nacht van Kersten (1925) dd 10 november 2023 geraadpleegd 31 augustus 2025 <https://historiek.net/nacht-van-kersten-1925/7264/>.

In 1814 stelde koning Willem I een Nederlandse vertegenwoordiger bij de paus (Heilige Stoel) aan. Deze kreeg in 1866 de titel gezant. Toen in 1870 de Pauselijke Staat werd overrompeld door Italiaanse troepen, kwam het voortbestaan van het gezantschap onder druk te staan. Het liberale Tweede Kamerlid Dumbar stelde in november 1871 uit bezuinigingsoogpunt voor de gelden voor het gezantschap bij de paus te schrappen, omdat de paus geen wereldlijke macht meer had. Het amendement werd, ondanks heftig verzet van de katholieke afgevaardigden, met 39 tegen 33 stemmen aangenomen.

In november 1925 viel het eerste kabinet-Colijn nadat de vier rooms-katholieke ministers hun ontslag hadden aangeboden. Reden was de aanvaarding van het amendement-Kersten waardoor op de begroting voor Buitenlandse Zaken het geld voor het gezantschap bij de paus werd geschrapt. Het amendement kreeg steun van regeringsfractie CHU (Christelijk Historische Unie). De vloedgolf van antipapsime veroorzaakt door het Eucharistisch Congres was haar te machtig geworden. Het was op woensdagmiddag 11 november 1925 dat dit amendement werd aangenomen, nadat het rond half één in de daaraan voorafgaande nacht door Gerrit Hendrik Kersten namens de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) ingediend en naar hem genoemd

werd. Het kabinet-Cort van der Linden had het gezantschap in 1915, nadat het in 1871 was opgeheven, zoals weer gegeven, als tijdelijke diplomatieke post ingesteld. Vanwege internationale contacten die tijdens de wereldkrijg voor Nederland van vitaal belang werden geacht en met het oog op betrokkenheid bij onderhandelingen over beëindiging van de Eerste Wereldoorlog werd dat nuttig geacht, ofschoon de Paus geen wereldlijke macht meer had (het tegenwoordige Vaticaanstad zou pas in 1929 worden ingesteld bij het Verdrag van Lateranen).

Het tijdelijke gezantschap werd, tot onvrede van veel protestanten, in 1920 echter omgezet in een permanente post. De orthodox-protestantse partijen HGSP en SGP, sinds 1922 in de Tweede Kamer vertegenwoordigd, liepen hier tegen te hoop. Ook in de CHU bestonden veel bezwaren. In 1925 kreeg een SGP-amendement steun van de CHU en HGSP, maar ook van de oppositiepartijen SDAP, Vrijheidsbond en VDB, die het conflict als een mooie gelegenheid zagen om het christelijke kabinet beentje te lichten. In 1922 werd voor het eerst een afgevaardigde van de orthodox-protestantse SGP tot Tweede Kamerlid gekozen, ds. G.H. Kersten. De gereformeerde dominee Gerrit Hendrik Kersten (1882-1948) richtte in 1918 de Staatkundig-Gereformeerde Partij (SGP) op. Een orthodox-protestantse partij die er naar streefde politiek te voeren op grondslag van de bijbel.

De SGP ontstond onder meer uit protest tegen de samenwerking van ARP en CHU met de Katholieken en behaalde tijdens de verkiezingen van 1922 één zetel. Kersten nam zitting in de Tweede Kamer en hoewel zijn partij daar maar met één zetel vertegenwoordigd was, liet de SGP geregeld van zich spreken. De SGP-fractievoorzitter verzette zich onder meer tegen vrouwenemancipatie, verplichte verzekeringen, Olympische Spelen, crematie, toneel en de komst en handhaving van bioscopen. Hij pleitte zelfs voor een algemeen verbod op filmvoorstellingen maar dat voorstel werd door alle andere partijen verworpen.

Toen Kersten in 1922 plaatsnam in de Tweede Kamer was Colijn nog geen premier, maar minister van Financiën in het tweede kabinet Ruijs de Beerenbrouck. Na de verkiezingen van 1925, waarbij de SGP twee zetels won, werd Hendrik Colijn wel premier. Lang hield dit eerste kabinet – bestaande uit ministers van ARP, CHU en Katholieken – onder leiding van Colijn het niet vol en daar had Gerrit Hendrik Kersten veel mee te maken. Hij diende bij de begroting voor 1923, met de antirevolutionair Duymaer van Twist, Braat van de Plattelandersbond, de communist Van Ravesteyn en drie CHU-leden, een amendement in om een einde te maken aan het gezantschap. Het amendement werd met 48 tegen 37 stemmen verworpen. Maar het protestantse smaldeel in de Tweede Kamer, ten uiterste getergd door de liturgische vertoningen in het Amsterdamse Sportpaleis van de Roomsens, bleef nu persistent volhouden tot iedere prijs, zelfs al zou dat het protestantse front doorbreken. Ook in 1924 werd derhalve in de Tweede Kamer opnieuw een vergeefse poging ondernomen om het gezantschap ten Vaticane volledig op te heffen.

Kersten verklaarde in 1935 in de Tweede Kamer Roomsens erger te vinden dan Hitler. En hij was niet de enige.

Kersten, die na de verkiezingen van 1925 in de Kamer het gezelschap had gekregen van een partijgenoot, ds. Zandt, ondernam in november 1925 wederom een nieuwe poging. Hij voerde hiervoor de bij de verkiezingen gewijzigde verhoudingen als reden aan. In de nacht van 10 en 11 november, terwijl de vergaderzaal al bijna leeg was, diende hij met Zandt een amendement in om de gelden voor het gezantschap te schrappen. Ook drie CHU-leden ondersteunden de indiening. Fractievoorzitter Nolens van de Katholieken verklaarde direct dat aanneming van het amendement onaanvaardbaar zou zijn voor zijn fractie en dat die geen steun zou geven aan een kabinet dat zou meewerken aan opheffing van het gezantschap. De volgende middag (11 november) deelde VDB-fractievoorzitter Marchant mee dat zijn fractie op zich geen tegenstander van het gezantschap was.

Gelet op de verklaring van Nolens, en de politieke consequenties die aanvaarding zou hebben, zou zijn fractie echter toch vóór stemmen. Het amendement werd vervolgens

met 52 tegen 42 stemmen aangenomen. Behalve SGP, CHU en HGSP stemden ook VDB, SDAP, Vrijheidsbond, Plattelandsbond en communisten vóór. CHU-fractievoorzitter De Visser en de ARP'ers Duymaer van Twist en Visscher onttrokken zich aan de stemming. Na de val van het kabinet kreeg VDB-leider Marchant de opdracht een kabinet te formeren. Zijn poging om een kabinet te vormen van katholieken, SDAP en VDB strandde op de weigering van Nolens. Hij sprak toen - net als eerder in 1918 - nog eens uit, dat de katholieken alleen in 'uiterste noodzaak' met de sociaaldemocraten zouden regeren.

Vervolgens ondernam CHU-voorman De Visser drie pogingen om een rechts kabinet te vormen. Aanvankelijk streefde hij naar vorming van een parlementair kabinet, en, toen dat was mislukt, naar een extra-parlementair kabinet. Als oplossing voor de Vaticaan crisis, stelde hij voor het gezantschap bij de Paus voort te laten bestaan in combinatie met een andere gezantschapspost (bijvoorbeeld die in Bern). De CHU-fractie zou dan met een motie mogen komen waarin die oplossing werd betreurd zonder dat dit politieke gevolgen zou hebben. Zowel de CHU-fractie als de katholieken wezen dit uiteindelijk af.

Hierna kreeg het oud-VDB-Tweede Kamerlid Joseph Limburg opdracht een extra-parlementair kabinet te vormen, waarvan ook liberalen deel zouden uitmaken. Het lukte hem met veel moeite een ministersploeg samen te stellen, maar tijdens het constituerende beraad (de 'oprichtingsvergadering') bleek dat de CHU-kandidaten wilden dat alleen de Minister van Buitenlandse Zaken opnieuw het gezantschap bij de Paus zou verdedigen, zonder dat het gehele kabinet daarvoor politiek verantwoordelijk was. Dit was voor de katholieke kandidaat-ministers onaanvaardbaar. De vraag was overigens of deze oplossing staatsrechtelijk eigenlijk wel door de beugel zou kunnen. Zou de begrotingspost voor het Vaticaanse Gezantschap door de Tweede Kamer aanvaard worden, dan zou het hele kabinet voor de uitvoering daarvan uiteindelijk toch verantwoordelijk blijven. Dus de Kamermeerderheid die de coalitie binnen het kabinet bleef steunen ook. De CHU zou er ook aansprakelijk voor zijn en blijven. Het laat zien hoezeer de emoties hier de overhand hadden bij de confessionelen. De kloof tussen katholieken en protestanten werd alleen maar breder.

Na tussenberaad, waarbij onder andere gedacht werd aan vorming van een ambtenarenkabinet onder leiding van secretaris-generaal Jan Kan, en ook Pieter Cort van der Linden in beeld was als formateur, lukte het Dirk Jan de Geer om in het geheim (zonder dat bijvoorbeeld premier Colijn dit wist) alsnog een extra-parlementair kabinet te vormen. Tenminste, zo noemde De Geer het. Maar het vond zijn rechtvaardiging in een Kamermeerderheid die het toestand te regeren, dus was dat geen *Etikettenschwandel*? Handhaving van het gezantschap werd door het kabinet in maart 1926 opnieuw voorgesteld, maar de Tweede Kamer verwierp dit voorstel. Opnieuw stemde de CHU-fractie tegen. Daarmee kwam er een (voorlopig) einde aan het Nederlandse gezantschap bij de Paus. Er bleef wel een pauselijke

vertegenwoordiger in Den Haag. Pas tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het gezantschap, overigens niet zonder heftige tegenkanting van Wilhelmina hersteld.

Mussolini ondertekend het Concordaat van Lateranen onder het toezien oog van kardinaal Gasparri.

XVI.16.11 Het concordaat van Lateranen 1929

XVI.16.11.1 De Roomse Zaak groeiende in Nederland en over de grenzen

Het gevolg van deze destabiliserende langdurige kabinetscrisis die op een hoogst eigenaardige manier via kunstgrepen van Dirk Jan de Geer kon worden opgelost op een wijze die Colijn hem nooit zou vergeven, was dat de Rooms-Katholieken ineens beseften dat zonder hun medewerking Nederland onregeerbaar was geworden. De emotie *we simply rule this country* – altijd een misvatting in dit land van barre minderheden – overweldigde de fractie van Roomse middenstanders op een wijze die haar verleidde aan het staatsapparaat de meest onverantwoorde eisen te gaan stellen.

XVI.16.11.2 De Roomsche Katholieke Vereniging van den Handeldrijvenden en Industriele Middenstand “De Hanze”

Waaronder, om maar eens iets te noemen, onverantwoorde subsidies en garanties aan kredietinstellingen zoals de confederatie van *Rooms-Katholieke Hanzebanken* die om geloofsredenen leningen verstrekten aan middenstandsgroeperingen uit dat volksdeel die steeds vaker ongedekte korte kredieten wisten los te peuten, alles ten behoeve van iets wat “De Roomse Zaak” werd genoemd. De middenstand verkeerde landelijk in een weinig rooskleurige positie. Rond 1900 was het voor een kleine middenstander moeilijk om krediet te krijgen.

De winkelier leefde doorgaans uit de eigen winkella en kon onvoldoende garanties geven om voor een krediet in aanmerking te komen. De grote banken beperkten zich tot het verstrekken van grote kredieten aan achtergrondhandel en industrie. Een bank die de middenstand aan voldoende en vooral goedkoop krediet kon helpen was zeer gewenst. Om aan deze wens te voldoen richtte de Norbertijner priester J. Nouwens in Brabant al eerder een vakorganisatie op voor de rooms-katholieke middenstand:

‘De Hanze’. De naam verwees naar het verbond van Noord-Europese handelssteden dat in de Middeleeuwen zo beroemd was geworden. Nouwens stichtte vervolgens in 1908 zijn eigen bank en kredietvereniging ‘De Hanzebank’ in ’s-Hertogenbosch met als uitgangspunt onderlinge waarborg en christelijke solidariteit, alsmede krediet verstrekken aan kleine middenstanders, begeleiding en advisering. Met steun van de geestelijkheid werd het een enorm succes. Al in 1916 bekritiseerde De Nederlandsche Bank het gebrekkige beheer van de ‘Hanze’ en vond het bestuur hiervan in onbekwame handen. Men bleek echter ongevoelig voor kritiek en ging door op de ingeslagen weg. Kostbare en prestigieuze bankgebouwen werden neergezet en vrijgekomen, goed uitziende panden aangekocht voor het vestigen van kantoren.

De onder de vlag van de rooms-katholieke bisdommen in 1909 opgerichte Hanzebank-keten, een soort *Franchise*-verband, met als doel de middenstanders aan voldoende en vooral goedkoop krediet te helpen, liep vijftien jaar na dato landelijk uit op een teleurstelling. De Hanzebank ging buiten haar boekje wat betreft taak en functie. Ze ging ‘speculatief beleggen’ en nam risico’s door grote kredieten te verstrekken, niet zelden aan familiebedrijven van bestuursleden van de bank zelf. In de nasleep van de oorlog brak er ook in Nederland weldra een crisis uit. De omzetten daalden waardoor de middenstanders hun investeringen en belastingen niet meer konden betalen.

XVI.16.11.3 De déconfiture van De Hanze

De Hanzebank ging vanwege haar grote en ongedekte kredieten enorme verliezen lijden. Desondanks handhaafde de directie maximale dividenden en tantièmes waardoor jaarverslagen een geflatteerd beeld gaven. Op zaterdag 16 juni 1923 vraagt de Hanzebank te Roelofarendsveen bij de Haarlemse als eerste uit de Hanze-keten de Haarlemse rechtbank om surseance van betaling, waar op 8 december aan werd voldaan. Maar op dezelfde datum, dus 16 juni 1923, doet de Bossche Afdeling hetzelfde maar nu met alle ruchtbaarheid van dien, die te Roelofsarendsveen was vermeden. In Den Bosch kwam een enorme run op de Hanze-banken in die stad geweest.

De klanten wilden allemaal tegelijk hun deposito’s opvragen. In de vroege ochtend was aan hun wensen nog correct voldaan. Maar in het middaguur werden overal de kassen gesloten. Paniek brak uit. Maar het was noodzakelijk. De Hanzeketen driegde tot op het bot uitgeplunderd te worden. En men wilde toch nog wat liquide reserve houden om de week daarop een doorstart te kunnen maken. Dat lukte niet, wegens de landelijke paniek die inmiddels was ontstaan. Op 20 juni werd de surseance van betaling aangevraagd. De Hanzeketen ging technisch bankroet.

De kleine spaarder en de plaatselijke middenstand, tezamen 24000 rekeninghouders, vooral kleine spaarders, zijn hierbij zwaar gedupeerd. Nadat de buitengewoon gecompliceerde faillissementsprocedure is afgelopen in 1936 krijgen deze spaarders iets meer dan de helft van hun deposito’s uitgekeerd door de curatoren. Maar de rest, 12,5 miljoen gulden, is verdwenen, verdampt. Uit het eindverslag van curatoren aan

de rechtercommissaris en de persberichten aan de concurrente crediteuren blijkt dat de Hanze-bestuurders wanbeheer hebben gevoerd, decennialang, te wijten aan een zekere grootheidswaanzin die zich ook doet kennen uit de koophandelsboeken. De keten heeft haar oorspronkelijke doelstellingen volledig uit het oog verloren en een politiek opgezet die ook niets met de religie laat staan met de onderliggende moraal theologie van het ernstig beschadigde volksdeel te maken heeft.

XVI.16.11.4 Toch schimmige garanties van regeringswege, subsidies en goedverklaringen vanwege de Nederlandsche Bank

Oorspronkelijk ging het om wederkerige solidariteitsgaranties binnen de middenstand in coöperatief verband. De kleine ondernemers verschaften elkaar kredieten uit beschikbare fondsen, samengesteld uit hun contributies. De Hanze-keten gaf vervolgens daarbij boekhoudkundig onderricht en gaf les in de koophandelsprincipes uit het Nederlands Burgerlijk recht, vervat in het Wetboek van Koophandel. De agenten van de Hanze hielden in de avonduren zittingen aan huis waarbij adviezen werden gegeven, geheel toegespitst op de standsgroep van de klant en inlegger. Nadat de Eerste Wereldoorlog was afgelopen ontstond een tijdelijke Europa-brede *hausse*.

De middenstand profiteerde er van. Deze stand kon nu over gelden uit de omzet beschikken. En had dus minder behoefte aan krediet. De Hanze-keten bleef dus met een bulk geld zitten in de daar haar beheerde fondsen. En gingen die onverantwoord en ondeskundig beleggen in de gekste speculaties. Een wereldwijd fenomeen. Dat, naar experts met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid voorspelden, moest eindigen in een structuurloze beursimplosie die de internationaal handelsstromen zou verlammen voor meerdere jaren. In 1929 kwam dat volledig uit.

Maar daarvoor waren de Hanze-directies wel degelijk uit en te na gewaarschuwd. Voor hen groeiden de bomen hoger dan de lucht: er werd gespeculeerd in de bevreemdendste effecten en vreemde valuta. Dat was statutair onmiskenbaar verboden. Maar de goklust was pathologisch. Men gaf krediet ook aan ondernemingen die met de rooms-Katholieke Nederlandse Middenstand niets te maken hadden. De Hanze-directeurs gaven leningen aan personen die hen nauwelijks bekend waren en die niet de bijbehorende zekerheden konden verschaffen. De Hanze-keten verplichtte deze debiteuren dan deswege levensverzekeringen af te sluiten. Die via de aangeboden en soms zelfs opgedrongen lening méégefinancierd werden. Dat waren dus eigenlijk koopsompolissen. De papieren creaties in *futures* die de oorzaak werden van de kredietcrisis van 2008. De directeurs gaven zichzelf, familie, moeien en magen blanco kredieten en besteedden enorme sommen aan uiterst luxueuze bankkantoren met, natuurlijk, riante van alle nieuwe gemakken voorziene bovenwoningen voor de directeur en zijn gezin. Er was gewaarschuwd, dat het fout moest lopen. Ook door de klassieke bancaire wereld. Maar de Nederlandsche Bank, toezichthouder de facto, greep niet in. En die Bank bleef goedverklaringen voor de Hanze-activiteiten afgeven. Via Colijn, Minister van Financiën in het kabinet Ruijs II, wisten de Hanzenbanken toch nog staatsgaranties te krijgen, die alleen maar

bewerkten dat landelijke déconfitures uitgesteld werden. Colijn handelde hier buite het kabinet om en buiten de volksvertegenwoordiging wier instemming hij voor deze handelingen had moeten vragen op basis van een wetsvoorstel dat hem daartoe machtigde.

XVI.16.11.5 De Katholieke opgevoerde druk op de staatsgaranties en de interventies vanwege financiën

Colijn had de confessionele coalitie in stand willen houden en toegegeven aan de druk van de Roomse Kamerclub. Die had de Roomse Zaak willen dienen. Wat die zaak ook handelscommercieel mocht voorstellen. De Kamerclub wist heel goed dat Colijn zulks op zijn beurt óók deed. Hij was Minister van Financiën kunnen worden binnen het kabinet Ruijs II om de Protestantse Zaak te dienen. Alleen was die Zaak in Nederlandsch-Indië gelegen. Dáár had de traditioneel protestante bovenlaag de volledige beheersmacht over de immense olie- en tinvoorraden op Billiton, onder Straat Malakka, in de Djambivelden op zuidelijk centraal Sumatra, in het zuidoosten van Borneo en eerstdaags op het Vogelkopeiland over de goudlagen in het Carstenzgebergte in de binnenlanden van Nieuw Nederlandsch Guinea.

De Bataafsche Petroleum Maatschappij was werkmaatschappij ten behoeve van die Zaak, de Nederlandsche Handelsmaatschappij was voor die Zaak beheersmaatschappij voor veldgewassen en beiden hadden van regeringswege staatsmonopolies verkregen ter uitnutting van de aan hun directies toevertrouwde schatten. Maar ze hadden dat buiten iedere begrotingswet om. Dat was ook overduidelijk gebleken bij de debatten met de Protestantse Minister van Koloniën Simon de Leugenaar De Graaff. Deze koloniale deskundige van protestanten huize was in drie confessionele kabinetten Minister van Koloniën en gold als voorvechter van deze Protestantse Zaak.

De Graaff was vanaf 1883 in Nederlands-Indië bestuursambtenaar en later directeur van het Binnenlands Bestuur en regeringscommissaris voor de reorganisatie van het bestuur van Indië. Hij volgde in 1919 Idenburg op als minister van Koloniën en behield die functie in het volgende kabinet. Kreeg toen de bijnaam 'Simon de Leugenaar', vooral vanwege zijn ongelukkige optreden rond de exploitatie van olievelden in Djambi. De Graaff bracht in 1921 een wet tot stand waarbij de Nederlands-Indische Aardolie Maatschappij werd opgericht, een gemengd bedrijf van de staat en de BPM (Bataafsche Petroleum Maatschappij).

Deze maatschappij kreeg de concessie tot exploitatie van de aardolievelden van Djambi. Maar De Graaff had steeds glashard ontkend dat de BPM aldus een verkapt staatsmonopolie had verkregen. Uit de ter inzage gelegde stukken ter griffie van de Tweede Kamer bleek dat pas, toen de fractievoorzitter van de Vrijzinnig Democratische Bond H.P. Marchant de moeite had genomen het gedetailleerde gunningscontract eens paragraaf voor paragraaf door te spitten. Zijn geheime notawisseling met de Amerikaanse gezant dienaangaande leidde tot kritiek in de Tweede Kamer. Zie over dit bedrog van de volksvertegenwoordiging nader: **Neutraal**

Nederland II, 1831-1942, Van Volkenbondslid tot gewapend neutrale staat 1920-1942, <https://gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2024/06/Neutraal-Nederland-2.pdf>

Hoofdstuk 2.5.5. *Simon de Leugenaar ziet niet om en niet mét bedrog verlegen*, Didactische Syllabus 26.

Min of meer op dezelfde wijze bracht De Graaff de Wet tot oprichting van de N.V. Billitonmaatschappij tot stand, een gemengd bedrijf van staat en Billiton dat als enige concessie kreeg voor de exploitatie van de tinwinning in Nederlands-Indië. En De Graaff bracht in 1922 de Bestuurshervormingswet tot stand en in 1925 de Wet op de Indische Staatsinrichting waardoor de Protestantse nijverheden de al zo lang gekoesterde vrije handel binnen hun debiet konden voortzetten. Terwijl De Graaff juist hier had beloofd de inheemsen een soort toezicht toe te kennen. De Graaff keerde in het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck III terug als minister. De Graaff werd dus beloond, keer op keer, voor zijn inconstitutionele beheerswijze van zijn portefeuille. Dat was juist openbaar geworden op het moment dat het nefaste beheer van de Hanze-directies breed ruchtbaar werd en leidden tot grote schandalen ook bij niet-katholieke bankinstellingen. De Katholieken hadden dat protestantse gesjoemel stilzwijgend getolereerd. Maar nu eisten ook zij hun portie vlees op. Voor wat hoort wat. Toegegeven: de katholieke Hanze-administratoren hadden menige steek laten vallen. Maar dat hadden veel koloniale protestantse administratoren óók. Zó goed had Nederland in Indië nu ook weer niet bestuurd. De katholieke fractie had daar nooit iets van gezegd. Die had dat meestal laten lopen. Maar nu was het hun beurt, want hun middenstand dreigde ten onder gegaan. De Antirevolutionairen konden kiezen of delen. En zij deelden. Er kwam een vaag geredigeerd “Hanze-wetje”.

Een machtigingswet waarbij de Minister van Financiën in 1925 werd gemachtigd kredieten beschikbaar te houden waardoor gezonde ondernemingen die in het rood stonden bij de faillerende Hanzebanken makkelijk konden overstappen naar neutrale middenstandsbanken met garanties dat de rijksoverheid instond dat voor gebleken insolventie kredieten ter schuldovername ten laste van de rijkskas ter beschikking stonden. Maar veel werd weer overgelaten aan de met uitvoering belaste ambtenaren, die zelf geen risico's wilden lopen bij de selectie van de ondernemingen die daarvoor in aanmerking kwamen.

In 1925 bleek dat toch niet voldoende te werken: de Algemeene Centrale Bankvereniging voor den Middenstand kwam toch in ernstige problemen. Colijn greep nu in persoon in: hij verstrekke via een brief, geschreven ten departementen maar nooit gecommuniceerd aan de volksvertegenwoordiging, een garantie van tien miljoen aan de Nederlandsche Bank zodat deze de Centrale kon bijspringen. Het bleek een open eindregeling, want Colijn had aangegeven dat in geval van noodzakelijkheid deze subsidie kon worden verhoogd. Natuurlijk bleek dat noodzakelijk. De Hanze-directies hadden nooit open kaart gespeeld over de tekorten. Die kwamen steeds in golven aan de orde bij iedere aanvraag van surceance. De rijksoverheid dreigde dus een blanco chèque te hebben afgegeven, Colijn had dat al

eerder gedaan bij de Robaver, de Rotterdamsche bankvereniging, die ook op omvallen stond omdat ook zij kredieten had verschaft in de euforie van de na-oorlogse hausse. Colijn lei zich nu toe, in samenwerking met Vissering van de Nederlandsche Bank deze subsidies, niet berustend op een wetsbesluit, weg te schrijven in de Rijksbegroting. Verscholen in open geformuleerde posten. Verdeeld, deskundig, over de verschillende vakdepartementen. Aalberse, de Minister van de RKSP voor Arbeid wist het goed. Het was in de Ministerraad toch zijdelings aan de orde geweest. Aalberse deelde het Nolens mee. En die besloot dat met deze kennis Colijn in noodzakelijke gevallen nu chantabel was. Die gevallen stonden eraan te komen. Want in veel gevallen hadden de Roomse middenstanders er een potje van gemaakt. Ze wisten nu dat hun leiders hen steeds zouden sauveren.

En kwamen na 1929 met nog veel meer van deze ongelukken aanzetten. De Rooms en hadden hun staat in de staat opgetuigd. Vooral veel instellingen van maatschappelijk hulpbetoon binnen hun zuil met ontzagwekkende en imponerende opstellen. Veel geïllustreerde wekelijkse persorganen, een duur landelijk dagblad als de Maasbode met veel extra's voor abonnees, jeugdverenigingen, bijzondere opleidingsinstituten, missioneringscentrales met flankerende zorginstellingen. Achteraf vraagt men zich af of de andere zuilen dat niet hebben kunnen doorgronden. Hebben zij zich niet afgevraagd hoe de Rooms en dat betaalden? Dezen werd wel soms rekenschap gevraagd. Maar niet duidelijk en niet dringend. En steeds bij suggestie. Die de Rooms en veinsden niet te kunnen vatten. Ze bleven koers houden. Maar bleven daarbij steeds vaker op de Rijkskas terugvallen. Colijn, de man van de crisisjaren, kon niet meer terug. De Grote Man had zich in méér dan in één opzicht te kwetsbaar gemaakt.

Maar de belastingbetaler draaide er natuurlijk voor op. Het kwam de staatkundige samenwerking tussen de confessionele partijen niet te goede. Hun wederzijds bedrog

hield hen wederkerig in een verstarrende ban, want als de ene confessie de ander aankloeg kon die met gelijke munt van de weeromstuit gaaf beantwoord worden. Niets kan méér nauwelijks te verheimelijken haat wekken. Die Zaak ging de protestanten teveel parten spelen. Hun argwaan jegens de katholieke boekhoudkunde en koophandelsbekwaamheid nam steeds meer toe. Tegelijkertijd zette zich een aanmerkelijke en langdurige nationale recessie en bancaire kredietcrisis in. Met name het katholieke bancaire kredietsysteem ook buiten de Hanzebanken, als nationale keten voor de roomse middenstand, kwam terecht in een faillissement.

Achteraf is het merkwaardig dat de katholieke zuil zo'n systeem had weten op te zetten. Maar het Episcopaat – de nationale bisschoppenconferentie – wilde eigenlijk dat het katholieke volksdeel zich ontwikkelde tot een volledig parallelle staatsorganisatie, met alle overheidsvoorzieningen van dien. De Nederlandse Rooms-Katholieken, zeker van de aanstaande volledige bekering van Nederland tot het enig Ware Geloof, meenden nu dat er in Rome een Paus zat die volledig begrip zou opbrengen voor hun staatkundige imperium binnen het Nederlands grondgebied en de uitbouw ervan ten behoeve van de Roomse Zaak. Een Paus die er niet voor terugschrok om zich onmiddellijk te mengen in politieke aangelegenheden in verband met de totale emancipatie van de Rooms Katholiek als rechtsgenoot met volledige burgerschapsrechten via eigen parastatale instellingen.

Aan die Paus zouden de Nederlandse Rooms-Katholieken wellicht nog veel kunnen hebben. Want ze waren nu de protestantse dominantie in het regeerkasteel onder Colijn meer dan zat. Ze waren van plan zich tegen deze steile dwingeland, die géén actieve conjunctuurpolitiek wilde voeren en blind bleef varen op het dogma van de Gave Gulden, die direct aan de Gouden Standaard gekoppeld moest worden frontaal te verzetten. De RKSP-fractie was van plan een motie van wantrouwen tegen dit kabinet Colijn op brede basis te lanceren. Maar dat was risicovol. Kon zij tevoren steun vragen voor deze actie ten Vaticane, bij die Paus? Paus Pius XI. Achille Ratti. Een geharnaste Paus. Die heidenen rauw lustte.

XVI.16.11.6 De Paus als consulaire trustee voor de Roomse Middenstand

Onder deze Roomse Zaak wisten de katholieken nu ook het herstel van de wereldlijke macht van de Paus te schikken waartoe ook de Staat der Nederlanden zich zou behoren in te spannen, zulks ter oplossing van de nog steeds voortwoekerende Romeinse Kwestie van 1870. Alsof er in die tussenperiode niets gebeurd was. De Rooms Katholieke Staatspartij (RKSP), eindelijk in 1926 volledig opgericht als politieke rechtspersoonlijkheid bezittende partij, vergde dat dat Nederland daartoe zijn lidmaatschap in de Volkenbond en zijn buitenlandse diplomatieke betrekkingen diende aan te wenden.

Gebleken was dat de Italiaanse regering bereid was tot velerlei concessies om deze Kwestie eindelijk op te lossen, een streven dat Rooms Nederland openlijk diende te ondersteunen en volledig te billijken mits instemming werd verkregen vanwege de Heilige Stoel. De Paus kwam ondertussen woorden te kort om het zo trouwe

Nederlandse Roomse Volksdeel te danken voor de kinderlijke aanhankelijkheid van de gelovigen aan hun geestelijk gezag, hun orthodoxie, hun geloofstrouw en offerbereidheid. Steeds vaker kwam dat deel met uitbundige delegaties de pauselijke audiënties bijwonen in Het Vaticaan, steeds vaker vroeg het om bijstand van deze Macht van over de Alpen om benarde geloofsgenoten en vooral missionerende geestelijken bij te staan in den vreemde. Want de Heilige Stoel bleek zich nu wel degelijk bezig te willen houden met algemene geopolitiek. Die overduidelijk verlegd werd onder de pressie van de totalitaire staten die zich manifesteerden in Europa. Duitsland, Italië zelf, Portugal en Spanje. De Kerk bleek speler. En aan zet.

XVI.16.11.7 De Paus hersteld als wereldlijk heerser

De consummatie ervan was de totstandkoming van het Concordaat van Lateranen, genoemd naar de cathedrale zetelplaats van de Stedehouder Christi als bisschop van Rome. Het Verdrag van Lateranen is een verdrag dat op 11 februari 1929 in het aan de kathedraal connexe Lateraanse paleis werd gesloten tussen de Heilige Stoel en de Italiaanse regering onder de fascistische dictator Benito Mussolini. Ratificatie van het verdrag vond plaats op 7 juni 1929.

Het verdrag maakte een eind aan de toestand die ontstond toen Rome na de Inname van Rome en een volksraadpleging bij de nieuwe Italiaanse eenheidsstaat werd gevoegd: sinds 1870 was de voormalige Kerkelijke Staat Italiaans grondgebied en beschouwden de Pausen zichzelf als "gevangene van het Vaticaan". In 1929 besloten Paus Pius XI Ratti en Mussolini de staatkundige verhoudingen zuiver zakelijk te regelen. Dus zonder in te gaan op theologische of moraaltheologische leerstellingen of vooronderstellingen. En zonder erkenning van de rechtmatigheid van de door Koninkrijk Italië begane annexaties van territoriale aard tussen 1848-1870.

XVI.16.11.8 De benadering van Mussolini

Facistenleider Benito Mussolini, de *Duce*, hoopte daarmee uiteraard ook sympathie te winnen in het overwegend katholieke Italië. Het verdrag bestond uit drie delen: Een verdrag waarin de onafhankelijkheid en soevereiniteit van de Heilige Stoel werd erkend, de staat Vaticaanstad werd opgericht en de grens tussen Italië en Vaticaanstad werd bepaald. De Heilige Stoel erkende impliciet het verlies van het overige kerkelijke territorium als feit. Het stemde de rechtmatigheid en regelmatigheid daarvan niet toe. Dus: een erkenning *de facto*. En niet *de iure*. Een concordaat waarin de wederzijdse verhoudingen met diplomatieke privileges, immuniteiten en fiscale excepties tussen de Katholieke Kerk en de staat Italië werden overeengekomen en

uitvoeringsarrangementen

werden

bevolen.

Inzonderheid zijn opvallende garanties nopens het priesterlijke verschoningsrecht ingevolge het sacramentele biechtgeheim. Het rooms-katholicisme werd de staatsgodsdienst in Italië. Een financiële paragraaf, strekkende tot compensatie door de Italiaanse staat voor de Vaticaanse bezittingen die het in 1870 in beslag had genomen. De kerk mocht de officiële functies benoemen, de Staat betaalde hun salaris. Mussolini voerde zelf de onderhandelingen. Namens de Paus deed dat zijn staatssecretaris kardinaal Pietro Gasparri. In het verdrag erkende Italië het recht van de Heilige Stoel op een eigen buitenlandse politiek. Dat scheen zelfs de consulaire politiek te betreffen, ook die voor de gelovigen buiten Italië van belang kon zijn. Dat raakte dus het Nederlandse volksdeel van de Kerk meteen. Vooral toen Mussolini de negentiende eeuwse koloniale politiek van Italië in Afrika scheen te willen hervatten. De Heilige Stoel als volkerenrechtelijke organisatie die daarmee te maken zou krijgen. Niet de Kerk en zeker niet de Italiaanse kerkprovincie. Die zouden zich buiten Mussolini's binnenlandse fascistiseringspolitiek moeten houden en dus ook niet mogen veroordelen. Ook niet de koloniale expedities. Die de wereldopinie in deze periode zouden gaan beroeren. De Kerk zou deze als feiten moeten aanvaarden. De Stoel niet, aldus de Paus.

XVI.16.11.9 De Zendbrief *non Abbiamo Bisogno*

Een subtiel onderscheid, maar het Staatssecretariaat wilde te dien opzichte toch bepaald wel enige slagen om de arm houden. Het zou dat ook doen blijken bij de afkondiging van de zendbrief *Non Abbiamo Bisogno*. *Non abbiamo bisogno* (Italiaans voor: wij hebben geen behoefte) was een encycliek uitgevaardigd op 29 juni 1931, waarin de Paus zich verzette tegen het optreden van het Italiaanse, fascistische regime ten aanzien van de Katholieke Actie. De Katholieke Actie was een organisatie, die tot doel had alle gelovigen te betrekken in het voorkomen van de secularisering van de maatschappij. Daartoe riep Paus Pius XI de verering van Christus Koning uit als een

nieuwe wervende ritualistiek, erop gericht het publieke domein voor deze Monarch te heroveren. Het feest van Christus, Koning van het Heelal (*Dominus Noster Iesus Christus Universorum Rex* in het Latijn) of kortweg Christus Koning (*Christus Rex*) is een hoogfeest binnen de Katholieke Kerk dat eind november gevierd wordt, op de laatste zondag van het kerkelijk jaar. De daarop volgende zondag (Levavi) is het begin van de advent, het begin van het nieuwe kerkelijk jaar. Christus Koning valt dus op de zondag in de periode van 20 tot en met 26 november.

Het feest werd in 1925 ingesteld door paus Pius XI naar aanleiding van de 1600-jarige viering van het Concilie van Nicaea om tegen het laïcisme en atheïsme nadruk te leggen op de allesomvattende betekenis van het koningschap van Christus over de mens en de wereld. Pius XI wijdde de encycliek *Quas Primas* aan dit feest dat telkens het kerkelijk jaar afsluit. Christus Koning is een van de vele verschillende titels van Jezus Christus.

XVI.16.11.10 Christus Koning in Nederland

En in Nederland sloeg het zeer aan. Vrijwel overal kwamen in de parochiën, de patronaatsgebouwen en kloosters, liefdesgestichten en onderwijsinrichtingen beelden te prijken van Christus als wereldlijk Monarch. Voorwerp van bijzondere gebedsactiviteiten, geloofsmanifestaties in de straten en op de pleinen en bedevaarten of processies naar oorden met een dergelijke voorstelling. Men kon bezwaarlijk volhouden dat de presentatie van deze Monarch met stralenkrans géén politieke stellingname impliceerde. Wat vond deze Monarch van de nieuwe koloniale aspiraties van de fascist? En wat dienden de gelovigen daaruit wereldwijd voor gevolgtrekkingen daaruit te maken?

En wat van de Italiaanse interventies in de voortwoekerende Spaanse burgeroorlog die steeds gruwelijker taferelen bood? En had deze Monarch geen opvattingen over de weerzinwekkende Stalinistische zuiveringen die in deze periode in volle hevigheid in het rijk van de Satan losbarstten? Kon deze vraag soms ook betrekking hebben op de wegvaging van de rechtsstaat in Nazi-Duitsland waarvan de mare over concentratiekampen, euthanasieprogramma's en rassenzuiveringen wereldwijd begon rond te spoken? Vond die monarch daar allemaal niets van, waarom dan deze nieuwe ritualistiek in het leven geroepen? En vond Hij daar wel iets van, welke gevolgen

moest dat dan onder meer hebben voor het Nederlandse Katholieke Volksdeel en zijn Staatspartij? Dezelfde vragen konden voor alle andere kerkelijke provincies gesteld worden. Ook in Italië. De beantwoording ervan zou de wereldkerk aan moeten gaan.

Hiertoe werden overal diverse verenigingen opgericht, waaronder die voor de jeugd. In de Lateraanse Verdragen van 11 februari 1929 werd het bestaansrecht van die Katholieke Actie – zo heette deze beweging internationaal -- erkend, mits zij zich distantieerde van politieke *inmenging*. Dat – inmenging -- is en blijft een vage aanduiding, want juist deze Katholieke Actie omvatte mede de staatkundige opvoeding en oriëntatie van de Rooms-Katholieke Jeugd via katholieke verenigingsverbanden, opleidingsinstituten en wervingen voor geestelijke ambten, leken-bestuursposities en de inzet bij de op het katholicisme georiënteerde staatkundige pressiegroepen.

De Christus Koning feesten ingesteld door Pius XI

Kortom: het Concordaat van Lateranen had ook weer alles om juist hier wederzijdse jurisdictieconflicten te krijgen met het Italiaanse fascistische en fascistiserende staatsapparaat, dat steeds meer segmenten van overheidszorg en interventies voor zich direct claimde. Daar ging het dan ook mis. En omdat de Nederlandse katholieken zich óók weer bezighielden met de verstandhouding tot de universele wereldkerk, mede op basis van de bevoegdheidsafbakeningen die in het Lateraans Concordaat waren overeengekomen, had dat repercussies voor hun verstandhouding met Italië dat zich steeds meer en indringender het Hitler-Duitsland associeerde. Tot slot riep Paus Pius XI alle gelovigen op tot gebed om zo tot een oplossing te komen van het probleem.

De populariteit van de Katholieke Actie was Benito Mussolini steeds meer een doorn in het oog. In zijn streven meer grip te krijgen op de opvoeding van de Italiaanse jeugd had hij de *Opera Nazionale Balilla* opgericht, die de jeugd het fascistisch ideaal moest bijbrengen. Mussolini beschuldigde leden van de Katholieke Actie ervan zich

toch bezig te houden met politieke zaken, waardoor hij meende dat ingrijpen gerechtvaardigd was. Op 30 mei 1931 werden vele verenigingen op last van de staat opgeheven. Dit leidde tot verontwaardiging van Pius XI, die tijdens verschillende toespraken het optreden van de fascistten veroordeelde. Uiteindelijk besloot de Paus de reeds gereedliggende encycliek *Non Abbiamo Bisogno* uit te vaardigen. Een zendbrief, die deze keer naar strekking niet beperkt kon blijven tot Italiaans territorium.

XVI.16.11.11 Quadragésimo Anno

Dat gold nog sterker voor de Encycliek *Quadragésimo anno* (Latijn voor Veertig jaar later). Het geldt hier een sociale encycliek van Pius XI. De encycliek verscheen in 1931, veertig jaar na de eerste sociale encycliek *Rerum Novarum* in 1891. Deze encycliek is een aanpassing van de sociale leer van de Katholieke Kerk naar de nieuwe maatschappelijke situatie. De maatschappelijke context was grondig gewijzigd, massale armoede en werkloosheid heersten als gevolg van de ineenstorting van de beurs in New York in oktober 1929. Daarnaast waren de politieke stromingen veranderd. Het socialisme had zich afgesplitst van het communisme. In deze encycliek wordt er gezocht naar een alternatief voor het socialisme terwijl men bleef streven naar sociale rechtvaardigheid, de rechtvaardige verdeling van goederen en arbeidsloon.

Pius XI is buitengewoon kritisch over het opdoemend neoliberalisme waarin winstmaximalisatie de maatstaf van alle dingen is. Het komt neer op flagrante misbruiken van het tijdelijk eigendom van kapitaal. Een van deze misbruiken, aldus Pius, is loonslavernij, waarbij de werknemer instrument is van de geldbezitter. Leo XIII had in zijn zendbrief vooral die wijze van volkshuishouding op het oog, waarin over het algemeen door de ene partij het kapitaal, door de andere de arbeid werd bijgedragen voor de gemeenschappelijke economische werkzaamheid zoals hij haar dan ook kernachtig typeerde: „Geen kapitaal kan bestaan zonder arbeid, noch arbeid zonder kapitaal.” Maar Leo, aldus Pius, vond dat deze twee componenten tot elkaar in de juiste verhouding hoorden te staan.

En Leo constateerde in zijn tijd dat dat beslist niet het geval was. Het kapitaal werden overgewaardeerd, de arbeid ondergewaardeerd. Nu, in deze tijd van staatsocialisme is die wanverhouding zelfs systemisch geworden. Kapitalisme is niet in zich veroordelenswaardig. In zich is zij ook niet verkeerd. Maar dan verbreekt zij de juiste orde, wanneer het kapitaal de arbeiders of de klasse der proletariërs in dienst neemt met dat doel en onder die voorwaarde, dat de zaken, ja zelfs heel het economisch leven gericht worden naar de eigen wil en het individuele voordeel van de kapitalist of kapitaalhouder. Zonder enige rekening te houden met de menselijke waardigheid der arbeiders, het sociaal karakter der economie, zelfs niet met de sociale rechtvaardigheid en het algemeen welzijn.

Het is waar, zo betoogt Pius: zelfs heden ten dage is dit niet overal de enig heersende wijze van volkshuishouding; er is immers nog een andere wijze, waaronder een nog altijd zeer grote, en door aantal en door invloed machtige mensengroep leeft, bijv. de

landbouwersstand, waarin het merendeel van de mensheid op eerbare en rechtschapen wijze in zijn levensonderhoud voorziet. Ook deze mensen gaan gebukt onder hun eigen zorgen en moeilijkheden. Maar door de uitbreiding van het industrialisme over heel de aarde, heeft ook het kapitalistisch economisch regiem, sedert het verschijnen van de encycliek van Leo XIII, in alle richtingen zeer veel terrein gewonnen. Zozeer dat het zelfs in de economische en sociale verhoudingen is gedrongen van hen, die buiten de kring daarvan stonden, daar vaste voet heeft gekregen, en zijn voordelen, maar ook zijn nadelen en gebreken daaraan werkelijk mededeelt en er in zekere zin zijn geest op overbrengt.

Daarom behartigen wij als Kerk – hier komt Pius tot de consequenties van zijn politieke stellingname -- de belangen niet alleen van hen, die wonen, waar industrie en kapitaal overheersen, maar van het hele mensdom, wanneer wij de aandacht vestigen op de veranderingen, die de kapitalistische wijze van volkshuishouding vooral sedert de tijd van Leo XIII heeft ondergaan. Wat wel het meest in het oog loopt is, dat in onze tijd niet enkel de rijkdommen zich opstapelen, maar ook een ontzaglijke macht, een despotische economische overheersing zich samentrekt in handen van enkelen, die meestal geen eigenaars zijn, maar slechts bewaarders en beheerders van toevertrouwd kapitaal, en er volgens hun wil en goeddunken over, beschikken.

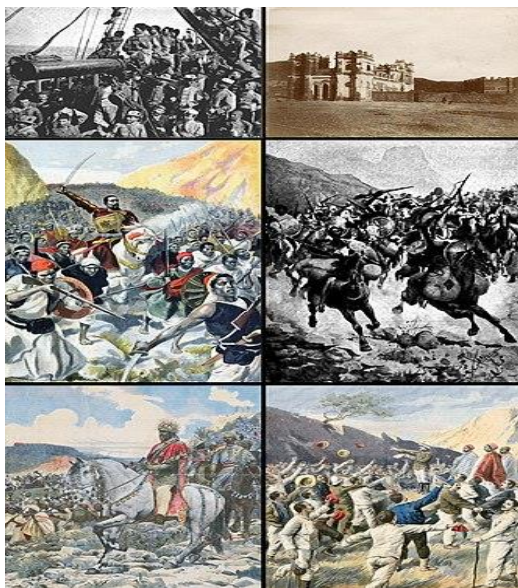
Deze dictatuur neemt de verschrikkelijkste vormen aan bij hen, die, omdat zij de geldmarkt in handen hebben en beheersen, ook de macht bezitten over het kredietwezen, en over het verlenen van kredieten eigenmachtig beslissen. Zij regelen dan ook als het ware de bloedsomloop van heel het economisch organisme, en hebben, om zo te zeggen, het leven der economie zozeer in hun macht, dat tegen hun wil niemand kan ademen. Deze concentratie van macht en invloed, die als het ware het karakteristieke kenmerk is van de jongste economische ontwikkeling, is de natuurlijke vrucht van de onbeperkte concurrentievrijheid, waarin alleen de sterksten overblijven, of, wat vaak hetzelfde is, degenen, die het felst van allen strijden, die zich het minst bekommeren om hun geweten.

Deze concentratie van invloed en macht brengt op haar beurt een drievoudige strijd voort. Op de eerste plaats gaat de strijd om de economische overmacht zelf. Op de tweede plaats wordt er vinnig gestreden, om de overmacht te verkrijgen op de staat. Om dan zijn invloed en gezag te misbruiken voor de economische strijd. Ten slotte wordt er gestreden tussen de staten onderling, zowel omdat de naties haar politieke macht als middel gebruiken, om de economische belangen van haar eigen burgers te bevorderen, alsook omdat zij haar economische overmacht en invloed trachten aan te wenden voor de beslechting der internationale geschillen op politiek gebied. Aldus Pius. Een tot op dat moment ongehoord standpunt voor een Paus. Maatschappijkritisch is het woord. Anti-systemisch. Maar voer voor de Roomse Nederlandse middenstander die niet meer wist, waar het te zoeken in hartje crisistijd.

De taal van de Encycliek was natuurlijk nogal abstract. Maar voor de RKSP waren er voldoende elementen in om een nieuw verkiezingsprogramma te formuleren voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer, die ze hoopte te verhaasten, nu Colijn geen millimeter wilde afwijken van een keihard saneringsproces in de collectieve zekerheid. Colijn wilde verder in rigide werkverruimingsmaatregelen tot v r in het buitenland wilde voorzien met de dreiging van ontzegging van iedere financiële steun voor gezinsbehoeften. Hij wilde nauwelijks ingrijpende en effectieve protectionistische maatregelen nemen voor de kleinere middenstand. Hij volhardde bij een consequente deflatie in de Gave Gulden. De RKSP besloot nu op een crisis aan te sturen, zo noteert Aalberse, die daarbij het voortouw zou nemen. Dat zou de calvinisten leren. Wat Pius hier naar voren bracht was van mondiale betekenis. De RKSP moest alleen wat Nederlandse adaptaties aanbrengen en voorbeelden geven van Colijns koele hardheid. En die waren er vele. Deze zendbrief was niet alleen maar puur katholiek. En ze had beslist buiten Italiaans grondgebied grote betekenis.

XVI.16.11.12 De koloniale oorlog in Abessinië

Dat grondgebied was zich overigens in snel tempo aan het uitbreiden. In Abessinië bijvoorbeeld. Waar Mussolini een koloniale veroveringsoorlog was begonnen. In aansluiting op een eerste veroveringspoging door Italië in 1895. Deze eerste Italiaanse oorlog resulteerde in een overweldigende nederlaag voor Rome.

Beelden uit de eerste Italiaanse oorlog tegen Ethiopië/ Abessinië 1895-1896

De Tweede Italiaans-Ethiopische Oorlog kwam neer op een gewelddadige annexatie door Italië van Ethiopië in 1935-1936. De oorlog duurde zeven maanden en leidde tot de Italiaanse bezetting van Ethiopië. Destijds werd die Afrikaanse staat nog aangeduid als Abessinië.

XVI.16.11.13 De Volkenbond en de Abessijnse overweldiging door Italië

De Ethiopische Keizer Haile Selassie reageerde met het aanhangig maken van de kwestie bij de Volkenbond. De Ethiopiërs beschuldigden de Italianen van het

bombarderen van Rode Kruisposten en het gebruik van verboden wapens als dumdkogels en mosterdgas. De beschuldigingen waren moeilijk na te trekken, maar vast is komen te staan dat de Italiaanse troepen inderdaad gebruik hebben gemaakt van mosterdgas en dit op uitdrukkelijk en herhaald bevel van Benito Mussolini in telegrammen. De Zweedse graaf Carl Gustaf von Rosen, zoon van Eric von Rosen vloog als piloot met gewonden en was ooggetuige van een Italiaanse aanval op een ziekenhuis en van het gebruik van mosterdgas. Op 4 april zag Haile Selassie de lijken drijven in het met mosterdgas vergiftigde Ashenge-meer. Merkwaardigerwijze trachtte Haile Selassie ook Mussolini te paaien door hem een gebied bij de Walwal-oase aan te bieden. Mussolini liet de Regia Marina (Koninklijke Marine) zijn troepen naar Eritrea verscheppen en weigerde iedere toenadering. Ook nadat een commissie van de Volkenbond in het voordeel van Ethiopië uitspraak had gedaan betreffende Walwal, bleef Italië op basis van secundair ingebrachte klachten en eisen zich agressief opstellen.

XVI.16.11.14 De opstellingen van de Volkenbond

In september 1935 leek het erop dat de Volkenbond krachtig zou optreden tegen Italiaanse agressie. De Britse minister van Buitenlandse Zaken Samuel Hoare, 1st Viscount Templewood hield een vlammend betoog in de Volkenbond, en een Britse vloot voer de Middellandse Zee in. Mussolini wist echter dat dit te maken had met een vlootoefening die sowieso al gepland was en dat de vloot slecht uitgerust was. De inval werd door de Volkenbond als agressie van Italië bestempeld maar de sancties waren niet efficiënt. Tezamen met de Japanse inval in China toonde deze oorlog de machteloosheid van de Volkenbond aan. Vanaf dat moment werd de bond, die door veel landen sowieso al werd gezien als het verlengstuk van Groot-Brittannië en Frankrijk, niet meer serieus genomen.

De Volkenbond reageerde met toch al ineffectieve en moeilijk uitvoerbare handelssancties. Frankrijk echter bleef wegens economische redenen onbepert handel voeren met Italië. De sancties zouden, zelfs al waren ze uitgevoerd, bovendien nauwelijke economische gevolgen hebben gehad: ze omvatten onder andere ezels en aluminium, die Italië zelf voldoende bezat, verder nikkel, tin en rubber, maar geen kolen, ijzer, staal en olie. De olie-exporterende leden van de Volkenbond wisten namelijk dat Italië hoe dan ook olie uit de Verenigde Staten, dat geen Volkenbondslid was, kon kopen. Zij redeneerden dat een olie-embargo zich dus tegen henzelf zou keren. Bovendien zou een te streng embargo wellicht leiden tot een escalatie van de oorlog naar het Europese vasteland.

Om dezelfde reden durfden de Britten niet het Suezkanaal voor Italiaanse (troepen)schepen te sluiten, wat direct een einde aan het militaire avontuur zou hebben gemaakt. Niettemin vormden de sancties wel koren op de molen van Mussolini, die er zijn populariteit mee opkrikte. Hij riep zijn volk op tot het brengen van "offers" nu de Britten en Fransen Italië zijn plaats onder de zon misgunden. Italiaanse echtparen leverden spontaan hun gouden huwelijksringen in in ruil voor stalen om zo de oorlog te helpen financieren.

Hoare-Laval plan tot verdeling van Abessinië

XVI.16.11.15 Het Hoare-Laval Plan

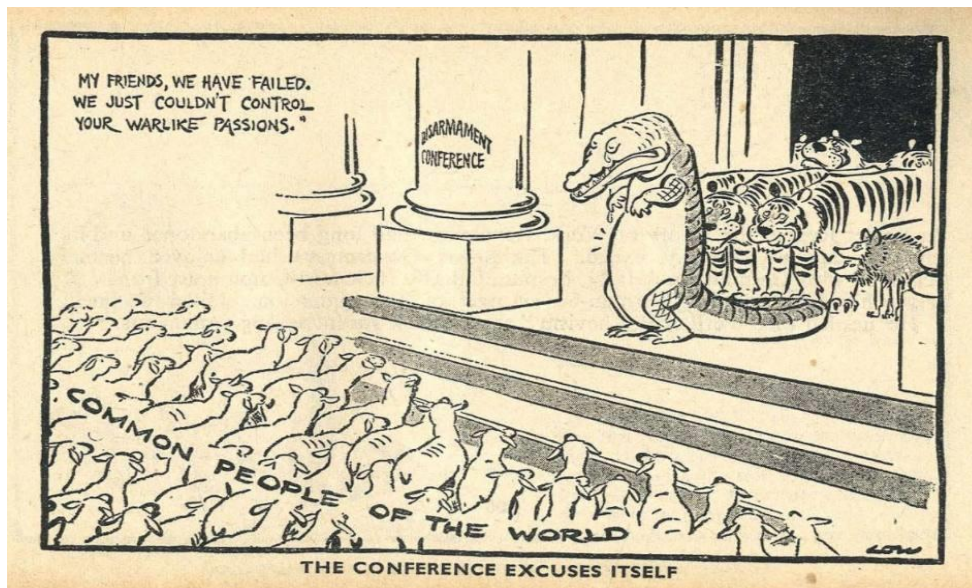
De Britse minister Hoare, die op 11 september 1935 nog zo'n vlammend betoog in de Volkenbond had gehouden, had inmiddels met zijn Franse collega Laval een vredesplan - het Hoare-Lavalplan - ontworpen dat grote delen van Ethiopië aan Italië zou toekennen. 150.000 vierkante kilometer Ethiopisch grondgebied zou volledig worden afgestaan en nog eens 400.000 vierkante kilometer zou praktisch onder Italiaanse controle komen. Ethiopië zou worden teruggebracht tot een rompstaat in

de Ethiopische hooglanden. In ruil hiervoor zou Ethiopië een haven aan en een corridor naar de Rode Zee krijgen; waarschijnlijk zou het daarbij gaan om Zeila in Brits-Somaliland. Dit plan zou later aangehaald worden als een schoolvoorbeeld van het wijken van het ideaal van internationale samenwerking voor eigenbelang. De Britten waren de oorlog zat, en de Fransen waren bang dat de hele episode Italië direct in de armen van het steeds agressiever wordende Nazi-Duitsland zou drijven.

XVI.16.11.16 De reactie van Nazi-Duitsland

Voor nazi-Duitsland vormde dit de lakmoesproef met het oog op de geplande eigen agressie tegen Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije en de herbezetting van het Rijnland. Het liet zich steeds laatdunkender uit over Bond en “het systeem van Versailles”, waar de interstatelijke ordening in West-Europa opnieuw was gedefinieerd ten gunste van Parijs. Duitsland had de Bond in november 1933 al verlaten. Donkere wolken pakten zich over het Avondland samen. De voorbereidingen voor een remilitarisering van het Rijnland werden door Berlijn nu begonnen. Den Haag was op de hoogte. Het wist ook, dat daarmee de Duitse bataljons paraat zouden geleverd worden op de linker Rijnsoever. Aldus zouden ze een uitvalsbasis hebben voor een mogelijke inval in de Lage Landen.

Maar het reageerde niet. De RKSP moest daar iets van vinden. Maar bleek daartoe buiten staat. Dat was voor Nederland als staat eigenlijk niet veel anders. Dat kon de Italiaanse agressie in Afrika niet veroordelen. Het erkende de Italiaanse Koning als eerste als Keizer van Ethiopië. En zette daarmee voor de katholieken de zaak weer eens op scherp. Paus Pius XI steunde aanvankelijk het Italiaanse invasieplan en schakelde de zondagsmis in om te helpen met het mobiliseren van soldaten. De voorheen amicale relaties met de Ethiopisch-Orthodoxe Kerk ruimen plaats voor een agressief beleid gericht op eliminatie. Italiaanse troepen zouden honderden kerken verwoesten en duizenden geestelijken standrechtelijk executeren.

XVI.16.11.17 De Abessijnse oorlog geen godsdienstconflict

Niettemin verslechterde de verstandhouding tussen de Heilige Stoel en Mussolini's regering na 1935 zo aanmerkelijk, dat de Abessijnse oorlog niet kon uitgroeien tot een

echte godsdienstoorlog tussen een animistische religie en het christendom, hoezeer Pius aanvankelijk die kant op wilde. Daaraan werkte mee het optreden van Haile Selassie in de Volkenbond op 30 juni 1936 in de Algemene Bondsvergadering. Haile Selassie verscheen nu als staatshoofd in een bijzondere zitting van de Volkenbond in Genève.

En maakte door zijn waardige optreden wereldwijde indruk. De door Mussolini georganiseerde tegenacties versterkten dat nog. Italiaanse journalisten maakten vanaf de publieke tribune de keizer belachelijk: ze floten hem uit en maakten oerwoudgeluiden. Na hun verwijdering sprak Selassie drie kwartier. Een openbare aanklacht tegen Bond, Het Westen, de wereldgemeenschap. Zijn toespraak was een vurige wens voor gerechtigheid en de waarschuwing dat ieder van de lidstaten weleens het volgende slachtoffer van agressie zou kunnen zijn. Het was natuurlijk vergeefs, na twee weken trok de Bond alle sancties tegen Italië in.

De Italiaanse bezetting van Ethiopië werd door het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk niet officieel erkend, maar dat was dan wel de enige overblijvende maatregel. Desondanks was de verhouding tussen Italië en deze landen volledig verstoord en werd het fascistische Italië daardoor tot een inniger samenwerking met het nationaalsocialistische Duitsland gedreven. Omdat Pius met Berlijn op ramkoers was komen te liggen, was een compromis met de Italiaanse fascisten nu echt onmogelijk geworden voor de Heilige Stoel. Deze besloot ook haar internationale rechtsmachtkring daarbij in te zetten. En wel zo, dat ook de Nederlandse katholieken dat niet zouden kunnen miskennen.

XVI.16.11.18 De Nederlandse Katholieke Actie

De Nederlandse Katholieke Actie organiseerde steeds vaker groepsuitstapjes voor jongeren naar Eeuwig Rome. Zeker nadat de kredietcrisis van 1929 toch ook in dit Lage Land enigszins begon weg te ebbten. Er waren na 1936 weer spaargelden beschikbaar om deze tochten te ondernemen, zelfs met langdurig verblijf, en onvermijdelijk kwamen de daaraan deelnemende jongeren in aanraking met het voor hen zo wezensvreemde fascisme dat juist daarom een bijzondere aantrekkingskracht bezat.

Christus Koning, merkwaardigernwijze getooid met de pauselijke tiaar met slechts de kroon van de wereld en de hemel

In het eerste deel van de encycliek besteedde de Paus veel aandacht aan de wijze waarop het Italiaanse regime was opgetreden tegen de Katholieke Actie. Verhalen waren hem verteld waarbij zo hard was opgetreden, dat zelfs sommige rechtsdienaars zich hadden verontschuldigd voor hun acties. Meest verderfelijk in de ogen van de Paus was de wijze waarop in de pers de acties gerechtvaardigd werden, waarbij het regime er niet voor schuwde om te beweren dat sommige beschuldigingen door de *Osservatore Romano* bevestigd werden.

Dat de Katholieke Actie zich bezighield met politieke zaken werd door de Paus weerlegd. Van de duizenden medewerkers die verbonden waren aan de actie waren er slechts vier die voorheen tot de Partito Popolare –tegenstanders van de fascistten – hadden behoord, maar zelfs deze vier hadden nu hun vertrouwen in het nieuwe regime uitgesproken. De beschuldiging, dat de Katholieke Actie een bedreiging vormde voor de staat, zouden de lezers van deze mededeling slechts "hebben doen lachen van ongeloof"; de actie richtte zich namelijk voornamelijk tegen jeugdbewegingen. Ook over de toekomst maakte de Paus zich ernstige zorgen. Zo vond hij de verplichte eed tot trouw aan de staat een gevaarlijke ontwikkeling[6] en hij riep de jeugd op om bij de eedaflegging het volgende voorbehoud uit te spreken: "met inachtneming van de wetten van God en de Kerk" of "in overeenstemming met de taken van een goed christen". Liever zag de paus echter, dat de hele eed zou worden afgeschaft. Dat de opvoeding van de jeugd slechts een taak was van de staat achtte de paus ook in strijd met de grondbeginselen van het geloof.

Pius XI benadrukte echter dat hij met deze encycliek niet van plan was het fascisme te veroordelen, maar slechts die punten onder de aandacht te brengen die niet in overeenstemming waren met de katholieke leer. Verbetering van die punten zou immers ook de fascistische partij goed kunnen doen. De wijze waarop Pius XI stelling

nam tegen het fascistische regime leidde tot een felle reactie van Benito Mussolini. Om de verspreiding van de encycliek te waarborgen, liet Pius XI kopieën naar Parijs smokkelen om van daaruit distributie te garanderen. Omdat noch het Vaticaan, noch Mussolini gebaat was bij het eventueel opheffen van de Lateraanse Verdragen vond in september 1931 een toenadering plaats tussen beide partijen. Overeengekomen werd, dat in overeenstemming met het concordaat de Katholieke Actie geaccepteerd werd, onder voorwaarde van politieke neutraliteit. In 1938 zou het door de invoer van de raciale wetten in Italië opnieuw tot een confrontatie komen tussen Pius XI en Mussolini. Door de dood van Pius XI (10 februari 1939) zou deze kwestie nooit tot een oplossing komen, ook niet onder zijn opvolger Paus Pius XII.

XVI.16.11.19 De exterritorialiteiten, immuniteiten, privileges en exempties

Ook werd in het Verdrag of Concordaat van Lateranen precies besloten welke pauselijke bezittingen onder de Heilige Stoel zouden vallen. Daar waren nog tal van uitvoeringsmaatregelen bij nodig, die pas afgesloten werden in 1935. Het ging er vooral om, wanneer de Italiaanse politie ten verzoeken van het geestelijk gezag toch handelingen mocht verrichten, eventueel via dwangmiddelen, binnen de door beide partijen voorziene enclaves. En vooral of dan de staat Vaticaanstad daarbij ook uitdrukkelijk moest toestemmen in grensoverschrijdende achtervolging, om uitlevering moest vragen van een verdachte dan wel kon verzoeken om maatregelen van vrijheidsontnemende aard. Was hier wat die enclaves betreft het klassieke interstatelijk rechtshulprecht toepasselijk? En zo ja, moest dit dan worden voorzien in een apart rechtshulpverdrag naast het Concordaat?

Naast alle bezittingen in het Vaticaan zelf vielen ook de bezittingen bij Castel Gandolfo, het buiten Rome gelegen pauselijke radiostation bij Santa Maria di Galeria en de kerken Sint-Jan van Lateranen, Santa Maria Maggiore en de Sint-Paulus buiten de Muren hier onder. Italië beloofde in de grondwet op te nemen dat het rooms-katholicisme de staatsgodsdienst van Italië zou worden. In ruil daarvoor zou de Paus de Italiaanse regering toestemming vragen bij de benoeming van Italiaanse bisschoppen en aartsbisschoppen. Ook zouden deze bisschoppen een verklaring van loyaliteit aan de Italiaanse staat moeten afleggen en zich moeten onthouden van politiek.

XVI.16.11.1 Quadregesimo Anno

Quadregesimo anno (Latijn voor Veertig jaar later) is een sociale encycliek, geschreven door paus Pius XI. De encycliek verscheen in 1931, veertig jaar na de eerste sociale encycliek *Rerum Novarum* in 1891. Deze encycliek is een aanpassing van de sociale leer van de Katholieke Kerk naar de nieuwe maatschappelijke situatie. De maatschappelijke context was grondig gewijzigd, massale armoede en werkloosheid heersten als gevolg van de ineenstorting van de beurs in New York in oktober 1929. Daarnaast waren de politieke stromingen veranderd. Het socialisme had zich afgesplitst van het communisme. In deze encycliek wordt er gezocht naar een alternatief voor het socialisme terwijl men bleef streven naar sociale rechtvaardigheid,

de rechtvaardige verdeling van goederen en arbeidsloon. Pius XI is buitengewoon kritisch over het opdoemend neoliberalisme waarin winstmaximalisatie de maatstaf van alle dingen is. Het komt neer op flagrante misbruiken van het tijdelijk eigendom van kapitaal. Een van deze misbruiken, aldus Pius, is loonslavernij, waarbij de werknemer instrument is van de geldbezitter. Leo XIII had in zijn zendbrief vooral die wijze van volkshuishouding op het oog, waarin over het algemeen door de ene partij het kapitaal, door de andere de arbeid werd bijgedragen voor de gemeenschappelijke economische werkzaamheid zoals hij haar dan ook kernachtig typeerde: „Geen kapitaal kan bestaan zonder arbeid, noch arbeid zonder kapitaal.” Maar Leo, aldus Pius, vond dat deze twee componenten tot elkaar in de juiste verhouding hoorden te staan. En Leo constateerde in zijn tijd dat dat beslist niet het geval was. Het kapitaal werden overgewaardeerd, de arbeid ondergewaardeerd. Nu, in deze tijd van staatstotalitarisme is die wanverhouding zelfs systemisch geworden. Kapitalisme is niet in zich veroordelenswaardig. In zich is zij ook niet verkeerd. Maar dan verbreekt zij de juiste orde, wanneer het kapitaal de arbeiders of de klasse der proletariërs in dienst neemt met dat doel en onder die voorwaarde, dat de zaken, ja zelfs heel het economisch leven gericht worden naar de eigen wil en het individuele voordeel van de kapitalist of kapitaalhouder. Zonder enige rekening te houden met de menselijke waardigheid der arbeiders, het sociaal karakter der economie, zelfs niet met de sociale rechtvaardigheid en het algemeen welzijn.

Het is waar, zo betoogt Pius: zelfs heden ten dage is dit niet overal de enig heersende wijze van volkshuishouding; er is immers nog een andere wijze, waaronder een nog altijd zeer grote, en door aantal en door invloed machtige mensengroep leeft, bijv. de landbouwersstand, waarin het merendeel van de mensheid op eerbare en rechtschapen wijze in zijn levensonderhoud voorziet. Ook deze mensen gaan gebukt onder hun eigen zorgen en moeilijkheden. Maar door de uitbreiding van het industrialisme over heel de aarde, heeft ook het kapitalistisch economisch regiem, sedert het verschijnen van de encycliek van Leo XIII, in alle richtingen zeer veel terrein gewonnen. Zozeer dat het zelfs in de economische en sociale verhoudingen is gedrongen van hen, die buiten de kring daarvan stonden, daar vaste voet heeft gekregen, en zijn voordelen, maar ook zijn nadelen en gebreken daaraan werkelijk mededeelt en er in zekere zin zijn geest op overbrengt.

Daarom behartigen wij als Kerk – hier komt Pius tot de consequenties van zijn politieke stellingname -- de belangen niet alleen van hen, die wonen, waar industrie en kapitaal overheersen, maar van het hele mensdom, wanneer wij de aandacht vestigen op de veranderingen, die de kapitalistische wijze van volkshuishouding vooral sedert de tijd van Leo XIII heeft ondergaan. Wat wel het meest in het oog loopt is, dat in onze tijd niet enkel de rijkdommen zich opstapelen, maar ook een ontzaglijke macht, een despotische economische overheersing zich samentrekt in handen van enkelen, die meestal geen eigenaars zijn, maar slechts bewaarders en

beheerders van toevertrouwd kapitaal, en er volgens hun wil en goeiddunken over, beschikken.

Deze dictatuur neemt de verschrikkelijkste vormen aan bij hen, die, omdat zij de geldmarkt in handen hebben en beheersen, ook de macht bezitten over het kredietwezen, en over het verlenen van kredieten eigenmachtig beslissen. Zij regelen dan ook als het ware de bloedsomloop van heel het economisch organisme, en hebben, om zo te zeggen, het leven der economie zozeer in hun macht, dat tegen hun wil niemand kan ademen. Deze concentratie van macht en invloed, die als het ware het karakteristieke kenmerk is van de jongste economische ontwikkeling, is de natuurlijke vrucht van de onbeperkte concurrentievrijheid, waarin alleen de sterksten overblijven, of, wat vaak hetzelfde is, degenen, die het felst van allen strijden, die zich het minst bekommeren om hun geweten. Deze concentratie van invloed en macht brengt op haar beurt een drievoudige strijd voort. Op de eerste plaats gaat de strijd om de economische overmacht zelf. Op de tweede plaats wordt er vinnig gestreden, om de overmacht te verkrijgen op de staat. Om dan zijn invloed en gezag te misbruiken voor de economische strijd. Ten slotte wordt er gestreden tussen de staten onderling, zowel omdat de naties haar politieke macht als middel gebruiken, om de economische belangen van haar eigen burgers te bevorderen, alsook omdat zij haar economische overmacht en invloed trachten aan te wenden voor de beslechting der internationale geschillen op politiek gebied. Aldus Pius. Een tot op dat moment ongehoord standpunt voor een Paus. Maatschappijkritisch is het woord. Anti-systemisch. Maar voer voor de Roomse Nederlandse middenstander die niet meer wist, waar het te zoeken in hartje crisistijd.

XVI.16.12 Het Rijksconcordaat 1933

Na de machtsovername door Hitler had Pius XI een Concordaat gesloten met Duitsland dat afgeparafeerd werd op 20 juli 1933. Deze volkerenrechtelijke overeenkomst met uitvoerige uitvoeringsbepalingen werd niet met Nazi-Duitsland gesloten, zoals zo vaak beweerd wordt. Ze werd met de staat of Mogendheid Duitsland gesloten als partij. Het is er verre van dat in deze sluiting een erkenning door de Kerk als rechtsorganisatie kan worden gelezen van het Hitlerregime.

Er was in Duitsland na de machtsovername en de daarmee gepaard gaande gelijkenschakeling – Gleichschaltung – enorm veel op drift geraakt in het staatkundig apparaat van de Weimarrepubliek, dat wil zeggen het staatsbestel dat geregeld werd in de door Hugo Preuss opgestelde grondwet die aangenomen werd door de Rijksdag die in 1920 om veiligheidsredenen was samengekomen in het stadje Weimar. In Berlijn was het sedert november 1918 in het publieke domein volstrekt onveilig geworden: een ware burgeroorlog, opgezweept door de communisten, meerderheids- en minderheidssocialisten, anarchisten en de zogeheten vrijkorpsen, die gedemobiliseerd waren teruggekeerd van het front in Noord-Frankrijk, raasde door Berlijns straten en sedert dien was het eigenlijk in de Rijkshoofdstad niet meer rustig geworden.

Tot en met de machtsovername, de schokken van de gelijkschakeling van staatsapparaat en het partij-apparaat van de NSDAP, de *Nazional-Sozialistische Arbeiter-Partei* van Hitler en zijn trawanten was een staatdestabilisatie commuun geworden aan het openbare leven. Na de machtsovername brak de Rijksdagbrand uit, aangestoken door de eenzaat de Nederlandse arbeider Van der Lubbe, er was een soort staat van beleg afgekondigd door de Rijksregering en met terugwerkende kracht waren allerlei strafbaarstellingen losgelaten op de Duitse samenleving. Het giste en borrelde in dat Duitsland overal. Aan het Rijksconcordaat werd nu juist niet echt heel veel belangstelling gewijd. En ook de RKSP wijdde niet echt veel beschouwingen aan dit verdrag. Dat het nu bepaaldelijk bijdroeg aan de legitimatie van het Hitlerregime kan bezwaarlijk volgehouden.

De Pruisische regering, eigenlijk altijd gericht op het Lutheranisme als staatsgodsdienst van die deelstaat, hechtte er niet veel waarde aan, alleen in de deelstaat Beieren, altijd oerkatholiek, was er belangstelling voor, maar dat onderhield al sedert 's mensen heugenis diplomatieke relaties met Het Vaticaan en de Heilige Stoel. Het had dan ook een eigen nuntiatuur, op dat moment bezet door Eugenio Pacelli, de latere Paus Pius XII die nog, in verband met de kerkelijke relaties van Rome, uitvoerig van zich zou doen spreken. De Nederlandse politiek hechtte verder aan dat Rijksconcordaat niet veel belang, het gold voor Nederland als een interne aangelegenheid van Duitsland en die Kerk. Het is niet juist om te concluderen dat dat Rijksconcordaat wereldwijd dezelfde betekenis had als het Concordaat van Lateranen uit 1929, noch kwam dat Rijksconcordaat uit dat Lateraanse voort. Er is stomweg geen andere causaliteit dan dat Pius XI een concordataire politiek wilde voeren, wereldwijd, ter veiligstelling van de belangen van de Kerk als rechtsorganisatie.

XVI.16.13 Opheffing van de Deutsche Zentrumspartei door het Rijksconcordaat
De aanstelling van Adolf Hitler als rijkskanselier op 30 januari 1933 werd twee maanden later gevolgd door de Machtigingswet, een wet die de Rijksdag als medewetgever uitschakelde. Met uitzondering van de sociaaldemocraten en de communisten hadden alle leden van de Rijksdag ingestemd. Om de steun te verkrijgen van de katholieke *Deutsche Zentrumspartei* was Hitler met hun voorzitter, Ludwig Kaas, mondeling overeengekomen, dat hij er zorg voor zou dragen voor het behoud van de autonomie van de kerk en de daaraan gelieerde onderwijsinstellingen.

Ook sprak Hitler de wens uit goede betrekkingen te willen onderhouden met de Heilige Stoel. In dezelfde periode stuurde de Joodse Ongeschoeide Carmelitesse Edith Stein een brief aan de Paus, waarin zij hem op de hoogte bracht van de situatie in Duitsland. Edith schreef, dat wat door de nazi's was aangekondigd (de verdrijving van de Joden uit het maatschappelijk leven), na de installatie van Adolf Hitler werd toegepast, zij het nog in milde vorm. In haar brief riep zij Pius XI op om op te treden: "*Wir alle...fürchten das Schlimmste für das Ansehen der Kirche, wenn das Schweigen noch länger anhält*" (Nederlands: Wij allen... vrezen het ergste voor het aanzien van de kerk, wanneer het zwijgen nog langer voortduurt).

Toch waren in april 1933 onderhandelingen gestart over een concordaat tussen de Heilige Stoel en Duitsland. Uit angst voor het communisme oefende kardinaal Pacelli en de nuntius Cesare Orsenigo druk uit op de politiek om geen coalities meer aan te gaan met liberalen en sociaaldemocraten. In plaats daarvan moest samenwerking worden aangegaan met de protestantse Duits-nationalen en nationaalsocialisten. Deze visie stond haaks op de mening van de andere Duitse bisschoppen die de nazi-leer onverenigbaar achtten met de katholieke geloofsdoctrine. Deze mening van het Rijksepiscopaat was vastgelegd in een verklaring op 30 september 1930. Na de machtsovername was deze verklaring onhoudbaar geworden.

Om problemen met de nazi-regering te voorkomen werd daarom afstand gedaan van deze verklaring. Een ander belangrijk argument van de voorstanders was dat met het concordaat de kerk een deel van haar autonomie zou behouden en in staat zou blijven (in besloten kring) kritisch te blijven over de nazi-regering. Met het concordaat beloofde de nazi-regering de katholieke kerk in Duitsland ongemoeid te laten. Namens Duitsland was Franz von Papen, vicerijkskanselier, vertegenwoordigd en namens het Vaticaan Eugenio Pacelli, pauselijk nuntius te Berlijn. Op 20 juli 1933 vond de ondertekening plaats van het concordaat. De betrokken partijen kwamen tot een overeenstemming op 8 juli 1933. Het concordaat is op 20 juli 1933 ondertekend door kardinaal Pacelli als Pauselijk Delegaat en Franz von Papen, vice-kanselier van Duitsland, onder rijkskanselier Adolf Hitler (sinds 30 januari 1933). Pacelli verleende von Papen de hoge pauselijke onderscheiding van het grootkruis van de Orde van Pius.

XVI.16.14 De concordataire garanties

In het Concordaat werd onder meer de autonomie gegarandeerd van de Rooms-Katholieke Kerk in Duitsland. In Duitsland werd de Kerk en haar aanverwante instellingen de bescherming van de Rijksregering toegezegd. Maar het Concordaat verbood geestelijken om actief deel te nemen aan politieke bewegingen. Hiermee kwam dan ook een einde aan de *Deutsche Zentrumspartei*. Verder bepaalde artikel 14 van het Rijksconcordaat: De benoemingen van aartsbisschoppen, bisschoppen en dergelijken zullen niet eerder worden bekendgemaakt dan nadat de rijksstadhouder zich er naar behoren van vergewist heeft dat er geen bezwaren van algemeen politieke aard bestaan.

Met het concordaat hoopte Pius XI de positie van de kerk in Duitsland te waarborgen, zoals eerder bedongen in de Lateraanse verdragen met Italië. Opmerkelijk detail van het concordaat was echter de geheime clausule met betrekking tot artikel 27, waarin een verwijzing werd gemaakt naar de rol van de geestelijken, mocht het tot een algemene dienstplicht of mobilisatie komen. Hiermee werd volgens verschillende commentatoren indirect gezinspeeld op de oorlogsplannen van Hitler. Het standpunt van het Vaticaan inzake deze kwestie was dat de Kerk steun zou geven worden aan elke politiek of leider, die tegenstand zou bieden aan en vechten tegen de Sovjet-Unie.

Nog voordat het concordaat door beide partijen was geratificeerd, bestonden er bij Pius XI al twijfels over de goede bedoelingen van de naziregering. In een gesprek met een Britse diplomaat in augustus 1933 veroordeelde de paus de behandeling van Oostenrijk en de Joden door de nazi's. Dat het concordaat een maand later alsnog bevestigd werd was vooral een initiatief van Duitse zijde die druk zette op het Vaticaan. Alleen door ratificatie zou kunnen worden opgetreden tegen mensen die de vrede tussen Berlijn en de Heilige Stoel wilden ondermijnen. Al enkele maanden na het afsluiten werden bepalingen van het concordaat van Duitse zijde geschonden, in het bijzonder met betrekking tot artikel 31. Hierin was de bescherming van katholieke organisaties gegarandeerd.

Pius XI nam echter een afwachtende houding aan, mede onder invloed van het Duitse episcopaat dat waarschuwde voor represailles tegen de Duitse geestelijken indien de Paus het regime in Duitsland zou bruuskeren. Pius XI streefde er aanvankelijk naar om via diplomatieke weg (via de nieuwe pauselijke nuntius Cesare Orsenigo) tot oplossingen te komen. In 1937 besloot Pius XI alsnog een standpunt in te nemen tegen de situatie in Duitsland. Aan Eugenio Pacelli werd de opdracht gegeven een opzet te maken voor een Encycliek, waarin de zorg van de Paus werd verwoord. Deze hierboven al besproken Encycliek, getiteld *Mit brennender Sorge*, wordt beschouwd als bewijs, dat al in 1937 het Vaticaan zijn veroordeling uitsprak over de misstanden in het Derde Rijk, vooral wat de vervolgingen van de kerk betrof. Zie over de politieke uitwerking van deze Encycliek, ook in Nederland, nader hieronder XVI.

XVI.16.15 De politieke internationale opstellingen van Pius XI

Een jaar later, op 13 april 1938, nam Pius XI in een herderlijk schrijven gericht aan rectoren van seminaries een fermer standpunt in met betrekking tot de raciale politiek. Op 6 september van dat jaar sprak Pius XI over het antisemitisme: "Het antisemitisme is een onsympathieke beweging waaraan wij, wij christenen geen deel kunnen hebben". Aan het einde van zijn leven gaf Pius XI de opdracht voor een aanvullende encycliek, *Humani generis unitas*, waarin hij stelling wilde nemen tegen de vervolgingen van de kerk, het antisemitisme, racisme en de vervolging van de Joden. In tegenstelling tot zijn eerdere Duitse Encycliek riep hij hierbij niet de hulp in van Pacelli, maar gaf hij de opdracht aan de Amerikaanse jezuïet John LaFarge. Deze had al meerdere publicaties op zijn naam staan, waarin hij zich afzette tegen de mythe van de zuiverheid van het ras, die in zijn ogen niet strookte met het christelijk gedachtegoed.

Het uiteindelijke concept voor de Encycliek werd in september 1938 afgeleverd in het Vaticaan, maar werd niet direct voorgelegd aan de paus. Vladimir Ledochowski - Generaal van de Sociëteit van Jezus - meende dat de inhoud de positie van de Duitse clerus danig zou kunnen bedreigen en informeerde daarop Eugenio Pacelli.[46] Uiteindelijk zou door de dood van Pius XI de encycliek niet uitgevaardigd worden, ook niet door zijn opvolger Pius XII. De term *triangolo doloroso*, de verschrikkelijke driehoek, was de benaming die door Pius XI werd gebruikt voor de misstanden die

plaatsvonden in de samenlevingen en met name tegen de kerk in de Sovjet-Unie, Spanje en Mexico.

Zijn woede richtte zich echter ook op de niet-katholieke westerse pers, die in zijn ogen (te) weinig aandacht besteedde aan de vervolgingen. Deze stilte omschreef Pius als de “samenzwering van de stilte”. De sterk toenemende secularisering van de maatschappij. Die juist steeds vaker en verderreikend zwijgende meerderheden deed ontstaan, aldus Pius XI, omdat mensen hun veiligheidszones niet meer wilden verlaten om zicht te kunnen koesteren in hun veilige particuliere, afgesloten leefomgevingen – de tegenwoordige *bubbles* -- was voor deze strijdbare Paus een belangrijk aandachtspunt. Al in zijn eerste Encycliek *Ubi Arcano Dei Consilio* uitte hij zijn zorg hierover en schreef hij de groeiende onrust in de samenleving toe aan het zich afkeren van het gezamenlijk, openbaar beleden, geloof in Jezus Christus. De scheiding van kerk en staat was daarbij de belangrijkste oorzaak, waarbij in het verlengde ook het godsdienstonderwijs en de rol van het gezin werden aangetast.

Om zijn zorgen hierover te uiten wijdde Pius aparte Encyclieken aan het onderwijs (*Divini Illius Magistri* uit 1929) en aan het christelijk huwelijk (*Casti Connubii* uit 1930). Als mogelijke oplossing voor de secularisatie greep Pius XI de Katholieke Actie aan. Hieraan waren tal van verenigingen verbonden die naast een opvoedkundige taak ook de idealen van het christelijk geloof uitdroegen. De actie was in veel landen werkzaam (met verschillend effect) en werd voor Italië en Duitsland gezien als een mogelijk tegenwicht tegen de sterk opkomende fascistische jeugdgroeperingen (*Opera Nazionale Balilla* en *Hitlerjugend*). De economische crisis, die na de beursval in 1929 geleid had tot massale werkloosheid en sociale onrust, greep Pius XI aan om in te gaan op de sociale leer van de katholieke kerk. Hierbij riep hij onder meer overheden op af te zien van te veel centralisatie van taken en vertrouwen te hebben in initiatieven van lagere overheden en verenigingen.

Hierdoor zou de individuele mens zich ook beter kunnen ontplooien. Verbetering van de sociale positie van het individu (huisvesting, werk en opleiding) zou bijdragen tot rust in de maatschappij. Met zijn Encycliek *Nova impendet* (1931) ging Pius verder in op de gevolgen van de crisis. Hij vroeg speciale aandacht voor de zwakkeren in de maatschappij namelijk kinderen en ouderen. Liefdadigheid moest ertoe bijdragen om hun lot te verzachten. Naar aanleiding van het Heilig Jaar in 1925 besloot Pius XI tot de triomfantelijke met veel liturgische ceremonies omgeven canonieke invoering van een nieuw hoogfeest, Christus Koning van het Heelal. Pius zegde alle Kerkprovincies aan deze Koning inderdaad ook als staatkundig monarch te introniseren in het openbare leven. En dat deed de RKSP dan ook parochiegewijs, zich gesteund wetend door 's Pausen aansporingen. De Maasbode, het Roomse dagblad dat te Rotterdam geredigeerd werd, zette daarbij de wat provocerende toon tegenover een Nederland dat nu algeheel bekeerd moest worden. Deze Christus-Koning had vooral veel op met de middenstander en zijn toonbank, bleek.

In zijn encycliek *Quas Primas* gaf Pius aan, wat zijn beweegreden voor dit nieuwe hoogfeest was: een jaarlijks terugkerend feest had een grotere impact op de gelovigen dan dogmatiserende onderrichtingen. Zo hadden de vieringen van de feestdag van een heilige ook een speciale betekenis voor de gelovigen, omdat deze belijders van het geloof voor velen een voorbeeld vormden. Tijdens zijn pontificaat werden door Pius XI dan ook verschillende personen heilig verklaard, waaronder Bernadette Soubirous en Thomas More. Bijzondere aandacht ging uit naar de heiligverklaring van Teresia van Lisieux, bevestigd door de bul "*Vehementer exultamus hodie*" (Nederlands: Laten we deze dag luidkeels bejubelen). Twee andere jaren tijdens Pius' pontificaat kregen een speciale status: 1929 werd via de apostolische constitutie *Auspicientibus nobis* uitgeroepen tot Jubeljaar. In dit jaar vierde Pius zijn 50-jarig priesterjubileum, naar aanleiding waarvan hij de sociale en maatschappijkritische Encycliek *Quinquagesimo ante* schreef. Hier ging hij in op de gebeurtenissen die tot dan toe een belangrijke rol hadden gespeeld tijdens zijn pontificaat. Met de Encycliek *Mens Nostra*, eveneens uit 1929, keek Pius terug op het Jubeljaar en benadrukte hij - verwijzend naar de Heilige Ignatius van Loyola - het belang van geestelijke oefeningen. 1933 werd via de bul *Quod nuper* door Pius XI uitgeroepen tot bijzonder Heilig Jaar. In dat jaar was het 1900 jaar geleden, dat de kruisiging van Christus en zijn wederopstanding hadden plaatsgevonden. Evenals tijdens de reguliere Heilige Jaren (eens in de 25 jaar) werden hierbij speciale aflaten verleend.

De zendmast van Radio Vaticana binnen het Vaticaanse complex

Om het belang van verschillende heiligen voor de katholieke leer te bevestigen schreef Pius XI vijf encyclieken waarin deze heiligen centraal stonden. Hiermee trad hij in de voetsporen van zijn voorganger Benedictus XV, die daartoe de eerste aanzet had gegeven: over Bonifatius, Efreem de Syriër en Dominicus Guzman. De keuze van de personen was niet willekeurig maar gebaseerd op ofwel de herdenking van de sterfdag, dan wel de dag waarop de persoon in kwestie heilig verklaard was. In deze

Encyclieken werd niet zonder meer ingegaan op het leven en werk van de heiligen, maar stond voornamelijk hun betekenis voor de moderne tijd centraal. Speciale aandacht schonk Pius XI aan Johannes van het Kruis, Petrus Canisius, Robertus Bellarminus en Albertus Magnus; zij werden tot kerkleraren uitgeroepen.

12 febbraio 1931 ore 16:49: Papa Pio XI con la troupe della Paramount che ha filmato l'inaugurazione della Radio Vaticana.

De opleiding van priesters en invulling van het priesterambt werd uitvoerig behandeld in het schrijven *Ad Catholici Sacerdotii* van 20 december 1935. Pius was van mening dat "de priester door zijn roeping en goddelijke opdracht de belangrijkste apostel en onvermoeibare bevorderaar van de christelijke opvoeding van de jeugd was". Al vlak na zijn aantreden had Pius in de apostolische brief *Officiorum omnium* richtlijnen opgesteld die golden ten aanzien van het priesteronderwijs. Hierbij speelde onderricht in de Latijnse taal een belangrijke rol. Maar ook andere aspecten van het priesterschap waren in de ogen van de Paus belangrijk. Zo liet hij in de apostolische constitutie *Divini Cultus Sanctitatem* uit 1928 vastleggen dat het muziekonderwijs aan (toekomstige) priesters van belang was, omdat muziek binnen de liturgie - met name de zang - een belangrijke plaats innam. Een en ander resulteerde uiteindelijk in het Pauselijk Conservatorium voor liturgische muziek aan de Romeinse Via di Torre Rossa, een voormalig Benedictijnerklooster.

Om dit alles te verbeteren had Pius XI opdracht gegeven tot de oprichting van verschillende seminaries en had hij reeds bestaande seminaries laten renoveren of toezeggingen gedaan, waardoor deze konden beschikken over meer geld en personeel. De opleiding van priesters beperkte zich niet alleen tot de westerse wereld. Naar aanleiding van een speciale tentoonstelling gewijd aan de christelijke zendingen, die in

1925 georganiseerd was, vroeg Pius in zijn Encycliek *Rerum ecclesiae* uit 1926 ook aandacht voor de priesteropleidingen in de missiegebieden zelf. Het opleiden van lokale geestelijken waarborgde de continuïteit van het verkondigen van het geloof, mede doordat bepaalde barrières (waaronder de taal) overwonnen werden. Als bevestiging van zijn overtuiging van het belang van lokale geestelijken wijdde Pius XI in 1926 de eerste zes Chinese, titulaire bisschoppen. Een jaar later volgde de benoeming van de eerste Japanse bisschop van Nagasaki. Grote waarde hechtte Pius XI aan de oprichting van Radio Vaticaan. Eugenio Pacelli zou ook veel van dit wereldomspannende medium gebruik maken. Guglielmo Marconi zette hiervoor zijn onbetwispbare expertise in vooral bij het draadloos relayeren. Ook voor de wetenschappen toonde Pius XI veel interesse.

Zo verleende hij aan de Commissie voor Gewijde Archeologie het predicaat "Pauselijk". Deze commissie was door Paus Pius IX in 1852 in het leven geroepen en had tot doel het (preventief) onderhoud van vroegere begraafplaatsen en oude christelijke monumenten. Met de *motu proprio I primitivi cemeteri* van 11 december 1925 vergrootte Pius XI het werkterrein van de commissie, wat ook na de afsluiting van de Lateraanse Verdragen erkend werd. De commissie coördineert de werken van de Romeinse, Pauselijke Academie van Archeologie en het Pauselijk Instituut van Christelijke Archeologie. De ontwikkelingen op het gebied van (massa)-communicatie werden door de Pius XI op de voet gevolgd. Al in 1925 ontstonden de eerste plannen voor de oprichting van een mondiaal beluisterbare radiozender voor het Vaticaan. In 1927 werd daarom al de vermaarde wetenschapper Guglielmo Marconi benaderd voor het project.

Het zou tot 1929, na de afsluiting van de Lateraanse Verdragen, duren voordat een aanvang werd gemaakt met de realisatie. Hoewel de werkzaamheden nog in volle gang waren, werd op 21 september 1930 de jezuïet Giuseppe Gianfranceschi door Pius XI persoonlijk aangesteld als de eerste directeur-generaal van het radiostation.

Door Pius' optreden tegen totalitaire staten was het prestige van het pausschap onder niet-katholieken aanzienlijk gestegen. De Church Times definieerde zijn toespraken tegen het antisemitisme als van aanzienlijk historisch en moreel belang. Ook van Joodse kant was de opinie over Pius XI positief. De *National Jewish Monthly* omschreef het Vaticaan (en met name de paus) als het enige lichtpuntje in Italië. Bij de dood van Pius treurde het Joodse volk om het verlies van een van de exponenten die internationale vrede nastreefde.

XVI.16.16 Kritiek op Pius XI

De controversiële Amerikaanse auteur Daniel Goldhagen beschuldigt in zijn boek *Een morele afrekening* Pius XI van antisemitisme, die zich al gemanifesteerd zou hebben tijdens zijn diplomatieke missie in Polen in 1918. Een van zijn opdrachten, door Paus Benedictus XV gegeven, was de verlichting van het lot van de Joden in Polen. In zijn hoedanigheid als legaat zou hij echter niet opgetreden zijn en zelfs de situatie

verslechterd hebben, aldus Goldhagen. In een rapport aan de Paus zou Achille Ratti eveneens de link hebben gelegd tussen het verderfelijke communisme en het Jodendom.

Ook met betrekking tot de Encycliek *Mit brennender Sorge* laat Goldhagen zich kritisch uit. De stellingname van het Vaticaan noemt hij "te mild" en bepaalde aspecten (waaronder de vervolging van de Joden) worden niet expliciet genoemd. Goldhagen is wel van mening dat Pius XI tegen het einde van zijn leven inzag dat het optreden van het nazisme tegen de Joden barbaars was en sterk veroordeeld diende te worden. Hierdoor besloot hij tot het opstellen van zijn laatste Encycliek, *Humani generis unitas*, een taak die hij - volgens Goldhagen - ver weg hield van Pacelli. De encycliek zou echter nooit gepubliceerd worden. In een lezing in 1990 over de relatie tussen Rusland en het Vaticaan uitte de Russisch-orthodoxe diaken Herman Ivanov-Treenadzaty die de Katholieke Kerk als een "groot gevaar voor Rusland" omschrijft, kritiek op de opstelling van Pius XI ten aanzien van Rusland en de Russisch-orthodoxe Kerk.

Had Pius XI in zijn Encycliek *Ecclesiam Dei* uit 1923 gewezen op de toewijding van de heilige Josafat Kuncewycz om de oosterse kerk terug te brengen naar de moederkerk in Rome, door diaken Ivanov werd deze Grieks-katholieke heilige aangevallen als "een van de meest kwaadaardige personen". Ook Pius' aanvankelijke diplomatieke toenadering tot Moskou - onder invloed van de regering van Weimar-Duitsland - beschreef hij als verwerpelijk. Dat Pius XI vanaf 1927 alsnog zijn standpunt herzag en de Sovjet-Unie als land van vervolging en terreur veroordeelde, kon volgens hem niet verbloemen dat Pius XI van 1917 tot 1926 nooit geprotesteerd had tegen de wrede vervolgingen van de Russisch-orthodoxe Kerk door de Tsjeka en andere Sovjet-organisaties. De schrijver Peter Godman omschrijft Pius XI in zijn boek *Het Vaticaan en Hitler*, de geheime archieven (2004) als een "temperamentvolle, vaak onbeheerste opportunist".

Paus Paulus II Wojtyła maakte ook vaak gebruik van Radio Vaticana

XVI.16.17 Colijn probeert een crisis binnen zijn eigen kabinet Colijn II

De taal van de Encycliek Quadragesimo Anno was natuurlijk nogal abstract. Maar voor de RKSP waren er voldoende elementen in om een nieuw verkiezingsprogramma te formuleren voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer, die ze hoopte te verhaasten, nu Colijn geen millimeter wilde afwijken van een keihard saneringsproces in de collectieve zekerheid. Colijn wilde verder in rigide werkverruimingsmaatregelen tot v r in het buitenland wilde voorzien met de dreiging van ontzegging van iedere financiële steun voor gezinsbehoeften. Hij wilde nauwelijks ingrijpende en effectieve protectionistische maatregelen nemen voor de kleinere middenstand.

Hij volhardde bij een consequente deflatie in de Gave Gulden. De RKSP besloot nu op een crisis aan te sturen, zo noteert Aalberse, die daarbij het voortouw zou nemen. Dat zou de calvinisten leren. Aalberse is in 1935 de fractievoorzitter van de RKSP. Zijn partij kan zich eigenlijk nauwelijks verenigen met het economische en monetaire beleid van Colijns kabinet. Het voorziet in geen enkel opzicht in een actieve conjunctuurpolitiek die de universele kredietcrisis waaronder de Westerse wereld zucht binnen Nederland in ieder geval van de navrantste en scherpste randen zou kunnen ontdoen.

Aalberse, nu veelvuldig citerend uit de encycliek Quadragesimo Anno, houdt de regering voor dat alle andere staten die ons omringen wel in een dergelijke politiek voorzien en voorts ook de Gouden Standaard hebben losgelaten voor hun nationale muntstelsel. Colijn laat niet na om op de bezwaren die de RKSP tegen deze brede nalatigheid heeft opgeworpen sedert 1933, het jaar waarin dit kabinet Colijn aantrad, slechts via gemeenplaatsen te antwoorden en zich tot niets te binden. Begrijpt hij dan niet dat hij daarmee de sympathie van het Roomse volksdeel verspeelt? Ten aanzien

van de economische crisis stond Colijn natuurlijk met zijn verschillende kabinetten voor een eigenlijk onoplosbaar dilemma.

Colijn was er zelf van overtuigd dat de crisis aantoonde hoezeer de wereldeconomie zich industrieel en financieel overspannen had en dat inkrimping en versobering ook voor het Westen noodzakelijk waren. Hij meende dat ernaar gestreefd moest worden de economische toestand in Nederland, desnoods op een lager niveau te stabiliseren, totdat zich wellicht enige internationale economische opleving zou voordoen. Hij wenste daartoe vóór alles een evenwichtig sluitende overheidsbegroting en behoud van de gawe gulden. Hiertegenover echter stonden talrijke diep getroffen economische sectoren, zoals land- en scheepsbouw en diensten die overheidssteun vroegen en overheidstoezicht vergden, terwijl werkloosheid en werkverschaffing eveneens stijgende overheidsuitgaven eisten.

Het dilemma kon op deze wijze voor Nederland vóór 1940 niet worden opgelost. Natuurlijk is het de vraag of enige andere economische politiek wel succes zou hebben gehad. De onlusten in Amsterdam in juli 1934, waarbij doden en gewonden vielen, waren regelrecht tegen het beleid van het kabinet gericht. Internationaal was er sprake van een diepe crisis, ook van de democratie. Sommigen stellen dat mede Colijns vaste keuze voor het behoud van het constitutioneel-parlementaire stelsel in Nederland, ertoe bijdroeg voor Nederland enig afglijden naar een rechts etatisme of zelfs fascisme te voorkomen.

Met al zijn kritiek op het stelsel hield Colijn met overtuiging vast aan de democratische spelregels en het behoud van de grondwettelijke vrijheden. Hij nam duidelijk stelling tegen de opkomende Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Rondom het grote bezuinigingsontwerp van het kabinet vond in juli 1935 een conflict in de Tweede Kamer plaats met de Rooms-Katholieken. Dat had mede zijn aanleiding in Aalberses voortdurend citeren van de abstracties, kennelijk ontleend aan genoemde encycliëk, die ook gesteld was in moraal-theologische termen waaraan Colijn geen deel wilde hebben. Maar hij was nu het voortdurend dreigen met een mogelijke motie van wantrouwen van die zijde spuugzat.

Als de katholieken niet wilden inzien dat de tijdsomstandigheden een voortdurende zeer ingrijpende bezuiniging voor jaren onvermijdelijk maakten en dat Colijn deze omstandigheden had aangetroffen bij zijn aantreden als minister-president, dan was voor de katholieken geen redding meer mogelijk. Hij eiste daarom nu vertrouwen. En

hij wenste dat dat spijkerhard werd vastgelegd door de RKSP. Want die maakte er nu al maanden een sport van het voor te stellen alsof onwil en onkunde het regeringsbeleid beheersten. Ten aanzien van de economische crisis stond Colijn met zijn verschillende kabinetten voor een eigenlijk onoplosbaar dilemma.

Colijn was er zelf van overtuigd dat de crisis aantoonde hoezeer de wereldeconomie zich industrieel en financieel overspannen had en inkrumping en versobering ook voor het Westen noodzakelijk waren. Hij meende dat ernaar gestreefd moest worden de economische toestand in Nederland, desnoods op een belangrijk lager niveau te stabiliseren. En dat hield mede in dat het nu afgelopen moest zijn met het steeds toenemende netwerk van toeslagen en steunvoorzieningen voor individuele ingezetenen die nu eenmaal nooit erin geslaagd waren de eigen broek op te houden. Nu kon Aalberse deze uitbarsting best ignoreren.

Het was waar dat de RKSP Colijn inderdaad flink aan het treiteren was. Maar een motie van wantrouwen durfde de RKSP toch bij nader indien niet aan. Colijn had echter, zo kon men het uitleggen, gevraagd om een motie van vertrouwen. Dat is in Nederland een niet gebruikelijk figuur. De regering wordt geacht het vertrouwen van een Kamermeerderheid te hebben. Meent een Kamerlid dat die er niet is, dan kan hij een motie van wantrouwen indienen. Zolang hij dat niet doet of zulk een voorgestelde motie niet door een meerderheid gesteund wordt, kan het kabinet blijven zitten. Dat stelsel is nu door Colijn verlaten. Mocht nu de regering toch persisteren bij het verzoek om een vertrouwensmotie dan zal de RKSP daaraan haar steun niet geven. Maar een motie van wantrouwen zal ze evenmin indienen. Wat moet nu de positie van Colijn zijn? Die krijgt het opgeëiste vertrouwen niet, maar hoeft ook een motie van wantrouwen te duchten. Hij kan dus stomweg doorregeren.

Maar dit stuit af op de weigerachtigheid van de RKSP-ministers om hun portefeuilles te blijven beheren. Zij delen *en bloc* mee dat ze bij de voorzitter van de ministerraad zullen vragen om hun ontslag aanhangig te maken bij de Kroon. Op 25 juni 1935 wordt dat ontslag bij Koningin Wilhelmina aangevraagd. En deze deelt mede op deze verzoeken niet onmiddellijk te willen beschikken. Zo komt er toch een fase waarin

het kabinet feitelijk een demissionaire status heeft, terwijl eigenlijk geen mens in de Tweede Kamer die op dat moment en op deze grondslag wil. Dank zij de homogeniteit van zijn ministersploeg wist Colijn het vertrouwen van de Tweede Kamer te herwinnen. Ondanks het feit dat de minister van Economische Zaken, M.P.L. Steenberghe, zich in 1935 niet langer kon verbinden met Colijns overtuigde afwijzing van de devaluatie van de gulden, en daarom op 6 juni 1935 aftrad, om opgevolgd te worden door prof. H.C.J.H. Gelissen, werd het derde kabinet-Colijn in september 1936 door buitenlandse invloeden alsnog gedwongen tot muntdevaluatie. Maar daar had de RKSP geen enkele invloed op gehad, al deed ze anders voorkomen.

XVI.17 Mit Brennender Sorge

XVI.17.1 De zendbrief van 1937

Mit brennender Sorge (Duits voor: 'Met brandende bezorgdheid') is een encycliek van paus Pius XI. Deze encycliek werd uitgebracht op 10 maart 1937. Bijzonder is de Duitse titel, die in woord- en taalkeuze blijk geeft van een brandende zorg. De encycliek gaat over de toestand van de katholieke Kerk in Duitsland in de tijd van het nationaalsocialisme. Het systematische nationaalsocialisme en racisme worden in deze encycliek duidelijk veroordeeld. Tevens wordt de totalitaire staat afgewezen indien deze zich boven de principes van het natuurrecht en de juiste moraal stelt en zich als absoluut wetgever opwerpt.

Dit is een van de weinige encyclieken die niet in het Latijn zijn geschreven. De encycliek werd naar alle bisschoppen in Duitsland gestuurd om onder het volk te prediken. Paus Pius XI heeft de encycliek niet geheel zelf geschreven: hij gaf zijn pauselijke staatssecretaris Eugenio Pacelli, de latere paus Pius XII, voor een groot deel de eer. Ook de Duitse kardinaal Michael von Faulhaber werkte mee aan de tekst. Deze encycliek is voor velen een argument tegen de bewering dat Pius XII te weinig gedaan zou hebben om de Holocaust te voorkomen. Uit de encycliek blijkt de afkeer die de Pausen Pius XI en XII hadden van het nationaalsocialisme. De encycliek werd in Italië gedrukt en in het geheim aan de parochiepriesters bezorgd, zodat de voorlezing ervan niet vooraf bekend werd aan de fascistische machtshebbers die de verspreiding zouden verhinderen en de verspreiders en noodzakelijke deelnemers – drukkers,

typografen, uitgevers, transporteurs en verpakkers -- waarschijnlijk zouden detineren.

Nuntius Monseigneur Orsenigo in geanimeerde conversatie met Rijksminister Von Ribbentrop.

XVI.17.2 De boodschap aan Nazi-Duitsland

De politieke ontwikkelingen in Duitsland vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog werden door het Vaticaan nauwlettend in de gaten gehouden. Sinds 1917 was Eugenio Pacelli aangesteld als pauselijke nuntius in München (vanaf 1925 in Berlijn), een functie die hij tot 1930 zou vervullen. Na de mislukte coup poging van de nazi's in 1923, de zogeheten Bierkelder-putsch die volledig uit de hand liep maar van Hitler wel een martelaar maakte, meldde Pacelli aan de staatssecretaris Gaspari dat men getracht had mensen op te zetten tegen de kerk en de Paus.

Op 24 april 1924 maakte hij bovendien melding van een campagne die door Hitlers volgelingen werd gevoerd in de populaire pers en die zich richtte tegen de katholieken en de joden. Op 18 augustus 1925 verhuisde Pacelli naar Berlijn, waar hij de voorbereidingen trof voor een concordaat met Pruisen. De onderhandelingspositie van het Vaticaan lag in deze protestantse deelstaat moeilijker. Daarom week het concordaat met Pruisen af van dat met Beieren, met name op het gebied van (katholiek) onderwijs, waarvoor geen bepalingen in het verdrag werden opgenomen.

De Graalbeweging in actie met de Katholieke Jonge Vrouwen, beiden geüniformeerd

Op 14 juni 1929 werd het concordaat getekend, gevolgd door goedkeuring ervan door de Rijksdag in augustus van datzelfde jaar. Via dat concordaat kon de Haarlemse lekenbeweging “de Graal” zich openlijk manifesteren in Berlijn tijdens een meerdaags bezoek. De Graal is een internationale katholieke vrouwenbeweging die in 1928 in Nederland gelanceerd werd door Jac. van Ginneken S.J. De beweging richt zich in internationaal verband op vrouwenbevrijding en de bevordering van sociale verandering, solidariteit en duurzaamheid. Graalvrouwen houden zich, behalve met een spirituele zoektocht, bezig met sociale transformatie, wereldwijde solidariteit, ecologische duurzaamheid en het vrijmaken van de creatieve energie van vrouwen over de hele wereld. Zij zijn verbonden in actie, solidariteit en geloof. Ze werken ook nu nog in 20 landen, individueel of als Graalgroep, terwijl zij regionaal, nationaal en internationaal contact houden.

De Graal is in 1928 voortgekomen uit de Vrouwen van Nazareth, een groep rooms-Katholieke leken die sinds 1921 actief was. Oprichter en grote inspirator was Jac. van Ginneken s.j. die de training van het in kleurrijke uniformen gestoken vrouwelijk kader op zich nam. Het doel van de beweging was om te voorzien in de grote behoefte aan vorming van de katholieke vrouwelijke jeugd die werd gesignaleerd door de bisschop van Haarlem Johannes Aengenent. In de jaren van grote bloei waren er

ongeveer 10.000 jonge vrouwen en meisjes bij betrokken en werden er met moderne middelen grootschalige religieuze spelen opgevoerd, o.a. in het Stadion van Amsterdam maar ook in de Albert Hall in Londen, in Berlijn en Dublin. In 1931 werd het centrum De Tiltenberg te Vogelenzang in gebruik genomen voor training en vorming van Nederlandse en buitenlandse leden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ging de beweging ondergronds en werd het gebouw in beslag genomen door de bezetter. Daarna waren er nieuwe noden ontstaan waarop de leden aansloten, zoals het opvangen van moeders die door de oorlog waren uitgeput.

In Ubbergen werd een missieschool opgericht om jonge lekenvrouwen met een beroepsopleiding voor te bereiden op werk in ontwikkelingslanden. Zij werden vervolgens uitgezonden naar Indonesië, Suriname, Brazilië, Zaïre, Burundi, Oeganda, Tanzania, Ghana, Nigeria en Kenia. In Voorburg werd de leiding van het ziekenhuis Vronenstein overgenomen en de verpleegstersopleiding vernieuwd, later gevolgd door een kraamopleiding. De Graal voelt zich aangesproken door spirituele waarden die vertellen over een wereld waarin vrede en rechtvaardigheid heersen en de aarde wordt vernieuwd doordat vrouwen samenwerken aan het bevorderen van verandering. De Graalbeweging was in Nederland voorbehouden aan het diocese Haarlem, waar ze zich sterk deed gelden. Maar elders hadden de bisschoppen zo hun bedenkingen. De Berlijnse manifestaties stonden ze toe. En dat was, dachten veel beminde gelovigen, toch veelzeggend.

Voor de Nederlandse katholieken was dat een symptoom dat Duitsland ruimte bood voor het katholicisme en het als ideologie erkende en dat zulks met extreem nationalisme kon samengaan. Voort dat betrekkingen vanuit Nederland met lekenorganisaties daar geoorloofd waren. Deze gedachte bleef ook na 1933 levendig. Het Nederlandse Episcopaat sprak haar niet tegen. Het gevolg was dat de leden van de Rooomsch-Katholieke Jonge Wacht en die van de Katholieke Aktie toch naar hoofdsteden in Duitsland gingen om luister bij te zetten aan openbare manifestaties waarin de NSDAP zich niet onbetuigd liet. Ook na Hitlers machtsovername.

Naast zijn diplomatieke werkzaamheden hield Pacelli zich tijdens zijn dertienjarig verblijf in Duitsland ook wel bezig met pastoraal werk. Maar dat was zijn fort niet was, was ook in het oog springend. Hij bleef de diplomaat in een verheven isolement, sacramenteel en liturgisch welgeplaatst, maar niet emphatisch. Zo bezocht hij de diverse Duitse deelstaten om zich te vergewissen van de situatie, waarbij hij oog in oog kwam te staan met de heersende armoede in grote delen van het land. Hoewel hij niet sympathiseerde met de ideeën van Hitler, was hij er zich wel van bewust dat de woorden van de nieuwe leider hoopvol klonken. Na een bezoek aan arbeiders in Dortmund sprak Pacelli zich erover uit: "Toen ik met mijn eigen ogen de vreugdeloze, hopeloze omstandigheden zag van die arbeiders, werd het me overduidelijk dat de oproep van de Kerk op hen geen greep zal krijgen, tenzij zij [de Kerk] zich sterk uitspreekt voor gerechtigheid". Om het belang van de Kerk te benadrukken nam Pacelli ook deel aan diverse bijeenkomsten die georganiseerd werden door katholieke

organisaties. Als vertegenwoordiger namens de paus was hij aanwezig bij representatieve gebeurtenissen, onder andere de politiek zeer beladen begrafenis van de Duitse sociaal-democratische rijkspresident Friedrich Ebert in 1925.

Standbeeld van Pius XI te Desio ter gelegenheid van het tiende jaar van zijn pontificaat. Door Bundesarchiv vrijgegeven onder nr Bild 102-13116 / CC-BY-SA 3.0, CC BY-SA 3.0 de, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5480875>

Zo zou de Paus het nazisme bestempeld hebben als een naturalistische en materialistische beweging zonder enige intellectuele en spirituele grondslag. In ieder geval weigerde Pius XI Hitler tijdens zijn staatsbezoek aan Italië in 1938 op audiëntie te ontvangen, tenzij de dictator zou aankondigen dat hij zijn religieuze en rassenbeleid zou wijzigen. Tijdens Hitlers bezoek had Pius XI zich overigens teruggetrokken in Castel Gandolfo "wegens de slechte lucht in Rome dezer dagen" en had de Paus tevens verordonneerd dat alle Vaticaanse musea gesloten moesten blijven, "ook voor buitenlandse bezoekers". Men kon de betekenis ervan nauwelijks misverstaan, maar de Nederlandse Roomsche Zuil reageerde er niet echt op. Ook de RKSP niet noch het Episcopaat. Beide organen van Roomsche Leven meenden dat de Paus daarmee weliswaar de steeds intensievere verhouding tussen Fascistisch Italië afkeurde maar dat dit niet opwoog tegen het Pauselijk misprijzen jegens de Sovjet-Unie als deerlijk Rijk van de Satan. De excursies naar Rome via de Roomsche organisaties van de Katholieke Vrouwenverenigingen bleven verder gewoon doorgaan en ook de bezoeken daarvan enerzijds aan de Pauselijke audiënties enerzijds en anderzijds die aan de fascistische jeugdorganisaties via Monseigneur Eras, de president van het Nederlandsch College in de Eeuwige Stad. Bernard Joseph Eras (1876-1952) volgde de opleiding aan het Bossche grootseminarie en werd in 1901 tot priester gewijd. Vervolgens ging hij voor voortgezette studies naar Rome; hier woonde hij de rest van zijn leven. Hij studeerde kerkelijk recht aan het Seminario Romano (S. Apollinare), waar hij in 1904 tot doctor promoveerde. Na zijn aanstelling als procurator van het Nederlands episcopaat in 1908, werd hij in 1912 geheim kamerheer van de paus

waarmee hij het recht kreeg op de titel van 'monsignore'. In 1922 werd hij verheven tot pauselijk huisprelaat, in 1928 tot apostolisch protonotarius. Eras speelde een belangrijke rol bij de stichting van het Nederlands priestercollege te Rome, waarvan hij eind 1930 dan ook de eerste rector werd. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden in Rome talrijke 'nationale' priestercolleges gesticht; het Belgische bijvoorbeeld dateert van 1844. Het Nederlandse college opende zijn deuren echter pas in 1931, nadat daartoe al vijftig jaar lang pogingen in het werk waren ondernomen.

Het Nederlands College te Rome

In de loop van zijn lange verblijf in Rome werd Bernard Eras meer en meer een centrale figuur in de Nederlandse kolonie te Rome. Merkwaardigerwijze werd zulks gestimuleerd door Pius XI. In 1925 kwam uit Rome een nieuwe impuls ter stimulering van de Nederlands/Vaticaanse betrekkingen. Paus Pius XI schonk een miljoen lire voor de in 1923 opgerichte Katholieke Universiteit én hetzelfde bedrag voor een Nederlands College te Rome. Vermoedelijk kreeg Eras ook de zorg voor de wederzijdse diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel. Eras werd vanaf augustus 1939 goed ingelicht over de veldopstellingen van de Duitse Wehrmacht op de linker Rijnsoever en de uitvalsposities op 9 mei 1940. Mede onder invloed van procurator Eras werden de zaken nu serieus aangepakt, zodat aartsbisschop Jansen het gebouw op 16 mei 1931 in kon wijden. De nieuwe stichting - met de officiële naam '*Pontificium Collegium Neerlandicum Pius XI*' - werd in 1930 kanoniek opgericht en erkend, waarna B.J. Eras als eerste rector werd aangesteld. Het College stond onder gezag van het Nederlands Episcopaat, maar viel als Romeinse stichting ook onder direct toezicht van de Congregatie der Seminaria en Universiteiten.

Hoewel Pius XI zich verzette tegen het antisemitisme wijst Godman wel op het godsdienstige anti-judaïsme - theologische afwijzing van het niet-christelijk jodendom - dat volgens hem bij de Paus leefde. Toen de katholieke beweging “Vrienden van Israël” (*Amici Israel*) opriep om de woorden "trouweloze joden" – daarover hieronder nog nader -- uit de liturgie van Goede Vrijdag (gebed voor de joden) te vervangen door een andere, vriendelijkere formulering, werd een van de sympathisanten van deze verandering volgens Godman door de Paus ter verantwoording geroepen.

XVI.17.3 De opstelling van het Nederlandse Episcopaat: Diepen en De Jong

De Jong was niet iemand die op een kerkelijke carrière zat te wachten als de zoon van een boerenknecht en lid van een hechte Roomse familie op Ameland. Hij bestemde zichzelf voor het pastorale handwerk, anders dan zijn voorganger herkomstig uit een deftige burocratische Rijnlandse familie, Joannes Jansen. Aan Jansen was de pompa van het bisschopambt wel besteed. De Jong bleef er zijn hele leven moeite mee houden, in méér dan één opzicht. Door een ernstige ziekte gehinderd, moest Jansen in 1935 zijn werkzaamheden als aartsbisschop overlaten aan medewerker Jan de Jong. Jansen kreeg op 8 februari 1936, kort voor zijn overlijden, ontslag als aartsbisschop.

Bij zijn aftreden werd hij benoemd titulair aartsbisschop van *Selymbria*. De Jong volgde hem op als aartsbisschop van Utrecht. In 1935 werd hij met opvolgingsrecht coadjutor van de aartsbisschop van het aartsbisdom Utrecht, nadat hij bij de nuntius te Brussel was gaan protesteren tegen die benoeming. Tegelijkertijd werd hij benoemd tot titulair aartsbisschop van Rhusium. Als wapenspreuk koos hij *Dominus mihi adjutor* (Uit Psalm 118:7 - De Heer is mijn helper). In zijn wapen zit de wassende maan van het wapen van Ameland. In 1936 werd hij benoemd tot aartsbisschop van het aartsbisdom Utrecht waarmee hij eveneens metropoliet werd van de Nederlandse kerkprovincie. Het was voor het eerst dat de aartsbischoppelijke zetel door een man van wetenschap en een doctor werd bezet.

Zijn vier opvolgers hebben ook allen in Rome gestudeerd en zijn daar of elders gepromoveerd. Johannes de Jong gewaagde al als president van het Grootseminarie Rijsenburg te Utrecht van zijn onverzettelijke afkeer van facisme, nationaal-socialisme, totalitaire staatkunde en rassentheoriën. In meerdere vastenbrieven deed hij dat blijken. Hij haalde het Episcopaat over tot de kanselbreve dat aan personen

die actief openlijk en werkdadig aangesloten waren bij Musserts Nationaal-Socialistische Beweging in de Nederlanden of NSB de sacramenten geweigerd dienden te worden. Enkele dagen na de Duitse inval liet de aartsbisschop aan zijn suffragaan-bisschoppen weten dat de maatregelen tegen de NSB koste wat kost gehandhaafd moesten blijven.

Bernardus Eras met een Nederlands reisgezelschap te Rome bij de Sint Paulus buiten de muren

Bisschop A.F. Diepen van 's-Hertogenbosch had wel enige moeite met die beleidslijn, maar volgde toch de aartsbisschop, die zich tegenover de bezetter allesbehalve meegaand wilde betonen. Diepen wenste daarvoor tevoren eerst consultatie van de Heilige Stoel en wilde per actie een uitdrukkelijke goedkeuring vanwege Paus XII. Maar De Jong deelde daarop mede dat deze kwestie een zaak was van de Nederlandse bisschoppen in hun bezette kerkprovincie. En niet van Rome. Dit was een zaak die zij steeds van geval tot geval zouden moeten beoordelen, mede gelet op de represailles die wellichte de Roomse gelovigen te wachten zouden staan vanwege Rauter, de commissaris voor de handhaving van de openbare orde, rust en veiligheid in het bezette Nederlandse gebied, tevens generaal van de SS. Dat kon de Heilige Vader niet op afstand en verstoken van de dagelijkse ervaringen met het bezettingsgezag uitmaken. Dit beleid maakt De Jong duidelijk tegenover enkele vooraanstaande Nederlandse priesters, die hem aanspoorden op een tegemoetkomende manier te op een rede van de rijkscommissaris, Arthur Seyss-Inquart, uitgesproken in de Ridderzaal op 29 mei 1940. De aartsbisschop weigerde te verklaren dat hij de Duitsers loyaal tegemoet zou treden, als dezen het kerkelijk leven, de katholieke scholen, de

charitatieve instellingen en de sociale en culturele organisaties zouden ontzien. Ook weigerde hij de verklaring af te leggen dat de katholieken zich van elke activiteit op politiek gebied hadden te onthouden.

Diepen, recipiërend ter gelegenheid van zijn gouden priesterfeest in 1934

Arnold Diepen heeft dat beleid steeds morrend en widersprekend uitgevoerd. Diepen kon zekere sympathie opbrengen voor de houding van Nazi-Duitsland tegenover de Sowjet-Unie die het binnengevallen was in juni 1941 ter gelegenheid van operatie “Barbarossa”. Hij meende dat ook dat deelneming bij de Waffen-SS tot dat doel gerechtvaardigd kon zijn. Dat begunstigde de activiteiten van Arnold Meijer te Oisterwijk. Diepen leed overigens aan preseniele dementie. Deze bisschop van 's-Hertogenbosch, die in 1942 door W.P.A.M. Mutsaerts werd opgevolgd, kon de gebeurtenissen nauwelijks meer volgen. De bisschoppen J.P. Huibers van Haarlem en J.H.G. Lemmens van Roermond waren in de regel even strijdbaar als de aartsbisschop. Toen De Jong in oktober 1940 van mening was dat ook het episcopaat, net als de leiding van de protestantse kerken in Nederland, tegen de anti-joodse maatregelen van de bezetter moest protesteren, schaarden de bisschoppen van Haarlem en Roermond zich achter het voorstel van de aartsbisschop, maar bleven Hopmans en Diepen bezwaren opperen. Aangezien de aartsbisschop steeds de instemming van de suffraganen vroeg, ging het protest van het Nederlands episcopaat toen niet door.

De Jong in de voor hem karakteristieke houding met rechts van het pectorale gevouwen handen op vormselreis

Op 13 januari 1941 verklaarde het episcopaat dat voor katholieken behalve het lidmaatschap van partijen die de socialistische, communistische of liberale beginselen op godsdienstig of zedelijk gebied openlijk aanhingen, ook het 'enkele lidmaatschap [van de NSB] gewoonlijk reeds in hoge mate ongeoorloofd' was. Het was een duidelijke en openlijke herhaling van het standpunt uit 1936. In de brief van 25 juli 1941, door De Jong geschreven, paste het Nederlandse episcopaat de sancties tegen de NSB ook op hun mantelorganisaties toe. Uit de eerste zinnen van deze brief, die op zondag 3 augustus 1941 in alle katholieke kerken werd voorgelezen, vernam Nederland dat de bisschoppen niet langer meer konden zwijgen '... over het velerlei onrecht, dat ons als katholieken de laatste maanden [was] aangedaan'.

Het episcopaat onder leiding van De Jong mobiliseerde thans het katholieke volksdeel, dat sinds enkele maanden zijn eigen communicatiemiddelen als dagbladpers en radio kwijt was geraakt en dat nu de organisaties van het Rooms-Katholiek Werklieden Verbond (RKWV) op bevel van Seyss-Inquart in dienst van de NSB gesteld zag. Wie voortaan lid zou blijven van dit verbond in zijn nieuwe opzet zouden de Sacramenten worden geweigerd. Dit gold ook voor de leden van andere mantelorganisaties, zoals het Agrarische Front, de Kultuurkamer, het Medisch Front en het Rechtsfront. Ten aanzien van het lidmaatschap van de Waffen-SS en het Vrijwilligerslegioen stelde het episcopaat zich minder absoluut op.

Na de oorlog regende het eerbewijzen – Grootkruis Nederlandse Leeuw bijvoorbeeld – op de Jong

Gedurende de Tweede Wereldoorlog gaf De Jong, samen met dominee K. Gravemeijer, leiding aan het kerkelijk verzet tegen de Duitse bezetter. Zo vaardigde De Jong een door Titus Brandsma ontworpen verbod uit over het opnemen van NSB-advertenties in de rooms-katholieke dagbladen. Op 21 februari 1943 werd een bisschoppelijke brief in de kerken voorgelezen, waarin het episcopaat de Duitse misdaden sterk veroordeelde. Een bisschoppelijk mandement van 16 mei 1943 ging sterk in tegen de wegvoering en gedwongen tewerkstelling van Nederlanders in het buitenland. Nadat de veldtocht tegen de Russen was vastgelopen in 1942 kwam de Duitse oorlogsindustrie immers steeds meer arbeidskrachten door de nieuwe mobilisatiegolven die de Hitlerregering moest organiseren tekort. En deswege gaf die regering de voorkeur om de stamverwante en welopgeleide Nederlandse jongemannen op te roepen via Rommes werkverruimingsprojecten in het buitenland op basis van diens wetten uit 1937.

De Jong in 1936

Al in de oorlog ging De Jongs gezondheid zo achteruit dat hij het dagelijks bestuur van het aartsbisdom moest overlaten aan zijn vicaris-generaal Jan Geerdinck. Voor de uiterst voorzichtige aartsbisschop, die verontrust de secularisatie van het Westen in een snel tempo zag voortschrijden en die voor het gevaar van een staatssocialisme zeer bevreesd was, boden de vernieuwingstendenties en de doorbraakgedachten allesbehalve garanties om de negatieve ontwikkelingen te stuiten. Hij achtte bescherming binnen de eigen confessionele kring vooralsnog dringend noodzakelijk. Zo vroeg hij op 5 februari 1950 J.H.C. Creyghton S.J., de hoofdredacteur van *De Linie*, uitdrukkelijk de openlijke kritiek op de Katholieke Volkspartij (KVP) te staken. De katholieke eenheid op politiek gebied zou erdoor worden ondermijnd, meende hij. 'Als deze [eenheid] zou verdwijnen zouden wij machteloos staan.' Die zou het bestuur blijven voeren tot in 1951 een coadjutor zou worden benoemd.

XVI.17.4 De ontvankelijkheid van katholieken voor het fascisme

In 1928 liet Marsman zich in een interview in *De Gemeenschap* ontvallen dat hij misschien binnen enkele jaren aan 'een fascistisch front' gesneuveld zou zijn. Hij had bezwaren tegen het fascisme, zo vertelde hij de interviewer, de latere Zwart Front-aanhanger Albert Kuyle, maar zag er ook de voordelen van: 'De mentaliteit die veronderstelt de hiërarchie van de macht, de plicht van den sterkste, vind ik ónontbeerlijk. Mussolini vind ik niet groot, heelemaal niet groot, misschien het tegendeel van groot, maar sterk.' Na de Grote Oorlog verkeerde de democratie in Europa in crisis. Benito Mussolini was in 1922 aan de macht gekomen in Italië, eerst als regeringsleider, vanaf 1924 als dictator. Ook in Portugal was de democratie ingewisseld voor een dictatuur, maar het fascisme, de leer die een corporatieve

gezagsstaat propageerde onder een sterke eenhoofdige leiding, was Mussolini's uitvinding. In 1919 had hij de fasci opgericht, knokploegen die vooral waren samengesteld uit oud-strijders en nationalist. De leden van deze snelgroeiende antidemocratische, autoritaire beweging droegen een zwart hemd en werden om die reden de 'zwarthemden' genoemd. In 1921 werd de beweging omgezet in een politieke partij. Na Mussolini's 'mars op Rome' in oktober 1922 bood de koning Victor Emanuel II hem het premierschap aan. Mussolini vormde een coalitieregering, maar gooide al snel alle leden van andere partijen eruit en werd dictator, Duce. Uiteenlopende figuren als de bon vivant, querulant en beeldend kunstenaar Erich Wichman, maar ook de excentrieke priester Wouter Lutkie, raakten gefascineerd door Mussolini en speelden in de jaren twintig een rol als verkondigers van het fascistische gedachtegoed in Nederland. Wouter Lutkie schreef zelfs een lofzang op Mussolini:

de onverbiddelijke willer

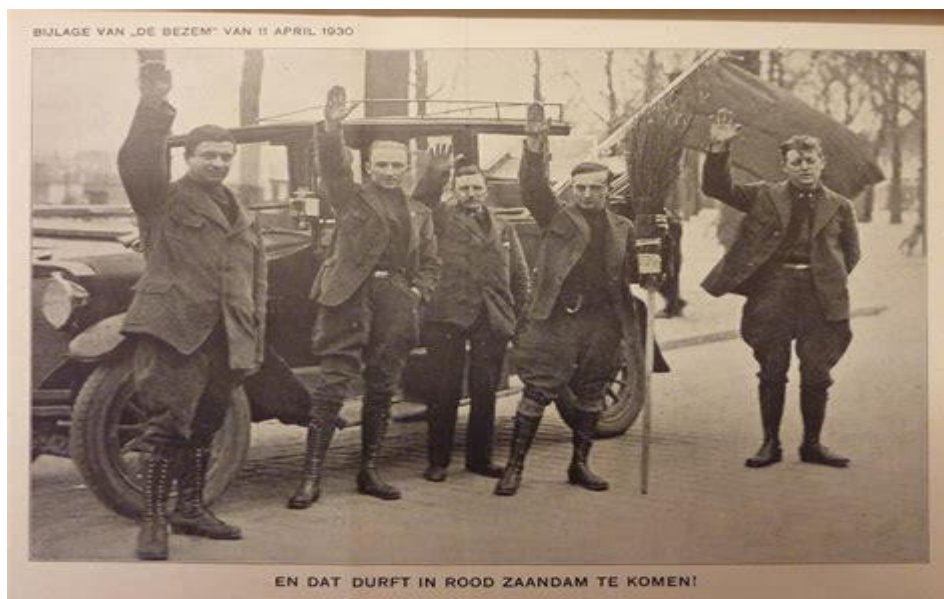
de onweerstaanbare dwinger

de alle leed tartende leider, onverzettelijke martelaar

[...]

de oppermens van onze tijd, universeel, tijdeloos, toch bij uitstek modern.

Fascistische kretten als 'gevaarlijk leven' (*vivere pericolosamente*) kwamen in zwang. Het democratische gelijkheidsbeginsel, dat door het in 1917 ingevoerde algemeen kiesrecht in Nederland praktijk was geworden, riep in verschillende kringen bezwaren op. Vaak werd dit gekoppeld aan de opkomst van de structuurloze massa. In Katholieke Staatskunde publiceerde de katholieke essayist Gerard Bruning een artikel met de veelzeggende titel 'De waanzin der democratie'.

Nederlandse katholieken hadden vaak waardering voor de autoritaire opbouw van de verschillende fascistoïde denominaties in den lande, Aan de Rooms-Katholieke

Eredienst waren soms wel degelijk antisemitische dimensies eigen – bedoeld of onbedoeld. Ik denk hier bij aan het gebed te plengen op Goede Vrijdag ter gelegenheid van de Kruisverering, een indrukwekkend moment waarbij de schuld van het Joodse Volk aan deze marteldood van Gods eniggeboren zoon werd herdacht.

Eras en Diepen te Rome met de Katholieke Actie voor de afdeling Zuid-Oost Brabant

Ik geef de Latijnse tekst eerst: *Oremus et pro Judaeis: ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum; ut et ipsi agnoscant Jesum Christum Dominum Dominum nostrum. Priester: Oremus. Diaken: Flectamus genua. Levate. Omnipotens sempiterna Deus, qui Judaeos etiam a tua misericordia non repellis: exaudi preces nostras, quas pro illius populi obcaecatione deferimus, ut, agnita veritatis tuae luce, a suis tenebris eruantur. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum.* Vertaling: Bidden wij zelfs voor de Joden: dat onze God en Heer de sluier van hun harten wegneme, opdat ook zij Jesus Christus, onze Heer, erkennen. Laat ons bidden. Buigen wij de knieën. Staat op. Almachtige, eeuwige God, die ook de Joden niet uitsluit van uw erbarming, verhoor onze gebeden, die wij voor dit verlinde volk tot U richten, opdat zij het licht van uw waarheid dat Christus is, erkennen, en aan hun duisternis ontrukkt worden. Door diezelfde Jesus Christus onze Heer. Indien er monniken zijn in het kloosterkoorgestoelte schuiven zij met de zolen over de vloer om de wereldchaos te verzinnebeelden.

Zulke gebeden hakken er in. Tenminste, ik herinner mij nog levendig wat voor de indruk ze op mij maakten in onze parochiekerk te Strijp. Verder waren er ook veel dingen uit de fascistische staatkunde, die kennelijk naadloos door de katholieken werden overgenomen, zoals het corporatisme, de idee dat beroepsgroepen zich in het

publieke domein wetgevend moesten kunnen doen gelden zoals destijds de middeleeuwse gilden en uiteraard het Leidersbeginsel dat haaks stond op dat van de evenredige vertegenwoordiging in publieke lichamen. Corporatisme is een staatshuishoudelijk maatschappijsysteem, dat wetgevende macht aan een burgervergadering toekent waarin economische, industriële, agrarische en professionele maatschappelijke groepen zijn vertegenwoordigd.

Vergeleken met het pluralisme, waarin vele groepen strijden om de macht over de staat, heeft in het corporatisme een beperkt aantal, onverkozen lichamen een beslissende rol in het politieke besluitvormingsproces. Het corporatisme is een politiek-economische leer, die probeert een middenweg te vormen tussen het marxisme en het kapitalisme, en die verwant is aan het solidarisme. De encycliek *Quadragesimo Anno* verwees er ook in positieve zin naar al werkte de zendbrief dat niet uit. Op politiek vlak kante het corporatisme zich tegen de liberale visie van de individuele burger, die zelf bepaalt voor wie hij stemt, en ook tegen de socialistische visie van strijd tussen de sociale klassen. In plaats van de politiek te organiseren op basis van individuen (liberalisme) of klassenstrijd (socialisme), wilde het corporatisme de verschillende maatschappelijke groepen onderling verbinden, en vervolgens ook aan de staat binden. De RKSP placht dat in het interbellum luidruchtig uit te dragen, al begreep eigenlijk niemand recht wat er mee bedoeld werd. Iemand als de studeerkamergeleerde Gerard Knuvelde, hierna te noemen, droeg dat ook breed uit. Een humuslaag voor fasistoïde opvattingen, in hun vaagheid des te overtuigender en aanvaardbaarder, was dus gereed gelegd.

De dichter J.C. Bloem hield in 1923 binnen deze context een redevoering waarin hij de democratie afkeurde. Andere schrijvers en intellectuelen - onder wie veel katholieken - gaven eveneens antidemocratische signalen en dweepten met het fascisme, al dan niet in het kader van de 'katholieke reconstructie' of hun vitalistische belangstelling. In 1925 had Arthur van Schendel, die in Italië woonde, in *Verdichtsel en zomerdagen* 'Giovinezza' gepubliceerd, de titel van een bekend fascistenlied dat de jeugd bezingt en het fascisme ziet als redder van de vrijheid. Na de terreurdaden van Mussolini, zoals de moord op de socialistische parlementariër Giacomo Matteotti, bekoelde Van Schendels aanvankelijke enthousiasme.

De schrijver Jo Otten promoveerde in 1928 op het fascisme en prees het systeem en zijn leider, zonder overigens actief fascist te worden. Zelfs de strafexpedities van de zwarthemden beschouwde hij als een noodzakelijke maatregel. Ook uitgever Sander Stols en auteur Jan Greshoff zagen aanvankelijk iets in de Duce. E. du Perron vroeg Stols in 1934 na een bezoek aan Italië, waar de uitgever zowel (Hennie) Marsman als Mussolini had ontmoet: 'Zag Hennie er al flink romeinsch uit? En heeft de Duce je in zijn bronzen armen gedrukt?' Greshoff hanteerde in een brief aan Stols uit hetzelfde jaar gelijksoortige bewoordingen: 'Heeft Moes je aan zijn ruige mannenborst gedrukt en zoo ja, hoe was die sensatie?'

Het schrijversechtpaar Scharthen-Antink, ook in Italië woonachtig, publiceerde in 1935 de propagandaroman *Littoria*, over het fascisme en zijn leider, waarin zinsneden voorkomen als: 'Duce! we willen voor je sterven ook!' Het fascisme bleek dus voor sommige Nederlandse schrijvers, kunstenaars en intellectuelen een tijd lang aantrekkelijke kanten te hebben - ook Jan Toorop maakte verschillende, bijna hagiografische portretten van de Duce -, maar velen namen afstand van hun bewondering voor de Italiaanse leider na de Duitse machtsovername door Adolf Hitler in 1933. Jan Engelman, die zich in 1930 nog actief antiparlementarist had genoemd en openlijk pleitte voor een katholieke variant van het fascisme, veranderde zijn visie pas tijdens de Spaanse Burgeroorlog, die in 1936 begon.

Anderen, onder wie de oprichters van *De Nieuwe Gemeenschap*, het tijdschrift van Louis Kuitenbrouwer en zijn broer Henk dat zich in 1934 afscheidde van De Gemeenschap, bleven het fascisme openlijk aanhangen, net als Henri Bruning, Ad Sassen, Chr. de Graaff en Ernest Michel. Van januari 1925 tot en met september 1941 was dit periodiek, *De Nieuwe Gemeenschap*, het leidende cultureel tijdschrift voor katholieke jongeren. Gedurende de periode 1925-1934 vormden Jan Engelman, Henk Kuitenbrouwer en Willem Maas de redactie. Albert Kuyle, pseudoniem van Louis Kuitenbrouwer, was ook vanaf het begin verbonden aan het tijdschrift, aanvankelijk als redactiesecretaris, later als redacteur. Kuyles bijdragen bepaalden in die jaren mede het karakter van het tijdschrift. In zijn rubriek Hagel rolden vele koppen van het verstarde en wat geborneerde katholieke middenstandsestablishment van die dagen. <https://www.brabantcultureel.nl/2020/05/01/beelden-die-vooroplopen-de-covers-van-de-gemeenschap/>.

Engelman, Kuyle, Van Duinkerken

In 1929 trad Anton van Duinkerken, die steeds invloedrijker zou worden, tot de redactie toe. Er ontstond in die periode een scherpe controverse tussen Kuyle enerzijds en Engelman anderzijds. Kuyle keerde zich met grote passie tegen de zijns inziens slechts 'esthetische' kunstopvatting van Engelman en trok diens maatschappelijke betrokkenheid en zelfs diens katholieke geloof in twijfel. Engelman verliet de redactie eind 1930. Zij collaboreerden tijdens de Tweede Wereldoorlog ook met de Duitse bezetter. De al genoemde Wouter Lutkie, een eigenzinnig priester en eveneens een vurig bewonderaar van Mussolini, werd in 1922 actief in het blad *Katholieke Staatkunde*, direct nadat dat zich achter de staatsgreep van Mussolini had gesteld.

Onder het pseudoniem *Expectans* en in het voetspoor van Léon Bloy publiceerde hij net als Wichman felle en radicale artikelen, waarin hij het eigen katholieke kamp bestreed. Zo werd de katholieke dichter-politicus H.J.A.M. Schaepman neergesabeld: hij had de democratische politiek ingeluid die had geleid tot algemeen kiesrecht, organisatietirannie en ambtenarenmacht. Maar tot Lutkies vreugde liep de democratie in zijn ogen ten einde en viel de katholieke staatspartij 'in kleine stukken' - '*Eindelijke bevrijding uit ban en dwang*'. In een ander artikel uit 1923 noemt Lutkie zich revolutionair als consequentie van het christendom, dat naar zijn overtuiging revolutionair van aard is.

XVI.17.5 Meijer, Knuvelder, Lutkie, Bruning

Arnoldus Jozephus (Arnold) Meijer (Haarlemmermeer, 5 mei 1905 – Oisterwijk, 17 juni 1965) was eveneens een Nederlands Rooms fascistisch politicus. Meijer studeerde aanvankelijk voor priester, maar kwam onder invloed van fascistische katholieken als Wouter Lutkie en Henri Bruning, staakte de studie (hij was inmiddels al subdiaken) en wijdde zich sindsdien aan de journalistiek. In 1933-1934 was hij propagandaleider van de *Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond voor Noord-Brabant en Zeeland*.

In mei 1934 richtte hij het extreemrechtse, antisemitische en antikapitalistische Zwart Front op. Deze politieke partij kwam rechtstreeks voort uit de restanten van de *Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond* (ANFB) van Jan Baars en concentreerde zich

vooral op het katholieke electoraat. Zo deed ook het Dinaso. Het wemelde in Roomse kring van dit soort groepen. het Verdivro, het Verbond van Dietsche Vrouwen; de Jongdinaso, de jongeren vleugel de Dinaso Propaganda Orde, de opvolger van de DMO van het Verdinaso-Nederland, het Verbond van Nationale Arbeiderssyndicaten, het NAS, dat de vakbond was van het Verdinaso tot december 1933 - daarna werd deze vakbond niet meer erkend door de Belgische regering. Ze waren activistisch. Maar wat ze wilden was nooit heel duidelijk en zeker niet hoe ze iets wilden verwezenlijken. Het Dinaso of Verdinaso staat voor *Verbond van Dietsche Nationaalsolidaristen* en was een autoritaire, met het fascisme verwante politieke beweging, vooral in België en minder in Nederland, opgericht op 6 oktober 1931 door Joris Van Severen. De antisemitische en antiparlementaire organisatie streefde een corporatistische staats- en maatschappijherordening na, volgens de organisch-solidaristische doctrine. Op staatkundig vlak was de oorspronkelijke doelstelling de eenmaking van Nederland, Vlaanderen en Frans-Vlaanderen, maar vanaf 1934 het samengaan van Nederland met geheel België en Luxemburg in een nieuw op te richten staat: het Dietsche Rijk der Nederlanden. Dat klinkt megalomaan. Dat was dan ook zo. Waar Groot-Dietsland zou komen te liggen was niet duidelijk, maar wel dat het tot voorbij Duinkerken zou zijn. Ik denk, dat de Dietsers dachten aan het mythische Friese Rijk dat behandeld wordt in het mysterieuze Oera Linda-book. De mystificatie van Piet Paaltjes. Himmler dacht stellig dat dat ooit bestaan had. Een nieuwe Heilsleer was in de maak. Een beloofd land van melk en honing, zal ik maar zeggen.

Wouter Lutkie

Aanvankelijk was Meijers Zwart Front populair onder rechtse studenten en middenstanders. Na de veroordeling van Zwart Front door de rooms-katholieke bisschoppen, die opriepen tot trouw aan de koningin, democratie en de Rooms-

Katholieke Staatspartij, nam het aantal katholieke kiezers snel af, terwijl seculiere en andersgelovige burgers een groter deel van zijn aanhang gingen uitmaken. Arnold Meijer voelde zich vooral aangetrokken tot het Italiaanse fascisme en niet zozeer door het Duitse nationaalsocialisme, hoewel zijn aanvankelijk rabiante antisemitisme overeenkomst vertoonde met het vroege nationaalsocialisme. Opvallend is in deze context wel dat Meijer in naam van datzelfde Zwart Front de Jodenvervolging in Duitsland bekritiseerde en zelfs een omstreden brief aan Hitler stuurde waarin hij de Jodenvervolging in het Duitse Rijk veroordeelde. Volgens Meijer, een antikapitalist, bestond er een aan te tonen verband tussen het kapitalisme en het marxisme (ook wel kommunisme en bolsjewisme). Beide waren volgens Meijer voortgekomen uit het Jodendom.

In 1937 behaalde het Zwart Front van Meijer slechts 8178 stemmen, waarvan 711 in Meijers woonplaats Oisterwijk. Meijer besloot over te gaan tot een nieuwe tactiek. Was het Zwart Front voorheen vaak relschopperig, vanaf 1937 wilde het zich een meer 'beschaafde' partij tonen. Een intellectueel als Eduard Jan Dijksterhuis voelde zich tot Meijers gematigder Nationaal Front aangetrokken en was in 1940 enkele maanden lid. In maart 1940 veranderde hij de naam van Zwart Front in Nationaal Front. Het Nationaal Front werd in december 1941 door de Duitse overheid verboden. Aanleiding was het verlangen van het Nationaal Front om tegenover de Duitsers een zelfstandige, Nederlandse fascistische beweging te blijven. Toen Duitsland Nederlandse mannen opriep voor de strijd tegen de Sovjet-Unie wilde Meijer, en daarmee het Nationaal Front, dat de soldaten Nederlands zouden blijven en hun eed op de Nederlandse vlag zouden afleggen. De Duitsers eisten echter een eed op Adolf Hitler en maakten met het verbieden van het Nationaal Front een einde aan de discussie. Meijer hield zich voortaan politiek afzijdig en leidde een teruggetrokken bestaan.

Arnold Meijer in Oisterwijk in actie

Wouterus Leonardus Lutkie ('s-Hertogenbosch, 23 februari 1887 – Nuland, 23 januari 1968) was een Nederlandse katholieke priester en fascist. Lutkie stamde uit een

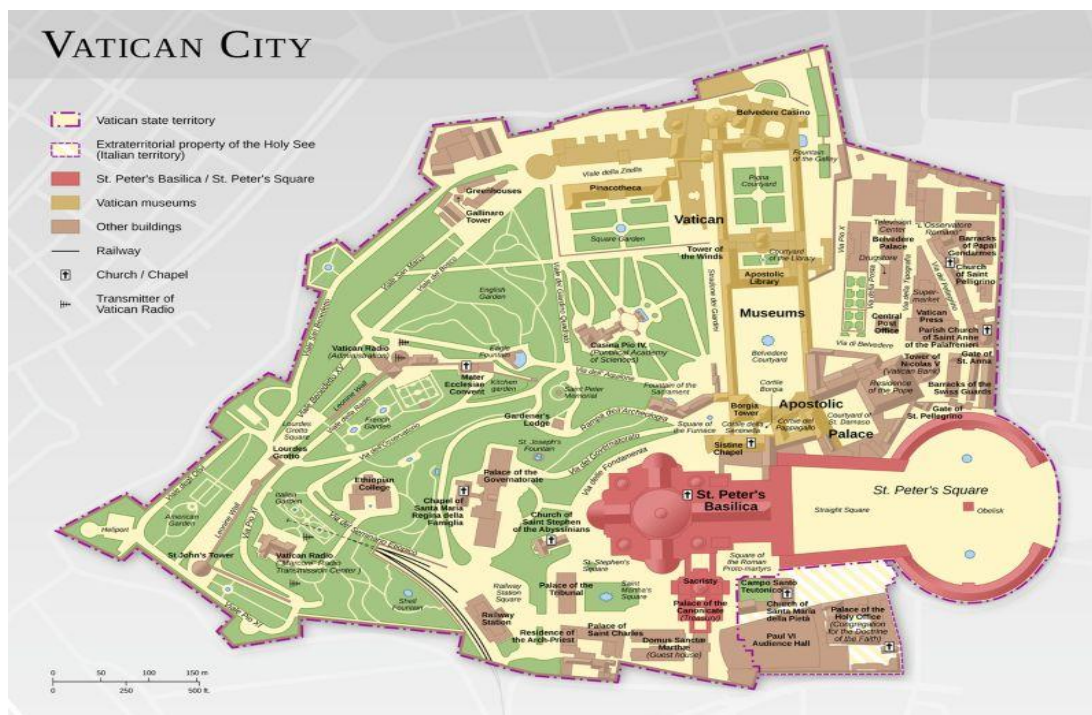
welgestelde zakenfamilie en werd aanvankelijk beïnvloed door Ernest Hello en Léon Bloy. Hij werd in 1919 priester gewijd en werd kort daarna kapelaan in Gemonde. De verhouding met zijn bisschop, Arnold Diepen, verliep al vanaf het begin aan stroef. De eerste reis die Lutkie ondernam was in het najaar van 1919. Toen vroeg en verkreeg hij voor enige tijd vrijstelling van de parochiële taken als toezichthouder bij het teruggeleiden van transporten van Oostenrijkse kinderen naar hun vaderland. In Wenen ontmoette hij schrijver Richard Kralik en bracht deze vervolgens in contact met Jacques Maritain, waar Lutkie zelf mee in briefwisseling was. De tweede reis was naar het Poolse Poznan, waar hij enige tijd als priester werkzaam was in het ambtsgebied van Sjeptytsky, het hoofd der Oekraïense Grieks-Katholieke Kerk.

In 1922 vroeg Lutkie toestemming aan zijn bisschop om zich terug te trekken uit de directe pastorale zorg. Zijn verzoek werd gehonoreerd. Lutkie vestigde zich daarop in Nuland, waar hij de rest van zijn leven als ambteloos priester doorbracht. De ware toedracht is onduidelijk aangezien bronnen spreken over verschillende oorzaken. Wellicht is het een combinatie van factoren, waaronder enerzijds de publicatie van de brochure Dokter Moller (1921) en een conflict over zijn bijdrage aan de oprichting het blad Vreugde, beide een doorn in het oog van bisschop Diepen, maar anderzijds ook de rectorsbenoeming in het dorp Leeuwen waar Lutkie niets voor voelde.

Lutkie schaarde zich in de zogenaamde herstelbeweging, een restauratieve stroming onder conservatieve katholieken in het interbellum. De herstelbeweging neigde sterk naar het fascisme in Italiaanse stijl. Deze kring rond dr. Emile Verviers en het tijdschrift Katholieke Staatkunde verwierp het erfgoed van de Franse Revolutie en

vooral het democratisch staatsbestel. Lutkie was bewonderaar van de Latijnse cultuur en liet zich inspireren door Benito Mussolini. Hij zag in Mussolini's fascisme, dat in 1922 in Italië aan de macht was gekomen, de ideale oplossing voor de problemen waarmee naar zijn ideeën de Nederlandse samenleving worstelde. De kernwoorden en -waarden waren: orde, gezag, discipline, gemeenschap, hiërarchie, traditie en familie, godsdienst en kerk. Lutkie was de enige Nederlander die op voet van vriendschap verkeerde met de Italiaanse fascistische leider Mussolini, bij wie hij zeven keer op privé-audiëntie mocht komen. Hij correspondeerde met schrijvers als Gerard Bruning en Henri Bruning, Antoon Coolen, Pierre H. Dubois, Anton van Duinkerken, Jan Engelman en H. Marsman. Ook was hij bevriend met kunstenaars als Joan Collette, Jan Toorop en Erich Wichmann. Bijna veertig jaar lang leidde hij een sociaaleconomische leefgemeenschap in de geest van Walden van Henry David Thoreau.

Gerardus Petrus Maria Knuvelde (Arnhem, 25 januari 1902 - Eindhoven, 29 juni 1982) was een Nederlands katholiek literatuurhistoricus. Bekend is zijn Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde in vier delen (1948-1953, later vele herdrukken). Daarnaast was hij onder meer docent en rector van een middelbare school in Eindhoven. Knuvelde studeerde van 1918 tot 1922 Nederlands aan de Katholieke Leergangen in Tilburg en was daarna leraar Nederlands in Bergen op Zoom en Eindhoven, waar hij ten slotte van 1952 tot 1967 directeur was van het Sint Joriscollege. Als redacteur vanaf 1922 en later, tot 1944, als hoofdredacteur van het literaire tijdschrift *Roeping*, schreef hij met een katholieke en behoudende blik over cultuur en esthetiek.

In politieke kwesties verkondigde hij anti-parlementaire, monarchistische en corporatistische standpunten. Hij wordt beschouwd als een van de spraakmakende figuren in de herstelbeweging. In 1933 was hij betrokken bij een oprichting van een 'Bond van Katholieke Fascisten'. In zijn boek *Vanuit wingewesten* (1930) ontleedde hij de materiële en culturele achterstand van het katholieke Zuiden van Nederland en leverde hij een pleidooi voor de verheffing hieruit, zodat het in een door hem gedroomd Groot-Nederland een centrale rol kon gaan vervullen. Zoals vele jongeren destijds, zeker ook katholieke, stond hij kritisch tegenover het in zijn ogen in dadeloos gepraat en compromissen vastgelopen Nederlandse parlementaire stelsel. In zijn *Vernieuwing van staatsbestel* (1934) pleitte hij voor wat toen wel gezien werd als een op katholieke beginselen berustend stelsel: een sterk monarchaal gezag, bijgestaan door raden uit het maatschappelijk leven, en een in macht beperkt parlement. Hij had zich kunnen aansluiten bij het Verbond voor Nationaal Herstel, maar daarvoor bleef hij toch te zeer een randfiguur. Zie: Knuuf (2) <https://bhic.nl/ontdekken/verhalen/knuuf-2>.

Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat Knuvelder sympathiek stond tegenover het fascisme van Mussolini en aanvankelijk ook het optreden van Hitler goedkeurde. Het nationaal-socialisme als levensbeschouwing heeft hij echter steeds principieel afgewezen. Wel deed hij ooit een poging om te komen tot een "bond van katholieke fascisten", maar zijn schoolbestuur, met Moller als voorzitter van Ons Middelbaar Onderwijs (OMO) voor Rooms-Katholieken en de Roomsche Leergangen, verbood de leraren politieke acties.

Gerard Knuvelde als rector van het Katholieke Sint Jorislyceum te Eindhoven

Knuvelde's politieke beschouwingen hebben trouwens altijd een hoog studeerkamergehalte gehad. Breed daalden zijn beschouwingen niet echt in. Maar na de Tweede Wereldoorlog bleef hij toch in het Zuiden door zijn Roomse volgelingen wat betreft het literatuuronderwijs met een zekere afstandelijkheid bejegend. Blijvend succes had hij niettemin met zijn (school)boeken over Nederlandse literatuurgeschiedenis, waarin hij literaire werken in onderlinge samenhang en historisch verband beschreef en beoordeelde.

Henricus Josephus Bruning (Amsterdam, 10 juli 1900 – Nijmegen, 17 december 1983) was een Nederlands dichter, essayist en nationaalsocialistisch censor. De katholieke schrijver Henri Bruning debuteerde in 1924 met de dichtbundel *De Sirkel*. In 1925 bezocht hij Parijs, samen met de katholieke dichter en journalist Hans Klomp. Vanaf 1934 was hij actief in de katholieke-solidaristische beweging Verdinaso (Verbond van Dietsche Nationaal-Solidaristen). Deze organisatie was in 1931 in Vlaanderen door Joris van Severen opgericht. Ze was niet echt heel Rooms te noemen, maar streefde naar emancipatie van het Vlaamse Volksdeel dat eigenlijk een rassenblok bleek te zijn. Dit Verdinaso was in Nederland vooral een katholieke beweging, waarvan een aantal leden uiteindelijk in de herfst van 1940 overging naar de NSB. Het Verdinaso werd opgericht als een organisatie die Vlaanderen en Nederland wilde herenigen in Groot-Nederland. Dietsland. Dat kon van alles zijn. De Bourgondische Kreits, maar ook de Benelux en het Koninkrijk der vereenigde Nederlanden van 1815 mét de Boeren in Zuid-Afrika. Het evolueerde van een anti-Belgische beweging naar een Heel-Nederlandse beweging, die zich bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog aan de kant van de regering schaarde, in tegenstelling tot het Vlaams Nationaal Verbond. Nochtans werd Van Severen opgepakt en afgevoerd naar Frankrijk. Op weg naar een Frans concentratiekamp, werd hij te Abbeville op 20 mei 1940 samen met 19 andere mannen en een vrouw, door Franse soldaten gedood.

In de jaren dertig publiceerde letterkundige Bruning dichtbundels als *Het verbond* (1931) en *Fuga* (1937). Regelmatig schreef hij in *De Christofore* en hij stond vóór de Tweede Wereldoorlog bekend als de schrijver van *Subjectieve normen* (1936) en *Verworpen christendom* (1938). Deze groots opgezette en geïnspireerde opstellen over actuele religieuze en culturele problemen maakten van Bruning een der meest bezielden en toonaangevende schrijvers onder de jongere katholieke auteurs. Hoe hebben andere schrijvers over Brunings keuze voor het fascisme geoordeeld?

In 1936 omschreef Menno ter Braak Henri Bruning als een extreem romanticus, voor wie het fascisme een voortzetting was van de katholieke romantiek. Ter Braak voegde eraan toe: 'Bruning is trouwens ook allerm minst N.S.B.-er, maar Dinasoman.' Ter Braak doelde met deze opmerking op het feit dat Bruning in die tijd actief was in de Nederlandse afdeling van het Verdinaso. Gerard Knuvelde schrijft in dit verband over Henri Bruning: 'Bruning was aanvankelijk lid van het Verdinaso; met andere vooraanstaande figuren uit deze beweging trad hij naderhand, ondanks zijn vroegere

heftige bestrijding hiervan, toe tot de N.S.B., mede in de hoop deze N.S.B. te kunnen fatsoeneren en cultiveren.'

Ook L. de Jong schetst Henri Bruning als iemand die zich vooral ergerde aan het aculturele N.S.B.-milieu. Na de oorlog schreef Henri Bruning een artikel in Maatstaf, waarin hij over de positie van de Verdinasoleden binnen de NSB opmerkte: *De functie van zulk een minderheid is lange tijd geen andere dan een ferment te zijn, zuurdesem, een polemisch contra, verdedigster ener idee, door het zuiver houden der waarden. En dat zijn ook de Dinaso's tijdens de oorlog, zij die waren overgegaan tot de N.S.B. en met de Duitsers samenwerkten, als hun taak blijven beschouwen. En ik geloof niet dat zij zichzelf ontrouw zijn geworden. Door de N.S.B. werden zij misprezen omdat zij haar massatumult als voos en toekomstloos bleven afwijzen; en door de Duitsers werden zij gewantrouwd, ten eerste omdat de meesten hunner katholiek waren, en ten tweede omdat zij Dietser waren.*

Henri Bruning

Bruning heeft met deze passage ten dele zijn eigen positie gekenschetst: hij heeft een polemisch contra willen laten horen. Het was echter een abstract en apolitiek tegengeluid, dat zich beperkte tot afwijkende meningen over onderwerpen als individualisme en grote kunst. W.L.M.E. van Leeuwen meende dat Bruning in een moment van bewustzijnsvernauwing voor het fascisme koos. Bewust heeft Bruning echter lang de consequenties van die keuze willen dragen. Tot ver in de oorlog heeft hij het idee gehad dat er van de nieuwe orde veel te verwachten viel. In oktober 1943 hield Bruning op een door het letterengilde van de Kultuurkamer georganiseerde bijeenkomst van letterkundigen een lezing, die later onder de titel *Nieuw levensbewustzijn* in druk verscheen.

XVI.17.6 De waarnemingsstatus en de mandaatspositie van de Kerk in de Volkenbond
In de beginjaren van de Volkenbond werd van diverse zijden aangedrongen om de Heilige Stoel in ieder geval een waarnemingsstatus te geven. En niet alleen van Rooms-Katholieke zijde. Als immers het Rode Kruis en de daarmee gelijk te stellen organisaties zulk een status konden krijgen, waarom dan ook niet de Heilige Stoel? Frankrijk was er mordicus tegen wederom uit seculariteitsmotieven gelardeerd met anticlericalisme, en verder gingen de Angelsaksische opstellers van het Volkenbondsstatuut er toch vanuit dat alleen territoriale staten bij deze Bond als deelnemers aangesloten konden zijn.

De RKSP was van die status voor de Stoel voorstander, maar, voorgelicht door de Roomse staatsraad A.A.H. Struycken zag ze van urgeren af. Antonius Alexis Hendrikus (Teun) Struycken (Doesburg, 8 februari 1873 - Den Haag, 28 juli 1923) was een Nederlands rechtsgeleerde. Hij was hoogleraar, staatsraad en lid van het Permanent Hof van Arbitrage. Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, was dit voor hem reden om zijn focus te verleggen naar het werken aan vraagstukken op het gebied van internationale politiek en internationaal publiekrecht. Na die oorlog speelde hij in 1919 en 1920 een belangrijke rol tijdens de vredesonderhandelingen in Versailles.

Daar had hij geleerd dat de Bond veel te veel een orgaan zou worden ter borging van de belangen van de Westelijke geallieerde overwinnaars, vooral de koloniale Mogendheden die dachten dat ze hun imperia niet alleen zouden kunnen handhaven maar zelfs aanmerkelijk kunnen uitbreiden. De Bond had nooit bestanddeel van de Vredesregeling mogen worden en zo had Wilson de Bond eigenlijk ook nooit bedoeld. Nu ze dat was, zou ze voornamelijk Frankrijk en Groot-Brittannië in de kaart spelen, nu de USA niet als lid van de Bond zou toetreden.

De USA was, aldus Struycken, bij de Vredesregelingen nog enigszins een rem op de wraakbehoeften van Frankrijk geweest. Die rem was weggefallen, zo ze al ooit goed had gefunctioneerd, en Struycken zag daarin een initieel defect van de Bond die haar

op den duur zwaar zou opbreken. Nolens kon hem dit toestemmen en zag deswege van iedere actie af: de Paus zou alleen maar ernstig gecompromitteerd kunnen worden via de Bond. De Bond, zo zag Struycken aanstonds, zou vooral gemanipuleerd worden om Frankrijk optimale militaire veiligheid te borgen oostwaarts. Tegen Duitsland. Clemenceau, de Franse premier, was zeker dat Duitsland nog eens zou proberen om heel West-Europa te overweldigen. De andere Bondsleden zouden hun nationale troepenmachten moeten inzetten als strategische reserves voor Parijs. En daar zou Nederland, dat toch zo sterk aangewezen was op Duitsland als achterland van Rotterdam nu net niet aan mee moeten doen. Rotterdam was Rijnhaven. De kurk van de Nederlandse economie. De Britten waren nog niet vergeten dat Rotterdam een broeinest was geweest van tegen Whitehall gerichte spionage. Dat zouden ze alsnog vergelden. En verder zouden ze Parijs zo ongeveer zijn gang laten gaan. De Bond zou aldus een militaire alliantie worden voor Parijs. En daar had Den Haag nou echt niets bij te winnen.

Antonius Alexis Hendrikus Struycken 1873-1923

Wel meende Nolens dat de Bond desgevallend de Paus arbitrages zou kunnen opdragen. Maar daar was de waarnemingsstatus zelfs niet voor nodig. Verder was Nederland zich kennelijk niet goed ervan bewust dat het, door lid van de Bond te worden, zijn beproefde afzijdigheids- en neutraliteitspolitiek onherroepelijk en onvoorwaardelijk had opgegeven.

Beide juristen wezen op artikel 16, waar de doortochtverplichtingen van de Bondsleden over en weer werden voorzien. Nederland zou aan iedere Bondsleger zonder meer en zonder reserves doortocht moeten verlenen ongeacht het doel, dat dat leger tactisch of strategisch zou hebben. Maar Nederland lag nu eenmaal aan de zeemondingen van het estuarium Schelde, Maas en Rijn. Waterwegen die dat leger dan stellig zou willen gebruiken. En vermoedelijk, gelet op de geopolitieke verhoudingen zoals die zich in 1920 uitlijnden, ten behoeve van geweldshandelingen

gericht tegen de mogendheden die op dat moment Centraal Europa zouden domineren.

Dat kon op dat moment alleen maar *Duitsland* zijn. Dat was ook steeds de veronderstelling van Frankrijk geweest bij monde van *generalissimo* Foch. Dat zou dan inhouden dat Nederland direct betrokken zou gaan worden bij de komende wereldoorlog. Niettemin was artikel 16 zo merkwaardig geredigeerd dat het automatisme van de doortochtverlening in bepaalde casus zeker arbitabel zou zijn. Struycken was lid van de Nederlandse delegatie voor de Haagse Conferentie over Rusland in 1922 en van 1922 tot en met 1923 vervulde hij dezelfde functie tijdens de conferentie over de herziening van het oorlogsrecht. Van 1922 tot en met 1923 was hij tevens lid van het Permanente Hof van Arbitrage terwijl hij prolongatie daarvan voorzag. Hij dachtte dat Nederland daarin slechts zou functioneren om voor Parijs de kastanjes uit het vuur te halen. Zoals bij de berechting van de Duitse Keizer. Die zou alleen bij de Heilige Stoel in goede handen zijn. Den Haag zou de Keizer moeten detineren en verder getuigen en deskundigen tegen deze gekroonde proleet moeten gaan ophalen. Neen, dat kon het niet aan.

En dat ware dan wellicht de gelegenheid om de arbitrage bij een transitcasus – de Bond zou doortocht eisen bij de berechting van de Keizer voor de eigen bewindspersonen -- op te dragen aan de Heilige Stoel, die dat ook gesuggereerd had voor vergelijkbare gevallen. Nederland zou in ieder geval, zo oordeelden Struycken en Nolens beiden, beter af zijn met een gezantschap ten Vaticane, mede met het oog op dergelijke arbitrages. Maar we zagen al dat zulks op het protestants antipapalisme dat zo nu en dan hevig in het interbellum de kop opstak, stuk liep in 1925. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd een gezantschap Nederland/Vaticaan weer relevant. De Amerikanen drongen daar in 1940 al op aan. Tijdens de oorlog bleek dit echter lastig voor de Nederlandse regering in ballingschap, onder meer omdat zij niet wist hoe het protestantse deel van de bevolking daar op zou reageren.

Met name koningin Wilhelmina, die sowieso niet enthousiast was over het gezantschap, maakte zich daar zorgen om. Minister van Buitenlandse Zaken Eelco van Kleffens dreigde zelfs even met aftreden als het niet ingesteld werd. Zij hoofdargument was dat Wilhelmina in 1942 akkoord was geweest met een gezant te Moskou bij de regering-Stalin, die driekwart van de mensheid beschouwde als een vijand van de mensheid. Dat had Wilhelmina ook steeds uitgedragen. Zover had de Paus het nog niet gebracht, aldus Van Kleffens, en dus zat in de obstinaatheid van Wilhelmina toch iets innerlijk tegenstrijdigs. Uiteindelijk ging Wilhelmina akkoord en werd het gezantschap in 1944 opnieuw ingesteld.

XVI.17.7 De status van de Holy See in de Verenigde Naties

De Katholieke Kerk is een zelfstandige rechtspersoon daarnaast en los van de Stoel als supranationale vereniging van gelovigen en heeft per definitie een universele rechtsmachtkring. Die Kerk wordt derhalve niet bedoeld wanneer men over de Heilige Stoel spreekt. De rechtspersoonlijkheid van de Heilige Stoel in het

internationaal recht was in het verleden soms omstreden. Het mandaat was onduidelijk en stond niet in enig verdrag. Toen niet. En nu niet. Het gaat hier om dwingend gewoonterecht. Men kan het mandaat makkelijk wegedeneren als niet langer bestaand wegens non-usus: omdat de Kerk het niet persistent inroept en doet gelden. Bismarck heeft zulks getracht te doen in de periode van de zogeheten *Kulturkampf*. Napoleon heeft dat na de aanvaarding van zijn hoedanigheid van keizer der Fransen ook geprobeerd. Toen Pius VII probeerde te bemiddelen tussen Frankrijk en de rest van de Europese wereld.

Steeds liep dat stuk, juist omdat deze rechtspersoonlijkheid niet vooronderstelt dat ze beschikt over een exclusief eigenstandig territoir. Zoals bij staten en bij supranationale organisaties nog altijd verondersteld wordt, al kan dat grondgebied buitengewoon klein zijn. De betwisting van de bestaansmogelijkheden van een erkende rechtspersoon met volkerenrechtelijk mandaat zonder bijbehorend territoir gaat nog steeds voort, omdat sommige internationale juristen ondenkbaar achten dat men regelmatig aan het internationaal rechtsverkeer zou kunnen deelnemen zonder territoriale statutaire hoofdplaats van vestiging. In de tweede helft van de negentiende eeuw was dat de gangbare visie. Dit is echter steeds minder het geval.

In de Verenigde Naties zijn de rechten van de Heilige Stoel per 1 juli 2004 verruimd, de Heilige Stoel heeft bij deze organisatie de status van land als permanente waarnemer. De rechtspersoon wordt hier consequent aangeduid als *Holy See*. Zij kan zich voorzien van spreekrecht in de Algemene Vergadering wanneer haar belangen daartoe nopen. De Heilige Stoel heeft echter geen stemrecht in de Algemene Vergadering van de VN. Maar de Paus kan als staatshoofd de Algemene Vergadering van de VN toespreken, zoals dat in 1995 gebeurde. Alle andere kerkgenootschappen en godsdienstige verbanden hebben slechts de status van een niet-gouvernementele organisatie. De Heilige Stoel staat onder leiding van de Paus, maar vaak wordt met de aanduiding 'Heilige Stoel' ook wel het ambt of de jurisdictie van de Paus bedoeld.

De Heilige Stoel blijft bestaan als er tijdelijk geen Paus is, na zijn dood of aftreden. Gedurende deze periode van afwezigheid van de Paus (de al meermalen genoemde *sedisvacatie*) worden de Katholieke Kerk en Vaticaanstad bestuurd door het College van Kardinalen. Dit alles is nooit uitputtend gecodificeerd. Maar het is breed aanvaard volkerenrechtelijk gewoonterecht. Zoals ook de zending van nuntii en internuntii zonder dat zulks berust op enige reciprociteit met de ontvangststaat of de ontvangende organisaties. Dat was al zo in de in de hoofdstuk besproken dijkageperiode. De term "apostolische stoel" werd voor het eerst gebruikt door paus Damasus I (305-383). Hij beklemtoonde als eerste dat hij in zijn ambt de opvolger van Petrus was en sprak herhaaldelijk over de Kerk als de apostolische stoel (*sedes apostolica*).

XVI.17.8 De Missioneringspolitiek van de Kerk

Missie is het geheel van bekeringsactiviteiten die uitgingen van de christelijke kerk, vanaf de klassieke oudheid tot en met de late middeleeuwen. Daarbij werd geweld niet

geschuwd, zoals bij de bekering van de Saksen door Karel de Grote en tijdens de kruistochten.

Gedoopten die zich niet aan het gezag van de kerk onderwierpen, liepen na 1500 het risico van vervolging door de katholieke inquisitie en door calvinistische geloofsrechtbanken. Na 1500, met de opkomst van het protestantisme tijdens de Reformatie, ging de term *missie* in het Nederlands uitsluitend verwijzen naar bekeringswerk vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. Het protestantse equivalent is de *zending*. Na het Pinksterfeest in Jeruzalem begon volgens de Bijbel de evangelieverkondiging, eerst in Jeruzalem en het Heilige Land, later ook in andere delen van het Romeinse Rijk, voornamelijk rondom de Middellandse Zee, maar volgens de overlevering ook onder andere in Ethiopië en India.

De eerste missionaris in het huidige België en Zuid-Nederland, zou volgens de overlevering Sint-Servaas zijn geweest (vierde eeuw), toen de Romeinen niet langer over deze streken heersten. In de zesde en zevende eeuw missioneerden in België, Nederland en Duitsland Ierse en Angelsaksische monniken, maar ook werden er hoge functionarissen op uit gestuurd als de bisschoppen Amandus van Gent en Eligius van Noyon-Doornik. Uit de overlevering is bekend dat Eligius alle heiligdommen die vereerd werden door Germaanse bewoners van de beneden Schelde-vallei, de Andouerpi (Antwerpenaren), liet vernietigen.

Bekende geloofsverkondigers in de Nederlanden, na Servaas, zijn daarnaast geweest Willibrord, Bonifatius, Liudger, Lebuïnus en Odulphus. De kerstening van de Slaven werd vanuit Byzantium ondernomen door de HH. Cyrillus en Methodius in de 9e eeuw. Een tweede golf van missionarissen trok Europa uit in het kielzog van ontdekkingsreizigers en kolonisten. In de 19e eeuw beleefde de katholieke missie een grote bloei. Daarbij fungeerde Nederland als mondiale missie-centrale onder de wat megalomane slogan *Hollandia Docet*. Er werden nieuwe missiecongregaties opgericht, zoals bijvoorbeeld de Oblaten in 1816 en de Witte Paters in 1868. Veel congregaties

kregen een missiegebied toegewezen. Er werden ondersteunende organisaties opgericht, vaak met een eigen tijdschrift. In kerken werd gecollecteerd voor de missie en bij veel katholieke middenstanders stond een missiebusje op de toonbank. De missioneringsactiviteit uit die tijd kan niet los gezien worden van de kolonisatie die in dezelfde periode plaats vond. Soms ging de missie-activiteit vooraf aan de kolonisatie; in Noord- en Zuid-Amerika was dat meestal andersom. De Heilige Stoel nam het voortouw in de missieactiviteiten: Paus Pius VII (1800-1823) richtte de organisatie voor de verbreiding van het geloof het *dicasterium de Propaganda Fide* weer op, dat door Napoleon was afgeschaft. Gregorius XVI (1831-1846) stichtte talrijke bisdommen en vroeg aan de bisschoppen om een plaatselijke clerus te vormen, hetgeen moeizaam ging. Nederland had op Sumatra, Borneo en Java bloeiende missieposten, Portugal op Timor. Steunpunten voor het koloniaal gezag dat tegelijkertijd deze missie wilde bestrijden, merkwaardigerwijze.

Ook in de 20e eeuw bleef de missie een belangrijk aandachtspunt van de pausen. In 1920 verklaarde Benedictus XV (1914-1922) de jonge zwarte christenen die in de periode 1885-1887 in Oeganda als martelaren stierven zalig. Paus Pius XI (1922-1939) wijdde in 1926 de eerste zes Chinese bisschoppen, gevolgd in de jaren daarna door Japanse, Vietnamese en Afrikaanse bisschoppen. In die periode ontstond ook de missiologie als een studie op zich: een grondige studie van de sociologie en de psychologie van de bevolking in de missiegebieden hielp bij het bekeringsproces. Men trachtte ook meer dan in het verleden die gebruiken van de lokale bevolkingen te behouden die niet strijdig waren met de katholieke moraal.

In 1900 telde de Kerk 6.106 missionarissen en in 1933 11.181. Paus Pius XII (1939-1958) benoemde tijdens het consistorie van 1946 de eerste Chinese kardinaal (Thomas Tien Ken-sin). Tot aan de Tweede Wereldoorlog reisden Europese missionarissen meestal per boot naar buiten-Europese gebieden. In 1950 werd er een speciale reisorganisatie opgericht: *Raptim*. *Raptim Humanitarian Travel* is een non-gouvernementele rechtspersoonlijkheid bezittende organisatie te Tilburg aan de Spoorlaan gevestigd, met kantoren over de hele wereld. Wat door missie- en zendingsorganisaties aan het begin van de twintigste eeuw is opgezet is de basis voor de ontwikkelingssamenwerking van nu. Veel hedendaagse organisaties, zoals Cordaid

en Icco, hebben direct of indirect hun wortels in de katholieke missie en protestantse zending van een eeuw geleden. Hun mensen staan permanent paraat en hebben verstand van de continu veranderende omstandigheden waarin humanitaire organisaties hun mensen op reis sturen. Er werden scholen en ziekenhuizen opgericht. De Heilige Stoel en *Propaganda Fide* drongen aan op de vorming van een inheemse clerus in Afrika, Oceanië en Zuidoost-Azië. In de vier eeuwen van 1500 tot 1900 werden in totaal 1.231 Nederlandse missionarissen uitgezonden. De opbloei lag in de decennia rond 1900: In de jaren 1851-1860 werden er 'slechts' 42 uitgezonden, in het laatste decennium (1890-1900) was dit getal opgelopen tot 248. Rond 1920 waren er 2.300 en in 1940 6.293 Nederlanders wereldwijd in de missies werkzaam. Overigens werkten zij slechts voor een beperkt deel in de Nederlandse koloniën, waar de protestantse zending van oudsher een relatief sterke basis had.

Lange tijd was deze hulpverlening nogal eenzijdig. In de jaren zestig groeide het bewustzijn van de eigen geschiedenis, roeping en waardigheid van de gelovigen in de ontwikkelingslanden. Het Westen ontdekte dat het ook veel kan leren van het Zuiden. Nu is missie veel meer tweerichtingsverkeer geworden: een geven en ontvangen van beide kanten. Zo is er een levendige uitwisseling tot stand gekomen tussen bisdommen en parochies in Nederland en kerkgemeenschappen in die andere werelddelen. Vanouds helpen speciale organisaties om geld bijeen te brengen voor het werk van de missionarissen. Zo waren er de Pauselijke Missiewerken (nu Missio), het Centraal Missie Secretariaat (nu De Week van de Nederlandse Missionaris, Pinksteractie), de Medische Missie Actie (nu Memisa, onderdeel van Cordaid)) en de Missie Verkeersmiddelen Actie (nu Miva). In 1961 werd door de Nederlandse bisschoppen de Bisschoppelijke Vastenactie opgericht en in 1967 de Bisschoppelijke Adventsactie. Zie verder voor de inbedding in de Nederlandse kloostercongregaties: <https://adoc.pub/nederlandse-missionarissen-hun-missiegebieden.html> alsmede <https://kdc-opac.hosting.ru.nl/lijsen/plaatsing/pdf/RAPT.pdf> en <https://margotkuijsters.waarbenijj.nu/reisverslag/5006545/zilveren-melkdoppen-voor-afrika>

XVI.18 De geopolitieke mogelijkheden van de Kerk als Mogendheid in een multipolaire wereld

XVI.18.1 De oneindigheid der geschiedenis

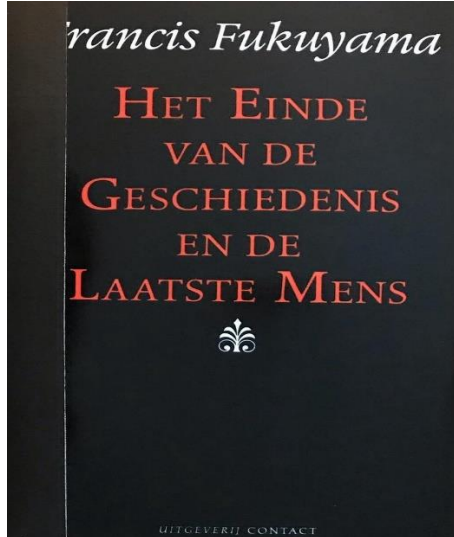
De wereld leek in 1990, wat de Angelsaksische statenblokken betreft, eenvoudig geordend: het neoliberalistisch vrijhandelsmodel met zijn evenredige vertegenwoordigende democratie had de strijd om de geopolitieke hegemonie gewonnen. Er was nu een eind gekomen aan de zo bewogen menselijke geschiedenis van interstatelijke betrekkingen. De Westerse rechtsstaat met zijn volkomen seculariteitsbeginsel – scheiding van staatkunde en ideologische religie -- was het enig model waarrond deze betrekkingen zich konden vlechten en hun evoluties voortzetten. Het einde van de geschiedenis en de laatste mens (Engels: *The End of History and the Last Man*) is een boek uit 1992 geschreven door de Amerikaanse politieke denker Francis Fukuyama.

Francis Fukuyama

Het bouwt voort op diens essay *The End of History?* dat in 1989 gepubliceerd werd in *The National Interest*, een tijdschrift voor internationale aangelegenheden. In het boek en het essay verdedigt Fukuyama de controversiële stelling dat het einde van de Koude Oorlog ook het einde van de vooruitgang van de menselijke geschiedenis markeert. Dat was de zingeving die toekwam aan de menselijke worsteling om het leven op enigszins behaaglijk door te komen. Deze werkhypothesen voor de duiding van de geschiedenis moesten door de mensheid aanvaard worden, om met elkaar samen te kunnen leven zonder onoverkomelijk onheil. De gebeurtenissen waarvan we getuigen zijn, betreffen niet enkel het einde van de Koude Oorlog, of het voorbijgaan van een specifiek tijdperk uit de naoorlogse geschiedenis, maar het einde van de geschiedenis als dusdanig: namelijk, het eindpunt van de ideologische evolutie van de mensheid en de universalisering van de Westerse liberale democratie als de uiteindelijke vorm van menselijk bestuur. De stelling van Fukuyama bestaat uit drie

centrale vooronderstellingen. Maar let erop, dat ook Fukuyama zijn essay over de eindige geschiedenis voorziet van het vraagteken. Hij vraagt zich iets af. Hij weet het niet zeker. En dat is winst. Bij een dergelijke stellingname die niet retorisch bedoeld is.

XVI.18.2 Drie betwistbare vooronderstellingen

De eerste vooronderstelling is op het eerste gezicht empirisch van aard. Fukuyama toont aan dat sinds het begin van de 19e eeuw de democratie van slechts één bestuursstelsel tussen vele, is uitgegroeid totdat in het heden de meerderheid van de regeringen in de wereld democratisch genoemd kunnen worden. Hij wijst er daarnaast op dat de belangrijkste alternatieven voor de democratie, die hij ziet als diverse vormen van dictatuur, in het recente verleden in diskrediet zijn gebracht. Volgens Fukuyama heeft de democratie zich sinds de Franse Revolutie herhaaldelijk bewezen als een fundamenteel beter stelsel dan eender welk van de alternatieven en dit zowel op moreel, politiek en economisch vlak.

De tweede vooronderstelling is filosofisch van aard, dat door Fukuyama ontleend wordt aan G.W.F. Hegel. Kort samengevat ziet Fukuyama de geschiedenis als een dialectisch proces tussen twee klassen, naar analogie van de dialectiek van heer en slaaf. Uiteindelijk moeten de these, in casu de meester, en de antithese, in casu de slaaf, samenkomen in een synthese, waarbij de beide klassen erin slagen om samen te leven. Dit kan volgens Fukuyama enkel gerealiseerd worden in een democratie.

Ten derde neemt Fukuyama aan dat ook dat omwille van diverse redenen het radicale socialisme of communisme niet gemakkelijk in overeenstemming te brengen is met de representatieve democratie. Bijgevolg is het zeer aannemelijk dat democratieën zich in de toekomst allen zullen beroepen op een vorm van de markt en dat de meeste daarvan waarschijnlijk kapitalistisch of sociaaldemocratisch zullen zijn.

Fukuyama baseerde zich in zijn boek voor een belangrijk deel op ideeën die Alexandre Kojève in de jaren 1930 en 1940 formuleerde. Deze Frans-Russische filosoof kwam met een zeer eigenzinnige, maar in Frankrijk zeer invloedrijke duiding van de filosofie

ook weer van de Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Hegels geschiedsfilosofie leidt daadwerkelijk tot een eind in de zin van een laatste synthese, wanneer er op wereldpolitiek niveau geen tegenstellingen meer zouden bestaan.

XVI.18.3 Religie of bovenzinnelijke duiding aantrekkelijker

Het leek er echter op na het millennium dat de mensheid zich niet wilde verhouden naar deze drie vooronderstellingen. Religie, een bovenzinnelijke heilsleer, een onzienlijk scheppingsplan dat van logica verstoken schenen bleek toch voor de niet-westerse wereld aantrekkelijker om de stoffelijke vergankelijke werkelijkheid te rangschikken en uit te leggen, ook al werd dat Westen niet moede steeds weer uit te leggen dat dat niet verstandig was. De niet Westerse wereld deelde zich op in blokken op basis van die onverstandigheid en ving haar pelgrimstocht naar Armageddon weer aan op basis van de hypothesen die Fukuyama zo achterhaald en achterlijk dacht. En ook al waren er zoveel proefondervindelijk vast te stellen frequenties in de vorm van gedragsregelmaticgheden die de vooronderstellingen van Fukuyama leken te schragen. Het mensheid wou er gewoonweg toch niet aan. En de mensheid kon dit negativum vooralsnog niet bevredigend invullen.

In 2025 zijn er twee geopolitieke massieven als tektonische platen tegen elkaar aan het schuren en veroorzaken de ene beving na de andere in de interstatelijke verhoudingen. Er is een hecht BRICS-blok in opmars dat zich steeds meer verinnigt in consulaire en economische betrekkingen en afhankelijkheidsrelaties. Dat zal op den duur de slag aangaan met het Westerse blok. Het neoliberale dat zich ook geen raad weet met die tegenstander, anders dan een terugval in de oude antinomie van een nieuwe Koude Oorlog tussen Oost en West. En daartussen laveert ook nog het bewegelijke en wat kameleontisch blok van de niet-gebonden landen die nog rondzwerven zonder een extern kenbare gemeenschappelijke reeks frequenties.

Het residu van de staten die zich steeds weer hergroeperen naar de uitgangspunten van de Bandung-conferentie waaruit destijds Pandit Neru zich ontmaakte als externe spraakmaker, want Sukarno van Indonesië had zich te veel bezoeeld met zijn Konfrontasi-politik waarmee hij zijn Aziatische naties die hij broedervolkeren noemde mateloos had geschoffeerd zonder de gevolgen daarvan te voorzien. Zoals altijd hebben de experts, de duiders, voor deze verhoudingen die jurisdictieconflicten veroorzaken die vooralsnog ook onoplosbaar lijken en al resulteerden in gewapende conflicten een overkoepelend woord voor deze wankelc situatie: multipolariteit. Hetgeen een ander woord is voor chaos. En de mensheid schijnt daar niet tegen te kunnen.

XVI.18.4 De concordataire en arbitragepolitiek van de kerk als rechtsorganisatie

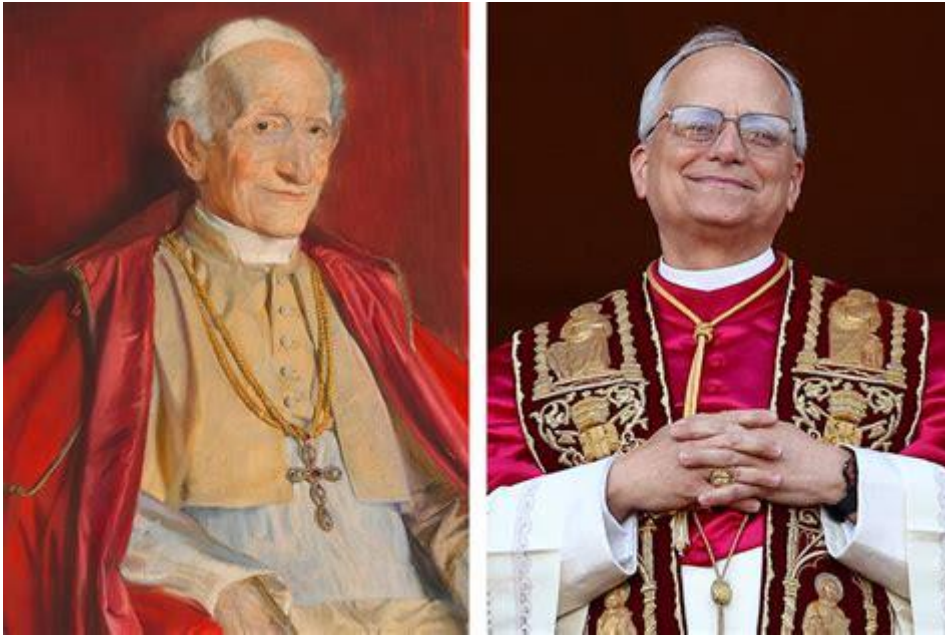
De Katholieke Kerk als rechtsorganisatie – dus niet: als religieus instituut noch als moraaltheologische vereniging – tracht sedert het Concilie van Trente, dat ik hier voren uitgebreid besprak, op twee wijzen deze chaos te beteugelen. De eerste is die van een bestendige concordataire politiek waarin oplossingen werden overeengekomen voor de jurisdictieconflicten waarmee ook die Kerk worstelde, de

positieve en de negatieve. In het eerste geval zijn er twee of meer rechtsaanspraken die in het geding zijn en die voortdurend storend botsen inzake een toestand, een reeks claims of reeds gevestigde rechten. De tweede is die van de arbitrage. Die welke deze Kerk organiseert en soms voorziet. Waarvoor, dat moet meteen aangemerkt worden, de betrokken botsende partijen, bereid moeten zijn de arbitrale scheidsrichting vrijwillig te aanvaarden en ook nadat eindgewijsde is geveld zich dienovereenkomstig te aanvaarden.

Nadat de Krimoorlog in 1853 had doen uitkomen dat de partituur van het Europees Concert zoals opgetekend in de slotakten van het Weense Congres van 1815 niet meer door de bezetters van de diverse registraties van het symfonieorkest werd gevolgd, laat staan dat men bereid was om te zien naar een dirigent op de bok die gezag genoeg had om toch het stokje aan te vatten, heeft de kerk onder Leo XIII op bevredigende wijze deze twee middelen aangewend. De Carolinen-arbitrage was er een fraai voorbeeld van. Maar ze was niet het enige geval waarin dat heilzaam uit pakte.

Nu op de Stoel van Petrus er weer een Leo zit, zou men dat als een vingerwijzing kunnen zien. In ieder geval zou ik menen dat de twistpunten die aanleiding gaven tot Putins inval in de Oekraïne in februari 2014 op zichzelf arbitrabel zouden zijn door de Paus. Het ging en het gaat ondermeer om het recht van ongehinderde handelsvaart door de Zwarte Zee náár en door De Bosporus, de Zee van Marmara en via de Hellesponten naar de Levant, het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. De havensteden Odessa en Sebastopol zouden daarvoor de havenbekkens moeten bieden aan Rusland dat nergens anders ijsvrije havens kan vinden. De Krimoorlog had die eeuwigdurende erfdienstbaarheid onder meer wat Sint Petersburg betreft tot doel. Maar sedert de dagen van Peter de Grote aast Rusland al op zulk een mariene dienstbaarheid. Gegarandeerd door de militaire machten die zelf geen mariene handelsmogendheden zijn, en dus deze dienstbaarheid niet als concurrerend zouden moeten aanmerken. Daarom trok Peter Karel XII Wasa achterna, teneinde hem tot De Krim te achtervolgen: Peter de Grote zag heel goed in dat Karel dat schiereiland wilde bezetten om de concurrent uit Sint Petersburg de toegang tot de Middellandse Zee blijvend te beletten. De enige toegangspoort tot Het Westen die Rusland restte op dat moment. Tot aan de Zuilen van Hercules. Sommige dingen veranderen nu eenmaal nooit. Daarom was Rusland uiteindelijk ook bereid geallieerde te worden van Frankrijk in 1914. Een volkomen onmogelijk verbond eigenlijk, want Frankrijk gold nog steeds als de agressor die steeds weer Rusland was binnengevallen vanaf 1812 en daarmee steeds een heel eind was gekomen. Kon een Romanow wel pacteren met een volk van louter koningsmoordenaars? Wilhelm II van Duitsland achtte het uitgesloten. Daar had hij genoeg aanleiding voor. Onder meer die van geopolitieke aard: waarom zou Groot-Brittannië nu bereid zijn dat Frankrijk te hulp te schieten? Dat was ook in 1853 het grote mysterie bij de vijandelijkheden die culmineerden in de Krimoorlog. Er verandert soms niet veel in dit ondermaanse. Alleen de tijden. Maar die tijden zijn wijzelf. En dat wist Augustinus als geen ander.

XVI.18.5 Een Augustijn op de stoel van Petrus

Toen Rusland in 1934 lid werd van de Volkenbond is het onmiddellijk begonnen over deze dienstbaarheid, die Rusland de positie moet geven van een transoceanische handelsnatie dat niet afhankelijk is van de nukken van Het Westen dat steeds De Sont afsloot, de Middellandse Zee en de kunstmatige zeewatergangen als het Panamakanaal en het Suezkanaal als dat beter uitkwam. Rusland heeft steeds evenredige compensatie willen hebben voor het feit dat het niet beschikt over IJsvrije zeehavens die zonder bijzondere voorzieningen permanent voor handelsvaart toegankelijk zijn. Het gaat om een zaak die een lange voorgeschiedenis heeft en die oorzaak is dat De Krim zo belangrijk is voor Rusland.

Destijds was die kwestie uiteindelijk de aanleidende oorzaak voor de Krimoorlog. Niet een religieuze kwestie inzake de liturgische toegang tot de Heilig Grafkerk in Jerusaleem of iets dergelijks. Dat is er steeds maar van gemaakt, met het oog op de hartstochten die godsdienstconflicten te weeg brengen. De Russen hebben ook regelmatig van de EU erkenning gevraagd van het recht op die ongehinderde doorvaart door Bosporus tot aan de Hellesponten. Een niet geheel onredelijk standpunt waarvoor verdragsbasis is. Er is voldoende documentair materiaal op dit moment voorhanden om met deze kwesties geheel op de hoogte en au courant te komen betreffende de verschillende opstellingen.

Er is nu tijdelijk wat commotie en een soort vacuüm waarvan Nederland baat kan trekken. Reeds omdat Trump en Putin wat om elkaar heensnuffelen, verkennend als straathonden, of ze in woedend geblaf gaan bijten of ineens kwispelen. Omdat Putin ook niet goed weet waar het op uitloopt en hoe lang zijn Slaven hem slaafs blijven. Omdat de Russisch Federatie dacht dat de NAVO zou splijten hetgeen toch niet gebeurd is. Althans: voorshands niet. Trump zal nog zijn positie bepalen. Dan moet men snel optreden.

Vjatsjeslav Michajlovitsj Molotov Вячесла́в Миха́йлович Мо́лотов) , 9 maart [O.S. 25 februari] 1890 - Moskou, 8 november 1986) was een Sovjet-Russisch revolutionair en later voorzitter van de Raad van Volkscommissarissen (premier 1930-1941) en minister van Buitenlandse Zaken in de Sovjet-Unie. En met hem kon je alle kanten op, opportunistisch overlever, want hij wist Stalin tot in diens graf met ere als minister te volgen en dan b́en je tot veel in staat. Als Putin stond ook Molotov nergens voor. Geen politieke wending was hem te gek. Hij was medeverantwoordelijk voor de Holodomor en de Grote Zuivering. Hij werd in het bijzonder bekend door het Molotov-Ribbentroppact, dat hij in naam van Stalin sloot met nazi-Duitsland in 1939. Vjatsjeslav Michajlovitsj Molotov (Russisch: Вячесла́в Миха́йлович Мо́лотов) (Koekarka (gouvernement Vjatka), 9 maart [Oude Stijl 25 februari] 1890 - Moskou, 8 november 1986). Molotov was een doorregen Sovjet-Russisch revolutionair en later voorzitter van de Raad van Volkscommissarissen (premier 1930-1941) en minister van Buitenlandse Zaken in de Sovjet-Unie. Molotov formuleerde het standpunt dat Putin nu inneemt. Daarop moet men reageren. Omdat Molotov nu, net als Tsaar Nicolaas II, een soort Heilige is geworden binnen de Russische Federatie.

Ik wijs toch nog eens, te vergeefs natuurlijk (dat weet ik ook wel) op de uitvoering van de Conventie van Montreux die werd gehouden buiten Volkenbondsverband van 21 juni-20 juli 1936 en waarbij de ongehinderde doorvaart ten behoeve van Rusland werd gecodificeerd op basis van het universaliteitsprincipe zoals toen overeengekomen tussen Australië, Bulgarije, Frankrijk, Griekenland, Groot-Brittannië, Japan, Joegoslavië, Roemenië, de Sovjet-Unie (USRR) en Turkije geheel buiten de Volkenbond om. Het was destijds een sterk staaltje om deze partijen die juist in dit opzicht zoveel tegenstrijdige belangen hadden ten aanzien van die doorvaartengten bij elkaar aan tafel te krijgen en nog te bewegen tot uitvoeringsarrangementen óók.

De privileges werden destijds ook gegund aan oorlogsschepen, behoudens de gevallen waarin deze schepen in staat van oorlog zouden verkeren met één van de oeverstaten aan de engten belendend. Rusland stelde destijds via Molotov die doorvaart door die engten aan de orde, herinnerend aan de Krimoorlog in 1853, en de Russische interventies in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog in de jaren 1918-1919. Het Kremlin stelde dat deze doorvaart noodzakelijk was omdat ook Rusland recht moest kunnen uitoefenen op vrije transoceanische zeevaart, destijds des te hachelijker omdat Engeland vaste voet had gekregen in Griekenland en dreigde die doorvaart absoluut te blokkeren. De partijen erkenden dat recht. Het Kremlin deed en doet daar een beroep op.

Het Verdrag van Montreux borgde Turkije als opvolger van het Ottomaanse Rijk de controle over de Bosporus en de Dardanellen. Het verdrag reguleerde tevens de

militaire activiteiten in de regio. Het gaf de Turken de volle controle over de straten maar garandeerde ook de vrije doorgang van koopvaardischepen in vreedetijd. De toegang van militaire schepen van landen die niet aan de Zwarte Zee liggen, werd enorm beperkt. Zo mogen vliegdekschepen de zeestraat niet passeren. Voor het toekomstige Istanboelkanaal zou die beperking niet gelden. Maar juist omdat vliegdekschepen destijds werden genoemd als niet vallend onder de vrije doorvaart garanties mocht Moskou ook destijds aannemen dat oorlogsschepen ongeclausuleerd *in genere* onder de vrijwaringsborgen vielen.

Door het vredesverdrag van Sèvres was in 1919 de hele zeestraat met de beide oevers tot internationaal territorium verklaard en als exterritoriaal protectoraat en mandaatszone onder toezicht van de Volkenbond geplaatst. Het gezag kwam in handen van een internationale commissie, waarin alle grote mogendheden waren vertegenwoordigd, evenals Griekenland en de landen aan de Zwarte Zee. Turkije kreeg pas een vertegenwoordiger in de commissie toen het in 1932 tot de Volkenbond werd toegelaten. Het verdrag van Montreux gaf Turkije toestemming om de zeestraten te re-militariseren. Ankara zag best dat het weer op een oorlog ging uitdraaien in 1936. En daar wilde het deze keer volstrekt buiten blijven. Het Verdrag ging in op 9 november 1936. Het is vandaag nog steeds van toepassing behoudens enkele aanpassingen. De Verenigde Staten hebben dit verdrag niet ondertekend. Maar het geldt nog steeds. Het bevat wat het doorvaartrecht betreft nu dwingend gewoonterecht.

En dat is nadien nooit ten principale betwist. Stalin kwam er dus op terug bij de conferentie van Teheran waarbij de invloedssferen werden omschreven die de geallieerden zouden mogen claimen in het Midden- en Verre Oosten na de oorlog die wij de Tweede Wereldoorlog noemen en erkend werd dat de enorme Russische landmassa recht gaf aan de bewoners ervan op ijsvrije havens en die doorvaart. Roosevelt sloot zich daarbij aan. En daarvan is ook niet in Yalta en Potsdam afgeweken in 1945. Maar er is toen gezegd: laten we deze doorvaart nu regelen, uitputtend en praktisch, bij de definitieve vredesregeling met verslagen Duitsland dat we collectief gaan *neutraliseren*. Vervolgens hebben de westelijke geallieerden er werkelijk alles aan gedaan om deze vredesregeling uit te stellen en vervolgens te frustreren. Een streek die Het Kremlin nooit heeft kunnen verkroppen.

In 1993 is de USSR er wederom uitvoerig op teruggekomen: als verdragen, regelmatig en tijdig gesloten, geparafeerd, geratificeerd en uitgevoerd, iets waard zijn als legale instrumenten op supranationaal niveau, dan mag Moskou daar toch op vertrouwen? Deze standpuntbepaling dunkt juist. Een klein maritiem land als Nederland zonder militaire doorzettingmacht moet op verdragsnakoming blijven hameren. Ook als de wederpartijders niet vertrouwd worden. Of men dat met Putin nu wel of niet wil doen blijft een politieke afweging. Maar men moet te dezen denken aan de langere termijnpositioneringen van Nederland dat afhankelijk is van transoceanische beurtvaart ter zee. En wel in overwegende mate als Rijnvaartstaat. Die ook belang

heeft bij ongehinderde doorvaart tot in het Kaspische gebied. Iets wat ook in het belang kan zijn van de door China voorgestane neutrale zijderoute. Voor transcontinentale waterverbindingen tussen Noordzee en Chinese Zee. Zelfs een rompkabinet als het huidige moet daar toch brood in zien? Nederland zou de zaak aanhangig kunnen maken bij de Heilige Stoel voor arbitrage. Het kabinet dient dan het volgende in aanmerking te nemen onder voorbehoud van nadere reserves. Is het juist dat dat Volkenbondsverdrag nog geldt? Opgezegd is het niet. Maar zijn deze erfdiensbaarheden door ongewoonte – non usus – wellicht toch vervallen? Of zijn ze geschorst en zo ja, op welke rechtsgronden?

Als dat niet zo is, wilt u dat dan naar de huidige stand van het volkenrecht eens uitleggen met een klemmende beweegreden? Dat is Moskou dat juist met Holland goed wil blijven verstaan sedert Peter de Grote recentelijk blijven herhalen. In 2007 te München en daarop volgtijdelijk ieder keer dat te München een Europese Vredesconferentie bijeenkwam. Want hier gaat het om een regeling waarbij West-Europa nu typisch geopolitiek rechtstreeks belang heeft. En dat des te meer daar Turkije een volwaardig NAVO-lid is, wat dacht u daarvan? Nog wel, tenminste. De feitelijke oeverbeheerder van die engten. Wat wel aan de orde kwam bij de Top van de 24e en de 25e juni 2025 was de inval die Rusland deed in de Oekraïne en wel via het Krimgebied in 2014. En die had alles te maken met die doorvaartrechten in die engten.

XVI.18.6 Arbitrabele doorvaartrechten

Die niet werden gerespecteerd. Maar dat kwam bij de NAVO-Top van juli 2025 niet aan de orde. Natuurlijk niet, want daar scoort Trump niet mee. Ook niet pro memorie. Het kan zijn, dat die rechten vervallen zijn of obsoleet werden door aardrijkskundige verschuivingen. Maar toch: Erdogan was in Den Haag als NAVO-lid er één van -- van die oeverstaten bij die engten tussen Bosporus en Hellesponten – Turkije heeft bij die doorvaart belang en het had *en marge* toch evenzogoed gekund. Deze zaak wordt met Turkije alsnog ter arbitrage opgenomen bij de Heilige Stoel, dat is de aanbeveling van het kabinet dat Schoof nog voorziet. Er zit in deze doorvaartrechten voldoende speling om een constructieve arbitrage op te starten. Iets voor de Paus als beheerder van de schepping die Gods Zoon naliet aan 's Pausen rechtsmacht. Op dit moment lijkt het of het Oekraïne-conflict totaal uit de hand is aan het lopen, vooral door de oorlogsretoriek die iedereen op iedereen maar loslaat, Ursula von der Leyen van de Europese Unie voorop.

De krantenkoppen zijn verontrustend. U weet wel: Kremlin: Onderhandelingen tussen Oekraïne en Rusland 'op pauze' en dat soort kreten. Dat doet denken aan de juli maand uit 1914. U weet net zo goed als ik, dat, wanneer iedereen maar spreekt van oorlog, dan komt er ook oorlog van. Een soort zichzelf vervullende hitserij. Hierboven gaf ik al aan dat destijds Belgrado namens Servië bereid was de vraag of Wenen mocht vergen dat Oostenrijkse opsporingsambtenaren op basis van hun strafvorderlijke bevoegdheden in Servië mochten onderzoeken of de Servische

regering deel had genomen aan de voorbereiding van de aanslag op Groothertog Franz Ferdinand arbitrage te maken liefst door tussenkomst van Den Haag.

XVI.18.7 Arbitrages vertragen genoeg

Stel je nu eens voor dat Berlijn in die arbitrage was meegegaan en Wenen had gezegd dat te aanvaarden. Bedenk verder dat Frans Jozef I, de Keizer, een Apostolische Majesteit was. Frans Jozef had echt nooit een arbitrage kunnen weigeren door de Paus. Een Apostolische Majesteit die zijn gezag kreeg via de Paus van Godswege kan dat niet weigeren. Tsaar Nicolaas II was steeds voorstander geweest van dit soort arbitrages en Putin wil gelden als opvolger der Romanows.

De Russische regering stelt dat Europese landen de onderhandelingen tegenwerken, maar dat Rusland er wel voor openstaat. Wat nu, indien de onderhandelingen staan onder arbitrage van Paus Leo XIV? Op voorstel van Den Haag? Zelfs als Schoof dat voorstel initieert? Omdat de Nederlandse Grondwet hem dicteert dat hij de internationale publieke rechtsorde moet bevorderen? En dat Schoof dus doet wat in 's lands constitutionele belang is? Ondersteunen van internationaal recht is een vast onderdeel van het Nederlandse buitenlandbeleid. In artikel 90 van de Nederlandse grondwet staat dat de regering zich actief inzet voor de bevordering van de internationale rechtsorde. Een sterke internationale rechtsorde is nodig voor een rechtvaardige, vreedzame en welvarende wereld. Het klinkt iets te vanzelfsprekend. Maar zo staat het in de memorie van toelichting op artikel 90. Artikel 90 van de Grondwet positioneert het Nederlandse constitutionele bestel in het ruimere kader van de internationale rechtsorde. Daarmee onderscheidt onze Grondwet zich van politieke tradities die naar binnen zijn gekeerde en de nationale staat boven alles plaatsen. Dit is het resultaat van definiërende momenten in de Nederlandse constitutionele geschiedenis. Artikel 90 is een van de weinige grondwetsbepalingen, naast de artikelen 1, 50 en 81, die met de kracht van een klaoenstoot op de WC duidelijk maken waar de Nederlandse constitutionele orde voor staat.

De onderhandelingen tussen de strijdende landen in het Oekraïne-conflict lijken al enige tijd op een dood spoor te zitten. Zijn ze nog gaande? Of lopen de feiten nu zo uit de hand dat daarvan geen sprake meer kan zijn? De ontmoetingen van president Trump met Poetin en Zelensky vorige maand leverden geen staakt-het-vuren of vredesakkoord op, terwijl Russische bombardementen op Oekraïne onverminderd doorgaan. Zo werd afgelopen weekend nog een Oekraïens regeringsgebouw in Kyiv geraakt bij een grote Russische luchtaanval. Volgens Oekraïne werd daarbij een recordaantal drones en raketten ingezet. Dinsdag 9 september jongstleden kwamen 21 mensen om bij een bombardement in de regio Donetsk. Verschillende westerse leiders zijn zodoende niet overtuigd van Poetins vredeswens. Zeker nu Rutte samen met de hoogste militair van de NAVO in Europa, Alexis Grynkewich, een persconferentie heeft gegeven vol oorlogsgebulk bij het NAVO-hoofdkwartier in Brussel. Naar verwachting zullen ze Het Westen meer duidelijkheid geven over het

drone-incident boven Polen eerder deze week. Een westelijk narratief dat maar betrekkelijke werkingsomvang zal hebben. De rest van de wereld heeft zich vol verachting reeds ervan af gekeerd, al wil de Nederlandse Publieke Omroep dat letterlijk niet wáár hebben. Die volhardt in de these dat de NAVO hier iets te beslissen heeft en er voor iets tussen zit.

Grynkewich zei donderdag de 11^e september nog dat het onzeker was of de drones "bewust of onbewust" boven Polen vlogen. Ik denk dat drones altijd onbewust vliegen, maar dat kan ook arbitabel worden gemaakt. Het is het beste dat nu zo snel mogelijk aan het oorlogsgeroezemoes een einde wordt gemaakt voordat de regeringsleiders er zelf in gaan geloven. Want als oorlog voorwerp wordt van welles/nietes-spelletjes gaat het echt verkeerd. Polen immers spreekt Trump tegen: "Drones waren geen 'vergissing'. Want wat zal het na alle alarmismen anders doen? Polen gaat dus in tegen de bewering van de Amerikaanse president Donald Trump dat de zwerm Russische drones die Polen is binnengevlogen mogelijk een vergissing was. Dat hadden we ook wel gewild, zegt de Poolse premier Donald Tusk. "Maar dat was het niet. En dat weten we." Dat gaat hij natuurlijk bewijzen of althans aannemelijk maken.

Dan krijgt de zaak onvoorziene prestige-allures die straks door Tusk niet meer verloochend kunnen worden. Zo ging het destijds óók toen de Servische regering bij hoog en bij laag bleef volhouden dat het niets wist van de voorgenomen aanslag te Serajewo en zich begon te beroepen op Russische steun ter schraging van die stelling. Op een geven moment ontstaat een mythe. En die zijn nauwelijks te ontcrachten. Maar waarom nu aanstond direct uitgesloten dat de Ukraïne iets te maken heeft met de aanwezigheid van die drones in het Poolse luchtruim? De Ukraïne heeft er alle belang bij dat de NAVO zich op zal gaan stellen als belligerent tegen de Russische Federatie en de Ukraïne heeft al vaker vreemde streken uitgehaald om zulks te bereiken terwijl Het Westen daarvoor blind wilde blijven.

Trump zei donderdag de 11^e september plechtig dat de schending van het luchtruim op een fout zou kunnen berusten. En dat kan het geval zijn, dat eveneens arbitabel kan zijn. "Maar hoe dan ook, ik ben niet blij met alles wat met die *bele toestand* te maken heeft." Aldus Trump, die daarmee zich totaal dissocieert van West-Europa. Want dat is die *bele toestand* in de ogen van de USA. Is dat zo, dan is een beroep op de Paus helemaal niet zo gek. Die is de vertegenwoordiger van het Avondland. Zo stelde hij zich ook steeds op en dat gaf hem gezag. Het zeerecht vanaf Sebastopol tot aan de Zuilen van Hercules is altijd een puur Europese aangelegenheid geweest vanaf de dagen van Peter de Grote. Rusland beriep zich op dat recht tegenover die westelijke mogendheden, waarbij hij veel verwachtte en mocht verwachten van Den Haag, van de Hoogmogende Heeren afgevaardigden van die zeven dwarse en kribbige republiekjes die onderling nauwelijks een soort van handelscommerciële vennootschap of vrijhandelsassociatie konden vormen.

Cornelis Haga

Die Hoogmogenden waren directe belanghebbenden bij dat erfdienstbare recht van ongehinderde doorvaart dat ze ook onmiddellijk in Istanbul hadden geclaimd toen ze Haga, hun eerste ambassadeur zonden naar de Verheven Porte van de Sultan. Dat hadden ze nodig voor hun levendige handel in De Levant. U weet wel: Cornelis Haga (Schiedam, 28 januari 1578 – Den Haag, 12 augustus 1654) die de eerste ambassadeur was van de Republiek der Verenigde Nederlanden in het Ottomaanse Rijk. Cornelis Haga werd geboren in Schiedam. Zijn vader was Dirk Lambrechtszoon, koopman en lid van de vroedschap in Schiedam, organist van de Grote Kerk. Haga bezocht de Latijnse school in Schiedam en voltooide aan de Universiteit van Leiden zijn studie in de rechten. Hij ging in de diplomatieke dienst en werd gezant in Stockholm, daarna werd hij de eerste diplomatiek vertegenwoordiger van de republiek in Constantinopel (1612-1639).

Hij legde de grondslag voor de Nederlandse diplomatieke betrekkingen en commerciële factorijen en er werden door hem tal van consulaire posten in de belangrijkste havens en handelscentra binnen het Ottomaanse Rijk opgericht: Patras, Thessaloniki, Athene, Gallipoli, Izmir, Aleppo, Sidon, Caïro, Tunis en Algiers. Haga nam ook het initiatief tot de oprichting van de Directie van de Levantse handel en de Navigatie op de Middellandse Zee, een college dat in de periode 1625-1826 voorschriften uitvaardigde voor de handel van de Nederlandse koopvaardij in het oostelijk deel van de Middellandse Zee en daarop ook toezicht hield. Waarmee die handelsassociatie te Den Haag ook groot werd. Iedereen was goed genoeg voor het leggen van de juiste contacten, ook een Kalief, Sultan en de Paus. Kortom: Den Haag heeft in het verleden voldoende worteling om een daarop gestoeld arbitragevoorstel te doen aan de Paus. Het zal opzien baren, die *démarche*.

Maar dat was het arbitragevoorstel aan Leo XIII van Bismarck óók: opmerkelijk, om er wederom het minste van te zeggen, want Bismarck was nog steeds in een heftige

Kulturkampf verwickeld met de Alleen Zaligmakende Kerk die in Keizerlijk Duitsland tot hevige binnenlandse onrusten leidden. Net als de Republiek destijds van de Zeven Verenigde Provinciën die elkaar rauw lustten met een ui. Neen, voor de hand liggend was het niet, Whitehall krabde zich geducht op de kop, maar dat zijn dan ook de beste strategische geopolitieke wendingen. Niemand verwacht ze. Niemand heeft er van terug. Voorlopig. Natuurlijk is de redactie van een voorstel tot scheidsrechterlijke vaststelling van de feiten een ingewikkelde zaak. Maar daar is toch uit te komen? Zolang de oorlogsberichten maar niet in een vrije vrille raken. En daar is onder leiding van Ursula von der Leyen grote kans op: dat is zelfs de kans van haar leven.

XVI.18.8 Buitelende berichten

De berichten gaan buitelen en de waarheid leidt niet meer. Ook Frankrijk immers ontbiedt in deze herfst de Russische ambassadeur meermalen om ook maar wat te doen. Zo ging het in juli 1914 ook: de ene diplomatieke *démarche* lokt de andere uit. Totdat men onherroepelijk in een niet te localiseren oorlog zit.

Het Avondland heeft er helaas langdurige en niet te evenaren ervaring in. In navolging van onder meer Nederland ontbiedt Frankrijk de Russische ambassadeur vanwege het drone-incident. Buitenlandminister Jean-Noël Barrot zegt de ambassadeur te vertellen "dat we ons niet laten intimideren". "Of het nu opzettelijk was of niet, per ongeluk of niet, het is in alle gevallen zeer ernstig. Dit is allemaal absoluut onaanvaardbaar. Dit alles komt bovenop de talloze provocaties van Vladimir Poetin", zegt Barrot. Donderdag 11 september 2025 kondigde president Macron meteen maar aan dat Frankrijk drie straaljagers naar Polen stuurt voor de verdediging van het luchtruim.

Cornelis Haga op audiëntie bij de Sultan van de Verbeven Porte; let op de mijters van de viziers die ook de huidige raadslieden van de Heilige Stoel plegen te frequenteren.

En daarop deelden de Russen mee dat militaire oefeningen Rusland en Belarus van start gingen. Rusland en Belarus startten op vrijdag 12 september daaraanvolgend met een grootschalige militaire oefening. Volgens het Russische ministerie van Defensie vinden de oefeningen plaats in de regio Minsk en in de Oostzee en Barentszee. Ze duren naar verwachting tot 16 september en zo'n 30.000 militairen nemen eraan deel, stellen westerse waarnemers. De oefening, Zapad-2025 ('Het Westen-2025'), is volgens Moskou een al lang geplande routine die niemand in het bijzonder – gelooft u het? -- als doelwit heeft.

Nog voor het drone-incident van deze week omschreef de Poolse premier Donald Tusk de oefening als "zeer agressief". Polen heeft zodoende de grens met Belarus gesloten. Litouwen zegt de grens met Belarus te bewaken. Rusland en Belarus deden in 2022 voor het laatst een grootschalige militaire oefening. Toen waren er een stuk meer militairen mee gemoeid. Het was natuurlijk toevallig enkele dagen voor de Russische invasie van Oekraïne. Macron heeft naar eigen zeggen vandaag al over de extra vliegtuigen gesproken met de Poolse premier Donald Tusk, NAVO-secretaris-generaal Mark Rutte en de Britse premier Keir Starmer. Waar de vliegtuigen naartoe gaan en wanneer, vermeldt de Franse president niet. Zo gaat het maar door. Wees er op beducht dat deze feiten, uitvergroot, een eigen leven gaan leiden en een pad opvoeren van goede voornemens beplaveid zoals iedere weg ter helle. De nederdalende weg die ook in het Volkscredo bezongen wordt als de gang waarvan geen wederkeer mogelijk zou zijn. Maar waarvan de Stichter van die Kerk toch werwaarts keerde.

Haga als raadsbeer ter Porte

Het zou iets zijn voor Leo. Ook al omdat deze Leo XIV Augustijn is, een Orde die zich steeds wat afstandelijk heeft opgesteld binnen de kerkelijke organisatie voor

zover het betrof de betekenisbepaling van het primaatschap van Petrus. Kerkvader Augustinus wou daar niet zo erg aan. Maar hij ging er ook niet voortdurend tegen te keer. Hij had andere katten te geselen. Augustijnen hebben vaker merkwaardige maar deugdelijke instrumenten proberen te bezigen om Armageddon uit te stellen of in ieder geval te temporiseren. Ik denk aan Erasmus. Luther. En zelfs Mendel in zijn bonentuin. Met zijn erfelijkheidswetten.

Een moniaal antwoord op de biotisch-biologische uittartingen van een al te strikt opgevatte rassenleer waarbij *demonstrandum* toch ook weer *premissa* bleek. Het zijn barre tijden, wist Augustinus al. Maar wij zijn die tijden. En dus aan ons ze ten goede te veranderen. Daar is de Kerk beslist toe in staat. Al weet ze dat zelf nog niet. De mensheid kan zich doemen. Daartoe is ze vrij. Zelfs binnen de Heilsleer van een beoogde schepping. Maar dat blijft vermijdelijk. Ook dat is de leer van die Kerk.